

חיים ליברמן

אהל רח"ל

כולל:

מסביב לחסידות; ביבליוגרפיה: א. על דפוסים;
ב. על ספרים; ג. על ספרי יידיש; אישים;
שונות; נספח: מעשה ר' בירך.

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ניו יורק

שנת חמשת אלפים שבע מאות וארבעים לבריאה

אל הקוראים!

המאמרים הללו, שאני נותן לפניכם בספר זה, רובם פרסמתי באכסניות ספרותיות שונות במשך קרוב ליובל שנים (ולכן הכתיב אינו אחיד בכל הספר), אלא שידידים רבו עלי ועודדוני להכניסם כולם בכפיפה אחת ולהדפיסם בתור ספר. נעניתי להם והרי המאמרים לפניכם בספר זה וכמה מהם עם תיקונים והוספות, ואין בית המדרש בלא חידוש – הוספתי להם כמה מאמרים שלא ראו אור הדפוס מקודם.

תקוותי שעמלי לא יהי לריק וספרי זה יביא תועלת לקוראים ולמשתמשים בו.

* * *

חובה נעימה לי בזה להודות לידידי האברך החשוב הרב ר' שניאור זלמן שי' חאנין שפטרני מאונסו של טורח הטיפול בהדפסת הספר וקבל על עצמו את כל הטורח הזה והשתדל שהספר יופיע בצורה נאה. הרי זו גמילות חסדים בגופו שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. תודתי מקרב לב נתונה לו בזה.

חיים ליברמן

התוכן

מסביב לחסידות

כיצד חוקרים חסידות בישראל?

1 א.
12 ב.
24 ג.
38 ד.
50 אגרת אדמו"ר הזקן „וצדקה כנחל איחן“ „אגרת התשובה“ מהדורא קמא לר' שניאור זלמן, הרב מליאדי
54 „אגרת הקודש“
59 דפוס בלתי ידוע של ספר „אותיות דר' עקיבא“ עם כוכבים
63 סדר הרבנות של ר' לוי יצחק מברדיטשוב
66 מדוע קבע ר' נחמן מברצלב את מושבו באומאן
69 יחס חב"ד לספר „חוקר ומקובל“ לרמח"ל
74

ביבליוגרפיא

א. על דפוסים

79 הדפוס העברי בירושלים ת"ו דפוס קארעץ
93 א. שושן סודות
105 ב. מדפיסים ג. שינוי טופסים ושינוי כריכה, שינויי הסכמות, תקונים ונוספות
119 הדפוס העברי בשקלאוו
149 הדפוס העברי באמשטרדם
197 הדפוס העברי בסלאוויטא
199 הדפוס העברי בווארשא
203

208	הדפוס העברי בלאשצוב
211	הדפוס העברי במינסק
215	הדפוס העברי באזָר
217	דפוס האלמנה והאחים ראם מווילנא
221	הדפוס העברי במונקאטש
268	הדפוס העברי באונגוואר
297	הדפוס העברי בפאקש

ב. על ספרים

295	אהבת יהונתן
276	אל העדרים השני
127	ארבע מאות שקל כסף
79	בית יוסף חדש
300	בן המלך והנויר
304	גבעת שאול
310	הג"ה דר"ע
330	זאת תורת האדם
338	זרע יעקב
342	חובת הלבבות לר' בירך
352	ספר יצירה דפוס פראג
355	ממני
357	מעשה רוקח
359	נחלת שמעוני
363	סדור תפלה ליהודי בוכארא
366	סדור תפלת נהורא
370	סדור התפלה המצורף לס', „שפתי ישנים“
137	סדור תפלה של ר' שבתי מרשקוב
372	ערבי נחל
459	צילותא דאברהם
119	שו"ת ב"ח החדשות
374	שימוש חכמים
377	תלמוד בבלי, אמשטרדם ד'
381	תקוני שבת

ג. על ספרי יידיש

417	נחלת צבי
432	תחנה אמהות ותחנה שלשה שערים
455	תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר
461	תרגום „אגרת בעלי חיים”

אישים

465	המגיה בדפוסו של ר' ישראל ב"ק בצפת
471	בעל „חיי אדם” והגר"א מווילנא
473	מחבר ספר „מילין דרבנן”
476	ר' אליעזר פאוויר
477	מזייפי שערים
481	דמיונות וחוסר אחריות של ביבליוגרף
483	המשכיל הירש בער הורוויץ
489	לביבליוגרפיה של א. מ. דיק
179	ר' שמואל החונה בגליל העליון
271	ר' עקיבא יוסף שלזינגר

שונות

511	תפלת „יהי רצון” בשעת תקיעת שופר
516	בו — בנו
518	טעות צנזור
520	טולצין — טאַלאַצין
521	שכר עבירה — שכר עבודה
523	„הוט” הוא בית מלאכה

נספח

.....	מעשה ר' בירך
-------	--------------

מסביב לחסידות

כיצד „חוקרים“ חסידות בישראל?

א

זכתה החסידות והיתה נושא למחקרים. מאמרים וגם ספרים שלמים בחקר החסידות נתפרסמו בזמן האחרון. שורת הדין מחייבת שבמקצוע זה יטפלו בעלי המקצוע המומחים לדבר, כלומר: החסידים בעצמם. אלו השרויים בפנים המחנה, נולדו ונתחנכו על ברכי החסידות וספגו את החסידות עם חלב אמם, חיים בסביבה חסידית ונהירין להם שבילי החסידות לשיטותיה וזרמיה, בקיאים בספרותה, במנהגיה ובמסורותיה שבעל-פה ויש להם חוש בחסידות¹ להם נאה, להם יאה לטפל בחקר החסידות. ויש להצטער על העובדה שנטפלו למקצוע זה גם אנשים מן החוץ ותלמידים שלא שמשו כל צרכם, נתחנכו בסביבה זרה ובדעות זרות לגמרי לחסידות וביחס של זלזול בכבוד גדולי ישראל; ידיעתם בספרות החסידית, שרכשו להם לא דרך לימוד והעמקה אלא דרך קריאה ודפדוף שטחי, היא חיצונית ושטחית, ויחסם לחסידות, מיסדיה ומנהיגיה הוא שלילי בהחלט. ולחקר החסידות הם נגשים בדעות קדומות ובכוונה תחלה למצוא בה מהרהורי לבם, ולמטרה זו הם מגלים בה פנים שלא כהלכה, מסלפים הדברים ועל ידי פלפולים של הבל באים לידי מסקנות של הבל. ואף על פי שאין להם ההכשרה הדרושה לחקר החסידות, הם מדברים גבוהה גבוהה ומעמידים פנים של אנשי מדע, שרק המדע נר לרגלם ולכן אין לפניהם משוא פנים ליהיה מי שיהיה.

והרי דוגמא:

ברבעון „ציון“ המופיע בירושלים עה"ק תובב"א, בהוצאת החברה ההיסטורית הישראלית ובעריכתם של יצחק בער, בן ציון דינבורג וישראל היילפרין, שנה ט"ו, ספר ג-ד, תשי"א (שהופעתו נתאחרה עד מרחשון תשי"ג) נתפרסם מאמר ארוך, מאת יוסף ווייס, בשם „ראשית צמיחתה של הדרך החסידית“. מר ווייס זה ניכר בו שריח בית מדרשו

(1) בליובאוויטש היו מבחינים בין אלו שאין להם חוש בחסידות, שאף על פי שלומדים חסידות ומתעמקים בה אינם מבינים אותה כראוי, ובין אלו שיש להם חוש בחסידות שרק המה מסוגלים להבינה על בוריה. מפי מורי המשפיע בליובאוויטש, ר' שמואל גרונם ז"ל, שמעתי כי „חוש“ הוא מלשון „החושש בגרונו“, ודפח"ח.

של פרופ' ג. שלום נודף ממנו. בית המדרש הזה הספיק להעמיד תלמידים שסימניהם המובהקים המה: ציד שבתאים (לאחדים ובסיטונות) וזלזול בכבוד גדולי ישראל. הלהיטות להכריז ברבים שמציאה מצאו שגדול בישראל פלוני בן פלוני היה שבתאי היא אצלם מין קליפה ר"ל, ולכן אינם מדקדקים לברר ולחקור הדבר מכל הצדדים. וכשיוצאים לצוד ציד די להם למצוא שגדול בישראל פלוני הזכיר בספרו את השם „משיח“, מיד נופלים על המציאה ומכריזים שהגדול ההוא חשוד בשבתאות. מי לא נפקד אצלם בחשד שבתאות? ועוד ידם נטויה! השאלה היא רק Who is next. על פי המשפט העברי כל אדם יש לו חזקת כשרות עד שיתברר שאיתרע חזקתו, ועפ"י משפט בית מדרשו של פרופ' שלום הדבר להיפך; הכל בחזקת חשודים, מי בשבתאות, מי בזיוף ומי בהמתקה וכו' עד שהם יבררו. זכורני זו היתה שיטת המשטרה בארץ מולדתי: הכל היו בחזקת חשודים, והפקודה לשוטרים היתה: „סחוב למשטרה, שם יבררו“. זוהי בדיוק שיטת בית מדרשו של פרופ' שלום.

והרי דוגמא:

פרופ' ג. שלום, אגב חיטוט בספרים לשם ציד שבתאים, מצא בספר קטן בשם „יראה“ או „ספר מוסר“ גימטריא: „מילוי של שבת עולה בגימטריא אליהו משיח בן דוד“ – לכאורה גימטריא תמימה – עמד והטיל עליה חשד שבתאות. שמא תאמר; טרח לברר הדבר, שמא הוא חושד בכשרים, לאו דוקא! הטיל חשד והסתלק! לא איכפת לו אם החשד יהיה תלוי ועומד על החשוד עד שיבא אליהו.

האמת אגיד, שאני תמה מאד על הפרופ' הנכבד, הרי בגימטריא זו היתה בידו תגלית חשובה, ראשונה במעלה, והשמיטה מידו, שכן הרי גם ר' יעקב עמדת השתמש בגימטריא זו ואם כן הרי גם ר' יעקב עמדת חשוד בשבתאות! תגלית שכזו! הגע עצמך; כותרת באותיות קידוש לבנה: ר' יעקב עמדת חשוד בשבתאות! ממש פצצה! בתגלית כזו הרי היה קונה עולמו בשעה אחת! תחת זה נטפל לספר קטן, שרבים, חוץ מספרנים וביבליוגרפים, אינם יודעים אפילו ממציאותו, חבל, חבל!

באמת, הן מחבר ספר „יראה“ והן ר' יעקב עמדת לא היו הממציאים של גימטריא זו, הם לקחוה מן המוכן מספר „מגלה עמוקות“ שנדפס בשנת שצ"ז והשבתאות עדיין לא נולדה, והרי היא כשרה לכל ישראל להשתמש בה.

מבית מדרש זה יצא מר ווייס, ולכן אין תימא שאנו מוצאים במאמרו את כל הסימנים הנ"ל.

במאמרו הוא מחדש חידושים לא שערום עד עכשו. שמא תאמר: מציאה מצא, ארכיבונים וכתבי יד מימי „ראשית צמיחתה של הדרך החסידית“ ובהם חדשות לא ידענו עד כה? לא מינה ולא מקצתה! הוא בונה עולמות על בלימה וסברות בעלמא, ואין הדבר לפי כבודה של החסידות לטפל בדבריו. אלא שחוששני שהלשון המדברות גבוהה גבוהה, האחוז הגדול של מונחים זרים, שהמחבר משתמש בהם לצורך ושלא לצורך, ובפרט הבמה שבה נתפרסם מאמרו, ששר החינוך בישראל הוא אחד מעורכיה והחברה ההיסטורית הישראלית היא מול"ה, יכולים להטעות את הקורא התמים, שאינו בקי במעשה להטים, לחשוב שלפניו מחקר של איש המדע וכל דבריו אמת וצדק. לכן הנני להביא בזה שתיים או שלש דוגמאות, שמהן יוכל הקורא לעמוד על הרמה המדעית כביכול, של המאמר ומחברו ועל הכשרתו לעסוק בחקר החסידות.

א. בע' 54 [9] כותב מר ווייס: „... עוד ר' יעקב יוסף תלמיד הבעש"ט ניסה לשנות, על פי דרכו, אותו יחס שלילי לבעלי-שמות. בדרושו לפרשה מצורע שנת תקכ"א (נדפס בספר כתונת פסים דף כ"ב ע"ב ואילך) בראשית הדרוש הביא את לשון הספרי: „גבאר ספרי פ' בהעלותך בפ' ויהי אנשים... ודרשו בספרי ויאמרו האנשים אליו מגיד שהיו אנשים כשרים וצדיקים (ההדגשה של מר ווייס. – ח.ל.) וחרידים על המצות וכו' ויאמרו האנשים בעלי השמות היו (ההדגשה של מר ווייס. – ח.ל.) וכו' ההמה אליו הם עצמם דברו ולא הוצרכו לשלוח שליח...“.

והנה נוסח הספרי, המובא בדברי ר' יעקב יוסף, לא היה ולא נברא (ההדגשה שלי. ח.ל.). הנוסח האמיתי הנמצא בכל דפוסי הספרי, החל מדפוס ויניציאה וכלה בהוצאה המדעית של מאיר איש-שלום (וינא תרכ"ד) הרי הוא כך: „... מגיד שהיו בני אדם כשרים וחרידים על המצוות“. התיבה, צדיקים' וכן התיבות, בעלי שמות היו' אינן אלא תוספת של ר' יעקב יוסף, שעיקם את הנדפס בספרי בכמה תיבות! (ההדגשה שלי. ח.ל.) מענין, כי בין הספיקות (קושיות) שר' יעקב יוסף מקשה על הספרי, הקושיא השלישית מנוסחת כך: „אנשים – דרשו שהיו בעלי שמות (ההדגשה של מר ווייס. ח.ל.) הוא פלאי כ"א [כי אם] לומר ע"ד [על דרך] אנשי שם וכו'“. הווה אומר שאין ר' יעקב יוסף

מסתפק בהוספת כמה תיבות מכריעות שאינן בספרי, אלא אף מעיז (ההדגשה שלי. ח.ל.) לדרוש על הציטאט שהוא עצמו **בדאו מלבנו** (ההדגשה שלי. ח.ל.) מגמיותה של ההוספה אינה צריכה ראייה: כלי-זיין היא בידי ר' יעקב יוסף כדי להילחם ביחס השלילי כלפי בעלי-השמות, שהי רווח בקהל, לא בקהל של הכפריים אלא בקהל האינטליגנציא העירונית בדרך כלל, יחס בלתי נעים שהטיל כמובן צלו גם על מורו, מייסד החסידות. בהוספת שני תוארים אלו, צדיקים ובעלי שמות, כשמות נרדפים ממש, הומצא ציטאט עתיק יומין, שהיה עשוי להרים את בעלי-השמות למדרגת אנשים כשרים, חרדים על המצות וצדיקים (ההדגשה של מר וייס. ח.ל.) הושוו בעלי השמות לצדיקים והוקם גשר בין הבעל-שם והצדיק. באמצעותה של מובאה, בלתי מדוייקת" (הגרשיים של מר וייס לסימן שבדיחא דעתי מחידושו. ח.ל.) מן הספרי מבקש התלמיד המסור ר' יעקב יוסף לחפות על פגם רציני שהי ברבו: על היותו בעל-שם, עוסק בקמיעות וסגולות. הצלת כבודו של המקצוע כוללת, אם לא בפירושא הרי מכללא, את הצלת כבודו האישי של הבעש"ט, ולשם כך נזדייף (ההדגשה שלי. ח.ל.) בלא ספק, הציטאט מעיקרו".

פלפול נפלא! כפתור ופרח ממש! ועל כגון דא יש באמת להמליץ:
ראויים הדברים למי שאמרם!

רצה מר וייס לירות בשתי ארנבות בבת אחת והוסיף (בהערה 25):
נראה כי לא מקרה הוא כי במקום מכריע זה בוחר לו (ההדגשה שלי. ח.ל.) ר' יעקב יוסף בין הכינויים השונים של המנהיג הרוחני הנמצאים בכתביו דווקא בצדיק ולא באחרים, כגון, תלמיד חכם" או, איש הצורה" וכו'. נראה, שיש בכך סימן למעמדו הטרימינולוגי המיוחד של הצדיק כבר בדור זה, שבו התיבה, צדיק, טרם נתגבשה למונח יחיד המציין את הדמות החאריסמאטית של התנועה החדשה, אך רגליים להשערה כי כבר אז הקרינה מלה זו דווקא הקרינה מיוחדת... זאת אומרת: לא לבד נתכוון ר' יעקב יוסף ב"זיפוף" – לפי דברי מר וייס – להציל את כבודו של הבעש"ט, אלא שבבחירת המונח, "צדיק" אז, נתכוון אגב אורחא לרמז על המובן שהחסידיים משתמשים בו עכשיו.

הצד המוסרי שבזיוף כזה מצד אדם גדול כר' יעקב יוסף לא הטריד כנראה את מר וייס והדבר אצלו בסדר גמור. גם הצד ההגיוני שבדבר לא הטרידו. שכח מר וייס, או לא ידע מעולם, מה שקבעו חז"ל שבמילתא דעבידא לגלויי לא משקרי אנשי, אפילו סתם בני אדם, ומכל

שכן וקל וחומר אדם בעל שיעור קומה כר' יעקב יוסף: כלום אפשר להעלות על הדעת שאדם כר' יעקב יוסף זייף את נוסח הספרי. ספר שנדפס ומצוי בבתי כנסיות ובתי מדרשות. ויד הכל ממשמשין בו. ובפרט בימים ההם שלא לבד תלמידי חכמים בעלי מקצוע. אלא גם סתם יהודים היו רגילים לעיין בספר?

לאמיתו של דבר אין כאן לא יער ולא דובים! לא ר' יעקב יוסף „העיז“ (ח"ו וח"ו) לזייף את נוסח הספרי, אלא מר וייס העיז והחציף להאשים אדם כר' יעקב יוסף באשמה מגונה ולבנות עליה – בסגנון של קלות ראש ולגלוג – בנין של הבל. בהאשמה כזו גילה מר וייס, ראשית, חסרון ידיעה גמורה בספרותנו העתיקה, ושנית, הוכיח בסגנונו חסרון נימוס ודרך-ארץ כלפי גדולי ישראל.

ולעצם הענין כך הם פני הדברים: **אותו נוסח הספרי שהביא ר' יעקב יוסף, ושעליו אומר מר וייס כי זיוף הוא ור' יעקב יוסף בדאו מלבו, נמצא אות באות בספר „ילקוט שמעוני“: הנוסח, כשרים וצדיקים“ בשם הספרי והנוסח, בעלי שמות היו“ בשם הספרי זוטא!.** וכל פלפולו של מר וייס אינו אלא הבל הבלים, חלומות שחלמו אחרים על אחרים!

(2) ה.ספרי זוטא נאמד ולא הגיע אלינו. קטע ממנו מצא הפרופ' שכטר בגניזה המצרית והדפיסו ב.דזואיש קוטרלי רוויז', 6.

נשארו אמנם ממנו הבאות בספרי הראשונים ובפרט בספר „ילקוט שמעוני“. כל ההבאות נלקטו אחד לאחד ונדפסו כספר לעצמו בהוצאות דלהן:

(א) ספרי בפנים אחרים הנקרא גיב ספרי זוטא והוא עיקר ספרי דבי רב (אליבך דרע"ע) על ספר במדבר. ירל עתה פעם ראשונה. נאסף ונעתק מתוך כ"י של מדרש הגדול וילקוט שמעוני וספרים אחרים עם הערות ומבוא גדול המפיץ אור על המדרש ממני דוב הליל בלאאמריר שלום יצ"ו קעניגסבערגער (מגזע כ"י). חוברת ראשונה. טראנקפורט א. מ. הוצאת י. קאאופמאנן, תרנ"ד, 8. [2] כד דף. חוברת שניה, שם (דפוס מ. סלאבאטצקי) תרס"ז, 8. דף כה–מח. לא נמכר בדפוס ונפסס כאמצע פרשת בהעלותך.

(ב) Der sifre sutta nach dem jalkut und andere quellen, Von Dr. S. Horowitz Breslau 1910, Druck Von Adolf Alkalay & Sohn, Persburg 8° [4] 216 עמ' Sonderdruck aus der "Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums" 50-54 Jahrgang

שער עברי א"ו. ההערות – בגרמנית. עמ' 204–210: מאמר בגרמנית בשם:

Über Ursprung und Charakter des S. v. [ספרי זוטא]

(ג) קובץ מעשי התנאים מערכה שלישית: מדרשי התנאים, חלק שליש: ספרי דבי רב מחברת ראשונה: ספרי על במדבר וספרי זוטא עם חלופי גרסאות והערות מאת חיים שאול האראוויטץ, [הוצאת החברה להפצת חכמת ישראל בברלין], לייפציג תרע"ז לפ"ק, בונדרוקער"י טה. שאצקי ברעסלי, 8. [3] 336 [3] עמ. על הוצאה זו עיין דברי ד"ר פווננסקי ב.הצפירה, 1917, גליון 17. (ד) ספרי זוטא לסדר במדבר המיוחס להתנא רבי ישמעאל... ועליו תוספת ביאורים והערות, הגהות ומראי מקומות מכונים בשם אמכוהא דספרי [מתא] יעקב זאב יאסקאוויטץ מפקס פאביאניץ, הוצאת „מסורה“, לודז, דפוס יעקב אפסעל, תרפ"ט, 8. [55]. 1–גרעו דף.

בראשו: פתח דבר, מאת המחבר; מבוא לספרי וספרי זוטא מאת הרב חיים שאול הורביץ, מתורגם מגרמנית מהוצאה הנ"ל ע"י ל. גירשט; קונטרס אוצר הספרי, הערות וביאורים בדברי הספרי זוטא מאת הרב ר' מנחם זעמבא הי"ד.

אגב: מר וייס חושב את הוצאת הספרי של מאיר איש-שלום כמלה האחרונה של המדע בחקר הספרי. נעלמה ממנו ההוצאה המדעית החשובה של ה"ספרי" יחד עם "ספרי זוטא", שהוציאה בשנת תרע"ז Gesellschaft zur Forderung der Wissenschaft des Judentums (בברלין) עם חלופי גרסאות, עפ"י מקורות שונים וכתבי יד והערות מאת שאול האראוויטץ' ושם גם ב"ספרי" הגרסא "כשרים וצדיקים". נעלמה ממנו גם הוצאת ה"ספרי", עם פירוש קדמון לרכינו הלל מארץ יון, שנדפס בירושלים תש"ח, מתוך כתב יד שבגנוזי ששון בלונדון, ורכינו הלל גורס גם ב"ספרי" – "בעלי שמות היו". שחץ מ"ספרי" יש גם "ספרי זוטא" – מזה אין מר וייס יודע כלום.

ב. בע' 104 [59] מצטט מר וייס מספר "ליקוטי יקרים", לבוב תקנ"ב: "...ומוטב לו לאדם שישב בביתו ויעבוד להש"ת... ולא שהוא יסע לבני אדם לתקנם וכמו שנתגלה לי בחלום על מ"ו כשיש צדיקים בדור שיודעים לפתוח המקורים העליונים בחכמתם אז בקל יוכל להשיג [להשיב?] לבני אדם אחרים וכמ"ש המגיד לבית יוסף".

תיקונו של מר וייס "להשיב", במקום "להשיג", מוכיח כי הוא עצמו לא הבין את הענין, ותיקונו אינו אלא קלקול. אם נגרוס כך לא תהיה לזה שום הבנה: כי מה טעם הוא לזה שישב בביתו ולא יסע לבי"א? אדרבה תהיה סתירה מיניה וביה, כי אם ישב בביתו איך ישיב להס? פירוש הדברים כך הוא: בעל "ליקוטי יקרים" סובר שאין הצדיק צריך

3) פרופ' כבית מדרש הרבנים בברעסלוי. היה תלמידו של הגאון ר' יוסף דוב זיל סולובייטשיק מבריסק, ועיין לעיל הערה 2 ב-ג.

4) בעל "ליקוטי יקרים" לא ציין את המקור לזה. נראה שכוונתו למה שכתוב בספר "מגיד משי" פרשת כי תצא שהמגיד אמר לה"ספרי" יוסף: "...והיינו רוא דעד דלא אתא שמואל דבר ה' ה' יקר בימים ההם ובחר דאתא הו' מתנבאים בכל דוכתא וטעמא משום דהוה נשמתי מבינה... וכיון שהוה נשמתי מהאי דרגא עילאי אתפתחו מבויעין דשפעה עילאה דנבואה וחכמה ונחתא לעלמא...". את המקור למסורה זו מצאתי בספר "אורים גדולים" לר' אברהם ישראל זאבי, אומיר, תקריח, בחלק "אור לישירי", דף ל"ז ע"א, ובספר "מדבר קדמות" להחיד"א, מערכת יוד, ערך "יוסף". וז"ל הרב חיד"א בספרו "חומת אנ"ך, משל ג', פ"סא, תקס"ג... אפשר במה שסופר שמרין הקדוש ז"ל הוקשה לו בבית מדרשו לשון הרמב"ם קשה מאד והיה כמה ימים ולא מצאו ישוב. ולילה א' באשמורת מרין הקדוש היה מעיין הרבה ובא לדעתו ישוב נכון ושמת הרבה. ולמחר כשישבה אמר אמש זיכני ה' ואמרת ישוב לדברי הרמב"ם. נענה תיח רך כשנים ואמר אם יתו לי רשות אומר אני מה שעיינתי ואמר הרשות נתונה ואמר לו התיח הדרך כמות שהוא. אמר לו מרין בריוך אתה לשמים, שזה הדרך שאמרת והוא האמת ושמתו כל השומעים אך מרין זיל נצטער שכל מה שסרר הוא ז"ל אותו התיח אמרו בנקל. ואמר לו המגיד אל תצטער שאתה זכית לטרוח מאד ועיני כוננת אל האמת. ועד אותו היום לא היה שום חכם שעמד בסוד דברי הרמב"ם ז"ל אך אחר שטרחת והוצאת לאור הענין עתה כל חכם יכול להבינו וכיון שהיית נושא ונותן ותורו על הדרך שאמרת, התיח ההוא הוא חריף וקלטו מן האירי... אך בספר "תולדות יעקב יוסף", בפרשת צו, הביא ספור זה לא בשם המגיד, אלא בשם הארי ז"ל. ואפשר יש כאן מסורה שבע"פ.

לנסוע לבני אדם לתקנס. אלא ישב בביתו ויעבוד את השי"ת: אלא מה יהיה באותם בני אדם שצריכים לתקנס? לזה הוא מביא את המימרא הידועה בשם ה.בית יוסף: „שלפעמים אדם גדול משיג איזו השגה חדשה, ואחרי כן מזדמן שגם אדם אחר, שאינו גדול, גם הוא משיג אותה ההשגה עצמה, והטעם הוא מפני שמקודם היתה ההשגה ההיא בהעלם, ולא היתה ידועה לאיש, ולא נמצאה בעולם הזה כלל; אבל מכיון שהאדם הגדול גילה את ההעלם והשיג את ההשגה, הרי היא כבר בעולם הזה, ולכן יכולים גם אחרים, אפילו בקצה העולם, להשיגה; ומכיון שכן אין צורך לנסוע לתקן בני אדם, מכיון שיש צדיקים בדור שיכולים לפתוח המקורות בחכמתם, בקל יוכלו להשיג גם בני אדם אחרים“ בכל מקום שהם.

וכאן הבן שואל: אפשר אדם אינו מבין לקרא מקורות כהלכתם ועוסק בחקר החסידות?

ג. בקובץ „עלי עיני“, מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן, שהופיע בירושלים תשי"ב, פרסם מר א. מ. הברמן ביבליוגרפיה של חב"ד, בשם „שערי חב"ד“, ובהקדמתו הוא כותב: „... לא רשמתי את הספר, אור הגנוז“ למחבר עלום שם זאלקווא תק"ס (על הספר הסכימו ר' משה

(5) עיני עניו זה גם בכפר, מאה שערים ברדיטשוב תרע"ג, דף כח ע"א, ס"ט.

(6) השם המלא של הספר הוא „אור הגנוז לצדיקים“.

(7) אף על פי שהמחבר העלים את שמו, נתגלה סודו על ידי ר' ישראל המגיד מקאויניץ בהסכמתו על ספר „כתר נהורא“ למחבר זה (עיני להלן). המחבר הוא ר' אהרן הכהן מאפטא ששימש ברבנות בזעליחוב ובילגוריא, מחבר מספר הגיון של ספרי חסידות שמהם נדפסו רק ארבעה דלהלן:

(א) ענן שבת, רמזים על דרך החסידות על משניות מסכת שבת, ספר זה הוא קיצור מספרו הגדול „מקדש השבת“ שלא נדפס, לביב בדפוס הרבנית יהודית ראזאניש, בשנת תקני"ג, א' [22] דף.

גם בכפר זה העלים המחבר את שמו, אבל הכניסו כרמו כמליצות שכסוף הכפר שמראשי התיבות יוצא: „אהרן הכהן משרת משה מבחוריו (אולי מרמז לשם רבו), לפי שם הגדולים החדש (הוצאה שלישית) היה תלמידו של ר' עזריאל מיזליש ור' עזריאל הספידו, וההספד נדפס בכפר, תפארת עזריאל, ודברי טעות המה שהרי ר' עזריאל נפטר בשנת תקמ"ו, כאמור על שער הכפר, תפארת עזריאל ור' אהרן דנו רק התחיל בהדפסת ספריו משנת תקני"ג ואילך, בלי ספק שני ר' אהרן היו בזעליחוב.

ספר זה נעלם מהביבליוגרפים, וכן מחוקרי החסידות, ונרשם ברשימת יערי ב.קרית ספר י"ז, עמ' 49, בקשר עם בית דפוסה של הרבנית יהודית, אבל לא העיר שהוא ספר חסידות.

(ב) כתר שם טוב, ספר זה הוא ילקוט אמריתיו של הבעש"ט המפורחת בספרי תלמידיו, נדפס ראשונה בזאלקווא בדפוס השותפים מאיר ליב הפער ומרדכי רבין שטיין, חלק א' בשנת תקני"ד, י"א [2] 24 דף, חלק ב' בשנת תקני"ה 31 דף, הסכמות לחלק א', ר' מנחם מענדיל מליסקא, ר' שלמה מקארלין (בלאדמיר) ור' אברהם משה מפרשווארסק, לחלק ב' הסכמת ר' משה צבי הירש מיזליש מזאלקווא, מאז נדפס פעמים הרבה.

(ג) אור הגנוז לצדיקים, מכיל הנהגות החסידות ומדות ישרות, מיוסד בעיקרו על ספר „תניא ועל ספרו הגדול של המחבר בעצמו על התורה (שנקרא כנראה בשם „תורה אורי“ שלא נדפס, ואין כאן המקום להאריך בזה, ועיני: ש' ווינער, „קהלת משה“, מס' 412), נדפס בזאלקווא בדפוס מרדכי רבין שטיין בשנת תק"ס, י"א [64] דף הסכמות: ר' משה צבי הירש מיזליש ור' ישראל המגיד מקאויניץ.

(ד) לוי יצחק מברדיטשוב מכנהו בהסכמתו: ר' אהרן כץ מימ ומיצ דק; בלגוריא, אגב יש לתקן את טעותו של מר בניציון דינבורג בנוגע לספר זה, במאמרו „ראשיתה של החסידות

צבי הירש מייזליש ור' ישראל ברי' שבתי המגיד מקאזניץ). אם כי הוא מכיל לכאורה דרושים על התניא: והוא מוזכר בו הרבה פעמים. כי אין בו, כפי שהעיד לי מר יוסף וייס שום דבר מחסידות חב"ד; דרושי הספר הזה מיוסדים על תורת ר' דובער המגיד ממעזריטש*. ואמנם במהדורא השניי של הספר (ווארשא תרמ"ז) נמתק השם, תניא או שהובא במקומו: „בספ"ה“, „בס"ה“ [בספר הקדוש].

סתם מר וייס ולא פירש לאיזה „ספר קדוש“ הדברים מכוונים. הלא כמה ספרים קדושים איכא בשוקא, ומנין לו שהר"ת „בספ"ה“ או „בס"ה“ הוא „בספר הקדוש“, שמא „בספר הארוך“, „בספר הקצר“ וכדומה אפשר למאות, ואולי פשוט הכוונה „בספר התניא“ וגם הוא ספר קדוש! וכלום אפשר לאיש המדע להביא ראיה משרירות איזה מדפיסים בווארשא שהרשו לעצמם לשנות ממטבע שטבע המחבר?

כל דברי מר וייס הנ"ל דברי טעות המה. לאמתו של דבר, כל ההבאות המרובות מהתניא שבספר „אור הגנוז“, בין שנרשם עליהן במפורש „בספר התניא“, ובין שנרשם עליהן בר"ת „בספ"ה“ (הוצאת

ויסודותיה המוציאים והמשיחיים הוא כותב על אודות ספר זה: „הספר נדפס בשנת תקס"ו, אבל בהסכמתו של הרב מזאלקווי, ר' משה צבי הירש מייזליש, מסיון תקי"ט [כנראה פליטת הקולמוס וצ"ל תקני"ט] נאמר בפירושו שהספר חובר מכבר וכבר יצאו לו מוניטין, וראיתי כי נכון הדבר להעלותו. על מובח הדפוס... וחשיבותו של הספר כמקור לתולדותיה של החסידות לא הוערכה, לדעתי, כראוי ע"י כותבי תולדותיה של התנועה“. (ציזון שנה עשירית, עמ' 165, הערה 1015) דברים אלו דברי טעות המה, שהרי המחבר מצטט את „התניא“ שנדפס בשנת תקנ"ז, ואם כן לא נכתב הספר קודם תקנ"ז, ולגבי חשיבותו של הספר כמקור איז, כמובן, בין שנת תקנ"ז ושנת תקס"ו ולא כלום. מר דינבורג לא קרא כראוי את דברי ההסכמה ולכן כתב מה שכתב. נוסח ההסכמה הוא: „כבר יצא מוניטין כר' בספר אשר חיבר מכבר וכעת הביא לפני... ספר אור הגנוז...“ הכוונה פשוטה למבין שכבר יצא מוניטין להמחבר בספר הקודם אשר חיבר, (הכוונה לספר „כתר שם טוב“ שנרשם במס' הקודם שנדפס בשנת תקנ"ז ונתפרסם בעולם ועד היום משתמשים בו חוקרי החסידות) וכעת הביא לפני ספר אחר „אור הגנוז“. הרב המסכים לא יכול לפרש את הספר בשמו, כי על ספר „כתר שם טוב“ לא העלים המחבר את שמו ועל ספר „אור הגנוז“ חפץ להעלים את שמו. מפורש יותר כותב בהסכמתו ר' ישראל המגיד מקאזניץ: „...אשר כבר נדפס ספר א' וכעת... שניות... חיבור אור הגנוז...“ „הוצאה אחרת: לבוב, בדפוס פיגה גראשמאן בהנהלת דוד הירש שרענציל בשנת תרי"א, 1850, 8 [60] דף. ההסכמות של דפוס הראשון.

...הוצאה אחרת: ווארשא, בדפוס יוסף אונטערהענדלער, בשנת תרמ"ז, 8°. דף. ההסכמות הגיל. (ד) כתר נהורא. פירוש על סידור התפלה. כתב היד של המחבר היה שנים רבות ברשות המדפיסים שפירא מסלאוויטא, ובשנת תרכ"ה הדפיסוהו בוויטאמיר, בהוספת הרבה ענינים ולקטים שונים. ובשם „סדר אור לישרים“, 8°. 332 [2] דף. (לפי ש. ווינר ב„קהלת משה“ מס' 412 נדפס בשנת תרכ"ג ואינו יודע אם זוהי טעות הדפוס או הוצאה אחרת קודמת). ההסכמות: ר' לוי יצחק מברדיטשוב, ר' ישראל המגיד מקאזניץ, ר' יעקב יצחק הורוויץ מלאנצט דר ביקס לובלין (החווה מלובלין) ור' עזריאל הורוויץ חופיק לובלין (יודע בכניווי ראש הברזל), מתנגד ויריבו של החווה. ההסכמות מענינות.

ר' ישראל מקאזניץ כותב בהסכמתו: היות כי כבר נתתי הסכמה להיה מוהר"ר אהרן כיץ מי"מ וראב"ד ומיץ דקיק זעליחאב יצ"ו על ספר שהדפיס ושמו אור הגנוז לצדיקים ועתה בא... (8) עיין הערה 7 — 1.

(9) איז זו מהדורה שניה אלא שלישית, עיין הערה 7 — 1.

ווארשא. תרמ"ז). הן באמת מה „תניא“. הראייה מהוצאת ווארשא תרמ"ז, שמחקו תיבת „תניא“ והעמידו במקומה ר"ת „בספ"ה“, וההמצאה המשונה שהר"ת הוא „בספר הקדוש“ מביאות לידי גיחוך. מה בצע בהר"ת אם ההבאה גופא היא מה „תניא“?

מסתבר שמר וייס אינו בקי בתניא, ולפי שבעל „אור הגנוז“ לא ציין בהבאותיו מהתניא לא את הדף ולא את הפרק בתניא, לא ידע פשוט מר וייס שהדברים באמת נמצאים בתניא ומראה שמה יפסיד את השם „חוקר“ לא רצה להודות בזה ואמר מה שאמרי'. ותמיהני על מר הברמן שבארץ ישראל, שיש בה ישוב חבד"י גדול, לא מצא מומחים לתניא אלא את מר וייס בלבד!

מפני הצמצום במקום אסתפק בשתיים-שלוש דוגמאות:

„תניא“

נוסח השער

„מלוקט מפי ספרים ומפי סופרים קדושי עליון נ"ע מיוסד על פסוק כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו“.

„תניא“ פרק מא

„...ובעטיפת ציצית יכוון כמ"ש בזהר להמשיך עליו מלכותו ית' אשר היא מלכות כל עולמים וכו' לייחדה עלינו על ידי מצוה זו והוא כענין שום תשים עליך מלך“.

על ידי מצוה זו כענין שום תשים

שם

„...ולפחות צריך לעורר תחלה

„אור הגנוז לצדיקים“

נוסח השער

„מלוקט מספרים ומפי סופרים קדושי עליון נ"ע... מיוסד על פסוק ולעבדו בכל לבבכם ועל פסוק ואתם הדביקים כו' ועל פסוק בפיך ובלבבך לעשותו“.

„אור הגנוז“ פרשה בא

„...שיתגלה... אור אין סוף המלוּבש בכלים שעושין בהם המצות כגון בטלית ותפילין וציצית. דבס' תניא (בהוצאת ווארשא תרמ"ז–„בספ"ה“) כי בעטיפת ציצית יכוון להמשיך עליו מלכותו ית' אשר היא מלכות כל עולמים לייחדא עליו עליך מלך“.

שם באותה פרשה

„...ונהנה צריך כל אדם לעורר

היראה לעצמו מגדולת אין סוף ברוך הוא ומלכותו אשר היא מלכות כל עולמים ואיהו ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין ומייחד מלכותו על עמו ישראל וחייב אדם לומר בשבילי נברא העולם. והנה ה' נצב עליו ובוהן כליות ולב אם עובדו כראוי וע"כ צריך לעמוד לפניו ית' באימה וביראה כשעומד לפני המלך ויעמיק במחשבה זו ויאריך בה לפני עסק התורה או המצוה כגון לפני לבישת טלית ותפילין וגם יתבונן איך אור אין סוף ורצון העליון הוא מלושב באותיות התורה או בציצית ותפילין אלו ובקריאתו או בלבישתו הוא ממשיך אורו ית' עליו דהיינו על חלק אלק ממעל שבו...

עובדו כראוי. ועל כן צריך לעמוד לפניו באימה וביראה כעומד לפני המלך ויעמיק במחשבה זו ויאריך בה כפי יכולת השגת מוחו ומחשבתו וכפי הפנאי שלו לפני עסק התורה או המצוה כמו לפני לבישת טלית ותפילין. וגם יתבונן איך שאור אין סוף ב"ה הסובב כל עלמין וממלא כל עלמין הוא רצון העליון הוא מלושב באותיות וחכמת התורה או בציצית ותפילין אלו ובקריאתו או בלבישתו הוא ממשיך אורו ית' עליו דהיינו על חלק אלק ממעל שבתוך גופו...

„אור הגנוז“ פרשה נח

„תניא“ פרק נ'

...ויש עוד בחינת אהבה העולה על כולנה והיא אהבה ברשפי אש מבחינת גבורות עליונות דבינה עילאה. דהיינו שעל ידי התבוננות בגדולת אין סוף ב"ה דכולא קמי' כלא חשיבין תתלהט ותתלהב

...אך יש עוד בחינת אהבה העולה על כולנה כמעלת הזהב על הכסף והיא אהבה כרשפי אש מבחי' גבורות עליונות דבינה עילאה דהיינו שעל ידי התבוננות בגדולת אין סוף ב"ה דכולא קמי'

הנפש ליקר תפארת גדולתו ולאסתכלא ביקרא דמלכא ברשפי שלהבת עזה ורצונה ליפרד מהפתילה והעצים שנאחזת בהן. והיינו על ידי תגבורת יסוד האש אלקי שבנפש האלקית ומזה באה לידי צמאון כמ"ש צמאה לך נפשי ואחר כך באה לידי כלות הנפש ממש כמ"ש נכספה וגם כלתה נפשי...".

כלא ממש חשיב תתלהט ותתלהב הנפש ליקר תפארת גדולתו ולאסתכלא ביקרא דמלכא כרשפי אש שלהבת עזה העולה למעלה וליפרד מהפתילה והעצים שנאחזת בהן והיינו על ידי תגבורת יסוד האש אלקי שבנפש האלקית ומזה באה לידי צמאון וכמ"ש צמאה לך נפשי ואח"כ לבחי' חולת אהבה ואח"כ באה לידי כלות הנפש ממש כמ"ש גם כלתה נפשי...".

פתרון חידת הראשית־יבות „בספ"ה" במקום „תניא" אפשר למצא בהוצאת ווארשא, תרמ"ז גופא. הוצאה זו היא מושחתת מאד ומלאה השמטות כרמון. מהשמטות בנות תיבה אחת עד השמטות של ענינים שלמים כחצאי עמודים (במקום ההשמטות העמידו המדפיסים סימן כוכב). ההשמטות הן של הצנזורה, ותשעים ותשעה אחוזים מהן הן אנטי־חסידותיות טיפוסיות של צנזור משכיל מובהק. יותר נכון לומר, שהשמטות אלו הן ברוח של „אנטי־צדיקים", כי רובן הן בעניני מעלות הצדיקים, ולפעמים החליפו תיבת „צדיק" או „צדיקים" בתיבת „תלמיד־חכם", או „תלמיד־יחכמים" (לו ידע זאת מר וייס היה בלי ספק עושה מזה מטעמים שהמחבר החליף במתכוון צדיקים בתלמידי חכמים כדי להראות שהצדיקים הם תלמידי חכמים...) ובלי ספק בשביל צנזורה זה הוא שהשמיטו תיבת „תניא", והעמידו במקומה ר"ת „בספ"ה", כלומר „בספר התניא" (פעם נמצא גם ציון הפרק בתניא: „בספ"ה ח"א פרק ל"ו" שאינו נותן מקום לטעות).

יותר אי־אפשר להאריך. כמדומני די במה שכתבתי, ומתוך הדוגמאות שהבאתי בכאן יוכל הקורא לקבל מושג על הרמה המדעית של חקר החסידות של מר וייס.

ולאזו חוקר החסידות אני אומר: מה לך אצל חקר החסידות? מוטב, צא ולמד! קנה לך ידיעות והבנה בספרותנו העתיקה, בקש מחילה מגדולי ישראל שפגעת בכבודם, ולמד לשונך לדבר אודותם בנימוס הראוי, ואת חקר החסידות הנח לגדולים וטובים ממך שהמפתחות בידם.

ולבית מדרשו של פרופ' ג. שלום אני אומר: ראו גידולים שגידלתם!

כיצד „חוקרים“ חסידות בישראל?

ב

ספר „נזד הדמע“¹ ל'ר' ישראל מזאמושטש² הוא ספר מעניין מכמה בחינות. אכן במאמרי זה אתעכב רק על הדעה שהספר מכוון נגד החסידים. דעה זו רווחת בין חוקרי החסידות וכותבי תולדותיו של ר' ישראל, ביניהם: צווייפעל, פין, דובנוב, צינבערג, ולאחרונה גם ההיסטוריון ד"ר יעקב שאצקי. נדמה לי שאין ממש בדעה זו. אין המחבר קורא את החסידים בשם אף פעם אחת. החוקרים הם הם שמכוונים את דברי המחבר ואומרים שאין כוונתו אלא לחסידים, ואני תמה: זו מנין להם? תמוהה בעיקר הוודאות שבדבריהם, כאלו היה

1) טנסינסקי (בירחון הרוסי „וואסחאד“, 1886, חוב' 6) קורא „נזד הדמע“, ולכן הוא כותב שספר זה לא נרשם ב„אוצר הספרים“ של בן-יעקב, אבל כאמת נרשם שם כהוגן בשם „נזד הדמע“. זהו משחק מלים על פי המשנה במסכת טהרות (פרק ב', משנה ג'): „והשלישי נאכל בנזיד הדמע“. שם הפירוש תבשיל של תרומה (מלשון הכתוב: „מלתאך ודמעך“) והמחבר מכוון לדמעות שהוא מוריד על מגרעות הדור, אלא שאיני יודע מדוע החליף המחבר נזיד בנזד.

מספר זה מצויים טופסים בשערים שונים זה מזה:

א) ספר / נזד הדמע / הכינו וגם תקרו חד מגדולי זמננו אביר / האכירים. דורש טוב לעמו ודובר / שלום במישרים. בתוכחת מגולה ואהבה / מוסתרת דבריו סדורים: כבוד שמו / מפארים נודע בשערים. היה הרב / המופלג המפורסם חכם הכולל ניי / כמוהרר ישראל / כמוהרר משה / סגיל זצ"ל / מואמשט: / נדפס / בדיהרנפורט / תחת ממשלת האדון החכם החסיד קיניגליכר / פריישישער וורקליכר גיהיימט עטסט / קריגס אונד דירעגירינדר מיניסטער איבער דיא / שלעזישי לנדי דעס הוך וואהל גבאָהרנן הערן / באראו פאָן האיוס עקסילענץ: / אונטער דירעקציאָן מהקציין כהריר זלמן / קיב מברעסלויא / בשנת תקל"ג לפ"ס. ב) שערים עם נוסח זה גופא אבל בסידור אחר ובמסגרת אחרת.

ג) שערים בהעלמת שם המחבר: ספר נזד הדמע הכינו וגם תקרו חד מגדולי זמננו אביר האכירים. דורש טוב לעמו ודובר שלום במישרים. בתוכחת מגולה ואהבה מוסתרת דבריו סדורים. ומרוב ענותותו לא הניח להזכיר שמו על הטוב בשערים. רק עיניכם תחזנה משרים. שהיה המחבר בעל הנפש ומהדר מן המהדרים לעורר לבבות העברים ולפקוח עיני העורים אשרי השומע ועל דלתי פתחו יסקוד כאלו הנאמרים, ישמרהו האל וינצרהו לדור דורים אמן: נדפס בדיהרנפורט וכו' (מכאן ואילך כנוסח הגיל).

מה טעם לשינוי השערים? ובפרט יש לתמוה על השער האנונימי: המחבר. מרוב ענותותו לא הניח להזכיר שמו, אבל הניח לכתוב עליו. חד מגדולי זמננו אביר האכירים, ענוה שכזו ובכלל מה שיד לא הניח להזכיר שמו, אם מחבר בחייו רוצה להעלים את שמו על ספרו — מי יאמר לו מה תעשה? אבל ספר זה, שנדפס אחרי מות המחבר, מה טעם להעלמת שמו? אפשר לשער כמה השערות. והקרובה לאמת, לדעתי, היא על פי דברי המביא לבית הדפוס את פירושו של המחבר לספר „הכורר“, שאחרי פטירת המחבר. נתפורו כתביו ונפלו לידי זרים, הנרים הללו אפשר שלא ידעו מי הוא המחבר, או ידעו ויראו מפני יורשיו, ולכן העלימו את שם המחבר, ומתאי טעמא איז שום רמז על השער מי הוא שטיפל בהבאת הספר לדפוס, ורק במאוחר, כשנודע הדבר, הדפיסו שערים עם שם המחבר. אין זו אלא השערה — ולביבליוגרפים פתרונים. ספר זה נדפס עוד הפעם, מטופס עם שער אנונימי, בשנת תרכ"ב, בהעלמת מקום הדפוס, אבל לפי מסגרת השער נדפס בקניגסבורג. בדפוס גרובער עט לאנגריען.

2) על הכתיב של זמאשטש עיינו בארכיון בשורת ר' חיים הכהן ראפאפארט. תשובה ע"א.

המחבר כותב בפירוש שהוא מתכוון לחסידים. דברי המחבר מתפרשים יפה גם אם אינם מתכוונים לחסידים, כמו שנראה להלן, ואם כן וודאות זו, שנתכוון לחסידים. מנין להם? הקטעים שהחוקרים מביאים מספר זה ורואים אותם כמכוונים נגד החסידים אינם, לדעתי, אלא מטעים את הקורא, שהרי בניגוד לספרות הישנה, שבה אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד, ביטלה הספרות החדשה את הלימוד והנהיגה את הקריאה, ועל אחת כמה וכמה אם הקורא מוצא בקטעים אלה מהרהורי לבו – חזקה שאינו מדקדק כל כך.³

אפשר אמנם ללמד קצת זכות על החוקרים הנזכרים, הואיל והספר הוא קשה ההבנה מצד לשונו, שהיא כולה מליצות חרוזות,⁴ שברי פסוקים ולשון נופל על לשון והרבה תיבות וביטויים בודדים מודגשים, ללמדך שהמחבר הוציאם מידי פשוטם והטיל בהם כוונות משלו. לשון זו מטשטשת ומערפלת לפרקים את הכוונה עד כדי כך, שהקורא עומד ותוהה: למה או למי נתכוון המחבר במליצה זו או אחרת? ואולי לא היתה כוונתו אלא לתפארת המליצה תוי החרוז בלבד?

2.

ריב"ל, הכותב על ר' ישראל בהתפעלות גדולה⁵ אינו מזכיר בכלל ספר זה. גרף מזכירו, אבל רק לראיה שהמחבר היה בעל כשרון פיוטי,⁶ ודברים כנגד החסידים הוא מצטט מספר „מרכבת המשנה“ לר' שלמה,

(3) בתור קוריוז כדאי להביא כאן דוגמא קטנה לקריאה שטחית במקורות. בספר, תולדות החסידות (חלק א' ע' 102) מביא דובנוב את דברי ר' יעקב עמדין על ר' נחמן מקוטוב ומפרשם: (הדברים בסוגריום הם של דובנוב).

... נחמן קאסאב מין בפ"ע (בפני עדים) ובור ריק, ושלחו אותו לאפטא לטמא שם ק"ק (קהלה קדושה) וכשהרגישו בו הכשרים פרסמוהו לאיש זר ובער, ועל זה התרגשו הקורחים (בעלי כת שבתי צבי)... הקורא עומד ותמה על הביטוי המשונה. מין בפני עדים שאין לו שחר ולא מצינו דוגמתו בשום מקום, והיכן נמצא דובנוב. קורחים" ככינוי לשבתאים: דובנוב לא ידע את הר"ת. בפ"ע, שיש לקראו. מין בפני עצמרי. זהו ביטוי מצוי הרבה בתלמוד ופוסקים במובן סוגים, ור' יעקב עמדין משתמש בו, כדרכו, בכל ספריו וכדרך לשון הרבנים בכלל, במשחק מילים במוכח מין-אמיקורס. ככינוי. קורחים" אין כוונתו של ר' יעקב עמדין אלא... לבעל. נודע ביהודה, ר' יחזקאל לנדא ומשפחתו. סינא היתה בלבו של ר' יעקב עמדין על ר' יחזקאל לנדא, וכדרכו הוא מכנהו בספריו בהרבה לשונות של גנאי, וביניהם הרבה פעמים בשם „קורח" (כלומר: בעל מחלוקת) ואת משפחתו בשם „קורחים".

(4) נוסח ומאשטש מובהק. נ. סוקולוב מספר: שם, בזאמושץ, יכול היית לפגוע בבני אדם בשוק, שהיו מדברים בחרוזים" (אשים", ספר שני, ע' 40).

(5) תעודה בישראל, ווילנא והורדנא, תקפ"ט, ע' 150-151.

(6) גראטץ, ה. ד"ר: „געשיכטע דער יודען" 2-טע פערמעהרטע אונד פערבעסערטע איפלאגע, 11-טער כאַנד, ע' 6.

בן זמנו ובן עירו של ר' ישראל⁷. שניהם – גם ריב"ל וגם גרץ – היו שונאי חסידים מובהקים, ואלו היו רואים ספר זה כאנטי-חסידי ודאי שהיו מכריזים על כך. ולא עוד, אלא שלפי גרץ בכלל מן הנמנע הוא שיהיו בספר זה דברים כנגד החסידים, שהרי הוא סובר שספר זה נכתב לכתחילה בשביל המאסף „קוהלת מוסר“, שהופיע בקניגסברג על ידי מנדלסון. מאסף זה הרי הופיע בשנת תק"י, זאת אומרת בחיי הבעש"ט, ור' ישראל הרי התגורר בברלין בין שנת ת"ק לתק"י ובלי ספק לא פגש אז בברלין לא את הבעש"ט ולא את תלמידיו, ומסתבר שלא נהיה טועים אם נאמר שגם בזאמושטש לפני שנת ת"ק, ז. א. בשנים הראשונות להתגלותו של הבעש"ט, לא נזדמן עמו, וכיצד היה יכול לכתוב כנגד החסידים אם לא ראם מעולם?

אמנם דובנוב, כנראה, חולק על גרץ וסובר, שהספר נכתב בשנותיו האחרונות של המחבר כשהתגורר בבראדי שבגליציה ונפטר שם בשנת תקל"ב (כמו שנראה להלן). לפי סברה זו, הרי אפשר שנזדמן לו להמחבר לראות בבראדי את מי שהוא מתלמידי הבעש"ט או המגיד ממעזריטש, ואפשר היה לו יחס שלילי אליהם, ובפרט לפי כותבי תולדותיו שנתמשכל בברלין, אף על פי כן אני סובר שיחס כזה – לוא היה קיים אפילו – אינו משתקף בספר „נזדהדמע“, שכן אין זה מענינו. ספר זה, אף על פי שהמחבר מוכיח בו את בני דורו על מגרעותיהם, שונה מספרי מוסר רגילים לא רק בלשונו, אלא גם בזה שאינו מטפל בעניינים שבין אדם למקום, אלא בעניינים שבין אדם לחברו, בחיי החברה והכלכלה⁸. המחבר מדגיש זה מיד בהתחלת הספר: „... לעברים העורים המלפתים עמודי התוך אשר כל מעשי בראשית נשען עליהם... למען יתעשר ויקום חילם... שמו לאין המצות שבין אדם לחבירו, בין אחיו ובין גרו, בין איש ובין רעהו, שורו וחמורו וכל מקנהו... הלא זאת היא עיקר האמונה... ואהבת לרעך כמוך היא כל התורה, ומשם תפרד לשלשה ראשים, אשר קבלו רבותינו הקדושים, והם הדין והאמת ושלוש⁹, כתובים רבים... עונים ומעידים, כי אלו העמודים, אשר בהם אחוזים קורקוסי השמים, והארץ והמים, ומהם תוצאות חיים, תבל וכל יושבי בה כבגד תבלה, אם שלש אלה לא יעשה לה...“ (התחלת מאמר א').

(7) שם, ע' 566.

(8) הוא נותן רשימה של 43 מצוות עשה ו-7 מצוות לא תעשה בין אדם לחברו שמצא בין התרי"ג מצוות, ונותן בהם סימנים: ג'ם בכנפך נמצא דם נפשות אביונים; ולעלוקה שתי ננות הי"ב הב...
 (9) פרקי אבות, פרק א', משנה י"ח.

המחבר מוקיע את מומי הדור והולך ומונה שורה של מגרעות: לזלזל בעניינים שבין אדם לחברו ולעומת זה זהירות רבה והידור בעניינים שבין אדם למקום; להיטות לצבור ממון ורדיפה אחרי חיי מותרות ותענוגים (שלדעתו הא בהא תליא); נשים מתהדרות בריבוי תכשיטין; נדוניות מופרזות לבנות עד כדי התרוששות ופשטת רגל; „מכירת“ בנים ובנות בשידוכי כסף; בני אדם שכל עולמם הוא אָכול ושתה; נשים תגרניות המפרנסות את בעליהן וכדומה, ובשורת מגרעות אלו מה מקום יש לדברים כלפי החסידים? הן לא האשימו בימים ההם את החסידים ברדיפה אחרי חיי מותרות" או בחטאים שבין אדם לחברו. אדרבה, הם נתפרסמו כחיים חיי חברה, בדיבוק חברים ואהבת ריעים ומתוך נכונות לעזור איש לרעהו.

3.

נביא עכשו את הקטע שדובנוב מצטטו כאנטי-חסידי ונראה מה יש בו. בצורה, שהביאו דובנוב, הנקודה רבה על הכתב, כי אגב השמטת מליצות ריקות השמיט גם דברים שלא עמד על חשיבותם להבנת דברי המחבר, נשלים דברים אלו בסוגרים מרובעים. דובנוב כותב (תולדות החסידות, חלק א', ע' 118):

החכם ר' ישראל זאמושץ, רבו של מנדלסון בחכמת החשבון (מת בברודי בשנת תקל"ב), מעיד על החסידים במליצה זו: „הוי גוי צלצל כנפים, עטרת גאות שכורי אפרים, הרוכבים בעזרת שמים... ועל אל אלים ידברו נפלאות ויודעים דעת עליון... [כי להם לבדם ניתנה ארץ... לאכול מפריה ולשבוע מטובה כין] ידעו וכי יבינו לברר ניצוצות הקדושה... [ותיקון גדול מתקנים באכילתם, יותר מכל זולתם...] וגם אלה ביין שגו בשכר תעו, כהן ונביא בעלי השם... וכל ימיהם כחגים,

(10) בהומור ומליצה יפה נותן המחבר תמונה חיה כיצד נשות החיל התגרניות בשוק מתחרות זו בזו במשיכת קונים: „... והחזיקו שבע נשים בכנף איש אחד, זאת אומרת אלי תבא... וזאת אומרת סורה אדני... וזאת אומרת לא אעזבך עד אשר כל מחסורך תקח ממני... זאת אומרת כשוה וזאת אומרת בפחות... ירנצו כמחנה, לעיני הקונה, וירגנו באהליהם עד שפוך דם עליהם. ובני הנכר... ישחקו על משבתני, והכנעני הושב בקרבנו, ילעג על השתנות טעמנו, כי לא נשמע כזה בכל הגוים... ומהללים לדתם, ומודים ליראתם, וקוראים אחרינו עצת נפתלים, ויהודים האומללים, אי נא לנו... ולבסוף הן מתחילות להתפאר בבעליהן: זאת אומרת בעלי לן בשקו ותעניתו, וכפר בעדו ובעד ביתו, וזאת אומרת אישי ימות עצמו באהל, וכפר על הכהנים ועל כל עם הקהל, וזאת אומרת בעלי בא בסוד קדושים רד עם אל, ונסלח לו ולכל עדת ישראל...“ (11) דובנוב (תולדות החסידות, חלק א', ע' 159) מביא מכתב מתנגד אחד תיאור מחיי חסידי ר' חיים חייקא מאמדור: „...ונותנים כולם די סיפוקם ליד חמיו של ר' חייקא... והוא מבשל להם בעד המעות יורה גדול מתבשיל הנקרא „קרופניק“ וכולם אוכלים באסיפה...“ תיאור זה של בישול ואכילת ה„קרופניק“, המאכל הליטאי המפורסם, רחוק קצת מחיי מותרות...

אוכלים ושותים וחוגגים... נוזה דרכם כסל למו... באמרם... כי אם מהם היודעים כדת מה לאכול... והמה תמיד אורבים. לשמור מזוזות פתחי נדיבים... ובין תנור וכירים. צופים לאור הנר וקול רחיים... ואיזה מקומן של זבחים...]. ואני ראיתי בני עלייה. החוטפים את השוק, ואת העליה... והופכים הקערה על פיה. ולמלאות גרונו... יתן בכוס עינו... וכאשר יהיה מלא על כל גדותיו... דורש מעשה מרכבה, ישא מרום עינו אל קדוש ישראל. ולהגיד מה פעל אל. ומכריז מתוך קופה של בשר, איך רבוא רבבות עולמות עשויים באמת ויושר... ומבקש סתרי תורה... והשגת שוכן רומה, מתוך מעשה בהמה... בני אל תלך בדרך אתם...

ודבונב מסיים ואומר: „מצוין הדבר שר' ישראל זמושץ. שנפטר בזמן הכרוזים של שנת תקל"ב. משתמש בלשונם; נראה, שדרכי החסידים וצדיקיהם בגליציה היו נהירים לו.“

מכאן, שדובנוב חולק על גרץ ודעתו היא שהספר נכתב בשנותיו האחרונות של המחבר כשהתגורר בבראדי שבגליציה¹². הוא אינו מביא שום מקור לדעתו זו, ואם הוא סומך רק על כך, שהמחבר „משתמש בלשון הכרוזים“, הרי זה קנה רצוץ; אם ללשון גופא. הרי לא נפלה מן השמים בשביל הכרוזים, זו היתה לשון התקופה. ואם לתוכן – הגע עצמך! כרוזים עפים לכל קהילות ישראל לרדוף את החסידים ולשרשם וכו' בנוסח הידוע. עד לגזר הדין האיום של מורידין ולא מעלין¹³, ור' ישראל, „שמשתמש בלשון הכרוזים ודרכי החסידים וצדיקיהם בגליציה היו נהירים לו“, כשהוא בא לכתוב נגד החסידים – מה מומין הוא מוצא בהם? הם אוכלים כזית יתרה ודורשים בסתרי תורה בשעת לגימה – וזה הכל! אם כן – למה רגשו! לא! ר' ישראל לא כתב בלשון הכרוזים ולא נתכוון כלל בקטע זה לחסידים.

ר' ישראל קורא תגר בקטע זה על אותם בני אדם הלהוטים אחרי אכילה ושתייה באמתלא שבאכילתם הם מתקנים ומבררים את ניצוצות הקדושה, ומתעוררת השאלה: בני אדם הללו מי המה? בא דובנוב ופוסק: חסידים! זה מספיק לשאינו יודע לשאול, אבל היודע

12) מליצה על פי הגמרא (סנהדרין ל"ב ע"ב): אור הנר בכרור חיל משתה סם, משתה סם, קול רחיים בכורני שבוע הבו, שבוע הבו [- ברית מילה].

13) דיר י. צינברג במאמרו על ר' ישראל ב. יעורר עיסקאוי ענציקלאָפּעדיא' הולך בשיטת גרץ, אבל בספרו „געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי ייִדן“ הוא הולך בשיטת דובנוב.

14) „... ובחורף תקליב אחר הויכות שהי' בשקלאוו... וכתבו חכמי שקלאוו להודיע להגאון המנת דווילנא עד שהכניסו כלבו לדון דין מורידין ח"ו...“ (הרב מלאדי במכתבו שנדפס ב. בית רבי, ברדיסשוב תרס"ב, דף מ"ג).

עומד ושואל: חסידים הללו מי המה? תאמר: סתם חסידים? לא! הרי המחבר כותב: „בני עלייה“; „כהן ונביא בעלי השם“, וגם הם דורשים בסתרי תורה. שמא תאמר: צדיקי החסידים? אי-אפשר! שהרי אין דברי המחבר הולמים אותם. הרי הוא כותב: „והמה תמיד אורבים לשמור מזוזות פתחי נדיבים... ובין תנור וכירים, צופים לאור הנר וקול רחיים... ואיזה מקומן של זבחים...“ (הם הם הדברים שהשמיט דובנוב בהבאתו). כלומר: בלהיטותם אחרי האכילה והשתיה הם מפשפשים ומרחרחים ומטים אוזן „בין התנור והכיריים“ (בבית הכנסת?) לשמוע ולהיוודע, בבתיהם של איזה עשירים עורכים סעודה שיוכלו להזמין עצמן ליהנות מאכילה ושתיה. כלום נוהג זה היה בין צדיקי החסידים? אם „דרכי החסידים וצדיקיהם היו נהירים לו“ להמחבר, הלא בודאי ידע, כי צדיקי החסידים היו עורכים שולחנות, בשבתות ומועדים וסתם יומי דפגרא, בבתיהם הם, והכל היו באים אליהם להיות מסובים על שולחנם וליהנות מסעודותיהם.

.4

את הדברים המטעים את הקוראים בקטע זה שהביא דובנוב, יש להעמיד על שלשה: (א) הביטוי „בעלי השם“; (ב) האכילה לשם בירור הניצוצות; (ג) הדרשה בשעת לגימה, הבה נעיין במה דברים אמורים.

(א) „בעלי השם“. ביטוי זה הוא, כנראה, המטעה ביותר את הקוראים. אבל, אדרבה, מכאן ראייה להיפך, שהרי אין בעלי-שמות כלל לחסידים! היה להם לחסידים רק בעל-שם אחד, ור' ישראל שמו, והחסידים הוסיפו לו את התואר „טוב“, להבדילו מבעלי שמות שקדמו לוי' ושבאו אחריו¹⁵. כל בעלי שמות, שבאו אחרי ר' ישראל בעש"ט י' לא היה לחסידים דבר עמהם, ולא עוד, אלא שהמחבר ודאי שלא השתמש כלל במונח זה במובן הרגיל אצלנו, שהרי הוא עצמו קיבל הסכמה על ספרו „נצח ישראל“ מאת בן עירו ר' יואל בעל-שם, והלה כותב בהסכמתו שהמחבר הוא בעל בריתו, כלומר: ידידו. אפשר ר' ישראל היה מחוסר נימוס כל כך כלפי ידידו שישתמש בכינוי זה בנימה של גנאי ולגלוג? ברור, שהמחבר משתמש כאן במונח זה במובן

(15) ועיי' תורת שלום, ניראק תשי"ו, ע' 49.

(16) השווה דברי ר' מנחם מענדל מוויטעבסק על ר' ישראל בעש"ט: „אחד היה מהקדמונים לא קם כמוהו ואחריו על עמר מי יטום“ (מרי הארץ, קאפוסט, תקע"ד, במכתבים שבסוף הספר, מכתב שני).

(17) בעלי שמות היו קיימים עוד כמאה שנה אחרי ר' ישראל בעש"ט, את עקבותיהם אנו מוצאים בספורי מעשיות ובספורי המשכילים.

„מפורסמים“¹⁸, ולכן הדגיש ביטוי זה בגרשיים. כדרכו בכל הספר, להדגיש בגרשיים אותם המונחים, שהוא מוציאם ממוכנס הרגיל.

ב) האכילה לשם ברור ניצוצות הקדושה אינה כלל מחידושי הבעש"ט ומקורה בקבלת האריז"ל¹⁹, ונהגו בה המקובלים דורות הרבה לפני הבעש"ט. ואפילו ר' יעקב עמדין, שגרץ ודובנוב מביאים ממנו דברים כנגד החסידים, כותב בענין זה:

אולי יחשוב האדם כי האכילה דבר גרוע הוא שנתדמה בו לבהמה... אולם גדול הוא במעשה אכילתו לברר ניצוצות הקדושה [ההדגשה שלי]. ח. ל. שנתערבו ונתפזרו בדצח"מ [=כדומס צומח חי מדבר]... על כן היתה האכילה מוכרחת שמעלה הב"ח [=הבעל חין] בירורין מתוך הצומח, אחר שבירר הוא מהדומם, והב"ח נאכל לאדם, שכולם חוזרים ונתקנים על ידו אם האכילה היא הגונה ובכוונה, משא"כ [=מה שאין כן] בהעדרה... על כן עם הארץ אסור לאכול בשר²⁰ שמוסיף לקלקל, אבל הת"ח [=התלמיד חכם]... הוא המתקן המאכל...²¹.

דברים אלה של ר' יעקב עמדין הרי הם ממש אותם הדברים אשר שם ר' ישראל בפי אותם בני אדם האוכלים על מנת לתקן את ניצוצות הקדושה, שרק להם, ליודעי דעת עליון כלומר: העוסקים בקבלה ויודעים סוד שבירת הכלים ונפילת ניצוצות הקדושה וסוד תקנתם, בירורם והעלאתם), להם ניתנה ארץ לאכול מפריה כי ידעו ויבינו לברר ניצוצות הקדושה²², כלומר: רק הם, יודעים כדת מה לאכול ותקון גדול מתקנים באכילתם יותר מכל זולתם²³ (דובנוב השמיט דברים אלה), היינו: עמי הארץ שאוכלים רק למלאות בטנם ואינם מתקנים באכילתם כלום, אלא מוסיפים לקלקל.

ג) על הדרשה בשעת לגימה כבר הגיב השל"ה בשעתו, כמאה שנה ויותר לפני דור הבעש"ט, אלא שלא הרי רב שנתמשכל (ובעיני משכיל ראה בחיי היהודים רק מגרעות והוא מדבר אתם קשות) כהרי רב קדוש כבעל השל"ה. אף על פי שגם הוא אין דעתו נוחה מנוהג זה וכותב: „אשרי מי שלא היה שכור מימיו“, הוא מדבר רכות, ובאהבת ישראל הוא מלמד עליהם זכות, והרי דבריו: „...ואני מלמד זכות

18) השווה „ילקוט שמעוני“, פרשת בעלזותך על פסוק אנשי שם: „בעלי שמות הדי“.

19) „...הנה עיקר ענין של העלאת ניצוצין לא נזכר אלא בקבלת האריז"ל ולא במקבלים שלפניו וגם לא בזהיק [בזהר הקדוש] בפירוש...“ (הרב מלאדי, במכתבו לאניש המנין דקיק וולגא, שנדפס בבית כ"ר, ברדיטשוב, תרס"ב, ע' 40).

20) פסחים דף מ"ט ע"ב.

21) סודו ר' יעקב עמדין, אלטונא תקיה, חלק א', דף רע"ו, ע"א.

לקדושים אשר בארץ המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם²² ומשרתיו, ששתו לפעמים הרבה יותר מדאי בסעודות מצוה בודאי היתה כונתם לשם שמים, כי מתוך משתה היין הוו מבדחי טובא ומתוך כך אומרים ד"ת [=דברי תורה] על השלחן הרבה מאד וכפלים לתושיה... והטעם הוא כי ברבות השמחה יתחזק הכח השכלי שיש בנפש ואז הוא יותר מוכן לגלות תעלומות חכמה... נמצא כוונת הגדולים אפילו כששותים דרך שכרות היא רצויה כי אין כוונתם בזה מילוי הבטן ולמשוך ביין את בשרם רק אל הדבר הטוב הנמשך מזה... שעיקר כוונתם בזה לדרוש ולתור בחכמה כי בהתחזק הכחות הגופניות יתחזקו הכחות הנפשיות ויהי נא פי שנים ברוחניותם אליהם מבפעם אחר...²³

הרי שאין בקטע זה שום דבר מחידושי הבעש"ט שישמש סימן-היכר שהמדובר הוא נגד החסידים ואין כל הצדקה מדעית להכריז על קטע זה שהוא נגד החסידים.

5.

את דברי המחבר בקטע זה יש לפרש כך:

בפרק הקודם מגנה המחבר אותם בני אדם הרואים את עולמם בחייהם באכילה ושתייה וכאלו רק לכך נוצרו, עורכים סעודות של הוללות, בהילולא וחינגא, תוף ומחול, וגם „ותצאנה כל הנשים בתופים ומחולות“²⁴. ובפרק זה הוא עובר לתלמידי חכמים, שגם ביניהם ישנם יחידים „כהן ונביא בעלי השם“, כלומר: בני תורה, מוכיחים, או מגידים מפורסמים, הלהוטים אחרי אכילה ושתייה, וכמובן, לא בסעודות של הוללות, אלא בסעודות מצוה, ולכן הם מטים אוזן לשמוע, היכן עושים הכנות לסעודות מצוה. חתונה כי תהיה בעיר, ברית מילה וכדומה, הם תמיד „מחותנים“, אוכלים ושותים, שמחים ומשמחים וגם דורשים

22) השווה דברי ר' ישראל: „כהן ונביא בעלי השם“.

23) שליה, אמשטרם תיח, דף פ"ד, ע' ב'.

24) לא ברור, אם הכוונה נשים לחוד ואנשים לחוד, או אנשים ונשים יחדו, אבל קשה להאמין שבימינו כבר היה כבראדי נוהג זה, ואולי הוא מתכוון לאשכנז, שכבר המשכילים הראשונים הנהיגו שם את הטרקליו נוסח אומית העולם (ועיין שרית „זכרון יוסף“ לר' יוסף שטיינהארט, תשר"ז), יש עוד לברר בכלל ליהודי איזה מדינה נתכוון המחבר בספרו זה, ליהודי פולין או ליהודי אשכנז או לשתיהן? המחבר נותן רק סימנים בראש הספר וכותב: „...ארץ שמה יולדו אנשי שם, זעיר שם זעיר שם, צבי המדינות, אי ההתבוננות, בכל הארץ יצא תקות אמונתם, ותכמתם על יפעתם, צפורת אריאל ומארה, משם תצא תורה. מימינים אלה מורים, לכאורה, על פולין.“

בשעת לגימה ובדיחת הדעת, אלא שמצטדקים, שבאכילתם הם מתכוונים לתקן ניצוצות הקדושה. המחבר שהביט על כך בעיני משכיל אינו גורס, אמנם, שום כוונות, והוא חושד בהם. שכל ענין הכוונות אינו אלא צביעות²⁵ לשם הסוואת תאוות האכילה והשתיה, ובאמת אין כאן אלא בחינת „בין שגו בשכר תעו“...

מדברי המחבר שכותב: „וגם ראיתי בני עליה“ יוצא, שכתב את דבריו לא מפי השמועה אלא על פי הראיה. אם נחזיק בשיטת דובנוב שכתב את דבריו בבראדי, הרי עיר זו היתה מפורסמת אז כעיר של מקובלים. חכמי בראד הידועים. ניתן לשער שביניהם הוא שראה המחבר את בני העליה שעליהם הוא מדבר, אף על פי שרובם היו סגפנים, עוסקים בתעניות וסיגופים ולכן היו מכוונים לא בשם מקובלים אלא בשם חסידים (חסידי בראד, – לא להחליפם בחסידי הבעש"ט), אך אין ספק שלא היו כולם מעור אחד והיו ביניהם גם מקובלים סתם.

ולבסוף ברצוני להעיר, שמכיון שהמחבר הביט על חיי היהודים בדורו בעיני משכיל, ומכיון שלפי עדותו של ניקולאיי היה עצבני ובמצב רוח ירוד, אין ספק, שראה את הכל בצבעים שחורים יותר מדאי. לא נטעה איפוא אם נאמר שבספרו זה הפריז על המידה ביחס למגרעות שראה בחיי בני דורו. השד לא היה נורא כל-כך²⁶, ומה גם שכתב את ספרו בסגנון מליצי, והמליצה הלא היא אם ההפרזה.

25) בספרות היפה של המשכילים הרי תמיד ה„גבור“ החיזי, המשכיל, הוא כמל התום והישר, וה„גבור“ השלילי, היהודי מדור הישן – סמל הרמאות והצביעות.

26) ניקאלאי: „ערגענצונג צו מענדעלואהנס באַגראַפיע“, געזאַמלטע שריפטן ת. ע' 205.

27) פרק אחד מסיים המחבר בעצמו בהערה שהדברים מוסבים רק על אחד כעיר...

ספר

נוד הדטע

הכינו וגם הקיו תר פגחלי זמנא
 אביר האבדים • הרט סב
 לעפו יחבר שלום בסיסרים • בתוספת
 יתולה ואהבה חוסתית דבריו כדורים •
 וחשוב ענותותו לא הניח להכיר שמו על
 הטוב בשערים • רק פניכם תמנה ישרים •
 שהיה החסיד בעל הנפש ויהנה יין החסידים •
 לעורר לבנות העברים • ולקנות תניי העדים
 אשר השויש ועל דלת פתחו יאקוד
 באלו תנאחרים • ישארוהו אל
 ונגררה לוד דרים • אמן :

נרפס

בדיהרנפורט

תחת פחשלת האדון המנס המסיד
 קינינליכר פרייכשד וורקליכר
 ניהיישט עסטס קרנס אונד דירעגירונד
 חניכסר אינר דיא שלעושי לכדי דעם סוך
 וואהל נבאהרן עסק גארלן סך הארום
 עקסלענץ :

אגשר הרעקדאן פהקצן כוריד אמן
 בשנת ק"ב מברעסלאו חקליג

ספר

נוד הדמע

הכינו וגם חקרו תד מנחיל זכנע
 אכיר האבירם . חדרס טב
 לעמו ירובר סלום בטיסרם . בתוכח
 מעולה ואהבה חוסרת דנריו הדרים .
 הנוד שרו חפארים : דוב נשורים .

ה' הדיג המוכנן היבורס
 קנס הנולל נ' כיוהר'
 ישראל ניהור'
 משה ס' ל' ז' ל'
 חזאחט :

נדפס

בדיהרנפורט

חתת מחשלת האדון הקנס החסיד
 קינינליכר כרייכר ווייקליכר
 ניהייט עטס קרינס אונד דירעגירנד
 חינכטר אינר דיא שלעוויש לגדי דעם הון
 וואהל נכאהרנן הערין באראן טון האיים
 עקסלעבין :

אונטר דירעקציאן מוחקצין כתר'ד אטן
 ק' ב סברעסלויא

בשנת תקרנ לפיק

ספר

נוד הדמע

הבנינו ינסה הקדו חר פנדולי זכנו אביר
 האבירים • דודש מצב לעמי יריבר
 שלהם כמישרים • בתוכרת מעילה יאהבה
 איכרתית דרמו כדורס : כנוה שיו
 ינאלים ידעו כשערים • ה ה הרר
 יזובלג הישרים חנס הנו!! :

כחוקר יישראל
 נחיהר כשה
 מל וכל
 מואישט :

נדפס

בדיהרנפורט

תרחי זישלת האדון חנסה חסיד קינעליכי
 גרייבסר ווירקליכר גייסיחט פשטס
 קרינס זונג דירשעירינדל מיניסטער איבר דיא
 שלעושי לגדי דעם הון וואהל נגלהרין הכין
 בארין כאן חאיים עקסילענדין :

אונטר רירעקצאן בהקצין בהרר זלטן
 ק ב מברעסלויא

בשנת תקל"ג לפ"ק

כיצד חוקרים „חסידות“ בישראל

ג.

עוד על ספר „נזד הדמע“ לר' ישראל מזאמושץ

(תשובה לפרופ' ג. שלום)

את הפרק הזה, השלישי בסידרת מאמרי „כיצד חוקרים חסידות בישראל“ היה בדעתי להקדיש לנושא אחר, אלא שבינתיים יצא הפרופ' ג. שלום בדברי פולמוס נגד הדברים שכתבתי בפרק השני¹ ולכן הנני מקדיש לנושא זה גם את הפרק השלישי, על מנת שיתבררו ויתלבנו הדברים, כי כדאים הם שיתבררו.

פרופ' שלום מונה אותי בשתיים; (א) שאני רואה את הדברים דרך עיניים „חסידותיות“; (ב) בולטות במאמרי פניות אפולוגטיות.

על הטענה הראשונה אני אומר: **מי יתן והיה!**

ועל השניה אני אומר: כבר אמרו חכמים: „יהא חלקי עם מי שחושדים אותו ואין בו“². הקבלה והחסידות שתיהן כאחת קדושות לי, ואם כתבתי שר' ישראל אפשר שלא נתכוון לחסידים אלא למקובלים, מה הרווחתי באפולוגיטיקה כזו?

נעבור עכשיו לטענותיו המדעיות של ג. שלום נגד מאמרי.

על דעה שנשתרשה בקרב חוקרי החסידות שהספר „נזד הדמע“ מכווון נגד החסידים כתבתי שאין לה כל הצדקה מדעית, שכן הקטע מספר זה, שהביא דובנוב, אין בו שום דבר מחידושי הבעש"ט שישמש סימן-היכר כי המדובר כאן הוא בחסידים דוקא והוא מתפרש יפה גם כשאינו מכווון אל החסידים. אין ג. שלום מפריך – ואינו יכול להפריך – דברים אלו, אלא שהוא טוען כי יש בספר זה עוד שני קטעים נגד החסידים, שדובנוב לא הביאם ואנכי לא הזכרתיים במאמרי: אחד,

(1) ג. שלום: „הפולמוס על החסידות ועל מנהיגיה בס' נזד הדמע“, ציון כרך כ' ע' 73–81.

(2) שבת ק"ח.

שאמנם אפשר לפרשו שאינו מתייחס אל החסידים אלא אל חוגים מקבילים. והשני שהוא ללא ספק התקפה על חסידי הבעש"ט. וממנו. מאותו קטע. מלמד שלום בדרך גזירה-שווה שגם שני הקטעים האחרים. זה שהזכרתי וזה שלא הזכרתי. הם התקפה על החסידים. והוא מרכיבם יחד, אף על פי שהם במקומות שונים בספר. ועושה מהם ענין אחד. זהו יסוד מאמרו של שלום.

הבה נראה מה בשני הקטעים הללו ואם באמת הם התקפה על חסידי הבעש"ט.

קטע א.:

... והוא כולו הפך לבן. ומשלג ילבו. והכנף פתיל תכלת. כאון בן פלת. פארך חבוש עליך... ותלך שחוח במסלה העולה בית אל... ובבואך בבית אלקים תתהלך ברגש ובמורא. כלומר עברי אנכי ואת אלקי השמים אנכי ירא: ונשמע קולו בבואו אל הקודש. אז ישיר שיר חדש. ויתן קולו בצעקה ונאקה. ויקרא אל ה' בחזקה. מתודה וקודה. משתחה ומודה. כופף כאגמון ראשו. עד כי שחה לעפר נפשו. ישא לבבו אל כפים. אל אל בשמים. כמדומה לו כי באלה ימצא כופר, וסר עונו וחטאתו תכופר:

ויש אשר יציב ידו על המנהרות. ובאחד הבורות יבא בגבורות. ורחץ בשרו במים. בכל יום פעמים. כמדומה לו כי מן הנהר תופע עליו נהרה, ומן המערה רוח טהרה, ונסלח לו על הגאולה ועל התמורה...".

שלום מפרש קטע זה על צדיקי החסידים וכותב שהוא „קוים ע"ד הנהגת האיש הצבוע. הנוהג כחסיד בעדתו ושבע תועבות בלבו“. שבת י וקראתי את הקטע בעיון ולא מצאתי בו לא את האיש הצבוע ולא את שבע התועבות... יש כאן אדם מתפלל בהתלהבות גדולה, בשיר וצעקה. לשם מה? שמא תאמר בכדי לרמות את הבריות שיחזיקוהו לצדיק? לא! אלא – „כמדומה לו כי באלה ימצא כופר, וסר עונו וחטאתו תכופר“. אדם טובל במקוה, לשם מה? שמא תאמר בכדי לרמות את הבריות שיחזיקוהו לצדיק? לא! אלא – „כמדומה לו כי מן הנהר תופע עליו נהרה, ומן המערה רוח טהרה, ונסלח לו על הגאולה ועל התמורה“. היכן כאן הצבוע? אפשר תמימות יש כאן: אדם מאמין שעל ידי מעשים אלו תופע עליו רוח טהרה ויתכפרו לו עוונותיו, אבל אין כאן צביעות. גם את „שבע התועבות“ לא מצאתי כאן, את כולן מקפל המחבר במליצה אחת „על הגאולה ועל התמורה“ ששלום מפרשה לכלוך מעשים ובפרט לקיחת כסף שהצדיק ה„צבוע“ לוקח מחסידיו. איזה לכלוך? איזה מעשים? אלו הם דיבורים שאינם אומרים כלום. נשאר על חשבון „שבע התועבות“ רק מה שהצדיק לוקח כסף מחסידיו, ויוצא

לפי שלום, שהצדיק הצבוע מרבה בטבילות כדי שיתכפר לו עון לקיחת הכסף מחסידיו... כלום מאמין ג. שלום, שר' ישראל, שפיקח היה, כתב שטות כזו?

גם סיום פרק זה (שג. שלום לא העתיקו) אינו עולה יפה לפי פירושו של פרופ' שלום. בסיום הפרק פונה ר' ישראל לאדם זה כאל טועה ומבאר לו, שאין הטבילות והתפילה בהתלהבות מכפרות על עונותיו, והוא מזכיר לו את דברי הנביא: ובפרשכם כפיכם וכו'. כלום כך מדברים עם צבוע? הצבוע אינו טועה, אלא מטעה, ואינו מתכוון בתפילתו לכפרת עון אלא להטעות את הבריות, ואין זו אלא תפילת שוא, ומה בצע להזכיר לצבוע את דברי הנביא? משל, מראים לגנב פסוק מפורש בתורה: „לא תגנוב“!

לפי פירושו של ג. שלום תמוהה גם שיטת ההתקפה שנקט בה ר' ישראל: את המעשים הטובים – תפילה בהתלהבות וטהרה – הוא מגלה, ואילו את המעשים המגונים הוא מערפל במליצה – „על הגאולה ועל התמורה“ – שרק חוקרים יכולים לעמוד על פירושה, שפירשה שלום, ואלו סתם קורא לא יוכל לעמוד על פירושה עד שיעיין בדבריו... כלום כך מתקיפים?

וכן תמוה שר' ישראל מתחיל את התקפתו על החסידים באמצע הפרק, פתאום בלא שום מעבר והקדמה כל שהיא אפילו בת שורה אחת, ודוקא בו"ו החיבור, והקורא, שקורא לתומו מהתחלת הפרק, כשהוא מגיע לשורה זו, צריך להפסיק ולעיין בפירושו של ג. שלום כדי לעמוד על כך שעל ידי גזירה-שוה מקטע אחר בספר זה מתחלת משורה זו ואילך התקפה על חסידי הבעש"ט...

הניתוח של קטע זה וסימומו מעמידנו על הדבר שהאיש הצבוע-מצוי בדמיונו של ג. שלום בלבד ולא בפרק זה.

לאמיתו של דבר, כל פרק זה, מראשו ועד סופו, הוא ענין אחד ויש לפרשו, לדעתי, כך:

בפרק השני כתבתי שספר „נזד הדמע“ מתכוון בעיקרו להוקיע את מומי הדור בענינים שבין אדם לחברו בחיי החברה והכלכלה, והנה בפרק זה קובל המחבר על אדם המזלזל בענינים שבין אדם לחברו, בעיקר בעניני ממון ופרנסה, ומהדר לעומת זה בענינים שבין אדם למקום, ומאמין שבזה יתכפר לו הזלזול בענינים שבין אדם לחברו. טיפוס כגון זה ידוע בכל הדורות, מימות הנביאים ועד ימינו. בארוכה,

ובהגזמה כדרכו. מתאר ר' ישראל טיפוס זה: האידיאל שלו הוא „ראות עיניך. בני ביתך. אוכלים למעדנים, דשנים ורעננים... ולבוש מלכות על בשרם. וכיס של זהב תלוי על צוארם...“ כדי להגיע לכך כל האמצעים כשרים בעיניו. אינו נרתע מרמאות ואונאה, איפה ואיפה וכו', אינו מהסס לרדת לחיי חברו וכו' במלה אחת: „אשר להציל נפשו לא יוכל, יהיה לו למאכל...“ וכשלבנו מכל מקום נוקפו הוא לובש טלית ותפילין, הולך שחוח לבית הכנסת ומתפלל על הגאולה ועל התמורה“ כפשוטו, כפירוש הגמראי על הגאולה זו מכירה ועל התמורה זו חליפין, כלומר: על המשא ומתן שלא באמונה... ר' ישראל פונה לאדם זה ומעמידו על טעותו: אין הטבילות והתפילות בהתלהבות מכפרות על עוונות שבין אדם לחברו. שהרי זה „טובל ושרץ בידו“, משל: אדם מטייל ערום ועטרה על ראשו. הקב"ה „לא ישא פנים ולא יקח שוחד“ כו' וכו', ולבסוף הוא מזכיר לו לאדם זה את דברי הנביא: ובפרשכם כפיכם וכו', חסד חפצתי ולא זבח וכו'. אמנם אין בדבריו אלה מן החידוש. הדברים ידועים.

באופן זה הכל עולה יפה: כל הפרק, מראשו ועד סופו, הוא ענין אחד ואין צורך לבתרו באונס לשנים, וגם אין צורך לאנס את המליצה „על הגאולה ועל התמורה“ ולפרשה כפירושו המשונה של ג. שלום.

ב

קטע ב':

... ואיש דל ומסכין, הוא יהיה על הסוכין. כי הנה המלחים נועדו בקהל חסידים... מתקדשים ומתחסדים. ורבים מעמי הארץ מתיידיים... על חייו ועל חיי חברו לא חס. עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס... אוי נא לנו... בתת ה' אותנו לאלה... לא גמר ולא סבר, הוא השליט הוא המשבר... היעמיד לב בראות הבורים הבורים... ידמו לעלות על במתי עב לידע דעת עליון, ומה פעל אל השוכן בציון, ועל אל אלים ידברו נפלאות... וידי אדם פשוטות מתחת לכנפיהם, להביא ברכה אל בתיהם... עומדות היו רגליו בהר מועד... והוא היה בסוד הנועדים על ה' בעמיק הצבועים, ולבבו פונה היום אחר עצת הרשעים... זה האיש מרגיז ארץ בהמון שיריו, כסות ולשון שינה, ויקרא אם לבינה, ואל העם בלשון אחרת ידבר... עד כי יאמרו כל רואיו כי התקדש למדי... וכל ישעו וחפצו לגנוב דעת הבריות... ובידו חרב פיפות, את

(3) בכא מצינא מיז.

(4) ישע"י א', ט"ו.

(5) השע"י, ו'.

אשר ימצא יערוף, לא ישכב עד יאכל טרף... לוקח חבול יתומים, ויפשיט בגדי ערומים..."

על קטע זה כותב שלום שהוא המכריע, שכן אין כל אפשרות לפרשו אלא כקיסרוג על מקצת הצדיקים שהתחילו לפעול בפודוליא.

די לקרוא סיום פרק זה (כיצד מסיים ר' ישראל את התקפתו על... „צדיקי החסידים שבפודוליא“) כדי להיווכח, שה„ברי“ של ג. שלום אינו אפילו שמא, ואין ענינם של צדיקי פודוליא לכאן.

את התקפתו החריפה מסיים ר' ישראל בשורות אלו:

...ואנשים כאלו הם כרקב לבית יהודה... והמה הרסו חומות התורה... הן הנה היו לבני ישראל לחטא את לבבם למען ישלחו בעולתה ידיהם ולמלאות חמס כפיהם... לא יחשוב לו עון ויאמר כי אין דבר, פרושים התירו הדבר, האף אמנם כי מרבית בני עמנו, זקינינו ושופטינו... אין כושל בחוצותיהם... ואיש אשר אלה לו הוא מעט מזעיר, ואולי יהיה אחד בעיר, הנה חוטא אחד יאבד טובה הרבה וגורם רעה רבה... כאשר שמענו שומה בפי הבריות כי אין שום איסור חל על התמורה ועל הגאולה... כי אין לך דבר עומד בפני המחיה והכלכלה....

אשר למליצה „על התמורה“ יש לו לג. שלום שני פירושים: (1) „פדיונות“ שהצדיקים לוקחים מן החסידים. (2) אלו התמורות במנהגים שהנהיגו צדיקי חסידים.

לפי פרופ' שלום, שהדברים מוסבים על צדיקי פודוליא דברים אלו מתפרשים כך: צדיקי פודוליא הם כרקב לבית יהודה מפני שהשפעתם רעה על החסידים ומחטיאים אותם בזה שהם לוקחים מהם פדיונות, והחסידים יסיקו מזה שהתירו פרושים את ה„חמס“ וגם הם ימלאו חמס כפיהם... במלים אחרות: נותני הפדיונות ילמדו מלוקחי הפדיונות שיותר להם למלאות כפיהם חמס... ואף על פי שצדיקי פודוליא הם רק אחד בעיר, הנה גם „אחד בעיר“ כזה גורם רעה רבה לחסידים, והדברים הגיעו לידי כך שכבר שמע חסידים אומרים שאין כל איסור על הגאולה ועל התמורה, כלומר: לקחת פדיונות (לפי פירושו הראשון של ג. שלום) מה טעם? מדוע אין איסור? משום שאין לך דבר עומד בפני המחיה והכלכלה. או (לפי פירושו השני של ג. שלום) שמע חסידים אומרים, שאין איסור לפתוח בתפילה ב„הודו“ במקום „ברוך שאמר“, מה טעם? מדוע אין איסור? מפני שאין לך דבר עומד בפני המחיה והכלכלה... יוצא לפי ג. שלום, שר' ישראל פתח בהתקפה וסיים – בדברי שטות... את הדברים העמיד לא על חודם

כדברי ג. שלום, אלא על אבסורד, ששום משכיל שפוי בדעתו לא היה כותב.

אין להתרשם מביטויים ומליצות שחוקרי החסידות להוטים לראות בהם מהרהורי לבם. פרופ' שלום מצא בקטע ג' מפורש תיבת „צדיק“ והוא בונה „עולמות“ על כך. כאילו מונח זה הוא מחידושי „ועד-הלשון“ של החסידים, או שהחסידים לקחוהו בחכירה מאת כלל ישראל ומיום שקמה החסידות אין רשות לזולתם להשתמש בו. היו והווים צדיקים בישראל בכל הדורות ובכל המפלגות (בפרק השני פרשתי קטע זה על מקובלים שתמיד היו מצויים ביניהם צדיקים והשם צדיק הולם אותם יפה). ולא עוד, אלא אילו היה פרופ' שלום לא חוקר חסידות אלא חוקר „מתנגדות“ בודאי היה מוצא „מקורות חשובים לתולדות המתנגדות“ והיה נוכח שגם בקרב המתנגדים היו והווים צדיקים ואפילו יותר מ-ל' בכל דור... וכן מתחסדים ומתקדשים ועושים מעשי זמרי ומבקשים שכר כפנחס היו עוד בימי ינאי המלך... והרי לדוגמא ציטטה מספר מוסר אחד:

... השומרים הבלי שוא, הורים ומורים המורים עצת קדוש ישראל... אין בהם לא ברית ולא תורה, אך זוללי בשר... ואוכלים כרים מצאן שה פזורה ישראל... לא פסק חוכא מפומי כולא יומא ובלילה שיר-ה עמו... נוהג כמנהג הסגנים וחורי ארץ באכילה ושתייה וסיכה נאה ומלבושים נאים... ולבו להוט באהבת הבצע... ומהם המראים עצמם אוהבים הטוב... ומראים עצמם בנגלה כחסידי עליון המתקדשים ומטהרים... ומתפללים מתוך סידור האריזל בתוך קהל ועדה או שעושה לו מחיצה בפני עצמו להתפלל ומאריכים והאמירות קדמה בראשם, הגבה למעלה והעמק שאולה, ולכל הדברות והאמירות קדמה כריעיה והשתחוויה, אפים ארץ ישתחווה, וכל היום פארו חבוש עליו, והכנף פתיל תכלת, כאון בן פלתי, וידי אדם פשוטות מתחת כנפיהם לקבל נדרים ונדבות... תיכף לנטילת ידיים ברכה יברכהו...⁶

6 חרוז זה, שבעינינו הוא חסר טעם נתחבב, כנראה, על מליצי הדור והם חוזרים עליו זה אחרי זה, משתמשים בו: ר' שלמה מחקלאם בהקדמתו לספר „מרכבת המשנה“, אחרי ר' ישראל מזאמושץ בספר „נוד הדמעי ולאחרונה רייל מרגליות בספר זה. אם אין כאו מקור קדום, ששלשתם השתמשו בו, ודאי שר' ישראל ורייל שאלוהו מר' שלמה. משונים דברי פרופ' שלום כענין חרוז זה, שכן הוא מפרשו (במאמרו): „שתי העדויות הראשונות „בחרבי“ (כך כ) שהם לובשים תכלת בציצית וכן נהגו חוגים שלפני הבעשים בודאי ואשר לתלמידי הבעשים — ספק אצלו (יש לתמוה שלא התיר את ספיקו מספר נוד הדמעי, שהרי, לדעתו, הדברים מכוונים כלפי „צדיקי החסידים שבפרדוליא“), והנה תכלת בדורו של הבעשים מניין כמה דיו נשפכה וכמה קולמוסים נשתברו כשהכריז הרבי מראדיון זצ"ל, שמצא את החילון וחיפש את התכלת, ואנשי שלימו התחילו להטיל תכלת בציציותיהם, וחוקר חסידות זה בא וכותב על תכלת בדורו של הבעשים! כך מפרשים חוקרי החסידות מקורות, ואתה הקורא צא וסמך על פירושיהם... והרי זה אישור נוסף למה שכתבתי במאמרי על הקריאה השטחית וההבנה הקלושה במקורות של חוקרי החסידות.

7 ספר „בית מדות“, שקלאוו, תקמ"ו, דף מ"ב. המחבר, ר' יהודה ליב מרגליות, בני דורו הצעיר של ר'

מה רב הדמיון בין דברים אלה לדברי ר' שלמה מחעלמא בספר „מרכבת המשנה“ ולדברי ר' ישראל בספר „נזד הדמע“! אתה מוצא כאן אפילו אותה מליצה גופא של ר' ישראל „וידי אדם פשוטות“, שג. שלום מדמה אותה לדברי ר' משה מסטנוב ור' שלמה מחעלמא ואינו יכול לפרשה אלא על לקיחת ממון של צדיקי החסידים, ואילו לא היה המחבר כותב בפירוש למי הוא מתכוון הרי היתה כאן מציאה ממש לחוקרי החסידות: צדיקי פודוליא, חוגים מקבילים, נתערבו בהם שבתאים וכו' וכו'.

את הפרק ההוא אפשר, לדעתי, לפרש כך: הואיל ואין פרק זה יוצא מן הכלל שכתבתי כי „נזד הדמע“ מטפל בענינים שבין אדם לחברו, הנה הקובלנה בפרק זה היא על ההיתר, שהולך ומשתרש בין המון העם, שבשביל פרנסה מותר לעסוק במשא-ומתן שלא באמונה, מכיון שהדבר נוגע לחיי נפש: לכאורה זהו אותו המום שבפרק הקודם, אלא שהשכבות והמוטיבים הם אחרים. אם בפרק הקודם היה המדובר באישים משכבות הגבוהות העושים דברים מגונים בכדי לחיות חיי מותרות, הנה בפרק זה המדובר הוא בשכבות הנמוכות, בהמון העם הרודף לטרוף לחם-חוקו בלבד. אין ר' ישראל מתקיף אמנם את המון העם, שכן לא הוא שבדה היתר זה מלבדו, אלא אומרים „התירו פרושים את הדבר“, כלומר: משמשים להם דוגמא אישים מן השכבות הגבוהות, מן הצבועים שביניהם, ובעיקר צבועים שעלו לגדולה ונתמנו ראשים בישראל, פרנסים, ראשי קהלות, דיינים או שארי כלי קדש, שהעם לומד ממעשיהם, ור' ישראל מתקיף צבועים אלו. באריכות ובהגזמה, כדרכו, הוא מתאר את דרכיהם, מראיהם ומעשיהם, ואת כל מיני התחבולות שהם עושים עד שהם קונים את לב העם ואמונו, ובאמת אין עיניהם אלא לממון: „לא ישכב עד יאכל טרף... לוקח חבול יתומים ויפשיט בגדי ערומים“. את „דמעת העשוקים“ אמנם אי אפשר להסתיר לגמרי מעיני ההמון, וסוף סוף מרגיש ההמון, שמשוה הוא שלא כשורה והוא מפרש את הדבר על פי דרכו: „התירו פרושים את הדבר“, כלומר: מכיוון שמנהיגים בישראל ידיהם אינן נקיות, משמע, שבשביל חיי נפש הכל מותר, וסיום הפרק עולה יפה, ש„אנשים כאלו הם כרקב לבית ישראל מפני שהם מחטיאים את העם“ למלאות חמס כפיהם, „והמה

ישראל מואמושץ, היה רב באיזה ערים בפולין ופראנקפורט דאדר, הוא מתקיף בפרק זה את מנהיגי הקהלות שאין הם ממנים דיינים ומגידיים הגונים משום שחוששין שיעמדו ברשות עצמם ולא יכנעו להם, אלא ממנים מן הפחותים שביניהם, שעל פי רוב הם צבועים שאין עיניהם אלא לממון. אינם מוכיחים את הציבור ומניחים לראשי הקהילות לעשות מה שלבם חפץ.

הרסו חומות התורה⁸. רמז למה שכתב בראש הספר שואהבת לרעך כמוך היא כל התורה כולה והעולם עומד על מצוות שבין אדם לחברו, ור' ישראל מצטדק (אין הוא מתנחם כפירושו של ג. שלום, אלא מצטדק). שאין הוא מוציא לעז, ח"ו, על כלל ישראל שבפולין, שנגע הצביעות פשה בהם, ואיש אשר אלה לו הוא רק אחד בעיר ולא היה כדאי להתקיפו, אלא שקלקלתו מרובה, שכן כבר שמע בפי העם, שאין כל איסור על הגאולה ועל התמורה, פשוטו הוא כפירוש הגמרא: על הגאולה זו מכירה ועל התמורה זו חליפין – כלומר: אין איסור לעסוק במשא ומתן שלא באמונה, ואילו הם מפרשים הדבר על פי דרכם, שאין לך דבר שעומד בפני המחיה והכלכלה.

ג

קטע ג', הוא הקטע שמצטט דובנוב והרחבתי הדיבור עליו בפרק השני, ואין צורך לכפול הדברים, שבתקפם הם עומדים, אלא שפרופ' שלום מנסה לדחות בקש אילו דברים שכתבתי רק „לרווחא דמילתא“ ואין פירושי תלוי בהם כלל, אבל גם כאן אין ממש בדבריו.

1) כתבתי, שהחסידים הוסיפו לר' ישראל בע"ש את התואר „טוב“ בכדי להבדילו מבעלי-שם שקדמו לו ושבאו אחריו. ג. שלום מתרגש ממש למקרא דברים אלו וכותב, שהיא טענת שוא ובדוּתא חסידית, ומצטער, שגם ההיסטוריונים נכשלו בבדוּתא זו (ואפילו בובר בכבודו ובעצמו), שכן מצא, שר' יואל בע"ש הראשון חותם „בעצם כתב ידו“ יואל בעל שם טוב, וכן על שערי ספריו של ר' בנימין בע"ש הוא חותם: „בעש"ט. ג. שלום דורש מאת ההיסטוריונים למחוק בדוּתא זו מספריהם. כנראה, לא הבין כלל את דברי, כלום כתבתי על **החתימות**, היינו שדווקא ר' ישראל הי' חותם בעש"ט ולא גם בעלי-שם אחרים? אני כתבתי, שהעם הבדיל ביניהם, ורק לר' ישראל קרא בעש"ט ולא לבעלי-שם אחרים, והוא ענין אחר לגמרי. לא הועילה לו לר' יואל חתימתו, בעצם כתב ידו“ ולא הועילו לו שערי הספרים לר' בנימין: העם הוסיף לכנותם „בעלי-שם“ (ואפילו נכדו של ר' יואל מכנהו רק בעש"ט). ורק ר' ישראל בלבד זכה בעיני העם לתואר בעש"ט וכך נשאר זכרם עד היום הזה: ר' יואל בעל שם ור' ישראל בעל שם טוב – ומעולם לא יאמר אדם להיפך, וג. שלום עצמו יוכיח במאמרו זה, שהוא

(8) אדמר ר' שלום דובער שניאורסאהן זצ"ל אמר פעם, שהוא על דרך: ותרא אותו כי טוב הוא: ועיין שם בפרש"י.

גופו כותב: ר' יואל בע"ש ור' ישראל בעש"ט. מקוה אני שההיסטוריונים לא ימהרו למלא אחרי דרישתו של פרופ' שלום ולא ימחקו את הדבר מספריהם עד שיביא ג. שלום נימוקים משכנעים יותר.

(2) את ההדגשה שהדגיש ר' ישראל את הביטוי: בעלי הש"ם – במליצת „כהן ונביא בעלי הש"ם” – פירשתי במאמרי, שהיא משום שהוציא את הביטוי ממובנו הרגיל, כדרכו בכל הספר. פרופ' שלום מפרש שההדגשה היא משום שהוסיף על לשון הכתוב בישיעה"י, שגם זה דרכו. והוא, שלום, מוסיף: „ופירושו של ליברמן בטל”. אין פרופ' שלום יודע ואינו יכול לדעת, אם ר' ישראל נתכוון לפירושו או לפירושי, הוא יכול רק להאמין, שהמחבר נתכוון לפירושו, ואשרי המאמין, אבל אין באמונה זו כדי הצדקה לכתוב: „ופירושו של ליברמן בטל”. אין אלו דברי מחקר אלא דברי יוהרא. בדרך זו גם אני יכול להאמין (ומאמין) שר' ישראל נתכוון לפירושי אני, ולהוסיף: ופירושו של שלום בטל ...

(3) את השערתי, שאפשר שר' ישראל נתכוון בקטע זה לאישים מבין המקובלים שבבראדי, דוחה ג. שלום, משום שר' ישראל מכנה אותם „עמי הארץ” ומתקיפם בחריפות, ואילו בנוסח החרם של המתנגדים בבראדי כותבים עליהם, שהם מלאים תורה ומתיחסים אליהם בכבוד. נתחלפו לו כאן לפרופ' שלום היוצרות, את עמי הארץ מתקיף ר' ישראל בקטע הב' ואילו השערתי היא על קטע ג' שאין שם זכר לעמי הארץ, ור' ישראל כותב עליהם בפירוש, ראיתי בני עליה”. ואין להשוות את יחס המתנגדים למקובלים ליחס המשכילים, שכן המתנגדים, אף אלה שלא עסקו בקבלה, היתה הקבלה קדושה בעיניהם, ואילו המשכילים היו נגד הקבלה והביטו על המקובלים כעל טועים ומטעים, ובודאי שהתיחסו בבוז להתנהגות על פי הקבלה.

(4) פרופ' שלום כותב (ע' 78) שר' משה מסטנוב לימד קטגוריא על הבעש"ט עצמו. הקורא, שאינו מצוי אצל ספרו של ר' משה"י ודאי שיטעה כאן לחשוב שהדברים שם מפורשים על הבעש"ט עצמו, אבל המעיין שם יראה שזה יוצא רק על פי פירושו של ג. שלום"י שאינו אלא בבחינת הרים התלויים בשערה. הדברים מתפרשים שם כפשוטם ואין צורך להוריד את הבעש"ט עצמו לשם ואין כלל ענינו לשם.

(9) ישעיה כ"ח, ז.

(10) הכוונה לספר „משמרת הקודש” זאלקווא תקי"ו.

(11) במאמרו „שתי העדויות הראשונות” הנ"ל.

ספר

שבחי האר"י

אין דיוען בוך וויךד סארצייקט די
 שבתים אינ די מעלות נפלאות
 יעלכע עש אין פין ארץ הקדושה
 צי געשריבן ויענען רבינו האר"י
 וצוקיל מיר האבען דיוען ביד אין
 לשון אשכנז געדריקט מוכה צי נין
 די וועלט וייל עש איז אין דיוען כיה
 פיל מיסר אינ מעשים טובים פאר
 ציילט אינ דער זכות פון רבינו
 האר"י זאל אונו באיי שקיין דאס
 מיר זאלין קאנען טאן מעשים טובים
 ווא דער ווילען פון השי"ת איז :

ספר

נגיד ומצוה

והוא

יגיד יחזה כל המנהגים וכונות עשיית המצות בקינור
 נמרץ. אשר חספ וקנץ. הרב המקובל האלהי.
 קדוש יאמר לו כמוהר"ר יעקב חיים צמח
 זלה"ה. מכתני מוהר"ר חיים וויטל
 זלה"ה שלמד מרבו הקדוש. הרב האר"אל
 זלה"ה.

שנת הוציא... ח' לסלך על כל תארץ לפ"ק

קאניגסבערג

נדפס בדפוס החדש של הרב רובער עם לאמריץ.

הרי שבררתי שאין ממש בכל טענותיו של ג. שלום נגד מאמרי.

הדבר היחידי שעליו יש להודות לפרופ' שלום היא הידיעה שמצויים טפסים מהדפסה שניה של ספר „נזד הדמע“ שעל השער כתוב מפורש שנדפס במעמעל. לפי מסגרת השער שהיא מצויה בספרים מדפוס גרובער עט לאנריען בקעניגסבערג, כגון: ספר „כתונת פסים“, „נגיד ומצוה“, „בית יעקב“ ועוד, רשמתי את הספרים עם שער זה שאין עליהם מקום הדפוס. כגון: ספר „שבחי האר“י“ (ביידיש) ו„הלכות רב אלפס“ (ששמואל ווינער רושמו כדפוס יאהאניסבורג) ועוד. כדפוס קניגסבורג, ומעכשיו יהיו מוטלים בספק. ומכיון שהנני קצת חובב ביבליוגרפיה הריני ממליץ על מאמרו של ג. שלום: אילו בא להשמיענו דבר זה בלבד דיינו!

ספר

גור הדמע

הכני וגם חקרו תה תגדילי: וונכי אביר הא צרים.
 דירש עיב לעוו ידוצר שלום צמישנים.
 צתוכחה הגולה ולהנה מויקהרח דבריו קדורים:
 ומרוב פזחנותו לא הביח להזכיר שמו על סעוד
 צשערים. אחנס עיניכם תחנה משעים. שהיה
 הוחצר בעל כפס ווהדר מן הוהדרים. לעיור
 לצנות העצרים. ולפקח עיני העורים. אשר
 השומע ועל דלתי פתחו יסקוד צאלו הנאחרים:
 ישורטו האל וינלירו גור דורים. און:
 וירצ משבתו הדמסנהו מחדש

שנת תברך לפיק

הלכות

רב אלפס

חלק ראשון

הן הנה הלכות פסיקות הנכללות בתלמוד בבלי הגדול אשר אמר
 יקבען אחת אחת וחברו יתלמוד קסן, הרב הנאון הגדול סאור
 הנייה נרדע בישראל שבו לתפארת ולתהלה רבי יצחק ברכי
 יעקב אלפסי ז' ל בעיר מעם באפריקא, הרבן חורח בישראל
 והעביר תלמידים רבים ושלמים בעיר אלסונא כספר.
 שנתת חת' ער שנת חתם נ לאוף תמישי:

עם

כל נמצא כליי תלמידי רש"י. והרין. וניי. ושלטי
 הנבחרים. יתרושי אנשי השם. והמאור הגדול והקטן:
 עם מלחמות ה'. והמרדכי. וההוספתא. עם שארי
 המפרשים יתיר המעלות כפי שנרמסו בהקדמים, וליקח ערך הס'
 הלל הנדרש לרכים ואינו. ראינו להדפיסו מחדש בכרך קסן.
 ועמלנו לתהיה כעין נמרץ ולסדרו כסדר נכון עשי איתו שהונה

וגרסם

באמשטרדם

בשנת רב יצחק אלפס זיל לניע

כיצד חוקרים חסידות בישראל?

ד

הגיעו ימים טובים לספרי מוסר ודרוש ישנים, שנדפסו, או, לפחות, נכתבו בגליל לבוב, פודוליא וואהלין במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה. ספרים אלו, שלפי הגדרתו של פרופ' ג. שלום, נחשבו בעיני החכמים כמשעממים ונטולי ענין ביותר, ומי טרח לקרוא אותם? [לשונו של שלום] הפכו פתאום, „בסטסלרים“! פרופיסורים וחוקרי חסידות מחפשים אותם בנרות. מה קרה לפתע פתאום? שמא תאמר התחילו חוקרי החסידות מרגישים שהם זקוקים לקורטוב של מוסר? לא! אלא מה? חוקרי החסידות הלהוטים אחרי מציאות וחידושים (כלום אפשר לחוקר בלא חידושים?) התחילו מחטטים בספרים אלו בתקווה שימצאו בהם חידושים, להבהרת בעיית החסידות⁽¹⁾, ובעיקר שמא ימצאו בהם דברים על ר' ישראל בעל שם טוב בעצמו, שנכתבו עוד בחייו, מכיוון שעדויות עליו מאת בני דורו מועטות הן. כשנתאכזבו, התחילו מחטטים למצוא, לפחות, רמזים עליו, ואם לא במפורש, הרי בדרך רמז. ידוע שעל ידי השערות ופירושים, לוא גם רחוקים ומלאכותיים, אפשר למצוא רמזים גם במקומות של יזכרו ולא יפקדו. והרי דוגמה:

פרופ' שלום הכריז על מציאה שמצא: דברי קיטרוג וגינוי, הרומזים על הבעש"ט עצמו, בספר „משמרת הקודש“ לר' משה מסאטאנוב. הספר נדפס בזאלקווא בשנת תק"ו, ואם כן נכתב לערך בשנת תק"ג, זאת אומרת: בשנים הראשונות להתגלותו של הבעש"ט.²

הבה נראה מה מציאה מצא פרופ' שלום. הוא מעלה דברים אלה:

„ועתה חדשים מקרוב באו נתנו עיניהם בממון והיה להם דבר ה' לחרפה והיה איש הולך רוח בסיפורי משלים ודרך הלצה הוא יוכיח לעם הזה ולא יאמר ללבם הבל המה מעשה תעתועים ואין בס מועיל להרים מכשול מדרכי שאלך בדרך הישר בעיני ה'“.

(1) הפרקים הקודמים נתפרסמו ב„צרוף, שנה י"ד, כרך כ"ו, תשי"ג, חוברת ג', עמ' 165-173: שנה ס"ז, כרך ל"ב, תשס"ו, חוברת א', עמ' 120-113.

(2) ג. שלום: „שתי העדויות הראשונות של חבורות החסידים והבעש"ט“, „תרכיץ, שנה כ'.

הקורא ודאי ישאל: היכן כאן הבעש"ט? ושלוש מפרש:

„איש הולך רוח: שתובע לו סגולות רוח יתרה ושהמחבר רואה בו רק הולך רוח (לגנאי). המתהלך בין פשוטי העם ומוכיחם ומורה להם דרך לא על-ידי לימוד אלא בסיפורי משלים ודרך הלצה; איש זה הוא הבעש"ט: הרי זאת היתה דרכו המיוחדת לו... בתחילת שנות הארבעים היה הבעש"ט נוסע הרבה במחוז פודוליא... ואין ספק שעבר גם בסאטאנוב... כאן כל הנתונים מתאימים עם זה ואין כל סיבה לחשוב שכוונת ר' משה היתה למישהו אחר. האיש הזה התחיל בפעולתו בשנים האחרונות, הוא ואחרים, נתנו עיניהם בממוך ולקחו כסף מאנשים פשוטים... והתנהגותם נראית לו לר' משה כמעשה תעתועים“.

ושלוש מוסיף בהערה:

„לא ברור אם במלים, והיה להם דבר ה' לחרפה: יש רמז לפעולות של ר' ישראל כבעל שם, שנחשבה לבזויה בעיני כמה מן החסידים הראשונים... ר' משה מסאטאנוב עצמו האמין בפעולות השמות הקדושים ורושם כוונות וסגולות שונות בספרו, אלא שהשימוש במלאכת בעל-שם כמקור הכנסה היה בו כדי להטיל חשד מוסרי על הנהוג בה... ומכאן אחד היסודות לטענות ניצול כספי ההמונים הנשמעות כאן“.

הרי ברור כשמש שלפנינו הבעש"ט בעצמו!

שלום גאה בתגלית זו, שהיא אולי הקיטרוג הראשון על הבעש"ט מאת בני דורו, ומתפאר שהחוקרים שקדמו לו לא הרגישו בזה, ואפילו פרופ' דינור [גם הוא בין המחטטים בספרים הנ"ל], שהשתמש בספר זה ומביא מדבריו בספרו „במפנה הדורות“, לא הבין את הרמזים הנ"ל. מרגלית יקרה שכזו היתה בידו והשמיטה, עד שבא הוא, הפרופ' שלום, ראה מציאה זו ונפל עליה והרי היא כולה שלו.

ומאז הכריז על מציאה זו הרי, כמובן, הוא הולך ומצטטה לעתים מזומנות, ושמה תאמר שהוא נוקט לשון „אפשר“ – לאו! אם במאמרו הנזכר יש עדיין סימן של היסוס (והוא כותב: „אם ניתוח זה נכון, אזי...“ הרי בציטוט הדבר כבר הפך ודאי: ר' משה מסאטאנוב לימד קטיגוריה על הבעש"ט עצמו!³ אלה שאינם מצויים אצל מאמר התגלית של פרופ' שלום, והספר גופו אינו מצוי לעיין בו, הרי הם מתרשמים מלשון הציטטה שהקטיגוריה היא במפורש על הבעש"ט, ואינם מעלים על דעתם כלל שהבעש"ט עצמו יחד עם הקטיגוריה עליו נמצאים בספרו של ר' משה רק על פי פירושו של שלום. אם התירו

(3) ג. שלום: „המלומד על החסידות ועל מנהגיה בספר נזר הדמע“, „ציון“, כרך כ', עמ' 78.

חכמים לתלמיד חכם שמינית שבשמינית של גאווה, ודאי שהתירו לחוקרי חסידות גם שמינית שבשמינית של ענווה ומלה אחת – אפשר – כמדומה שלא היתה ממעטת את דמותם, ואולי גם להפך... ואם ג. שלום עצמו כך, שותי מימיו על אחת כמה וכמה שהם מצטטים קיטרוגו של ר' משה על הבעש"ט כדבר פשוט וברור⁴, וכבר הבאתי הדבר לתשומת לב הקוראים לעיל בפרק ג'⁵, אבל מכיון שבא שם רק כעניין צדדי הוכרחתי לקצר בו.

ומה הופתעתי כשהגיע לידי, זה מקרוב, מאמרו החדש של פרופ' שלום על הבעש"ט, שבו הוא חוזר בקיצור על אותה מציאה ומוסיף: „לא יתכן שנתכוון לאיש אחר זולת הבעש"ט“.

לדידי, שאיני חוקר אלא קורא פשוט, שאינו מקבל באמונה פשוטה את דברי חוקרי החסידות (ומובטחני שיש קוראים רבים כמותי) יתכן ויתכן, כמו שנראה להלן, אלא שקודם עלי להעיר על כמה פקפוקים שיש לי בדרך תגליתו של פרופ' שלום.

א. המשך: פרופ' שלום שלה שורות הקטיגוריה שהוא מצטט מאמצע של פרק, והן משמשות שם המשך למה שקדם להן. המחבר מספר שם על נוהג שנהגו בעלי הבתים בעבר לשכור לומדים שילמדו עמהם דינים, והיו בעלי בתים, שאפילו החזיקו לומדים על שולחנם כדי שיראו את מעשיהם תמיד, והמחבר ממשיך: ועתה חדשים מקרוב באו נתנו עיניהם בממון וכו' – הדברים ששלום מפרש כקטיגוריה על הבעש"ט. וכאן ישאל השואל: וכי מה ענין שמיטה אצל הר סיני? מה פתאום הבעש"ט כאן? מה איכפת להם, לבעלי הבתים, אם הבעש"ט נתן או לא נתן עיניו בממון? ירדוף לו הבעש"ט אחרי הממון במזיבוז ויאכלו לומדי התורה על שולחן בעלי הבתים בסאטאנוב וישבעו! אין המשך הדברים בפרק זה הולם כלל את הבעש"ט ואין מקומו כאן כלל. פרופ' שלום הוא שהכניסו בחוזק יד על דרך דחק ונכנס...

ב. לשון רבים: המחבר כותב בלשון רבים: נתנו עיניהם: והיה להם: חדשים מקרוב באו, ומפרש שלום: הוא [הבעש"ט] ואחרים. אם יתכן לפרש „הוא ואחרים“ – מדוע „לא יתכן“ לפרש: אחרים ולא הוא?

וכאן הבן שואל: „אחרים“ הללו מי המה? לכאורה היה אפשר

4 אברהם יערי: „תעלומות ספר, ירושלים, תשי"ד, עמ' 122: רפאל מאהלר: „דברי ימי ישראל“, כרך ג'. מרחביה, 1955, עמ' 189.

5 „בצרון“ חוברת תמוז-אב תשס"ז.

6 ג. שלום: „דמותו ההיסטורית של הבעש"ט, „מולדי“, חוברת 145-144.

להניח שאלה הם סתם יהודים „חדשים שמקרוב באו“ וגם הם, כמו הבעש"ט, נתנו עיניהם בממוך, ור' משה מסאטאנוב מתקיף גם אותם בחדא מחתא עם הבעש"ט, אלא שבהתקפה השניה: „והיה להם דבר ה' לחרפה“, ששלום מפרשה שההתקפה היא על השם בעל שם ועל ההשתמשות לריפוי חולים בקמיעות ובשמות הקדושים, ונוסח „להם“ הרי מכריח אותנו להצמיד גם כאן להבעש"ט את „האחרים“, הרי יוצא שאינם סתם יהודים, אלא גם הם בעלי שמות חדשים שמקרוב באו וגם הם השתמשו בשמות הקדושים לריפוי חולים והשאלה „מי המה“? בעינה עומדת, ותמוה מאד שהפרופ' הנכבד „מונע בר“ ולא הודיע לנו שמות ה„מי ומי“ הללו, חבל!

ג. נתנו עיניהם בממוך: זה מנין לו להמחבר? פרופ' שלום סותר את עצמו. שהרי דעתו היא, שהבעש"ט, אפילו לאחר שנתגלה ונתפרסם ונעשה ראש, לא רצה ליהנות מיתרונו זה ולהתפרנס כדרך שהתפרנסו הצדיקים שבאו אחריו, אלא התפרנס עד סוף ימיו כרופא עממי, בריפוי חולים על-ידי שמות, קמיעות, סגולות וכו', וחי כל ימיו בצמצום, והיכן כאן נתינת עינים בממוך? כיצד יכול המחבר לייחס קיטרוג זה לבעש"ט דווקא? אדרבה, איפכא מסתברא. שלום מפרש שהיה לוקח כסף מאנשים פשוטים. מה פירוש הדברים? אם התפרנס מריפוי חולים בלבד, מה נפקא מינה, אם החולים היו אנשים פשוטים או לא פשוטים? ומנין ודאות זו לשלום שהבעש"ט ריפא רק אנשים פשוטים? שמא גם לא פשוטים? שלום כותב עוד: „ומכאן [כלומר מזה שהתפרנס מריפוי חולים על ידי שמות הקדושים] אחד היסודות לטענות לניצול כספי של ההמונים הנשמעות כאן“, איני מבין איזה ניצול כספי יש כאן? מכיוון שר' משה בעצמו האמין בפעולות השמות הקדושים כנ"ל הרי בעיני שלשתם – הרופא, החולה והמקטרג – הרפואה על ידי שמות הקדושים שווה (אם לא למעלה מזה) לרפואה על ידי סמים טבעיים, אם כן מה ניצול כספי של המוניים שייך כאן? אין דברים אלו של שלום מסתברים כלל.

ד. והיה להם דבר ה' לחרפה: שלום מפרש, שאף על פי שהמחבר עצמו האמין בפעולות השמות הקדושים ורושם כוונות וסגולות שונות בספרו, ואם כן עצם הריפוי על ידי שמות הקדושים לא היה בו משום חרפה, עם כל זאת „השימוש במלאכת בעל-שם כמקור הכנסה היה בו כדי להטיל חשד מוסרי על הנוהג בה“. כלומר, חשבו לחרפה לא את עצם הריפוי בשמות וקמיעות, אלא מה שהתפרנס מזה. וכאן יש לשאול שאלת מה נשתנה? הלא כל בעלי השם התפרנסו מזה, ובכללם ר' יואל

בעל שם⁷, שהיה אדם גדול ומפורסם, ואדם כר' ישראל זאמושץ מכהנה המאה"ג (= המאור הגדול), הגאון המפורסם ואפילו קיבל אצלו הסכמה על ספרו „נצח ישראל“, מכל מקום גם ר' יואל בעל שם התפרנס מריפוי חולים על ידי שמות, קמיעות וסגולות, ולא היה פוצה פה ומצפצף, ולא מצינו שר' משה מסאטאנוב, או חסידים הראשונים, או מי שהוא אחר, יגיבו על זה בשלילה ויחשבו זאת לחרפה ויטילו בו חשד מוסרי או יבואו בטענות ניצול כספי של ההמונים ונתינת עינים בממון. ומדוע יצא הקצף על ר' ישראל בעל שם טוב דווקא?

ה. דבר ה': לפי שלום הכוונה לשמות הקדושים. היכן מצינו דבר ה' ככינוי לשמות הקדושים?

ו. סימני היכר: אם המחבר לימד קטיגוריה על הבעש"ט, ודאי שנתכוון לומר לקוראי ספרו שיזהרו ממנו, ואם כן, מכיוון שלא פירש בשמו, היה עליו לתת בו סימני היכר מובהקים, כדי שקוראי ספרו, שאינם חוקרי חסידות, יוכלו לזהותו על ידם. ומתעוררת השאלה: כלום שתי מידות אלו – נתינת עינים בממון והשתמשות במשלים – היו יכולות לשמש סימני היכר מובהקים לזהות על ידם את הבעש"ט אפילו אין פורשים בשמו? ואם בתקופה ההיא, כשהיו אומרים ליהודי בפודוליה: הזהר מאדם שנתן עיניו בממון ומשתמש במשלים, כלום היה מבין מיד שמתכוונים לבעש"ט? כלום כל יהודי פודוליה היו שונאי ממון, והיחידי היוצא מן הכלל היה הבעש"ט? וכלום חדלו אז מושלי משלים בישראל והיחידי שנשאר היה שוב הבעש"ט? היכן ה„מגידיס“ המרובים בכל תפוצות ישראל, בין קבועים שהיו מקבלים שכרם בערים

(7) אני מתכוון לר' יואל בעל שם השני, נכדו של ר' יואל בעל שם הראשון. בשנת ת"פ (1720), כשנדפס בזאלקווא ספר „תולדות אדם“, בהסכמתו של ר' יואל בעל שם, ובו קמיעות, סגולות ורפואות עממיות, שלפי דברי ר' יואל בהסכמתו מצא כתבי זקנו, ר' יואל בעל שם הראשון, ומסרם להמדפיס, נמצאו עוררין על ספר זה. הללו טענו שהקמיעות והסגולות שבו אינן בדוקות, שאלמלא כן לא היה ר' יואל מוסרן לדפוס „כדי שלא לקפח את פרנסתו“, והרי תשובת המדפיס בדף האחרון על ערעור זה:

„אם לחשך אדם לומר מדוע ככה עשה (ר' יואל) לאמסיד אנפשי לגרום לעצמו הזקא דשכיחא: אשיבך מילין שהוא מובטח שכל מי שיהיה לו באפשרי ליסע בעצמו למכון שבתו קיק ואמושט או באשר הוא שם אז ניהא לו להוציא הוצאות ליסע אליו כי אתמחי גברא [עיי' מסכת שבת דף סא. ח ל] כידוע ומפורסם, אך מה יעשו אותן היחשבים בעירינן רחוקות אשר מן הנמנע לשום פעמיהם לדרך מחמת דאורחא רחיקא וכר ומכל שכן אותן הסגולות שהן לצורך שעה כגון למקשה לילד ושמירה לילדות וכיוצא אשר בלאו הכי לא היו נוסעים אל היה מהר"ר ר' יואל נר"ו הנ"ל, ע"ב נשאו לבו להסכים על הדפסת הספר להעיד שאלו המעולות והסגולות נלקטו מכתבי קודש של זקנו הרב המקובל המפורסם ריביש [ר' יואל בעל שם] זל"ה.

הרי שהיה מתפרנס מזה, והדבר היה נורמלי בהחלט. שיטות ריפוי אלו היו נפוצות בתקופה ההיא בישראל.

ועיירות, בין נודדים מעיירה לעיירה שקיבלו שכרם מאת שומעיהם? כולם כאחד היו מתבלים דבריהם במשלים, וכל המרבה לספר במשלים הרי זה משובח, והיו מרתקים את שומעיהם בבדיחה ודבר חידוד כדי שלא ירדמו. כל ספרי המוסר והדרוש מלאים משלים וסיפורי מעשיות (שבעצם גם הם אינם משמשים אלא משלים) וכמעט שלא היה בתקופת הבעש"ט ספר מוסר או דרוש (שמחבריהם על פי הרוב היו מגידים, בפועל או בכח) ללא משלים, ואם כן – מנין היה לו למחבר הבטחון שקוראי ספרו יזהו עפ"י סימנים אלו את הבעש"ט דווקא? ואם באמת רצה המחבר לקטרג על הבעש"ט, בכדי שקוראי ספרו לא ינהו אחריו ויפנו לו עורף, היה עליו או לפרש בשמו או להטיל בו סימנים שהיו לו בלבד, שנתייחד בהם. ואם היה משום חידוש גם בענין המשלים, הרי היה זה בנמשל, כי הלא לכל משל יש לו נמשל, אבל בנוגע עצם העובדה שהבעש"ט השתמש במשלים, אין בינו ובין שאר מגידים ולא כלום. ואין דבר זה יכול לשמש סימן היכר (וגם אין בזה משום קיטרוג, לכל היותר יש לצרפו למגידים הנודדים). וכן בענין נתינת עין בממון, ברוך השם לא חסרו בישראל נותני עין בממון, היו הווים ויהיו. ואם כן מה תועלת קיווה המחבר להוציא מקיטרוגו זה? אם סמך שקוראי ספרו יהיו פרופיסורים חוקרי חסידות, מומחים לפירושי התחכמות, שבאמצעותם יעמדו על כוונתו ויבינו כי „לא יתכן“ שנתכוון למי שהוא אחר זולת הבעש"ט, הרי תקוותו נשארה מעל: סוף סוף במשך מאתיים שנה ומעלה רק אדם אחד בלבד עמד על כוונתו...

ועכשיו הבה נעיין בדברי המחבר: למי באמת נתכוון בקיטרוגו? שמא מכל מקום „יתכן“ שנתכוון למי שהוא אחר, זולת הבעש"ט? לצורך זה עלינו לעבור על כל הפרק שממנו ציטט פרופ' שלום את שורות הקיטרוג הנ"ל. ראשית-כל יש להעיר על שיטת המחבר בפרקים הקודמים, כי בעלי-בתים עיקר לימודם צריך להיות דינים, לדעת את המעשה אשר יעשון, מה אסור ומה מותר, ואפילו בלימוד המוסר צריכים למעט, שכן מה יועיל המוסר, אם לא יהיו בקיאים בדינים? הן סוף סוף יכשלו באיסורים (כענין: לא עם הארץ חסיד). מעתה נבוא לדברי הפרק.

הכותרת לפרק זה היא: „איסור שעטנז“. המחבר קובל על בעלי הבתים שהם נכשלים בכמה פרטים בהלכות שעטנז, מחסרון ידיעה בהלכות אלו, מה שעטנז ומה לא שעטנז, מה אסור ומה מותר. הוא ממליץ עליהם את הפסוק: השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו

השע פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע⁸ כלומר, שאינם פונים אל „הלומדים המזהירים אותם“, והם עצמם הרי „לא ידעו במה יכשלו“⁹ שכן אינם בקיאים בדינים וממילא הם נכשלים באיסורים. המחבר תולה את הקולר בצרות-עינם וקמצנותם של בעלי הבתים:

„והכל על ידי רעות עינים וכליות [= קמצנות] שלא יחזיקו בלומדים“.

כלומר: הם חסים על ממונם ואינם מחזיקים את לומדי התורה כדי שהללו ילמדו עמהם דינים. אמנם לא תמיד היה המצב כך, וכנוהג שבעולם שמתגעגעים על הימים הראשונים שהיו טובים מאלה, מתגעגע גם המחבר על ימים עברו וכותב כי היו ימים והמצב היה אחר ובעלי הבתים קיימו בלומדים „גדלוהו משל אחיו“¹⁰, כלומר, היו מפרנסים אותם:

„והיו הלומדים גם כן שומרים משמרת ה' להזהיר את העם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון והיו דורשים בכל שבת דינים לפני העם, ואזני כל העם אל ד"ת [דברי תורה] והקדימו נעשה לנשמע וגם גדלו והצליתו ועשו פרי“.

ולא עוד, אלא היו בין בעלי הבתים שלא מצאו את סיפוקם בנוהג זה, שהחכם היה דורש בבית המדרש, שהרי לא ידע במה הם נכשלים בביתם:

„ורבים לא שקטה נפשם בכל זאת, כי יאמר הלא כל דרכי ומעשי יש בהם נפתל ומה ידע החכם מדרכי המכוערים... ולקחו עצה לנפשם להחזיק לומדי תורה על שלחנם, למען יראו את מעשיהם ויורו לדעת מה יעשו, וירימו מכשול“.

ואפילו בעלי בתים שלא היה לפי הונם להחזיק לומדים על שלחנם, מכיון שהלומדים היו בעלי משפחה ופרנסתם מרובה, גם הם מצאו תיקון, מכיון שעיקר לימודם היה רק דינים, כאמור: „ואין צריך לזה חכם גדול“ כי אף הבחורים שהם בכלל הלימוד יכולים ללמוד בפניהם ש"ע [שולחן ערוך] וכדומה“.

והבחורים הרי פרנסתם מועטת, ובמצב כזה, שהיה קשר תמידי בין לומדי התורה ובעלי הבתים, ידעו בעלי הבתים במה יכשלו ולא נכשלו.

(8) ישעיהו ו', י"ג.

(9) משלי ד', י"ט.

(10) יומא י"ח, ע"א.

כל זה היה בעבר, בעלי הבתים היו אחרים, והמנהגים היו אחרים, אבל עכשיו המצב הוא אחר, כנ"ל בראש הפרק, ועתה חדשים מקרוב באו נתנו עיניהם בממון והיה להם דבר ה' לחרפה".

קם דור חדש, בעלי בתים חדשים, ומנהג חדש בא למדינה, חוסכים ממון ומתנהגים בכילות וקמצנות, כנ"ל בראש הפרק, ואין רוצים לא להתזיק תלמידי חכמים על שלחנם ולא ללמוד אצלם דבר ה' [= דינים], ובמצב כזה אין פלא כי לא ידעו במה יכשלו וכשלים.

והמחבר מוסיף בצער: מי ומה משמש להם תחליף לנוהג הנ"ל בעבר? ובמה הם מבליים את זמנם בשבתות?

„והיה איש הולך רוח בסיפורי משלים ודרך הלצה הוא יוכיח לעם הזה ולא יאמרו ללבם הבל המה מעשה תעתועים ואין בהם מועיל להרים מכשול מדרכי“.

וכאן מקור טעותו של שלום, שלדעתו המחבר מתכוון לאדם מסויים, ועליו, על שלום, רק לנחש מי הוא זה ואיזה הוא ולהוציאו מההעלם אל הגילוי. מעתה, לאחר שעברנו על כל הפרק, אנו רואים לפי המשך הענין, שאין הדברים הולמים כלל אדם מסויים, לא את הבעש"ט ולא אדם אחר. המחבר מתכוון לא לאדם מסויים אלא לטיפוס מסויים, כלומר, ל„מגידיים“. מכיון שלשיטתו צריכים למעט בלימוד המוסר ולהרבות בלימוד הדינים, והמגידיים הרי אין דורשים בדינים אלא במוסר, ובפרט אלו מהם שהיו ממעטים בנמשל ומרבים במשלים ובדיחות כדי למצוא חן בעיני ההמונים, ואין, לפי שיטת המחבר, שום תועלת בדרשותיהם כדי להרים מכשול“.

וכן אפשר לפרש שהמחבר נתכוון לטיפוס מסויים המצוי בעיירות, שבדיחה והלצה מצויות תדיר על לשונו, בקי בסיפורי מעשיות ומשלים, וכחו עמו לרתק קהל שומעים הסובבים אותו בעיגול, מטים אוזן לדבריו, נהנים וצוחקים. תלונות כיוצא בהן מצויות בספרי מוסר בנוגע

(11) אין לתמוה על הביטויים החריטים נגד המגידיים. כך, כנראה, היה דרכו. על הלומדים בעיון הוא מתבטא עוד ביתר חריפות וכתב: „ומעתה שפשט החולי הרע הזה של העיון הכל רצים אחר המצאות לחדש חידושים ואומרים על קוץ אחד תילי תילים של דברי שוא והבל... יגילו בתהפוכות רע... לא ידעו דרך ה' ובתעלוליהם נמשם חספה...“ על בעל הש"ך הוא כותב פעם: „כד ניים ושכיב אמר להא שמעתתא“. רצה אמנם הגורל ולאחר זמן כשעבר מסאטאנוב לסניאטין נתמנה שם מגיד משרים (שלום כותב בטעות שהיה רבה של סניאטין) ואפשר אם כן לטרגר עליו עצמו אותם הקטרוגים שלפי שלום קיטרג הוא על הבעש"ט, כיצד קיבל עליו את המגידות בניגוד לשיטתו הוא בעצמו, יש ליישב אמנם בדוחק שבעניני דעות אדם עשוי לשנות דעותיו, וכן אפשר שאפילו כשנתמנה מגיד הלך בשיטתו והיה דורש בעיקר בדינים ורק מעט במוסר, והדבר צריך בירור.

לבעלי-בתים שאינם באים בשבתות לבית המדרש לשמוע תורה, אלא מתקהלים חבורות חבורות ועוסקים בסיפורי מעשיות, ליצנות וסתם דברים בטלים. המחבר מצטער שטיפוס הנ"ל משמש תחליף לתלמידי חכמים, שבעבר היו דורשים דינים בבית המדרש ולומדים עם בעלי הבתים בבתיהם: „ולא יאמרו ללבם הבל המה מעשה תעתועים ואין בם מועיל להרים מכשול מדרכי שאלך בדרך הישר בעיני ה'“.

המחבר מייעץ להם איפוא להתגבר על הקמצנות ולחדש את הנוהג שנהגו אבותיהם להחזיק לומדים על שלתנם והכל על מקומו יבוא בשלום: „אם כן איפוא זאת עשו, תנו לו משלוי' לפרנס לומדי תורה ואז תלך אליהם לבקש דבר ה' ומשפטו, או יותר טוב להחזיק על שלחנו“.

הארכנו קצת, אבל דומה שנשכרנו: נתבהרו לנו דברי המחבר בפרק זה. אמנם הוא לא נתברך בכשרון להבהיר דבריו בלשון צחה, אבל כל קורא שאינו חוקר חסידות ואינו להוט ללקט מציאות ולחדש חידושים, מבין את דבריו שהם פשוטים ומובנים.

הרי שבאמת „יתכן“, שהמחבר נתכוון למי שהוא אחר זולת הבעש"ט...

והרי עוד אישור למה שכתבתי במאמרי הקודמים על הקריאה השטחית וההבנה הקלושה במקורות של חוקרי החסידות.

ולפרופ' שלום אני אומר: חלום חלמת!

ולמצטטים אני אומר: מצטטים הזהרו בדבריכם! אל תצטטו השערות כוודאות!

. . .

עברו כחמש עשרה שנה מאז פירסמתי דברים אלה. מכיוון שהפרופ' הנכבד עבר בשתיקה על הפירכות החמורות והתמיהות הנ"ל על פירושו, הנחתי, לתומי, ששתיקה כהודאה דמיא י'. לתמהוני, נוכחתי שטעיתי, שכן אחרי שתיקה ממושכת זו חזר והדפיס מהדורה תנינא של מאמרו הנ"ל עם ה„לא יתכן“ שהמחבר נתכוון למי שהוא

(12) אבות פרק ג' משנה ז'. ועיי' שם בפירוש רבינו יונה שמירש: „שאינן נותן משלך... אלא משל מקום ביה שהכל שלו, כי ממון האדם סקדון הוא בידו משל הקביה אלא שיש יתרון בו על שאר המפקדונות שיכול לקחת ממנו די צרכיו והשאר יתנו כאשר רצון המפקיד מלך מלכי המלכים הקביה.“

(13) בבא מציא ליו, ע"ב.

אחר זולת הבעש"ט. שמא תאמר, שבהמשך הזמן הזה הצליח ליישר את ההדורים וליישב את הפירכות החמורות שהפרכתי את פירושו, לא! הוא מסתפק במועט ויוצא ידי חובתו בשורות אלו: „...ה. ליברמן ניסה לפלפל על הפירוש הביאוגרפי ללשונו של ר' משה מסאטאנוב ולהוכיח שאין כאן כל זכר לאישיות מסוימת אלא עצה כללית ואזהרה נגד אורחים-פורחים שאין בהם תורה... לא נשתכנעתי על-ידי דבריו, שהרי הוא מעלים עיניו מהמעבר הבולט מאזהרה כללית בלשון רבים שאין בה כל אפיון אישי לציון אישי בלשון יחיד שבו הוא מתאר לא סוג שלם של בני-אדם אלא אישיות אחת ויחידה במינה שעוררה את כעסו. פירושו של ליברמן אפולוגטי הוא...“ (גרשם שלום, „דברים בגו“ עמ' 300).

צחוק עשה לי הפרופ' הנכבד, שמגנה אותי באפולוגטיקה. למי איכפת היום אם נתכוון או לא נתכוון ר' משה זה נגד הבעש"ט. אפילו אם היה פורש בשמו של הבעש"ט, הרי גדולים וטובים ממנו היו בשעתם נגד הבעש"ט, ביניהם גם ששמותיהם וספריהם חיים אתנו עד היום, ומי שמע היום את שמו של ר' משה זה? מי ראה את ספרו ומי יראה אותו (חוץ מביבליוגרפים)? ועל כאלה וכיוצא בהם כבר אמר החכם מכל אדם: גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה¹⁴, מכל-שכן וקל וחומר ששמו של הבעש"ט לא יזכר ולא יפקד כלל בספרו, ומי פתי יבזבז זמן על אפולוגטיקה רק משום שחוקר חסידות הלהוט אחרי מציאות העלה את הספר מתהום הנשיה, נתק פיסקא אחת מההקשר ומתימר בדמיונו שהוא יודע מחשבות וכוונות המחבר ומתעקש ש„לא יתכן“ שנתכוון למי שהוא אחר זולת הבעש"ט? ישתעשע לו הפרופ' הנכבד ב„תגלית“ זו, ישמח בה, תנעם ותבושם לו!

הוא כותב שלא השתכנע מדברי. אודה על האמת שלא נתכוונתי כלל לשכנעו. נתכוונתי לקוראי דבריו (ודברי „חוקרים“ יוצאי בית מדרשו), שמרובים ביניהם כאלה שאין להם לא הזמן ולא הכלים הדרושים לבדוק אחרי החוקרים לברר עד כמה נכונים דבריהם (ובפרט בספר זה, שהוא נדיר ולרוב הקוראים אין גישה אליו). הללו, לתומם, סומכים על התואר „חוקרים“, שבודאי הם חוקרים היטב את דבריהם טרם פירסומם, וכל דבריהם אמת וצדק. לאלה הוא שנתכוונתי, שידעו שחוקרי חסידות הללו כשסומכים דבריהם על ספרות רבנית אם מביאים דברים מפורשים ניחאו אבל אם הם סומכים דבריהם על

14 „קוהלת“ ט, ו.

פרשנות שלהם בספרות הרבנית אין הם ברי-סמכא כלל, ואין השם „חוקר“ מסמין אותם להיות פרשנים בספרות רבנית. והרי הם בזה ככל האדם, ואין לקבל דבריהם מבלי בדיקה מדוקדקת, מכיוון שידיעתם בספרות רבנית היא קלושה (כפי שכבר הוכחתי במאמרים קודמים) ואין הם עוסקים בה לשמה (ובפרט בספרי מוסר, שלפי הגדרתו של פרופ' שלום: הם משעממים ונטולי ענין ביותר ומי טרח לקרוא אותם, כנ"ל) אלא קוראים בה קריאה שיטחית בכונה מלכתחילה לשם חיפוש שמא ימצאו בה מהרהורי לבם, ומשום הלהיטות לחדש „חידושים“ ולמצא „מציאות“ הרי כשנתקלים באיזה ביטוי, שבדמיונם זהו זה מה שהם מחפשים הם מתנפלים על המציאה ממחרים להכריז עליה ומתפארים בה, וכשמראים להם את טעותם קשה להם להפרד מזה ומתעקשים ש„לא יתכן“ פירוש אחר זולת פירושם. את זה נתכוונתי במאמרי זה להוכיח לקוראים, ואם הפרופ' הנכבד לא השתכנע הרי הקוראים את מאמרי השתכנעו. עדים הם ברכות ישר-כח המרובות שקבלתי במשך הזמן (ביניהם גם מקוראים שלפי „הלך רוחם“ ויחסם לבעש"ט הם קרובים יותר ל„הלך רוחו“ ויחסו לבעש"ט של הפרופ' הנכבד מל„הלך רוחי“ ויחסי אני לבעש"ט, אלא שאינם „חוקרים“ ואינם להוטים אחרי מציאות).

את פירושי אני לדברי המחבר דוחה הפרופ' הנכבד, משום: „... הרי הוא [ח.ל.] מעלים עיניו מהמעבר הבולט מאזרה כללית בלשון רבים... לציון אישי בלשון יחיד...“ מרא דעלמא כולאו כתבתי שהפיסקא הנ"ל שהחוקר הנכבד משתמש בה היא מנותקת מההקשר של פרק שהוא תוכחה לבעה"ב, שבעבר לא היו מסתפקים במגיד דמתא הדורש בבית הכנסת בשבתות, שכן המגיד הרי אינו יודע את מעשיהם והנהגותיהם בבתיהם, אלא היו מחזיקים לומדים על שולחנם כדי שילמדו עמהם דינים, מה אסור ומה מותר, וילמדו ממעשיהם ומהנהגותיהם, והוא מוכיח את הדור החדש ש„נתנו עיניהם בממון“, חסים על ממונם ואינם רוצים להוציא הוצאות להחזיק לומדים על שולחנם ומסתפקים במגיד הדורש בבהכ"ס, והרי הבעה"ב הם רבים והמגיד הוא יחיד! והיכן כאן העלמת עינים? אדרבה החוקר הנכבד במומו פוסל, הוא הוא שבמהדורה ראשונה של פירושו העלים עיניו מזה ובמהדורה השניה העלים עיניו מהפירכות שהפרכת את פירושו.

ולבסוף, הריני להעיר, שאעפ"י שהפרופ' הנכבד כותב שלא השתכנע מדברי „מ"מ הוא „מודה במקצת“ אמנם בחשאי, שכן בחצי הראשון של הפיסקא: „חדשים מקרוב באו נתנו עיניהם בממון והיה

להם דבר ה' לחרפה" השמיט את פירושו והסיר ממנו את ה„לא יתכן“ שלו והשאירו רק על חצי השני של פסקא זו. תיתי לי שב.אפולוגטיקה“ שלי הסירותי משכמו של הבעש"ט ומשכמי ה.אחרים“, שהצמיד לו הפרופ' הנכבד, לכל הפחות שתי התקפות, זכרה לי אלקי לטובה! מובטחני שזכותו של הבעש"ט וזכותם של ה.אחרים“ יגינו עלי ויעמדו לי להתברך בכל טוב, והיה זה שכרי, אמון סלה.

אגרת אדמו"ר הזקן, וצדקה כנחל איתן¹

[תניא דף קסא]

באגרותיו לאנ"ש, בנוגע לענינים שונים, היה אדמו"ר הזקן נוהג לפעמים לפתוח את האגרת בדברי תורה ולסיימה בענין שבשבילו פנה באגרת זו לאנ"ש, ואם הענין היה מסוג כזה שהפרסום לא היה יפה לו לא היה מפרטו באגרת אלא רק מרמז עליו ומוסר את הפרטים בעל-פה לשליח, או מוכיז בלשון התקופה ההיא, שהיה מוליך את האגרת לאנ"ש. הלה היה מסבב במקומות שאנ"ש מצויים שם, בא לעיירה – מוסר את הדברים שבעל-פה ומראה את האגרת. אנ"ש מעתיקים לעצמם את האגרת והשליח הולך לדרכו לעיירה אחרת וכו'. בדרך זו היו מצויים בידי אנ"ש כמה וכמה העתקות מכל אגרת (חוץ, כמובן, מאלו שנכתבו לאדם פרטי, לא סתם לאנ"ש). אין ידוע לי מי זכה סוף סוף בגוף האגרות, כתב ידו הקדושה של אדמו"ר הזקן, אם נשארו קנינם הפרטי של השליחים או שהחזירו לרבינו כשגמרו שליחותם וחזרו. בין כך ובין כך הנה במרוצת השנים נאבדו גופי האגרות (אפשר לשער שהרבה גרמו לזה השריפות הרבות שהיו מכת-מדינה בעיירות ההן, ובודאי – גם פלישת נאפוליאון לרוסיא בשנת תקע"ב), וכשנגשו, בשנת תקע"ד, להדפיס את האגרות ולצרפן, בשם „אגרת הקדש“, כחלק רביעי לספרו ה„תניא“, לא מצאו את גופי האגרות אלא העתקות שבידי אנ"ש². אשר לאגרות שנכתבו בשעתן לרגל ענינים מיוחדים הדפיסו אז מהן רק את הפתיחות, את דברי התורה שבהן, והשמיטו את הסיומים והענינים שלשמן נכתבו האגרות, מכיון שהענינים ההם כבר עבר זמנם אז, ובעיקר מכיון שלא התאימו לצרפם לספר ה„תניא“. במשך הזמן נאבדו גם רוב ההעתקות ורק חלק מהן נשארו ב„ביכלעך“³ דא"ח אצל יחידים מאנ"ש, שירשום מאבותיהם ואבות אבותיהם. מ„ביכלעך“ אלו נדפסו בשנים האחרונות הסיומים לאגרות הקדש סי' ז, ט, יד, כב, כז³.

1. ראה הסכמת בני אדמו"ר הזקן ל„תניא“ מהדורת שקלאוו תקע"ד.
2. לכתבייד תורות חביד כשהם מכורכים כצורת ספר קוראים חסידי חביד בשם „ביכלעך“ (ביתיד – „ביכלעך“). כתבייד אלו גופם כשהם בלתי מכורכים קוראים: „מאמרים“ או „כתבים“ (ביתיד – „מאמר“ או „כתב“). עיין מה שכתבתי במאמרי: „לעצנדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען“.
3. כולם נקבצו בספרו של ד. הלמן, „אגרות הרב מלאדי“.

ב,לוח ירושלים" לשנת תש"ו הדפיס הרב יצחק אביגדור אורנשטיין ע"ה את הסיום לאגרת המתחלת: „וצדקה כנחל איתן“⁴ ומכיון שלא הבין במה דברים אמורים פירש את דברי האגרת שלא כהוגן והטעה את הקוראים, ותמיהני שאף קורא אחד לא העיר על זה, ולא עוד אלא שבשנת תשכ"ג חזרו והדפיסו סיום אגרת זו עם פירושו של הרב אורנשטיין ב,בטאון חב"ד" חוברת 3 (22).

אחרי דברי התורה על הפסוק, וצדקה כנחל איתן שנדפסו ב,תניא" מסיים רבינו הזקן:

...ועל זה תמכתי יתדותי בל אהיה למשא על כל אוהבי וריעי אשר העתרתי עליהם דברי מדי שנה בשנה לפתוח ידם רב להם יותר מכדי השגת ידם בצוק העתים האלו, ה' ירחם, להוצאות הג"ק כי רבה היא בשנים אלו אשר מתחדשים תמיד אנ"ש חדשים לבקרים הולכי רגלים דלים ואביונים נקיים אשר ההכרח ליתן להם גם צידה לדרך מלבד מזון ומחיה בשערנו, וגם הוצאה חדשה אשר לא היתה מימי קדם היא הוצאת הביליעטין אשר ירש ציר נאמן מוכ"ז סך מסויים ועצום מדי שנה בשנה, ה' ירחם...".

הרב אורנשטיין הבין שהמדובר כאן הוא בעולים לארץ-ישראל וכותב:

...והוא [אדמו"ר הזקן, ח.ל.] דאג שהעליה לארץ-ישראל לא תפסק ותמשך הלאה... מהאגרת הנפלאה המתפרסמת כאן בפעם הראשונה אנו למדים כי הדאגה לעולים התחילה עוד בגולה, בדרך לארץ ישראל. דאגה מיוחדת היתה להמציא: צידה לדרך לבד מזון ומחיה בשערנו לסוג: הולכי רגלים דלים ואביונים נקיים, אשר הכרח ליתן להם ולתמוך בס כבד בדרך לארץ, וגם: „הוצאה חדשה אשר לא היתה מימי קדם היא, הביליעטין, סך מסויים ועצום מדי שנה בשנה...“.

מפירושו יוצא שהיתה קיימת עליה גדולה תמידית („חדשים לבקרים“) של אנשי חב"ד שהלכו ברגל („הולכים רגלים“) לארץ-ישראל. הללו היו באים לליאזנא או ללאדי, מקבלים „מזון ומחיה“ על אתר, ו„צידה לדרך“ ו„ביליעטין“ לדרכם לארץ-ישראל.

אין מן הצורך להאריך בדברים אלו אין להם שחר; עליות כאלו לא היו ולא נבראו, מאז עליית החבורה של הרמ"מ מהורודוק ור' אברהם מקאליסק לא היו עוד, עד שנת תקפ"ג (כשאדמו"ר האמצעי

4. תניא' דף קסא.

יסד את הישוב החב"די בחברון), עליות בצוותא. אפשר עלו יחידים בינתיים, אבל לא הוו בעיה בנוסח של אגרת זו.

אלו היה הרב אורנשטיין יודע לפענח את ראשי התיבות „הג"ק" שבאגרת זו שאינו אלא „הגאָרקיד" * היה מבין שאין המדובר כאן כלל בעליות לארץ-ישראל אלא ב„עליות" אחרות, לליאזנא ולליאדי, כלומר: חסידים ש„עלו" לאדמו"ר הזקן. הללו באמת היו הולכים ומתרבים מיום ליום, כלשונו של רבינו: „מתחדשים תמיד אנ"ש חדשים לבקרים" * ובהם: „דלים ואביונים נקיים", אשר אף כי הוצאות הנסיעה לליאזנא וחזרה לבתיהם לא היתה בעיה, שכן היו „הולכי רגלים", אבל: „ההכרח ליתן להם מזון ומחיה בשערנו". בגאָרקיד" זו שהוקמה בליאזנא ביחוד בשבילם, היו הללו ניזונים כל הזמן שהיו מחכים להתקבל ליחידות' וכשחזרו לבתיהם היה: „הכרח לתת להם צידה לדרך", שמכיון שהלכו רגלי הרי שהו זמן ארוך בדרך, ולא סגי בלא מזון.

נשאר לנו עוד לברר מה הנה הביליעטין אשר הוצאותיהן עלו לסכום עצום בכל שנה. ברור שגם הוצאה זו אין לה שייכות לעליה לארץ-ישראל שכאמור לא היתה קיימת אז כלל, חוץ מזה הרי רבינו כותב שהיא הוצאה חדשה שלא היתה בשנים הקודמות, ואשר היא עולה לסך מסויים, כלומר: סכום קצוב בכל שנה. דבר שאי-אפשר בהוצאות עליה שתלויות בכמות העולים. מזה שרבינו סתם דבריו וכותב: „אשר יפרש ציר נאמן מוכ"ז" משמע שהמדובר הוא בסוג הוצאות שאין הפרסום יפה להן ואם כן אפשר שהן הוצאות על פי גזירת המלכות (או, להיפך, הוצאות עקיפת איזה גזירה, וד"ל) ולכן הוא כותב על זה: „ה' ירחם", שהרי על הוצאות נורמליות אין כותבים ה' ירחם. והדבר צ"ע. ואולי אפשר לברר הדבר על פי מקורות רוסיים מהתקופה ההיא.

הרב אורנשטיין גם לא קרא כהוגן את שם השליח להולכה של אגרת זו. הוא מכנה אותו בשם: „ר' שמואל מושקעת" אבל הקריאה

5. כלומר: מסעדה. כך באידיש של התקופה ההיא. השוה גם כן „מעשה נחם ותם" לר' נחמן מבראצלב: „בית תבשיל שקורין גאָרקעך".

6. השוה לשון רבינו הזקן ב„תקנות דליאזנא": „להיות כי נודע לכל אשר רבו מאד אנ"ש החדשים לבקרים מדי יום".

7. השוה דברי רבינו הזקן ב„תקנות דליאזנא" הנ"ל: „והאנשים שאין ידם משנת, והם הולכי רגל דוקא, יחלקם הממונה לבע"ב הגבוהים שבמחננו, איש לפי ערכו אשר נערך עליו להכניס אורחים בשבתות בחנם, ובחול יותו להם מזונות בג"ק [בגאָרקיד] כל משך זמן אשר יהי' לו [להם?] הכרח להתעכב במחננו, כגון אנ"ש החדשים, עד אשר יוכלו להיות ביחידות".

הנכונה היא: ר' שמואל מונקעת". שמו של חסיד זה ידוע ומפורסם בין אנ"ש חסידי חב"ד. בעל „בית רבי" מונה אותו בין תלמידי אדמו"ר הזקן וכותב עליו:

„הרה"ח [הרב החסיד] המפורסם ר' שמואל זללה"ה בקאליסק (הנקרא בעולם בשם שמואל מונקעס) היה אדם גדול וערום ביראה. והיה חשוב מאד אצל רבינו. דרכו והנהגתו ידוע ומפורסם בעולם. ולפי ראות עינים בשגעון היה מתנהג. אך גם בזה ראו חכמתו הנפלאה עד למרבה כו"פ.

כשלמדתי בישיבת תומכי-תמימים בליובאוויטש שמעתי מפי מורי המשפיע ר' שמואל גרונוס אסתרמן ז"ל שהיחידות הראשונה של ר' שמואל מונקעס אצל אדמו"ר הזקן היתה באמצע הלילה. ומעשה שהיה כך היה:

ר' שמואל זה היה תושב העיירה קאליסק* וכשהגיעה אליו השמועה על אדמו"ר הזקן בליאזנא. על ידי אנשים שכבר היו שם. החליט גם הוא ללכת אליו. ביום חורף אחד יצא לדרכו. ברגל כמובן. והגיע לליאזנא בשעה מאוחרת בלילה. העיירה היתה כבר משוקעת בשינה והבתים שרויים באפלה, רק בבית אחד ראה חלונות מוארים. והבין שבודאי זהו ביתו של רבינו. נכנס לבית זה ומצא את רבינו יושב ומעיין בספר. הלך ועמד אצל התנור כמתחמם. רבינו הרים את ראשו מן הספר ושאלו מה רצונו? השיב: איני רוצה כלום. קר בחוץ ונכנסתי להתחמם. על שאלת רבינו מדוע בחר דוקא בביתו? השיב: כלום אין זה בית יהודי? [איז דאס ניט א אידישע שטוב?] שתק רבינו. כשעברה שעה ולא יצא אמר לו רבינו: ודאי כבר התחממת ואתה מבלבל לי ואם לא תצא מעצמך אקרא לגוי המשרת ויוציאך בכת. השיב ר' שמואל: רבי, הגוי שלי חזק מהגוי שלכם [מיין גוי איז שטארקער פון אייער גוי]. אז הבין רבינו שאינו אדם פשוט ובאותו מעמד קבלו ליחידות.

8. היילמאן, חיים מאיר, „בית רבי", ברדיטשוב, תרס"ב, עמ' 154

9. עיירה בגליל ויטבסק, לא רחוקה מליאזנא עיר מושבו של אדמו"ר הזקן אז. ברוסית שבה קאליסקי בשיו ימנית, ובפי יהודי הגליל הוא, שלא הבחינו כל כך בין ש' לט' — קאליסק.

„אגרת התשובה" מהדורא קמא

לר' שניאור זלמן, הרב מליאדי

ספר „תניא" להרב מליאדי, שבידינו עכשו הוא בן ארבעה חלקים, היה בדפוס הראשון, שנדפס בשנת תקנ"ז בסלאוויטא, רק בן שני חלקים. את החלק השלישי, בשם „אגרת התשובה" הוסיף לו הרב מליאדי רק כשהדפיסו שנית בשנת תקס"ו בשקלאוו. זאת אינה אומרת, שעד שנת תקס"ו לא ידעו חסידי חב"ד ממציאותה של אגרת זו, ידעו וידעו, שכן היתה מצויה בין החסידים בכתב־יד בכמה וכמה העתקות (כמו שני החלקים הראשונים טרם שנדפסו בשנת תקנ"ז, וכמו שארי תורות הרב מליאדי¹), ולא עוד אלא אפילו נדפסה על ידי מו"ל אחד בגאליציא, שאחת ההעתקות הגיעה לידו ועמד וצרפה, כחלק שלישי לשני החלקים שכבר נדפסו, והדפיס שלשתם יחדו בשנת תקנ"ט בזאלקווא². אבל בשנת תקס"ו כשניגש הרב מליאדי בעצמו להביא שנית לדפוס את ה„תניא" ולצרף לו, כחלק שלישי, את „אגרת התשובה" לא השתמש בנוסח שהיה נפוץ בכתב־יד שנדפס בזאלקווא, אלא עיבדה מחדש בנוסח אחר לגמרי, הוסיף הוספות וחילקה לפרקים, ומתקס"ו ואילך עד ימינו אלה נדפס חלק שלישי זה, במהדורות הרבות של ה„תניא" רק בנוסח החדש הזה של שנת תקס"ו, שהחסידיים קורים לו: מהדורא בתרא, ואת נוסח זאלקווא, שהחסידיים קורים לו: מהדורא קמא, חדלו מאז להדפיס³.

(1) על דרך ההפצה של תורות חב"ד בימי הרב מליאדי, ראה מה שכתבתי במאמרי „לעגנודע אות אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען אין אוקראינע און ווייסרוסלאַנד".

(2) בלא נטילת רשות מאת הרב מליאדי, ואעפ"י שבהקדמתו לדפוס סלאוויטא הטיל הרב איסור על המדפיסים להדפיסו מחדש במשך חמש שנים, לא חששו לזה לא המדפיס ולא הרבנים המסכימים על דפוס זאלקווא זה, משום שעפ"י רוב ממדינה למדינה לא היו מקפידים (חוץ אם האיסור הוטל במפורש גם על מדינות אחרות) ובפרט שהיתה גזרת המלכות שלא להביא ספרים מחוץ למדינה. אמנם המדפיס, במקום להדפיס את הקדמת הרב בשלימותה ולהצטרף בטענת „ממדינה למדינה" מצא לנכון יותר להשמיט ממנה את הטלת האיסור למשך חמש שנים ומי שלא ראה את דפוס סלאוויטא לא ידע כלל מן האיסור.

(3) ברשימות מהדורות ה„תניא" נרשמו אמנם שתי מהדורות שנדפסו אחרי תקס"ו, שבהן „אגרת התשובה" נוסח זאלקווא, הרי הן: סדילקאב חשיד ולבוב תר"ך. אשר למהדורת סדילקאב נדפסה עפ"י מהדורת זאלקווא הנ"ל, ולכן אינה אלא בת שלשה חלקים בלבד ו„אגרת התשובה" מהדורא קמא. טעמו של דבר, מסתבר, שהוא משום שבידי המדפיס שם לא היו לא מהדורת שקלאוו תקס"ו ולא מהדורת קאפוסט תקע"ד. זו של קאפוסט ודאי שלא, שהרי במהדורה זו נוסף לתניא חלק רביעי בשם „אגרת הקודש" ואילו היתה בידי המדפיס שם ודאי שהיה מדפיס גם חלק רביעי

במהדורה קמא זו, נוסח זאלקווא, מצאתי טעות מטעה אחת שדורשת תיקון. בהתחלת האגרת כותב הרב, שאעפ"י שהתשובה מכפרת, מכל-מקום, בכדי למרק את החטא מן החוטא, כותבים חכמי הקבלה וספרי המוסר שהוא צריך להתענות כמה תעניות וקבעו גם את מספרן „על חטא זה כך וכך ועל חטא אחר כך וכך“, כפי הדוגמאות שהוא מביא, והרב מוסיף: „וקבלה בידינו מרבתינו ז"ל שאפילו מי שעבר עבירה אחת כמה פעמים די להתענות שלשה פעמים כשיעור אשר מבואר בספריהם לכל חטא ועון אשר יחטא“, ועל זה נוסף בהג"ה: „ועיין בתשובת חוט השני סי' מ"ז ובס' יסוד יוסף פרק י"א. הגה"ה זו היא מאד תמוהה, שכן מה ענינו של ספר „יסוד יוסף“ לכאן? הרי כל כולו של ספר זה הוא רק בעניני תיקון קרי, ובפרק י"א הוא עוסק בענין ד' מזמורי תהלים הראשונים שמסוגלים לקרי, ובכל הספר אין שום זכר לענין התעניות לבעלי תשובה ומספרן. מסתבר שספר „יסוד יוסף“ נשתרבב לכאן על ידי פליטת הקולמוס של מעתיק ההעתקה שהגיעה לידי המדפיס או על ידי טעות הדפוס של המדפיס, במקומו של ספר אחר שבפרק י"א בו הוא עוסק בענין התעניות ומספרן ויש לנחש מה שמו של ספר זה? לדידי ברור, שבמקום „יסוד יוסף“ צ"ל „יסוד התשובה“ (אני מתכוון רק לספר בשם זה שנרשם ב„קהלת משה“ מס' 4932) שנדפס בשנת תקנ"ג בלבוב בהעלמת שם המחבר, ושם, בפרק י"א, באמת מאריך המחבר בענין מספר התעניות למי שעבר עבירה אחת כמה פעמים. הוא מביא את הדיעות השונות בענין זה ומסקנתו היא – שלש פעמים (כמו ב„אגרת התשובה“). אבל ברי לי גם כן שהציון לעיין בספר זה לא יצא מעטו של הרב מליאדי, שכן אין להעלות על הדעת שהרב מליאדי יציין לעיין בספר חדש שאך זה מקרוב יצא מבית הדפוס ממחבר אלמוני בלתי ידוע.

זאת ועוד אחרת, גם הציון לעיין בספר שו"ת „חוט השני“ ברי

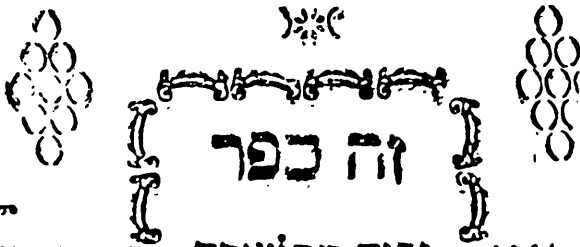
זו, כי מי חסיד שוטה יקנה אצלו תניא בן שלשה חלקים כשכבר הוא מצוי בשוק עם חלק רביעי נוסף? קרוב לודאי שמהדורת סדילקאב זו, שאין בה תאריך הדפסתה, נדפסה גם היא באותה שנה תקע"ד (שהיא שנת הקמת הדפוס בסדילקאב) ומהדורת קאפוסט תקע"ד לא הספיקה עדיין להגיע לידו בשעת הדפסתה, ומהדורת שקלאוו תקס"ו כבר נעלמה מן השוק ובפרט אחרי מלחמת נפוליאון, שכריגיל בשנות מלחמה נאבדים הרבה ספרים, ולכן הדפיס עפ"י מהדורת זאלקווא – שלשה חלקים ואנהי' מהדויק, אשר לדפוס לבוב תריך כאמת תמוה, מכיוון שהדפיס גם את החלק הרביעי, הרי היתה בידי גם מהדויב של אנהי' ומה ראה להדפיס דוקא את מהדויק נוסח זאלקווא? אגב יש להעיר, שנוסח זאלקווא זה נדפס מחדש ב„אגרת בעל התניא“ של ד.צ. הילמן, ירושלים, תשי"ג.

(4) צ"ע אם כרבנותינו מתכוון הרכ גם לרבנותי כמורת החסידות.
 (5) אין ידוע באיזה שנה כתב הרב את „אגרת התשובה“ נוסח זאלקווא, והרי אפשר אפילו שכתבה קודם תקנ"ג ועדיין ספר „יסוד התשובה“ לא נדפס.

שאינו מהרב מליאדי, שהרי לבעל „חוט השני“ דיעה אחרת בענין זה; לדעתו, מי שעבר עבירה אחת אפילו מאה פעמים די בעצם להתענות רק פעם אחת מספר התעניות שקבעו לעבירה זו, אלא משום שהוא דבר „מתנגד אל השכל שיהיה משפט אחד למי שחטא מאה פעמים ולמי שחטא רק פעם אחת“ ולכן חייב החוטא הרבה פעמים להתענות יותר תעניות מזה שחטא רק פעם אחת, אבל מכל-מקום, לדעתו, די לו בשתי פעמים, והרב מליאדי הרי במהדורא קמא זו אינו מזכיר בכלל שיש חלוקי דיעות בענין זה⁶ וכותב בלשון סתמית: „וקבלנו מרבתינו ז"ל ... שלשה פעמים“ (ומי שאינו בקי בספרי מוסר ובמילא אינו יודע כלל שיש בזה חילוקי דיעות יכול אפילו להסיק מלשונו זה ששלש פעמים הם לדברי הכל) ואם כן מה טעם היה לו להרב לציין לעיין בספר „חוט השני“ שחולק על דעתו? שמה תאמר שרצה מ"מ לרמז שיש בזה חילוקי דיעות, אם כן היה צריך לציין לעיין גם בספר „שלה“ שדעתו שאפילו שלש פעמים אין די אלא צריך להתענות על כל פעם ופעם שעבר עבירה זו מספר התעניות הקבועות לחטא זה. ברור שהגה"ה זו כולה אינה של הרב מליאדי, ובאמת במספר כתבי-יד של מהדורא קמא זו שנזדמנו לידי לא מצאתי כלל הגה"ה זו. מסתבר, שההעתיקה מ„אגרת התשובה“ זו שהגיעה לידי המדפיס בזאלקווא היתה מקודם בידי אחד חסיד בקי בספרי מוסר והלה רשם לו לעצמו על הגליון הג"ה זו והמדפיס כסבור היה שגם היא של הרב והכניסה בפנים.

אגב יש להעיר שגם ההגה"ה השני במהדורא קמא זו המתחלת „ועיין בתנא דבי אליהו“ לא מצאתי בכתבי-יד הנ"ל, מסתבר, שגם היא של אותו חסיד.

6) רק בנוסח תקס"ו מביא הרב את הדיעות השונות בענין זה וטעמיהן ומסיים: „וההכרעה המקובלת בזה להתענות ג' פעמים כפי מספר הצומות דחטא זה“ אבל אינו קורא בשמות מי המה המכריעים.

יגור התשובה

בו יחבלי הקוני חביבה • לבח הסובבה • היא
 בח מטה"ד בת יי זר"ה • הסולבים אחרי
 ערובות לבס"רע • ויזר המצע סת"רע • יבהחידה
 חטאתה שטר חט"י ויסוביחיררם הרעה • לאחד
 א"כה וזשונה אל פיש הרמסן • וימוד בזה יקפה
 לעשים ילקיח בכל סכחוב בו • ויהלל קי"ר חרופה
 נכפסו האומ"לה • גימורה ת"ול"ז ויזל-טלה
 מענה • ויש לו מה"כיס בו רעויותים האים • וסר
 עונו • וחזיתו חכופר • ומטב לה' מ"זר פר •
 חברו אחד מבני ע"י • ושרי חופל"א • כ"סר יהב"ר
 כמע"לר בהק"תה נדפס ע"י מהר"ר יהר"ן סקסכסן
 בולק ק"ס נחלר כס"כ חדשס דת"ס :

נדפס פה ק"ק **לבוב** הניורה

החת ממשלח אדונינו האדיר קיסר רומישר
 אונגרין פיהם גאליציאן עט לאדו"ר
 קינגלימח אפסטאלישי מייסטעט **פראנץ**
 יר"ה :

נדפס ר' זכופלג האברה מהור"ר
גרשון בהרכני המנוח מהור"ר
 נכ ואלף סג"ל זצ"ל : ליטערים

לפרס הט **לבי אל ערותיק** ל"ק

אגמדה פושעיש דרופיק וחטאים
 אליה ישובו
ספר

חיקון התשובה

והוא דבר נאה ומתקבל על לב האדם לכל מי
 שיהטורר לבו לשוב לעשות תשוב' שלימ' : מיוסד
 ע"פ דעת החסידים הקדמונים הגמקובלים ה"ה
 הרב הרוקח וספר הכל"בו וספר ראשית תבנה
 וס' חורת האשם : חיקוני תשובה בקלרה על
 כל עבירה ועבירה מכל אשר יעשה האד' לאשמה
 בה : וגם ויודוי הגדול לבע"ח אשר חיב' הילוף
 החורני מהר"ר שמואל ב"מור"ר מייסד הלוי
 מק"ק אליק : בעל המכתב ספר ל' זרע קודש
 וימים אחדים) : וגם חיקוני ק"ש על האמה
 מהמקובל האר"י ז"ל הראוי לומר לכל בע"ח
 וגם (הנהגת שמואל) בכל חלוצת הלילה • לכן
 אנשי אמת יראי השם אל תחוסו על כספיכם אף
 כי תלעך הוא וחתי נפשכם ושב ורפא לו • ויעזוב
 רשע דרכו וישב אל י"י וירחמנו א"ם :

נדעס פה ק"ק לבוב

תחת ממשלת אדונינו האדיר הקיסר רומיטר
 אונגריין פיהם גאליציאן עט ל'מיריאן
 קיניגלכה אפסטאלישי מיישטעט **פראניץ**
 השני יר"ה :

ברפום מהר"ר שלמה יאריש רמאפורט

בשנת **תקנ"ו** לפ"ק

ליו דר לובטאו דרוקין דעם זעקסלין אלריל

ספר „אגרת הקודש“ דברים מאת ר' מנחם מענדיל מוויטעבסק, ר' אברהם מקאליסק ועוד...

כדפוס ראשון של ספר זה רושם ת. ד. פרידברג בבית עקד ספרים מהדורה חמוש״ד שהיא זאלקווא תק״ס. מר זאב רבינוביץ (קרית ספר ל״ה, עמ׳ 532) חולק עליו ומאחר את הדפוס הראשון לשנת תק״ע, והרי נמוקו: ... פרידברג... רשם גם את הדפוס הראשון שבשערו לא הובאו מקום ושנת הדפוס, ומשער כי הוא נדפס בזאלקווא בשנת תק״ס, אולם השערותו זו... בטעות יסודה. על סמך הכתוב בשער הספר, ר' אברהם נר״ו מקאליסקא, היה בשעת ההדפסה עדיין בחיים, ואילו ר' לוי יצחק מברדיטשוב נזכר בשער בברכת המתים. ר' לוי יצחק נפטר כ״ה בתשרי תק״ע, ור' אברהם מקאליסק – ד' בשבט תק״ע, יוצא... שספר זה נדפס בין שני התאריכים האלה...“.

גם מר רבינוביץ טעה. ספר זה נדפס ראשונה בשנת תקנ״ד, בדפוס יחזקאל בר' שבח [במעזירוב].

והרי נוסח השער:

ספר אגרת הקודש ודברים נחמדים שחיבר הרב הקדוש בוצינא קדישא מו' מנחם מענדיל מוויטעבסק שנסע לארץ הקדושה תוב״ב מגיד משרים מטבריא והשני בוצינא קדישא מו' אברהם מקאליסקא והשלישי בוצינא קדישא מו' חייקל המדורה זלה״ה וכמה דברים נחמדי ליודע מדע לדעת מוסר ודרך טוב לעבודת הבורא ית' והוא מעט הכמות ורב האיכות למען ישא כל איש בחיקו ויראה בעיני שכלו דרך הישר בעיני אלקים ואדם: והבא לטהר מסייעין אותו מן השמים לזכות בנחלת שני עולמים:

בדפוס ה״ה יחזקאל במו' שבח יצ״ו [מעזיראב] לפרט קחו ספר המקנה [תקנ״ד]. [14] דף. 16°.

מעבר לשער הסכמה למשך חמש שנים מאת הרב דוד בר' ישראל [לייקיס, אבדיק באר בפודוליא]. בדפוס ראשון זה נכנסו דברים רק משלשה הנ״ל. מדפוס שני ואילך הוסיפו עליהם כמה דברים.

אשר למהדורה חמוש״ד שפרידברג רשמה כדפוס זאלקווא תק״ס, הרי היא מהדורה שניה של ספר זה, ובטעות מאחרה רבינוביץ לשנת

תק"ע. לא פרידברג הוא שקבע את שנת תק"ס כשנת הדפוס, הוא לקח תאריך זה מן המוכן מ„קהלת משה“ של ר' שמואל ווינר, מס' 198 (הקדימו צדנר בקטלוג של המוזיאום הבריטי), אלא שכדרכו השמיט את סימן השאלה שהעמיד מר ווינר, ואילו היה מר רבינוביץ מעיין בדברי ווינר היה רואה, שהמהדורה שבידו אינה כלל זו שרשמה ווינר ואחריו פרידברג. במהדורה של ווינר אין שמו של ר' לוי-יצחק מופיע כלל על השער אלא בסוף הספר כתוב: „פירוש על מצות הזכירות שחבר ר' לוי יצחק נר"ו“ [ההדגשה שלי] ואם כן גם הוא – כמו ר' אברהם – היה בחיים בשעת הדפסת הספר, ושפיר יכול להיות שנדפס תק"ס.

זאת ועוד אחרת; מגוף הספר יש להוכיח שנדפס תק"ס, שכן בתפלה לומר אחרי אמירת הזכירות² אנו קוראים שורה זו: „כי זה אלף ושבע מאות ואחד ושלישים שנים דוה לבנו וחרב בית מקדשינו“³, הרי לפי החשבון הוא תק"ס בקירוב.

המהדורה שהשתמש בה מר רבינוביץ היא, מן הסתם, מס' 4 או 5 שברשימתי דלהלן, שהן הוצאות מאוחרות שלא נדפסו בחי' ר' אברהם אלא בשנים הראשונות למאה השביעית, ואף על פי שעל שעריהם ברכת החיים לר' אברהם הרי זה מרשלנותם של המדפיסים שהעתיקו את נוסח השער זה מזה, ואפילו בהוצאת לבוב תרי"ט עדיין על השער ברכת החיים לר' אברהם!⁴

בידי חמש מהדורות של ספר זה, כולן חמושי"ד, והריני רושמן בזה:

1) אגרת הקודש דברים מהרב... מו' מנחם מענדיל מק"ק וויטעפסק שהיה מגיד משרי' בטבריא טוב"ב, והשני הרב מו' אברהם נרו מקאליסקא, והשלישי איש אלקי מו' חיים חייקל מק"ק המדורא זלה"ה, ועוד בו הנהגות ישרות מן הרב... מו' אלימלך זלה"ה ומס' רב יבא ופרקי הנהגת המתבודד להנשר הגדול הרמב"ם זצוק"ל. הובא לדפוס ע"י

1. צדנר רושם ספר זה על שם מנחם מענדיל מפרעמישלא (ואת ספר „פרי הארץ“ על שם מנחם מענדיל בן משה). נתחלה לו ר' מנחם מענדיל מוויטעבסק בר' מנחם מענדיל מפרעמישלא, ופרעמישלאן – בפרעמישלא. גם לא ידע, כנראה, שר' מנחם מענדיל מוויטעבסק הוא ר' מנחם מענדיל בן משה.

2. זוהי תפלה נאה, וראויה למחברה.

3. מגוון שהמדפיסים השאירו תאריך זה גופא בכל המהדורות דלהלן מס' 2-5 ואפילו במהדורת לבוב תרי"ט. במהדורת ווארשא תרי"ו ומהדורת ווארשא תרל"ט נשמט ענין זה לגמרי על ידי הצנזורה.

4. רק במהדורות ווארשא תרי"ו ותרל"ט תיקנו את השער וכתבו ברכת המחים על ר' אברהם. שתי מהדורות אלו אמנם לקויות בהרבה השמטות מטעם הצנזורה הרוסית, ומי שרוצה לעיין בספר זה אל ישתמש בשתי מהדורות אלו.

5. מליזענסק, מחבר ספר „נועם אלימלך“.

הרבני מו' יעקב במו' נפתלי הירץ ז"ל מבראד ... חמוש"ד [זאלקווא? תק"ס?]. 32 דף. 8°. אותיות רש"י ומרובעות. ופסוקי הזכירות גם מנוקדים.

מדף כ"ד ע"ב ואילך: „פה פי... על מצות הזכירות שחיבר רב האי גאון... אדומ"ר מו' לוי יצחק נר"ו אב"ד ור"מ ומ"צ דק"ק בארדיטשוב וק"ק זעליחוב יצ"ו.
נראה שמהדורה זו היא היא שרשם ווינר הנ"ל. בטופס שהיה בידו חסר דף לא"ב.

(2) **אגרת הקודש**, מהדורה הנ"ל, אלא ששני דפים לא"ב* מסודרים בסידור אחר, ולא ברור לי מאיזה טעם.

(3) **אגרת הקודש**... השער נוסח הנ"ל, חמוש"ד [ברדיטשוב? בדפוס ישראל ב"ק?]. הדפים בלתי מסומנים. [34] דף 8°. אותיות רש"י כולו, חוץ מפסוקי הזכירות שהן אותיות מרובעות ומנוקדות.

(4) **אגרת הקודש**... נוסח הנ"ל עד התיבות: הרמב"ם זצוק"ל. נוסף לזה ספר **תזכירה** והוא חיבור נפלא מאד מהרב הגאון המפורסם איש אלקים קדוש מוהר"ר לוי יצחק זצלה"ה האב"ד דק"ק ברדיטשוב. חמוש"ד [לבוב? זאלקווא? בשנים הראשונות למאה השביעית]. 24 דף. 8°. כולו אותיות רש"י ופסוקי הזכירות - אותיות מרובעות בלתי מנוקדות.

(5) **אגרת הקודש**... נוסח השער כנ"ל מס' 4. חמוש"ד [לבוב? זאלקווא? בשנים הראשונות למאה השביעית]. הדפים אינם מסומנים. [28] דף. 8°. כולו אותיות רש"י ופסוקי הזכירות - אותיות מרובעות בלתי מנוקדות.

יש להעיר עוד שבחמש המהדורות הללו יש גם לקוטים מאת הרב המגיד ר' דובער ממעזריטש, אבל בשום מהדורה אין שמו נזכר על השער.

6. הם הם שני הדפים החסרים בטופס שהשתמש בו ווינר.

7. מסגרת השער היא זו של שער הספר. צוואת ר' נפתליי ברדיטשוב תקע"ז, וכן צורת האותיות והגייר, גם הם מכורכים יחדו, ולכן הריני משער שגם זה הוא דפוס ברדיטשוב. בתחתית השער ציור אריה במסגרת מרובעת קטנה, ואולי מרמז ליוצק האותיות בדפוס ישראל ב"ק ששמו היה ליב.

ספר

אגרת הקידוש

ודברים נחמדים

סמינר הרב הקדוש צויניא קדישא
 און: מנהג מעגליל מוונטעפסק
 ענסטע לארץ הקדושה תוכיב מגיד משרים
 מטבריא. ואשטי צויניא קדישא מו' אברהם
 מקאלסקא והשליסי צויניא קדישא מו'
 מאקל סתלורא זליהו ובעז דברי נחמדי
 ליודעי חדע לרעת מוסר ודרך טוב לעבודת
 הבורא ית' והוא מעט הבחין ורב הדיבות
 למסן ישא כל'איש בחיקד ויראה בעיני שכל
 ודרך הישר בעיני אלהים ואלים: והבא
 לעסר ומיעין אמתו מן השמים לזכות
 בנחלת שני עולמים:!

צדקום ב"ה יחזקאל בנדי סבת י"א
 פטרס קרן ספר התקנה

דפוס בלתי ידוע של ספר „אותיות דרבי עקיבא“ עם כוכבים

ספר „נועם אלימלך“ לר' אלימלך מליזענסק הוא על חמשה חומשי תורה, ובסופו לקוטים שונים בשם „לקוטי שושנה“ ושתי אגרות.

ספר זה נדפס ראשונה בשנת תקמ"ח בלבוב. במקום נקודות לסימני פיסוק, כרגיל בספרות הרבנית, השתמשו בדפוס ראשון זה בכוכבים והספר נראה כולו זרוע כוכבים'. חסידי פולין קוראים למהדורה זו: „נועם אלימלך עם כוכבים“, והיא חשובה בעיניהם מאד, שכן הם מייחסים לכוכבים אלו סודות ורמזים; ומכיון שדפוס זה יקר מאד במציאות, חזרו והדפיסוהו עם כל הכוכבים, כמו בדפוס הראשון, שלש פעמים, בשנת תרס"ד בטארנא, בשנת תרפ"ז בלובלין (מאמהות של דפוס טארנא), ולאחרונה בשנת תש"ב בניו-יורק.

באותה שנה גופה – תקמ"ח – חזרו והדפיסו עוד הפעם לא את כל הספר אלא רק את הקונטרס „לקוטי שושנה“ ואת שתי האגרות, וצרפו להם את ספר „אותיות דרבי עקיבא“, גם אותו עם כוכבים. גם הוצאה זו היא יקרת המציאות ואינה ידועה לביבליוגרפים.

והרי דברי המו"ל [בן המחבר] בהוצאה שניה זו, מה ראה על ככה להדפיס רק את „לקוטי שושנה“ ולצרף לו את ספר „אותיות דרבי עקיבא“:

התנצלות המביא לבית הדפוס:

היות שרובו ככולו!! ענו ואמרו כאחד באשר שספר נועם אלימלך שחיבר אאמ"ו [אדוני אבי מורי ורבי] המנוח זלה"ה אין ידי משגת להדפיס סך רב לרוות הצמאים מחמת אפס כסף ונתוודע להם שיש עוד חיבר!! לקוטי שושנה לבסוף והוא כמו ספר בפני עצמו והוא במעט הכמות ורוב האיכות והרבו והפצירו בי להעלות על מזבח הדפוס הספר הליקוטים הנ"ל בכדי שיוכל כל אדם לקנות ומלאתי רצונם להעלותו בדפוס וכאשר ראיתי שהד"ק היטב' והקרה ה' לפני ספר נחמד ויקר

(1) הביבליוגרף מר אריה טויבר ז"ל הגזים וכתב, שכמעט אחרי כל חיבה יש כוכב (מחקרים ביבליוגרפיים עמ' 44). אין הדבר כך: הכוכבים הם רק במקומות, שכרגיל מעמידים בהם נקודה, וגם זה לא בכל מקום, יש גם נקודות ובפרט מספר גדול של נקודותיים יש אפילו פרשיות שלמות שאין בהן אפילו כוכב אחד (כגון פרשיות בא, בשלה, יתרו ומשפטים).

(2) משחק מילים על פי המאמר: כשהוא שוחק אמר הדק היטב, כלומר: קונטרס דק.

מאד הנקרא **אותיות דרבי עקיבא** זה החיבור מיוסד ומתוקן על סדר האלפא ביתא ובכל אות ואות מפורש בו סודות וחיידושים ע"פ הקבלה האמיתית באשר [= כאשר?] נזכר בלוח סדר סימני האותיות • ומגודל חשיבותו אינו נמצא כמעט אחד בעיר כו' ואמרתי בלבי שבוודאי ראוי ונכון להתחברים!! ולהעלותם יחד על מזבח הדפוס באשר שהכרתי במדת א"א ז"ל שמדתו היה!! תמיד למסור נפשו בעבודת הבורא כמעט כרבי עקיבא וחביריו וחיבב מאד דברי הקדמונים ז"ל והסכמות על החיבר מא"א ז"ל מגאוני הזמן מבוארים באריכות על חיבר **נועם אלימלך הנקובים** בשמותם ודברי רבי עקיבא אין צריכין חיזק ובזכות התורה והתפלה יבנה עיר הצדק על תלה •
הק' אליעזר ליפמן בהחסיד המפורס' מ' אלימלך זצוק"ל.

נוסח השער:

Ist erlaubt zu dru / ken. Lemberg den 3. Sep / tember 1787

ספר **נועם אלימלך** זה החיבר אשר חיבר הרב המקובל החסיד המפורסם איש אלקי' קדוש יאמר לו אשר מעייניו יוצא חוצה ותורתו אמנותו תורת אמת עלי גם כמה לקוטים ועל פסוקים וגמרות ודרשים מיוסדים על אדני פז כאשר עיניכם תחזינה משרים: להורות לעם ה' דרך ה' את המעשה אשר יעשון: וגם אגרת הקודש שכבר נדפס.

הובא לבית הדפוס ע"י הני תרי אחים ה"ה הרבני המופלג החסיד המפורסם מוהר"ר אלעזר ואחיו הקטון ה"ה הרבני הוטיק החסיד המפורסם מוהר"ר אליעזר' ליפמן נר"ו: וע"י המסייע ה"ה האלוף התורני הנגיד מוהר"ר יעקב דוב בער הלוי ח"ר [= חתן ר'] שמואל רייס מק"ק לבוב.

נדפס פה ק"ק לבוב תחת ממשלת אדונינו האדיר קיסר רומישר אונגרין פיהם גאליציאן עט לאדמיריאן קינגלכה אפאסטלישי מייעסטעט יוזפיס השני יר"ה • Innocenz Fessler, königl censor בדפוס הרבני מהור"ר יהודה שלמה בהמנוח הרבני מוהר"ר נפתלי הירץ זללה"ה הנקרא מאז ומקדם ר' שלמה יארוש ועכשיו נקרא ר' שלמה רפאפורט נרו יאיר' לסדר ולפרט כי אמר אלהי אבי בעזרי [תקמיח] לפ"ק. כ"ח דף. 4°.

דף ב"ד / ו: לקוטי שושנה; יד / ו"טז: אגרת הקודש; דף יז"כח: אותיות דרבי עקיבא. דברי המו"ל הנ"ל הם בדף יז.

לא ידוע לי אם קיימת איזו מסורת בנוגע לכוכבים אלו. כשעשיתי

(3) בנוסח השער של כל הספר נוסף כאן שהספר הוא על חמשה חומשי תורה שכמובו השמיטו כאן ולעומת זה הוסיפו כאן להלן התיבות, וגם אגרת הקודש שכבר נדפסו.

(4) אלעזר ואליעזר הם שני שמות (ע"ז). שלחו ערוך אבי העזר' הלבות גיט"ו), ולכן אין תימה שקראו לשני אחים בשמות אלו ואם כן יש לדייק בהם, ולא נהגו כך כמה מאלו שכתבו על ר' אלימלך זצ"ל, ואלעזר ואליעזר משמשים אצלם בערבוביא.

בווארשא לפני מלחמת העולם השנייה. נסיתי לברר אצל חסידי פולין מה טיבם של כוכבים אלו ומה רמז יש בהם, ואם ספר „אותיות דרבי עקיבא“ זכה לכוכבים בזכות עצמו או רק בזכות צירופו לספר „לקוטי שושנה“, ולא עלה בידי להציל מפייהם דבר ממשי, ועל מציאות ספר „אותיות דרבי עקיבא“ עם כוכבים לא ידעו בכלל, וכל הענין היה אצלם בבחינת אמונה פשוטה שבודאי יש כאן סודות ורמזים.

כדאי להעיר, שבשנת תקט"ז נדפסו בפירודא בגודל פוליו „סליחות“ מנהג נירנברג ופירודא עם פירוש, והמדפיס - ר' חיים ברי צבי הירש, השתמש גם הוא בכוכבים במקום נקודות. אפשר לשער שהתכוון לשם נוי בלבד. בשנת תקכ"ו הדפיס מדפיס זה ספר „אניה בלב ים“ וגם בו השתמש בכמה דפים בכוכבים במקום נקודות.

מענין לציין, שאביו של מדפיס זה - ר' צבי הירש ברי חיים - שהדפיס לראשונה ספר „סליחות“ הנ"ל מנהג נירנברג ופירודא, השתמש במקום נקודות באות י"ד הפוכה, ראשה למטה ורגלה למעלה ופונה כלפי ימין. גם זה, מן הסתם, לשם נוי בלבד.

סדר הרבנות של ר' לוי יצחק מברדיטשוב

בספר „תולדות החסידות“¹ קובע פרופ' ש. דובנוב את סדר הרבנות של ר' לוי יצחק: פינקס-זעליחוב-ברדיטשוב. ולכן נתקשה בפירוש דברי המכתב מקהלת ווילנא לראשי הקהל בפינקס ורוצה משום זה לשבש את תאריך המכתב.² בהערתי ב„ייווא-בלעטער“³ כבר הוכחתי שדברים אלו דברי טעות המה וקבעתי סדר הרבנות של ר' לוי יצחק זעליחוב-פינקס-ברדיטשוב ולפי זה דברי המכתב מווילנא עולים יפה ואין צריכים לשבש את התאריך, עי"ש. את הזמן שעבר ר' לוי יצחק לפינקס קבעתי שם בהערתי – ע"פ השערה – לשנת תקמ"ב, על יסוד מה שבאגרת הכרוז של הרב מבריסק, ר' אברהם קאציניליבויגן, שנכתבה בשנת תקמ"א הוא קורא עדיין את ר' לוי יצחק בשם „הזעליחאווער“.⁴ כעת עלה בידי לברר בקירוב את הזמן שעבר מזעליחוב לפינקס.

בהסכמתו של ר' לוי יצחק על ספר „ערכי הכינויים“⁵ הוא חותם „פה ק"ק זעליחאווי יצ"ו יום ה' ל"ג בעומר בתקוה טובה לפ"ק (תקל"ה) ובהסכמתו על ספר „מאיר נתיב“⁶ הוא חותם „יום ב' ד' אלול שנת תקל"ו לפ"ק... חונה בק"ק פינקס, ואם כן ברור שבא לפינקס בין ל"ג בעומר תקל"ה לאלול תקל"ו.“

ואין לתמוה מדוע בשנת תקמ"א עדיין מכנהו הרב מבריסק בשם „הזעליחאווער“, כי זהו מפני שבזמן שנתפרסם שמו של ר' לוי יצחק הי' רב בזעליחוב ולכן נשאר שם זה שגור בפי כל עוד ימים רבים גם אחרי שעזב את זעליחוב, וכך הוא מנהגו של עולם ואנו יכולים למצא דוגמאות כאלו הרבה. הנה, למשל, הגאון ר' יהונתן אייבשיץ, מפורסם בכל תפוצות ישראל עד היום הזה בשם „ר' יהונתן פרעגער“ אע"פ שעזב את פראג והי' רב במיץ ובאה"ו, אבל מכיון שבזמן שנתפרסם שמו

1. ש. דובנוב, תולדות החסידות הוצאת „דברי תל אביב תרצ“, ח"א ע' 194.

2. שם ע' 157 בהערה. ח"ג ע' 481.

3. כרך 11 ע' 92.

4. תולדות החסידות ח"א ע' 148-149.

5. דיהרנפורט תקס"ו.

6. מאיר נתיב לר' שבתי בר' אליעזר זוסמן, אלטונא, תקנ"ג.

בעולם ישב בפראג נשאר לו שם זה לדורות. ר' דובער, תלמידו של הבעש"ט וממלא מקומו מפורסם בעולם בשם המגיד ממעזריטש, אע"פ שעזב את מעזריטש ושניו האחרונות ישב ברובנה, אבל מכיון שבזמן שנתפרסם שמו בעולם ישב במעזריטש נשאר לו שם זה לדורות וכהנה רבות, ועד בימינו אלה הנה הגאון המנוח ר' יוסף ראזין הי' מפורסם בפי יהודי רוסיה בשם ה"ראגוצ'ובי", סתם (דער ראגאטשאווער) אע"פ שעזב את ראגוצוב בעודנו צעיר, נשא אשה בווארשא והי' אח"כ רב עשרות בשנים בעיר דינבורג (דווינסק) אבל מכיון שבזמן שנתפרסם בתור עילוי הי' ברגצ'וב (דער ראגאטשאווער עילוי) נשאר לו שם זה כל ימי חייו וכן הדבר גם בנדון ר' לוי יצחק שבזמן שנתפרסם שמו הי' רב בזעליחוב ולכן נשאר לו שם זה ימים רבים, רק אחרי כן כשעבר לברדיטשוב ונעשה רבן של חסידים שנסעו אליו לברדיטשוב וישב שם כ"ה שנה נשתקע שם זעליחוב ופינסק ונשאר שמו לדורות ר' לוי יצחק מברדיטשוב.

את הזמן שעבר ר' לוי יצחק לברדיטשוב קובע דובנוב* קרוב לשנת תקמ"ה. אנו יכולים באמת לקבוע זמן זה בדיוק גמור;

בהסכמתו של ר' לוי יצחק על ספר „הלכה פסוקה“ למסכת שבת⁷ הוא חותם „ח"י תמוז דהאי שתא לסדר ולפרט הנני נתן לו את בריתי שלום לפ"ק (תקמ"ה) פה ק"ק פינסק ובהסכמתו לספר „כנפי יונה“⁸ הוא חותם היום יום א' כ"ה ימים לחדש תמוז דהאי שתא השמר (תקמ"ה) לפ"ק. פ"ק בארדיטשוב וא"כ עבר מפינסק לברדיטשוב בשבוע שבין ח"י תמוז לכ"ה בו והסכמתו על ספר „כנפי יונה היא בטח הראשונה שנתן בברדיטשוב. ומכאן סתירה גם להספור שמספרים החסידים שבא לברדיטשוב ביום מ"ה לספירה שנת תקמ"ה⁹.

דרך אגב יש לציין פרט אחד: על ספר „הלכה פסוקה“ ישנה גם הסכמתו של הרב אבד"ק הוראדנא, ר' אליעזר בר' צבי הירש, והוא מתחיל את הסכמתו במלים הללו „אנהרנא לעיינין מכתב יד פתוחי חותם של הרב הגאון החסיד מוה"ר לוי יצחק נ"י אבד"ק פינסק...“

7. וגם אחרי פטירתו נדפסה בארץ ישראל חוברת בשם „הרגצובי בתור פרשו“.

8. תולדות החסידות¹⁰ ח"א ע' 194.

9. שקלאוו, תקמ"ז.

10. בן יעקב וכן ח"ד פרידברג רושמים רק למסכת שבת אבל באמת נדפס גם על מסכת ברכות בהמבורג ומזכירו ר' לוי יצחק בהסכמתו וכבר העיר על זה ש. ווינר ב„קהלת משה“ ג' 3138 אבל פרידברג לא הרגיש בזה.

11. קארעץ, תקמ"ה.

12. ראה „בית רבי“ ברדיטשוב תרס"ב ח"א ע' 126.

והרב הזה בעצמו חתם לפני חמש שנים, בשנת תקמ"א ביריד זעלווע, על החרם נגד החסידים!¹³

בהסכמותיו הי' ר' לוי יצחק חותם, לוי יצחק בהגאון מוה"ר מאיר" או בהגאון מוהר"מ אבל לפרקים נשתבשה חתימתו ע"י המדפיסים ובפרט בספרים שנדפסו במדינות אחרות שלא היו בקיאים כ"כ בשמו והעיקר בודאי מפני מנהג הרבנים שמסלסלים בחתימותיהם עד שקשה באמת למי שאינו בקי כל כך לבררן, וככה נשתבשה חתימתו בהסכמתו לספר, „ערכי הכנויים" הנ"ל ובמקום, לוי יצחק בהגאון מוהר"מ" נדפס צבי לוי בהגאון מהר"ש (אבל אין ספק שההסכמה היא שלו כי בכתבת שעל ההסכמה נאמר, „הסכמת הרב הגאון הגדול החסיד המפורסם מו"ה צבי לוי אב"ד ור"מ דק"ק זעליחאבי ודק"ק פינסק ודק"ק ברדיטשוב"). כן נשתבשה חתימתו בהסכמתו על ספר „מאיר נתיב" הנ"ל ונדפס „לוי בהגאון מוהר"א"¹⁴. בהסכמתו על ספר „טל אורות"¹⁵ נדפסה חתימתו, לוי יצחק בהגאון מוה"ר יצחק". בהסכמתו על ספר „אמתחת בנימין"¹⁶ נדפסה חתימתו „לוי יצחק במוהר"י". בעל „מפתח ההסכמות" לא הרגיש בשבושים הללו ולכן יצאו לו ארבעה ר' לוי יצחק! ר' לוי יצחק ברי' מאיר, ר' לוי יצחק ברי' אברהם, ר' לוי יצחק ברי' יצחק ומהסכמתו על ספר ערכי הכנויים הנ"ל יצא לו „צבי במוהר"ש הלוי"¹⁷.

13. תולדות החסידות" ח"א ע' 148.

14. ראה גם באגרת הכרוז של ר' אברהם קצינלבוין (תולדות החסידות ח"א ע' 149) שקורא את

ר' לוי יצחק רק בשם „יצחק הזעליחאווער".

15. על תהלים, ווין, תקניב.

16. מינקאוויץ, תקניו.

17. דבר שבכלל א"א להיות לפי מנהג האשכנזים.

18. ראה לעווענשטיין „מפתח ההסכמות" הוצאת קויפמן, ספא"מ, 1923 ע' 118, 119, 207.

מדוע קבע ר' נחמן מברסלב מושבו באומאן?

ימים מספר, אחר השריפה הגדולה בברסלב ב־1810, בה נשרף גם ביתו, עזב ר' נחמן את העיר והתיישב באומאן.¹

מדוע דווקא באומאן? מתהלכות בקרב חסידי ברסלב בענין זה מעשיות שונות, אבל ר' נתן מנמירוב, התלמיד המסור ביותר של ר' נחמן, מי שליווה אותו בדרכו מברסלב לאומאן ומאוחר יותר ישב אצלו יותר מאשר בביתו, מבטל את המעשיות האלה.²

השריפה בברסלב – כותב ר' נתן – לא היתה כלל הסיבה של העתקת מקום מושבו של ר' נחמן לאומאן, אלא עוד זמן רב לפני כן הוא החליט על כך. בדיוק ימים ספורים לפני השריפה שיגר ר' נחמן שליח לאומאן לשכור שם דירה בשבילו, ולמחרת יום השריפה בא יהודי מאומאן וסיפר, כי השליח שכר את הדירה, ור' נחמן יצא מיד לאומאן.³

אומאן – כותב ר' נתן – משכה אליה את ר' נחמן בבית העלמין הישן שלה, שם הובאו לקבר ישראל אלפי קדושים יהודים, הקרבנות של „גזרת גונטה“ משנת 1768,⁴ ביניהם רצה ר' נחמן למצוא את מנוחת העולמים שלו.

עוד כמה שנים לפני השריפה, ב־1802, כשמחמת המחלוקת הגדולה עם ה„סבא משפולה“, נאלץ ר' נחמן לעזוב את זלוטופולה ונסע להתיישב בברסלב, עבר דרך אומאן. בעוברו לפני בית העלמין היהודי הישן העיר ר' נחמן את תשומת לבם של בני ליווייתו המקורבים, כי

1. חיי מוהר"ן. לעמבערג, 1874, דף כ"ה; ימי מהר"ת. לעמבערג, 1903, דף ל.

2. כגון בעניין נסיעתו לאומאן שכל אחד נפל על שטות וסעות אחר מה ה' כוונתו בזה....

חיי מוהר"ן. דף כ"ז.

3. חיי מוהר"ן. דף כ"ה; ימי מהר"ת דף כ"ט.

4. מעשה גדולה מן אומן. כמה אלפים יהודים זיין נהרג ווארדן אין ק"ס אומן. דובנוב (דברי ימי עם עולם. ב' 7, 98) מדבר על 20 אלף הרוגים, אך אינו אומר, כמה מהם היו יהודים. בתפילת „אל מלא רחמים“ הכתובה על קלף שהיה בבית כנסת באומאן (נדפס ב„לקורות הגזירות על עם ישראל“, פרעמישלא, תרמ"ז) נאמר, כי ביום ההוא בא מספר ההרוגים ערך שלשים אלף נפשות מישראל.

שם הובאו לקבר ישראל הרבה קדושים יהודים, ומה טוב היה לשכב ביניהם, וכבר אז נצנץ בו כנראה הרעיון בדבר התיישבות באומאן⁵.

בשנים המאוחרות יותר, בעיקר בשנים האחרונות, כשהיה כבר חולה, רמז הרבה פעמים לתלמידיו ולמקורביו על כך. פעם אחת אמר, כי בוודאי היה רוצה שיובא למנוחת עולמים בארץ ישראל, אך הוא חשש ש, איש לא יפקוד את קברו⁶.

פעם שנייה, כשהיה כבר חולה מסוכן וחזר מלבוב, לשם נסע לשם ריפוי, סיפר כי היה כבר ישר בעיניו להישאר בלבוב, שבבית הקברות שם שוכנים גם הרבה צדיקים וקדושים, אבל שוב אותו דבר – הרי איש לא יבוא לקברו⁷. בגאליציה היו לו רק חסידים ספורים, ומרוסיה, על פני המהלך הרב וחציית גבול, הוא חשש, שאיש לא יבוא. באופן זה נשארה אצלו החלטה בנוגע לאומאן, שם ישכון כבוד בין קדושים. וחסידים יוכלו לבוא אליו לקברו.

ותוחלתו של ר' נחמן לא נכזבה בחסידיו, הם שמרו בנאמנות על ה"קינוץ"⁸, כפי שהם קראו לזה והיו מתאספים כל שנה לראש השנה על קברו של ר' נחמן באומאן⁹. באופן כזה, אנו רואים שבהשתקעותו של ר' נחמן באומאן לא היה שום עניין עם החיים שם, אלא להבאתו לקבר ישראל, כדרך שיהודים היו נוהגים פעם לעלות לארץ ישראל למות¹⁰.

5. חיי מוהר"ן דף כ"ז, כ"ט.

6. חיי מוהר"ן דף כ"ג.

7. שם: ימי מהרנית, דף כ"ז

8. ר' נתן אמר פעם, כי אפילו אם הדרך לאומאן היתה מרוצפת בסכינים חדות, היה זוחל על

הידיים והרגלים והיה בא לאומאן לראש השנה (כוכבי אור, ירושלים, תרצ"ג, ז' מ"ג).

9. ימי מהרנית, סיפור מענין הקיבוץ בראש השנה בעיר אומאן: ... ובכל שנה ושנה נתקבצים על

ראש השנה לעיר אומאן קיבוץ גדול מאד... ורובם ככולם בעלי תורה, והרבה מהם בעלי עסק, ויש איש להם עסקים גדולים בביתם, ולפני ר"ה משליך כל אחד עסקיו... ובא ביגיעות וטרחות גדולות, ויש שבאים ממקומות רחוקים, ואין עושים שם שום דבר, רק כל אחד מבקש ומתחנן ושוֹפֵךְ נִפְשׁוֹ לִפְנֵי ה' לזכות לתשובה שלמה... ומרבים שם בתחנונים ובבכיות גדולות והתעוררות... וגודל השמחות והבכיות מתוך שמחה וריקודין הנעשים שם בבית מדרשו ה' א' אפשר לבאר בכתב למי שלא ראה השמחה הזאת בעיניו... וכל אחד מקבל הארה והתעוררות מחברו, וכמעט שהחיות וההתחזקות של כל אחד בעבודת ה' בכל השנה כולה הוא על ידי החיות דקדושה והארה הגדולה שבזמן הקיבוץ ברי"ה, בעיר אומאן... למעלה ממה שנה שמרו חסידי ברסלב על ה"קיבוץ" באומאן. המישטר הסובייטי ברוסיה והגבולות בין רוסיה ופולין שמו קץ לזה. כמה שנים לפני המלחמה האחרונה עשו חסידי ברסלב בפולין נסיון לארגן "קיבוץ" לראש השנה בלובלין (קונטרס א עין זוכר, ירושלים, תש"ד, ע' כ"ב).

10. ר' נחמן אמר, כי במקום לשם בא צדיק אמת לקבורה יש בו אותה קדושה כמו ארץ-ישראל

(לקוטי מוהר"ן תני"א, סימן ק"ט); ראה גם ענין ההשתטחות על קברי צדיקים, ווארשע, תרפ"ה ע' 18. ... וכמו שמספרים בשם הבעל שם טוב ה' יציל שפעל אצל השם יתברך שמקום קבורתו יהי' כחינת ארץ ישראל... .

ב

באומאן גרו כבר בזמן ההוא מספר משכילים, ביניהם היו חייקל הורוויץ הידוע ובנו הירש בר'. אלה לגמרי לא היו כבר „קדושים“. להיפך, הם היו כבר ידועים בכל הסביבה כאפיקורסים גמורים. וכאן מתעוררות השאלות: האם ידע ר' נחמן על כך בעת שהחליט להתיישב באומאן? האם הוא חשב, שאפשר, שהאפיקורסים הללו יגרמו לו צער. האם הם נפגשו באומאן? מה היו היחסים ביניהם?

תשובה על כל השאלות הללו אנו מוצאים בכתבי ברסלב. לא זו בלבד שר' נחמן ידע, שבאומאן מצויים משכילים, אלא לפי סיפור של ברסלבי הוא אפילו נפגש עמם פעם. דבר זה כאילו עמד לקרות שמונה שנים לפני כן. בזמן הנסיעה שנזכרה לעיל, כשר' נחמן נסע דרך אומאן. לפי הסיפור הזה עשה ר' נחמן אז את שבתו באומאן וחייקל הורוויץ עם הירש בר באו אליו לאכסניה כדי לתהות על קקנו. ר' נחמן מצא חן בעיניהם כל כך, שהציעו לו אפילו להישאר באומאן.

ולא זו בלבד שר' נחמן ידע, שבאומאן מצויים משכילים, אלא לפי יש אומרים הניע הדבר הזה אפילו את ר' נחמן שיחליט להתיישב שם.

לפי יש אומרים זה יוצא כאילו, שר' נתן ור' נפתלי, שני התלמידים הנאמנים והאהובים ביותר שלו, היו באותו זמן רצוצים וירודים ביותר בעיניהם'. כדי לרומם את רוחם החליט ר' נחמן להתיישב באומאן, כי אם יראו, שמצויים אפיקורסים כאלה בעולם, אין להם כבר במה להיות נופלים בעיניהם. זאת אומרת, שאינם כבר בני בלי שם. יתר על כן, מספר אותו סיפור: לר' נחמן נכנס פעם באומאן אחד מחסידיו. שאל אותו ר' נחמן, במה הוא מתחזק בעת שיש לו „נפילה“ בעבודת השם יתברך. ענה לו החסיד, כי הוא מתחזק אז בדף גמרא. על כך אומר לו ר' נחמן, כי הוא גופו נזכר בזמנים כאלה. (לר' נחמן היו תכופות מצבי רוח של ירידה, כפי שכותב ר' נתן: „והיו אצלו עליות וירידות הרבה מאד“). כשהוא גר בעיר שנמצאים בה אפיקורסים גדולים, הוא משיב את נפשו ב„והבדילנו מן התועים“ י.

11. ז. רייזען, לעקסיקאן. ב' 1 ע'ע 809—811.

12. כידוע טומנים בחובם הלכי הרוח של „ירידה“ סכנה גדולה, כששוקעים בהם, אפשר חס ושלום ליעשות „נופלי“ גמור. חסידים, לאו דווקא של ברסלב, יודעים לספר כמה וכמה מעשיות על „נופלים“ כאלה. ראה גם תורה של ר' נחמן. אומרה לאלקי בעודי, נדפס בלקוסי מוהר"ן. סימן רפ"ב, וגם לקוסי הלכות. אורח חיים, הלכות פסח, הלכה ט', סעיף ו'.

13. סיפורים נפלאים. ירושלים, תרצ"ה ע'ע מ"א—מ"ב.

ר' נתן מספר, כי זמן קצר לאחר בואו של ר' נחמן לאומאן שוחח עמו ר' נחמן על קדושי אומאן והוסיף, שאם כי בעיר ישנם, רשעים מפורסמים, הרי יש בהם בוודאי, "ניצוצות קדושים" שלא, "בוררו" עדיין".

כדאי גם להזכיר, שדירתו הראשונה של ר' נחמן באומאן היתה אצל משכיל. ר' נתן מזכיר כמה פעמים את שמו בראשי התיבות רנ"נ. סבורני, כי זה לא אחר מאשר חותנו של הירש בר הורוויץ. נחמן נתן ראפפורט, גביר באומאן ואחד מן המשכילים הראשונים¹⁴. אך הוא נפטר זמן קצר לפני שר' נחמן הגיע לאומאן.

על הדירה הזאת מספר ר' נתן, כי בעת שנסע עם ר' נחמן מברסלב לאומאן יצא לקראתם בדרך השליח, שר' נחמן שלח כמה ימים קודם לאומאן לשכור את הדירה. השליח מסר דרישת שלום מאומאן, כי מחכים שם לבואו של ר' נחמן וכי הדירה של ר' נחמן היא יפה מאוד. על כך אמר ר' נחמן לר' נתן בהלצה: "דירת נחמן נתן הריהי שלנו, הרי אנו יחד נחמן ונתן". אחר כך התחיל ר' נחמן לדבר על כך כי בבית כזה, שלא הוזכר בו מעולם שם שמים יאמרו עתה קידוש וברכה¹⁵. אין זאת אלא ר' נחמן הבין, שיבואו עליו בטענות, מדוע הוא גר אצל משכיל, התחיל לבטח את עצמו בעוד מועד מפני זה.

דירתו האחרונה של ר' נחמן באומאן, בה הוא נסתלק, אף זו היתה אצל משכיל. ר' נתן קרא לו הלוקאצי, מן הסתם מפני שמוצאו היה מלוקאץ. פלך וואהלין והוא מתבטא עליו¹⁶, שהיה רשע מפורסם שגר בפטרבורג, אלא בני הבית שלו מסרו את הדירה לר' נחמן¹⁷. זאת

14. חיי מוהר"ן, דף כ"ז.

15. לפי א. ב. גוטליבר (הבוקר אור, 1878 ע' 644) היו לו עוד שני חתנים משכילים: האחד ישעיהו הורוויץ (ראה עליו ביידישע פאלקס ביבליאטעק' ב' 1 ע' 656) והשני משה בר' שמואל לאנדא, הנכד המפורסם של הגודע ביהודה, שהצטרף אל המשכילים (ולא החליף במשה לאנדא אחר, אף הוא נכד של הגודע ביהודה, שהיה ראש הקהל בפראג ושמו היה משה בר' ישראל).

16. חיי מוהר"ן, דף כ"ח. כל הקטע שם כתוב בסוד כמסד ובדרך רמז. בלי זה שכתבתי כאן אי אפשר כמעט להבין את כוונתו.

17. ימי מוהר"ן, דף ל"א.

18. בדור הראשון של השכלה ברוסיה היתה זו תופעה רגילה, שהגברים נתמסו להשכלה, והנשים או הבנים לא הלכו אחריהם ונשארו ביהודיותם המסורתית. כך, למשל, היתה אשתו של חייקל הורוויץ דבקה בדת. כשבנו הירש בר התאונן לפני הנסיך הרוסי דולגורוקוב, שהוא מתבייש בלבוש היהודי שלו, שאל אותו דולגורוקוב, מדוע אינו מתלבש אירופית. הירש בר ענה על כך, כי אינו רוצה לגרום עגמת נפש לאמו השטופה ביראת שמים (ייוור. אנציקלופדיה, ב' 4 עמ' 287-288). גם בתו של חייקל הורוויץ, הנדל, היתה שומרת מצוות שהתפללה כל יום (ראה: מכתב ערוך... יעקב אייכנבוים לידידיו... הסותר לפני ר' הירש בר הורוויץ מאומאן ואחיכ פרויסור בקימברידז' הגודע בשם פ' הרמאן בערמאן (ו)... אדעס, 1667, ע' 4). מצב כזה היה מביא תכופות לגט (תופעה דומה היתה גם

היתה דירה של גביר עם חדרים מאוורים גדולים ועם גן גדול מסביב לבית, מה שהיה חשוב מאד בשביל ר' נחמן. הוא כבר היה אז בשלב האחרון של השחפת (חולי ההוסט במינוח של ר' נתן), ואוויר היה בשבילו חשוב ביותר. כפי שר' נחמן מספר ערכו חיפוש מדוקדק בכל העיר ולא מצאו דירה מתאימה אחרת¹⁹. מלבד זה, הוא קיבל את הדירה הזאת חינם. מבלי להתחשב בכל זה לא היה קהל החסידים מרוצה מזה שר' נחמן גר אצל רשע בבית. על כך הוא נתן תשובה מוסתרת ששיזר אותה בדבר תורה שאמר בשבת נחמן, בדירה של הרשע בבית. בתורה הזאת הוא דיבר בנוגע לארץ-ישראל, שאמות העולם יכולות לטעון לישראל: „לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גויים“ על כך עונים היהודים: כוח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים – הקדוש ברוך הוא ברא את העולם על ידי כוח מעשיו, עשרת המאמרות, הרי כל העולם שלו, „ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו“²⁰. לזה הוסיף ר' נחמן את הדברים דלהלן:

... וגם כאן בחוץ לארץ קורה פעם אותו מקרה. ישראל, עם קודש, בא לפעמים למקומות שהם רחוקים מקדושה יהודית, כמו, למשל, מקום שהיה שייך מקודם לעכו"ם וגם עתה הוא שייך לכזה שהוא רחוק מאד מקדושה יהודית. ויהודים באים לשם וכובשים אותו, עושים מזה מקום יהודי הנעשה בדרך זו בבחינת ארץ-ישראל. הרי אפשר היה לטעון: „לסטים אתם, שכבשתם את המקום הזה שאינו שלכם“. אלא התירוץ הוא „כוח מעשיו...“ הואיל ואלוקים ברא את העולם כולו בעשרת המאמרות, הרי הוא זכאי למסור אותו למי שירצה, והואיל וזהו רצונו, זכאים אנו לכבוש את העולם ולקדשו בקדושת ישראל²¹.

הנה זו צריכה להיות התשובה של ר' נחמן לטענה, הלמאי הוא גר בדירה של משכיל²².

תורגם מידיש ע"י עתון „הצופה“ בירושלים ת"ו

כתקופה הראשונה של תנועת החסידות). אחר לגמרי היה היחס של הנשים להשכלה אצל היהודים בגרמניה. כדאי היה להתעכב ביתר אריכות בהודמנות על ההשוואה הזאת.

19. חיי מוהר"ן, דף כ"ט.

20. ראה רש"י על בראשית א. א.

21. לקוטי מוהר"ן תנינא, ס" ע"ח.

22. ימי מהרנ"ת, דף ל"א.

יחס חב"ד לספר „חוקר ומקובל“ של רמח"ל

למאמרו של י. תשבי „דרכי הפצתם של כתבי קבלה לרמח"ל
בפולין ובליטא“

(קרית ספר כרך מ"ה)

א) פרופ' י. תשבי כותב על יחסי רבותיהם של חסידים לספר „חוקר ומקובל“, מהם חיוביים ומהם שליליים. הריני להביא בזה דעת חב"ד על ספר זה. רבה הגדול של חב"ד, אדמו"ר בעל שו"ת „צמח-צדק“ (תקמ"ט-תרכ"ו) העיר באחד ממאמריו שעדיין בכ"י על הפסוק „ועשית חג שבועות“ (אנחנו אנשי חב"ד קורים „מאמר“ לכל תורה על פי חב"ד על כל נושא שיהיה). אגב ציטוט מספר „חוקר ומקובל“ בלשון זו: „ואף על פי שאין דבריו מכוונים לגמרי על פי חסידות רק קצת דבריו אמת“. במקום שני באותו מאמר הוא כותב: „אך מ"ש החוקר ומקובל... יש חסרון בדבריו“.

ספר

חוקר ומקובל

זה הישער ליי צדיקים יבואו

בו אמרים נעינים ומקובלים על לב
כל מבין ודעו וראו כי הדש הוא אשר
לא היו משולם בדפוס והוא חבור נחמד ונעים
על פי מקורות כאשר עיניכם תחזנה נשמים
אשר חיברו הרב המפורס' הנקובל אלקי כבוד
מנהרר מושה ד"ר לולאטו זללה"ה אשר
שמו נודע בספרי' שלו בספר קלח פתחי חכמה
ובספר נסיל' ישראל

נדפס פה בק"ק יסקלאוו

בדפים המשותפי' ה"ה הרבני מנהר"ר

צבי זרע

מנהר"ר א"י

זל"ל ומתנו התורג' והרבני מנהר"ר

ישמואל במהר"ר ייטבד ב"ר

סג"ל אשר

היו מקדם בעלי מדפיסים בק"ק קארעץ

ובק"ק אלעקסניץ

בשנת חיים ה'תל"א זל"ה וזל"ה מן תר"פ

ספר

לישרים תהלה

איין טהעאטער אין 3 אקטין.

דאס געריכטיג ספר האט גישריבן אין לשון קדיש
דער גרויסער פליין קרב הנאון הקסיד מודריר.
משה חיים לוצאטן ז"ל. אונ האט עס אליין
עדרוקט אין אמשטערם (בשנת הקיט)

איצונד איז עס איבערגעזעצט גיווארן אין דער
ידישער שפראך גייד בעארבייט אונ פיל פערסענעך

פאן מאבין.

ארעסא

ברפוס מ. א. בענישאן.

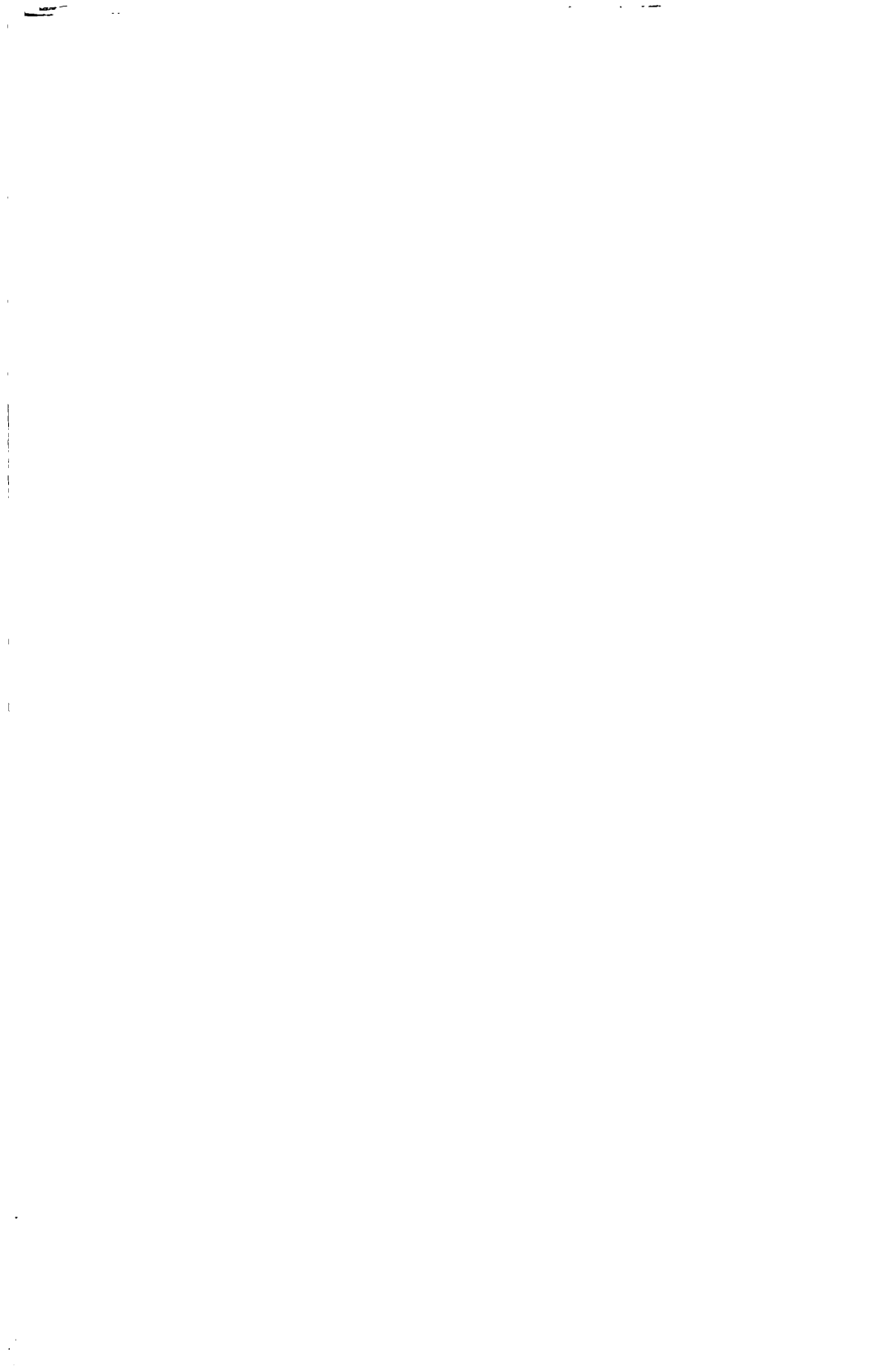
תרכ"ז.

נאך דרוקק איזט פערבאטמען.

ביבליוגרפיה

(א)

על דפוסים

הדפוס העברי בירושלים ת"ו

1. בית יוסף חדש, לר' עקיבא יוסף שלזינגר. ירושלים תרל"ה. נגד ספר זה יצאו הרבה עוררין בחריפות גדולה. חוברות: א) ניתוך הבית. ב) על ספר בית יוסף חדש. ג) שומר ישראל. הטילו חרם עליו, גם דנוהו לשריפה. הדברים ידועים ואין צורך להאריך.

מרת שושנה הלוי (ספרי ירושלים הראשונים" מס' 231) כותבת: "... בס' „שומר ישראל“, דף ה' ע"ב נאמר: „והדפיס באחרית חיבורו [בית יוסף חדש] מכתב גלוי, וחתם בו ... ליבוש פאלטישאנער [אורנשטיין] בשם אב"ד דקהלות האשכנזים בעה"ק...". אך בכל הטופסים שראיתי לא מצאתי „מכתב גלוי“ ...

באוסף ליובאוויטש יש שני טופסים של ספר „בית יוסף חדש“ ולאחד מהם מצורף „מכתב גלוי“ זה. הדפיסו הרב מפאלטישען על דף בודד והוא תשובה על מכתבים שהגיעו אליו ממדינת רומניא (ארץ מולדתו) בבקשות „לשפוט בדברי ריבות בין בית יוסף חדש לניתוך הבית“. בתשובתו הוא כותב שהוא רק שמע קול קורא לשרוף את „בי" חדש“ אבל את קונטרס „ניתוך הבית“ לא ראה ואין ידוע בירושלים, כי נדפס בחשאי (בלשונו: „גליפא הוא בטמירא דטמירין כגנבא במחתרתא רחמניא קרי“) ומפיצים אותו בחו"ל. והוא תמה, האין די בבזיון התורה ובזיון ת"ח כר' עקיבא יוסף שעליו נאמר: אשרי האיש אשר לא הלך וכו', בירושלים גופא? האם נמצא איזה גאון או ת"ח שעפ"י עצתו והסכמתו מפיצים בזיון ת"ח גם בארבע פינות העולם? אמנם טובה הארץ ומכל שכן ירושלים דרכיה דרכי נועם (נגעי בני אדם והאספסוף אשר בקרבו מועטים המה) אבל צרעת נושנת כנגע נראה לו בבתי תלמידי חכמים העומדים בכל עת ומוכנים להרע ולהטיב לא ידעו.

אשר לעצם הענין, אינו יכול להכריע בין „בי" חדש“ ובין „קונטרס ניתוך הבית“, מכיון, שכאמור, לא ראה קונטרס זה ואינו יודע מי המה החתומים עליו ומה הן טענותיהם, לכן שלח לר' עקיבא יוסף וקבל ממנו את טענותיו הוא ושולח להם, וקונטרס ניתוך הבית הרי יש בידיהם, יתאספו הרבנים שם ויכריעו בעצמם עם מי הצדק.

אשר לר' עקיבא יוסף גופו, הוא לא מן המברכים לומר שבחו של אדם בפניו, כמו שעשו הרבנים שהסכימו על ספרו, ואינו גם מן

המלגלים כמו אלו שבקונטרס „ניתוך הבית” שהוציאו עליו שמץ פסול, אלא הוא בחזקתו ובשכלו הזך לפלפל בתורה כמקדם, ואסור להוציא עליו ח"ו איזה שם רע.

מכיוון שקשה לו להשיב לכל השואלים הוא מדפיס מכתב תשובה זה, ומכיוון שבשעת כתיבת המכתב קבל „מכתב תעודה” מהחכם המקובל המפורסם בצדקתו מ' אהרן פירירא ראש ישיבה מב"ב דק' ספרדים אשר חיבר כמה חבורים יקרים, הוא מדפיס גם אותו.

והוא חותם: הק' יהודה ליבוש נכד הת"ש [התבואות שור] זלה"ה אב"ד דאשכנזים מפעה"ק תובב"א. חותמת עגולה בנוסח: „חותם ביד הצדק מכולל אשכנזים הי"ו דפה ירושלים עיר הקודש תובב"א”.

ב.

בצד „מכתב גלוי” שלו הדפיס את „מכתב תעודה” של הרב פירירא. ב„מכתב תעודה” כותב הרב אהרן משה פירירא:

„...אנחנו הבאים על החתום מעידים לפני ה' ולפני מור' חכמים ורבנים וצדיקים וחסידיים ז"ק [זרע קודש] קושט דברי אמת על ה"ה הח' הש' [החכם השלם] דורש טוב לכל עמו אשכנזים וספרדים ב' כא' טובים, הב' שוים ממש, בעל מחבר בית יוסף החדש הי"ו... שהוא צדיק וחסידי אין כמוהו מורה... וכל מה שכתבו שטנה עליו מרוב קנאה ושנאה היה, כי הוא דורש טוב לכל עמו, שיתנו חילוק [חלוקה] לבאים לשכון כבוד בארצנו אפילו בשנה הא', ושיהיה נחלה ופרנסה טובה לכל המחזיקים בתו[רה] ועבו[דה] פה ירושת"ו, ושלא יוכלו ללמוד תורה וכתבת גוים, וכ"ש ע"י גוים עצמם... כי כולם חשודים... להסית ולהדיח את שונא"י [שונאי ישראל כלומר: ילדי ישראל] מתורתם ואמונתם, כי קטן גם הולך אחר שיחה נאה, וע"ז וכיוצא בזה מסר עצמו למות עקה [= על קידוש השם]... כמה פעמים, כאשר כן עשה בחו"ל אשר עיניכם ראו ולא זר, וע"ז כל הקללות וכל מה שגזרו עליו תועה נתבטל ואדרבה נהפך לברכה לו ולכל ב"ב ולכל הקרובים אליו, ולא אונה לו שום און כי התורה אגוני מגא ואצולי מצלא, ו' [בין] בעידא דעסיק בה ו' [בין] בעדנא דלא עסיק בה, וכ"ש שאנחנו הספרדים וכל האשכנזים הקרובים אליו מעידים עליו שתו[רת] אומנתו כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשה, וע"ז אחי ורעי ורבותי, לא תחושו כלל ע"כ [על כל] מה שדברו עליו ועל ספרו ח"ו אלא אדרבא ראוי להניחו בהיכל הקודש כס"ת, ואנחנו מעידים לפני ה' על עט"ר מור' ראשון לציון ועל ב"ד שלנו שלא הכריזו עליו ועל ספרו ח"ו, אלא עדיין הוא בצדקו לעד לעולם]... כי גמירי טבא לא ליהוי בישא ורע"ק נכנס בשלום ויצא בשלום... ממני בעל תולדות אהרן ומשה,

ואפר יצחק ודבר ה' מירושלים [שלשה ספרים אלו רשומים ברשימת שושנה הלוי מס' 163, 164, 192]. אהרן משה פירירא הי"ו ס"ט.

ג.

את רשימת ספר „בית יוסף חדש“ מסיימת שושנה הלוי (מס' 231 הנ"ל) בשורות אלו: „זקני ירושלים, לרבות בני משפחת רע"י שלזינגר, אף מכחישים בתוקף את עצם שריפתו של הספר, ואמנם מצויים ממנו עותקים רבים גם היום“. מסתבר, שזכרונם של זקני ירושלים הטעה אותם, שכן יש בידינו עדות ר' עקיבא יוסף בעצמו שאכן נשרף הספר.

בדף בודד הנ"ל, שבעמודו הראשון הדפיס הרב מפאלטישען את „מכתב גלוי“ שלו ואת „מכתב תעודה“ של הרב פירירא, הדפיס בעמודו השני את טענותיו של ר' עקיבא יוסף (הן הן, מן הסתם, מה שכותב ב„מכתב גלוי“ הנ"ל הרב מפאלטישען).

תחת כותרת „צעקה הנערה בעיר הקודש“ כותב רע"י: „בית ישראל הלא ידעתם אם לא שמעתם את אשר נעשה ע"ד ספרי בית יוסף חדש, ושלחתי לבי"ד שדנו ובקשתי פסק מהיכן דנתוני בדין תורה, ואין משיב דבר“, לכן הוא עושה כעצת חז"ל להודיע צערו ברבים, ולא אלמן ישראל וכבר יצאו גדולי הדור להציל עשוק מעושקיו כנמסר לרבים בדפוס בחו"ל ופה עוד קצת (כוונתו למכתב גלוי ומכתב תעודה הנ"ל) והוא פונה לגדולי הדור בחו"ל שיושיבו בי"ד נבחר כדין תורה (שאינם נוגעים ע"י קרובים בארץ ישראל או לגאוני הנשיאים או לעובדי הבי"ד דשם) והוא מקבל על עצמו לעשות ולקיים ככל אשר יורה בי"ד זה ... ואם הוא בעצמו אינו כדאי לטרוח בשבילו הוא מוסיף „... עשו למען כבוד בית אבא ומו"ח [= ומורי חמי = הרב הלל ליכטנשטיין מקולומיא] שהם מאורי אור לב"י (ובאו בסכנה כעת כי נבהלו משמוע ... מעשה „ניתוף הבית“) ... מצד כבוד הציבור אשר הייתי שופט ומורה לרבבה ויותר מישראל ומסדר גיטין ואישות וכבודי זה כבודם ... עשו למען כבוד ישראל כי הנה זה ספרי הקטן **לב עברי** וס' א"ה [אל העדרים] וכו' נדפסו לרבבות ונתקבלו תל"י [תודה לה'] ברוב תפוצות ישראל ועתה ... העלילו כאלו ש"י [נראה טעות הדפוס וצ"ל ע"י, כלומר: עקיבא יוסף] נעשה מיסי, א נער או חסר דעה או מתיר אסורים ר"ל ... ואם שגיתי ישיבו ואשיב או אודה. ס' מינות קראו למו ר"ל איפה הם רואים מינות יודיעו...“ ובמר נפשו הוא צועק: „אם ספר תוכחות ירדפו בחרמות וספר הלכות ידונו בשריפות, א"כ הגיע זמן צור תעודה, סגרו בהמ"ד, בטל דת, בטלו תוכחות!“

את טענותיו מסיים ר' עקיבא יוסף בשורות אלו, שהן חיקוי לקינת הסיוס של „קינות לתשעה באב“:

„... על ההרים אשא קינה עם המקונן, אלי ציון ועריה, כמו אשה בציריה (עלי קולות מחרפיה, ועל רגשת מגדפיה, ועל שמך אשר חלל בעת קמי מצריה) עלי ספר בית יוסף כנערה מאורשה עטוף באבלה, ועל ראשונים ואחרונים סומכים דבריה, ועל עלבונם הנעשה בעיריה, ודמעתה על לחיה, ועלי בעל נעוריה היא כפורחת, מר צורחת.

שאלי שרופה באש!

בית יוסף חדש“.

שש תיבות החתימה המודגשות באותיות גדולות הן עדות לכך, שהספר אכן נשרף, ומה שגם היום מוצאים הרבה טופסים הוא משום שהשורפים שרפו רק טופסים מועטים שהגיעו לידיהם.

כאמור, הרי דף בודד זה הוא תשובת הרב מפאלטישען לשואלים מרומיניא וטענות ר' עקיבא יוסף המכוונות לציבור בחו"ל, ולכן ודאי נשלחו רוב הטופסים מדף זה לחו"ל ואין תימה שמרת שושנה הלוי לא מצאה דף זה בטופסים של „ב"י חדש“ בארץ ישראל, ובכלל נכון יותר לחפשו לא בטופסים של „ב"י חדש“ אלא באוספים של דפים בודדים.

על השער המקוצר נדפסו שני תאריכים: בראש השער: **כי לה' המלוכה ומושל בגוים** [תרל"ה] ובתחתיתו: נגמר והיה **בית יוסף להבה** [תרל"ו]. ז.א. התחילו בתרל"ה וגמרו בתרל"ו. שושנה הלוי הוציאה כאן מתחת ידה דבר שאינו מתוקן; רשמה: חמוש"ד וגם את שני התאריכים הללו. כיצד אפשר להתקיים שני דברים הללו? ואם נאמר שזה פליטת הקולמוס שלה או טעות הבחור הזעזער ונתכוונו רק לחמ"ד הרי בשני הטופסים באוסף ליובאוויטש נדפס מפורש: נדפס פעה"ק **ירושלם** (תיבת ירושלם באותיות מאד גדולות, וגם ציור כותל מערבי).

2. **בני בנימין וקרב אי"ש**. שו"ת לר' בנימין נבון. ירושלם, תרל"ו. (שושנה הלוי מס' 269).

לטופס ליובאוויטש מצורף מכתב נדפס מאת המו"ל, תלמיד המחבר, הרב יעקב שאול אלישר, מיום ר"ח רחמים [= אלול] תרל"ו. המכתב נועד לצרפו לטופס ששולחים במתנה למי שהוא ובתוכו מקום פנוי לשם המקבל. טופס זה נשלח לכבוד „הרב המאוה"ג הצדיק המפורסם בצדקתו וישרתו מו"ה משה מייניץ“, חתום בחתימת יד של הרב יעקב שאול אלישר בשני אופנים; חתימה מסולסלת כדרך

הספרדים וחתימה שניה באותיות רש"י, מסתבר מחשש שהרב האשכנזי לא יוכל לקרוא את החתימה המסולסלת.

3. **חקרי לב**, לר' רפאל יוסף חזן. חלק י"ב. חידושי מסכת שבועות ונימוקים על איזה מסכתות. ירושלים תרל"ה (שושנה הלוי מס' 236). יש להוסיף שחידושי מסכת שבועות מסתיימים בדף ס"ה/2 ומשם עד דף ע/2 הם בדיני ספק ספיקא.

באוסף ליובאוויטש יש שני טופסים מספר זה. אחד בן פ' דפים, כזה הרשום ברשימת שושנה הלוי, ושני רק בן ס"ה דפים, חידושי מסכת שבועות בלבד, שמסתיימים באמצע עמוד ב' של דף ס"ה ועל המקום החלק שנשאר נדפס ציור גדול של הכותל המערבי (ראה הצילום המצורף).

4. **אניו חשבון סזינו**.

הכנסה והוצאה מחברת **משגב לדך** יכב"ץ די ר"ח ניסן די 5644 פ"ן ר"ח ניסן די 5645. פעה"ק ירושלם תובב"א. אין לה אסטמפריאה דיל ג'ורנאל „חבצלת". 10 עמ' 8°.

אוסף ליובאוויטש

5. **חשבון שנתי של בית מסחר האתרוגים, והלולבים, וההדסים**, אשר לעדת בני כולל רייסין מכל הנכנס והיוצא בכל משך השנה. שנת תרמ"ה לפ"ק. יוצא לאור בעה"ק ירושלם תובב"א, בשנת תרמ"ו לפ"ק. בלא שם המדפיס. 16 עמ. 8°.

אוסף ליובאוויטש

עמ. 62 - פתח הבית, מאת יוסף ריבלין סוה"כ [= סופר הכולל]. עמ. 97 - חשבון הנכנס מכל עיר ועיר במשך שנת תרמ"ה בעד ארבעה מינים המבוארים לעיל ... עמ. 10-12 - חשבון המתחלק לבעלי ארבעה המינים [כלומר: רשימת שמות מקבלי החלוקה וכמה כל אחד מקבל]. עמ. 13-14 רשימת שאר הכנסות והוצאות. עמ. 15-16 - מכתב ממנהלי הכולל בהצטדקות על פרסום שמות מקבלי החלוקה והסכומים שהם מקבלים שבודאי הצניעות יפה לזה אלא משום שרבו הדלטורים והמשטינים הטוענים שאין סדר בחלוקה ואין חשבונות וכו' לכן הוכרחו לפרסם דין וחשבון, כדי להראות שהכל בא בחשבון, הן ההכנסה והן ההוצאה. חתומים: משה נחמיה כהניו; נתנאל לוריא; משה אליעזר דן בהרלב"ג; זלמן חיים ריבלין.

ענין מסחר האתרוגים וכו' ובעלי הארבעה מינים אינו אלא מסוה

דף ס"ה עמוד ב

לב

דף מ'ט ע"ב

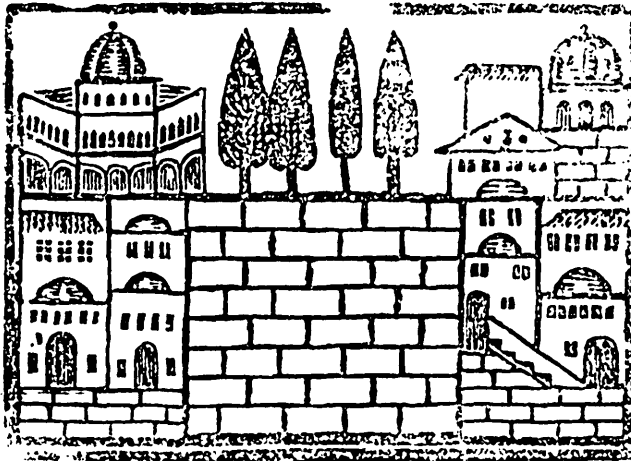
שבועות

תקרי

פסוק חייב מיב פסוק דסינו וסיפור למיטור עמיוב לחיוב דמקרי
ולא חכי עמקרי להיבה דפער דלימים סמילרום אסך חוקפאל
(ע"כ כזלא וגם כזה רבו הכניחות ועמיות העמתיק ולא יבולע
דמקסם לנחילה חזמן וכל הקורא כעיס לדקדק כעב ולהבין
דנג עוזין דנג).

והקסם נכס"ג גם נהי פסוק רכוי חפסיר לתבס דמפוזר כי
ע"כ נ"ל לסיס דטעמן פח או ככנת והודה סנגב או אגד
דכס"ג פסוק כשולל וסומכ שכ וסוכר סיין כנ"ל, טוד פס
טקנוח ג' עש"כ בשולל והשוול ג' עש"כ בש"ח וס"ס ג'
טש"ין וסומכין סי' עש"כ בשולל דשוול אסר נושא שחיס עש"כ
בש"ח מ"כ ולא ידעתי סינישו, טוד פס הכוכחא חייב פסוקיב
פסוק חייב מיב פסוק ע"כ וכללם לי להיבס מיב פסוק חייב

תם ונשלם מס' שבועות ח"ל מעוז יקושום,

כותל המערבי

שייר לסס' 3

סופס ליובאוויטש

להסוות את ענין כספי החלוקה הבאים מרוסיה, מכיוון שרשמו את שמות כל הערים והעיירות ברוסיה ששלחו כספים לכולל, דבר שהיה אסור ברוסיה.

6. ספר חשבון חברת ביקור חולים משגב לדך והודעת פעולתה בשנה החולפת (מניסן תרמ"ז עד ניסן תרמ"ח). שנה שביעית להתיסדותה פעה"ק ירושלם ת"ו. יכיל בקרבנו: א) בערך מאתיים וחמשים איש מבני חברתינו (מספר כל החברים עולה לערך חמש מאות ורובם ת"ח מצויינים ועניים נצרכים) אשר נתמכו ברופא ורפואות וכלכלת נפשם במשך ימי מחלתם. ב) הכנסה מפעה"ק, דמי השנתי וקיבוץ נדבות מהחברים (בפסח ול"ג בעומר). ג) הכנסה מחו"ל... ירושלם, דפוס אברהם משה לונץ, תרמ"ח, 20 עמ. 8°.

אוסף ליובאוויטש

7. מוסדות תורה שבעל-פה. לר' חיים הירשענזאהן. ירושלם, תרמ"ט. (שושנה הלוי, מס' 666).

באוסף ליובאוויטש נוספה מעטפה על נייר ורוד. על המעטפה השמאלית – שער גרמני. ובתחתית השער בגרמנית: לתשומת לב הכורכים שלא להשליך את המעטפה. מעבר לשער זה – תיקון קצת טעות המשנים את הכוונה. נראה שהכוון שכתב את הטופס שהיה בידי שושנה הלוי לא ידע גרמנית והשליך את המעטפה. על המעטפה הגרמנית רשום גם מחיר הספר שהוא – 1 מארק. על המעטפה הימנית – שער עברי ומעבר לשער נדפסו דברים אלה:

„ב-ה. אל המורים. מטרת הספר הזה: ליתן להתלמידים מושג ברור מכל מוסדות תורה שבע-פ, והמושג הזה לא יגיע להם רק בלימוד כל פרק מהמוסדות עם לקוטי התלמוד אשר עליו תיכף זאח"ז [= זה אחר זה]; והמורה בלמדו אתם לקוטי התלמוד יעוררם על כללי פרקי המוסדות הכוללים בלקוטי התלמוד בין שלמד המוסדו קודם ולקוטי התלמוד אחריו, או שקדם עם התלמידים לימוד פרק לקוטי התלמוד ואח"כ פרק המוסדות, הכל לפי מהות השגת התלמידים. ויעורר את התלמידים בלמדו לקוטי התלמוד ההבדלים הנמצאים בין הבבלי להירושלמי בכל דבר, וישאלם כל השאלות הנמצא בדף צח-צט-ק. בסוף ספר לקוטי התלמוד, והדומה להם.“

8. עמוד היראה. לר' עקיבא יוסף שלזינגר. שושנה הלוי (מס' 329) רושמת חוברת 7 אדר תרל"ט שבה בעמ. ד"ו נדפס „מאמר השלישי, זבולון ויששכר“. באוסף ליובאוויטש יש גם חוברת קודמת (גם היא

אדר תרל"ט) ובה „מאמר השני – השכם ושלוח“ (סוף המאמר). 8 עמ.
8° ובסוף עמ. א' נדפס: [A]mud Hajrah 7 Lieferung.

9. קנאתי לירושלים ולציון. („ספרי ירושלים הראשונים“, מס' 71).
מרת שושנה הלוי כותבת שטופס „יחידאי“ של כרוז זה שמור בספריית
גיואיש קוליג' בלונדון. כדאי להודיע שבאוסף ליובאוויטש בברוקלין
שמור טופס שני.

כרוז זה מכיל שני עמודים גדולים שנדפסו בצד אחד של נייר גדול
ורחב. יש לתמוה על מרת שושנה הלוי שהדפיסה אותו בצורה כזו
שהמשתמש בספרה מתרשם שהכרוז כולו לפניו והרי לא הדפיסה אלא
מחציתו, עמוד אחד בלבד, אפילו אם נניח שזה מטעמי חסכון היתה
חייבת להודיע על זה ולא היתה פטורה מלתת לכל הפחות בקיצור את
תוכן העמוד השני שלא הדפיסה. בנוסח: אלו הם חתימות כל חכמי
ורבני עיה"ק ירושלים ... הנמצאים פעיה"ק ת"ו, היתה צריכה לדלג על
תיבת „כל“ שהרי לא הדפיסה אלא חלק קטן מהם שבעמוד א' והחלק
הגדול – ההמשך בעמוד ב' לא הדפיסה כלל, לדעתי, יש להדפיס גם
את העמוד השני, ובפרט שהכרוז הוא יקר המציאות ולפי דבריה הרי
בטופס שבלונדון כבר חסר קטע שנקרע ממנו. אגב הריני בזה להשלים
מאוסף ליובאוויטש את הקטע החסר באוסף לונדון; אחרי התיבות:
להניא את לב העם:

הן לו יאמינו כדבריו, אולי יעשו פירות: והן כהיום ראתה עיינינו
מעין המאורע. הן נגרע גאזי"טא אחת שנתפזרה לארבע רוחות העולם.
והיא לו נדפסה בלשון הישראלי בדפוס אפורטיסטנטים (!) וחתומה
בחותם גדול אשר עשה מחדש וכינה אותו בשם חותם כוללות עניי עיר
הקדש, ושם כתוב שמחננים [שמתחננים?] העניינים לכל אחינו המתנדבים
בעם שהם מתים ברעב ובצמא ובחוסר כל" ע"כ הקטע החסר.

תאריך כרוז זה הוא: „בש"א לחודש אדר ה' התרכ"ב“ מרת הלוי
העתיקה תאריך זה כמו שהוא ולא העירה כלום על פתרון הר"ת
„בש"א“. מסתבר שסמכה על מה שכבר פתרה אותו לעיל במס' 4 ובמס'
6, שהוא ר"ת „בשליש אחרון“, אבל לא הביאה שום ראיה לפתרון זה,
והרי שמואל אשכנזי ודב ירדן ב„אוצר ראשי תיבות“, ירושלים, תשכ"ה,
הביאו שלשה פתרונות לר"ת זה: (1) בשליש א' (כלומר, ראשון) (2)
בשליש אמצעי; (3) בשליש אחרון, ואם כן על מרת הלוי היה להביא
ראיה שבמס' 4 ובמס' 6 הכוונה היא דוקא ל„שליש אחרון“. אליבא
דאמת, הרי אין משתמשים בר"ת, שאפשר לפענחו בכמה דרכים אלא
אם כן פתרונו מוכח מתוכו לפי המשך הענין, ואם כן הרי הספרדים

שמרבים להשתמש בר"ת זה אפילו כשפתרונו אין מוכח מתוכו, הדעת נותנת שיש להם לר"ת זה פתרון קבוע ועומד, מקובל וידוע לכל ויש לברר הדבר אצלם.

יש להעיר עוד שלמאיר היילפרין, בספרו „הנוטריקון, הסימנים והכינויים“ (וילנה, תרע"ב) יש רק פתרון אחד לר"ת זה והוא: בשליש ראשון, הוא גם מביא ראיה לזה אלא שנשתבשה בדפוס ואיני יכול לעמוד על כוונתו.

10. שמירה לילד ולילודת. [1] עמ. פוליו. ירושלם, בלא שם המדפיס. שיר המעלות. מצד ימין נדפס: לחש לעה"ר [לעין הרע] מהרב חיד"א ז"ל, בדוק ומנוסה. בצד שמאל: מספר עה"ק [עבודת הקודש] בשם הרב בעל חס"ל [חסד לאברהם] ז"ל. באמצע למעלה בראש השער: ציור קבר הנביא זכריהו בן יהוידע הכהן; בתחתית השער באמצע: ציור כותל המערבי ומסביבו הפסוקים: ועשו לי מקדש; מרום מראשון מקום מקדשנו; מקדש ה' כוננו יריך.

אוסף ליובאוויטש

11. שמירה לילד ולילודת. [1] עמ. פוליו. ירושלם, בלא שם המדפיס. שיר המעלות בסדר הנ"ל מס' 11, אבל הציורים שונים. בראש העמוד: קבר רחל ובתחתיתו: מערת המכפלה ומסביב הפסוק: וזכרתי את בריתי יעקב וכו'.

אוסף ליובאוויטש

12. שמן ששון. לר' ששון ׳ משה. חלק שני. ירושלים, התשל"ד לפ"ג. דפוס יצחק בן צבי גאשצינני ויעקב דוד [סלוסקין]. (שושנה הלוי, מס' 226).

באוסף ליובאוויטש טופס עם שער שונה מזה שרשמה שושנה הלוי, הן בתאריך, הן במדפיסים והן בברכות למסייעים להדפסה, והרי נוסח השינויים בשער זה:

...חובתי ... [ל]ברך ... המתנדבים בעם ... לתמוך בידינו ... מיחידי ק"ק מצרים ... מעלת הגביר ... ביתו ועד לחכמים ... בעל האכסניה גדול השלום מסגני לוויה נר"ו, ושני בקודש מעלת הגביר ... סי' דוד מוצירי נר"ו וההי"א מכללא. אנשי מתא ... כוטאיש וקולאש ושוגינה יע"א ... מעלת הגביר סי' אברהם לוי נר"ו ומעלת סי' שלום ב' משה אלי גולה ושאר אנשים שלימים הנגדרים אחריהם אשר נדבה רוחם ... לעזר וסיוע להדפיס זה ספרי ... מעלת הרבנים המובהקים ... אשר דברו על לב אחינו ב"י ועל הטוב יזכר שמש כמוהר"ר אליהו ׳ יעקב נר"ו שני בקודש ... כמוהר"ר יוסף אלי גולה שווילי נר"ו...

ירושלם. בדפוס של יצחק במוי צבי גאשצינני מווארשא ושותפו הר"ר מיכל הכהן. שנת התרלה בא סי' ושאתם מיים בששון ממעיני הישועה [התרל"ה] לפ"ק.

שושנה הלוי כותבת (עמ. ל"ז) שמיכל הכהן השתתף לגאשצינני באמצע שנת תרל"ד, ואם כן הרי השער שרשמה, בתאריך תרל"ד ויעקב דוד סלוסקי כשותפו של גאשצינני, נדפס לפני אמצע תרל"ד, וכשנתחלפו השותפים הדפיסו שער חדש הנ"ל אבל כבר הספיקו כמה טופסים עם השער הקודם לצאת לשוק.

13. **שערי צדק לזוע יצחק.** („ספרי ירושלים הראשונים“, מס' 16). את התאריך בהקדמת המחבר, שהוא: „נגמר ונשלם הספר הלז במלאכת הדפוס ... ביום ד' ל"ב למב"י בשנת האל"ף ושבע מאות וחמשה ושבעים ... מחורבן בית שני, לפ"ק“. מפרשת מרת שושנה הלוי כד: „ביום ד' ל' בעומר למנין בני ישראל, היינו ט"ו באייר, [1843]“. פירושה זה בטעות יסודו, שכן לפי זה חל בשנת 1843 ט"ו באייר ביום רביעי ול"ג בעומר – בשבת, דבר זה לא יתכן, לפי הכלל בקביעות המועדים אשר „לא בד"ו פסח“ ול"ג בעומר לעולם אינו חל בשבת וכן ט"ו באייר לעולם אינו חל ביום רביעי. פירושו הנכון הוא: שלשים ושנים למספר בני ישראל (אגב: לא למנין אלא למספר, זהו לפי הפסוק: יצב גבולות עמים למספר בני ישראל (דברים לב. ח) והרי „ספירת העומר“ לא „מנין העומר“), היינו י"ז באייר, שחל באמת בשנת 1843 ביום רביעי ולמחרתו ביום חמישי – ל"ג בעומר.

14. **אליכם אישים אקרא.** אנ"ש חכמים נבונים בדעת [ר"ת חב"ד] החרדים לדבר ה' בפי רבותינו הקדושים ... הראשון ... אדמו"ר הזקן [= הרב מליאדין] אשר הציב ... יסוד מחית נפשות אנ"ש באה"ק, ואחריו ... אדמו"ר האמצעי נבג"מ [= ר' דובער בן הרב מליאדין] ומילא את דרכם אדמו"ר בעל הצ"צ [= הצמח צדק, ר' מנחם מענדיל נכד הרב מליאדין] נבג"מ, והתאמץ ... לתמוך ולחזק הבנין אשר יסדו ראשונים נ"ע. לטובת אנ"ש ראה והפקיד עלינו איש נאמן ברוחו הרה"ח הרד"ת [= ר' דן תומארקין] אשר ע"י [על ידו] יעלה ויבא אלינו מחית נפשותינו ... את קול הקורא ... שמעתי וראיתי, את אשר השמיעו איזה אנשים מבאי הארץ בשנים אלו, המכנים א"ע [את עצמם] בשם ראשי כולל חב"ד, ותרגו בטני ... איך יערב לבב ... חדשים מקרוב באו, צרות אה"ק ... לא ראו אף כי לא סבלו יהירו בזדון לעשות במסתרים ... להפר דעת קדו"ע [קדוש עליון] ופקודתו אשר ביד הרד"ת יריצו נדבותיהם ולא יכוו בגחלתן! בבואם לעקור מחית כמה נפשות עניים ואביונים

אלמנות ויתומים באה"ק ... אחיי וריעיי, ת"ל כבן תשעים שנה אנכי היום, לא אוכל עוד לצאת ולבוא ולעבוד עבודתו בקודש ואור עיני אין אתי כמקדם ללחום עבור האמת (כאשר עד כה ערך ששים שנה שיגעתי בכל כחי במס"נ [במסירת נפש] לטובת כוללנו הי"ו, (וגם כעת העסק ביד ציר אמונים, ועיני ולבי עליו) אין לי כ"א להודיע צעריכם בקרב עם ... לזאת יחרד לבי ... אשר בקולם השמיעו שישלחו המנדבים ... כסף תרומתם לידם, להשתרר בחזקה על צאן קדשים, ואנחנו יושבי ... חברון כארבע מאות נפשות נבקש לחמנו מידם ... אוכל להעיד בתורת עדות מה שעייני ראו ולא זר, בהיות ... על מכונו ... אדמו"ר האמצעי זי"ע, אז היו כל חסידי חב"ד יחד את כולל חסידי וואלין בעה"ק צפת. בימים ההם גזר עליהם ואני בתוכם כי נעתיק משם ... ליסד עה"ק חברון למושב חסי' חב"ד, וקיימנו דבריו ... ואם כי צרות רבות סבבונו אז מאילי הארץ בחברון, עכ"ז פקודתו שמרה רוחינו ... אשר בכל עת התאמץ ליסד הישוב בחברון דוקא, כאשר הרבה מכי"ק ראו עיני (וכהיום אני מצוה להדפיס מאמר אחד שהעתקתי מכי"ק...) בבקשה כפולה ... להתחזק על הצר לישוב בחברון דוקא, וזכורנו במכתב אחד כתוב בזה"ל: כי חברון דוקא אוה למושב אנ"ש, ואחריו אדמו"ר בעל צ"צ נ"ע, כמעט בכל שנה עת שלחו הסחורה היה מזהיר לחסידיו על ישוב חברון דוקא, הלא אם כה יקרה בעיניהם ישיבת חברון יבואו זרים לחלל כבודם להשתרר עלינו ... לשלוח יד להרס ... דברי רבוה"ק [רבותינו הקדושים], לא יעשה כזאת בישראל ... והנני גוזר ... ומתחנן לפני אנ"ש, חלילה לכם אחים יקרים לעקל דרכי צדק הסלולים מאז, ואל יתנו מקום לדברי החדשים מקרוב באו, אשר לסיבת העדר ידיעתם ביסורי א"י שפטו הענין באומד הדעת בלי חקור דבר, ולא ידעו כי בנינם הוא סתירה וחורבן ... ידיד עליון! לכו בדרכי אבותיכם ורבותיכם, שקלו כסף תרומתכם על דרך האמת הנהוג מימי קדם, ואת זאת תדעו כי רוב מנין חסידי חב"ד הם בחברון ... ולבלי שום על לב דברי הקוראים לעצמן יושבי ירושלים טרם נתאבקו בעפרה ורצו אבניה ...

ולמען האמת והצדק יען שאור עיני אין אתי כמקדם לפעמים, ושלא ליתן מקום לאמר כו', הנני אומר דברי הנ"ל לפני ידידי ה' המאוה"ג חו"ר [= המאורות הגדולים חכמי וראשין] קהלות אחינו הספרדים הי"ו ומבקשם שיתנו עדיהם בכ"י וחתיתתם על כל דברי הנ"ל. שמעון מנשה בלא"א מו"ה משה זללה"ה [חייקין].

להפקת רצון צדיק הרב המאה"ג הנודע למשגב שמו בכל קצוי תבל

בקדושתו וחסידותו ... כקש"ת שמעון מנשה נ"י ראש ואב"ד דק"ק אשכנזים דפעה"ק חברון תו"ב אשר ראינוהו מסלסל בצערו על אשר חדשים מקרוב באו לבטל מעשה ידי האדמו"ר ופקודתו ... וביקש מאתנו להעיד על דברי קדשו וחתימתו, נאלצנו ליכנס בתחום שאינו שלנו להגיד קושט אמרי אמת, כי יותר ממה שכתוב לפניו גלוי וידוע גם לפנינו ... הכ"ד אנחנו אלה פה חו"ר עה"ק חברון ת"ו דק"ק ספרדים הע"י הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה ביום ח"י סיון שנת ברכת ה' אליכם [תרמ"ח]. הצעיר אליאו סלימאן מני (מקום החותם) הצב"י רחמים יוסף פראנקו ס"ט (מקום החותם).

[ירושלם], בלא שם המדפיס, [1] דף. פולין

מכתב זה נועד לאנשי חב"ד ברוסיה, שפעילות מאורגנת לאסיפת כספים בשביל כולל חב"ד בארץ ישראל היתה אסורה שם, ולכן הנוסח הוא מעורפל קצת ויש בו ביטויי הסוואה, כגון: „הרד"ת“, „הסחורה“.

הרב ר' שמעון מנשה, שהיה בין אנשי חב"ד הראשונים, שעברו מצפת, בשנת תקפ"ג, להתיישב בחברון, נתמנה אחר כך לרב לאנשי חב"ד בחברון ומנהל הכולל. נפטר שם בשנת תרנ"ג.

בספר „תולדות משפחת הרב מלאדי“ מצטט המחבר, מ. ש. סלונים, קצת ממכתב זה אבל טעה בתאריכו „ברכת ה““ ופענחו – תרכ"ז, ועל יסוד זה התחילו אנשי חב"ד לכתוב שר' שמעון מנשה חי קט"ו שנה, מכיוון שבשנת תרכ"ז היה בן תשעים הרי נולד בתקל"ו, ומכיוון שנפטר בתרנ"ג, הרי היה אז בן קט"ו. מסתבר, שמר סלונים לא ידע את הנוהג, שכשמשתמשים בשם הוי' בתאריכים בכתבי ה' מתכוונים למספר כ"ו, כמספר שם הוי' כולו, ואם כן תאריך המכתב הוא: תרמ"ח שהיה אז בן תשעים ובתרנ"ג, שנת פטירתו, היה בן צ"ה שנה. חוץ מנוהג זה, הרי ממכתב זה גופו יוצא שהכוונה לתרמ"ח, שכן רש"מ כותב שהוא בן תשעים ואשר ששים שנה עבד עבודת הכולל בחברון, ומכיוון שההתיישבות בחברון היתה בשנת תקפ"ג, אי אפשר לשני דברים הללו שיתקיימו יחדיו.

מצאתי אמנם גם שם הוי' בשלימותו נדפס בתאריך שנת דפוס („מקדש מלך“ דפוס קאפוסט), אבל זה דבר נדיר, רובא דרובא משתמשים בתאריכים כאלה רק באות ה' (וגם על זה יש ערעורים, שאין להשתמש בשם הוי' לתאריכים).

אוסף ליובאוויטש

דפוסי קארעץ

א.

שושן סודות, קארעץ תקמ"ד

זהו ספר על-פי תורת הסוד, ובו תרנ"ו סודות, ועל זה מרמז שם הספר: „שושן“ בגימטריא תרנ"ו. מהם נדפסו בספר זה רק תס"ג סודות, מתס"ד ואילך עד תרנ"ו הוא פירוש על „ספר יצירה“, שהמו"לים הקדימו להדפיסו, באותה קארעץ, בשנת תקל"ט.

אשר למחבר מצויות דעות שונות, שהוא: הרמ"ה¹, הרמב"ן², תלמיד הרמב"ן³, נכד הרמב"ן⁴, וכבר דשו רבים בעניין זה והעלו למסקנא, שהמחבר הוא ר' משה בר' יעקב, והוא-הוא ר' משה הגולה מקיוב⁵. ר' משה זה נולד בשנת ר"ט⁶ במדינת ליטא⁷. כמה שנים היה תושב עיר קיוב, שהיתה קיימת בה, בימים ההם, קהילה יהודית גדולה וחשובה⁸. בשנת רנ"ה גורשו היהודים מקיוב ור' משה הלך בגולה ומכאן שמו⁹: ר' משה הגולה מקיוב. בשנת רס"ו כשהיה בעיר לידא¹⁰ התנפלו הטטרים על העיר ויבזו אותה ואת ר' משה הובילו שבי לארצם, לקרים. יהודי קרים פדאוהו ויהי להם לראש ולא חזר

-
1. ר' מאיר הלוי בר' סודרוס אבואלפאי. שפתי ישנים¹ כשם השליה; „סדר הדורות“ גם הוא כשם השליה, ועוד.
 2. כספר „שער פתחי לבנון“ כותב המחבר: „כאשר מבואר בספר שושן סודות המיוחס להרמב"ן. את הספר ראה בחברון.
 3. שלחו ערוך הארז"ל³ (בדפוס סלאוויטא תקנ"ג שלפני הוא בדף יג) ומשם על שער דפוס קארעץ ורוב המצטטים מספר זה: פרידברג ב.בית עקד ספריים.
 4. השערה ראשונית של החיד"א ב.שם הגדולים⁴: פירסט, חלק ג.
 5. השקלא-יטריא בנדון זה והמסקנא ראה: החיד"א, שם הגדולים⁵. „הכרמל“ (השבועי) שנה ב' ושנה ג': ד"ר אי"א הרכבי. חדשים גם ישנים⁶ א וב; אברהם עפשטיין. האשכול⁷ שנה א': ד"ר י' צינברג. געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידיך כרך ה (בתרגום העברי — כרך ג): א' ברליו, רשימות היסטוריות על העם היהודי ברוסיה, פטרבורג 1919 (רוסית).
 6. בספרו „אוצר נחמד“ (כתב-יד באוצר הספרים הממלכתי במטרבורג) הוא כותב: „כי היה יום מולדתי ג' ט"ו לכסלו שנת ר"ט לפרט“.
 7. ראה להלן הערה 10.
 8. עד כדי כך שהיו אומרים אז: כי מקיוב תצא תורה. ראה: הקדמה למחזור כאפא.
 9. עיר בגליל ווילנא.

למולדתו¹⁰. את ספרו זה התחיל לכתוב עוד בשנת הגירוש – רנ"ה – וגמרו בקרים בשנת רע"א¹¹. נפטר בערך שנת ר"פ.

* * *

כאן מקום אתי לתקן טעות שנשתרשה, זה כשלוש מאות שנה, בין רושמי רשימות ספרים וחוקרים. אלה מביניהם (ובראשם בעל „שפתי ישנים“ ובעל „סדר הדורות“) הכותבים אשר בעל ה„של“ה מייחס ספר „שושן סודות“ להרמ"ה ומציינים ל„של“ה דף עג א (דפוס אמשטרדם) אינם אלא טועים. השל"ה מעולם לא כתב ולא היה יכול לכתוב דבר זה וטעותם נולדה מאי-הבנה בלשונו שם. וז"ל השל"ה:

אסור להסתכל בקשת. אסור להסתכל בלבנה. כן כתב רבינו מאיר הלוי בספר שושן סודות¹².

לכאורה, הרי מפורש שהוא מייחס את הספר להרמ"ה. אבל כשמעיינים במקור דבריו, בספר „שושן סודות“ גופא, רואים אחרת.

ז"ל ספר „שושן סודות“ (דפוס קארעץ, דף נח א):

„סוד שאסור להסתכל בקשת או בלבנה. דע כי סוד זה לא נרמז לא בתורה ולא בנביאים ולא במדרשים אך מצאנוה לאחד מחכמי הקבלה האחרונה¹³ וזה לשונו: שמעתי אומרים על מורי דודי רבי מאיר הלוי ז"ל שהיה מזהיר אזהרות רבות שלא להסתכל בלבנה, כמו שאמרו רז"ל הזהרו שלא להסתכל בקשת¹⁴ ואשריו ואשרי חלקו שזכה לתורה תמימה ולחכמה פנימית נעלמה¹⁵ ואוי להם לדור שנוטל כבוד מבניהם¹⁶ ואוי לי שלא זכיתי ללמוד תורה לפני כ"א [כי אם] פרק הכונס צאן לדיר¹⁷ בלבד. כבן עשר שנים הייתי אז וברוך המקום שזכני לראות הדרת פניו לעת זקנותו וסמך בי ידיו וברכני ברכה משולשת

10. בספרו „אוצר נחמד“ (הגיל) הוא כותב: „אני הגבר ראה עני בהיותי בן שבע וחמשים שנה בימי אדוננו הדוכס אלכסנדר בשנת הרס"ו לפ"ג, בבוא הטטרים ומחמט בן מלכם בראשם בחיל כנד להלחם על העיר לידא, ואני, יליד שאדוב, באתי שם לעשות מלאכתי מלאכת שמים ונתפשתי גם אני בידם ביום ה' ביז בתמוז בבית ה'... והגלו אותי עם הגולה פה עיר קירים ממלכת קדרים, ויפוני אחינו... וזכיתי לעבוד במלאכת הקודש ומצאתי את שאהבה נפשי פה ספרים רבים ונכבדים בכ"י לא ראיתי כהמה בארץ מולדתי ומהם נצורתי“.

שאדוב היא עיירה במדינת ליטא. ד"ר צ'ינברג מסופק אמנם אם בשנה ההיא כבר היתה עיירה זו קיימת והוא משער שיש לקרוא בכתב היד לא שאדוב אלא טאָרוב, עיירה בגליל קיוב.

11. ראה להלן בחרוזים שבראש הספר.

12. ראה הערה הקודמת.

13. טעות הדפוס, וצ"ל: האחרונים.

14. חגיגה טז.

15. כלומר: חכמת הקבלה.

16. טעות הדפוס, וצ"ל: מביניהם.

17. בבא קמא פרק ששי.

והיא שעמדה לי גם עד זיקנה ושיבה, והאמת, אסור לראות בלבנה לפי שרומזת ללבנה העליונה¹⁸ שעליה נאמר: יפה כלבנה¹⁹ ומשם כח מלכות בית דוד ככתוב: כירח יכון עולם, ועד בשחק נאמן סלה²⁰. עכ"ל.

ומכיוון שבעל ה"של"ה בדבריו הנ"ל הרי נתכוון לפיסקא זו שבספר "שושן סודות", ברור שלא היה יכול לייחס ספר זה להרמ"ה, ואת דבריו צריכים לפרש שבספר "שושן סודות" מביא את דעת הרמ"ה שאסור להסתכל בלבנה. אמנם לא התבטא בבהירות ונתן מקום לטעות בדבריו. טעו אמנם רק אלה שעיינו בשל"ה לבדו ולא נתפנו לעיין גם במקורו, בספר "שושן סודות". על הראשונים שטעו אין להתפלא, שכן בימיהם היה השל"ה כבר מצוי בדפוס והנקל היה לעיין בו, משא"כ "שושן סודות", שהיה אז רק בכתב-יד ולא היה בהישגיד של כל הרוצה לעיין בו, והבאים אחריהם סמכו על קודמיהם²¹, וודאי יש ביניהם גם כאלה שלא עיינו אפילו בשל"ה, כנהוג...²².

* * *

בעל "שושן סודות" העלים את שמו של, אחד מתכמי הקבלה האחרונים²³, אבל רז זה מגלה לנו ספר, אוצר הכבוד²⁴ שנדפס מכתב-יד בשנת תקס"ח בנאוודוואר. בספר זה²⁵ אנו מוצאים את הדברים על האיסור להסתכל בלבנה, ככתבם וכלשונם הנ"ל בצייטוט של בעל "שושן סודות". מחברו הוא ר' טודרוס הלוי אבואלעפיא, בן אחיו של הרמ"ה, ואם כן הוא-הוא, אחד מתכמי הקבלה האחרונים של "שושן סודות".

המוליים של ספר זה, וכן המסכימים עליו²⁶ אמנם כותבים שהמחבר הוא ר' טודרוס אבואלעפיא, אביו של הרמ"ה. על זה העיר בן-יעקב²⁷:

18. הלשון מגומגם ונשתבש בדפוס. בכתב-יד של ה"יווא" (ראה להלן) הנוסח הוא: והאמת שסוד הלבנה גדול ונורא מאד לפי שרומזת ללבנה העליונה.

19. שיר השירים ו י.

20. תהלים פט לח.

21. בשנת תשכ"ז עדיין כותב פרופ' אברהם נפתלי צבי רות: השל"ה מסתמך באיסורו על ספר, שושן סודות, מיוחס לדבריו לר' מאיר אבואלעפיא (ראה מאמרו, קידוש לבנה, ידע-עם כרך יב).

22. החיד"א בשם הגדולים בערך שושן סודות כותב: ודלא כמי שכתב שחיברו הרמ"ה, וכא"ס זה לידי כ"י והוכחתיו בשב"ט אנשים במקום אחר שהרב המחברו אינו הרמ"ה. אין ידוע לי אם, מקום אחר זה הוא אחד מספריו שהדפיס או שנשארו בכתב-יד, ואולי כוונתי לדבריו. מלשונו אמנם משמע שאינו מתכוון לענין דעת השל"ה אלא לעצם הענין אם הרמ"ה הוא המחבר. אם למי שהוא מבין הקוראים נודמן לראות בדפוס את המקום אחר זה בבקשה להודיע, ועי, ברכי יוסף אורח-חיים, סי' תכו.

23. דף לה ב.

24. ר' ישראל, המגיד מקאדיניץ ור' נפתלי צבי הורוויץ מראפשיץ בשם רבו רמ"מ מרימאנוב.

25. אוצר הספרים ערך אוצר הכבוד.

„בס', שרש ישיי לר"ש ן' אלקבץ הלוי"י (פי' וזאת לפנים בישראל) קורא לו: אחד קדוש מבעלי קבלה האחרונים... א"כ אי־אפשר שיהיה אבי הרמ"ה, שנפטר [הרמ"ה] ה' אלפים ד', כנודע".

לחינם הביא ממרחק לחמו, שהרי ב,אוצר הכבוד" גופא מזכיר המחבר את הרמ"ה פעמיים ואינו קורא לו בני אלא דודי. ואשר לכינוי „אחרונים" אין הבדל אם היה אביו או בן אחיו, שהרי גם בן אחיו היה בן דורו של הרמב"ן²⁶. לדעתי, מכנה בעל „שושן סודות" את כל חבורת המקובלים של תקופת הראב"ד והרמב"ן בשם „אחרונים", לגבי המקובלים של תקופת הגאונים ומדרשי הקבלה, ספר „רזיאל", ספר „יצירה" ועוד, שהם „ראשונים". ור"ש אלקבץ לקח כינוי זה מבעל „שושן סודות".

* * *

אשר לדעות שהמחבר הוא תלמיד הרמב"ן, נראה שטעותם באה להם מזה שהוא מרבה לבאר סודות הרמב"ן בפירושו על התורה וכותב (בדפוס קארעץ דף מג א): „נדבה רוחנו לבאר כל סודותיו בחבורינו זה". ופעמים הוא מכנה את הרמב"ן בשם „הרב" סתם או „החכם", בלא הזכרת שמו. גורם שני לטעותם הוא אי־הבנה בחרוזים שבראש הספר, שנשתבשו בכמה כתבי־יד²⁷. בחרוזים אלה הוא מעריץ את הרמב"ן ומרמז שלקט מדבריו בספרו זה. והרי נוסחאות החרוזים:

כתב־יד של החיד"א

על כל חוקר מבין סודות,	עשר קבין ירדו
נטל מהם עשר ידות	רבינו משה בר נחמן
קבל עשר ידות,	כי הוא השלישי מתשבי
עם בשמי סודות נכבדות,	משה נכדו הרב מורנו
הוא עת צרה אל צאן אובדות,	בשנת רניה חודש ניסן
קרא לשמו שושן סודות.	וילקוט מהם קב ונקי

לכאורה, הרי מפורש שהיה נכד הרמב"ן, אבל כיצד יתקיים התאריך רנ"ה? לכן נסה החיד"א להיכנס לפירוש דחוק, שהכוונה לאלף השני לחורבן, אבל אח"כ מצא שהמחבר מזכיר את ה„טור" מה שאינו מתאים לתאריך זה, וסוף סוף הגיע למסקנא שהמחבר הוא ר' משה בר' יעקב הנ"ל.

26. פירוש על מגילת רות, נדפס לראשונה בקושטא שכי"א.

27. הרמב"ן נפטר בשנת ה' אלפים ל', ור' טודרוס זה, בן־אחיו של הרמ"ה, נולד ד' אלפים תתקצ"ד ואם־כן היה בן ליו כשנפטר הרמב"ן.

28. בדפוס קארעץ נשמטו החרוזים ובטעות כותב ן' צינברג שנדפסו בראש הספר.

חרוזים אלה בכתב־יד של החיד"א הם היותר משובשים בין כתב־היד. כתב־יד זה היה בידי החיד"א בהשאלה רק ליום־יומיים ולא הספיק לעמוד על טיבו.

כתב־יד של הברון נ"ה גינצבורג בפאריס

על כל חוקר מבין חידות,	עשר קבין ירד שכל
נטל מהם תשע ידות ³² ,	רבינו משה בר נחמן
קבל מהם סתרי עשר מדות ³³ ,	כי הוא השלישי מתשבי ³⁴
עם בשמי סודות נכבדות,	משה בכורי ארה מריו ³⁵
היא עת צרה אל צאן אובדות ³⁶ ,	בשנת רנ"ה חודש ניסן
קרא לשמו שושן סודות.	וילקוט מהם קב ונקי

כתב־יד של ה"ייווא" בנוי־ורק

על כל חוקר מבין חידות,	עשר קבין ירדו שכל
נטל מהם תשע ידות,	רבינו משה בר נחמן
קבל מהם סתרי עשר מדות,	כי הוא השלישי מתשבי
עם בשמי סודות נכבדות,	משה בכר"נ הרב מורנו
היא עת צרה אל צאן אובדות,	בשנת רנ"ה חודש ניסן
קרא לשמו שושן סודות.	וילקוט מהם קב ונקי

כתב־יד של יעקב רייפמאן

משה בכר"נ ארה מורנו³⁷.

. . .

כשם שהתחיל את הספר בחרוזים, ובהם תאריך ההתחלה, כך סיים את הספר בחרוזים, ובהם תאריך הסיום, בהוספת שמו³⁸. והרי הסיום:

... ובזה נשלם הספר בכללו ועלו סודותיו כמנין שושן. והיתה השלמתו יום ג' ב' לאלול שנת לשמוע אנקת אסייר [=רע"א] וגו'³⁹ ושאר הסודות אשר לא הזכרנו פה נזכרו בחבורי הנקרא: אוצר ה'. ועלי לשבח לאדון הכל ששם חלקי בתורתו וזכני להבין נפלאות מתורתו, ושאלתי

29. חיקוי למאמר חז"ל: "עשרה כבים חכמה ירדו לעולם, תשעה נטלה ארץ־ישראל" (קדושין מט ב).
 30. על הרמב"ן שהוא שלישי לאליהו ע"י הקדמת הרחיו לספר "עץ חיים": ר' אברהם הלוי, מסורת החכמה" (כ"י, ציטוט פרופ' ג' שלום, קרית ספר" ב, עמ' 126); החיד"א שם הגדולים" ערך הראב"ד השני השלישי.
 31. כלומר, סוד עשר ספירות.
 32. על־פי: אריתי מורי עם דבשי (שיר השירים ה א).
 33. שנת הגירוש הנ"ל.
 34. יעקב רייפמאן משער שטעות סופר כאן ובמקום בכר"נ צ"ל בכר"י [-בן כבוד ר' יעקב].
 35. גם חרוזים אלה נשמטו בדפוס קארעץ.
 36. תהלים קב כא.
 37.

ובקשתי מאתו ית' וית' שיראני אותו ואת נוהו, אמן כה יעשה ה' אלקים. ויכתוב משה את השירה הזאת וילמדה את בני ישראל:

אלקים חי רוכב שחקים,
להר סיני בקולות וברקים,
והכתירם במשפטים וחקים,
אמרותיו צרופים וזקוקים,
למצותיו וזן אל זן מפיקים,
בלי טעמים קרובים ורחוקים,
בחסרון תיו בששנה עמקים³⁷,
כצפיהית דבש צופים מתוקים,
דמות שושן ורקמת הענקים,
ענה משה שפל כל מעמקים,
בתם לבב מגלה סוד עמקים
טמוני חול ראי מוצק חזקים,
כאור נגה לכל יושבי מצוקים,
שנת אסי"ר לאנקת נאנקים,
לבצרון אסירים ועשוקים,
שושן³⁸ ובי"י דבקים,
ביראת אל אדון רוכב שחקים

אברך את ה' האלקים
שחקים לא יכילוהו וירד
ונתן עוז ותעצומות לעמו
וחקותיו ומשפטיו ישרים
לכל תכלה הרי יש קץ, אין קץ
ואין דבר בכל מצות וחקים
אני שושן וסודותי סכומי³⁹
שמי שושן ומימי נאמנים
ואיש ילקוט בשושני יהי לו
והשואל למולידו ויולדו
בנו יעקב⁴⁰ בלי עקב ומרמה
אשר היו בספרי הקדומים
והוא הוציא לאור כל תעלומות
והם פרחי וששני באלול
ולא אפרח כשושנה עד שוב
והן תוי ואל שדי בחבור אלי
ואז אפרח כששנת עמקים

* * *

בארכיוו ה"ייווא" בני-יורק מצאתי כתב-יד של ספר „שושן סודות“ ממספר תרנ"ו סודות של הספר חסרים בכתב-יד זה המספרים: סה-סח; עא-צד; קמד-קן. כשהשוויתי את דפוס קארעץ לכתב-יד זה ראיתי שבכתב-היד יש מפתח לכל תרנ"ו הסודות שבספר והמדפיסים השמיטוהו, ומה מאוד תמהתי כשראיתי שהמדפיסים הרשו לעצמם לשנות את כל סדר הספר, בקדימה ואיחור, ראש תוך וסוף. אח"כ מצאתי שהם מרמזים על זה ב„מודעא רבא“ שבסוף הספר וכותבים: „עירוב פרשיות שנו בו... שבמקצת הספר עשינו לו סדר למען יהיה כשלחן הערוך“. נראה, שחשדו שהסדר בכתב-היד שבידיהם אינו של המחבר אלא הסופר בלבד את הסדר. חוץ מזה הדפיסו מכתב-יד משובש, ואע"פ שהדפיסו לוח הטעות עדיין הוא מרובה בטעויות.

שם הסופר: יצחק גואקיל, הכתב איטאליאני ונכתב בשנת שכ"ג, והקדים לו דברים אלו:

37. כלומר, סכום הסודות כמספר שושן.

38. כלומר, בשיר השירים (ב א); שושנת העמקים ובשם הספר „שושן חסרה התיי“.

39. פירושו: בן יעקב, על דרך, בנו בעור' (במדבר כד ג).

40. התיי תחבר לשושן ותהי: שושנת.

זה ספר הקבלה נוראה ונפלאה ממורנו הרב שהוא רביעי לאלהיו ז"ל⁴¹, שושן סודות שמו כמנין שמו פרקי סודות יש לו והוא יחיד בעולמו וראוי לשומו אוצר בית המעשר ממש כי מימיו מן הקדש המה וכל רואיהם יכירו כי הם מזרע ברך ה'. אני יצחק גואקיל כתבתי זה הספר לי, יר"מ⁴² שיזכה בו אני וכל באי כחי אוי"ר⁴³.

ובסיום הספר הוא כותב:

נשלם ע"י אנה זעירא דמין חבריה יצחק גואקיל בח' לחדש ניסן שנת השכ"ג ליצירה, ומי שזכני לכותבו הוא יזכני ליתן לי בנים זכרים עוסקים בתורה, ובמצות י"י דבקים, ובסודות השם מעיינים ויאמצני לעשות ספרים אחרים עד אין מספר. אמן כן יהי רצון. אס"נ⁴⁴.

על כתב־יד זה של ה"ייווא" יש חותמת גומי של בעלים: חברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש אניסקי בוויילנה.

מר א' ברלין, בספרו הרוסי הנ"ל (הערה 5) כותב, שהשתמש בכתב־יד „שושן סודות" של מוזיאון האכספדיציה האתנוגרפית ע"ש הברון נ"ה גינצבורג בפטרבורג, ואשר שם סופר כתב־היד ההוא – יצחק גואקיל ומצטט את דברי הסופר בסיומו, והס־הם אותם הדברים בכת"י ה"ייווא" שהבאתי לעיל, אלא שמר ברלין טעה בקריאת תאריך שנת הכתיבה; נתחלפה לו כ' בפ' ויצא לו תאריך – שפ"ג. אין ספק אמנם שזוהי כ' לא פ' והתאריך הנכון הוא שכ"ג, כמו שהעתיקתי למעלה.

ב„הכרמל" (השבועי) (שנה שלישית עמ' 62) אנו קוראים: „ברשימת ספרים כ"י מעזבון הרב מהרש"ד [=שלמה דובנא, תצ"ח-תקע"ג] מצאנו: שושן סודות והם סודות כמנין שושן והוא ספר בקבלה, נעתק ע"י יצחק גואלקו".

לפי זה הרי כת"י זה של ה"ייווא" הוא־הוא אותו כת"י של שלמה דובנא, של המוזיאון ע"ש הברון גינצבורג בפטרבורג, של החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש אניסקי בוויילנה ועכשיו של ארכיוו ה"ייווא" בניו־יורק. ראוי הוא אם כן כתב־יד זה לכנותו „הגולה" ככינוי מחברו – ר' משה „הגולה".

• • •

41. ראה לעיל הערה 30.

42. יהי רצון מלפניו.

43. אמן וכן יהי רצון.

44. אמן, סלה, נצח.

26

והספר דוק בלה נראה ונפלאך

במורנו הרב שהוא

רביעי לאל"ה

ז"ל שושן

סודות

שמו

כזמנן שמו פרקי סודות

יש לו והוא יחיד בשלמו ואוי

לשמו אצור בית המעשו ממנו

בימימין מן המקדש המה

יוצאים וכל רואיהם

יכירו

ביהם

מורע

בר דה

אפי' יחזק גזקין כהבתי זה העש' נ' י' ד' ס' ז' כ' ב' א' וכל ט' כ' ח' ז' ד'

ב. ספר יצירה, עם פירוש מספיק ... קארעץ, תקל"ט

כאמור לעיל, פירוש זה הוא סודות מס' תס"ד-תרנ"ו של ספר „שושן סודות“ הנ"ל. בקולופון של „ספר יצירה“ כותבים המדפיסים: „תם ונשלם ספר הנכבד אשר חברו איש אלקי ממקובלי הקדמוני בעל מחבר ספר „אוצר ה"י"“⁴⁵, ולעיל הבאתי את דברי המחבר בסיום פירוש זה של ספר יצירה: „ושאר הסודות אשר לא הזכרנו פה נזכרו בחבורי הנקרא: אוצר ה"י“. הרי ברור שספר „אוצר ה"י“ הוא ספר אחר ומר ח"ד פרידברג ב„בית עקד ספרים“ טעה בזה בשתים: כמחבר ספר „שושן סודות“ רשם את תלמיד הרמב"ן ואת פירוש ספר יצירה (שרשם כראוי את ר' משה בר"י כמחבר) רשם בשם „אוצר ה"י“. אגב: ספר זה לא נדפס.

כשהשוויתי את פירוש ספר יצירה דפוס קארעץ עם כת"י ה„ייווא“ ראיתי, לתמהוני, שהמדפיסים השמיטו משום מה את הפירוש על הברייתא האחרונה (ברייתא נ"ד). שהוא הסוד האחרון – מס' תרנ"ו – של „שושן סודות“, והדפיסו רק את גוף הברייתא. קשה לנחש טעמו של דבר. אפשר כתב היד שממנו הדפיסו היה חסר דף אחרון ואולי חסו על הנייר, שהיה יקר מאד בימים ההם⁴⁶. גם בדפוס ווארשא, שהדפיסו מדפוס קארעץ, חסר פירוש ברייתא זו. נדמה לי, שכדאי להשלים את הפירוש ולהדפיס גם פרק זה, האחרון.

[ברייתא נ"ד, אחרונה, של ספר יצירה]

„וכיוון שצפה אברהם אבינו ע"ה והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף ועלתה בידו אז נגלה עליו אדון יי הכל ב"ה והשיבהו בחיקו ונשקו על ראשו וקראו אוהבו וכתת לו ברית ולזרעו והאמין בה' ויחשבה לו צדקה וכתת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו והיא ברית הלשון ועשר אצבעות רגליו והוא המילה וקשר לו כ"ב אותיות בלשונו וגלה לו את יסודו, משכן במים ודלקן באש רעשן ברוח בערן בז' נהגם בי"ב מזלות“.

הפן הראשון. זאת הברייתא נפל בה ספק עצום, והוא: מי אמרה?

45. בטעות כותב ד"ר צינברג שהמירוש על ספר יצירה נדפס בקארעץ תקל"ט עם שער מיוחד בשם „אוצר ה"י“.

46. פרק זה אינו מספיק למלא קונטרס שלם והיו צריכים להוסיף רק דף אחד. זה זמן רב שקראתי (איני זוכר באיזה ספר) שהיה נוהג בענף הדפוס, שאם בסוף ההדפסה נשאר חומר רק בכדי למלא דף אחד, היו פועלי הדפוס מקבלים שכרם כמו בעד גליון שלם (איני זוכר, אמנם, אם נוהג זה היה כבר קיים בימים ההם של דפוס קארעץ).

47. בדפוס קארעץ הגירסא היא: מלך הכל.

אם אברהם אבינו, ע"ה, הוא אמרה⁴⁸ א"כ היל"ל: [=היה לו לומר] וכיוון שציפיתי אני אברהם וכו' ולא היה לו לכתוב וכיוון שצפה. ובפירוש הספק הזה באו ב' קבלות: הא', שזה בא ע"ד ח' פסוקים מן וימת שם משה וכו' יש מי שאומר שמשה כתבם בדמע וי"א שיהושע בן נון כתבם⁴⁹, וא"כ אאע"ה [=ואם כן אברהם אבינו עליו השלום] היה זה ממנו לב' סיבות. הא', שלא יספר שבחו בפיו וכאלו איש אחר מודיע שזה הספר חברו א"א [=אברהם אבינו]; והב', שרוח אלקים דבר בו, והוא כמו כרח לזה, כמו שאמר הכתוב: רוח אלקים דבר בי⁵⁰ והנביא ככלי לרוח הקדש מוכרח לדבר, וסוד הדבר גלה ירמיה ע"ה אם אמרתי לא הזכרנו וגו'⁵¹. והב', יש מן המקובלים שאמרו כי סוד ס"י [=ספר יצירה] גלה הב"ה למרע"ה בנבואה כמו שגלה כל הספורים מבראשית עד יום שהשרה עליו רוח הקדש וספר איוב, בכלל זה ג"כ גלה לו ס"י, וזה הדבור כיוון שצפה וכו' מרע"ה אמרו. ואיך שיהיה אנחנו נבאר כוונת הברייתא כפי אשר תורנה מלותיה ונאמר כיוון שצפה כו' נגזר מן צופה נתתיך בגוים⁵² וזאת המלה תאמר על ספור העתידות הנבואיות. והנה הזכיר ח' תיבות והן: צפה, והביט, וראה, וחקר, והבין, וחקק, וחצב, וצרף, להורות על השגתו ממדרגה למדרגה עד הגיעו למדרגה הח', שהיא הבינה, שם השיג ל"ב נתיבות אשר מתוכן כ"ב אותיות וצרפן ואז עלתה בידו, ר"ל החשגה הצרופה היא ונגלה עליו אדון הכל שהוא כ"ע [=כתר עליון] ש"ת [=שלישית, כלומר: ספירת הבינה] ברוך כ"ע הוא כ"ע, והושיבו בחיקו נתן לו מדת החסד, ונשקו על ראשו, כלומר: נדבקה בו שפע הנבואה אשר הראש משכנה והנשיקה תורה על הדיבוק כמו מיתת נשיקה, ישקני מנשיקות פיהו, וקראו אוהבו בשם מדתו - שהוא מדת החסד, וכתר לו ברית וכו' יר' על ירושת הארץ המורגשת להיותה מוכנה לשפע הנבואה יותר משאר ארצות, והאמין בה' כי עדיין לא זכה כ"א למדתו, וכתר לו ברית לתקון גופו שיהיה המוכן להיות מרכבה לעליונים: ככתוב: ויעל אלקים מעל אברהם⁵³, ואחר שנשלם בגופו קשר לו כתר כ"ב אותיות בלשונו, וגלה לו את יסודן באופן שהודיע כל דרכי האותיות בו' פרקים הקודמים, ואחר שידע דרכי האותיות ונתיבותיהם, משכן, כלומר, אאע"ה הוא

48. שהרי ספר יצירה מיוחס לאברהם אבינו, ע"ה.

49. כבא בתרא טו א.

50. במקרא: רוח ה' דבר בי' (שמואל"ב כג ב).

51. במקרא: ואמרתי לא אזכרנו (ירמיה כ ט).

52. במקרא: צופה נתתיך לבית ישראל (יחזקאל ג יז; לג ז).

53. בראשית יז כב.

משך האותיות למדתו שהוא המים ואח"כ דלקן באש, מדת בנו, ואח"כ רעשן, נגזר מן רעש, ולפי שהרעש הוא מן הרוח אמר: רעשן ברוח, והיא מדת בן בנו. הרי אותיות אמ"ש כסדרן, ואח"כ חזר לז' כפולות ואמר: בערן בז', הרי כל ז"ס [= ספירות] בכלל והעטרה בכללן. ואמר בערן אצל הכפולות להודיע שיש בהן דין, נהגן ביי"ב מזלות. לפי דעתי כי תיבת מזלות אין צריך אלא הגיר' [הגירסא] הנכונה: נהגן ביי"ב, ר"ל שנהג הפשוטות שהן הו ז, ח ט י, ל נ ס, ע צ ק, ביי"ב גבולי אלכסונים. ואחר שזכה לאלו המדריגות ממטה למעלה, ר"ל מן נפש שנה עולם כי כן היתה חקירתו, כאשר ביארנו, בהגיעו למעלה העליונה עלתה בידו חקירתו בשלימות. זהו כוונת הברייתא ופי' המקובל בדינו. ובזה נשלם הפירוש על ספר יצירה כפי אשר קבלנו בפירושו מבעלי העבודה.

ומי שגלה לאאע"ה סודו הוא יאיר עינינו בתורתו ויתן לי הב"ה בנים הגונים להגות סודו ולהבין תורתו. ובזה נשלם הספר בכללו ועלו סודותיו כמנין שושן...⁵⁴.

* * *

מר טויבר, במאמרו „דפוסי קארעץ“ מס' 24 (קרית ספר כרך א) כותב:

„...בההקדמה... הוא [המול] נותן רשימה מהספרים שהוציא לאור, והם: ספר הזהר, ספר יצירה עם פירוש שושן סודות (! כנראה שצריך להיות פסיק לפני שושן סודות, כי הפירוש על ספר יצירה הוא בלא שם, והוא מהמחבר ספר שושן סודות...“.

לחינם הוסיף לו פסיק. כאמור לעיל הרי הפירוש לספר יצירה הוא-הוא ספר שושן סודות ואין צורך בפסיק.

54. ראה לעיל במנין.

דפוס קארעץ

ב.

מדפיסים

ברשימתו „דפוס קארעץ“¹ קובע מר א' טויבר תאריך הקמת הדפוס העברי בקארעץ את שנת תקל"ו וסגירתו – שנת תקע"ט ומחלקו לשלוש תקופות: תקופה ראשונה – השותפים ר' צבי הירש בר' אריה ליב [מרגלית] וחתנו ר' שמואל בר' ישכר בער סג"ל²; תקופה שניה – המדפיס הנוצרי יאהן אנטאן קריגר מווארשא; תקופה שלישית – ר' אברהם בר' יצחק אייזיק (בתחילה עם שותפו ר' אליהו בר' יעקב ולאחר זמן לבדו). תקופה שלישית זו נסתיימה, לדבריו, עם סגירת הדפוס בשנת תקע"ט³.

למדפיסים הללו יש להוסיף עוד שנים:

1. ר' יוסף זאב בר' אליהו.

2. ר' מרדכי בר' פנחס, רבה של קארעץ.

1. ר' יוסף זאב בר' אליהו התמחה בהדפסת ספרים ביידיש, בשביל נשים ועמי הארץ שאינם מבינים בלשון הקודש, והרי רשימת הספרים שהדפיס:

א. **נחלת צבי**, דברי מוסר מהזהר הקדוש הנגלות הפשוטים בלשון אשכנז... הוציאו לאורה הדרשן מוהר"ר הירש בן ירחמיאל חאטש מקראקא... קארעץ, ע"י המדפיס יוסף זאב בר' אליהו, תקע"ב (?) 92, 4. 497.⁴
רשימת טויבר מס' 81.

בקולופון – מסגרת מרובעת ובתוכה תיבת „תושלב"ע", שאת צילומה הדפיס מר יצחק ריבקינד ב„קרית ספר“, כרך ד (צילום מס' 2).

1. קרית ספר, כרכים א"ב.

2. מר טויבר ערבב כאן קצת את היוצרות. לדבריו נכנסו שותפים אלה למלאכת הדפוס לראשונה בקארעץ, משם עברו לשקלאוו ומשקלאוו לאלעקסניץ. באמת התחילו להדפיס באלעקסניץ, משם עברו לקארעץ ומקארעץ לשקלאוו, שהיתה התחנה האחרונה שלהם. ראה מאמרי: לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע דרוקערייען אין אוקראינע.⁵

3. באמת המשיך הדפוס להתקיים עד שנת תקפ"ג. ראה מאמרי על סגירת הדפוס בקארעץ (עדיין

בכתב"יד).

4. מר טויבר כותב שאת התאריך תקע"ב כתב רק עפ"י השערה, כי האותיות של הפרט הן מטושטשות מאוד וקשה להפריד את הגדולות מהקטנות. לא ראיתי מהדורה זו, אבל ברי לי שהתאריך הוא תקע"ו כמו הספרים דלהלן.

ב. שבחי בעל שם טוב... נדפס באותיות יפות, בנייר לבן ובדיו שחור ובעיון גדול. דאש ספר שבחי הבעש"ט וואש מיר האבין מעתיק גוועזן אוף לשון אשכנז דאש איז אגרושי זאך דער ציילן מגודל מעלות ומדות הרב הקדוש בוצינא קדישא כבוד קדושת שמו מהור"ר ישראל בעל שם טוב ממעזיבו ניסים נוראות וואש עס איז שון אלאנני צייט ניט גיהערט געווארין. איטליכר וואש קאן נישט לשון הקודש זאל דעם ספר קויפן כדי מען זאל וויסן אז מיר האבין אגאט אלקי ישראל וואש קאן טאן ניסים ונפלאות דורך זייני קנעכט וואש דינן אים באמת... ע"י המדפיס ה"ה התורני הנגיד והקצין מוהר"ר יוסף זאב במוהר"ר אליהו זצ"ל. נדפס בקארעץ כש"נ [כמו שנדפס] מקודם באוסטרהא. תחת ממשלת אדונינו הקיסר האדיר החסיד... אלכסנדר פאוולאוויטש... יר"ה [ירוס הודן]. בשנת והגית בו יומם ולילה [תקע"ו] לפ"ק. 36 דף 4°.

ספריית ליובאוויטש

מעבר לשער: הסכמת הרב נפתלי הירש הכהן מסיגאב מ"צ פה ק"ק בארדיטשוב⁵.

בקולופון שמות הפועלים: ...המסדר אותיות נאום יעקב במוהר"ר אהרן אריה סג"ל: מוגה בהגה מדיוקת (!) על ידי הבעל מגיה, נאום שמאי במוהר"ר צבי יצ"ו... הפועל במכבש הדפוס מוהר"ר ישראל

5. ראה מאמרי: „צו דער טראגע וועגן דער באציאונג פון חסידות צו יידיש". שם הדפסתי צילום השער של מהדורה זו וההסכמות וההקדמה ונביית עדות בי"ד שלא נשאר מהדפסה קודמת אמילו טופס אחד. באריכות גדולה על מהדורה זו ראה מאמרו של א' יערי: „שתי מהדורות-יסוד של שבחי הבעש"ט" (קרית ספר, כרך לט). יש מה להעיר על מאמרו זה, אלא שאין כאן המקום. אסתפק בשלשה תיקונים קלים: בעמ' 257 מס' ג הוא כותב: „נאמר במהדורה העברית: ר' יצחק דראבינער נתקבל למ"מ בק"ק האריחוב; ואילו במהדורת-אידיש: רבי יצחק דראבלער". הנכון כגירסת מהדורת-אידיש, כי ידועה לנו עיירה בשם דראבל, ולא עיירה בשם דראבינער. באמת הכוונה כאן לר' יצחק מדרוהוביטש (אביו של ר' יחיאל מיכל מולאטשוב), שהי' מ"מ בהורחוב, ויש להגיה: דראביטשער. באותו עמוד מס' ס הוא כותב: „נאמר במהדורה העברית: וברח הרב דק"ק קארושיסטאב הנקרא בשמו ר' דוד, ואילו במהדורת-אידיש נאמר: הרב ר' דוד מקארטשוב... עיירה בשם קארטשוב ידוע לנו, ואילו קארושיסטוב נראה לנו שיבוש". באמת יש עיירה בשם קאראסטישוב והיא נפלה קיוב באוקראינא. בפולנית שמה Korostozow תמיהני על מר יערי שהוא בעצמו רשם (קרית ספר, כרך כא) ספר שחיבר הרב מקארוסטישוב. וגם מר עננון הזכירו בספרו. ספריהם של צדיקים" הוצאת שוק. כש"א עמ. כט, גם אני הקטן הזכרתי במאמרי: „א שבת וואס איז איינגעהילט אין א סוד" בעמ' 258 מס' ג הוא כותב: „נאמר במהדורה העברית: והמגיד היה דר בבית קטן סמוך להס"ח הנקרא „אונטער שטיבל", ואילו במהדורת-אידיש נאמר: „אונ ביין פרנס חדש אין הונטר שטיבל האס גיוואנט הרב מוהר דוב בער".

אין כאן שינויי נוסחאות אלא שינויי הכתור והועצער. היו ברוסיא מקומות שהיו מבטאים שם את האליף כמו ה, הכתור הועצער במהדורת-אידיש מוצאו של הכתור הועצער במהדורת-אידיש היה ממקום כזה. על השער של טופס זה יש כתובת ברוסית אשר שר הפלך של קיוב הטייל איסור על ספר זה ביום 29 דצמבר 1834, תחת מספר 1314. מסתבר שאיסור זה גרם למהדורה זו שתהיה יקרת המציאות. מכיוון שהיהודים פחדו להחזיקה בכתיבה נעלמה בהמשך הזמן.

במוהר"ר יעקב יצ"ו... הפועל המציקות (ו) אותיות, נאום יעקב בער בכמוהר"ר יוסף יצ"ו.⁶

ג. **תם וישר**. דאש ספר הייסט דרום תם וישר ווייל עש פון בריאת עולם אן רעכט פארטיגי אלי מעשים דר ציילט. אויך איז דא ביא גשטעלט ווארן יעדרי פרשה איין רעגיסטיר וואש אין דר פרשה איין מעשים שטענין. נאך דער פרשה איין שון דברי מוסר וואש די מעשים זיינן גאר שון צו לייאנן. אויך איז האנט גשטעלט גווארן איין שיינה מעשה פון ספר חרדים אויך איין וואונדליך מעשה פון ספר יוחסין, וואש איברגיזעצט גווארן פון לשון הקודש הנקרא ספר הישר אוף טייטש פון ה"ה מוה' יעקב בן הגאון החסיד מוה' מתתיהו הלוי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... יר"ה. גדרוקט אין **קארעץ** וואלינשען גיבערנמענט מיט באוויילנג איינר העכסט פערארדנישן קייזערליכן צענזור אין ריגע. **בקארעץ**. ע"י המדפיס ה"ה התורני הנגיד מוה' יוסף זאב במוהר"ר אליהו זצ"ל. בשנת ועשית הישר בעיני ה' אלהיך [תקע"ו]. [40] דף, 4. אותיות צו"ר.

תיבת „בקארעץ“ במסגרת עגולה, שאת צילומה הדפיס מר יצחק ריבקינד ע"ה ב„קרית ספר“, כרך ד' (צילום מס' 1). בקולופון מסגרת מרובעת ובתוכה תיבת „תושלב"ע“ (צילום מס' 2, שם).
ספריית ליובאוויטש

ד. **תחנה אמהות**. די תחנה האט מתקן גוויזין האשה הרבנית מרת שרה רבקה רחל לאה בת הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יוקיל סג"ל הורוויץ אבד"ק גלונא רבתי, אשת הרב המאור הגדול החרף מוה' שבתי יצ"ו אבד"ק קראסני. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... **בקארעץ**, בלא שם המדפיס, חש"ד, [תקע"ו?]. [5] דף והשאר חסר בטופס זה. ¹⁶.

6. ברשימת מהדורות, שבחי הבעש"ט שפירסם ד"ר יצחק רמאל (ארשת"ב) מס' 33 רשם טופס חסר התחלה. אילו היתה בידי מר רמאל רשימת פועלי הדפוס הנקל היה לו לזהות מהדורה זו על פי שמות הפועלים שבקולופון שהיא היא מהדורה זו — קארעץ תקע"ו. מכאן ראה נוספת על החשיבות של רשימת פועלי הדפוס; ושיטת, מפעל הביבליוגרפאי, שלא לרשום את שמות הפועלים, אינה נכונה.
7. אפשר שזהו. ספר הישר שברשימת מר טויבר מס' 72, שרשם על פי בן יעקב בלא שום פרטים.
8. על תחינה זו ועל הרבנית המחברת ראה מאמרי, תחנה אמהות למהדורה זו מצורפת גם תחינה שניה שלה בשם, מודה אני, והמדפיסים ספחו לה גם תחינה חדשה שהובאה מירושלים בשביל אמהות להתפלל על בניהם שיוכלו ללמוד תורה, ואילו הוראות לאמהות על מה להשגיח על ילדיהם הקטנים. בין שאר הדברים כתוב: החסיד ר' יעקב ווילנר האט מיר גזאגט דאש ער בקבלה האט דאש פיל מענשן שטערבן וועגן דען (חסא) ווייל זיא קיין (ברכת הנהנין) גמאכט האכך. משמו של ר' יעקב ווילנר אפשר לשער זמן פירסומה של תחינה זו.

תיבת „בקארעץ“ במסגרת העגולה הנ"ל.

ספריית ליובאוויטש

ה. תחנה פון ארץ ישראל. איר ליבה פרומה ווייבר איין שיינה ניאיה תחנה איז ארויש גנומן גיווארן אויש מעכטיגע ספרים, דרום זאל איטליכי פרומה פרוי אלי טאג מתפלל זיין וועט בהיט ווערן פר אליס בייזן אונ דר מיט וועלן מיר זוכה זיין צו קומן אין ארץ ישראל אריין באלד אין אונזרי טעגיין דרויף וועלן מיר אמן זאגן... בקארעץ, בלא שם המדפיס, חש"ד [תקע"ו?], 4 דף. 16°. אותיות צו"ר.

בקולופון תיבת „תושלב"ע" במסגרת המרובעת הנ"ל (צילום מס'

2).

ספריית הסמינר ע"ש שכטר, ניו-יורק.

ו. תחנה פון ראש חודש בענטשין. אונ אויך ווען די לבנה מחדש איז אונ איין תחנה וואש די מוטר זאל זאגן ווען מן דאש קינד טראגט אינ דר שול צו יודשן... בקארעץ, בלא שם המדפיס, תקע"ו, 6 דף. 16°. אותיות צו"ר.

תיבת „בקארעץ“ במסגרת העגולה הנ"ל.

ספריית הסמינר ע"ש שכטר, ניו-יורק

ז. תחנה קול בכיות. הובאה מארץ ישראל. די תחנה איז גיוועזן גישריבן בלשון הקודש אזוין האט מן זיא מעתיק גיוועזן אף טייטש האשה הצנועה יראת י"י מרת הענא בת הרבני המנוח מוהר"ר יהודא ז"ל, אשת הרבני החכם מוהר"ר אריה ליב ספרא דק"ק בראד. בקארעץ. בלא שם המדפיס, חש"ד. [תקע"ו?], 6 דף, 16°. אותיות צו"ר.

תיבת „בקארעץ“ במסגרת העגולה מס' א' הנ"ל, ובקולופון תיבת

„תושלב"ע" במסגרת המרובעת מס' ב' הנ"ל.

ספריית הסמינר ע"ש שכטר, ניו-יורק

ח. תחנה תפלת חיים. דיזי תחנה איז ארוש גנומן גווארן אויש הויכי ספרים וואש מן זל זאגן אלי טאג... וואש איז נאך ניט אזו היפש גדרוקט גווארן... קארעץ, בלא שם המדפיס, חש"ד, [תקע"ו?], 4 דף. אותיות צו"ר.

תיבת „בקארעץ“ במסגרת העגולה מס' א' הנ"ל.

ספריית הסמינר ע"ש שכטר, ניו-יורק

תחנה אמהות

די תחנה ראט מתקן גוויין האשה דיבנית
ברת

שרה רבקה רהל לאה

בת הרב הגאון האפורמט אונגער יוקיל סג"ל
הורוויץ מביד דיק קנלונא רברי מסת
הרב האמור הגדול התרי אוהי
שברי י"ט מביד דיק קראסט

והת האסות מדינת הקס' מאושט פריטיטיונים
דערמאויפט וינקה המסירה זיאמער
אלכסנדר פאולאוויטץ סמאית דערויטס מאסט
אסיסקי הקידודר מאסט אינמפטימיע יריה

ב

על מדפיס זה, ר' יוסף זאב בר' אליהו, נחלקו הביבליוגרפים מר ח"ד פרידברג ומר א' טויבר. שניהם אמנם בדיעה אחת שהשם „קארעץ“ על השערים הנ"ל הוא זיוף, אלא על מה נחלקו – על מקום הדפוס בפועל; לפי פרידברג הוא „בילזורקע“ ולפי טויבר – „פולנאה“⁹.

מה ראה פרידברג לפסול את „קארעץ“ ולהחליפה ב„בילזורקע“? בהסכמה לספרים שנדפסו בשנות תקס"ו-ז בבילזורקע (שפע טל, טהרת הקודש) מצא מר פרידברג שהרב המסכים על הספרים הללו כותב: „...העיר ה' את רוח... מוהר"ר זאב וואלף מק"ק בילזורקע עם השותפים... להזיל זהב מכיסם להדפיס ספרים יקרים וחשובים“. ועלה בדעתו שר' זאב וואלף זה שהדפיס בשנת תקס"ו בבילזורקע הוא אותו ר' יוסף זאב בר' אליהו שהדפיס בשנת תקע"ו את הספרים הנ"ל ביידיש, וממילא גם הם בבילזורקע, והשם „קארעץ“ על השערים אינו אלא זיוף, ולכן הכניס – במהדורה השניה של ספרו „תולדות הדפוס העברי בפולניא“ – את כל הספרים הנ"ל ביידיש, שהדפיס בשנת תקע"ו – בערך בילזורקע (עמ' 138), ואת התמיהה, אם ר' יוסף זאב בר' אליהו זה היה איש בילזורקע והדפיס את הספרים בבילזורקע עירו, מה ראה להעמיד על שערי הספרים: „קארעץ“, מה שלא עשה כשהדפיס את הספרים בלשון הקודש בשנת תקס"ו – הוא מיישב, שזה משום שדפוסי קארעץ נתחבבו על ההמון. לא הרגיש מר פרידברג את המגוון שבדבר, שלא על הלומדים, שבשבילם הדפיס בשנת תקס"ו ספרים בלשון הקודש והעמיד על השערים, בילזורקע, אלא דוקא על הנשים ועמי הארץ, שאינם מבינים לשון הקודש, שבשבילם הדפיס את הספרים הנ"ל בשנת תקע"ו ביידיש, ואשר, כמובן, לא ראו את דפוסי קארעץ מימיהם¹⁰, דוקא עליהם נתחבבו דפוסי קארעץ! לא הרגיש מר פרידברג גם את חוסר ההגיון שבדבר, הרי בכל הדפוסים המזויפים שבדפוסי רוסיא-פולין אין שם המדפיס על השערים, כי מי פתי יחתום שמו על זיוף? דוקא ר' יוסף זאב בר' אליהו זה, העמיד את שמו על השערים המזויפים, כאומר: ראו אני אני הוא המזויף! אין זו אלא אחת מסברות הכרס שספרו „תולדות הדפוס העברי בפולניא“ מלא מהן¹¹,

9. עיירה בגליל קרמניץ במדינת וואהלין.

10. עיירה במדינת וואהלין.

11. כבר העיר מר טויבר (במאמרו הנ"ל), שבקארעץ הדפיסו תשעים ותשעה אחוים ספרי קבלה ומובן

שלא הגיעו לידי הנשים ועמי הארץ.

12. על אחדים כבר העירוני במקומות אחרים.

ולא עוד אלא שמר פרידברג עשה כאן מעשה אשר לא יעשה. בהסכמה שהבאתי לעיל הנוסח הוא: „העיר ה' את רוח מהור"ר זאב וואלף מק"ק בילזורקע“, ובנוסח זה מצטטה מר פרידברג בהוצאה הראשונה של ספרו זה, אבל במהדורה השניה, מכיון שבינתים החליט שר' זאב וואלף זה שבהסכמה היינו הך עם ר' יוסף זאב בר' אליהו שעל שערי הספרים הנ"ל, הכניס את פרי דמיונו בגוף ההסכמה, והרי הוא מצטטה במהדורה השניה בנוסח זה: „העיר ה' את רוח מהור"ר יוסף זאב בר' אליהו מק"ק בילזורקע“. אלה שאינם מצויים אצל דפוסי בילזורקע הרי יסיקו מנוסח זה שכך הוא נוסח ההסכמה. מעשה זה ריח של זיוף נודף ממנו, וביבליוגרף עושה המעשה הרי שבקיה למהימנותיה.

ג

מה ראה מר טויבר להחליף את „קארעץ“ ב„פולנאה“ דוקא? הוא מנמק זה בשלושה נימוקים: שנים – מדוע לא „קארעץ“, ושלישי – מדוע דוקא „פולנאה“.

משמונת הספרים שרשמתי לעיל ראה מר טויבר רק אחד, ספר „נחלת צבי“ ורשמו ברשימתו מס' 81, והעיר: „מקום הדפוס חשוד אצלי, מפני שמדפיס בשם ר' יוסף זאב בר' אליהו לא נודע בקארעץ ממקום אחר“. במאמרו „נוספות לדפוסי קארעץ“¹³ הוסיף: „הדפוס הזה חשוד אצלי מפני... שעל הקולופון נמצא ציור שלא מצאתי על דפוסי קארעץ“. הרי נימוק שני מדוע לא קארעץ.

כשהדפיס מר יצחק ריבקינד ע"ה¹⁴ צילום שתי מסגרות של דפוס ר' יוסף זאב בר' אליהו, מהן אחת עגולה ובתוכה תיבת „קארעץ“, העיר על זה מר טויבר (שם):

„בא הציור... אצל ריבקינד... המסגרת העגולה, ומגלה את מקום הדפוס. את הציור הזה אנו מוצאים על דפוסי פולנאה. אני מביא דוגמא אחת... בס' „נועם אלימלך“, שנדפס בפולנאה בשנת תקע"ד, נמצא הציור הזה בתוך מסגרת בשביל התיבה „בראשית“. מעתה הוברר הדבר שלא רק הספרים... מרשימת ריבקינד כ"א המספר 81 מרשימתי [ספר „נחלת צבי“ הנ"ל] שייכים לדפוסי פולנאה“.

הרי נימוק שלישי מדוע דוקא פולנאה.

13. קרית ספר, כרך ד.

14. ש.מ.

הנימוק הראשון הוא חלש מעיקרו; המצוי אצל תולדות הדפוסים העבריים יודע שהיו כמה דפוסים שלא הספיקו להדפיס אלא ספר אחד בלבד, ובנדון דידן הרי רשמתי לעיל יותר מספר אחד שעל השער שמו של ר' יוסף בר' אליהו והמסגרת העגולה והמרובעת – בקולופון.

אשר לנימוק השלישי, עינו של מר טויבר הטעתו. המסגרת העגולה של ס' נועם אלימלך דפוס פולנאה תקע"ד ושל דפוס ר' יוסף זאב בר' אליהו נראות דומות רק מרחוק; כשמסתכלים מקרוב רואים שהן שונות. מסגרות כעין זו מצויות לאו דוקא בפולנאה אלא גם בכמה דפוסים, כגון: קאפוסט, סדילקוב, סלאוויטא, ואוסטרהא"י, ולא עוד אלא שמר טויבר לחנם הרחיק לכת עד לפולנאה; בקארעץ גופא, בדפוס ר' אברהם בר' יצחק אייזיק, נדפס חומש (רשימת טויבר מס' 69) ובו מסגרת כזו לתיבת „וידבר“ שבהתחלת ספר „במדבר“. המוטיב של מסגרות אלו הוא אחיד ולכן כולן נראות מרחוק כאלו דומות, אבל בגוף הציור הכניס כל מדפיס שינויים, מסתבר, כדי שלא יאשימוהו בפלאגיאט (דבר שהיה אסור על פי חוק המלכות)¹⁵. זאת ועוד אחרת: בדפוסים הנ"ל נהגו המדפיסים להדפיס את המסגרת העגולה בראש הספר כמסגרת לתיבה הראשונה של הספר; ואילו ר' יוסף זאב בר' אליהו נהג אחרת: הוא העמיד את המסגרת העגולה על השער כמסגרת לתיבת „קארעץ“, וזה סימן מובהק לדפוסו, אפילו אם אין שמו על השער, וכן המסגרת המרובעת שבקולופון. נמצא גם נימוק זה בטל.

הארכתי קצת אבל הרווחנו; העלינו שאין כל הצדקה להחשיד את ר' יוסף זאב בר' אליהו בזיוף מקום הדפוס, ואין אנו רשאים בלא ראיות גמורות ונכונות, להחליף את מקום הדפוס של ספרים הנ"ל, שהוא קארעץ, לא בבילזורקע ולא בפולנאה, ואין לו לביבליוגרף בספרים אלה אלא מה שענינו רואות: קארעץ.

15. ראה הצילומים בסוף המאמר.

16. על אוסטרהא איני יודע מה לדון. בשנת תשכ"ד כשהתארחתי בירושלים ת"ז רכשתי טופס משניות סדר זרעים שנדפס באוסטרהא בשנת תק"ס ומצאתי בו מסגרת זו (ריקה בתוכה, ואם כן למה היא משמשת מסגרת?) חמש פעמים, ומהם ארבע שלא במקומן כלל: אחת על השער מעל לתיבת „משניות“, אחת בקולופון תחת שמות הפועלים ושלוש על שני הדפים החלקים של הכריכה, מימין ומשמאל, ואם כן אי אפשר שבאו לטופס זה ע"י הדפוס, ודאי שבאו מן החוץ ע"י חותמת. מה שאפשר לשער הוא שהאומן שעשה את הגלופה או המדפיס שקבלה ממנו רצה לבחון אם עלתה יפה, ואח"כ השתמשו בנייר זה לכריכה. אגב: מסגרת זו דומה לאותה המסגרת שהשתמשו בה כס"ו שנה לאחר מכן בדפוס סלאוויטא (ראה הצילומים).

ד

2. הרב ר' מרדכי בר' פנחס, אבד"ק קארעץ.

הרב הזה היה שותף לדפוסו של ר' אברהם בר' יצחק אייזיק, זה יוצא מהסכמתו של ר' לוי יצחק מברדיטשוב על ספר „משניות“ עם נקודות שנדפס בדפוס זה, ומר טויבר, שלא ראה מהן אלא את סדר מועד ונשים בלבד, רשמן (מס' 82) בלא שום פרטים, לכן אני רושמן פה:

משניות עם נקודות הכוס"ף י'... דבר חדש... המשניות בכרך קטן עם נקודות מהרב ר' דוד בכ"ר שלמה אלטאראס¹⁷ למען ישא כל איש בחיקו: עם כל הפי' הרב... ר"ע מברטנורה ז"ל: ועסק צו' [משובש וצ"ל: ועיקר פי'] תי"ט [תוספות יום טוב]¹⁸ כדי שירוץ הקורא בו להבין פי' המשנה, כי בתוס' מרובה על העיקר נלאו האנשים למצוא הפתח ולתכלית הקיצור פתח דבריו יאירו לעין הקורא: נחלק לכ"ט ימים ללמוד ח"י [פרקים] בכל יום מדי חודש בחדשו: נדפס באותיות גדולות ברשיון הצונזער ע"י המדפיסים ה"ה התורני מו' אליהו במו' יעקב סג"ל: בקארעץ, תחת ממשלת אדונינו הקיסר האדיר אלכסנדר פאוולאוויטש יר"ה, חש"ד, [תקס"ו], 12°. הפנים אותיות מרובעות מנוקדות והפירוש – אותיות רש"י. השער מוקף פסוקים אלו: בראשו:

17. משחק מילים עפי' הפסוק; תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף (שיר השירים א יא).
 18. גוסס השער גותן מקום לטעות כאילו ר' דוד אלטאראס הוא שניקד את המשניות. אין הדבר כן. משניות מנוקדות היו מצויות בדפוס שנים הרבה לפניו ור' דוד אלטאראס רק השביח אותן בתיקונים (יפויים" בלשון הרבנים המסכימים על מהדורת ויניציאה תצ"ו) והוספות. בהקדמתו אינו מזכיר כלל את עניין הנקודות עצמן אלא את התיקונים והוספות. והרי לשונו: „... דיוקים בדקדוק הלשון על הקריאה... תקנתו מעוות יוכל לתקון בחליף חסיר ויתיר שגיאות הבאות אל שער הדפוס, למען לא אטה ימין ושמאל קולע אל השערה ולא אחטיא בגרסת המשנה“. אשר להוספות – הוא כותב שהוסיף שלשה דברים: א. במשנה שיש בה פלוגתא דתנאי העמיד סימן כוכב על שם אותו התנא שהלכה כמותו, ובמקומות שהרמב"ם במשנה תורה חזר בו מפסק הלכה שפסק בפירוש המשניות, העמיד שני כוכבים, זה שבימין מורה על פסק הלכה שבפירוש המשניות וזה שבשמאל – על פסק הלכה שבמשנה תורה (ע"י בגוף ההקדמה עוד עניינים בפסק ההלכה. עצם העניין להעמיד סימן. עגול על שם התנא שהלכה כמותו כבר נהגו במהדורות שקדמו לו): ב. במקומות שהגמרא אומרת על המשנה: חסורי מיחסרא והכי קתני, ז"א שהוסיפה כמה תיבות למשנה, רשם על הגליון שתי תיבות: חסורי מיחסרא; ג. רשם על הגליון חלופי גירסאות שמצא במשנה של תלמוד ירושלמי או בהבאות בספרי הראשונים.

הוספה א השמיטו בדפוס קארעץ זה. מסתבר, משום שבדפוס זה הדפיסו גם פירוש הרע"ב בשלימותו, והרע"ב הרי כותב בכל פלוגתא הלכה כמי ואין צורך כוכבים. ואשר להוספה השלישית – יש השמטות בדפוס קארעץ, אם משום רשלנות אם במתכוון.
 19. גם נוסח זה מטעה. אין כאן כל הספר. עיקר תוספות יום טוב¹⁹ המצוי אצלנו בכמה מהדורות של משניות, אלא רק מספר קטן של קטעים זעירים ממנו. בכל סדר זרעים יש רק י"ז קטעים וגם זה רק במסכת ברכות בלבד. בסדר מועד – י"ט קטעים מפוזרים בכל הסדר, ומסדר נשים ואילך אין אף קטע אחד, אף על פי שעל השערים מוסיף להופיע השם. עיקר תוי"ט. נראה, שכל הענין לא היה אלא בכדי להשביח מקחו.

מי גוי גדול אשר לו: משמאל: חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת: מתחת: רק השמר לך ושמר: מימין: נפשך מאד פן תשכח את הדברים.

מעבר לשער הסכמות: ר' לוי יצחק אבד"ק ברדיטשוב, מיום ג' כו כסלו תקס"ו: ר' מאיר אבד"ק בראד והקרייז לסדר ולפרט: ברוך שבוחר בהם ובמשנתם [תקס"ו]: ר' אשר צבי מ"מ דק"ק אוסטרהא, ב' כ"ט טבת תקס"ו.²⁰

מהסכמתו של ר' לוי יצחק מברדיטשוב:

...ה"ה הרב המאה"ג החריף המפורסם אבד"ק קארעץ נדבה לבו להעלות על מזבח הדפוס שלו [ההדגשה שלי. ח"ל] בק"ק קארעץ משניות עם נקודות. הרי שהיה שותף לדפוס זה. מסתבר, שכרב העיר היה נוח לו להיות רק שותף חשאי ולא להתפרסם כשותף גלוי.

מהסכמתו של הרב ר' מאיר מבראד:

יד שלוחה אלי מכבוד מחותני הרב מו' מרדכי בהרב מו' פנחס ז"ל אבד"ק קארעץ איך שדעתו להדפיס ספרי משניות מנוקדים ... כאשר נדפס בוונצי... והרב הנ"ל דואג ממשיגי גבול אשר עתה בזמנינו שכיחי טובא דלא מעלי ורוצים לפרוץ גדר ועוד הם מתחכמים לשנות כל דהו בתוס' מועט או בגרעון מקצת ובזה הם משיגים להשיג גבול רעהו....

סדר זרעים, 144 דף; מועד, 166 דף; נשים, 136 דף²¹; נזיקין, 172 דף; קדשים, 177 דף; טהרות, 236 דף.^{16°}

בסדר טהרות קולופון: על ידי הפועל העוסק במלאכת הקודש באמונה המסדר אותיות ישראל ליב במוהר"ר צבי הירש יצ"ו מק"ק קארעץ, ועל ידי... המסדר אותיות יעקב שמואל בן מהור"ר יצחק ז"ל מק"ק קארעץ, ועל ידי המסדר אותיות... ישראל ליב במוהר"ר ירוחם יצ"ו מק"ק קארעץ. על ידי הפועל... במכבש הדפוס יונה במוה"ר

20. על סמך ההסמכות הללו רשמתי את תאריך הדפוס — תקס"ו. מר ח"ד פרידברג רושם את הדפוס הראשון של 'משניות' עם נקודות, הקשורות עם שמו של ר' דוד אלטאראס, ויניציאה תס"ד (בית עקד ספרים מ/3977) — וטעות היא. כל הקשר של ר' דוד אלטאראס עם מהדורה זו הוא רק בזה שהוא חתום שני בין ארבעת רבני ויניציאה המסכימים על מהדורה זו. המהדורה הראשונה של משניות מנוקדות עם תיקונים והוספות של ר"ד אלטאראס נדפסה בוויניציאה תצ"ו. המהדיר היה יצחק פואה לתשוקת בנו גד. מהדורה זו חסרה ברשימת יערי 'המדפיסים בני פואה'.

ב.רשימה של מכירת ספרים של האחים לעוויןסון, אמשטרדם 1900, רשום: משניות עם הגהות ר"ד אלטאראס, ליורנו תכ"ו, מסתבר שתאריך זה הוא טעות הדפוס.

21. מר טויבר (מס' 82) כותב, שבבית הספרים הלאומי סדר נשים מכיל רק 136 דף וחסר סוף. תמה אני, בידי שני טופסים מסדר זה, בני 136 דף ושניהם שלימים.

אברהם דוד הכהן מק"ק קארעץ, על ידי הפועל... במכבש הדפוס אברהם יוסף במוהר"ר מאיר יצ"ו מק"ק קארעץ, על ידי הפועל... המסדר אותיות הבחור שמואל במוהר"ר ישראל הכהן מק"ק קארעץ מעיר חדש.

„משניות“ אלו נדפסו, כנראה, פעמיים באותה השנה, שכן מצויים טופסים שהשורה האחרונה ברוב העמודים אינה שלימה, אלא נדפסה למחצה, לשליש ולרביע, ולפעמים אפילו רק תיבה אחת, וזוהי ראייה גמורה שנדפסו על פי דפוס קודם ורצו לשמור על שוויון העמודים, אף על פי שלא שמרו על שוויון השורות. בטופס סדר טהרות של דפוס שני זה נשמטו בקולופון: המסדר ישראל ליב בר' צבי הירש ופועל במכבש הדפוס אברהם יוסף בר' מאיר, ובמקום הכניסו את שני המסדרים: חיים בר' יצחק מק"ק קארעץ ומרדכי בר' זאב וואלף מק"ק אוסטרעהא.

השבוש הקוריוזי במסכת אהלות פי"ח, שבמקום „מזרח עכו“ נדפס „מזרח עכו"ם“ (ראה מאמרי על הדפוס העברי בשקלאוו) – נכנס גם בשתי מהדורות משניות אלו. כדאי לציין, שב„משניות“ עם נקודות, דפוס פרופס באמשטרדם, גם התיבה „עכו"ם“ היתה חשודה בעיני הצנזורה והדפיסו: „מזרח נכריס“. מסתבר, משום מלשינות משומדים שעכו"ם הוא ר"ת: עובדי כריסטוס ומאריא.

ה

על המדפיס מתקופה הראשונה הנ"ל, ר' שמואל בר' יששכר בער „ג"ל שעזב את קארעץ בשנת תקמ"א, כותב מר' טויבר (במאמרו הנ"ל): „בשנת תקנ"א שב... ר' שמואל בר' יששכר בער לחזקתו ומקומו הראשון לקארעץ, והקים דפוס משובח לתפארת בקארעץ ובפולנאה עיר חדש, והדפיס באותה השנה בבית דפוסו את הס' תקוני הזהר (מס' 54 ברשימת טויבר)“. על כך יש להעיר, שבשנת תקמ"ט כבר חזר לקארעץ ועדיין בשנת תקנ"ב הדפיס שם. באוצר הספרים ליובאוויטש יש שני ספרים שהדפיס בקארעץ, אחד בשנת תקמ"ט ושני – בשנת תקנ"ב. כיוון שלא נרשמו עדיין, לא ברשימת טויבר ולא ב„בית עקד ספרים“ של פרידברג, הריני רושםם בזה:

[עין יעקב] **כתנות אור** כולל ומוסיף על ספר עין יעקב... עם חדושי קהלת שלמה, ספר מאסף לכל אגדות ומדרשים המפוזרים בכל ששה סדרים, עם פרש"י ותוספות רבותינו חכמי צרפת וחדושי הרמב"ן והריטב"א והר"ן ז"ל. הן כל אלה פעולת... רבי יעקב בר' שלמה ן'

חביב תנצב"ה: ועוד נתוסף... כל אגדות הירושלמי כאשר נדפסו בספר יפה מראה. גם פירוש על המלות חמורות מספר הערוך... ואחריו... חדושי אגדות על כל שיטת התלמוד, אף מה שהשמיט המחבר עין יעקב, אשר איזן חקר ותיקן ה"ה כמוהר"ר שמואל²² זלה"ה רב ואב"ד אוסטררהא, והוסיף... מאיר עינים... הרב המוסמך כמהור"ר יאשיהו פינטו... בן הרב ר' יוסף פינטו... כל אלה חוברו... על ידי הרב... יצחק מאיר פרענקיל בן כמוהר"ר יונה... בעל קיקיון דיונה: ועתה נדפס מחדש בתוספת מרובה... הספר בית יהודה מהרב... יהודא ממודינא... המאמרים מהש"ס מה שהשמיט בעל המחבר עין יעקב, כל מאמר במקומו עם פרש"י ותוספות ופירושו הנקרא הבונה ומהרש"א ז"ל, ולמטה הספר אסף המזכיר מהחכם כמוהר"ר זכריה פורטו, והוא מפתח מראה מקום על כמה וכמה ספרים באיזה דף ובאיזה פרשה או באיזה פרק היכן כל מאמר ומאמר נדרש: ונוסף בתוכו מחדש... אסיפת שלמה כשני מאות ספרים מה שלא הזכיר המחבר הנ"ל ומה שנדפסים אחר חיבורו: ואלה מוסיף על הראשונים הרי"ף [ר' יאשיהו פינטו] על חלק שני, וחדושי קהלת שלמה אשר חיבר... מוה' זלמן דיין דק"ק גלוגא יע"א בן מוהר"ר יעקב בן מהור"ר מיכל דיין מפוזנא זצ"ל.

במצות ובהוצאות ע"י הני שני צנתרי דדהבא, הא' הרבני הותיק הישיש הנגיד מוה' נפתלי הירץ בהרב המאור הגדול מוהר"ר אליעזר מק"ק זאסלב: והשני הרבני הותיק מוהר"ר אפרים פישל בהרבני מו' משה מצפת תוב"ב:

נדפס פה ק"ק קארעץ כמו שנדפס באמשטרדם. תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכס יוזיף טשארטאריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטי לאצקי יר"ה [ירום הודו]: בדפוס המשובח אשר הוקם לתפארת ה"ה התורני מוה' שמואל במהור"ר ישכר בער סג"ל: בשנת יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו וגו' לפ"ק [תקמ"ט].

בדף שאחרי השער: הסכמות וחרמות הרבנים: א) הרב אב"ד ור"מ ומ"צ דק"ק שעפטובקה²³ בלא תאריך: ב) הרב חיים סג"ל מק"ק בראד, שהיה מקדם אב"ד ור"מ בק"ק פודקאמין, מיום י"א מרחשון תקמ"ט: ג) הרב זאב וואלף בר' נפתלי הירץ אב"ד ור"מ ומ"צ בק"ק דובנא, מיום א' ט' מרחשון תקמ"ט: הרב יעקב מייזלש אב"ד ור"מ דק"ק זאסלב, מיום א' ב' מרחשון תקמ"ט.

22. שמואל אליעזר = המהרש"א.

23. ר' יעקב שמשון, אבל חתום רק בשם השני (שמשון) בלבד. מסתבר, שזוהי רשלנות של הבחור הוצעור. בסמינר ע"ש שכטר ראיתי טופס חתום בשני השמות.

אחרי שתי ההסכמות הראשונות: מודעה רבה לכלל עמינו שהיה בידינו הסכמה מרב האי גאון הישיש מוהר"ר מאיר אב"ד ור"מ ומ"צ דק"ק אוסטרהא והגליל ונאבדה מידינו, ומחמת שהפועלים אצים לאמר כלו מעשיכם להדפיס דבר יום ביומו ותוכן לבנים תתנו²⁴ והיום קצר והמלאכה מרובה לחפש אחריו על כן לא הדפסנו אותה...

בדף רצ"ב: ותשלם המלאכה ביום שהוכפל בו כי טוב, יום ג' י"ג מנחם אב²⁵... על ידי המסדר אותיות... מרדכי במו' זאב וואלף מאלעקסניץ: על ידי המסדר... אריה ליב בר' יצחק מקארעץ... המסדר... אהרן במו' שמשון זעליג מק"ק אלעקסניץ... המסדר... שמואל במו' יהודה ליב זלה"ה מק"ק קארעץ: על ידי העוסק במכבש הדפוס... מרדכי במו' יעקב מק"ק אלעקסניץ... העוסק במכבש הדפוס... מאיר במו' משה מעשיל ז"ל מק"ק קארעץ... העוסק במכבש הדפוס... מנחם מן בר' יעקב ז"ל מק"ק אלעקסניץ, ועל ידי הפועל... במצוקות האותיות... יוסף בהר"ר יהודה ז"ל מק"ק קארעץ.

חלק ראשון: [9]. 297. [2] דף: חלק שני, בטופס שלפני יש רק רעד דף וכל השאר חסר: חלק שלישי: 312, [2] דף. 4°.

שני דפים אחרונים הם שני מפתחות: אחד – מראשי התיבות של הספרים של המפרשים הנרשמים בשולי הדפים לנקבם ולפרשם בשמותם ושני – מפתח ראשי תיבות הנרשמים בשולי הדפים במראה מקומות.

בספריית הסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק ראיתי טופס מחלק ראשון, שעמוד רצ"ב הנ"ל נשאר חלק ונשמטו כל רשימת הפועלים ויום השלמת הדפוס הנ"ל. בטופס זה גם סידור שונה עד דף יח.

שלחן ערוך מטור אורח חיים. חברו הגאון מופת הדור מוהר"ר יוסף קארו זצ"ל, עם חדושי דינים שהשמיט... והמציאם הגאון מוהר"ר משה איסרלש זצ"ל, ועם באר הגולה [מאת הרב ר' משה רבקש], ועם באר היטב והוא פירוש נפלא וקיצורי הדינים מכל הפוסקים הראשונים והאחרונים ומכל שו"ת הנמצאים. חברו הרב המובהק מוהר"ר יהודה אשכנזי דיין מק"ק טיקטין, בן החכם הכולל מוהר"ר שמעון זצ"ל סופר ונאמן דק"ק פרנקפורט דמיין יע"א. נדפס

24. עפ"י שמות ה יג"ח.

25. טעות הדפוס. אם י"ג מנחם אב חל ביום ג', הרי תשעה באב חל בערב שבת, וזה אי-אפשר לפי

הסימן א"ת ב"ש: ולא בדיו פסח.

פה ק"ק קארעץ בהג"ה מדוייקת כמו שנדפס באמשטרדם. תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול הדוכס יוזף טשארטאריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטי לאצקי יר"ה. הובא לבית הדפוס ע"י האלוף המרומ' הנעלה מו' שמואל במו' יהודא ליב ז"ל. בדפוס המשובח ה"ה התורני מוה' שמואל במוהר"ר ישכר בער סג"ל, מדפיס דק"ק קארעץ. בשנת וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' לפ"ק [=תקנ"ב], 286, 32, דף. 8°.

ולבסוף יש להוסיף עוד ספר אחד שלא נרשם עדיין:

מחזור בתבנית גדולה, עם פירוש ארוך. לא נודמן לי לראות מחזור זה, אבל מזכיר אותו הרב ר' מאיר הלוי, שהיה מ"מ בק"ק זעלווא, בהסכמתו על מחזור דפוס ברדיטשוב תקע"ו, והרי דבריו: "...עלה בלבם לדפוס מחזור גדול על בוגין, ולהיות מחזור מיוחד עם פירוש הארוך כמו שנדפס בד"פ [=בדיהרנפורט] ובקארעץ..."

דפוסֵי קארעץ

ג.

שינויי טופסים ושינויים בכריכה; שינויי הסכמות; מתי נסגר הדפוס בקארעץ; תיקונים; נוספות; נספח.

א. שו"ת בית חדש החדשות, קארעץ, תקמ"ה

ברשימתו „דפוסֵי קארעץ“ (קרית ספר, כרך א-ב) רושם מר טויבר את מספר הדפים בספר זה 68, 9, וכותב: „בסוף הספר הוסיפו המוציאים לאור „קונטרס אחרון“, פלפולים והערות על תשובות הב"ח – תשעה דפים“¹.

בקולופון, בסוף דף ט (בטעות – ח), נדפסו שמות הפועלים: על ידי המסדר אותיות... אריה ליב ברי יצחק מק"ק קארעץ; ועל ידי... יצחק ברי ישכר בער סג"ל בע"מ מק"ק קארעץ; על ידי אומן העוסק במכבש הדפוס יוחנן בן הקדוש הר"ר שלמה הי"ד מק"ק קארעץ.

על זה יש להעיר שמצויים קצת טופסים נדירים שמספר הדפים בהם ב„קונטרס אחרון“ הוא לא 9 אלא 12. בטופסים אלו הוסיפו המולי"ם שני דפים ל„קונטרס אחרון“, ודף שלישי – אחרון – מפתחות השאלות ותשובות (בטופסים שרשם מר טויבר שמספר הדפים בהם הוא 9 אין כלל מפתחות). חוץ מזה הדפיסו מחדש את דף ט, מכיון שבקולופון בדף זה הרי נדפסו שמות הפועלים כנ"ל, ומכיון שהמשיכו את ה„קונטרס אחרון“ עד דף יב, הוכרחו להשמיט את שמות הפועלים ולהמשיך את ה„קונטרס אחרון“ עד דף יב. בטופסים אלו לא נדפסו שמות הפועלים.

טעמו של דבר, מדוע רק טופסים מועטים זכו לתוספת שלשה דפים? יש להסביר על פי דברי המולי"ם, הדודנים ר' אפרים זלמן מרגליות ור' שמואל ברי אלכסנדר מרגליות, בהקדמתם, הרי הם כותבים: ועלתה במחשבה לפנינו להדפיס מה שהעלה מצודתינו ולעשות קונטרס אחרון... וכעת לא נתקיימה מחשבותינו כי הוצאות

1. וכן ברשימת רוסט (Roest) וואכשטיין.

הדפוס רבה ולא הדפסנו רק איזה ניירות... ר' אפרים זלמן מרגליות היה אז אברך צעיר ולא הגיע עדיין לעשירות, שבאה לו אח"כ כשהי בעל עסקים מפורסם בבראדי והדפיס אז את ספריו ביד רחבה, והוכרח להתחשב בהוצאות הדפוס, וכשרוב הטופסים כבר יצאו לשוק השיגו עוד קצת אמצעים שהספיקו להוסיף שלשה דפים.

בסוף דף יב בטופסים אלו נדפסה הודעה זו (שאינה בטופסים של 9 הדפים):

זאת מודעת כל מקום שנרשם בפנים בעיגול: "נ"ב הג"ה מגדול אחד, הוא מבנו הגאון מוה"ר יהודה ליב או מנכרו של המחבר הגאון מוה"ר יואל ז"ל, ולפי שבקל יש לטעות בכתב ידיהם העתקנו סתם".

את רשימת ששת ההסכמות על ספר זה מסיים מר טויבר במשפט זה: „מר' אלכסנדר סענדר מרגליות אבד"ק זבאריז ומר' מנחם מאניש מרגליות אבד"ק ויטקוב. עיין בהסכמת ר' יקותיאל מאה"ו, אביהם של המולי"ם".

הקורא לתומו יסיק מכאן שר' יקותיאל קאצנעלינבויגן מאה"ו הי' אביהם של שני המולי"ם, הדודנים ר' אפרים זלמן ור' שמואל מרגליות. ודאי שדבר זה לא יצא מעטו של מר טויבר ומסתבר שידי הבחור הזעזער באמצע ששיבש את דבריו. במקום „אביהם" יש לתקן „אבותיהם" ולסדר את דברי מר טויבר כך: „אבד"ק ויטקוב, אבותיהם של המולי"ם, עיין בהסכמת הר' יקותיאל מאה"ו" (מהסכמתו אנו רואים ששני מסכימים אלו היו אבותיהם של המולי"ם), והכל על מקומו יבא בשלום. ותמיהני על מערכת „קרית ספר" שלא תקנה שבוש זה כשהדפיסה שנית את הדברים ב„מחקרים ביבליוגרפיים".

(ב) שו"ת דברי רב משלם, תקמ"ג (רשימת טויבר מס' 12).

בשם זה רשום הספר בספרי הביבליוגרפיה, כגון: „אוצר הספרים"; „קהלת משה"; „מנחת שלמה"; קטלוג המוזיאון הבריטי ובשערי כמה טופסים שנזדמנו לידי. השער הוא ללא שום קישוט, ואפילו בלא מסגרת, ומנוסח בחרוזים באריכות גדולה ובתאריך: פי שנים ברוחך לזרעך אחרוך [=תקמ"א]. כך הוא הפרט של השער. פרט שנת הדפוס שונה והוא: אבי אבי רכב ישראל ופרשיו [=תקמ"ג]. רמז גם לכך שבן המחבר הוא המביא לבית הדפוס, והרי נוסח השער:

„ש"י"ל"ת. ז"ה"ל"צ"י"ב. ז"ה"ע"י" נ"ו"ב בס"ד".

[=שויתי ה' לנגדי תמיד. זה השער לה' צדיקים יבאו בו. זה היום

עשה ה' נגילה ונשמחה בו. בסייעתא דשמיא].

ספר שאלות ותשובות **דברי רב משלם** חלק ראשון שחיבר האשל הגדול האי אילנא רבא ותקיפא, בקיאי וחריפא, לי קילוסו שתיקתא עדיפא, קצר המשיג מלהשיג אפס קצה מחכמתו, ודומיה היא תהלתו, רב האי גאון רבן של כל בני הגולה שבדורו שבחו מעוז ומגדל החריף ובקי, משנתו קב ונקי, ומפורסם בתורה וחסידות, לו עשר ידות. ראה זה דבר חידוש חדושים נפלאים על כמה שו"ת ודברים תמוהים וסתומים, בדברי רבינו הנשר הגדול הרב הרמב"ם זצ"ל, בחיבורו ספרי הי"ד, ועל כמה מסכתות, בש"ת [בש"ס?] בגפ"ת על הלכות ואגדות, ועל ביאורי מדרשים, ספרי וספרא, ועל הקושיות של הגאון תוספות יום טוב זצ"ל, וכמה וכמה רמזין, ורזין, וסודות נפלאות על פי האמיתיות, ועל כמה חלוקים מכמה מסכתות, ולא זה אף זו, נתן אל לבו דרוש דרש ברבים בהספדים על כמה גאוני הזמן זצ"ל, דורש וקרי ומתני ולא שייר, ועשה אזנים לתורה, כדי לכוון לאמיתו, וכל רואהו ימלא פי תהלתו, וכל הקורא בו ישמח ויגל לבו, על כל דבור שיצא מפה קדוש פעל ועשה חיל, חילו באורייתא, כבוד אדוני אבי מ"ו זצ"ל, וכבוד אדונינו מורינו ורבינו מאור הגולה מו' **אברהם משלם זלמן** זלה"ה, בן כבוד אדונינו מורינו, האי גאון הגדול המפורסם מאור הגולה, לו דומיה תהלה, מוהר"ר **צבי** הוא לכל הארצות הנקרא בפי כל **חכם צבי** זצ"א [זצ"ל], בן כבוד אדונינו מורינו ורבינו הגאון האמיתי מו' יעקב מאובין זצ"ל, מגן אברהם יהא לי בעזרי, כדי להוציא לאורו שאר חבוריו הישרים והתמימים, בטוב ובנעימים, כלם מתאימים, כי ממנו תצא תורה לאורה, בעזה"י, ואלו מן ההלכות שנאמרו ונשנית בשם כבוד אדוני אבמ"ו זקני רב הגאון עולם חד בדורו חכם צבי זצ"ל והמה בכתובים וקבעתי אותו כאן על הסדר למען ירוץ הקורא בהם תחלה וכמו דאמרינן במס' קידושין שאת ואביך חייבים בכבודי וזכותו יגן ד' עלינו, ויאר פניו אתנו סלה פנינו מאירות ככוכבים בהלם, ושבו בנים לגבולם, באהבה רבה ואהבת עולם ב"ב אמן כן יהי רצון. לפרט: פי שנים ברוחך לזרעך אחריד לפ"ק [תקמ"א].

הובא לבית הדפוס על ידי בנו ה"ה החריף ובקי הרב המאור הגדול מוהר"ר **צבי הירש** אב"ד ור"מ ומ"ץ בקלויז דק"ק אוסטרעהא ואב"ד בק"ק בארדיטשוב ואגפי. נדפס פה ק"ק **קארעץ**. תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכס יוזיף טשארטאריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטוי לאצקי יר"ה. אין דער פראוועליגירטי דרוקריי פון דען הערן יהאן אנטאן קריגיר אויש ווארשווי. בשנת אבי אבי רב **ישראל** ופרשיו לפ"ק [=תקמ"ג].

בספריית ה"ייווא" בניו-יורק מצאתי טופס מספר זה עם שער שונה לגמרי. שם הספר המופיע בשער הוא לא „דברי רב משלם“ אלא: „רב משולם“ והשער מצוייר בקישוט זהה לצילום מס' א במאמרו של מר

2. לא מצאתי בקידושין לשון זה [ועיין רשיי יבמות ה ב, ד"ה כולכם].

טויבר (,קריית ספר" כרך ב, עמ' 229). קישוט זה ממלא את רוב השער כך שלא נותר מקום אלא לנוסח קצר בלבד, והרי נוסח השער:

זה ספר רב משולם אשר חיבר ותיקן אדונינו מורינו ורבנו תפארת ישראל גאון עוזינו הוא ניהו כבוד הרב הגאון המפורסם בדורינו מו' אברהם משלם זלמן אב"ד ור"מ דק"ק אוסטרעהא והגליל ומאסף דמדינות וואלין בן להגאון אמתי רבן של כל הגולה בוצינא קדישא מופת הדור חכם צבי זללה"ה. תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכס יוזף טשארטריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטי לאצקי יר"ה. הובא לבית הדפוס ע"י בנו ה"ה החריף ובקי הרב המאה"ג מו' צבי הירש אב"ד ור"מ בקלויז דק"ק הנ"ל ואב"ד דק"ק בארדיטשוב. אין דער פראוולגירטי דרוקריי פון הערן יהאן אנטאן קריגר אויש ווארשו. לפרט ואברהם שב למקומו לפ"ק [=תקמ"ג].

בנוסח זה חסר הפרט העולה תקמ"א המופיע בשער הטופס הקודם, וההסכמות שמעבר לשער נדפסו בסידור אחר, מלבד זה אין בטופס האמור שום שינויים לגבי הטופסים של „דברי רב משלם“.

אחרי ההקדמה רשום בטופס זה בכתב-יד: „משה בלא"א מו' הרב מוהר"ר נפתלי הירץ נ"י רוקח מבראד חתן ר' ליזר בר' חיים... מווילנא הנקרא ר' משה ח"ר [=חתן ר'] ליזר בר' חיים" נכד הגאון בעהמ"ח [=בעל המחבר] הנ"ל“.

כתובת שניה: „אני הח"מ נתתי במתנה לבני האברך המופל' מוהר"ר אליעזר דובער נ"י הספר הלז. יום ג' כ"ד מרחשון תקפ"ח לפ"ק פה ק"ק ווילנא. נאום משולם זלמן בלא"א מו' משה רוקח ז"ל נכד של בעמ"ח ספר הלז“.

3. לא ברור לי מה עניינו של תואר זה. מאחר שהרב ר' חיים כהן ראפופרט בהסכמתו על ספר „הליכות עולם“ (וולצבאך תקט"ז) חותם „מאסף דד' ארצות“ הייתי סבור שזוהי משרה מסוימת בוועד זה. אמנם כעת פניתי לפרופ' ישראל הילפרין מירושלים הידוע במומחיותו בנושא זה שיסביר לי פשר התואר הזה, בתשובתו אלי כותב הוא:

... התואר „מאסף“ נמצא גם במקורות שמחוץ לפולין. לפענ"ד אין התואר „מאסף“ שם של משרה, אלא כינוי מליצי (עפ"י במדבר ו כה) למי שבידו הסמכות ל„אסוף את המחנות“ (כגון פרנס הועד או גם פרנס הקהל בחדשו...).

ברם „פנקס וועד מדינת ליטא“ שהר"ל פרופ' דובנוב מצאתי: „... כל הכתבים שניתן בוועד קודש מדינה רבה... דהאיזנא שלא בא עליו על החתום פרנס הוועד או הר' הג' [- הרב הגאון] המאסף...“ (עמ' 207 סי' אלף א מד). הרי שפרנס לחוד ומאסף לחוד.

אגב אורחא רצוני להעיר שבתלך שני משרות אלו (עא ב) כותב המחבר: „... בח"ה סכות דהאי שתא תקיירד לפ"ק בעת היותי בכפר עם כבוד הרבנים נאמני דמדינות וואלין למסור החלוקה...“ ויש לברר אם הדבר קשור אולי לענין „מאסף“, ומה ענינה של חלוקה זו, ולמה דוקא בכפר ובחול המועד סוכות? 4. כאן חיבה אחת קשה לקריאה.

ר' נפתלי הירץ רוקח הנ"ל היה נכדו של הרב ר' אלעזר רוקח אבד"ק אמשטרדם וחתנו של המחבר. שמו רשום ברשימת משפחת רוקח שפירסם מר נ"מ גלבר בספר „תולדות יהודי בראד“. יש להוסיף לרשימתו את בנו, ר' משה זה ואת נכדיו משולם זלמן ואליעזר דובער הללו.

קשה לקבוע איזה משני השערים הללו הוא הראשון שהחליפוהו אח"כ בשני, ומה טעם החליפוהו? ויש פנים לכאן ולכאן. היות ובנוסח הארוך מופיע הפרט תקמ"א כתאריך כתיבתו, הרי שניתן לשער כי נוסח זה נכתב כשנתיים קודם ההדפסה, ומסתבר שהוא הראשון שהוחלף אח"כ בשעת ההדפסה, בנוסח השני הקצר. מאידך הרי מאחר שהטופסים המצויים בידינו הם עם השער הפשוט ובנוסח הארוך, ואילו השער המקושט עם הנוסח הקצר אינו מצוי ואינו ידוע לביבליוגרפים, אם כן מוכח שדוקא שער זה הוא שהוחלף בשער הארוך והפשוט. כן יש מקום להתבונן בעובדה שטופס זה – עם השער הקצר – נותר בחוג המשפחה והורישוהו מדור לדור.

(ג) זוהר הרקיע חלק ראשון תקמ"ה (רשימת טויבר מס' 42).

(ד) קול ברמה תקמ"ה (רשימת טויבר מס' 43).

ספר „זוהר הרקיע“ חלק ראשון הוא פירוש על ספר הזהר בראשית-ויקרא. את מספר הדפים בספר זה רושם מר טויבר: 178,1, וכן גם שמואל ווינר ב„קהלת משה“ מס' 3465/ז, ג' שלום ב-Bibliographia Kabalistica עמ' 207/ב, שטרויס ב„אמרי ברוך“ מס' 1510, והמספר מתאים בכמה טופסים שראיתי בספריות ואצל יחידים.

יש אמנם קצת טופסים שנוסף להם גם חלק שני על במדבר-דברים, ללא שער, אלא שבראש העמוד הראשון נדפס: חלק שני ספר במדבר. בס"ה יג דפים, מהם ב דפים על פרשת במדבר ומקצת פרשת נשא, ועוד יא דפים מפרשת נשא ואילך עד האזינו, ובראש העמוד הראשון: פירושי הזהר פ' נשא סוד ברכת כהנים מהאר"י זלה"ה.

לאמיתו של דבר אין כאן ענין של שינויים בהדפסה, אלא שינויי כריכה בלבד, שכן אנו מוצאים חלק שני זה מכורך גם עם קצת טופסים של „קול ברמה“ שנדפס גם הוא באותה השנה. עובדה זו שהחלק השני מכורך לפעמים עם טופסי „זוהר הרקיע“, ולעתים עם טופסי „קול ברמה“ מוכיחה בודאות שחלק שני זה לא נדפס יחד עם החלק

הראשון⁵, אלא רק לאחר זמן, בשעה שכבר נדפס גם ספר „קול ברמה“. באותה תקופה נזדמן להמולי"ם כ"י של חלק שני והדפיסוהו בנפרד, והיה גם מי שצירפו – ובצדק – לחלק הראשון, בעוד שאחרים צירפוהו ל„קול ברמה“, אם כי אין קשר ביניהם, שהרי ספר זה אינו אלא פירוש על האדרות (רבא זוטא) בלבד.

ניתן להסביר מעשה זה בשני אופנים: א. מאחר שעל שער „זוהר הרקיע“ כתוב ש„קול ברמה“ הוא חלק שני שלו, הניחו שגם יג הדפים שייכים אליו וכרכום יחדו. ב. – ודעתי נוטה יותר לכך – בשעה שהדפיסו את יג הדפים כבר יצאו רוב הטופסים של „זוהר הרקיע“ לשוק, לפיכך צורפו דפים אלו למעט הטופסים שעוד נשארו בבית הדפוס, ואילו היתר צורפו – בלית ברירה – ל„קול ברמה“.

יש להעיר עוד על שינוי הסדר בכריכת יג דפים הללו בשני הספרים. אם ב„זוהר הרקיע“ כרכום על הסדר בסוף הספר, הרי שב„קול ברמה“ חלקום לשנים: את שני הדפים על פרשת במדבר כרכו בראש הספר, אחרי דף השער ודף ההסכמות, ולפני התחלת הפירוש על האדר, ואילו את יא הדפים על פרשת נשא ואילך כרכו בין דף קז לדף קח. קל להסביר טעמו של דבר: האדרא רבא הרי היא בפרשת נשא, ופרשת במדבר, הרי קודמת לפרשת נשא, ואילו האדרא זוטא הרי היא בפרשת האזינו. ומאחר שהפירוש על האדר מסתיים בדף קז, ובדף קח מתחיל הפירוש על האדר² הרי מקומם של יא דפים הללו בין דף קז לדף קח.

התוצאה משינוי כריכה אלו היא, שמי שנתמזל לו מזלו נזדמנו לו שני הספרים בטופסים שלשניהם מצורפים יג הדפים והם כפולים בידו, ואילו אלו שאיתרע מזלם נזדמנו להם הטופסים משני הספרים חסרי יג הדפים, ויש לשער שיש ביניהם גם כאלו שאינם מכירים כלל בחטרונם⁶.

5. בקולופון שעל „זוהר הרקיע“ בהתנצלות הפועלים בסוף ספר ויקרא נאמר: ברוך המקום שעזרנו עד כה להתחיל ולסיים ספר הקדוש הזה... הרי שהניחו שהספר מסתיים עם ספר ויקרא.
6. בין אלו יש למנות את ספריית ה„יווא“ בניו-יורק (יש בה שני הספרים כפולים, אבל ארבעתם חסרים יג הדפים); הספרייה הציבורית של ניו-יורק, לאלו יש לצרף גם את פרופ' ג' שלום מרשימת הדפים של „קול ברמה“ (ברשימתו הניל) נראה שיש לו רק יא דפים וחסרים לו ב' הדפים על פרשת במדבר. בדפוס השני של „זוהר הרקיע“, סיגעת תרליה, לא נדפסו יג הדפים, ומסתבר שחסרו בטופס דפוס קארעץ שלפיו נדפס ה„זוהר הרקיע“.

יש להעיר עוד על העובדא אשר שולי יא דפים אלו, על פרשיות נשא—האזינו, מסומנים במספר קונטרס כח. מהיכן בא להם מספר זה? מסתבר שדפים אלו הובאו לדפוס אחרי שכל ספר „קול ברמה“ כבר נגמר בדפוס והמדפיסים נתכוונו להכניס דפים אלו תוך ספר „קול ברמה“ לפני התחלת הפירוש על האדרא זוטא

בקולופון של „זוהר הרקיע“ חלק ראשון יש שינויי טופסים ברשימת מספר הפועלים. יש טופסים שבהם רשומים ששה פועלים, ויש – שבעה ובאחרים גם שמונה.

(ה) **פרדס רמונים** תקמ"ו (רשימת טויבר מס' 45).

מר טויבר כותב:

„הובא לבית הדפוס ע"י מוה"ר שמואל צבי הירץ. נדפס פעם שלישית... מדברי המסכימים ומחתימת הפועלים בסוף הספר יוצא שבקארעץ נדפס הסי' פרדס רמונים רק פעמים ואם כתוב על השער נדפס פעם שלישית, הוא מונה דפוס קראקא בכלל“.

יש לתקן: המביא לבית הדפוס הוא לא ר' שמואל צבי הירץ אלא ר' שמחה בר' שמואל צבי הירץ

בשני טופסים של ספריית ליובאוויטש, בשני טופסים של ספריית ה„ייווא“ ובטופס שלי (שרכשתי מספרייתו של ד"ר יעקב קלצקין) כתוב על השער: נדפס פעם שנית ואם על שער טופס טויבר כתוב נדפס פעם שלישית, הרי זה מן הסתם רק טעות הדפוס, ולא נתכוונו לדפוס קראקא.

(ו) **עין יעקב** תקמ"ט על שינויי טופסים בספר זה ראה לעיל פרק

ב'.

(ז) **תיקוני הזהר** תקנ"א (רשימת טויבר מס' 54).

בידי טופס עם שער בנוסח זה:

„ספר / תיקוני הזהר / שחבר התנא האלדי רבי שמעון בן יוחאי צוק"ל. אשרי אדם שומע / לו לשקוד על דלתותיו זום יום. מוגה ומדוקדק אות באות כתיקוני / זהר דפוס קושטאנדינא כפי ההגהה אשר הגיה הרב המקובל האלדי / כמהור"ר יעקב ווילנא ירושלמי אשר טרח ויגע בעשר אצבעותיו להרים / המכשלות וטעויות שנפלו בראשונים והכל כאשר מצא בכתבי האר"י / לוריא זלה"ה כנזכר בהסכמת הגאוני חכמי ספרדים בתיקוני זהר דפוס / קושטאנדינא / והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע לפי"ק [=תקנ"א] / נדפס פה ק"ק קארעץ / הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג מוהר"ר אברהם משה בהרבני המופלג מוהר"ר

המתחיל בקונטרס כח של „קול ברמה“, וכדי להתאימם למקום זה סימנו גם אותם במספר כח, ואעפ"י שכל קונטרס בספר זה אינו אלא בן ד דפים חזרו וסימנו בדף ה – כח/ב ובדף ט – כח/ג והכל בכדי להתאימם למקום זה. אלו ששמו עין על מספר כח זה כרכום באמת במקום זה, ואלו שלא שמו עין על זה כרכום במקומות שונים אעפ"י שלא התאימו כלל למספר כח, והיו שרכום אפילו עם ספר „זוהר הרקיע“.

ישראל יהודא זצלה"ה: / תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול הדוכס יוזיף / טשארטאריסקי סטאלניק ליטעווסקי סטאראסטי / לאצקי יר"ה: / בדפוס המשובח אשר הוקם לתפארת ה"ה התורני מוהר"ר / שמואל במוהר"ר ישכר בער סג"ל / מדפיס / דפה ודק"ק פולנאה.

מסביב לשער מופיעים פסוקים אלו: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע: ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד: גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך: סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם: יושב בستر עליון בצל שדי יתלונן.

בקולופון: ע"י המסדר ... נאו' הבחור ישראל בן כמוהר"ר אברהם יצ"ו מק"ק פולנאה ע"ח [=עיר חדש], על ידי העוסק במכבש הדפוס ... נאו' שמעון בן כמהור"ר יחיאל יוחיל מק"ק רעצוואל ולע"ע עוסק בק"ק פולנאה ע"ח.

מקולופון זה מוכח, שאף על פי שעל השער כתוב שנדפס בקארעץ הרי באמת נדפס בפולנאה. בספריית הסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק מצאתי טופס שגם על השער כתוב במפורש שנדפס בפולנאה, והרי נוסח שער זה:

..ספר / תיקוני הזהר / שחבר התנא רבי שמעון בן יוחאי זצוק"ל: אשרי אדם / שומע לו לשקוד על דלתותיו יום יום. מוגה ומדוקדק אות / באות כתיקוני זהר דפוס קושטאנדינא כפי ההגהה אשר הגי' הרב / המקובל האלד"י כמוהר"ר יעקב ווילנא ירושלמי אשר טרח ויגע / בעשר אצבעותיו להרים המכשולות והטעיות שנפלו בראשונים / והכל כאשר מצא בכתבי האר"י לוריא זלה"ה כנזכר בהסכמת / הגאונים חכמי ספרדים בתיקוני זהר דפוס / קושטאנדינא /. והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע לפ"ק [=תקנ"א]. / נדפס פה ק"ק פולנאי ע"ח / הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג מוהר"ר / אברהם משה בהרבני המופלג / מוהר"ר ישראל יהודא זצלה"ה. / תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכס / קאליקסט פיניסקי יענראל מייאר. פאלסקי קוואליר יר"ה. / בדפוס המשובח אשר הוקם לתפארת ה"ה התורני / מוהר"ר שמואל במוהר"ר ישכר בער סג"ל מדפיס דפה ודק"ק קארעץ.

גם בטופס זה מופיעים הפסוקים הנ"ל מסביב לשער, אלא שהקונטרס הראשון – עד דף ה – מסודר בסידור אחר⁷.

קיים גם שער בנוסח שלישי, שנרשם על ידי מר שמואל ווינר

7. בטופס הסמינר חסרים ב הדפים האחרונים, כך שאיני יודע אם יש בהם קולופון, ומי שבידו טופס שלם מתבקש לציין בקולופון אולי אפשר ללמוד משהו בענין זה.

ב„קהלת משה“ (ז/3432). במקום מ״ל אחד בשני השערים הנ״ל: ר' אברהם משה בר' ישראל יהודא, רושם מר ווינר שני מולי״ם: ר' שמעון אריה בר' מרדכי בהרב מאיר מרגליות מאוסטרהא, ור' אברהם משה בר' יהודא ליב היילפרין, וגם בשער זה – מפורש שנדפס בפולנאה. מה שניתן לשער בנידון זה הוא שודאי אין להעלות על הדעת שנדפס בבת אחת בשתי הערים, אלא באמת נדפס בפולנאה, ולאחר זמן מצאו מספר טופסים שחסר בהם הקונטרס הראשון, והשלימו את החסר בדפוס קארעץ.

ב. שינויי הסכמות

ארבע מאות שקל כסף תקס״ד (רשימת טויבר מס' 65).

ברשימת טויבר המסכימים על ספר זה הם: ר' חיים אבד״ק וואלאזין ור' מרדכי בר' פנחס אבד״ק קארעץ, ואילו ברשימת ווינער („קהלת משה“ א/876) המסכימים הם: ר' לוי יצחק מברדיטשוב ור' יהודה ליב אבד״ק וואלאטשיסק. על שינוי טופסים זה כבר העירו הביבליוגרפים⁸. קיימת סברא אשר המולי״ם, שלא הדפיסו את הסכמותיהם של ר' חיים ושל ר' לוי יצחק ביחד, אלא הפרידום בטופסים שונים, התכוונו בעיקר ללקוחות מחוגי המתנגדים, שהסכמות רבני החסידים לא היו להם לרצון ולא החשיבו. סברא זו אינה מתקבלת על דעתי. ראשית: הרי יש כמה ספרים שהסכמות רבני חסידים ומתנגדים נדפסו זו אצל זו, ואפילו של ר' לוי יצחק ור' חיים⁹. שנית: מה הועילו חכמים בתקנתן? הוציאו את ר' לוי יצחק והכניסו במקומו את הרב דקארעץ, גם הוא רב חסידי (ומחותנו של החוזה מלובלין), הרי מנקודת ראות מעשית היתה עדיפה הסכמתו של ר' לוי יצחק על הסכמתו של הרב דקארעץ.

כשאני לעצמי, יש לי שתי השערות בנידון: האחת – תאריכי ההסכמות על ספר זה הן: הראשונה, של הרב מוואלאטשיסק¹⁰ משנת

8. ראה: ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס בעריכת דוד פרענקיל עמ' 31, 37.

9. ספר „תולדות אדם וחווה“, קאפוסט תקס״ח. ותלמוד ירושלמי דפוס קאפוסט.

10. שאלני ספרן אחד: מה טעם בחר המו״ל להסכמה ראשונה את הרב מוואלאטשיסק דוקא, ורק באיחור של כמעט שנתיים פנה לר' לוי יצחק מברדיטשוב להסכמה שניה? מחברים ומולי״ם היו נוהגים עפ״י רוב לבקש הסכמות מרבני הערים הגדולות, כגון: לבוב, בראדי, זאלקווא, אוסטרהא וברדיטשוב, והסכמותיהם מצויות על מספר גדול של ספרים. הרב מוואלאטשיסק לא היה נמנה כלל על הרבנים שהירבו בהסכמות. עינתי לו: וואלאטשיסק היתה עיר קטן, ובה תחנה של מעבר הגבול. השד״ר מירושלים ת״ו, שהביא את כתב היד לרוסיה להדפסה, עבר בדרכו לפני כן בערי אשכנז, ובשנת תקס״ב הגיע לרוסיה דרך

תקס"ב, השניה – של ר' לוי יצחק מברדיטשוב, כד שבט תקס"ד, והשלישית של ר' חיים מוואלאזין, ה' אייר תקס"ד, ועד שהגיעה ההסכמה לקארעץ עברו עוד בערך שבוע או עשרה ימים. הספר נגמר בדפוס יג סיון תקס"ד, כלומר, כחודש אחרי קבלת הסכמתו של ר' חיים. לפי מצב הדפוס העברי ברוסיה בימים ההם אין להניח שהספיקו להדפיס את כל הספר במשך כחודש ימים¹¹. מסתבר שהחלו בהדפסה זמן מה בטרם הגיעה הסכמתו של ר' חיים, והדפיסו את שתי ההסכמות שהיו בידם מכבר, זו של ר' לוי יצחק וזו של הרב מוואלאטשיסק, וכשהגיעה הסכמתו של ר' חיים הדפיסוה רק בטופסים האחרונים, שהשלימו את מכסת הטופסים של ספר זה. וכמנהג המדפיסים, שנהגו להדפיס את הסכמתו של הרב דמתא במקום הדפוס, צירפו גם את הסכמתו של הרב דקארעץ. השערה שניה: אילו היו מדפיסים את כל ההסכמות יחדו, היו צריכים להוסיף עוד דף אחד, מה שכרוך בהוצאות נוספות, הוצאות ההדפסה ובפרט הוצאות הנייר, שהיה יקר מאד בימים ההם ברוסיה¹² וכשחלקום בין הטופסים חסכו הוצאות אלו¹³ כאמור, אין אלו אלא השערות, ואיני אומר קבלו דעתי.

ג. שינויים בהקדמה

מלבד השינוי שבהסכמות בטופסים השונים, של ספר זה, יש גם טופסים עם שינויים בהקדמה, השינויים אינם בהקדמת השד"ר

מערב וואלאטשיסק, והרב דמתא היה הרב הראשון שהכיר ברוסיה, וכדרכו של עולם קשר עמו קשרי היכרות או ידידות וקבל אצלו הסכמה ראשונה (בתנאי: ודוקא בהסכמת הרב הגאון מחותני החסיד מוהר"ר לוי יצחק אביד דיק' בארדיטשוב). בשנת תקס"ג עבר בערי פודוליה והדפיס שם, בעיר מעזיראב, ספר שלו בשם "חידושי דינים מהלכות פסח מירושלים", ובשנת תקס"ד, כשנגש להדפיס את כתב היד של "ארבע מאות שקל כסף" פנה לר' לוי יצחק להסכמה כדי לקיים תנאו של הרב מוואלאטשיסק. בדברים אלו אינם אלא השערה.

כדאי להוסיף, שהרב מוואלאטשיסק היה מתלמידי המגיד ממעזריטש והיה מקודם רב בובאריו, ויש לתקן טעות הדפוס בהסכמתו שהוא חותם. מזעבז' וצ'ל מזבאריו. בסוף ימיו עלה לאה"ק ת"ו ונפטר בצפת ועל מצבתו צוה לכתוב שהיה "אוהב תורה" (ראה: שערי ירושלים, בפרק על צפת).

11. לדוגמא, ספר "חק ישראל", שנדפס בדפוס זה גופא, החלו בהדפסה בשנת תקס"ט, ועד שהגיעו לסיום ספר במדבר עברו קרוב לשנתיים (ראה: רשימת טויבר מס' 64).

12. על יוקר הנייר בימים ההם ברוסיה (ויש לצרף לזה גם את העניות הגדולה של יהודי רוסיה אז) יש לשפוט עפ"י הנוהג שנהגו המדפיסים במקרה ונמצאו קרעים או חורים בנייר ההדפסה, היו מטליאים את הקרעים והחורים בפיטוט סגנות של נייר, ומדפיסים כך על הנייר המטולא (בידי ספרים כאלה).

13. ואין זה חידוש של מויל ספר "ארבע מאות שקל כסף". מחברים ומוליים – ולא דוקא בדפוס ירוסיה – נהגו לפעמים כך כדי לקמץ בהוצאות. הגדיל לעשות מחבר ספר "אהלי יהודה" (יעסניץ תע"ט) שהיו לו כמה הסכמות ופוזרן בין הטופסים, אחת אחת לכל טופס, ואחרי כל הסכמה הוסיף שורות אלו: "...ושארי הסכמות וגז' וחר' [וגזירות וחרמות] מגדולי אשכנז וחא"י [וחכמי ארץ ישראל] הלא המה כתובים על ספר חבור הלז האחרים אשר בידי משם זה ועם גופי" מחולק"י, כי הכינותי לכל צדיק מדור בפ"ע כי קצר מצע הגליון מהכיל רב ככרדם יחדו".

והוא מסיים בהומור קל: "ודי לעולם להשתמש במאור אחד, וצדיק אחד יסוד עולם".

שהביא את כתב היד מירושלים¹⁴, אלא בהקדמת המו"ל, זה שהזיל זהב מכיסו, ר' מאיר בר' שלמה ממאהליב¹⁵. כשבקרתי בירושלים ת"ו, בשנת תשכ"ד, הראה לי ידידי ד"ר ישראל מהלמן בספרייתו המיוחדת במינה טופס בלתי מצוי של ספר זה, ובו שונה נוסח הקדמת המו"ל מנוסח הטופסים המצויים אצלנו. מאחר שטופס זה נדיר מאד, וגם ניתן להסתייע בו בקשר להשערתי הנ"ל בענין ההסכמות הנני מעתיקו בשלימות:

גיב והגיון: מהמביא לבית הדפוס: המדבר ברשות: מהגאונים הגדולים: אשר בהסכמה יורשים ועולים: מי האיש החפץ חיים: אוהב ימים לראות טוב ולפקוח עינים. עין רואה ואזן שומעת ותכחת חיים: בקרב חכמים תלין ובחרת בחיים: ישמע חכם ויגיד תעלומת חכמה כי לתושיה כפלים: כל הבא לטהר מסייעין אותו מן השמים. יורנו בדרך יבחר דרך החיים: כי נר מצוה ותורה אור בה יסד ה' ארץ וכנן שמים. המאור שבה מחזיר למוטב מקור החיים: כל הלומד תורה לשמה נעשה כמעין המתגבר ומגלין לו רזי תורה בתורת אלקים חיים: ה' יצפין תושיה להולכי תום ונוצרי אורחות חיים. פי צדיק מקור חיים. כל הפורש ממנו כאלו פורש מן החיים. דברי פי חכם חן יושק שפתים. אשר ה' כעץ שתול על פלגי מים: שפתיו דובבות בקבר באור פני מלך חיים. לחכם לב יקרא נבון מתק שפתים. צדיקים במיתתן קרואים חיים. ה"ה איש חי ורב פעלים שקיבץ וריבה פעלים לתורה. גאון ישראל וצבי עדין המקובל האמיתי בוצינא קדישא מו' חיים וויטאל ז"ל. ברוך הוא לה: אשר לא עזב חסדו את החיים אשר כבר קיימו וקבלו קבלה אמיתית מהכמוס שנתגלה ע"י, שתל ע"ץ שטעם עצו ופריו שוה בחיבורו ע"ח ופע"ח [= עץ חיים ופרי עץ חיים]. חיים הם למוצאיהם כל רואיהם יכירו וידעו כי ריהטא דאמת תפסי' להאי: עקב אשר היתה רוח אחרת עמו ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ודעת קדושים מרבנו אלקי האר"י זצוק"ל וחסד ה' מעולם ועד עולם שהובא לכאן: ספר זהיר ובהיר הזה אשר המציא המקובל הנ"ל, והי' כתוב בכתב רש"י גנוז וחתום: באוצרות החיים עיר הקודש ירושלים תובב"א: וחמרא למרי וטיבותא לשקיא נתלגלג זכות ע"י האי צורבא מרבנן, הרב המופלג בתורה ויראה חכם השלם מהו' יצחק דוד בן רבי שד"ר והעתיקו במדינה זו ע"י חקרי לב גאוני עולם המסולאי' בפז אשר להם יד ושם בחכמה הנפלאה הזו, והיה למראה עיני העדה מארי קבלה כאשר העיד הרב הגאון מהו' מרדכי אב"ד דק' קארעץ שראהו מושכים בשבט סופר ויאשרהו חקרי לב ויהללהו וכאשר ראו כן תמהו. ומי שלא ראה אור חכמה זו לא ראה

14. ר' יצחק דוד בן רבי הנ"ל.

15. בהקדמתו (בטופסים המצויים) הוא חותם: מאיר בלא"א הרב החר"ף מו' שלמה ז"ל אשר היה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו בקיס מאהליב. אין ברור לאיזה מאהליב הוא מכוון, אם לזו שברוסיה הלבנה או לזו שבגליל פודוליה. מכיוון שהוא מכנה את הרב ר' חיים מוחאלווי: מורי אלופי ומידועי, משמע שהוא מתכוון לזו שברוסיה הלבנה.

מאורות מימיו כי היא נותנת חיים ללומדי להשיג המושכלות האמיתית ולהגביר השכל על החומר שיהא משולל מכל סיג להתאמת עוצם וגבורות השפעה העליונה שממנה שואבים כל הנאצלים: והשכל מסיבות מתהפך בתחבולותיו וכו'. ולא יפה אמר שלמה ושבח אני את וכו' מהחיים וכו' כי פעולת צדיק לחיים¹⁶

(*) חיי עד גדולים צדיקים במיתתן וכו'¹⁷ וכמו שאמרו בכורות ל"א: כל ת"ח שאומרים ד"ת בעוה"ז שפתותיו וכו'¹⁸ גם אמרו סנהדרין קפ"א (?) שהקב"ה משביע לצדיקים לעוה"ב מזיו השכינה¹⁹ אמנם כן מי אנכי ידע רוחי בקרבי נמוכה שאוכל לרדת מגוית האר"י ז"ל אחת מני אלף אלפי וכו' שותא דמר לא ידענא אך כבר השכיל להפליג של"ה הקדוש בשם הפרדס שאפילו מי שאינו מבין הלשון ומתעמק בקריאה בעניני התורה שכוונתה גילוי הפנימיות שכרו אתו ופעולתו לפניו: ואודה לה' ארוממהו בקהל עם אשר קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר חנני ה' שזכיתי שגם ידי היתה במעל הזה להעלות על משבח הדפוס, אני הגבר ראה עוני, ענה בדרך כחי וראשית עוניי. דלו עיני למרום ענני ה' ענני שתרד ע"ת מן השמיים להכין פעמי באמרותך ולנטות לבי לעשות חקיך: וזכות הקדוש המחבר יתעורר עלינו מן השמים, ונזכה לחזות כל הכתוב לחיים בירושלים לפ"ק [=תקס"ד]. נאום מאיר בהרב המנוח החריף מפורסם מו' שלמה ז"ל מתגורר בטילטולא דגברא קשה פה ק"ק קארעץ יצ"ו.

(*) (הג"ה) אמר הכותב לבער כמוני יפלא אומרו אשר המה וכו' הוא אך למותר אחר שכבר אמר מהחיים וכו' ואולי לחסרון דעת כמוני יתכן לפרש שאומרו אשר וכו' קאי על אומרו מקדם המתים שכבר וכו' כלו' שיש מתים אף שכבר מתים המה יותר משובחים מהחיים דהיינו אשר המה עודנה בחיים והוא חיים הנצחי [הנצחי] כמוזכר בחכמי האמת: ובמנחות כ"ג (?) מסיתו לדרך החיים וע"ש במהרש"א שמפרש שם שקאי על צ"ע ע"ש וכו'. וגם יתורץ קושית השל"ה ז"ל שאומר וטוב משניהם וכו' יסתר להללו שאמרו נוח לאדם שנברא כו' אך לדברינו הנ"ל אולי יתכן מפני שכבר נודע דעת הרמב"ן וכל חכמי האמת שעה"ב המיועד לאחר ת"ה [=תחיים המתים] יהי יותר גדול מעה"ב הבא לאחר מיתה כי התחי' ההיא יהי נצחי בגוף ונפש ועלי' כוונו

16. קהלת ד ב.

17. משלי י טו.

18. חולין ז ב.

19. שם הלשון: שאומר דבר שמועה מפיו בעולם הזה.

20. בבא בתרא י א.

דורשי רשומות כל היעודים הנזכר בלשון חיים וכמו בקדושין וחולין עולם שכולו ארוך²¹ וכו' ומפרש שם המהרש"א שיהיו ימיו לגוף ונפש כדעת הרמב"ן הנ"ל א"כ אפשר שלזה כיוון שהע"ה [=שלמה המלך ע"ה] אחר שהזכיר מקדם שני מיני תחיי, חיי עוה"ז וחיי עוה"ב, ושיבח יותר חיי עוה"ב מפני שהיא חיי עד יאמר ג"כ וטוב משניהם כלומר התחיה המועלת מכולן הוא את אשר עדן לא היה כמו אמרו עין לא ראתה וכו'²². ע"כ".

כאן מתעוררת השאלה איזה משתי הנוסחאות היא הקודמת שהסירו והחליפוה באחרת? תשובה לשאלה זו מצאתי בשינוי נוסח התאריך בשתי הנוסחאות. בטופס ד"ר מהלמן ניתן רק תאריך השנה – תקס"ד, ואילו בטופסים המצויים ניתנו גם היום והחודש – יום ד' י"ג סיון תקס"ד. יום זה הוא היום שבו נגמר הספר בדפוס (ראה „התנצלות“ בעמוד האחרון), ואם כן הרי ברור שאין אחרי יום זה כלום, ונוסחא זו – שהחליפה את נוסחת טופס ד"ר מהלמן היא האחרונה. כנהוג במקרים אלה נותרו שנים-שלושה טופסים שיד המסירים לא הגיעה אליהם, כך נשארה בהם הנוסחא הראשונה, וכמובן הם נדירים.

יש עוד מה להעיר בענין זה: מלבד השינויים בחרוזים ומליצות יש כאן שינוי חשוב ועיקרי. בטופסים המצויים אנו קוראים שורות אלו:

והנה שנים ושלשה דלתות כתובים משני עבריהם הראתי לפני מורי
אלופי ומודעי (!) הגאון הגדול אשר ידיו רב לו בנגלה ובנסתר מו' חיים
ני"ר מ' ואב"ד דק"ק וואלאין יצ"ו ושש על אמרתן כמוצא שלל רב ולא
פסק חוכא מפומי' כולא יומא כי חדות ה' הי' מעוזו על החיבה יתרה
שנודעת לנו שזכינו לאורה. הוא הי' מונה שבחם באו"ר סוד שאינו מאבד
טיפה מחכמת הקבלה אשר לא יסוף זכרו בכאן בפנים חדשות...".

שורות אלו אינן בנוסח ההקדמה של טופס ד"ר מהלמן, ושמו של ר' חיים מוואלוזין אינו נזכר בכלל בטופס זה (ההסכמות הן של ר' לוי יצחק ושל הרב מוואלאטשיסק), הלא דבר הוא? לפי מה שכתבתי הדבר עולה יפה: נוסחא זו היא הקודמת ויש להניח שנכתבה וגם נדפסה לפני שהגיעה הסכמתו של ר' חיים ולכן אין זכרו בה. אם הדברים נכונים הרי מכאן סיוע להשערה הראשונה שלי שהתחילו בהדפסה בטרם שנתקבלה הסכמתו של ר' חיים, וזהו גם טעם השינוי בהסכמות²³.

* * *

21. קדושין לט ב: סיום מסכת חולין.

22. ישעיה סד ג.

23. את הקדמתו (בטופסים המצויים) מסיים המו"ל בתאריך זה:

גן המלך תקפ"ג (חסר ברשימת טויבר).

ספר זה אינו ידוע לביבליוגרפים. מר ריבקינד ע"ה רשם רק את שמו והניח שלא נדפס כלל²⁴ ולכן אני רושמו בזה בשלימות:

ספר גן המלך. חידושים לפרקי דר"א [=דרבי אליעזר] הגדול ופירש למגילת תענית ופירש לפרק שירה ופירש למסכת גרים ולמדרש תמורה²⁵ ולברייתא דסדר עולם וכן למדרש רב²⁶ וגם כן צ"ח (?) במסכת גהנם²⁷ ופירש נבואת הילד וכמה פסוקים בדניאל השייך לזה²⁸ וג"כ השגות על ספר התשבי²⁹. בארם וחדשם הרב... החריף ובקי... מקובל אלקי מארא דסתרי תורה... בנן של קדושים מוהר"ר שמשון יואל הלוי לבית שפירא בעל המחבר כמה ספרים בנגלות ונסתרות... אשר נדפסים עתה³⁰... שהיה אב"ד ור"מ בכמה קהילות ובתוכם היה ג"כ אב"ד ור"מ דק"ק זאבולין וגם היה מגיד משרים בק"ק בוטען ובילדותו היה לר"י [=לראש ישיבה] והרביץ תורה לרבים בבהמ"ד הגדול דק"ק פינסק והיה ג"כ רב דחברות שם כמה שנים... גדרוקט אין קארעץ, ע"י המדפיס מוהר"ר אברהם במהור"ר יצחק אייזיק זצ"ל: ברשיון הצענזר מקאדמיא (!) דק"ק ווילנא. בקארעץ. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוליאוויתש... יר"ה. תקפ"ג לפ"ק. [4], 32 דף. 4°.

הסכמות: ש"ב של המחבר, יהודא ליב בר' יעקב לבית לוי אב"ד דק"ק הארדישץ ואגפיה ומקודם היה אב"ד ומ"צ דק"ק קאסווי, יום ה' ח"י תמוז תקע"ו; מחותנו של המחבר הרב שלמה בר' אברהם מינץ ראב"ד דק"ק סלאנים והיה מקדם אב"ד שלש קהילות פרוזנא קאברין ואעלווי, חמשה בשבת, ח"י סיון תקע"ח; רבנים מובהקים הראב"ד וב"ד צדק שהיו בק"ק פינסק, זאב בר' נתמן אב"ד דק"ק הראדק, צבי בר' יחיאל שהיה אב"ד סטרעשין, יהודא ליב בר' דוב שהיה מ"מ דק"ק

...היום יום ד' י"ג חודש סיון שנת זה שמו אשר יקראו לו אות היא לעולמי עד זכר תזכרונו וסימנך עשיריו מקמציו [מנחות פו: חולין מו] ואתה דע לך הפוך בה והפוך בה וסימנך הגידו האותיות לאחור. לפ"ק. מי חכם ויבן?

24. קרית ספר" ד 64.
25. הדפיסו החיד"א בחלק שני מספרו. שם הגדולים.
26. מדרש אגדת בראשית.
27. מעשה דרבי יהושע בן לוי.
28. את נבואת הילד הוא מפרש על מלחמות נאפוליון.
29. לר' אליהו בחור. נדפס ראשונה איזנא ש"א.
30. ראה להלן פרק ד.

לובאוונע, זאב בר' יוסף יוזיל, יום ג' שהוכפל בו כי טוב כ"ט שבט תקס"ח, פה ק"ק פינסק.

אחרי ההסכמות: המחבר נותן טעם לקריאת שם הספר „גן המלך“ ורושם שמות עשרה ספרים שחיבר והביאם עמו לקארעץ להדפסה, סדר יחוסו ולבסוף שיר קבלי, תחלתו: ידיד נפש עטריאל בעטרת קדושתך תנשאני ברוממותיך ...

באמצע עמוד הראשון של דף כא: ספר חלק ראשון. הגהות ופירושים לספר היחודים³¹ כולו עד סוף כל שער תיקון עוונות שלו ח"ג וח"ד מפע"ח [=מספר פרי עץ חיים]. דף כו עמוד ב: ספר חלק שני, פירוש על מגילת אסתר אשר חברתי יואל בהרב מו' יצחק סג"ל כי לא ראיתי מהזהר לפרש על מגילה זו ולא מצאתי בכתבי אר"י בלקוטי תורה³² ע"ז פי' רק ממה שמוזכר כוונות מגילה בסדור האר"י על ברכותיה ושלח מנות ...

בטופס אחר נשמטו שני הפירושים, על ספר היחודים ועל מגילת אסתר, ובמקום יב הדפים (כא-לב) נדפסו רק שני דפים חדשים, מהם – חצי עמוד הראשון הוא סיום ספר „גן המלך“ ונוסח הידוע: תם ונשלם שבח לאל בורא עולם, ואח"כ מתחיל לוח הטעות לספר גן המלך, „כי לא הייתי על הדפוס שם ונפל כמה טעויות“, ובסוף דף השני – רשימת שמות הפועלים: ...המסדר אותיות שלמה במוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטררהא; המסדר ... הבחור שואל ליב במהר"ר משה זצ"ל מק"ק אוסטררהא ... הפועל ... במכבש הדפוס ישראל במוהר"ר אברהם זצ"ל מק"ק קארעץ.

בטופס עם שני הפירושים אין לא לוח הטעות ולא רשימת הפועלים.

בכדי להסביר את השינוי רב-המשמעות הזה, שהסירו יב דפים והחליפום בשני דפים אחרים, די לקרא את נוסח השער של ספר זה שהעתיקתי לעיל. המחבר מפרט את העניינים שהספר דן בהם, ואילו את שני הפירושים – על ספר היחודים ועל מגילת אסתר – אינו מזכיר כלל, כי באמת אינם שייכים כלל לספר זה והמדפיסים הכניסום בטעות לספר זה (הרי המחבר כותב שלא היה בשעת ההדפסה). הפירושים הללו הם חלק מספר של המחבר בשם „רוח אלקים“, ולכן

31. שער היחודים ותקון עוונות, קארעץ תקמ"ג (רשימת טוהבר מס' 14).

32. לקוטי תורה נביאים וכתובים, זאלקווא תקל"ה.

הסירים מספר גן המלך והדפיס במקומם לוח הטעות, וגם הוכרח להדפיס מחדש את חצי העמוד הראשון של דף כא, שהוא סיום ספר גן המלך³³.

כאן מתעוררת השאלה מה עשה המחבר בדפים אלו שהסיר. יש להניח שמאחר שדפים אלו הם חלק ראשון ושני של ספר „רוח אלקים“, הדפיס את החלק השלישי והרביעי וצרפם יחד, אבל בידי טופס „רוח אלקים“, ואע"פ שעל שערו רשומים כל הארבעה חלקים, הנה הספר מתחיל בחלק שלישי ומסתיים בחלק רביעי, ואילו „לוח הטעויות“ בסופו הוא גם על חלק ראשון ושני שאינם כלל בטופס זה. מכיוון שראיתי רק טופס אחד איני רוצה להכנס להשערות, ואולי בין הקוראים נמצאים עוד טופסים. והדבר טעון בירור³⁴.

ד. מתי נסגר הדפוס בקארעץ?

ספר „גן המלך“ הוא ספרו השני של המחבר. קדם לו ספרו „מלחמות הלויים“ שהדפיס בקארעץ באותה השנה – תקפ"ג.

בהוספות, שהוסיף מר יצחק ריבקינד ע"ה על רשימת דפוסים קארעץ של מר טויבר, רשם את ספר „מלחמות הלויים“ בהרחבה³⁵.

משני ספרים אלו אנו למדים שבשנת תקפ"ג עדיין היה קיים הדפוס בקארעץ.

מר טויבר שלפי רשימתו נתבטל הדפוס בקארעץ כבר בשנת תקע"ט, וספר „עמק השידים“ שנדפס בתקע"ט הוא הספר האחרון שנדפס בקארעץ, הגיב בשעתו על רשימת ספר זה של מר ריבקינד והערים עליה ערימה של תמיהות:

א. דרך המחברים לקחת הסכמות סמוך להדפסה, ובספר זה יש הסכמה משנת תקס"ח, שנים הרבה לפני תקפ"ג.

33. יש להעיר ששני הדפים הללו לא נדפסו בקארעץ אלא באוסטראה. מסתבר שהסיבה לכך היא כיוון שבאותו זמן נסגר הדפוס בקארעץ. ראה להלן סוף פרק ד.

34. בן־יעקב (אוצר הספרים ר 85) אמנם רושם: ספר רוח אלקים, ד' חלקים א) פ"י על ספר היחודים. (ב) פ"י על מגלת אסתר ע"פ סוד. ג) פ"י על אותיות דרכי עקיבא. ד) פ"י מאמר צבאות ה' להרמ"ע מפאנו. אם היינו יודעים שעיין בגוף הספר, הרי מכיוון שלא ידע על קיומו של ספר „גן המלך“ היתה זו הוכחה שבטופס שבידו היו כל הארבעה חלקים, אבל הרי ידוע שביבליוגרפים היו ע"פ רוב מסתפקים במועט, ועיינו בשערי הספרים בלבד, וייתכן שגם בספר זה ראה רק את השער כך שאין לנו שום הוכחה מדבריו.

35. קרית ספר" ד 63-64.

ב. ההסכמות בספר זה אינן סדורות לפי סדר השנים. כי ההסכמה האחרונה משנת תקס"ח היתה צריכה להיות הראשונה מפני שהאחרות מאוחרות ממנה.

ג. בהקדמתו כותב המחבר שהיה עני וב, אוצר הספרים" של בן-יעקב כתוב שהדפיס באותה השנה - תקפ"ג, באוסטרהא, ספר בשם „רוח אלקים". אם היה עני איך עלה בידו להדפיס שני ספרים בשנה אחת?

ד. אם „מלחמות הלויים" נדפס בקארעץ תקפ"ג מדוע שינה את מקום הדפוס ועבר בשנה זו גופא להדפיס את ספרו „רוח אלקים" באוסטרהא?³⁶

בגלל התמיהות הללו מציע מר טויבר לשבש את התאריכים בספר „מלחמות הלויים". את שנת הדפוס - להקדים מתקפ"ג לתקע"ח, ואת שנת ההסכמה לאַחַר מתקס"ח לתקע"ח, והכל יסתדר; בין הדפסת שני הספרים היה ריוח של חמש שנים (דיו לעני שידפיס ספר רק אחת לחמש שנים...); ההסכמה ניתנה בשנת ההדפסה גופא, והרי דוקא היא היא המאוחרת ולכן נדפסה האחרונה; בתקפ"ג הדפיס באוסטרהא, מכיוון שהדפוס בקארעץ כבר נסגר בתקע"ט.

אין ממש לא בקושיותיו ולא בהצעתו ליישבן, ובפרט אין לשבש על ידן את התאריכים. התמיהות א וב אין להם יסוד כלל, והנני תמה על מר טויבר שלא טרח בטרם הקשה קושיות אלו, לבדוק בספרים אם באמת קיימים נוהגים אלו בהסכמות. הרי מצויים כמה וכמה ספרים ובהם הסכמות שניתנו שנים הרבה לפני ההדפסה ומסיבה פשוטה, קל היה יותר לקבל הסכמה מלהשיג את הוצאות ההדפסה והוצאות הנסיעה למקום הדפוס. היה מי שנדד לאסוף פרנומרנטים, או למצוא מתנדבים ש„יזילו זהב מכיסם". והיה מי שהתחיל לחסוך ולצרף פרוטה לפרוטה, כך שעברו שנים עד שזכה להדפסה, ובפרט מחברינו שכותב שהיה עני ושלא קיבל מאחרים כלום להוצאות ההדפסה והכין עשרה ספרים להדפיס, אין תימא שאף על פי שקבל הסכמה ראשונה עוד בשנת תקס"ח, הנה עד שהשיגה ידו את הוצאות הדפסת עשרת הספרים, כבר הגיעה שנת תקפ"ג.

זאת ועוד אחרת, הסכמה זו על ספר „מלחמות הלויים" אינה הסכמה רגילה שניתנה לספר מיוחד, אין נזכר בה שם שום ספר כלל,

אלא היא הסכמה כללית בסתם על כל ספר שידיפיס המחבר, בין בנגלה בין בנסתר, ואפשר שבשעת נתינתה אפילו לא היו מוכנים אצלו עדיין כל העשרה ספרים, ובכגון דא אין שייך לומר שלוקחים הסכמה סמוך להדפסה.

כן לא תמיד היו המדפיסים מדקדקים להדפיס את ההסכמות כסדר נתינתן. מצויים כמה וכמה ספרים שההסכמות מתארכים שונים נדפסו בערבוביה, מטעמים שונים. ובין היתר לפי נוחיות הסידור וחסכון בנייר.

ארשום ספרים אחדים, שבהם מוצאים אנו הסכמות שקדמו שנים הרבה להדפסה, או שנדפסו בערבוביה: חידושי ר' זאב הלוי, זאלקווא תקל"א; אהל רחל, שקלאוו תק"ן; אדרת אליהו, פפד"א תנ"ד; הלכות עולם, זולצבאך תקט"ז; בית יהודה, דעסוי תנ"ח; דברי חכמים, המבורג תנ"ב, והמעונין לחפש ימצא כהנה וכהנה.

גם בתמיהה ג' אין ממש. מר טויבר ידע רק על שני ספרים שהדפיס המחבר: „מלחמות הלויים“ בקארעץ ו„רות אלקים“ באוסטרהא, ולכן נדמה לו שבהצעתו להרחיק זו מזו את הדפסת שני הספרים בחמש שנים ולאחר את ההסכמה מתיישבות כל הקושיות. לא ידע מר טויבר, שהמחבר הדפיס ארבעה ספרים: שנים בקארעץ ושנים באוסטרהא, ועל ארבעתם התאריך הוא תקפ"ג, ואלו שבאוסטרהא גם ההסכמות בהם מתקפ"ג, ואין לפי זה ממש בהצעתו. מר טויבר לא קרא משום מה כראוי את דברי המחבר בהקדמתו, והרי דבריו:

אודה לאל אשר הנחני... בדרך אמת לבא להדפיס ספריי פה ק"ק קארעץ בדפוס של איש תם וישר הרבני המופלג מוה' אברהם בהמנוח הרבני מהו' יצחק אייזיק מפה, והשי"ת יעזור לי להועיל עוד לברך על המוגמר בגמרם אי"ה את אלו הספרים שהבאתי [ההדגשה שלי, ח"ל] להדפוס להדפיס במעותיו שלי שחנני השם ברוך הוא לעד ולא לקחתני מיד איש בעולם מאומה עליהם להדפסה, והמקום ב"ה יהיה עמי גם להוציאם מתחת ידי ולמכרם בלי הפסד עכ"פ רק ליקח מעותי שהנחתי עליהם כי השעה דחוקה ואין כסף לאדון זה כמוני היום... ואלו הן הספרים הנדפסים עתה [ההדגשה שלי, ח"ל] שחברתיים ת"ל ואזכה בגמרם אי"ה...".

והוא הולך ומונה שמות עשרה ספרים שהביא עמו להדפסה. הרי ברור לכל קורא שהביא עמו די אמצעים להדפיס את כל עשרת הספרים שהביא עמו, אלא שהוא מקווה – בגלל אמצעיו המצומצמים – שמעותיו יוחזרו לו ע"י מכירת הספרים.

אשר לתמיהתו האחרונה, התשובה היא פשוטה: באותה שנה נסגר הדפוס בקארעץ³⁷ והמחבר, שהביא עמו להדפסה עשרה ספרים, עבר לאוסטרהא להמשיך בהדפסה³⁸.

ה. תקונים

(א) ברשימתו, מס' 58, רושם מר טויבר:

„תפלות מכל השנה עפ"י מנהג האריז"ל ועם כוונות וסודות התפלה להר"י יעקב קאפיל איש ליפשיץ ממעזריטש, קארעץ, תקנ"ד, 4. בן-יעקב ב.אוצר הספרים" מביא את הדפוס הזה מבלי לציין את שנת דפוסו. אמנם בספר תנא דבי אליהו דפוס מינקאוויץ כותב הרב ר' דוד בר' ישראל „הנקרא בפי כל ר' דוד לייקיס" בהסכמתו מיום ה' אדר"ה תמוז תקנ"ח: וראו והביטו בהסכמת סדורי האר"י זלה"ה שנדפסו בק"ק קארעץ שנת תקנ"ד לפ"ק ושם נדפסו הסכמות מגדולי עולם ומבואר שם ג"כ שממדינה למדינה אין קפידא ...”.

טעה בן-יעקב והטעה את מר טויבר (וגם את מר פרידברג). סדור ר' יעקב קאפיל לא נדפס בקארעץ תקנ"ד אלא בסלאוויטא תקס"ד, וסדור שמזכיר ר' דוד אינו אלא סדור ר' שבתי מראשקוב, והריני לרושמו בזה בפרטות:

סדר תפלה מכל השנה עם כוונת האר"י זלה"ה ... לרוות צמאונים
עדרי צאן קדשים, אל כל אשר יבא... לטעום מיערת הדבש מגווית האר"י ז"ל... הגם שכבר היה לעולמו יצאנו לדון בדבר החדש הגהות ודקדוקי סופרי של הגאון מוהר"ר **שבתי** מראשקוב שנמצא באמתחת כתבי קודש סולת מנופה אשר העלה במצודת עיון חיפוש בכ"ק האר"י ז"ל. זאת ועוד אחרת, שמצאנו וראינו דאתי לידינו יחודי של האלקי קדוש ה**בעש"ט** אשר שמו נודע בכל קצוי ארץ. גם נוסף בו חידושי הקדמות מכל ענין למועדים ולרגלים לתת טעם לשבח שלא יצטרך לכל אדם לשוטט במים רבים אדירים ספרי קדמונים כי ימצא בכאן תורף לבבו בכל אשר יפנה יצליח. נדפס **בקארעץ**. במצות ובהוצאות ה"ה התורני והרבני המופלא כ"ש [=כבוד שמו] מוהר"ר אליעזר ליבר במוי ישראל מק"ק **קארעץ**. בשנת והייתם **לי סגלה לפ"ק** [=תקנ"ד]. [1], 260, 261-344, 62, 99 דף 8°.

הסכמות: ר' משולם זוסמן מאניפאלי, עש"ק ד' טבת, תקנ"ה; ר'

37. לא ידוע שום ספר שנדפס בקארעץ אחרי תקפ"ג.

38. ראה להלן בנספח.

יוסף משה במו' אליעזר מ"מ דק"ק מעזריטש גדול, יום ד' כ"א שבט תקנ"ד; ר' יהודא ליב ברי' יוסף סג"ל האבד"ק שידלוב, יום א' טבת תקנ"ה; ר' פסח במו' שמואל החו' בק"ק זוועהיל, ביום שהוכפל בו כי טוב ר"ח שבט שנת בא יבא המבשר בקץ המשיח [=תקנ"ה] לפ"ק.

מהסכמתו של הרב יוסף משה ממעזריטש גדול: "... בא לפני... מוהר"ר ליבר מאן מק"ק קארעץ ורוצה להדפיס סדור האריז"ל מכתיבת יד של המנוח... איש אלקי מוהר"ר שבתי זלה"ה מק"ק ראשקוב, וכבר שמעתי שרבים מצדיקי דורנו... משתוקקים... מתי יזכו לראות הסדור הנ"ל... ובפרט שיש בתוכו כמה חידושים ויחודים ממור"ר... בעש"ט... הגם שנדפס בק"ק לבוב"י ועדיין לא יצא הזמן של הסכמת דשם כבר נפסקו הדין שממדינה למדינה אינו חל שום איסור, ובפרט מהידוע שאין מניחים להביא ספרים משם וגם מכאן לשם ג"כ אין מניחים...".

מהסכמתו של הרב משידלוב: "... אף שנראה קצת מצוה הבאה בעבירה ח"ו נגד המדפיסים דק"ק לבוב... ממדינה למדינה לא יצאה הגזירה...".

אחרי ההסכמות: "להיות מודעת זאת בכל הארץ שרב האי גאון... יהודה ליב אבד"ק שידלוב הנ"ל היה משגיח בעיני פקיחא תמיד במקומי שהיו צריכים עיון ובענין סדור הכוונות שהשגיח ג"כ על התורה בפני עצמה ועל העבודה בפני עצמה למען לא יצא מתחת ידינו דבר שאינו מתוקן וזאת מכלל דאיכא אחריתא, להודיע שלא חסרנו כל מידעם שהיה נדפס בסידור לבוב, ואף שלפעמים לא נמצא הפתח בזמנו ומקומו עשירה היא במקום אחר ופעמים בא בארוכה וכו'...".

קודם תפלת ק"ש (דף סא ב): "היות שיש שינוי בדפוסים, שדפוס לבוב נדפס כל ד' מיני ק"ש בפ"ע בלתי כללות כולם, ובסידור של מהר"ש [=מורנו הרב ר' שבתאי] יש בו כלל ופרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, ולא ידענו היאך ומה לעשות בדפוס כיון שלנו, כי רבים וכן שלמים עצתם הי' לילך בעקבי ד' לבוב כדי לשנות דרך קצרה, ואנו, להיות מכוון שלנו לזכות הרבים אחזנו במדות זריזות ולא בעצלתיים להיות ירא שמים יצא ידי שניהם, ע"כ הצגנו הק"ש של ד' לבוב אחר סיומו של סידור מוהר"ש והבוחר יבחר".

בדף רסג ב (הנכון: רס ב) שמות הפועלים: המסדר... אריה ליב

במוהו יצחק זצ"ל מק"ק קארעץ; המסדר... אברהם במהו' שמואל זלה"ה מק"ק קארעץ; העוסק במכבש הדפוס... דוב בער בהר"ר אהרן זצ"ל מק"ק קארעץ.

בפגינציא שלישיית סוף דף צט: על ידי הפועל העוסק במלאכת הקודש באמונה יהודא ליב בר' יונה יצ"ו מק"ק קארעץ.

(ב) חק לישראל תקמ"ה (רשימת טויבר מס' 38).

מר טויבר העמיד סימן שאלה על תאריך תקמ"ה, מכיוון שלא ראה את הספר אלא רשמו עפ"י ההסכמות שבספר „כנפי יונה“ קארעץ תקמ"ה שניתנו על שלשה ספרים וביניהם „חק לישראל“ והוא מסופק אם גם הוא נדפס באותה שנה או לאחריה. אין צורך בסימן שאלה, כי נדפס בשנת כי חק לישראל הוא [תקמ"ה], בדפוס יאהן קריגר, וחזרו ונדפסו בו אותן ההסכמות שבספר „כנפי יונה“.

ראיתי רק ספר בראשית.

1. נוספות

(א) לוח ברכת הנהנין מהרב הגאון הגדול החסיד המפורסם בעל המחבר ספר התניא [=ר' שניאור זלמן בר' ברוך, הרב מליאדין]. יען כי רבים הלכותיהם ורבים הנכשלים בהם, וזה היום שקוינו מצאנו שהגיע לידנו קונטרס מהרב הגאון נר"ו מלוקט מפני פוסקים ראשונים ואחרונים בירר וליבן הדרך האמיתי והעמידם בלשון צח ונקי ובשפה ברורה, הלכות קבועות שנה כאן בלשון המשנה הלכות הצריכות מאוד ושכיחות, וגם דיני נטילת ידים אשר שנה לתלמידיו בדרך קצרה. ולהיות שמאוד עתקה גברה תשוקת החרדים לדבר י"י זו הלכה.

חמוש"ד, בלא שם המדפיס [קארעץ, בדפוס ר' אברהם בר' יצחק אייזיק, בין תקס"א לתקס"ג], [25], דף. 8°.

מעבר לשער: אל עין הקורא... (כל נוסח הקדמתו של המו"ל דפוס זאלקווא תקס"א).

את מקום הדפוס ושם המדפיס קבעתי עפ"י צורת השער⁴⁰ שהיא אופיינית לדפוסו של ר' אברהם בר' יצחק אייזיק בקארעץ⁴¹. אשר

40. ראה הצילום, להלן.

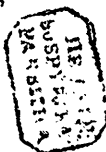
41. השווה שער זה עם שערי דפוס קארעץ אלו: אור המאיר, תקנ"ח; קול אריה, תקנ"ח; רבינו בחיי,

שילת יזה לצי ייב יזה עיי יזיב כסדר 2/19
ספר שאלות ותשובות

דברי רב משלים

אלקו חסון עזרי סאל סגול היו אילול תחילתה בגניא וחריב"ל קולטו שפיקח עיניה קת
התצע מלכען פסק קת נחמתי ודו"ל ה"ל חתנו ירד היו נאון וכן על כל בני תולה שגורו מבני פגע
ומיל' הרקוף וכן' טעמו רד וכן' ומרובם נחריה חסרות' מ' עשי דית' אל' זה דגנ' פדום הלום
כמלום על כהה ש"ל' וידידיו קומים וקומים' נדברי ורובם הגדול הרב רבננים אל' - בנינוו סכר
ה"ד ידול כהה חסרות' אל' נגל' על סד' המטין על אים' חריב"ל ירא' טקן' יתתן' י"ל' וכהה ומה
הקשות על האק' חס' ש"ל' י"ל' ועל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' ומה חסרות' ילא' זה אף' מ' נתן
וינון' ידון' וכהה חסרות' על כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
אל' על כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
לחרי' כהי' למה' חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
כמה חסרות' על' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
הוא' מ' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'

מסכתם עליו הנה ע' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
כמה חסרות' על' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
ע"ל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
הוא' מ' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
ע"ל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
הוא' מ' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
ע"ל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
הוא' מ' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'
ע"ל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'

דוכא (כ"ה חסרות' על' נט' חסרות' וכן' חסרות' גדול' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות'
וה"ל חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות'

ע"פ פה קק קארעין
החת (כ"ה חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות' חסרות'
הוא' מ' ומה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות' יתל כהה חסרות'

בשעת אפי ארי רבב יתורא ופרטיו לקת

Handwritten signature/initials

ספר גן המלך

והדשים למדך דר"א כגזל ושדע לנג' לח' חטתה וסדע למק סדע וסדע למסדת גרוס ונג' לרע: והאודם
 וגבריהו דסדר עולס וכן למדע רב וגס ק' לה במכח נכס ופדע נבולח היגד וכמס
 שמוקס נדליאל הסדך לה וגי'כ סגות לה' בתשכי בלרס ומקסס כבוד רבכ כחודר כגזל כחדיף וביק' סי'י
 ועוקר כרס כ"י ט"ס פ"ס חקבל אלף מררר דכררי חודס כגד סגזל ליע: דעל חלקס גק קדוסיס כבוד
 מוכרי' **שמשון יואל דרז"י** לבית שפירח בעל כחודר כזום סמריס בעלעל ונסחרות פלאי פלמות חקר
 נדססס עהס וכלסר יבאל ונרוסס בסקלות כר'כ כחחנר' כג"ל שסס חכ"ד ור"ג
 כמס קס'לח ובהוסס סס ג"כ נב"ד וי"ס דק"ק ורבוין ווס סס חגה חסריס נק"ק כוטעס ובילדתי סס
 נר"י וכרעין קורס לרביס ככסמ"ד כגזל זק"ק פויכק וכיס ג"כ רב דר'גרות עס כמס עסיס :

גם חלס לתמיס יכינו מדנרס כי לא כגויס עכוו ביוח חלמי סה"ס ז"ל כגויס כאלס חסר חנו מחגודריס
 בארנו חס כי כמס היו עובדו כוכביס ומולות חכמיס בכל כחיעבות לא ידעו ח"י ואלת דכר קדשו לה
 כגידו לבנ כעמיס ככחמיס חל' ס' סס ירלמיס וטלמיין כבוד לחור' עמיס חקסע ולקכ בארלמיס וחסד עס
 כ'כאודס כחוכריס חרת ככסיס וחילתו לנו לדבר חן לכחוב סוס גנחי' עליכס וכל חקסע כג"ל שסס חכ"ד גוי חו
 כגרי חו ח"ס וכדומס כדומס על עכמיס עסי' ביוח חכמי סהמס :

כרעין סלנטמר
 סקלומיח דק"ק
 חילטל :

נדורקף חין קארעץ
 ע"י סמלסיס
 סוכרי' חכרסס כמסרי' ק
 יחק חיווק זל"ל :

בקארעץ

תחת מחלמיס חמיס ככסר חוכסע שייכסויליחוה לעחולמיס וויליכס כלסדלר חמסלרעך
 אלכסרר **באוליאויטש** כמיס דר'יסט חוכסע רלסיכך כלסדלר חוכסע מילעכטיווקט י"ס

חקפ'ז ער'ך

לתאריך, שקבעתי, בין תקס"א לתקס"ג, הרי נימוקי עמי: הרב מליאדי הדפיס ספרו זה לראשונה בשקלאוו תקס"ג⁴² ולא הדפיסו פעם שנית בנוסח זה, אלא עיבדו מחדש בתקונים והוספות וסדר חדש, והכניסו בסידור התפלה שלו שהדפיס לראשונה בשנת תקס"ג, ומתקס"ג ואילך ספר זה הולך ונדפס בנוסח החדש, הן בכל המהדורות של סידור נוסח הרב מליאדי, והן בהוצאות מיוחדות, אלא שמו"ל ידוע בגליציה, ר' יעקב בר' נפתלי הירץ מבראד, הזרז, עוד טרם נדפס הסידור הראשון, והדפיס עפ"י נוסח שקלאוו תקס"ס בזאלקווא תקס"א ובלבוב חש"ד, עם נוסח השער והקדמה משלו, ועם שתי הסכמות למשך שש שנים. מהדורת קארעץ זו שגם היא בנוסח הראשון, ודאי שנדפסה לפני תקס"ג, ואע"פ שחרם ההסכמות דזאלקווא עדיין היה בתקפו לא חשש לו המדפיס דקארעץ, ולא עוד אלא שהעיז והעתיק את נוסח השער והקדמת המו"ל של דפוס זאלקווא, ומטעם זה, כמובן, לא רשם על השער, לא את מקום וזמן הדפוס ולא את שמו כמדפיס, ולכן קבעתי את התאריך - בין תקס"א לתקס"ג.

מגוחך קצת, שרושם עקבות גניבה זו נשאר על השער. המו"ל בזאלקווא תקס"א כותב: „ולהיות שמאוד עתקה גברה תשוקת החרדים לדבר ה' זו הלכה הובא לבית הדפוס ע"י מוהר"ר יעקב וכו"ו. המדפיס דקארעץ לא היה יכול להדפיס את כל המשפט וסיים בתיבות: זו הלכה, והקורא מרגיש בחסרונו שהמשפט נשאר באמצע.

(ב) **סליחות מכל השנה** כמנהג פולין גדול ופולין קטן ומעלהין ואשכנז, באותיות גדולות ובנייר יפה אשר כמוהו עדיין לא היה בא בדפוס עד היום הזה. וגם נתוסף בהם סליחות של יום הכפורים מה שאומרים ביוצר ולמוסף ולמנחה, וסליחות של ד' סיון שאומרים בכל שנה במדינת פולין, וגם פזמון לברית מילה של עשרת ימי תשובה... גדרוקט אין קארעץ אין וואלינשען גיבערנעמאט מיט באויליגונג איינר העכשט פערארדענטן קייזערליכין צענזור אין ריגע. על ידי המדפיסי ה"ה התורני והרבני הנגיד מו' אברהם במו' יצחק אייזיק זצ"ל והשני ה"ה התורני והרבני מוהר"ר אליהו במו' יעקב סג"ל. נדפס בקארעץ.

תקניט: חק לישראל, בראשית, תקיט: שערי גן עדו, תקס"ג: ארבע מאות שקל כסף, תקס"ד. וכמדומה גם ספר אור תורה.

42. בשירת. צמח צדק לאדמו"ר רמ"מ מליובאוויטש, מהדורת ברוקלין תש"ו, בשער המילואים חלק שלישי דף נז כותב הרב מראהאטשאו:

שמעתי מאיזה מורים שתולין הדבר באילן גדול הוא אדמו"ר הגי' [= הרב מליאדי] שבברכת הנהנין שנדפס בראשונה ד' שקלאוו תקיט נמצא כ' תרד"ו בליא בוריקיש. אמנם אח"כ שמעתי שטעות המעתיק והמדפיס הוא, ולכן לא זכר כן בברכת הנהנין שנדפסו אח"כ..."

תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאויטש... יר"ה. בשנת
כי אתה רב סליחות ובעל הרחמים [תקס"ו], [80] דף. 8°.

ספריית ד"ר ישראל מהלמן, ירושלים.

(ג) מחזור, לפני תקע"ו.

בהסכמת ר' מאיר הלוי מ"מ דק"ק זעלווא, על מחזור מנהג פולין,
שנדפס בברדיטשוב תקע"ו, הוא כותב: "... הרבני מהו' יקב בהרבני
מהו' שמואל הלוי המדפיס דק"ק ברדיטשוב הביר', ונלוה אליו גיסו
הרבני מהו' פינחס אליעזר במוה' מרדכי, הציעו דבריהם לפני אשר
עלה בלבם לדפוס מחזור גדול על בויגין⁴³ ולהיות מחזור מיוחד עם
פירוש הארוך כמו שנדפס בד"פ [=בדיהרנפורט] ובקארעץ... ומחזור
מיוחד עם טייטש...".

מכיוון שמר טויבר הכניס לרשימתו גם ספרים שאינם ידועים אלא
על פי רשימת וונדרבאר⁴⁴ יש להכניס גם את אלו:

(ד) עין ישראל, תקנ"ז, 8°. ג' כרכים⁴⁵.

(ה) שמלה חדשה, תקע"ה⁴⁶.

ז. נספח

כתבתי לעיל שמעשרת הספרים שחיבר הרב ר' שמשון יואל הלוי
שפירא, ידוע לנו שנדפסו רק ארבעה מהם, שנים בקארעץ, ושנים
באוסטרהא.

אלו שבקארעץ: הראשון „מלחמות הלזים" רשם מר ריבקינד כנ"ל,
והשני „גן המלך" רשמתי לעיל.

דפוס אוסטרהא עדיין לא זכו לרשימה ביבליוגרפית ראויה
לשמה. ומכיוון ששני ספרים אלו הם נדירים ביותר ואחד מהם רשם
מר ריבקינד רק את שמו והניח שלא נדפס כלל, וגם בכדי שיובנו יתר
הדברים שכתבתי לעיל, הריני רושם בפרטות גם את שני ספרי המחבר
שנדפסו באוסטרהא, אם כי אין מאמר זה דן בדפוס אוסטרהא.

43. כלומר, בגודל פולין.

44. ראה „קרית ספר" כא 293—295: כב 84.

45. ליטעראטורבלאטט דעס אריענטס (גרמנית) 1847, נ" 15.

46. שם.

(א) **ים החכמה**. חידושים ובאורים על שלשנה] ספרים והן שלשה חלקים בספר זה: חלק הראשון בו פירש מספיק צח ומצוחצח על ספר יצירה לאברהם אבינו ע"ה: וחלק שני פירש... על ספר ברית מנוחה שחיברו גאון קדמון רבינו אברהם ז"ל, וחלק השלישי ביאור... על ספר התמונה⁴⁷ שחיברו התנא הקדוש רבי ישמעאל כהן גדול: ושלשה חלקים אלו נקרא ספר ים החכמה, אשר חיברם הרב... החריף ובקי... מקובל אלקי, מארי דסתרי תורה... בנן קדושים... מוהר"ר שמשון יואל הלוי לבית שפירא בעהמ"ח [=בעל המחבר] עשרה ספרים... אשר נדפסים עתה וכאשר יבא זכרונם בהקדמת הרב המחבר לקמן, וכבר יצא לו מוניטין בעולם בחיבורו על ש"ס ופוסקים נקרא ספר מלחמות הלוי אשר נדפס מכבר בק"ק קארץ, שהיה אב"ד ור"מ בכמה קהילות ובתוכם היה מגיד משרים דק"ק בוטען, וגם בילדותו היה לר"י והרביץ תורה לרבים בבהמ"ד הגדול דק"ק פינסק וגם היה רב דחבורות שם כמה שנים. גדרוקט אין אוסטרעה ברשון (!) הצענזר מקאדמיה (!) בק"ק ווילנא, ע"י המדפיס מוהר"ר אהרן במוהר"ר יונה זצ"ל. **באוסטרעה**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פוואלאוויטש... יר"ה. בשנת תקפ"ג לפ"ק. [3]. 33 דף. 4°.

על השער כד פרחים מוקף זר פרחים עגול.

הסכמות: רבני פינסק משנת תקס"ח⁴⁸; דייני צדק דפה ק"ק אוסטרעה, יום ג' ח"י אלול שנת תקפ"ג, חתומים: יהודה בהרב המנוח צבי הירש דיינא וספרא דק"ק אוסטרעה; יהודא ליב במוהר"ר מתתיהו זצ"ל מ"צ בק"ק אוסטרעה.

מהסכמת רבני פינסק: "... וכבר יצא טבעו של הרב מוהרש"י הלוי שפירא בשני חיבורים... אשר הדפיס מקדם בק"ק קארץ, ספר מלחמות הלוי על ש"ס ופוסקים, וספר גן המלך בכמה חידושים... והנה גם כאן... הולך ומדפיס שני ספרים, ספר ים החכמה... פירושו לספר יצירה ופירש על ספר התמונה ופירש לספר ברית מנוחה... ועיינו בהם ומצאנו פלאי פלאות... וגם עוד מדפיס... ספרו רוח אלקים ופירש בו פירש לספר היחודים ופירש לספר אותיות דרבי עקיבא ופירש למגלת אסתר ופירש על מאמר צבאות ה' להרמ"ע מפאנו...".

אחרי ההסכמות: הקדמת המחבר בטעם קריאת שם הספר ים

47. קארעץ, תקמ"ד (רשימת טויבר מס' 18).

48. הסכמה זו נדפסה בכל ארבעת הספרים שהדפיס והארכתי הדברים עליה לעיל בפרק ה.

החכמה; שמות עשרה ספרים שחיבר; סדר יחוסו; שיר ותפלה ע"פ דקדוק וע"פ משקל השיר ומרומז בהם שמות נוראות כחות הפעולה שייסדו הרב המחבר בסיום ספר זה. משקל ראשון, תחלתו: אדון הצדק איחל צדקך; משקל שני, תחלתו: אתה לבדיך, ולא היה לפניך, ואין אחריך...

דף א-ו, פירוש ספר יצירה. דף ז-כז, פירשתי על ספר החשק והוא המצוי עתה בידינו וקוראין לו ספר ברית מנוחה, אבל טעות הוא בידם כי הוא הקיצור מספר ברית מנוחה נקרא ספר החשק, וכן איתא בעמק המלך שנקרא הקיצור בשם זה. דף כח, פירש ספר התמונה; דף לד א - שמות הפועלים: ...המסדר... שלמה במוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטרהא; המסדר... הבחור שואל ליב במהו משה זצ"ל מק"ק אוסטרהא; העוסק במכבש הדפוס ישראל במהו אברהם זצ"ל מק"ק קארעץ. דף לד ב, לוח הטעות.

(ב) **רוח אלקים**. בו ארבעה חלקים. חלק ראשון פירש מספיק וצח והגהות לספר היחודים להאר"י ז"ל⁴⁹ שהיה סתום וחתום מבלי פירוש עד עתה וגם היה כולו משובש בטעויות רב... וחלק שני פירש על מגילת אסתר ע"פ סוד...⁵⁰ וחלק שלישי פירש... על ספר אותיות דרבי עקיבא שהיה ג"כ מבלי פירוש עד הנה... וחלק רביעי פירש ארוך על מאמר צבאות ה' להאיש אלקי רבינו מנחם עזריא מפאנו בעל עשרה מאמרות. כל אלו פירושים על ד' ספרים אלו שהם ארבעה חלקים בספר זה נקראו בשם אחד ספר רוח אלקים. חיברם ופירשם ויסדם... הרב מוהר"ר שמשון יואל לבית שפירא... וכבר יצא לו מוניטין בספרו מלחמות הלויים על ש"ס ופוסקים וספרו נזר הקודש פירש הזהר חדש⁵¹ ושאר אחר נדפסו מכבר בק"ק קארץ ופה קה"י = [קהילת ישראל]... גדרוקט אין אוסטרהא ברשון (!) הצענזור מקאדמיא (!) בק"ק ווילנא, ע"י המדפיס מוהר"ר אהרן במוהר"ר יונה זצ"ל. **באוסטרהא**. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פוואלאוויטש... יר"ה, בשנת תקפ"ג לפ"ק. [2], 18 דף. 4°.

על השער אותו הקישוט שבספר ים החכמה הנ"ל.

אותן שתי ההסכמות שבספר ים החכמה הנ"ל; הקדמת המחבר

49. ראה הערה 30.

50. ראה מה שכתבתי לעיל סוף פרק ג.

51. הרי שגם ספר זה, המישי מעשרת ספריו, נדפס. לא ברור אמנם אם בקארעץ או באוסטרהא, ולא

ראיתי וגם לא שמעתי על טופס מספר זה.

בטעם קריאת שם הספר רוח אלקים; שמות עשרה ספרים שחיבר; סדר יחוסו; שיר אשר יסד המחבר ובו תפלה בצחות לשון הקודש ע"פ דקדוק ומשקל שווי בינוני ופייטני, וגם ע"פ שמות הקדושים כחות הפעולה בגמר הדפסת ספרו זה רוח אלקים, תחלתו: יחיד שעה הגיוני...

דף א-ח, חלק שלישי, פירוש על ספר אותיות דרבי עקיבא על פי סוד וגם ע"פ נגלה ונגס ביאור על אותיות שבספר האגור בהלכות תפילין. מדף טו ואילך, חלק רביעי, פירוש על מאמר צבאות ה'. דף יח ב - לוח הטעות לספר רוח אלקים. ושמות הפועלים: המסדר... שלמה במוהר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטרהא; המסדר... הבחור שואל ליב במוהר"ר משה זצ"ל מק"ק אוסטרהא.

לוח
ברכת הנהגין

מהרב
בגאון הגדול ההשול המפורסם בעל
המחבר ספר **הנהגין**

יען
כי רבים הלכותיים ורבים הנבטלים בהם;
וזה הו' שקיטו מצוטט כהגב' לידע ק נערס
מהרב הגאון נר"ו מליקט מש' פוסקים רחשנס
וחטרוליס ובייר ולבין הדרך החמישי והעמדם
בלשון לח ונקי ובשפה בחרה, הלכות קבועות
מה כאן בלשון המשנה ה' לוח הגרינות מ"וד
ושכחות וגם דיני **נטילת ידים**
חשר שנה לתמידו
בדרך קרה, ולכיות שמאוד
עתה נברה משוקת
המרדים לדבר י"י
וז הלכה.

גם אלה לחכמים יבינו מדעתם כי לא כגוים אשר
היו בניו חמתי הא"ל גוים כ לו אשר
אנו מחנכים בארמזם כי הלא היו עובדי טבוב'
ומזל' ודבק' בכל המעובר' לא ידעו את ה' ואת דבר
קדשו: אכל העמים שבוניטו את ה' הם יראים
ונוקמים כבוד לתורתו עשים עששט ועדק בארלות'
ומסד עם היואדים המוס' אחת כנפיהם וחלילה לנו
לחשוב אן לדבר שום בגאון עליהם: וכ"מ שנוכר
בספרים נ"י י"ו כרי או אומות העולם וכדומה
הבחינה על עבד'ם שהיו כיתי המשנה:

הדפוס העברי בשקלאוו *

את סקירתו על הדפוס העברי בשקלאוו פותח מר א. יערי¹ בשבחה של שקלאוו שבאו לה, משנספחה לרוסיה, בשנת תקל"ב, שנות גשוג כלכלי ופריחה תרבותית עד שהיתה למרכז ספרותי חשוב שני במעלה לוויילנא, ומסיים, ואין פלא איפוא אם הדפוס העברי פרח בשקלאוו בתקופה ההיא ובה נדפסו כמאה וששים ספר במשך יובל שנים ויותר, שנות תקמ"ג-תקצ"ה". למעשה אנו רואים מרשימתו של יערי שמיסדי הדפוס העברי בשקלאוו, ר' צבי הירש מרגלית וחתנו ר' שמואל בר' ישכר בער, לא היו כלל בני שקלאוו אלא באו לשקלאוו מוואלין שבאוקראינא. הללו היו מדפיסים נודדים שהקימו תחלה דפוס עברי באלעקסניץ שבוואלין, משם עברו לקארעץ – גם היא בוואלין – ומקארעץ נדדו לשקלאוו.² ולא עוד אלא כנראה הביאו עמם מקארעץ גם מולי"ם או מביאים לבית הדפוס ועל שערי איזה ספרים גדולים שנדפסו בדפוסם אנו מוצאים כמולי"ם את ר' אשר בר' יוסף פרעמסלר מזאלקווי, ולע"ע קבע דירתו בקארעץ" ושותפו ר' אהרן ב"ר משה מדרכי מראזלע, ולע"ע קבע דירתו בק"ק זאלקווי". אנו רואים מזה ששקלאוו עצמה לא לקחה שום חלק בהקמת הדפוס העברי הראשון בה.

תמונה עגומה למצב הדפוס העברי בשקלאוו, אחרי אשר המדפיסים בני וואהלין עזבו את שקלאוו ובני שקלאוו עצמה התחילו לעסוק במלאכת הדפוס, נותן לנו מחבר הספר, „אהל רחל" שהדפיסו בשקלאוו בשנת תק"ן³ כשבע שנים אחרי הקמת הדפוס בשקלאוו. בהקדמתו אומר המחבר בלשונו המליצית-חרוזית כדברים האלה:

„...שבזמנים... הללו כמעט בית הדפוס היא נעולה אין דורש לה כי החבורים החדשים גם ישנים... מרבים העם למשוך מהם ידיהם, כי נפל מעמנו... במחתת רזון ולא תעשינה תושי להביא טרף לבתיהם, ורב מן העשירים כבוד עשרם אין לו שבח בספרים, כי הנם טמונים תוך אהליהם נכסים ונסתרים, אך בית אבנים יחזה ולבושי

1. קרית ספר" כב, 49.

2. על סבת נדודם כתבתי במאמרי על הדפוסים העבריים ברוסיה והחסידיים [יידיש].

3. מס' 46 ברישימת יערי.

מכלול ושנים ופנינים וספירים, ולעומת זה כל הדפוסים עצורים, והפועלים ברבות הימים ממלאכתם נעדרים, בשפלות ידיהם מתפרנסים ממלאכות שמהם זרים, ולעומת שבא לפרקים איש אחד... מארץ מרחקים (ההדגשה שלי. ח. ל.) מהשרידים אשר בתורת ה' מתאבקים... אז המה חוזרים לעבודתם ומתרפים במלאכתם כי ההרגל מונעתם..."

כמה לא נשתנו הזמנים! העניים אין ידם משגת לקנות ספרים והעשירים עיניהם לבצעם וכמה רחוקה היא תמונה זו מצוירו של יערי על מרכז ספרותי ופריחת הדפוס בשקלאוו.

גם במאה וששים הספרים שנדפסו בשקלאוו אין לראות סימני פריחה. 160 ספרים במשך יותר מיובל שנים, היינו כשלושה ספרים לשנה, אין זה רב כל כך, ובפרט שרובם ספרים קטנים (מועטים המה הספרים הגדולים שנדפסו בשקלאוו). ואם נשוה מספר זה למספר הספרים שנדפסו בדפוס אוקראינה, למשל לדפוס סדילקאב, אשר במשך כעשרים שנה נדפסו שם יותר ספרים מאשר בשקלאוו במשך יובל שנים וחלק גדול מהם ספרים גדולי הכמות, לא תהי' ההשוואה לשבחה של שקלאוו. זאת ועוד אחרת: כשאנו עוברים על רשימת הספרים שנדפסו בשקלאוו אנו רואים שהדפוס העברי בשקלאוו הסתגל לשוק הספרים של בעלי-בתים בינונים יודעי ספר, חוץ מאיזה ספרים של מחברים חדשים שהדפיסו את ספריהם על ידי פרנומרנטים ולא היו תלויים בשוק הספרים, אבל מ"מרכז ספרותי חשוב, שני במעלה לוילנא" היינו יכולים לקוות שידפיסו ספרי ש"ס, ספרי הראשונים, שו"ת, ספרי הלכה וספרי חקירה וקבלה וכו' והמחסור בספרים הלא הי' גדול מאד בימים ההם, ואם נשוה את רשימת הספרים שנדפסו בשקלאוו לרשימת הספרים שנדפסו בסדילקאב, עירה נדחת שלולא הדפוס העברי בה אפשר שגם את שמה לא היינו יודעים, עוד הפעם לא תהי' ההשוואה לשבחה של שקלאוו. סוף דבר מתוך שבחה של שקלאוו שהפליג מר יערי אנו באים לידי גנותה...

* * *

את דגל המדפיס ר' מרדכי בר' שמואל הורוויץ הלוי, כד עם פרחים ועליהם יושבת צפור, רוצה מר יערי לפרש שהכד מרמז ליחוס לוי של המדפיס⁴ אבל אי אפשר לומר כן, כי ציור זה גופא אנו מוצאים גם

3. עיין, תולדות רבנו חיים מוואלוז'ין ווילנא תרס"ט, ע' 33.

4. עיין ספרו "דגלי המדפיסים העבריים" ירושלים תשי"ד, ציור 186 ו' 180.

אצל מדפיסים אחרים, כגון אצל המדפיס פנחס בר"ץ בדפוס ראדוויל⁵ שלא הי' לוי כלל, וכן – בקצת שינוי, ראש הצפור פונה לימין, אצל המדפיס ר' משה שפירא מסלאוויטא⁶ וראיתו מהויניטה שנמצאת על ספרים אחדים שהדפיס בקאפוסט אינה ראוי כלל, כי הלא גם שותפו ישראל יפה היתה לו ויניטה כזו⁷ אע"פ שלא הי' לוי כלל. ובכלל מוטיב זה של כד או עציץ של פרחים מצוי כל כך בדפוסים רוסיא שאין ללמוד ממנו כלום, בודאי מפני שהי' מצוי תמיד נגד עיני האומנים – ציירים על חלונות בתי בני ישראל כנהוג בערים הקטנות ברוסיא, והי' אולי הקשוט היחיד בבתיהם.

את רשימתי דלהלן חלקתי לשנים, החלק הראשון מלואים לרשימת יערי במספרים חדשים, והחלק השני הערות ותקונים לרשימת יערי והשלמות לאיזה ספרים שמר יערי רשםם שלא ע"פ הראי' אלא ע"פ מקורות ולכן חסרים הפרטים הביבליוגרפיים; חלק זה מסומן במספרים של רשימת יערי.

את כל הספרים ראיתי בעיני (חוץ מארבעה שרשמתי ע"פ מקורות) רובם באוצר הספרים של הרבי מליובאוויטש כעת בברוקלין נ. י. ושמונה בספרית הסמינר ע"ש שכטר בנויורק (ותודתי נתונה לידידי הסופר וביבליוגרף מומחה מר יצחק ריבקינד שנתן לי בעין יפה את האפשרות להשתמש בספרים הללו) ואחד בספרית „ייווא“ בנויורק.

הוספות לרשימת יערי

תקמ"ג

1. [ספר היראה] ספר סוד התשובה וקרבן התענית ואגרת התשובה להחסידי... רבינו יונה... הנקרא ספר היראה... וכבר הי' לעולמים וכולם בלו בכך התעוררו א"ע לדפוס באותיות חדשים ודיו שחור ונייר לבן... גם מען האט צו גישטעלט פירוש טייטש אלי הנהגות וואש עש גיהער צו נשים... נדפס פה ק"ק שקלאוו תחת ממשלת האדון... סעמיאן גאוורילאוויץ זאריץ, בדפוס החדש אשר הוקם... ע"י המשותפים... צבי הירש בהרבני ארי' ליב וחתנו...

5. ספרי' עם פי'. זרע אברהם, ראדוויל תק"פ.

6. שלחן ערוך חשן משפט, סלאוויטא תקע"ז.

7. דגלי המדפיסים העבריים ציור 185.

זֶה

ספר מוסר

אשר מימים רבים לא היה על מכבש הדפוס.
ועכשיו התעוררנו א"ע על הדפוס אהו לכבוש
וכדפס בכל מיני יופי לכל יהא בו שמץ ודופי
על גייר לבן וליו שחור ואותיות חדשים כאשר
עפעפיכם יישירו נגדיכם

דפס פה ק"ק שלאו

תחת גמזלת החזן בגדול החסיד
ינענחל מאייאר העמייאן
נאורילאויטש זאריטש
קאוואליר

כדפום חדש אשר הוקם לתפארת ע"י
הרבני המועלא כמהור"ר צבי
הירש בהרבני מהור"ר אריה ליב אשר היה מקד'
בעל מדפים בק"ק קארעץ ובק"ק אלעקסניץ

בשנת אורח חיים תוכחה'מז'ר לפ"ק

זוה

ספר בוסר

אשר מימים רבים לא היה על מכבש. הדפוס
ועכשיו התעוררנו ח"ע על הדפוס אותו לכבוש
ומדפס בכל מיני יופי לכל. יהא בו שמץ ודופי
על כיר, לכן ודיו שחור ואותיות חדשים כאשר
עשעפיקם ייסירו נגדיכם.

נדפס פה ק"ק שקלאוו

יתחת ממזלת הארון הגדול החסיד
יענעראל מאייר קאוואליר
סעמיאן גאוורילאוויטש

זאו"ימוש יר"ה

בדפוס חדש אשר הוקם לתפארת ע"י
הרבני המופלא במהור"ר צבי
הירש בהרבני מהור"ר אריה לייב אשר היה מקד
בעל מדפים בק"ק קארעץ ובק"ק אלעקסניץ.

בשנת אורח היום תיכחת בוסר לפ"ה

מוה"ר שמואל במוה"ר ישכר בער סג"ל אשר היו מקדם בעלי מדפיסים בק"ק קארעץ, בשנת יהי לבי תמים בחקיך [תקמ"ג]. 28 דף. 12°.
(אותיות מרובעות ואותות צו"ר).

בסוף הספר תוכחה מספר חות יאיר התחלתה, מי יתן ואוכל לשאת כל היסורים... דף כז-כח מכילים, אורחות חיים" [מעשה שהי' בימי האריז"ל]. (טופס בספריית הסמינר ע"ש שכטר בנוירק).

1. מעלת הצדקה. ראשית חכמה יראת יי. ספר ויכוח יצ"ט [=יצר טוב] עם בן אדם. מעלת הצדקה. מאן בעי חיי בהאי עלמא ובעלמא דאתי. יקרא בזה הספר בלבא רעותא, הגם בעיתים מזומנים בשבתה וחדשה, והבא לטהר א"ע [=את עצמו] מסייעים לו כלה לעשותה, ויבא לשלימי השם לקיים התורה בכל פרטותיה*.

ווער עס וויל קריגן צוויא וועלטן; זאל ער ליינין דעם ביכל וועט אים זיין הארץ ווערין גישפאלטין; ער זאל ליינין אופט אונ ניט צו צייטין; אזו וועט ער זיך פר נעמיין צו דינן הש"י אונ אוך גוט בגיין מיט לייטין.

נדפס פה ק"ק שקלאוו. תחת ממשלת האדון... סעמייאן גוורילאוויץ זאריץ. בדפוס המשותפים הרבני... צבי הירש בהרבני... ארי לייב זצ"ל וחתנו... מהור"ר שמואל במהור"ר ישכר בער סג"ל בשנת כי ממנו תוצאת חיים לפ"ק [תקמ"ג]. [10] דף. 8°. העברית באותיות מרובעות מנוקדות והידיש באותיות צו"ר.

מכיל דברי תוכחה, בעיקר על זלזול בענינים שבין אדם לחבירו, על רדיפה אחר הממון, כבוד ותענוגות בני אדם. מסודר בעשרים ושתיים פיסקות, כל פיסקא מתחלת באות מן הא"ב כסדרו, והכל בחרוזים. הידיש (תרגום חפשי ומקוצר) נדפס אחרי כל פיסקא. גם היא, כמו העברית, בחרוזים, וכל פיסקא מתחלת באותה אות מן הא"ב של הפיסקא העברית.

הקולופון: הכרך קטן הלז שנקרא מעלת הצדקה המכוון הוא שצדקה בניקוד צדקה [דלת צרויה] בלי"א [בלשון אשכנז] פרומה יי. זכרון אחד עולה לכאן ולכאן. ומי שיחוש בו יהיה לו תקומה ויראה ירושלים בבנינה, והיה מעשה הצדקה שלום. אמן.
ראיתיו בגנזי ד"ר ישראל מהלמן.

8. מהאותיות הגדולות בפיסקא זו יוצא השם, מרדכי, מן הסתם שם המחבר.
8. כלומר, המחבר רצה להציב זכרון לאשה ששמה, פרומה, לכן קרא את שם ספרו בשם, מעלת הצדקה, בכונה לא לניקוד הרגיל אלא בצירי: צדקה [- צדקנית]. והרי זה פירושה של תיבת פרומה בידיש.

2. קינות לתשעה באב כמנהג פולן פיהם מעהרין ושלעזיא ליטא ורייסין דיזי קינות מיט טייטש איז שון פיל מאל גדרוקט גווארן נייארט מיט קלייני (אותיות) און אן איכות, היינט האבן מיר געשטעלט מיט איכות ... אויף גרעשרה אותיות און אויך ווייש פאפיר ... עש זאל קענין ליענן דער פשוטי מענש און די אלטה לייט. נדפס פה ק"ק **שקלאוו** תחת ממשלת האדון ... סעמייאן גוורילאוויץ זאריץ ... בדפוס החדש אשר הוקם ... ע"י המשותפים ... מו"ה צבי הירש ... במוה"ר ארי' ליב בק"ק אלעקסניץ ובק"ק קארעץ, שנת תקמ"ג. [41] דף, 4°. (הפנים באותיות מרובעות והתרגום באותיות צו"ר).

התרגום למטה מן המקור, במקור שני טורים בכל עמוד. (טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בנוירק).

תקמ"ה

3. **חמשה חומשי תורה** ... עם תרגום אונקלס ... ועם פירושים שלשה ... פירש"י ... ופירוש הרמב"ן ... ועם פירוש **אור החיים** ... החכם ... כמוה"ר חיים ן' עטר זצ"ל מתושבי ארצות המערב ולבסוף ימיו הלך לקבוע בית מדרשו בעיר ירושלים ... עם חמש מגילות ופרש"י ותרגומיהם ... הובא לבית הדפוס במצות ובהוצאות המשותפים ... התורני מוה"ר אשר בן ... התורני והרב ... מוה"ר יוסף פרעמסלר מק"ק זאלקווי ולעת עתה קבע דירתו בק"ק קארעץ ושותפו ... מהו"ר אהרן בהתורני מהו' משה מרדכי מק"ק ראזלע ולעת עתה דירתו בק"ק זאלקווי נדפס פה ק"ק **שקלאוו** תחת ממשלת האדון ... סעמייאן גאוורילאוויץ זאריץ ... בדפוס המשותפים ... מוה"ר צבי הירש ב ... מהו"ר ארי' ליב וחתנו ... שמואל במהו"ר ישכר בער סג"ל אשר היו מקדם בעלי מדפיסים בק"ק קארעץ ובק"ק אלעקסניץ, לפרט מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך [תקמ"ה]. חלק ראשון, בראשית ושמות. חסר השער. [1], 91, 80 דף. חלק שני, ויקרא־דברים [1] 61, 63, 61 דף. 2°. (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות רש"י).

עם הסכמת ר' שמואל ב"ר אביגדור אב"ד ווילנא מיום ה' תצוה תקמ"ג; הסכמת ר' ישכר המכונה בער במוהר"ל שהי' אבד"ק סלוצק מיום ג' יב שבט תקמ"ה פה שקלאוו. אחרי ההסכמות הקדמת המביאים לבית הדפוס.

בסוף חלק בראשית נדפס שיר (תחלתו: ויען אברהם ויאמר) מאת הזעזיר אברהם במו' יצחק חתן מוה' יצחק סג"ל משורר דק"ק שקלאוו.

שיר (תחלתו: אחרי ראותי) מאת הדרוקר אהרון במוה"ר טעבל מק"ק אלעקסניץ ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו, שיר (תחלתו: ויגש יוסף בתחנה) מאת יוסף ב"ר שלמה מק"ק שקלאוו, שיר (תחלתו: על הטוב יזכר) מאת המסדר אותיות מאיר במוה" שלמה מק"ק קארעץ ולע"ע... בק"ק שקלאוו, שיר (תחלתו: ויאמר יוסף) מאת הדרוקר יוסף ב"ר שלמה מק"ק קארעץ ולע"ע... בק"ק שקלאוו, ושיר (תחלתו: ברוך אשר זכיתני) מאת הדרוקר ברוך במוה" אלי מק"ק שקלאוו.

בסוף חלק דברים: התנצלות בעלי המדפיסים המביאים לבית הדפוס בחתימת שני השותפים הנ"ל; התנצלות המגיה דניאל ב"ר יקותיאל זלמן כץ מראסנא, רשימת הפועלים כנ"ל אחרי ספר בראשית. על אדות חומשים אלו שמעתי אגדה יפה אחת הראוי' – לדעתי – לפרסמה בדפוס.

בפירוש, אור החיים" שבחומשים אלו נפלו שתי טעויות דפוס, אחת בספר במדבר, בפרשת סוטה, והשני' בספר דברים, בפרשת ראה. בפרשת סוטה, על פסוק ואמרה האשה אמן אמן, מביא בעל, אור החיים" את דרשת חז"ל על פסוק זה אמן אם מאיש זה אמן אם מאחר, ובהוצאה זו נשתבשה תיבת, "מאחר" ובמקומה נדפסה תיבת, "מאשר". את הפסוק כי יהי' בך אביון וגו' בפרשת ראה מפרש בעל, אור החיים" על דרך הרמז על משיח ומסיים את דבריו, "שיעריך האדם בדעתו שהמעשה היא לתכלית דבר זה של משיח ה' ושמו חיים" ובהוצאה זו נשמטו שתי התיבות, "ושמו חיים" ודבריו מסתיימים בתיבות, "משיח ה'".

ועל שתי טעויות אלו – אומרת האגדה, שאינן כלל טעויות שנעשו ע"י הבחור הזעזער אלא נעשו במכוון, זו שבפרשת ראה על ידי המביא לבית הדפוס ר' אשר בר' יוסף הנ"ל, וזו שבפרשת סוטה על ידי בעל, אור החיים" בכבודו ובעצמו...

כידוע – אומרת האגדה – האמין בעל, אור החיים" שנשמתו היא ניצוץ מנשמת המשיח ומרמז על זה בספריו. אחד הרמזים על זה הם דבריו הנ"ל, "משיח ה' ושמו חיים".

ר' אשר הנ"ל, המו"ל את החומשים עם פי' אור החיים" בשקלאוו – אומרת האגדה – אף שהי' בר אוריין וממשפחה חשובה * אבל עוד בארץ מולדתו בגליציה נתפס להשכלה שכבר התחילה להתפשט שם על ידי הירץ הומברג וסיעתו, אלא, שכרבים כמוהו בתקופה הראשונה של ההשכלה, נשאר משכיל בסתר ושום אדם לא ידע מזה, ובפרט כשנתקשר עם מדפיסי קארעץ והלך עמם – בתור מו"ל – לשקלאוו התנהג בשקלאוו כיהודי ירא וחרד לכל דבריו ושום איש לא חשד בו שנתמשכל. המשכילים כידוע – אומרת הלאה האגדה – לא האמינו בביאת המשיח וכפרו בשיבת ציון והתחילו אז משמיטים מסדורי התפלות את התפלות שיש בהן תקות הגאולה ושיבת ציון, ולכן כשראה ר' אשר את דברי בעל אור החיים, "משיח ה' ושמו חיים" לא יכול לסבול את הדבר,

וכסידר הבחור הזעזער עמוד זה והכינו לדפוס, טרם שהעלהו על מכשב הדפוס, התגבר ר' אשר בחשאי והשמיט שתי תיבות הללו. בעל אור החיים בגרעון - ממשכת הלאה האגדה - הרגיש מיד בדבר והקפיד ואמר: הרשע הזה השמיט את שמי מספרי ואני אכניס את שמו לספרי, ומיד פרח - מכל הטופסים של חומש במדבר שנדפס כהוגן, שהרי ספר במדבר נדפס טרם עשה ר' אשר מה שעשה - החי"ת מתיבת, מאחר" שבפרשת סוטה ובאה שי"ן וישבה במקומה ונמצא כתוב בכל הטופסים, בין מאיש זה בין מאשר", וככה נכנס שמו של ר' אשר זה בספר, אור החיים" לדראון עולם.

לא עברו ימים מועטים - מסיימת האגדה - ור' אשר דן נתפס לאותו מעשה שבפרשת סוטה. אחת מנשי שקלוב נחשדה לדבר עבירה, וכשהביאה לבי"ד לחקירה ודרישה הודתה ואמרה, מאשר" ... ונתגלה קלונו ברבים. וכנהוג בימים ההם העבירים ברחובות שקלוב, משוחים בזפת ומקושטים בנוצות ואנשי שקלוב עוברים לפניהם וקוראים, ככה יעשה" ... ומרוב בושה ברח משקלוב וחזר לארצו לגליציה, ומאז לא נודעו עקבותיו. עד כאן האגדה.¹⁰

לפי רשימתו של יערי אמנם אנו מוצאים עוד את ר' אשר בשקלוב בשנת תקמ"ו, בתור מביא לבית הדפוס (רשימת יערי מס' 33) ובשנת תקמ"ז, בתור מדפיס בשותפות עם האלמנה מרת שרה (שם מס' 36), היינו כשנתים אחרי הדפסת החומשים הנ"ל.

תקמ"ח

4. ספר קיצור עברונות בו מבואר כל החדשים והמועדות והתעניות והפסקות ... ולחשוב בנקל התקופות והמולדות והקביעות ... והצגתי בכרך קטן ... שיוכל כ"א בתוך הסידור לשאתו, ובגזירת נח"ש שלא להדפיסו עד משך י' שנים משנת דלמטה. נדפס פה ק"ק שקלאו תחת ממשלת האדון ... סעמיאן גאורילאוויץ זאריץ, בדפוס ... ארי' ליב במ' שניאור פייבוש זצ"ל, לסדר ולפרט וידבר משה את מעדי ה' אל בני ישראל לפ"ק [תקמ"ח]. [א] דף. 16. (אותיות מרובעות ורש"י)

10. אגדה זו שמעתי מפי הרב ר' אברהם קלאצקין זיל (אחיו של הרב ר' אליהו קלאצקין אנדיק' לובלין ובסוף ימי בירושלים עה"ט ת"ז) כשלמדתי תורה אצלו בשנות תרסה"טו בעיר ליאנא (אגב - לא רחוקה משקלוב) פלך מאהליב.

אגדה זו הובאה בקצרה ובנוסחא אחרת בספר, דבר יום ביומו לר' חיים קנאלער, ביום י' אלול, ובקשר להרב ר' פנחס מקארעץ אבל כסתירה לדבריו עיין בספר, פאר לישרים ירושלים תרפ"א דף כ"א ע"א, שכשחלה בנו של ר' פנחס מקארעץ קיבל על עצמו ללמוד בכל יום דף אור החיים בחומשים גדולים דשקלאו. ועיין: הימן הירושלמי, גוילים' תל אביב, תש"ב, ע' פ'. אין מקשין על האגדה. בנוסח זה שמעתי אותה, אבל באמת הרי בעל, אור החיים אינו גורס כאן. אם מאיש זה אם מאיש אחר" (כמו רש"י) אלא הוא גורס, אם מאיש זה אם משאר', ואם כן הרי לא היה צורך בחליפין, שאות א' תחליף את אות ח', אלא די היה ב.אחליפו דוכתייהו' שאות א' תחיישב לימין אות ש'.

מר יערי רושם (מס' 109) עפ"י פרידברג הוצאה מאוחרת משנת תקס"ד ואפשר שטעה מר פרידברג וחשב גם האותיות ו' י' שבוידבר ויצא לו תקס"ד.

תקמ"ט

5. **לב טוב.** הערט צו איר אלי מאנן אונ פרויאן ... קומט עש אהער דאש מעכטיג אונ שיין הוך גלובט בוך אן צו זעהן, אונ דאש בוך איז צוואנציג פרקים אוש גשפרייט, דריינן גלובט בוך אן צו זעהן, אונ דאש בוך איז אין צוואנציג פרקים אוש גשפרייט, דריינן גפינט מן די גאנצי יודשקייט ... אוך איז דרינן צו גפינן אלי דעם מענשן (דיניס) וויא מן זיך האלט, פון זיינם גבורט אן ביז ער גאר ווערט אלט ... נדפס פה ק"ק **שקלאוו**. תחת ממשלת אדונינו ... סעמיאן גאורילאוויץ זאריץ ... בדפוס ... אריה ליב בר' שניאור פיווש זצ"ל. בשנת תקמ"ט לפ"ק. 4° אותיות צו"ר.

הטופס שלפני חסר מדף ל"ח ואילך. המחבר - ר' יצחק בר' אליקום מפוזנא.

תקנ"ד

6. **חמשה חומשי תורה** ... עם תרגום אונקלוס ... ועם פירושים שלשה: **פרש"י** ... והשני ... מרבתינו **בעלי התוספות** ... והחוט המשולש ... הוא קיצר הערוך **אלשי"ך** ... מהגאון ... משה אלשיך זצ"ל אב הדרשנים ופרשנים ... שכבר נדפס בק"ק זאלקווי בשנת תקי"ב, והדפסנוהו מחדש ... עם חמש מגילות ופרש"י ותרגומיהם ... כל כרך וכרך בפני עצמו אחד אחד כל החמשה ... תחת ממשלת האדון ... סעמיאן גאורילאוויץ זאריץ ... בדפוס ... ארי' ליב בהמנוח שניאור פייבוש ... **בשקלאוו**, בשנת תקנ"ד לפ"ק. 4°.

בראשית: [1] 128 דף; **שמות:** [1] 123 דף; **ויקרא:** [1] 80 דף; **במדבר:** [1] 92 דף; **דברים:** חסר השער. 104 דף '1.

התורה ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות, פירוש אלשיך באותיות מרובעות ושאר הפירושים באותיות רש"י.

הסכמת רבני שקלאוו נדפסה בכל חומש וחומש. התומים: ר' חנוך

11. בשערי שני החומשים: בראשית, ויקרא, נדפסו שמות חומשים אלו בצבע לבן על רקע שחור, שאינו מצוי בשערי ספרים (צבע אדום מצוי הרבה).

העניך ברי שמואל שייק: צבי הירש בה"ר מוהר"מ. יום ו' ט"ז אייר תקנ"ד.

הקולופון (רק בחומש במדבר): על ידי ... המסדר אותיות ארי לייב במוי דניאל כ"ץ מק"ק רסנא; על ידי ... המסדר אותיות הבחור יקותיאל זלמן במוי משה כ"ץ מק"ק רסנא ... על ידי הפועל ... הדרוקר ... יצחק אייזיק במוי דוד יצ"ו מק"ק שקלאב.

7. **מרגניתא.** מרגניתא דלית ביי טימא ופסולת. קטן הוא בכמות ורב באיכות. בו עניני מוסר רב נכללות. בו התבארו קץ בני אדם וסוף התכלית. מה אידן בו בבוא עת פקודתו קודם מותו ובשעת מותו ובעת מובילין אותו לבית עולמו. ואיך מתנהגין אתו כשהוא קבור בסעיפי אדמה ושארי דברי מוסר. וכבר יצא טבעו בעולם אך ברבות עתים וימים הם נמעטות. ועתה הדפסנו אותו בלשון הקודש ובלשון אשכנז כדי שיתעוררו לבם אנשים ונשים לעבוד את השם ב"ה בלב ונפש. ה' יזכנו לאורך ימים ושנים ובא לציון גואל. אמן.

נדפס פה ק"ק **שקלאוו**. תחת ממשלת האדון ... סעמען (!) גאורילוויץ זאריץ ... בדפוס ... אריה לייב במוהר"ר שניאור פייבוש בשנת תקנ"ד לפ"ק. [16] דף. 16°. (עברית ויידיש. העברית באותיות רש"י והיידיש באותיות צו"ר).

ראיתיו בספרית שוקן.

נדפס מקודם בפירודא תקנ"א. צוואת ר' יהודה החסיד עם תרגום יידיש שבדפוס פיורדא נשטט בדפוס שקלאוו זה.

נוסח השער הנ"ל עד תיבת „ועתה“ הוא כולו העתקה מדפוס פיורדא תקנ"א. מתיבת „ועתה“ ואילך הוא נוסח חדש. והרי נוסח השער של דפוס פיורדא מתיבת „ועתה“ ואילך: „ועתה ברם זכור לטוב את האיש ימיני ה"ה ר' בנימין סג"ל מק"ק מעליץ אשר התאמץ בכל יכולתו להדפי' מחדש לה"ק ובלשון אשכנז כדי שיתעוררו לבם אנשים ונשים. ועתה נוסף בו צוואת ר' יודא חסיד ז"ל בלשון אשכנז לעבוד את השם ב"ה בכל לבם ונפשם ובזכות זה יזכו לאורך ימים ושנים ובא לציון גואל. אמן“.

בנדון ספר „מרגניתא“ זה יש צורך לברר דברים אלו: (א) מי הוא מחברו? (ב) מנוסח ו, וכבר יצא טבעו בעולם“ ומנוסח „להדפיס מחדש“ שעל שער דפוס פיורדא תקנ"א הרי ברור שפיורדא תקנ"א אינו הדפוס הראשון של ספר זה. אבל לא מצאתי ברשימות מהדורה שקדמה לפיורדה תקנ"א¹². (ג) מה חלקו של ר' בנימין ממעליץ בספר זה? ודאי שלא הוא המחבר, שכן בפנים הספר אנו מוצאים שורות אלו: „זכות הצדיק שחבר את ספר מרגניתא הלז יעמד לנו שע"י ספר הלז יתעוררו

12. אולי הוא רק חלק מאיזה ספר ישן שלא נודמן לי לראותו.

לב אנשים ונשים לעבוד את השם ב"ה ביראה ובאהבה", דברים כאלו יכול לכתוב רק מהדיר. מנוסח השער משמע שחלקו של ר' בנימין בספר זה, חוץ מכמהדיר, הוא רק בזה שהוסיף בו צוואת ר' יהודה החסיד בלשון אשכנז.

ח. ד. פרידברג שלא ידע ממהדורת שקלאוו זו, רשם רק את מהדורת פיורדא תקנ"א (בית עקד ספרים", מ/3605), והרי רשימתו: „מרגניתא. עניני מוסר מס' יורה חטאים עתי"א מהר' בנימין ממעליץ עם צוואת ר' יהודה החסיד עתי"א, פיורדא תקנ"א. דברים אלו אינם נכונים. ראשית: הרי באותה שנה גופא – תקנ"א – הדפיס ר' בנימין זה בפיורדא גם את ספר „יורה חטאים" בל"א וגם הוא עם צוואת רי"ה בל"א, ואם „מרגניתא" אינו אלא עניני מוסר מספר „יורה חטאים" מה טעם ראה להדפיס שני ספרים בשני שמות בזמן אחד ולהכניס מן האחד אל השני? שנית: באמת הם שני ספרים שונים. השווה שביניהם הוא רק בצוואת רי"ה ועוד שנים שלשה עמודים.

8. **סליחות מכל השנה** כמנהג פולין ליטה ורייסן וזאמוט. דיזי (סליחות) האבין מיר ווידר גדרוקט נייא: מיט טייטש דר בייא ... (כדי) דאש איטלכר זאל דרינן לעזן: מאנן און ווייבר אונ קינד: ... נדפס פה ק"ק **שקלאוו** תחת ממשלת האדון ... סעמען גאורילאוויץ זאריץ ... בדפוס של ... הראש הקצין מוה"ר ארי' ליב בהמנוח מוה"ר שניאור פייבוש, בשנת **וסלחת** לעונינו כי רב הוא [תקנ"ד]. 82 דף. 4° (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והתרגום באותיות צו"ר).

בהרבה סליחות נשמט התרגום.

תקנ"ו

9. **ספר גדולת משה** מדבר בגדולת מרע"ה בשעה שאמר לו הקב"ה לך והוצא את ישראל ממצרים והעליהו לשבעה רקיעים. אין דיון (ספר) ווערט פרצילט די (גדולה) פון משה רבינו ע"ה אונד אלש וואש ער גזעהן האט אויף דען הימל ... נדפס פה ק"ק **שקלאוו** תחת ממשלת האדון ... סעמיאן גאורילוויץ זאריץ, בדפוס ... ארי' ליב במוה"ר שניאור פייבוש, בשנת זכרו תורת משה עבדי [תקנ"ו]. [12] דף. 12° (אותיות מרובעות ואותיות צו"ר).

10. **מרגניתא** דלית בה טימא שחיבר ... הישיש התורני ... מוהר"ר יחיאל מיכל במ' יהודא ליב זצ"ל מק"ק קאלווריע בעהמ"ח ספר דר"ך המל"ך על המסורות, אשר לפי חתימתו מסודרות, וכל

מרגניתא

דלית ביה טימא

שחיבר חובר חבר • גנר וסנר ה"ה הישיש
החורני המופלא מוהר"ר **יהיא**

מיכל בנ' יהודא ליב זצ"ל מק"ק
קאלווריע בע"הנח ספר **דרך**

המזר"ך על המטורות • אשר לפי
חתימתו מוסדרות • וכל הרואה צהאי

מרגניתא • מתרפא מחולי הגפס • כל חדרי בטן
חופש • אמרי יושר • נוזיא אסו"רים בכושר מננט

הכמות ורצ האיכות • להסיר הנחש אשר על
עקב כרוכות • ואם לב אבן הוא כנוח • וישפיל

אדם וישח איש מרמות רוח עקב ענוה יראת ה'
יהיה אוצרו • לשמוע צקול דברו • אמן כן יהי

רצון אמן אמן •

נדפס בדפוס הדש פה ק"ק **שקראוי**

תחת ממשלת האדון הגדול יעניאל שאהיר
קואלייר סעמיאן גאוורילאוויץ ואריץ •

ברפוס של האדון קארל יאקוולעוויץ מייאד
בערגר •

שנת תשל"ח **השרון** לפ"ק

הרואה בהאי מרגניתא מתרפא מחולי הנפש¹². . . נדפס בדפוס חדש פה ק"ק שקלאוו תחת ממשלת האדון . . . סעמיאן גאוורילאוויץ זאריץ, בדפוס של האדון קארל יאקוולעוויץ מייאר בערגער בשנת תרצ"ג. השרון [תקניו] לפ"ק. [12] דף. 12°. (אותיות מרובעות ואותיות צו"ר).

עם הסכמת רבני שקלאוו מיום א' ג' מנחם אב תקנו, חתומים חנוך הענוך במוהר"ר שמואל שיק, צבי הירש בהרב מהר"מ.

כולל דברי מוסר בחרוזים ובראשי החרוזים שם המחבר, עם תרגום לע"ט גם כן בחרוזים. דף אחרון כולל שיר (תחלתו: אלי אלי) בלא תרגום.

בן-יעקב רושם כדפוס ראשון של ספר זה פיורדא תקנ"א וטעות היא כי זה של דפוס פיורדא הוא ספר אחר¹³ בתכן אחר ולמחבר אחר וכבר העיר על זה מר אלעזר שולמאן בספרו „שפת יהודית אשכנזית וספרותה" ריגא, תרע"ג ע' 101, ומר פרידברג כנראה לא הרגיש בזה והעתיק לספרו את טעותו של בן יעקב.

11. מרגניתא דלית בה טימא . . .

נוסח השער ושנת הדפוס ומספר הדפים כמו במס' הקודם אלא שהשער מקושט בקשוט אחר וכל הספר מסודר בסדור אחר ונדפס באותיות אחרות יותר יפות, ומפני שהדפוס הוא משוכלל יותר הנני חושב שנדפס איזה שנים במאוחר אחרי הקודם. (טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניוירק).

מר יערי רושם (מס' 91) תקס"א. אבל לא ראה את השער, ואולי באמת נדפס גם תקס"א. בן יעקב רושם גם דפוס ווילנא תקס"ג, והמחבר בהקדמה לספרו „הוי שודד" כותב שהדפיסו גם בנובדבור תקס"ה.

12. ספר שמחת הנפש [מאת ר' אלחנן קירכהאן] ראשית ווערט איר דרינג גפינג דז דר מענש זאל ניט זיין בדאגה דען דש שאד צום גוף און צו די נשמה (שנית) ווערט איר דרינג גפינג אז אלץ וואש דען מענש צו קומט איז אלץ פון גאט און איז בעשר ווען ער יסורים אוף דר וועלט האט (שלישית) ווערט איר דרינג גפינג גרוש ווישן שאפט און ראיות דאז דר מענש איז בשאפן גווארן (ד) ווערט איר גפינג מוסר און ראיות און משלים און מעשיות גרושי חדושים איטלכר ווער איין יהודי היישט ווערט מוזן ערנצט מיט גאט זיין: (ע"כ) זאל זעהן אין דיזן ספר רעכט בקי צו זיין ווערט ער זוכה זיין בעולם הזה ובעולם הבא אמן סלה: נדפס בשקלאוו, תחת ממשלת האדון . . . סעמען גאוורילוויץ

12) רמז למחזיל מרגלית הייתה תלוי בצוארו של אאע"ה וכל הרואה אותו מתרפא.

13) גרשם לעיל מספר 7.

זאריץ, בדפוס ... הקצין מוה"ר ארי' ליב בהמנוח ... שניאור פייבוש ... בשנת תקנ"ו לפ"ק. 42 דף. 4°. (אותיות צו"ר). כל עמוד בשני טורים.

נדפס רק חלק הראשון בלבד בהשמטת חלק הדינים ובהשמטת ההתעוררות ליד". נוסח השער מקוצר וכן ההקדמה. הוצאה זו לא נרשמה לא ברשימת דר. יעקב שאצקי ולא בהוספות של מר יצחק ריבקינד (עיין „שמחת הנפש“ חלק שני הוצאת ד"ר יעקב שאצקי, נויארק 1926 ע' 27-28; ועיין „אונדזער בוך“ נויארק, ב. 1 ע' 192-194; ועיין „פנקס“ נויארק 1927 ע' 160-161).

תקנ"ז

13. **שבת מוסר**. אהובי רבותי מאנן און פרויאן ... קומט צו לויפן, און דש ספר ... צו קויפן, און טוט אייער געלט ניט דרינגן שייאן, דען ווען איר וועט דרינגן לייאין, אזו ווערט עש אייך ניט גרייאן ... נדפס פה ק"ק **שקלאוו** כמו שנדפס בק"ק פרנקפורט¹⁴ תחת ממשלת האדון ... סעמיאן גאוורעלעוויץ זאריץ. בדפוס חדש של האדון קארל יאקוולעוויץ מאייר בערגער. לפרט מוסר בני אל תמאס [תקנ"ז]. 84 דף. 4°. אותיות צו"ר¹⁵.

ידיש בלבד בלא הנוסח העברי¹⁶.
מעבר לשער הסכמת רבני שקלאוו. מפני פגימות בשער טופס שלפני, הדביקהו מעברו השני בנייר שכיסה את ההסכמה ובקושי יכולתי לברר את שמות הרבנים: ר' חנוך העניך שייק ור' צבי הירש בהר"מ. המחבר: ר' אליהו הכהן מאיזמיר.

14. **ספר תולדות יוסף** והוא ביאור על חמש מגילות ... עם הפנים וזה אוד מוצל משלהבת ספר תולדות יוסף הגדול שהוא ביאור גם על חמשה חומשי תורה ... יש ... על דרך פשט ... גם ימצאו בו דרושים ... אף מוסרים ... בדרך רמז ודרך דרש ... ובמעט מן המקומות ... בדרך סוד ... חיברו ... הרב ... מוה"ר יוסף במו' זלב בער אב"ד ומ"ץ דק"ק ליסקאווא בגליל בריסק דליטא הי' בילדותו ומשם הורס והי' אב"ד ומ"ץ בק"ק פאריצק במדינת וואלין ... ועוד ...

14. לא מצאתי ברשימות דפוס פרנקפורט ספר זה.

15. ברשימתי על הדפוס בשקלאוו (ק"ס, כ"ה/1) רשמתי מהדורה זו בתאריך תקנ"ו, משום שרשמתי רק עפ"י הסכמתי של הרב בצלאל מרגליות על מהדורת אוסטרחה תקצ"ה, שכותב שנדפס מקודם בשקלאוו תקנ"ו, אבל עכשו לפני גוף הספר והתאריך הוא תקנ"ו.

16. על הרגום יידי חדש לספר זה, ראה מאמרי: תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר.

בכמה קהלות ... וכבר יצא להרב המחבר ... מוניטין ... בחיבור ...
 ספר ... עטרת יוסף ורזין דרזין שנדפס זה עשרים שנה ... וכבר נתקבל
 בחביבה גדולה ... ומחפשים אחריו ... [שקלאוו, בדפוס ארי' ליב בר'
 שניאור פייווש] נדפס בשנת אלה תולדות יוסף לפ"ק [תקנ"ז]. 30, 46 דף.
 2. (הפנים באותיות מרובעות והפירוש באותיות רש"י). לרות אסתר
 ואיכה שער מיוחד.

עם הסכמות הרבנים ... היושבים על כסא ההוראה בק"ק שקלאב
 ר' חנוך העניך ב"ר שמואל שיק ור' צבי הירש במהר"ם, מיום ד' אייר
 תקנ"ז: הסכמות הרבנים ... ב"ד הצדק דק"ק שקלאב ר' יעקב ב"ר
 ירחמיאל כץ, ר' שמואל ב"ר ארי' ליב ור' אהרן ב"ר יעקב, מיום א' ר"ח
 תמוז תקנ"ז.

על השער כותב המחבר שמפני שהרבה דרושים שבספר זה כתובים
 בספרו עטרת יוסף חלק שני [שלא נדפס] שקבל עליו הסכמות עוד בשנת
 תקל"ז לכן הוא מדפיס פה את ההסכמה הכללית ההיא עם חתימות
 המסכימים: ר' צבי הירש מייזליש אבד"ק זאלקווא, ר' אברהם מרדכי
 אבד"ק זאלקווא ובעת ההיא חוב"ק בראד, ר' חיים גינצבורג אבד"ק
 פלאצק וגליל מאזי, ר' יוסף מזאמושט בעה"ח ספר משנת חכמים, ר'
 אברהם ב"ר נפתלי הירש מבראד אבד"ק טארנפאל, ר' יוסף יאסקא
 בעהמ"ח ספר אהל יוסף אב"ד פודקאמין, ר' מנחם מענדל ב"ר אפרים
 זלמן, שלשה אלה רבנים ... וחסידים מקובלים ... חכמי הקלויז רבתא
 דק"ק בראד, ר' מרדכי זאב אבד"ק לעמברג והגליל, ר' אברהם מבית
 קצינאלפוגין אבד"ק בריסק דליטא והגלילות, ר' משה יהושע הלוי
 הורוויץ אבד"ק הוראדנא והגלילות, ר' שמואל אבד"ק ווילנא הבירה
 והגליל, ר' שאול בהגאון מלבוב אבד"ק לובלין והגליל, ר' שבתי בהגאון
 מוה"ר מאיר בעל שו"ת פנים מאירות אבד"ק שערשוב, ר' עוזר ב"ר
 אברהם אבד"ק פ"פ דמיין, ר' שלמה אבד"ק בוחאב, ר' אברהם מנחם
 מענדל היילפערן אבד"ק מארקשב, ר' יחיאל מיכל ב"ר אברהם אבד"ק
 לאנצהוט.

אחרי ההסכמות נדפסה ברכת המחבר להמדפיס, בה הוא כותב:
 ... כי כסף לא נחש"ב בימים בחשבון בכדי להוציא ספר זה לאור בדפוס
 אך אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר ה"ה ... הראש והנגיד
 מו' ארי' ליב בהמנוח מו' שניאור פייווש ...
 המסגרת שעל השער היא המסגרת שבדפוס ארי' ליב ב"ר שניאור
 פייווש.

פרידברג רושם בטעות: [זאלקווא] תקנ"ו.

תקנ"ח

15. **כתנות אור**. אור כולל ומוסיף על ספר **עין יעקב** ... פעולת ..
 רבי יעקב בר' שלמה ן' חביב ... ועתה נדפס מחדש בתוספות

מרובה ... תבנית האותיות שבעה חלקי הדפוס ... מאמרי הבעל עין יעקב ותוספות הבונה הכל מרובע גדול, לא כמו הראשונים שהבונה נדפס מרובע קטן ... ורש"י ותוספות וכותב ומהרש"א באותיות קטנות נאות ואף קטני האותיות הרי"ף ... מאירים עינים ... שקלאוו, על אבן אחת שבעה עינים הנני מפתח לפ"ק [תקנ"ח]. במצות ובהוצאות המדפיסי נגידי קהלתינו ק"ק שקלאב יצ"ו, כמו שנדפס באמשטרדם, חלק ראשון, זרעים וירושלמי זרעים חסר השער ומתחיל מהקדמת הכותב. 168 דף; חלק שני מועד, שבת-יומא וירושלמי שבת-שקלים, חסר השער. 266 דף; חלק שלישי מועד, סוכה-חגיגה וירושלמי. 238 דף; חלק רביעי נשים. 240 דף; חלק חמישי נזיקין, ב"ק-סנהדרין. 307 דף; חלק ששי מכות-עוקצין. 172 דף. 8° (אותיות מרובעות ואותיות רש"י). לכל חלק שער מיוחד.

הקולופון בסוף חלק רביעי: „ע"י הפועל ... המסדר אותיות יקותיאל זלמן ב"ר משה כץ מק"ק שקלאוו". בסוף חלק ששי: „על ידי הפועל ... המסדר אותיות אברהם במהו יצחק מק"ק שקלאב, על ידי הפועל ... המסדר אותיות יצחק במהו"ר שמואל מק"ק שקלאב, על ידי הפועל ... המסדר אותיות ארי ל"ב במהו: דניאל כץ מק"ק רסנא ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר אותיות שלמה במהו ישראל מק"ק שקלאב."

תקנ"ט

16. דעת קדושים מאת ר' חיים הלוי אבדק מעזיבוז. פירוש על משניות סדר קדשים. שקלאוו תקנ"ט. 4°. (עפ"י בן יעקב בערכו).

תק"ס

17. ברכות הנהנין מאת ר' שניאור זלמן ב"ר ברוך הרב מלאדי, (עפ"י שו"ת שנדפסה בשו"ת צמח צדק, הוצאה שני, נויארק תש"ו, בחלק המילואים ע' נ"ז, ושם כתוב שהוא דפוס הראשון ולפי רשימת יערי (ע"פ פרידברג) מס' 67 נדפס ראשונה בשנת תקנ"ו).

תקס"א

18. חמשה חומשי תורה ... עם תרגום אונקלוס [וכו', כל הנוסח של שער מס' 6 הנ"ל עד תיבת: „כל החמשה"']. מיט בעוויליגונג איינר העכסט פערארדנעטן צענזור צו ריגע. ע"י המדפיס ... ארי ל"ב

בהמנוח... שניאור פייבוש זלה"ה **בשקלאוו**, בשנת תקס"א. 4°
דברים: שאר החלקים לא ראיתי.

ההסכמה שבמהדורה מס' 6 הנ"ל לא נדפסה בחומש זה.

תקס"ג

19. **סידור התפלה**, ר' שניאור זלמן בר' ברוך מלאדי. **שקלאוו**
 תקס"ג. דפוס הראשון של סדור התפלה נוסח הרב מלאדי (עפ"י
 ההקדמה לספר „שער הכולל“ שנספח לכל ההוצאות של סדור הרב
 מלאדי בשם „תורה אור“).

תקע"ב

20. **מנוחת שלום**... ע"ש אבי המנוח... שלום שכנא... והיום
 הזה נפתחים שלשה ספרים אחד ספר **מנחת יעקב** ה' ספר **עדות**
ביעקב... והג' הוא ספר הלז, ובו יבואר העשין ולאווין להרמב"ן
 ולהסמ"ג להשלים לתרי"ג והוספת הסמ"ק וקצת לאווין ותקנות דרבנן
 וס' מצות הנוהגות בזה"ז ומנאם... הרמב"ם בסהמ"צ שלו וקראם
 ששים המה מלאכות... ועוד איזה חדושים בגפ"ת וברמב"ם ז"ל, דברי
 יעקב סופר ונאמן ממאהליב. [שקלאוו]. לפרט **מנוחת שלום** ושלוח
 השקט לפ"ק [תקע"ב]. 4 דף. 12°. (אותיות מרובעות ורש"י).

בע' אחרון [חדושים] בשם גיסי המנוח הרב המקובל... הדרשן
 מוה"ר יעקב ז"ל שהי' מ"מ בק"ק ראדעשקעוויץ וק' שמארגאן. (טופס
 בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניורק).

21. **תלמוד ירושלמי** מן סדר זרעים מסכת שביעית תרומות
 ומעשרות. עם פירוש מספיק מאוד ותוספות קצת אשר איזן זיקק
 וחיבר הרב... מהור"ר אליהו בן מהור"ר יהודא ליב זצ"ל. ע"פ
 התוספתא והמכילתא וספרא וספרי ויס התלמוד וחיבורי הגאונים
 הקדמונים ז"ל... ונוסף על זה כל מראה מקומות אשר הובאו על
 משניות מן התלמוד בבלי... תחת ממשלת אדונינו הקיסר...
 אלכסנדר פאוולוויטש... ברשיון הצענזור אשר באקדעמיא (!) דווילנא.
בשקלאוו. בדפוס... מרדכי במוהר"ר שמואל הלוי הורוויץ. לפרט כי
 מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים [תקע"ב] לפ"ק. 2°. פגינציות
 מיוחדות: **ברכות פאה**: 45 דף. **דמאי**: 16. **כלאים**: 18. **שביעית, תרומות**

תלמוד ירושלמי

מן סדר זרעים ספסל שביעית ותרומות ומעשרות :

עם פירוש ספסל סדר תרומות קצת אשר אין חקק והיבד • הרב רמון מזרחי אלדד בן משה יחזקאל
ליב וזל' עם הוספתא והבבליא וספרא וספרי וס' דהללד ודבורי וטאנים וקטנים וז' באשר עם
הרב דברי הש"ס זה ספרא ברא • וספרי על זה כל ספרא סקמות אשר רמאו על מעשה • מן דהללד כגל
ספרי ידוע עין הקדא •

גם למה נכתב יום מנוחה • כי לא נכתב שבו נדעו תבוא לרם ול' נכנס סללה לרם מן המצודים נדלסס • כי כנסו כיו סוכה
כונסו והללו ודקסו ככל סוכות • לא ידעו לרם כי ולא דבר קדו לא כדור • על כפוש נחמנו לרם כי ילום נשפספסד
לפרש טעם המסל ולרן נלרסס וסר טס כסודס סססס ספס נססס • וזללו לו לרם יל' לנסכי טס גלל טלסס • יל' לרם קלול
כסרס גי ט נכרי ט לרסס ססל ודוקס סססס מלססססססס ססס ססס סססס :

הארץ והסד ואוסא גריסוליוש
האבדו' אימפריאור
ספסע דריושס אוסא דאמסקי
עם דת' :
באקדעסיע דוילנא :

חת' מסלול אדנוע הקסד
דירעיאנישע חליק
אלכסדר פאולוויש
דאבדו' אושע סילעסיושע
ברישן רוענגוד אשר

בשקלאוו

כדפסס של דרבי וסולל ונגד מרד' מרדכי במרד' שמואל הלח תחזק וזלל
לרס כי ספון ססא חזות ורבי ה' מרועלים חליק :

תלמוד ירושלמי, שקלאו, תקע"ב

תלמוד

ירושלמי

מן מסכת כרכות וסדר זרעים בולה

עם שריש מספיק טאר ותוספת קצת אשר אין: ויזקק ויזכר הרוב והטאן כזויר אלהו בן מרדכי יהודא. לכ וצל סתנדר: צמרית פולדא עיב התוספתא והמבילתא וספרא וספרי וס דהלמד וחבור דגאנים הקטנים ול כאשר עיב הרוב דבר השים זה מביאר ברם ונוסף על זה כל טראה מקמת אשר הובאו על משניות מן התלמיד בכל כאשר יהיה עין הקורא

על-פי - חסיה - פירושאיש
דאסודא
כאמא דיערשע יוסא דאסבא:
"יר"א:

נדפס

הרחק משלל אינוע הקס
דעזראישין וולק
אלכסנדר פאולוויץ
דאסדא: אהשע סילאשושי

ברפוס של הרב המגיל
הער: מרדכי
ישראל כשר: יזק יפה
ולה

ברשון
הצנח אנה
באקדמא, הוילא

בקאפוסט

לפרט כי מין חמא תורה וכו' ה' פירושלים למי:

Handwritten text in Hebrew script, likely a signature or a note related to the publication.

תלמוד ירושלמי, קאפוסט, הקע"ב

ומעשרות: 52. מעשר שני: 12. חלה: 11. ערלה: 10. בכורים: 10 דף. הפנים באותיות מרובעות והפירוש באותיות רש"י.

בידי שני טופסים מספר זה, משונים בשעריהם. זה שאני רושם פה, אעפ"י שהוא משמש שער לכל סדר זרעים, מנוסח רק על שלש מסכתות הנ"ל, ונדפס – בלא שום הסכמות – בשקלאוו בדפוס מרדכי הורוויץ, עם דגל המדפיס שלו י'. טופס שני, עם שער מנוסח על סדר זרעים כולו, נדפס בקאפוסט בדפוס ישראל יפה, עם דגל המדפיס שלו י', ומעבר לשער הסכמות שניתנו לא על שמו אלא על שם מרדכי הורוויץ בלבד י'. חידה זו דורשת פתרון. מה שיש לי להציע בזה הוא: סדר זרעים כולו נדפס עוד בקאפוסט בדפוסים המשותף של ר' ישראל ור' מרדכי, וכשנפרד ר' מרדכי מן השותפות ועבר לשקלאוו ויסד שם, בשנת תקע"ב, דפוס משלו, התחלקו בטפסים: לחלקו של ר' ישראל שנשאר בקאפוסט הדפיסו שער משלו, ולחלקו של ר' מרדכי שהעביר עמו לשקלאוו הדפיסו שער משלו, ובלי ספק הדפיסו שער מנוסח על כל סדר זרעים ובדאי גם עם ההסכמות, שהרי ניתנו על שמו בלבד י', אלא שבטופס שלפני נאבד שער זה אצל בעל הטופס והכורך מילא את מקומו בשער החלקי. אין זו אלא השערה ואשמח אם יבא ביבליוגרף מומחה ויציע פתרון יותר מתקבל. [הערת העורך: ברשותי טופס בו נדפסו (או: נכרכו) מסכתות ברכות, פאה, דמאי וכלאים עם שער קאפוסט, ויתר מסכתות זרעים כולנה תחת שער שקלאוו. נוסח השערים וכן כל פרטי הפגיניצייה מתאימים לרשום כאן].

אגב אורחא מענין לציין שהרב שמואל לוריא, שהו"ל ספר „הגהות ירושלמי“ של הגר"א לסדר זרעים [קניגסברג תרח"ן], כותב בהקדמתו לספר זה: „...בהיות כי הירושלמי ס' זרעים אינו מצויין על סדר הלכות כיתר הסדרים, ע"כ הוכרחתי לציין ההגהות עפ"י סדר הדפין כפי שהם בדפוס קאפוסט (אשר הירושלמי מדפוס הזה נתפשט מכל יתר הדפוסים)“.

22. אבקת רוכל. דאס ספר האט מחבר גוועזן... רבינו מכיר דער רבי פון רש"י. אין דעם ספר איז בכלל כמה דברים דהיינו דיא (אותות ומופתים) וואש וועלן גשעהן איי (משיח) וועט קומען און וויא מן קאן ניצול ווערן פון (חבלי משיח) און אויך כמה זאכן (בענין דין ועונש וגיהנם) (ושכר עולם הבא) און נאך אנדרי זאכן וויא איר וועט

17 דגל זה לא נרשם ב.דגלי המדפיסים של א. יערי.

18 דגל מס' 184 ב.דגלי המדפיסים של א. יערי.

19 ההסכמות ניתנו בשנת תקס"ח, בטרם השתתף ר' מרדכי הורוויץ עם ר' ישראל יפה, ולכן ניתנו על שמו בלבד. אגב אורחא כדאי לציין, שהסכמת ר' לוי יצחק מברדיטשוב ור' חיים מוואלאזין נדפסו צמודות זו בצד זו. ראה מה שכתבתי על הסכמות חסידיים ומתנגדים במאמרי „דפוס קארעץ“.

20 ולכן אין לתמוה שהדפיס את סדר מועד בשקלאוו בלא שום הסכמות, מכיון שסמך על כך שכבר הדפיסו בסדר זרעים.

גפינן איטלכש אין זיין חלק פר טיילט גווארן. חמ"ד [שקלאון] בשנת תקע"ד לפ"ק. 8°. בטופס שראיתי חסר הסוף ויש בו רק [12] דף. אותיות צו"ר.

נלוה לו, בלא שער מיוחד:

22. מעשה עמנואל דר זון פון רבי ישמעאל כהן גדול. איר ליבה לייט נעמט אייך דיזי מעשה גוט אין אכט, דען זיא איז ניט פון קאפ אוש גטראכט. פון דער מעשה איז צו פאר שטיין דש השי"ב ענטפערט דען מאן, וואש הפט צו אים מיט גאנצין הארצין אונ טוט אפ פון אים אלי פיין, אונ שמרצין. אויך ווערט דרינן פר ציילט וויא (דניאל הנביא ע"ה) האט גיפירט דען (עמנואל) אין גיהנם אונ אין גן עדן, אונ האט אים גיווזין דען (עונש) פון דיא רשעים אונ דען שכר פון דיא צדיקים צו אאזמין בידין. [12] דף. אותיות צו"ר.²¹

נלוה אליו בדף אחרון:

מעשה עז וואר איין מעשה איין חסיד פלעגט זיך סיגופים אן צו טאן ...

תקע"ד

23. מנחת יעקב הוסד על התרי"ג מצות להרמב"ם ... ממני יעקב סופר ונאמן המדינה ממאהליב יצ"ו בהמנוח ... שלום שכנא ... בו יבואר י"ד שרשים להרמב"ם ז"ל והשגת הרמב"ן והסמ"ג ותוספת מצות מהסמ"ק ... וענפי המצות להחרדים ... (וכו' כמו בהוצאת תקע"ג שברשימת יערי מס' 125). [שקלאון] לפרט ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל [תקע"ד]. [7] דפים. 12°. (אותיות מרובעות ואותיות רש"י).

עם הסכמת רבני שקלאון, ברוך מ"מ משקלאון, אהרן בר"ר יקותיאל הלוי, מיום ה' י"ב סיון לפק"ט כעת יאמר ליעקב לק [לפרט קטן] [?] הנקודות על האותיות ת' א' ב' ק'. אמנם יום ה' י"ב סיון חל בשנים ההן רק בשנת תק"ע או תקע"ג.

בהסכמתם כותבים הרבנים המסכימים: ... איקלע לאתרין האי מרבנן ורב יעקב שמי' שהי סופר ונאמן המדינה ממאהליב יצ"ו והוא מילידי ק' הנ"ל ומעת שהועתקה הגוברני ממאהליב לוויטעפסק זה ט"ו שנה הוא מתגורר בכאן ואף ששוב הוקבעה הגוברני במאהליב אך

21 ספר "עמנואל" זה ביידיש, מצוי בכמה מהדורות, עם קצת שינויי לשון. מקורו הוא ספר מחברת התופת והעדו', שהוא אחד הפרקים מספר מחברות עמנואל של עמנואל הרומי.

אין שם גוברסקי צילענש להיות סופר המדינה אצלם...". העברת הנהלת הפלך לוויתבסק היתה בשנת 1796 (עיין „עוורעיסקאיא ענציקלאפעדיא“ הוצאת בראקהויז-עפראן, פטרבורג בערך וויטבסק) וא"כ אולי נכתבה ההסכמה בשנת תקע"ז? מר יערי מס' 125 רושם הוצאה משנת תקע"ג, ואולי גם פרידברג לא טעה. וישנה הוצאה גם משנת תקע"ב. (טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניוירק).

24. **ספר שיר השירים עם פירוש מגישי מנחה בלשון אשכנז**, דאס איז ידוע לכל אז דאש ספר שיר השירים איז קודש קדשים דען דרינן שטייט די גרוישי אהבה פון כנסת ישראל צו גאט... און די גרוישי אהבה פון גאט צו כנסת ישראל... און דר וואש זאגט דאש ספר אלי שבת בכוונה און זאל פר שטיין דעם פירוש איז זייער איין גרוישי מצוה... ובזכות זה יבוא משיח צדקינו... וועט איר זוכה זיין אין ארץ ישראל צו קומן... **שקלאוו**, [בדפוס מרדכי בר' שמואל הורוויץ], בשנת תקע"ד לפ"ק. 12 דף 12° (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והתרגום באותיות צו"ר).

עם הסכמה מיום ב' טו"ב טבת תקע"ד, חתומה בידי: ברוך ב"ר יהודא מ"מ משקלאוו, אהרן ב"ר יקותיאל הלוי מ"צ משקלאוו, משה ב"ר ישראל מ"צ דקאפוסט, זאב וואלף ב"ר שמואל. ההסכמה ניתנה לר' מרדכי ב"ר שמואל הורוויץ.

תקע"ה ?

25. **סדר תפלת נהורא** כמנהג אשכנז, מסודר מפי ספרים קדושים יפה וברה, בכוונת פשטיות על כל ענין וענין מסודרה, בכדי שתהא תפלתנו זכה וטהורה, שתהא ראויה להיות עטרה, על ראש יוצרנו ובוראנו מלך גדול ונורא, ובזכות זה נצא מאפילה לאורה, ויבנה בהמ"ק בימינו במהרה, ויהי השכינה על כל או"א מישראל שורה, ויתגלה לנו סודות התורה, שטוב סחרה מכל סחורה, מפז ומפנינים יקרה. אמן ואמן. ועתה נוסף עוד על הגליון תקונים והגהות חדשות מאת הגאון... מו"ה ישעיהו ברלין זצ"ל אב"ד ור"מ דק"ק ברעסליא גם הוספנו סדר הגדה של פסח עם פרושים מלוקטים, וגם הצגנו לוח המולדות על עשרה שנים. כמ"ש **בברדיטשוב**, ברשיון הצענזור דאקדמיא דק"ק ווילנא, תחת ממשלת... הקיסר... אלכסנדר פאולאוויץ... [**שקלאוו**] תקע"ה? 212 דף. 8°. (אותיות מרובעות ואותיות רש"י).

מקום התאריך נקרע ואיני יודע אם יש תאריך או העלימו גם את הזמן כמו שהעלימו את מקום הדפוס, ורשמתי תקע"ה על יסוד לוח המולדות שבתפלת שבת שמתחיל משנת תקע"ו וא"כ נדפס תקע"ה. בקולופון שמות הפועלים: על ידי הפועל ... המסדר אותיות החתן בער ב"ר צבי הירש משקלאוו; על ידי הפועל ... במחבש (!) הדפוס ... משה ב"ר שלום מעבר הנהר; ע"י העוסק ... ז"צ מ' משה ב"מ ארנ? כץ; על ידי הפועל ... החתן משולם פיויש ב"ר יהודא הורוויץ משקלאוו; על ידי הפועל ... במחבש (!) הדפוס ... מאיר במה"ר אהרון משקלאוו; על ידי הפועל ... במחבש (!) הדפוס בער במוה"ר אשר משקלאוו. הוצאה זו היא מאלו ההוצאות של הסדור הזה שעליהן כותבים הרבנים המסכימים על הוצאות ווילנא והוראדנא תקע"ח אשר המדפיסים הדפיסו כרצונם בלי רשיון אף שהמחבר עומד וצווח (ראה מה שכתבתי במאמרי „סידור תפלת נהורא“). ולכן העלימו את מקום הדפוס ושם המדפיס.

תקע"ו

26. **חמשה / חומשי תורה / עם / פירוש רש"י ותרגום אונקלוס / ספר דברים / הוגה בעיון רב עפ"י ספרים מדויקים: כמו עפ"י / חומש ברוך רוזא ומהר"י פרעמסלויא: ועפ"י / תקון סופרים היקר הנדפס בחומשי רמ"ד שים נא / עיניך קורא הנעים על תפארת מלאכת הדפוס ועל / הדר האותיות וישמח לבך ועשינוהו בכרך קטן למען / תוכל שאתו בחיקך בשבתך בביתך ובלכתך / בדרך / תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... / ... אלכסנדר פאוולוויץ / ברשיון הצענזור אשר בקאדמיע (!) דווילנא / בשנת תקע"ו לפ"ק. חמ"ד [שקלאוו], 96, [26] דף. 8°.**

אותיות מרובעות מנוקדות ואותיות רש"י.

אחרי ההפטרות ולפני מגילת איכה רשימת הפועלים: ע"י ... הזעצר שמואל זנוויל ב"מ אליהו; על ידי הפועל ... במכבש הדפוס דוב בער ב"מ אשר מק"ק שקלאוו. פועל זה נזכר לעיל מס' 25.

תקע"ט

27. **סדר הגדה של פסח עם פירוש מספיק ... על כל ההגדה עם כל הפיוטים ... ועם מעט מהכוונות ... חברו ... בעהמ"ח ספר בתים לבריחים [ר' שבת ב"ר אהרן] מ"מ ומץ דק"ק טשאשניק וקרא שמו ... תשבי מבשר ... תחת ממשלת ... הקיסר .. אלכסנדר פאוולאווץ ... ברשיון הצענזור אשר באקדעמיא דווילנא שקלאוו [נדפוס עזריאל**

זעליג בר' יעקב] בשנת והגדת לבנד ביום ההוא לאמור לפ"ק [תקע"ט].
46 דף 4°. (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והפירוש באותיות
רש"י).

עם הסכמת רבני שקלאוו מיום י"ז מנ"א בלא תאריך השנה.
חתומים אהרן בהרב ר' יקותיאל סגל מ"ץ דק"ק שקלאוו; נתן נטע בהרב
ר' שמואל ד"ץ דק"ק שקלאוו. מעבר לשער הויניטה שהשתמש בה
המדפיס עזריאל זעליג בר' יעקב. רשומה גם אצל וינר כדפוס שקלאוו
ברשימת ההגדות מס' 268.

תק"פ

28. **סדר סליחות** מתוקנות ומסודרות כמנהג פולין ליטא ורייסיין
וזאמוט נדפס מחדש בסדר נכון שלא יצטרכו לחפש הנה והנה ... אויך
הבין מיר גידרוקט די סליחות מיט טייטש ... תחת ממשלת ...
הקיסר ... אליכסנדר פאוולאוויץ .. ברשיון הצענזור אשר באקאדמיא
דוילנא. בדפוס ... עזריאל זעליג במוה"ר יעקב ... ושותפו ... מו"הרר
יצחק במוהר"ר שמואל ... בשקלאוו, בשנת ויאמר ה' **סלחתי כדברך**
לפ"ק [תק"פ], [57] דף 4°. (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והתרגום
באותיות צו"ר).

תקפ"א

29. **סדר תיקון חצות** הא לכם דא האט עטץ הייליג פאלק ישראל
דש רעכטונג פון חצות דאס האט מתקן געוועזן ... **רבי יצחק לוריא**
ע"ה דז איז אראפ גקומען פון הימל דורך (אליהו הנביא) ... אבר עש
איז שווער גיוועזין צו פר שטיין בפרט די קינות דרום האבן מיר עש
וואול פר טייטשט ... נדפס פה ק"ק **שקלאב** יע"א בשנת תקפ"א לפ"ק.
16 דף 16° (הפנים באותיות מרובעות והתרגום באותיות צו"ר).

תקפ"ב

30. **חכמת שלמה**. ממשל משלים לפאר את החכמה העליונה ...
מחברו הוא שלמה בן דוד מלך ישראל כמבואר בפרשה התשיעית ...
בהקדמה להרמב"ן לפי התורה קראו בשם **חוכמתא רבתי דשלמה**
מלכא ויהי כתוב בכל לשונות העמים. גם ביד הרמב"ן היה כתוב
בלשון ארמי או אשורי ובלשון הקודש שהיה בו ... איננו עוד והעיר א'

מחכמי זמננו מליץ מפואר וירא ה' ²² והעתיקו... ונדפס בשנת תק"מ (בברלין) ועתה נדפס פעם שנית בביאור קצר ומספיק.

ראו זעהט א נייע זאך... האבין מיר דאש אויף טייטש גישטעלט כדי עש זאלן פר שטיין די גאנצע וועלט... בבית ובדפוס של השותפים הרבני מ' יצחק במ' יוסף זצ"ל וה"ה הרבני מ' יצחק בר' שמואל זצ"ל **בשקלאוו** בשנת ותר"ב חכמת שלמה מחכמת בני קדם [תקפ"ב]. [64] דף. 8°.

הן הפנים והן התרגום באותיות מרובעות מנוקדות. הסכמה למשך שלש שנים: נאום אהרן בהרב יקותיאל מ"ץ דק"ק שקלאוו, יום ה' ער"ח מר חשוון תקפ"ב. נאום נתן נטע בא"א המנוח המפורסם מוהר"ר שמואל זצלה"ה. מן ההסכמה: "... ספר חכמת שלמה עם פירוש עברי טייץ המועתק מהפירוש כפי אשר נדפס בשנת תקס"ה. ואף גם עם הפירוש בלה"ק אינם בנמצא וכ"ש עם טייץ אשר לא נדפס מעולם".

תקפ"ד?

31. **ספר תהלים** מסודר ע"פ ימי השבועה (!) והחדש עם פירוש וקיצור אלשיך ועוד נוסף דבר חדש אשר עדיין לא הי' מעולם פירוש הזהר מלוקט מספר הזהר ופירש מצודת ציון... תחת ממשלת... הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש... (ברשיון הצנזור דווילנא). נדפס **בשקלאוו**, בדפוס... עזריאל זעליג במהו' יעקב... במצות ובהוצאות ה"ה הרבני הישיש מוה' עזריא במ' אפרים הכהן ובנו מוה' ניסן במ' עזריא הכהן ממדינת פרס [תקפ"ד?] 150, 2 דף. 8°. (הפנים באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות מרובעות ורש"י).

אחרי התהלים: תפלה לחולה, תפלה למקשה לילד ולוח של חמשים ושמונה שנה מתחיל משנת תקפ"ה ולפי זה נדפס בשנת תקפ"ד. בקולופון: ותהי השלמת מלאכתנו בהוצאות הנגיד הישיש מוה' עזריא במ' אפרים הכהן וה"ה הנגיד מוה' ניסן ומוה' דוד ומוה' אברהם ומוה' יצחק בניו של מוה' עזריא הכהן ממדינת פרס. אפשר לשער שיהודי פרס ויהודי שקלאוו היו מזדמנים יחד על הירידים הגדולים במדינת רוסיא שאלו ואלו היו באים שמה לשם מסחר. ושם הזמינו אצל יהודי שקלוב להדפיס עבורם את ספר התהלים וכל ההוצאה הלכה לפרס ומשום זה הוא יקר המציאות במאד.

תקצ"ג

32. ספר **פוקה עורים** שחיבר הרב ... מוהר"ר דוב בער בהרב ... מוהר"ר שניאור זלמן ... עתה יצט אויף דעם האט ער אויך השגחה גיגעבין אויף די גימניע לייט אז זיי ווילן תשובה טאן ווי זיי זאלין זיך נוהג זיין האט ער מחבר געווען דעם ספר אויף טייטש ... בדפוס ... יצחק במוה"ר יוסף מענין, **שקלאוו**, 1832. [8] דפים והשאר חסר. 8° (אותיות מרובעות ומנוקדות).

שם הספר, מקום הדפוס ושם המדפיס נדפס גם ברוסית. מעבר לשער רשיון הצנזורה מיום 27 לדקבר 1832. זו היא הוצאה שונה מזו של יערי מס' 155. (טופס בספריית ה"ייווא" בנויורק).

33. ספר **פוקה עורים** האט מחבר גיווען הרב ... מוהר"ר דוב בער בהרב ... מוהר"ר שניאור זלמן נבג"מ ... (עתה) יצט אויף דעם האט ער אויך השגחה גיגעבין אויף די גימניע לייט אז זיי ווילן תשובה טאן ווי זיי זאלין זיך נוהג זיין: האט ער מחבר גיוון דעם ספר אויף טייטש ... ברשיון הצענזור דאקדמא מווילנא. **שקלאב** בדפוס ... יצחק במוהר"ר יוסף מענין, בשנת תקצ"ג לפ"ק. 12 דף. 12°. (אותיות מרובעות-מנוקדות).

34. **תרגום שני**. עם פירוש חדש על מגילת אסתר, אשר יש בו נגלה ונסתר: עם פירוש **פתשגן הכתב** אשר לא היה מעולם כמוהו. עם הגי"ה מדוייקת בחסר ויתר וחילוף, מפי ספרים וסופרים הנמצאים בכתב ישן נושן בקלף. גם באותיות גדולים וחדשים ובדיו שחור ונייר לבן. בדפוס של הרבני הנגיד המופלא ומופלג ומפורסם מהור"ר ישכר במוהר"ר ארי' ליב שניאור הבא במצות ובהוצאות ר' יעקב סכנדר בוכרי. **שקלאב**, שנת תקצ"ג. [1], 39 דף. 4°. ספירת הדפים משובשת. הפנים אותיות מרובעות מנוקדות, פתשגן הכתב אותיות רש"י. מעבר לשער רשיון הצנזור לעוון באראווסקי ברוסית מיום 30 דעצעמבר 1831.

בהסכם רבני דבוכרי: הרב פנחס הכהן בן יצחק הכהן ז"ל; אחיו ר' משה הכהן; רבי אהרן בן אליהו הגדול ז"ל; רבי בנימין השוחט בן יוסף חסיד ז"ל; רבי שמחה בן יוסף חסיד ז"ל; ר' יצחק בן חלפתא ז"ל י. מדפיס זה, ישכר ב"ר ארי' ליב שניאור, חסר ברשימת המדפיסים של מר א. יערי ברשימתו, "הדפוס העברי בשקלאוו" (ק"ס, כ"ב). מהחלק הרוסי של השער יוצא ש, שניאור" כאן אינו שם פרטי אלא שם משפחה,

ואם כן אני משער שהיה בנו של המדפיס ארי' ליב ב"ר שניאור פייבוש, ואימץ לעצמו שם משפחה „שניאור“ לזכרון זקנו (ואולי הסופר זלמן שניאור ע"ה שהיה יליד שקלאוו היה יוצא משפחה זו).

חש"ד

35. ספר **נועם אלימלך** זה החיבר אשר חיבר ה"ה הרב המקובל החסיד המפורסם איש אלקים קדוש יאמר לו אשר מעייניו יוצא חוצה ותורתו אמונתו תורת אמת על חמשה חומשי תורה כאשר עיניכם תחזנה מישרים: גם כמה ליקוטים על פסוקים וגמרות ודרשים מיוסדים על אדני פז להורות לעם ה' דרך ה' את המעשה אשר יעשון. הובא עכשיו לבית הדפוס כמקדם על ידי הני תרי אחים ה"ה הרבני המופלג החסיד המפורסם מוהר"ר אלעזר ואחיו הקטן ה"ה הרבני הותיק החסיד המפורסם מוהר"ר אליעזר ליפמן נר"ו: וע"י המסייע ה"ה האלוף התורני הנגיד מוהר"ר יעקב דוב בער הלוי ה"ר שמואל רייס מק"ק לבוב. כהיום כפי מתנת חלקו:

[שקלאב, בדפוס ארי' ליב בר' שניאור פייבוש], חש"ד. [2], 97, 19 דף, 4°. (אותיות רש"י).

המחבר הוא ר' אלימלך מליזענסק.

הנוסח האמור שעל השער הוא אות באות כמו בדפוס הראשון, לבוב תקמ"ח, בהוספת התיבות „עכשו“ ו„כמקדם“ ושורה האחרונה „כהיום כפי מתנת חלקו“ אלא שמהעגולים שעל האותיות יוצא „שקלאב אריה ליב בש"פ.“ (=ב"ר שניאור פייבוש) הדפוס הראשון של ספר זה הוא לבוב תקמ"ח והדפוס השני הידוע לנו הוא סלאוויטא תקנ"ד, ואם כן הוצאה זו היא מסתמא בין תקמ"ט לתקנ"ד.

הוצאה זו היא יקרת המציאות ומעניינת בדרך ההסוואה של מקום הדפוס ושם המדפיס. אבל יש לתמוה על עצם העובדא שספר זה נדפס בשקלאוו כי הלא לא הדפיסו כלל בשקלאוו ספרי חסידות חוץ מאיזה ספרי חב"ד (רוב ספרי חב"ד נדפסו בקאפוסט), וגם זה רק משנת תקס"ג ואילך, וכשהדפיס הרב מלאדי את ספרו התניא בשנת תקנ"ו מסרו לדפוס בסלאוויטא הרחוקה אף על פי שליאזנא, מקום מגורו של הרב מלאדי אז, ושקלאוו סמוכות זו לזו, ויש לבאר זה – לדעתי – בזה שבשנות החמשים עדיין היתה שקלוב מבצר המתנגדים²⁴ ובכל אופן הנה ספרי חסידות פולין וגליציא לא הדפיסו בשקלאוו בכל משך השנים שנתקיימו בה דפוסים עברים ואם כן מה נשתנה ספר זה היחידי שהדפיסוהו

24 אפשר אמנם עוד לבאר דבר זה זה במצב השפל של הדפוס בשקלאוו בזמן שהי בכחיתה. לא תאר ולא הדרי.

בשקלובי ואולי אפשר לומר שהדפיסוהו במיוחד בשביל גליציא ולכן העלימו את מקום הדפוס בכדי שיהי נוח יותר להעבירו את הגבול ואולי גם נדפס אחרי שנת תקנ"ד שבשנה זו יצא האיסור להדפיס ספרי קבלה בגליציא²⁵ ולכן הדפיסוהו ברוסיה והעבירוהו את הגבול.

36. שער התשובה והתפלה אשר העותק מגוף כתיבת יד קדשו של ... הרב מוה"ר דובער בן אדמו"ר ... מרנא ורבנא שניאור זלמן נבג"מ ... ברשיון הצענוור אשר באקדעמיא דווילנא ... נדפס פה ק"ק שקלאב לפרט אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך (תקע"ז) [לא קודם תקפ"ח]. [2] 25, 65 דף. 8° (אותיות רש"י). כולל שער התשובה, שער הבחירה ושער התפלה.

נוסח השער הוא כמו בהוצאת תקע"ז שברשימת יערי מס' 143 אלא בהשמטת שמות המדפיסים ובהשמטת תיבת שיחי אחרי שם המחבר, ומקום פנוי במקומה, ולפי שהמחבר אדמו"ר ר' דובער נסתלק ט' כסלו תקפ"ח א"כ לא נדפס קודם תקפ"ח.

מסופקים

37. ספר אורחות חיים חברו רבינו אשר אביו של רבינו יעקב בעל הטורים והמה דברי תוכחת מוסרים ... וירא ... מוה"ר יום טוב והוא בעל תוספות יום טוב וחלקו לחלקים שבעה ... וצוה לאמר חלק אחי דבר יום ביומו בקהלתו ... ולאשר חפץ ... להצדיק אף לבלתי יודעים ... ולנשים שאינם מבינים ... בלשון הקודש ע"כ העתיקו ג"כ ללשון אשכנזי ... הובא לבית הדפוס בשנת תקמ"ג ע"י הרבני ... מו' יוסף בהרבני ... מו' אברהם בק"ק שקלאוו ועתה נתעורר ... מו"ה יעקב בהרבני ... מוה' נפתלי צבי הירש מבית יאלוס והביאו שנית לבית הדפוס בשנת ישרים [13] דף 12° (אותיות מרובעות וצו"ר).

בהשמטת צוואת ר' שעפטיל שבהוצאת שקלאוו תקמ"ג.

נרשם כדפוס שקלאוו בקטלוג נו' 433 מס' 5518 של בימ"ס הספרים אטא האראסאוויטץ בלייפציג והוא מאוסף הפרופ' פארגעס מלייפציג ונרכש לספריית הסמינר ע"ש שכטר בניוירוק וגם שם רשמוהו כדפוס שקלאוו, אבל לפי שם המביא לבית הדפוס ולפי המסגרת שעל השער הנני חושבו לדפוס נובידבר.

כנראה שהוצאה זו היא היא שרשם ווינר ב"קהלת משה" מס' 915.

25. עיון: מאהלער, רפאל. דער קאמף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע' הוצאת "יוזא" ניוירק 1942, ע' 144.

38. ספר תהלים. רש"י עם פני המלות, פני הזהר, קצור אלשיך, שקלאו? [תקע"ז]. 140 דף. 8°. (הפנים באותיות מרובעות – והפירושים באותיות רש"י).

חסר השער ושני דפים שאחריו, גוף התהלים מתחיל מדף ה'. בסוף התהלים הקשוט של המדפיס עזריאל זעליג בר' יעקב שבסוף ספר „סבוב ר' פתח" תקע"ז.

מפתח שמות המחברים

העליר, יום טוב ליפמן 37	אהרן בר' יחיאל מיכל
יוסף בר' דובער 14	ממיכילישאק 25
יעקב ׳ חביב 15	אליהו בר' יהודה ליב 21
יעקב בר' שלום שכנא	אליהו הכהן האיתמרי 13
ממאהליב 20, 23	אלימלך מליזענסק 35
יצחק בר' אליקום מפוזנא 5	אלשיך, משה 6, 38
מכיר 22	אשר בר' יחיאל 37
מרדכי? 1	גירונדי, יונה 1
קירכהאן, אלחנן 12	דובער בר' שניאור זלמן
שבתי בר' אהרן מטשאשניק 27	מלאדי 32, 33, 36
שניאור זלמן בר' ברוך	ויזל, נפתלי הירץ 30
מליאדי 17, 19	חיים הלוי 16

מפתח שמות הספרים

מנחת יעקב 23	אבקת רוכל 22
מעלת הצדקה x1	אורחות חיים 37
מעשה x22	ברכות הנהנין 17
מעשה עמנואל x22	גדולת משה 9
מרגניתא 7, 10, 11	דעת קדושים 16
נועם אלימלך 35	הגדה של פסח 27
סידור הרב מליאדי 19	חכמת שלמה 30
סידור תפלת נהורא 25	חמשה חומשי תורה 3, 6, 18, 26
סליחות 8, 28	היראה 1
עין יעקב 15	כתנות אור 15
פוקח עורים 32, 33	לב טוב 5
קינות לתשעה באב 2	מנוחת שלום 20

תהלים 31, 38	קיצור עברונות 4
תולדות יוסף 14	שבט מוסר 13
תיקון חצות 29	שיר השירים 24
תלמוד ירושלמי 21	שירת משה 43
תרגום שני 34	שמחת הנפש 12
	שער התשובה והתפלה 36

ידיש

1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 22, 22, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 37.

הערות, תקונים והשלמות לרשימת יערי תקמ"ג

6. **עין דור**. 40 דף. (אותיות מרובעות ואותיות צו"ר).

הקולופון: „על ידי הפועל... המסדר אותיות יהודא ליב במוהר"ר ישכר בער יצ"ו מק"ק אסטראווצי הסמוך לק"ק אפט הבירה ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו, ועל ידי הפועל... הדרוקר אהרן במה' דוד טעביל מק"ק אלעקסניץ הסמוך לק"ק בראד הבירה, ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו".

תקמ"ד

16. **פרקי רבי אליעזר**, הוא רבי אליעזר בן הורקנוס... הי' מכת חכמי המשנה המקובלים והי'... בזמן הנשיא רבן גמליאל השני... נדפס פה **ק"ק שקלאוו**, תחת ממשלת אדונינו... סימיאן גוורילאוויטש זאריטש, בדפוס המשותפים... צבי הירש בהמנוח ארי' ליב... וחתנו... שמואל במוה' ישכר בער סגל, בשנת **וישראל עושה חיל** [תקמ"ד]. 68 דף, 12°. (אותיות מרובעות).

הקולופון: „ע"י הפועל הדרוקר יוסף ב'י שלמה מק"ק גריודינג". טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניוירק.

17. **ציון במשפט**. מר יערי רושם שלשה רבנים מסכימים ואחד מהם חותם: „שמואל החונה בגליל העליון" לחתימה זו הוסיף יערי בסוגרים [צפת]. כלומר, הוא מפרש שהכוונה כאן הוא לגליל העליון שבארץ ישראל. במפתח שמות המסכימים, בסוף רשימתו, פירק את הסוגרים ורשם פשוט „שמואל מצפת". תמיהני על יערי שלא הרגיש שום זרות בפירושו. כלום רב בצפת נשא את התואר אב"ד דגליל העליון? וכלום היה מעדיף בחתימתו את השם „גליל העליון" ומעלים לגמרי את השם „צפת", שהיה בימים ההם מצוי תמיד בין שמות ארבע

ערי הקודש: ירושלים, חברון, צפת וטבריא, ולא היה חונם לכה"פ בשניהם כאחד, נאמר: צפת דגליל העליון²⁶ ומה הגיון בדבר שמחבר ממדינת ליטא ירחיק עדותו להביא ממרחק הסכמה, מרב בלתי ידוע מעיר צפת דוקא?

פירושו של יערי בטעות יסודו. ר' שמואל זה לא ראה מעולם לא את גליל העליון בארץ ישראל בכלל, ולא את צפת בפרט. הכוונה בחתימתו הוא לגליל העליון שבמדינת ליטא. הימים ימי ועד מדינת ליטא, ובין הגלילות שהיו כפופים לפיקוחו של ועד זה, היה אחד נקוב בשם „גליל העליון“. בשם זה היה נקוב אז חבל עיירות סמוכות זו לזו, בסביבות העיר הגדולה מינסק דליטא, וכנהוג בימים ההם היה ממונה עליהם רב הגליל, נושא תואר „אב"ד דגליל העליון“. רבנים אלו היו גדולי תורה ומפורסמים בדורותיהם. כך מסופר בהגדה של פסח עם פירוש „ביזת מצרים“ (ירושלים, תרכ"ה, יערי 1419), על חמשה אחים אשר ראשי התיבות של שמותיהם היה אנשי"ם, אנשי שם מפורסמים, ואחד מהם היה ר' אליעזר, הגאון הגדול אבד"ק מאהליב, ונתקבל לאב"ד ור"מ בגליל העליון דק"ק מינסק. גם אביהם של חמשת האחים הללו, „הגה"ג החסיד מופת הדור המקובל, שמו נודע בשערים מו' משה זאב“, גם הוא היה אב"ד דגליל זה, ונתקבל אח"כ לאב"ד ור"מ בק"ק פיורדא. ובאמת מצאתי את שניהם, האב והבן, בהסכמה על ספר „אוהל יעקב“ (פפד"א, תע"ט), והאב ר' משה זאב, חותם בנוסח זה: יום ד' ט' אייר תע"ה. הקטן משה זאב המכונה וואלף, חונה בגליל עליון סביב ק"ק מינסק. והבן שאז עדיין מילא את מקום אביו במאהליב. חותם: אליעזר בלא"א הרב הגאון מוהר"ר זאב חונה פה ק"ק מאהליב. לימים עבר ממאהליב לגליל העליון למלא את מקום אביו שם.

כן נשא תואר זה גם הגאון ר' אשר, אביו של הגאון בעל „שאגת אריה“, אחריו: ר' רפאל הכהן אב"ד אה"ו, אחיו של הגאון בעל „שאגת אריה“, ור' שמואל הרב המסכים הנ"ל, שגם הוא היה מפורסם בדורו.

רבנים נושאי תואר זה היו מתיישבים באחת העיירות הללו (ו, בגליל זה היה המנהג שהרב יבחר לו עיר מערי הגליל לשבת שם). ראה: „זכר צדיק“, אלטונה, תקס"א, חלק „מעללי איש“, דף ז/ב).

26 ומה שהרב מנחם מענדל משקלאוו, בהסכמתו על תלמוד ירושלמי מסכת שקלים, מינסק, תקע"ב, חותם „פה עהק גליל העליון ת"י“, הרי זה משום שמשנת תקס"ח ואילך, בשנות מלחמות נאפוליאון, שרר מצב מלחמה בין רוסיה ותורכיה, והיה בהזכרת שם צפת משום סכנה לעורר חשד השלטונות על קשרים עם מדינת האויב. „גליל העליון“ הוא מסווה לשם צפת, ולכן כותב הוא עה"ק] = עיר הקודש], והרי „גליל העליון“ אינו עיר וגם ת"י הוא בלשון נקבה.

ומצודתם היתה פרושה על כל הגליל. כך, למשל, הגאון ר' אשר הנ"ל ישב בעיירה סמילאוויטש (סמוכה למינסק), ובהסכמתו לספר „מרי צבי“ (אופיבאך, תצ"ח), הוא חותם בנוסח זה: דברי הכותב וחותם... היום יום א' י"א תשרי תצ"ז לפ"ק פה ק"ק סמילאוויטש יע"א. נאם הקטן אשר, חונה פה גליל העליון יצ"ו. ר' שמואל, הרב המסכים הנ"ל, שמילא את מקומו של ר' אשר, ישב בעיירה סאמאחואלאוויטש (גם היא בסביבות מינסק), ובהסכמתו על ספר „תפארת ישראל“ (פרנקפורט דאדרה, תקל"ד), הוא חותם בנוסח זה: היום יום ה' ו' אדר תקל"ד לפ"ק פה ק"ק סמאחוליץ הק' שמואל חו' פה גליל עליון סביבות ק"ק מינסק יצ"ו, ובספר „ככב יעקב“ (זאלקווא, תקל"ו) הרי הוא חותם בנוסח זה: הק' שמואל בהרב מו' יוסף בן הגאון החסיד בשז"ל²⁷ חו' בגליל עליון דליטא (היינו הך עם גליל עליון דמינסק). והוא הוא שחתם על ספר „ציון במשפט“ שברשימת יערי: „החונה בגליל העליון“.

ר' שמואל זה השאיר אחריו שני ספרים, שאחד מנכדיו הדפיסם אחרי שנים רבות בוויילנא. מהם אחד בשם „תשובת שמואל“ ועל השער נדפס: „הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ, גדול מרבן שמו מהו' שמואל בהגאון מהו' יוסף“, ובשתי תשובות בספר זה הוא חותם: הק' שמואל החונה פה גליל עליון. ספר זה נדפס בשנת תרי"ט. ספר שני, בשם „חדושי מר שמואל“, נדפס בשנת תרכ"ו ועל השער: „שהיה אב"ד בק"ק אמדור וגליל הוראדנא ולבסוף ימיו הי' אב"ד בגליל עליון סביב ק"ק מינסק“. בהסכמות לספר זה מרבים המסכימים לספר בשבחו של ר' שמואל זה. כך, למשל, הרב דוד טעביל מד"א במינסק (תלמידו של ר' חיים מוואלאזין) כותב שבימי עלומיו שמע מהרבנים, שר' שמואל זה היה נעלה ונישא על כל רבני הגלילות שהיו בדורו ברוב חריפותו, „וגם מאדמו"ר הגאון מוהר"ח מוואלאזין זללה"ה שמעתי שהיה מספר בשבחו עד להפליא“.

מכל הנ"ל מובן שלהסכמתו של ר' שמואל זה היתה חשיבות גדולה ואין תימא שמחברים, ובפרט מסביבותיו, היו פונים אליו בבקשות הסכמה.

תקמ"ה

ספר הזהר חלק ראשון, בראשית, תקמ"ה, עיין להלן מס' 33.

27 פתרון ר"ת זה הוא: בית-שמואל זכרונו לברכה, והכוונה לספר „בית שמואל“ על שולחן ערוך אבן העזר, שמדפיסים אותו תמיד עם השלחן ערוך, שמחברו היה זקנו של ר' שמואל דנו.

28. פרפראות לחכמה. יש להוסיף קולופון: שיר (תחלתו: נגש יוסף בתחנה) מאת העוסק במכבש הדפוס יוסף במה' שלמה מק"ק גריידינג ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו.

תקמ"ו

33. ספר הזהר על התורה... כפי אשר נדפס באמשטרדם דף על דף ממש והדפסנו מחדש באותיות גדולות... גם בגליונות רחבים...

חלק ראשון, בראשית, הובא לבית הדפוס במצות ובהוצאות המשותפים... התורני מהורר אשר בן התורני... מוהרר יוסף פרעמסליר מק"ק קארעץ ושותפו... מהורר אהרן בהתורני מו' משה מרדכי מק"ק זאלקווי, נדפס פה ק"ק שקלאוו תחת ממשל' האדון... סעמיין גאורילאוויץ זאריץ בדפוס המשותפים... מוהרר צבי הירש בהרבני מהורר ארי' ליב וחתנו מהורר שמואל במהורר ישכר בער סג"ל, ותהי ראשית מלאכתו ביום שהוכפל בו כי טוב ערב ר"ח תמוז בשנת והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע לפ"ק [תקמ"ה]. (3), 251, 14 דף. 4°.

חלק שני, ספר שמות, בשנת והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע [תקמ"ו]. 270, 2 דף. בדפוס הנ"ל.

חלק שלישי, ספר ויקרא, בדפוס... צבי הירש בהרבני מוהר"ר ארי' ליב, חלק רביעי וחמישי, ספר במדבר ודברים, בדפוס... האלמנה הגבירה מרת שרה בת הרבני המנוח מהוהרר משה סג"ל, בשנת והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע [תקמ"ז]. 300 דף.

הקולופון בסוף ח"ב: שיר (תחלתו: אודיע בקהל רב) מאת המסדר אותיות אברהם במוהר"ר יצחק חתן רבי יצחק משורר דק"ק שקלאוו, ושיר (תחלתו: אדפיס יום יום) מאת הדרוקר יצחק אייזיק במהורר דוד יצ"ו דק"ק שקלאוו, על ידי הפועל... הדרוקר שלמה במוהר"ר אברהם מק"ק רמאנב הסמוך לק"ק שקלאוו.

הקולופון בח"ד: „על ידי הפועל... המסדר אותיו' החתן מאיר במוהר"ר שלמה מק"ק קארעץ ולעת עתה עוסק בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל... הדרוקר יצחק אייזיק במוהר"ר דוד יצ"ו מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל... הדרוקר שלמה במוהר"ר אברהם מק"ק רמאנב הסמוך לק"ק שקלאב, על ידי הפועל... הדרוקר יהושע העשיל במהור"ר בנימין וואלף מק"ק אסטראוונא הסמוך לק"ק וויטעפסק ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל... הדרוקר הבחור מאיר במהור"ר יוסף מק"ק עזריטש הסמוך לק"ק וויטעפסק ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו."

35. עוזר ישראל. המחבר העלים את שמו וכל הביבליוגרפים רושמים ספר זה כאנונימי. כפי הנראה נפל בגורלי להיות הולך רכיל מגלה סוד אשר המחבר הוא ר' ישראל לייבל המגיד הידוע מסלוצק ונובהרודוק שנתפרסם בשעתו במלחמתו נגד החסידים ובספריו שהדפיס נגדם, ומר דובנוב הקדיש לו פרק שלם בספרו „תולדות החסידות“ (ספר שני פרק 40) והוא גם מחבר הספר „עוזר ישראל“, שכן בספרו „תאות צדיקים“ ורשה תקנ"ח נדפסה אות באות הסכמת הרב מוויזון שבספר „עוזר ישראל“ ובהוספת שם המחבר, וגם נדפס שם נוסח כתב המגידות שנתנה לו קהלת נובהרודוק ובו נאמר מפורש שהוא בעל המחבר „עוזר ישראל“ שכבר נדפס, וכן בהסכמות לספרו „ספר הוכוח“ ורשה תקנ"ח כתוב שהוא בעל המחבר ספר „עוזר ישראל“.

וכאן אנו נתקלים בקוריוז; זה הלוחם הגדול בחסידות אשר „מסר עצמו להריגה“ במלחמה זו, כעדותו של ר' דוד מקוב (דובנוב שם) מביא בספרו זה „עוזר ישראל“ דף י"ז מה ששמע בשם המגיד המנוח החסיד מהו דובער ממאזוריץ ומסיים „ודברי טעם הם“ ר' דובער זה אינו אלא המגיד ממעזריטש תלמידו של הבעש"ט ורבים של מנהיגי החסידות לעתיד שהפיצו את תורת הבעש"ט בכל העולם! ולפי הגדרתו של מר יערי הנה הספר בכלל הוא „דרושי מוסר בדרך קרובה לחסידות!“ (בן יעקב כותב „בדרך דרוש ונוטה לקבלה“).

41. ספר **כתר תורה** ... שחיבר הדרשן ... מ' פנחס במ' יהודה מ"מ בק"ק פאלצק בעה"מ ס' מגיד צדק ובו מתבאר ... הדרי' כתר תורתנו הקדושי על כל הכתרי' על צד הויכוח מיוסד על דברי חז"ל ... ומצוה על כל ישראל לקנות אותו לבנו למען ישא בחקו ... נדפס פה ק"ק שקלאוו תחת ממשלת האדון ...! סעמיאן גאוורילאוויץ זאריץ, בדפוס אשר הוקם ... על ידי ... ארי' ליב בן ... שניאור פייביש, לפרט גם כי יתנו בגוים **עתיא אקבצם** לפ"ק [תקמ"ח]. 56 דף. 12°. (אותיות רש"י). הסכמת ר' ישכר בער מיום י"ח ניסן תקמ"ח.

הקולופון: „על ידי הפועל ... במכבש הדפוס ... מרדכי במהור ... יעקב מק"ק אלעקסניץ ולע"ע ... בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר אותיות מהור"ר אברהם במהור"ר יצחק מק"ק שקלאוו“.

43. ספר **שירת משה** ... על תרי"ג מצות בבתים קצרים וכל בית מתחיל באות אחת מעשרת הדברי' עפ"י מנין והלכו' הרמב"ם ז"ל סדורי' ... עם פירוש ... [מאת] משה בהרבני הישיש מוהר' מרדכי מייזלש שמש דק"ק ווילנא. נדפס פה ק"ק שקלאוו תחת ממשלת

עור ישראל

חנוּחַן אַחרי ספר : לכל הולך ישר : כל עובד צו לא הסר :
 וְאֶחָדָם צו כמה עיניו פלאי : אשר הם באצבע מרואי :
 לַעֲצוּד שְׁמוּיָתָ' צִאֲמַת וְצַתְמִים : לַפְּנֵי כָל הַיָּמִים וְשָׁנִים :
 וְלֹהֲדִירֵךְ הַצְּנִים וְכֵנִי 'צִנִּים' : עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יִירוּ
 אֲתֵנִים וְהַשְּׂרִים : לְהִיֹּת צְמֻדָּת הַשָּׁם אֲשֶׁלְמִים :
 וְצַתּוֹרֵתֵינוּ יוֹם וְלִילָה יִהְיוּ שְׁוִי' : וְלִכְצַב יִשְׁוִי' וְזִקְנֵי' וְנְצוּנֵי' :
 וְכָל דְּבָרֵי כְּנִים וְנִכְוִיִּם : יִכָּל דְּרֵבֵנוּ יִשְׂרָאֵל :
 צְדִיקִים יִלְכוּ צו וְפֹטְעִים צו לא יִכּוּ נִכְשָׁלִים : וְכָל אֲשֶׁר
 צַעֲצוֹדָת שְׁמוּ יִת' מִתְּרַשְׁלֵי' וְצִאֲשִׁינְתוּ יִתּוֹקְנוּ עַרְלֵי' : עַרְלֵי לֵב
 מְנוֹחִים תְּהִלָּתוֹן לַפְּסִילִים : וְחַכְמִים הֵם צַעֲיִנְהֶם וְצִאֲמַת הֵם
 כְּסִילִים : וְצַדִּיקֵהֶם הֵם מְצוּהִים וְהַמְשַׁכְּלִים יִאֲרִינוּ יָמֵם
 צַעֲצוּ וְצַעֲיִמֵי' : וְצַדִּיקֵם יִקְרִים מִפְּנֵינִים : יִהְיוּ תְּמִיל פֹּטִים :

נדפס פה ק"ק שקלאו

תחת מחשלת האטון הגדול התמיד יענראל מאייר קאלניר
 בעמיתו גאורג-לאויץ זאריץ יריה

בדפוס של מ"ה הרצוי המופלג מחבור יעקב צמה דוד
 וצפון המחוקקים ה"ה הרבני המיפלא
 פהאר גרשון צמה יעקב ואחיו ה"ה הרבני המופלא צמה
 סדרני בלהודי יעקב נ"י

לפרט אין בכלל אלא מ"ה שצפר"ט זאית מה' אנה מחאה

האדון ... סימאן גאורילאוויץ זאריץ ... בדפוס ... ארי' ליב במו שנייאור פייבוש נר"ו. בשנת ויכתוב משה את השירה הזאת [תקמ"ח]. [44] דף. 12°. (אותיות מרובעות ואותיות רש"י).

עם הסכמת ר' ישכר בער משקלאוו מיום י' סיון תקמ"ח. בסוף הספר „קיצור שלשים חשבוני הנפש“. הקולופון: „על ידי הפועל ... במכבש הדפוס ... מרדכי במ' יעקב מק"ק אלעקסניץ ולע"ע עוסק בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר אותיות אברהם במ' יצחק מק"ק שקלאוו“. במכתבו לר' משה מונטיפיורי כותב המחבר אשר הדפיס מספרו זה אלף חתיכות ומרוב החשיבות לא נשאר בידי מאומה“²⁸. בטופס שלנו על הדף החלק שלפני השער כתוב: „מתנת דרשה מאת הרב הישיש המופלג חכם ונבון כמוה"ר משה שמש ונאמן שהי' בק"ק ווילנא הנקרא ר' משה מייזלש מחבר ספר הלז“.

לטופס שלנו מכורך דף בודד נדפס בקאפוסט, שיר תפלה מאת המחבר, ובראשו הוא כותב: „מקדם ימים זכרתי להיותי (ראשי התיבות – מיזל) בארץ נוד בשנת תקס"ג בחדש זיו בברחי מפני שאול ואבדון מחלוקת שנתהווה בקהלתינו ק"ק ווילנא“²⁹; אז מלבי הוצאתי מלין – תפלה למשה ע"ד אלפא ביתא כל בית א"ב שלם, הנה עתה בהערב שמשי ביום אך בעשר שנת שעב"ר מידי עברי ק"ק קאפוסט ונתארחתי בבית מאהבי המדפיסים העין ראה יופי הידור הדפוס והלב חמד לחקוק בדפוס כיון הלב כי גם עתה מצוק העתים גולה“³⁰.

63. ספר ריח השדה. מר יערי רושם רק חלק ראשון, ובאמת נדפס גם חלק שני על במדבר ודברים. נוסח השער כמו בחלק ראשון אבל הפרט של שנת הדפוס הוא ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה, יוצא תק"ן, ובודאי הוא טעות הדפוס ואות ה' או ו' צ"ל גדולה. [84] דף. 2°. (אותיות רש"י).

הקולופון בחלק א': נגמר השלשה ספרים ביום ו' ר"ח מנחם אב וחלק שני התחיל ביום א' ג' אב. הקולופון בחלק ב': התנצלות הבע"מ [הבעל מגיה] וחותר, [המגיע !] דניאל במהו' יקותיאל זלמן כ"ץ, על ידי הפועל ... המסדר אותיות אברהם במהו' יצחק מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר אותיות ארי' ליב במהור"ר דניאל כץ מק"ק ראסנא, על ידי הפועל ... המסדר אותיות יצחק במהורר שמואל מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר

28 עיין מאמרו של פרופ' מרכס בציון מאסף החברה האי להיסטורי ואתנוגרפי ספר רביעי, ירושלים תר"ץ ע' 42.
29 כונתו למחלוקת חסידים ומתנגדים.
30 כונתו לפלישת נפוליון ברוסיה. בין חסידי חב"ד מתהלכות כמה אגדות ע"ד ר' משה מייזלש, ונפוליון.

אותיות דוד במהור"ר יוסף מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... הדרוקר
 יצחק אייזיק במהור"ר דוד מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... הדרוקר
 שלמה במהורר אברהם מק"ק שקלאוו".

תקניו

69. ספר דרך הישר לעולם הבא דאש ספר איז פר גמיני לייט און
 אויך פר די ווייבר און מיינד ... אלי דינים אוף טייטש גשטעלט, אויך
 פיל שטראף דרינג במעלט ... וואו די זיבן כיתות פון צדיקים זיצן, אויך
 די זיבן כיתות פון די פרומי ווייבר ווי השי"ת טוט זי באשיצן ... אוך
 וויא די ווייבר זיך זאלן נוהג זיין, אין נדה חלה הדלקה צו האלטיין
 פיין, אויך מיט פלייש איין ווייקן און זאלצן און זונשט זאכן, אין דר
 הויז האלטונג קיין טריפות צו מאכן ... אויך דיני התפלה ... אוך
 תפילין ליגן ... קריאת שמע אויף טייטש ... דיזש ספר האב איך
 מחבר גוועזן (האלוף התורני מוהר"ר יחיאל מיכל בהר"ר אברהם סגל
 ז"ל עפשטיין) גם קיצור שני לוחות הברית וסדר תפלה דרך ישרה ...
 נדפס בשקלאוו, תחת ממשלת האדון ... סעמיאן גאורילאוויץ זאריץ.
 בדפוס ... ארי' ליב בהמנוח שנייאור פייביש, בשנת תקנ"ו לפ"ק. 45
 דף. 4°. (אותיות צו"ר).

הקולופון: „על ידי הפועל ... המסדר אותיות ירוחם פישל בר'
 כתריאל, על ידי הפועל ... הדרוקר שלמה בר' אברהם מק"ק שקלאוו,
 על ידי הפועל ... הדרוקר מנחם מן בר' משה מק"ק שקלאוו".
 נדפס כנראה ע"פ דפוס הוראדנא תקנ"א. הפרק האחרון מקוצר.

74. תקוני הזהר. יש להוסיף קולופון: „על ידי הפועל ... המסדר
 אותיות אברהם בר' יצחק מק"ק שקלאוו, על ידי ... המסדר אותיות
 חיים בר' צבי הירש מק"ק קארעץ ולע"ע עוסק בדפוס חדש בק"ק
 שקלאוו, על ידי הפועל ... המסדר אותיות ארי' ליב בר' דניאל כץ
 מק"ק ראסנא ולע"ע ... בק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... הדרוקר ...
 אייזיק בר' דוד מק"ק שקלאוו, על ידי הפועל ... הדרוקר יהושע בר'
 משה מק"ק בוחאב ולע"ע ... עוסק בק"ק שקלאוו".

בסוף הספר התנצלות בע"מ דניאל בן יקותיאל זלמן כץ. את הר"ת
 בע"מ פענח נכונה מר שמואל ווינר שהוא בעל מגיה אבל מר יערי תיקן
 שלא בצדק, בעל מסדר", כי באמת הי' בעל מגיה, עיין לעיל מס' 33
 ומס' 63, וגם לא מצינו שהיו קוראים למסדר, בעל מסדר" אלא או
 מסדר אותיות או הזעצער.

תקנ"ז

77. ספר מקוה ישראל. חבר הרב... מנשה בן ישראל בעל המחבר נשמת חיים... ראו ראינו כי הספר הלזה כמעט לא נמצא לו שארית בארץ... והביאנוהו לבית הדפוס... שקלאוו, בשנת עת טוב לגאול [תקנ"ז]. 32 דף. 12°. (אותיות רש"י).

עם הסכמת רבני שקלאוו מיום ח' אדר תקנ"ז, חתומים: חנוך הענק בר' שמואל שיק, צבי הירש בר' מאיר. עם הקדמה מאת המביא לבית הדפוס ר' נפתלי הירץ בר' אברהם מביחאב (עיין אדותו ברשימת יערי מס' 105).

תק"ס

88. צוואות ר' יואל בר' אברהם שמרי... את שנת הדפוס קובע מר יערי לערך תק"ס, אבל זה אי אפשר, וכבר העיר על זה המנוח וואכשטיין י'. על דבר מקום הדפוס הנה כשהייתי בלנינגרד בשנת תרפ"ה שמעתי מפי הביבליוגרף המנוח מר שמואל ווינר שהוא דפוס דובראוונא, אבל איני זוכר אם אמר זה רק בתור השערה או שהיו לו ראיות על זה. האכסמפלו שלנו חסר השער ואיני יכול לדון בזה. מר יערי כותב... לא נרשם ברשימת פרידברג, בכגון זה אין לומר לא נרשם שהרי נרשם אלא שפרידברג, כמו בן יעקב, חושבו לדפוס ווילנא.

תקס"א

91. מרגניתא. עיין לעיל ברשימת ההוספות בשנת תקנ"ו מס' 8.

תקס"ב

95. צורת הארץ. יש להוסיף למספר הדפים שיש גם מפה.

תקס"ג

97. מגיני ארץ. בטופס שלנו מספר הפועלים הוא רק ששה והדרוקר יהודה ליב בר' יעקב משקלאוו נשמט.

תקס"ד

107. סמיכת כהן. יש לתקן: 62 דף.

109. קצור ספר עברונות. עיין לעיל ברשימת ההוספות מס' 4.

תקס"ו

111. לקוטי אמרים. חוץ משני הטופסים שרשם מר ריבקינד יש עוד טופס שלישי שהוא דומה בכל לטופס א' של מר ריבקינד אלא שעמוד האחרון מסודר בסדור אחר וחוץ מזה: בטופס ריבקינד מסתיים בשבוש, "שבח לאל ברא עולם" ואלו בטופס זה מתוקן כראוי, בורא עולם" ומשום זה מסתמא סדרו מחדש את כל העמוד.

תקס"ט

115. ראה זה חדש אשר כבר היה לעולמים ספר ברית יצחק לקרות בו בליל שמיני קודם המילה... והוא מנהג הנהוג בא"י ובכל מדינות סורייא הובא פעמי' לבית הדפוס בראשונה באמשטרדם ואח"כ בדיהרנפורט בשנת תקל"ד... ונתעורר... הקצין מו' ישראל במו' א"ש פיווש יפה מקאפוסט... להדפיס מחדש בדפוס חדש על נייר לבן באותיו' חדשות וצירף אליו עוד סוד ה' עם שרביט הזהב אשר חיבר הרב... מו' דוד לידא אשר הי' אב"ד דק"ק אמשטרדם... ועם כמה דינים המחודשים והלכות פסוקות מלוקטים מפוסקים אחרונים ומהר"י סג"ל ושאר ספרים אשר נרשמים (כזה) הנדפס באמשטרדם בשנת תק"ה. נדפס בשקלאוו ברשיון הצענזור דאקאדעמיא דווילנא, בדפוס השותפים... הקצין מו' צבי הירש במו' מאיר הלוי סגל ושותפו... מו' יצחק במו' שמואל זנוויל הלוי סגל, בשנת תקס"ט. 65 דף. 12°. (אותיות מרובעות ואותיות רש"י). טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק.

תקע"ב

119. ספר הזהר. יש להוסיף קולופון: בח"א: „על ידי... המסדר אותיות שמואל זנוויל במו' אליהו מק"ק אורשע ולע"ע בק"ק שקלאוו, על ידי... המסדר אותיות יהודה אידל במ' יהושע מק"ק שקלאוו, על ידי... המסדר אותיות מאיר במוהר"ר שמחה בנוין [בנימין] מק"ק

שקלאוו, על ידי ... המסדר אותיות יחזקל [!] במ' יוסף מק"ק שקלאוו, על ידי העוסק ... במכבוש הדפוס יהודא ליב במוה"ר מאיר כץ מק"ק קאפוסט ולע"ע בק"ק שקלאב".

בח"ג: בסוף ספר ויקרא: „על ידי ... המסדר אותיות יהודה אידל במהו"ר יהושע מק"ק שקלאוו, על ידי ... המסדר האותיות מאיר במהו"ר שמחה בנימין מק"ק שקלאוו, על ידי העוסק המכבס את הדפוס [!] משה במהו"ר שלום מעבר הנהר ק"ק זרעצה ולעת עתה עוסק בק"ק שקלאוו, על ידי העוסק ... במכבס את הדפוס [!] שלומה זלמן במהו"ר דוד מק"ק תתרכס ולעת עתה עוסק בק"ק שקלאוו".

תקע"ג

125. **מנחת יעקב**. בנוסח השער תיקן מר יערי שצ"ל „נוסחאות מקולקלות“, ואין תיקונו אלא קלקול, וצריכים לתקן „וסתות מקולקלות“, והכוונה היא להרמב"ם הלכות איסורי ביאה בדיני אשה שוסתה מקולקל, וכן לוח השנה והתקופות האמור בנוסח השער אין הכוונה ללוח השנה אלא ללוח קביעת הוסת. (עיין ברשימת ההוספות מס' 17).

תקע"ד

129. **שולחן ערוך אורח חיים**. יש להדגיש שבשקלאוו נדפס רק הלכות פסח בלבד, שאר החלקים נדפסו בקאפוסט תקע"ד – ע"ו.

תקע"ו

135. **ראשית חכמה**. יש שני מיני טופסים משונים זה מזה בסדור שני דפים האחרונים.

תקע"ז

137. **אלדד הדני**. אין לחשבו כספר לעצמו ושייך לספר „סבוב ר' פתח"י ברשימת יערי מס' 139 כאמור שם בנוסח השער „ונתוסף ... ספר אלדד הדני“.

141. סדר קינות לתשעה באב כמנהג פולין מיט טייטש, ווייל איך האב גיזעהן דש די (קינות) דיא מיר אן (תשעה באב) טון זאגן, זיין גישטעלט אין איין קורצן (לשון) ... וואר דורך זיא פיר דען (רוב עולם) זיין שווער צו פר שטיין, דרום טוט עס פיל לייטן ווייניג צו הערצין גין ... זוא האבן מיר די (קינות) מיט טייטש (פירוש) טון שטעלן, דז מן זאל קענן פר שטיין וואש מן קלאגט אין איין גוט (לשון) ... כדי מן זיך זאל נעמען אונזער (חורבן ב"ה בעו"ה) אין הערצן אריין ... גידרוקט אין שקלאוו בשנת ה' תקע"זיין לב"ע. [38] דף. 4°. (אותיות מרובעות ואותיות צו"ר).

על השער דיני תשעה באב בע"ט באותיות צו"ר.

תקע"ח

143. שער התשובה והתפלה. חלק שני משער התשובה והתפלה ג"כ הועתק מגוף כתיבת יד קדשו של כבוד ... הרב הגדול ... מהור"ר דובער שיחי' ... ברשיון הצענזור אשר באקאדעמיא דווילנא ... נדפס פה ק"ק שקלאב בדפוס של ... יצחק במהורר שמואל זצ"ל, לפרט אם יהיה נדחך בקצה השמי' משם יקבצן [תקע"ח]. [2]. 42, 82 דף (ומהם לא נדפסו דף ג - ד). 12°.

כולל שער התשובה וחינוך.

אצלנו שני מיני טופסים: בטופס א' בדף א' ע"א, בדף ב' ע"ב ודף ג' ע"א נדפס בראשי העמודים, "שער הבירורים" ואלו בטופס ב' נדפס כהוגן "שער התשובה חלק ב'". ובטופס ספרית הסמינר ע"ש שכטר בנויורק נדפס בראשי שמונת העמודים הראשונים, "יסוד העבודה". חוץ מזה יש בשלשתם שינוים קלים שונים, וכנראה נדפס הספר איזה פעמים בשנה זו גופא.

146. משניות עם נקודת הכוסף. עם הסכמת רבני שקלאוו מיום ו' ראש חדש אדר ראשון תקע"ח, חתומים: אהרן בהרב מהור"ר יקותיאל, נתן נטע בר' שמואל, נחמן בר' צבי הירש ליפשיץ. חלק ראשון, סדר זרעים. 108 דף. חלק שני, סדר מועד. 131 דף. נשים נזיקין. [1] 132 דף. הקולופון בח"א: "ע"י הפועל ... המסדר אותיות יוסף במ' דוד כץ מק"ק שקלאוו, ע"י הפועל ... המסדר אותיות שמואל זנוויל במ' אליהו מק"ק שקלאוו ע"י הפועל ... הפרעסין ציהר ישראל יוסף במ' מאיר מק"ק הרדאק, ע"י הפועל ... הפרעסין ציהר זאב וואלף במ' שמריהו מק"ק שקלאוו".

מחלק ששי יש אצלנו שני טופסים, טופס אחד עם הקולופון בשמות הפועלים, וטופס שני בלא שמות הפועלים.

כקוריוז יש לציין את השבוש שנפל בהוצאה זו במסכת אהלות פרק יח משנה ט, „מזרח קסרין ומערב קסרין קברות ומזרח עכו היה ספק, “ נדפס במקום „מזרח עכו“, „מזרח עכו“ם“, אבל אין לזקוף שבוש זה על חשבון מדפיסי שקלאוו, כי כבר אנו מוצאים אותו בהרבה דפוסים ישנים שהדפיסו כנראה זה מזה מבלי שירגישו המגיהים. כדאי הי' שהביבליוגרפים המצויים אצל הוצאות ישנות של המשניות ימצאו את ה„דפוס הראשון“ של שבוש זה.

תקע"ט

147. **משנת רבי אלעזר**. יש להוסיף הסכמת רבני שקלאוו מיום יג מרחשון תקע"ט, חתומים: אהרן בהרב מוה"ר יקותיאל, נתן נטע ברי' שמואל.

[תקפ"א] [תקפ"ג]

150. **מפעלות אלקים** בו כלולים פעולות ע"פ שמות הקדושים ... וסגולות ... ורפואות הטבעיות ... מקור' ... מכתבי המקובלים ... המפורסמים בכל העולם ה"ה הרב ... מוה"ר יואל בעל שם וגם מכתבי הגאון ... מוה"ר נפתלי כץ אבד"ק פוזנא והגליל ומכתבי רופאים מומחים ובראשם הרופא ... מוה"ר שמחה ומכתבי שאר רופאים אשר עודם בחיים ורופאים שהיו סמוכים לדור הזה ... ואגב ג"כ איזה פשטים ... בשם איזה רבנים ... בעלי תורות ...

במצות ובהוצאות של הנגיד מופלג ומפורסם איש משכיל מהו' נחמן במו' מאיר זלה"ה לאחמאן מגזע צייטלעס ראטמן דגובערני מאהליב דרוסיא לבן, ברשיון הצענזור אשר באקאדעמיא דווילנא, **בשקלאוו** בדפוס ... עזריאל זעליג במו' יעקב, לפרט עשה זאת אפוא בני והנצל [תקפ"ג]. [40] דף. 12° (אותיות מרובעות ואותיות רש"י). הסכמת ר' יואל בעל שם משנת תפ"ה. מעבר לשער שיר מאת המלבה"ד, נחמן לחמאן, תחלתו: „יש לי להודות“. (טופס בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניוירק).

בן-יעקב ואחריו פרידברג רושמים: תקפ"א. בן יעקב כנראה רשמו ע"פ פירסט שכותב: 1821 ומסתמא הוא טעות הדפוס וצ"ל 1823. פירסט

(ומביאו בן יעקב) חושב את ר' נחמן לאחמן למחבר או מלקט הספר ולכן הוא רושם את הוצאת שקלאוו והוצאת טורקא תק"כ כשני ספרים שונים לשני מחברים שונים וטעות היא בידו כאמור שר' נחמן לאחמן הוא רק המביא לבית הדפוס והוא אותו הספר של הוצאת טורקא אלא שהשמיט איזה דברים מה שהוסיפו בדפוס טורקא מספר שרביט הזהב בע"ט (כמו בכל ההוצאות שהדפיסו ע"פ דפוס זאלקווא ולא ע"פ דפוס טורקא).

תקפ"ה

154. **אלה המצות.** לדעתי הוצאה כזו אינה קיימת, כי בשנה זו גופא נדפס ספר זה בקאפוסט בהסכמת רבני שקלאוו מחדש ניסן תקפ"ה שניתנה למשך חמש שנים וקשה להאמין שמדפיסי שקלאוו יעשו נגד רבני עירם, ובפרט שהי' גם במקום מצוה, כי לפי דברי הרבנים המסכימים הנה המביא לבית הדפוס ספר זה בקאפוסט, ר' אהרן בר' אליעזר חלפן מארשא, החליט לעלות לארץ ישראל ת"ו והביא לבית הדפוס ספר זה בתקוה שירויח ממנו על הוצאות הנסיעה, ובכגון דא בודאי שלא היו מדפיסי שקלאוו מתחרים עמדו.

[תקצ"ב] [תקצ"ג]

155. **פוקח עורים.** יש לרשמו תקצ"ג, כי רשיון הצנזורה הוא מחדש דצמבר 1832 שהוא לערך טבת תקצ"ג.

* * *

מר יערי רושם שמות 54 פועלים שעבדו בדפוסי שקלאוו, לפי ההוספות שלי יש להוסיף עוד 13 פועלים, ואלו הם:

- אלעזר בר' צבי הירש מק"ק סלווטא, פועל במכבש, תקנ"ח.
- בער בר' אשר משקלאוו, פועל במכבש, תקע"ה?
- זאב וואלף בר' שמרי מק"ק שקלאוו, פרעסין ציהר, תקע"ח.
- יהודה אידל בר' יהושע מק"ק שקלאוו, מסדר אותיות, תקע"ב.
- יהודה ליב בר' מאיר כץ מק"ק קאפוסט, עוסק במכבש, תקע"ב.
- יחזקאל בר' יוסף משקלאוו, מסדר אותיות, תקע"ב.
- מאיר בר' אהרן משקלאוו, מסדר אותיות, תקע"ה?
- מאיר בר' שמחה בנימין משקלאוו, מסדר אותיות, תקע"ב.
- משה בר' אר (?) כץ ז"צ, תקע"ה?
- החתן פייווש בר' יהודה הורוויץ משקלאוו, תקע"ה?
- משה בר' שלום מעבר הנהר מק"ק זרעצה, עוסק במכבש, תקע"ב – תקע"ה.

שלומה זלמן ברי דוד מק"ק תתרסק, עוסק במכבש, תקע"ב.
 שמואל זנוויל ברי אליהו מק"ק אורשע, מסדר אותיות, תקע"ב -
 תקע"ח.
 ועוד 13 פועלים שרשמם מר יערי אבל לפי רשימתי יש להאריך את
 שנות עבודתם במלאכת הדפוס בשקלאוו.

ספר
תהלים

מסדר ע"פ ימי השקיעה וההרש עם מירש וקיצור
 אלשיך • ועוד נוסף דבר הדש אשר עדיין לא
 היה מעולם פירוש הוורר מלוקט מספר הוורר ופירש מצורת
 ציון אשר היא הועלת גדל לידע שורש כל דבר ועל כל מומור
 ומזמור על מה נחייסרה מדוייק ומנופה: בשלש עשרה נפה:
 ובזכות אמירתהלים בכיוונה: נובה לעלור לציון בדננה.

תרת ממשלת ארוננו הקיסר אוסע פריסוויליושי
 רדואונישע וויליקי האסוראר אמפראטר
אלכסנדר פאולוויטש סאמיע דרושט אוסע
 ראסי האסור אוסיע
 מילסטיושע יר'ה

**Съдзволенія Виленской
 Цензуры**

נרפס בשקלאוו

ברזום על היה הרבני הנגיד המוסלא מהו עזריא
 ועליו במהו יעקב ז"ל

במצות ופוזנאות היה דרבני הישיש מהו עזריא
 במ' אפרים הבק

ובנו מהו ניסן במ' עזריא הבק

ממדינת פרס

ספר

אלה המצות

אשר צוה יי את משה

א בני ישראל בדרך סיני

נרצין כלסחור נטר נסקרמייס. תוילול
 בר כום פל כרכני סניד ונ' תנב' ידי
 יהודדיפה מקסטוס
 במצות וכוללות פ"ס כרכני
 כחופלג מו' אהרן נכרב מעב'
 איעור זיל מלס. מארשא

בקאפוסטן

בנח עיבור המס

אלה המצות

אשר צוה יי את משה אל
בני ישראל בהר סיני
מצות במילואו מִסְּצְרֵי וְהוֹ הִינּוּ עוֹלָה
הַרְיֵג

אשר יעשה אחת האדוהי בהם כולם נקבצו
באו לך . כחשבון וסדר נאה ומשובח . כלשון
מקרא לתור . ולשון חכמים לחרוד . כמכתב
הראשון למען הדיה חירת ה' בפך . והיו
הדברים האלה על לבבך ושננתם לבניך וט' :

עם הוס' רבים מד'ק של הנאון המכתב

ולשלימות מלאכת הקדש זימננו גם
חשבונסנין המצות אשר סילק
הרמב"ן ז"ל ממנין הרמב"ם ז"ל והמצות
אמד הכניס לעומתם בקצור

בקאפוסט

לפרט נלמח יבא אהרן אל הקדש
למ"ק

שער שני

ספר

אלה המצות

איזה צוה"י את משה אל בני

ישראל בדרך כיני

מצות במילואו מ"ב צ"י ואו תינו עולה

תרי"ג

אשר יעשה איתם האדם וחי ברם : כולם נקבצו
 יבאי לך : בחשבון וסדר גאה ומשיבת
 בלשין מקרא לתיד : ולשון הכמים
 להוד : במכתב הראשון למען
 תהיה תורתה' בפד : והיו
 הרפרים האלה על
 לבבך : ושננתם
 לבניך וגי :

באמשורתם

כלפס מסריר נתנאם פואה מ"ג

והמכתב מכתב אלהי צוה"י לסי

מקום ושנת הדפוס ושם המדפיס הכל מזויף, ואינו אלא דפוס רוסיא לפני

גזירת תקצ"ז

הדפוס העברי באמשטרדם

ספר „ברכת הזבח“, של ר' אהרן שמואל קאידנובר, נדפס בשנת תכ"ט-ת"ל באמשטרדם. ככתוב על השער נדפס בדפוס דוד די קאסטרו תרטאס מדף קל"ג עד גמירא.

את טעמו של דבר, מדוע העביר המביא לבית הדפוס את הספר באמצע ההדפסה מדפוס אחד למשנהו? מודיע לנו המביא לבית הדפוס בעצמו בדף מיוחד בסוף הספר, והרי דבריו: „אמר המגיה [חתנו של המחבר והוא גם המביא לבית הדפוס] אם אבא לספר כל המאורעות והתלאות אשר מצאתי בעסק הדפסת הספר הלזה קצרה ידי מלהודיע, ותכלה היריעה ועד חצי הסיפור לא אגיע. אמנם ידעו נאמנים כל ימי היותי מתעסק לא משתי מבית הספר... יום יום דרשתי וחקרתי להסיר המכשלות הטעיות משבוס הדפוס... וכל מי שיודע קצת מלאכת הדפוס הוא היודע ועד שאי אפשר לסלק כל התקלות ובפרט מראש הספר עד דף קל"ג הייתי צועק ואיני נענה ולא השגיוחו בי העושים מלאכת יי רמיה. עד שבאתי לאיש יקר זהיר במלאכתו המדפיס **דוד תרטאס** יצ"ו הוא התחיל להדפיס מדף קל"ג וגמר המצוה...". דף זה מצוי בכל הטופסים.

המגיה גילה לנו את טעמו אבל העלים את שם המדפיס הראשון, זה שהדפיס עד דף קל"ג, ושמואל ווינער, שדרכו ב„קהלת משה“ לרשום גם את שמות המדפיסים, היה מוכרח להסתפק בדברי השער שמדף קל"ג ואילך נדפס בדפוס תרטאס.

חוץ מבית דפוסו של תרטאס היו קיימים אז באמשטרדם עוד שני דפוסים; זה של יוסף עטייאש וזה של אורי פייבוש הלוי. מי מהם היה העושה מלאכת ה' רמיה?

לטופס שלנו מדובק דף נוסף, גם הוא מאת המגיה הנ"ל, ובדף זה הוא מגלה את שם המדפיס הראשון. בדף זה אנו קוראים:

„אמר המגיה מנחם בלא"א מ"ו הגאון הגדול מהר"ר מאיר כ"ץ זצ"ל אשכנזי מיקירי ק"ק ווילנא יע"א: הנה באתי להודיע לכל שער עירי היארי' באשר כי בסוף הספר הלזה הדפסתי על המדפיסים עד דף קל"ג

ולא הייתי פורט שמו. לכן אודיע ששם המדפיס הוא יוסף עטיאש: אבל האלוף היקר המדפיס זהיר במלאכתו מלאכת יי' כמר אורי וייבש בהר"ר אהרן הלוי זצ"ל: מפורסם ונודע שמו שהאיש ההוא טוב וישר ומהיר במעשיו הטובים אשרי לו המגיע לביתו. ובכן האל רם ונשא יברכו בברכה יברכך יאר ישא אמן סלה".

מסתבר שכשנתפרסמו דברי המגיה הראשונים הנ"ל חשש ר' אורי פייבש הלוי שמא יחשדו בו שאליו נתכוון המגיה בדבריו, שהוא הוא העושה מלאכת ה' רמיה והכריח את המגיה לגלות את שם המדפיס, או – יותר נכון – שבאמת חשדו בו, ולכן לא הסתפק המגיה בקריאת שם עטיאש אלא הוסיף להפליג בשבחו של ר' אורי פייבש. בינתים אמנם כבר יצאו רוב הטפסים לשוק ורק טפסים מועטים זכו לדף הנוסף.

הדפוס העברי בסלאוויטא

במאמרי „הדפוס העברי בשקלאוו” דנתי מה טעם הדפיס הרב מלאדי את ספרו ה„תניא” בסלאוויטא הרחוקה ולא בשקלאוו הסמוכה אליו? וכתבתי שם שתי השערות בנדון זה, עיין שם. (לעיל ע' 176).

החסידים אמנם מספרים, שהרב מלאדי הדפיס את ספרו אצל המדפיס ר' משה שפירא בסלאוויטא בתורת הכרת טובה לאביו, הצדיק ר' פנחס מקארעץ, שהרב מלאדי קבל ממנו הרבה, ור' משה נתעשר מזה.¹

במאמרי אמנם לא הזכרתי טעם זה, יען שלפי פרידברג² פתח ר' משה שפירא את בית דפוסו בסלאוויטא רק בשנת תקס"ח וה„תניא” הלא נדפס בשנת תקנ"ו – נ"ז ואם כן לא נדפס כלל אצל ר' משה שפירא, אלא בדפוס השותפים, ר' דובער בר' ישראל ור' דובער בר' פסח, שקדם – לפי פרידברג – לדפוסו של ר' משה³, ולפי זה אין לסיפור חסידי זה כל יסוד.

פרידברג כותב: „... בעיר הזאת... נוסד בית הדפוס העברי, כפי הנראה, על ידי המשותפים הר' דובער בר' ישראל סג"ל והר' דובער בר' פסח. בל אוכל להבין מדוע הסתירו המדפיסים את שמם משערי הספרים במשך שנות מספר, אחרי כי דפוסם הי' באמת נחמד למראה... ומסיים: „... ובכל זאת לא יכלו עמוד מפני התחרותו של בית הדפוס החדש אשר יסד שם אז, בשנת תקס"ח, רב העיר ר' משה שפירא...” אבל דברי פרידברג אינם נכונים וצריכים תיקון.

לפי שערי הספרים שנדפסו בסלאוויטא יש לסדרם בארבע תקופות: א) מראשית יסוד הדפוס עד שנת תקנ"ח, בהעלמת שמות המדפיסים. ב) תקנ"ח–תקנ"ט, המדפיסים ר' דובער בר' ישראל הלוי ור' יעקב בר' משה⁴. ג) תקס"א–תקע"ב, המדפיסים ר' דובער בר'

1. עיין: „זכרון הצדיקים”, ווארשא תרפ"ז, ע' 40.

2. תולדות הדפוס העברי בפולניא, ערך סלאוויטא.

3. ה„תניא”, כמו כל הספרים שנדפסו בסלאוויטא עד שנת תקנ"ח, נדפסו בהעלם שם המדפיס.

4. שותפים אלה לא נזכרו כלל אצל פרידברג. אצלם נדפס ספר „הזהר” ג' כרכים, תקנ"ח–ט'

וחמשה חומשי תורה ע"פ אור החיים, תקנ"ט. הוצאה זו של הזהר נרשמה ב„בית עקד ספרים” אבל ג. שלום השמיטה ב„קונטרס הזהר”. בהוצאה זו נזכר שהזהר נדפס מקודם בפולנא ושמדפיסי פולנא מכרו את זכותם בהדפסת הזהר למדפיסי סלאוויטא, ולא מצאתי זכר הוצאת פולנא ברשימות.

ישראל סג"ל ור' דובער בר' פסח. ד) מתקס"ח ואילך עד גזירת סגירת הדפוסים העברים ברוסיה, המדפיס ר' משה שפירא ואחריו בנו ר' שמואל אברהם.

אבל זה רק לפי השערים. למעשה, אף על פי ששמו של ר' משה שפירא כמדפיס מופיע על שערי הספרים רק משנת תקס"ח ואילך, יש לנו עדויות שבית דפוסו היה קיים בסלאוויטא שנים הרבה קודם לכן. ולא עוד אלא שהוא הוא – ולא השותפים כדברי מר פרידברג – שישד את הדפוס העברי הראשון בסלאוויטא.

ברשימה הרוסית של הדפוסים העברים ברוסיה – משנת תקס"ד ואילך – שפרסם י. ברלין ב- *Еврейская старина* קובץ VIII ע' 404, אנו מוצאים שר' משה פתח את בית דפוסו בסלאוויטא בשנת 1790 (תק"ף). אלא שמסופקני אם אפשר לסמוך על התאריכים ברשימה זו, אבל יש לנו עדויות אחרות ודאיות בנדון זה.

הרב ר' יעקב שמשון אבד"ק סלאוויטא ומצ"פ בק"ק שופטיפקא, בהסכמתו על ספר „נועם אלימלך” שנדפס, בהעלם שם המדפיס, בסלאוויטא תקנ"ד, כותב: „... ראיתי את הדפוס אשר הוקם בק"ק סלאוויטא ע"י מחו"ה הרבני המופלג החכם השלם מהו' משה בן של קדושים בוציני קדישי' מהו' פנחס וגם ראיתי הספרים אשר כבר נדפסו והנה כל אשר עשה טוב מאד...” הסכמה זו גופא נדפסה בספר „חסד לאברהם”, שגם הוא נדפס באותה השנה בסלאוויטא, ואם כן מפורש יוצא שבשנת תקנ"ד כבר היה בית דפוסו קיים, ולא עוד אלא שהמסגרת על שערי הספרים שנדפסו בסלאוויטא בשנות תקנ"ב-תקנ"ג היא המסגרת שעל שער הספר „חסד לאברהם” הנ"ל, ואם כן גם הם ודאי נדפסו אצל ר' משה, והוא הוא המיסד הראשון של הדפוס בסלאוויטא, והשותפים באו איזה שנים אחריו.

כנראה התקשה בהשגת רשיון הממשלה להחזקת הדפוס, וחסותו של הדוכס סאנגושקא ש„תחת ממשלתו” נדפסו הספרים בסלאוויטא, כאמור על השערים, לא הספיקה, ולכן הוכרח להעלים את שמו עד שהשיג את הרשיון.⁶

5. בהשמטת השם „משה”, כנראה מטעמי זהירות. באותה שנה גופא נדפס שם ספר „תורת הבית” ועל שערו נדפס: „... כבר יש לנו הסכמה... עד משך עשר שנים דרשו מעל ספר חסד לאברהם ושם תמצאנו מפורש...” ואם כן גם ספר זה נדפס אצל ר' משה.

6. גם בזה יש ספור חסידיים שכשהלך ר' משה לפטרבורג להשיג את הרשיון סר בדרכו אל הרב מלאדי ועל פי עצתו קבל את הרשיון, ראה בארוכה ספור זה בספר „זכרון הצדיקים” הנ"ל.

ולפי זה יכול להיות באמת שספור החסידים הנ"ל הוא אמיתי והרב מלאדי הדפיס את ה"תניא" בדפוסו של ר' משה שפירא, אבל חוששני לומר דבר זה בודאות גמורה כי שמא גם דפוס השותפים כבר היה קיים בשנת תקנ"ו.⁷ ובפרט כשאנו רואים שבשנת תקס"א, כארבע שנים אחרי הדפסת התניא, כשהביא הרב מלאדי לבית הדפוס בסלאוויטא את הש"ס תלמוד בבלי וארבעה טורים, לא הביאם לבית דפוסו של ר' משה שפירא אלא לבית דפוסם של השותפים ר' דובער ב"ר ישראל ור' דובער ב"ר פסח⁸ וכן כשהביא שנית לדפוס את ה"תניא" הדפיסו בשקלאוו ולא אצל ר' משה בסלאוויטא.

עדות שניה על קיומו של דפוס ר' משה שפירא בשנת תק"ס אנו מוצאים בתעודת הפשרה בינו ובין המדפיס יחזקאל ב"ר שבת ממניקאוויץ בנוגע לסכסוך שנפל ביניהם בדבר הדפסת נביאים וכתובים בשנת תק"ס. בפשרה זו אנו קוראים:

„בדבר הטענות שהי' בן (!) הרב המא"ג מוה"ר משה בהרב החסיד איש האלקי המנוח מהור"ר פנחס ז"ל ובין הרבני מהו' יחזקאל במו' שבת יצ"ו, נידון הדפסת ספרי נביאים וכתובים עם תרגום שהרב הנ"ל התחיל להתעסק במלאכת ספרי הנ"ל ומהור"ר יחזקאל התחיל ג"כ להתעסק במלאכת ספרי הנ"ל ומענה בפיו שלא ידע שבדעת הרב הנ"ל להדפיס אותם וכשנודעה (!) הדבר שלח מהו' יחזקאל הנ"ל שליח להרב הנ"ל להודיע לו ושלח הרב הנ"ל שני אנשים בכח והרשאה בח"י להרי"ח הנ"ל לעשות עמו דין או פשרה ועשו המשולחים פשר בכתב על נייר קיסר יריה בח"י המשולחים הבאים בכח הנ"ל ובקיום עדים כשרים בזה אופן שהר' מהר"מ הנ"ל לא ידפיס כלל ספר הנ"ל ומחוייב להשיג רשיון לר' יחזקאל הנ"ל על ספרי נביאים עם תרגום בדפוס מינקאוויץ ולקבלו בקפאניע (וכן!) ואח"כ נתעורר ביניהם טענות שונות וטען הרב הנ"ל שהמשולחים עברו על דעתו ולא היו להם יכולת לעשות הפשרה הנ"ל בזה אופן, ואחר כך התפשרו עצמם בפנינו בית דין הח"מ מרצונם הטוב בלי אונס והכרח כלל בק"ג א"ס [בקנין גמור אגב סודר] בזה אופן שהרב

7. אולי יתברר הדבר כשתפרסם רשימה מלאה ומדוייקת של כל הספרים שנדפסו בסלאוויטא.

8. על הש"ס והטורים אין זכר הרב מלאדי אבל בהסכמתו של הרב ר' לוי יצחק מבארדיטשוב אמור שהמביאים לבית הדפוס הם ר' מרדכי בר' ברוך ור' שלום שכנא בר' נח משטאלין, הראשון הוא אחיו של הרב מלאדי והשני הוא חתנו — אביו של אדמו"ר ה"צמח צדק" — וכשהביאו שנית לבית הדפוס את הש"ס בשנת תקס"ח — הפעם בדפוסו של ר' משה שפירא — כתב הרב מלאדי בהסכמתו אשר השנים הנ"ל היו רק שלוחיו וחזרה שליחות למקומה והוא מוסר עכשו את זכותו בהדפסת הש"ס לר' משה שפירא ואם כן מפורש שהוא הי' המביא לבית הדפוס. הסכמתו זו נדפסה על הש"ס בשנת תקס"ח וחזרה ונדפסה בהדפסה שלישית של הש"ס בשנת תקע"ז ופקסמליא ממנה בצרוף פקסמליא של מכתב הרב מלאדי לר' משה שפירא על אדות סידור ההדפסה וההגהה נדפסו בקובץ „התמים" חוברת חמישית.

הדפוס העברי בווארשא

ח. ד. פרידברג בספרו „תולדות הדפוס העברי בפולניא“ כותב¹ אשר התחלת הדפסת ספרים עברים בעיר ווארשא היתה בשנת תקנ"ו בבית דפוסו הכללי גם מחלקה להדפסת ספרים עברים, והולך ומונה שורה שלמה של ספרים שנדפסו בבית דפוסו של פטר זאוואדסקי בשנות תקנ"ו, תקנ"ז ותקנ"ח ומוסיף אשר בשנת תקנ"ט מת פטר זאוואדסקי ובשנת תקס"א התחילה אלמנתו להדפיס ספרים עברים ומונה רק שלשה ספרים שנדפסו בבית דפוסה, ודברי טעות המה. מכל הספרים שהוא מונה שנדפסו בדפוסו של פטר זאוואדסקי לא נדפס אצלו באמת רק ספר אחד. הוא הספר „צמח לאברהם“, ולא הספיק להדפיס ספר זה עד שמת, והספר העברי השני שנדפס בווארשא, ספר „סמי דחיי“, שנדפס עוד בשנת תקנ"ו כבר נדפס, בדפוס חדש של האדונית האלמנה זאוואצקא אשר דירתה פה עיר מלוכה ווארשא וכל הספרים העברים שנדפסו בווארשא משנת תקנ"ז והלאה עד שנפתח בית דפוסו של דומברובסקי נדפסו כלם בדפוס האלמנה או האדונית זאוואצקא.

ספרי הפולמוס נגד החסידים שנדפסו בווארשא שנת תקנ"ח כמו „ספר הויכוח“, „תאות צדיקים“ ו„זמיר עריצים“ נדפסו לפי זה כלם אצל האלמנה זאוואצקא. כפי הנראה שאע"פ שהדפוס בהוראדנא הי' אז בידי מתנגדים מ"מ הי' יותר נוח להדפיס ספרים כאלו בדפוסה של זאוואצקא שהיתה פולנית. מענין הדבר שבספר „זמיר עריצים“ שנדפס ג"כ בווארשא תקנ"ח כותב המחבר אשר שמע שהמגיד מקאזיניץ, ר' ישראל, שלח אל הנגידים בעיר ווארשא למחות על המדפיסים שלא יודפס שום ספר נגד החסידים. אם שמועתו היתה אמיתית הנה „המדפיסים“ בווארשא היו אז רק האלמנה זאוואצקא ומשום זה כפי הנראה לא שלח ישר אל המדפיסים כי היא היתה פולנית ומסר הדבר אל הנגידים היהודים שהם יפעלו עלי' אבל כפי הנראה שלא פעלו אצלה כי הלא הדפיסה אחרי כן הספר „זמיר עריצים“.

באסף ספרי דפוסי רוסיא-פולין של הרבי מליובאוויטש נמצאים

1. ערך ווארשא ע' 84.

שני ספרים יקרי המציאות שנדפסו אצל זאוואצקא ומפני שאינם ידועים עדיין אל הביבליוגרפים הנני רושםם בזה;

1. ספר דרך חיים ... רוצה להעלות על מזבח הדפוס ... כדי שיהא נשאר לזכרון אחרי כי אינני יודע יום מיתתי ... והשלכתי יהבי על ה' שיתן רחמים בלב נדיבי' שיקנה כ"א הקונטרס זה שיהי' לי על הוצאות לגמור הספר אשר יהי' אי"ה על ארבע שו"ע ובפילפל והלכתי בעקבי הראשונים ... פה ע"מ ווארשא בדפוס אדון² זאוואצקי שנת תקנ"ז לפ"ק. 12°. 8 דף.

שם המחבר אינו נזכר על השער אבל הוא מפורש בהסכמה שמעבר לשער שהוא ר' חיים בר"א מק"ק אפטא. הספר כולל חידושים על איזה סוגיות בש"ס. ההסכמה היא מאת ר' חנינא ליפמן מיזלש אבד"ק פיעטרקוב.

2. ספר תורת חיים אשר חיבר בפני תלמידים. לחדס על גמרא ופוסקים בכמה מקומות בש"ס וקצת שיטות שרוב לומדים עוסקים בהם, ה"ה התורני והרבני ... החריף השינון ... מוה"ר חיים בן המנוח מוה"ר אפרים מק"ק אפטא. נדפס פה עיר ווארשא אצל אדונית זאוואצקא תחת ממשלת אדונינו המלך פרידריך ווילהעלם השלישי לפרט חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא לפ"ק (תקנ"ח) 4. (1) 15 דף. הסכמות הרבנים: (1) ר' ארי' ליב החופ"ק סאכטשוב. (2) ר' חנינא ליפמן מיזל אבד"ק פיעטרקוב. (3) ר' יונה חופ"ק קעמפנא.

Warschau 1798. Gedruckt in der königlichen privilegierten Druckerey Von der Madame Zawadzka

ח. ד. פרידברג אינו רושם שום פועלים עברים בדפוס זאוואצקי, לא בדפוסו של פטר זאוואצקי ולא בדפוסה של האלמנה זאוואצקי, וכותב אשר פטר זאוואצקי למד את פועליו הנכרים חמעלעווסקי וטאטצקי³ את השפה העברית, ויעבדו שניהם, הראשון בתור מסדר האותיות והשני בתור פרעסניציה⁴ ורק המגיה הי' יהודי. את דבריו אלה לקח כפי הנראה מהקולופון של ספר „צמח לאברהם“, הספר הראשון שנדפס בווארשא, שבו כתוב לאמר: „חזו וראו התאמצות ערלים מולדים (?) אשר נדפס החיבור הלז מתחלתו ועד סופו ע"י הזעצר

2. ברור שטעות הדפוס יש כאן וצ"ל „האדונית“ כי כאמור עוד בשנת תקנ"ו עבר בית הדפוס לרשותה של האלמנה זאוואצקא.

3. כפה"ג טעות הדפוס כי בקולופון של הספר צמח לאברהם כתוב טאטצקי.

4. אם חמעלעווסקי המסדר הי' צריך להתלמד את השפה העברית טאטצקי הפרעסניציהר למה לי? ומנין יצא לו לפרידברג שגם הפרעסניציהר למד את השפה העברית?

האדון חמעלעווסקי והפרעסין ציהר האדון טאצעשקי, ועוד ידם נטווי לעסוק בעבודה כזו בכל מה דאפשר". אבל כפי הנראה לא קימו את הבטחתם וכבר בספר השני שנדפס בווארשא, ספר „סמא דחיי" אין זכר לפועלים הנכרים הללו ובמקומם באו בקולופון שני מסדרים עברים; משה בר' נתן מק"ק לוטמירסק ומשה בר' מרדכי מק"ק נאווידוואהר ובשנת תקנ"ח אנו מוצאים את המסדר משה בר' מרדכי מק"ק הוראדנה.

באסף ספרי דפוסי רוסיא-פולין של הרבי מליובאוויטש ישנם שני טופסים של ספר „העיטור", שנדפס אצל האלמנה זאוואצקא בשנת תקס"א, ששעריהם משונים זה מזה וארשום כאן שינוים אחדים שביניהם: בטופס א' על השער אחרי תיבות פוסק קדמון נדפס: „ועיין בשה"ק ד' נ"א) בדיני קדושין בדיני גיטין ובדיני כתובות" ואלו בשער טופס ב' נדפס: „ועיין בשה"ק ד' נ"ד ע"ב שמייחסו לרבי יצחק בר אבא מרמיסיא) בדיני ממונות בדיני קדושין בדיני גיטין ובדיני כתובות". בטופס א' נדפס „בשנת ה'תקס"א לב"ע" ואלו בטופס ב' נדפס „לפרט כי מלאה הארץ דעה כמים". בההסכמות שמעבר לשער הסדור בשני הטופסים משונה זה מזה ובטופס א' יש הוספה שאיננה בטופס ב' והיא „וזאת לדעת כי עבר עלינו פה איש אחד ובידו ספר העיטור חלק ב' קורא אני עליו יבא נא אלי ואני אהי' לו למשען ומשענה להוציא לאור תעלומה, למען תהי' תורת ה' תמימה ולא תחסר כל בה". ומכאן ואילך אין שינוים בשני הטופסים.

ספר

חיים

דרך

זחו ד'אישים ר'גולו ד'תלמידים אשר שפל
 וכבזה תמוני רולה להעלות על מזבח הדפוס
 שחלקי קיבל מסיני כדי שיהא נשאר לזכרון
 י כי איני יודע יום מיתתי ואם אין אני לי
 לי אורך ה' כי עניתני וקחי לי לישועה
 באחרת דלח ידע שרי למימר לורבא
 מרבנן אני וכעת התחלתי והשלכתי יהבי
 על ה' שיתן רחמים בלב נדיביו שיקנה
 כ"א הקונטרס זה שיהי לי על הולאות
 לגמור הספר אשר יהי אי"ה על
 ארבע ש"ע וצפילפל והלכתי
 בעקבי הראשונים וראיתי
 בספר"א ונתן ד' לך
 רחמים פירושו שיתן
 בלב ישראל
 שיהא להם
 רחמים
 על אנשים לומדי תורה ורחמניך
 ירחם עליהם מן השמים ועל ידי זה
 יזכו שיהא צניהם מחזירים ספרים
 קדושים .
 פה ע"מ ווארשא בדפוס אדון זאוואלסקי .
 שנת תקנ"ז לפ"ק

ספר

מדות חסידות

הנותן אמרי ספר. וכל הולך ישר, כל טוב צו לא חסר, ומחוקן צו כמה ענינים פלאים. אשר הם מצע מראים לעבוד שמו ית' באמת ושלום. עליו כל הימים ושנים. ולהדריך הנהיגם. על פי התורה אשר יורו וכל אשר יצו ית' צמדות השם שלמים. ובחורתי יהיה יהוה שונים. ולעבד ישישים זקנים ונצונים. וכל דבריו כנים ונצונים. וכל דרכיו ישרים. לדיקים ולכו צו ופוסעים צו לא יהיו נכשלים. והמשכילים יאריכו ומהם טוב ונעמיים וצדקים יקרים מפנינים. יהיו תמיד פוטים.

נדפס בווארשא

ולפעט ראשית חבמרה קנה חכמה

בדפוס של אדונית זאוואצקא

קריאה

הדפוס העברי בלאשצוב

בביבליוגרפיה של דפוסים בלאשצוב שפרסם מר א. יערי ב„קריית ספר“ (שנה י"ב עמ' 238) רשם י"ט ספרים שנדפסו בלאשצוב. את יסוד הדפוס שמה קבע לשנת תקע"ד, ונוסד, לפי דבריו, ע"י ר' יהודה ליב רבין שטיין ובשנת תקע"ה נשתתף עמו גם ר' משה ציקור ובשנת תקע"ו – ר' שאול משה גאלדשטיין.

דברים אלו צריכים תקון. לי"ט הספרים שרשם מר יערי יש להוסיף:

1. ספר שיר השירים ע"פ מגישי מנחה על כתב עברית ולשון אשכנז: שמעו נא המאורים. ישראל אשר בך מתפארים. הביטו וראו מתק הביאור שיר השירים. יען וביען גודל המצוה במאמרי חכמים מבוארים. ומפליא לעשות בהרגל בשבת בשבתו לאומרים ובהשגת הלב תלוי הדברים. ובגלל טורדת הזמן מהשפה ולחוץ נאמרים. ובגלל זה אצל כל פינת התיבה העתקתי לל"א די חובת הביאורים. בפי' נחמד מגישי מנחה הקורא בו ירוה צמאונו באלה הדברים. ובצוותא חדא יעלו הבנת הלב ועדיפת חכו באמרים. וזכות המשורר והרבים יתלו בי ממרומים. נדפס פה ק"ק לאשצוב. ע"י המדפיסים מוהר"ר משה בר"י צוקיר והרבני מוהר"ר שואל משה גאלדשטיין בשנת וימינו **תחבקני** לפ"ק [תק"ע], [27] דף, 8°. (אותיות מרובעות) (אכסמפּלר – בספרית ה„ייווא“ בוילנא).

2. סדר **ברכת המזון** דש איז גשטעלט גווארין אויף עברי אונ דייטש בענטשין אונ קריאת שמע. אויך פדיון הבן. גם פון סעודות חתונה. ולברית מילה וזמר דחנוכה. וזמירות דשבת. גם הוספנו בו פרשת וישלח עם רבונו של עולם. גם הגדה של פסח הכל על מקומו כדי שלא צריך לחפש. ואלה מוסיף על הראשונים סדר כפרת עם דייטש Franciszek salezy Lukawski dziedzic dobr y miasta Laszczowa

נדפס פה ק"ק לאשצוב בדפוס של הרבני הנגיד מוהר"ר יהודה ליב בהרבני הנגיד מוהר"ר יצחק בהרבני הנגיד המפורסים מוהר"ר מרדכי בר"ח בר"א רבין שטיין בשנת תקע"ד לפ"ק. 4°. 26 דף. (אותיות מרובעות וצו"ר) (אכסמפּלר בספרית הרבי מליובאוויטש בווארשא).

2. ספר **ברך אברהם** ראשית ווערט איר דרינן פינדן שיינה מעשות

אלז דורך איטלכן מעשה איין תוכחה קומט ווי אלי מאל איבר דען זעלבניגן פרק גשריבן איזט: **שנית** ווערט איר דרינן פינדן אלץ וואש אין אונזרי גאנצי גמרא שטיט פון דריי ארליי זאכן ביז אן צוועלף ארליי זאכן וועליכה דר מענש יוא זאל טאן אודר פון וועלכן ער זאל זיך מרחיק זיין. וועלכה אין עטליכה טויזנט פונקטן בשטיט: **שלישית** גיפינד מן אויך דרינן צוואות רבי יהודה החסיד און אנדרי שייני זאכן וועלכע גוט איזט צו דר נשמה אוף טייטש גשטעלט וועלכש איך מיד פיל יאר דריבר האב במיהט. און אלז אורדינגלך איין גריכט. דרום איר ליבה לייט זייט אן גברייט און קופט דיזש גלושטגה ספר בצייטן. איך פר זיכר אלש קיינש ווערט בקומן צו זיין אין איין קורצה צייט. דר נאך ווערט עש אייך זיין ליידי. און לאזט אייך אייער געלט ניט רייאן. איר ווערט אייך ערקוויקן ווען איר ווערט דרוש ליינן. אזו ווערט אייך אייער הערץ ערפרייאן. בזכות זה ווערן מיר זוכה זיין. ובא לציון גואל אמן סלה וכי"ר:

Franciszek salezy Lukawski dziedzic dobr y miasta Laszczowa

נדפס פה ק"ק לאשצוב, בדפוס של הרבני הנגיד מוה"ר יהודה ליב בהרבני הנגיד מוה"ר יצחק רבין שטיין: בשנת **תקע"ז** לפ"ק. [26 דף, 4° (אותיות צו"ר). (מספריתי הפרטית)

4. ספר **גדולת יוסף**. (נוסח השער כמו בנו' 1 ברשימתו של יערי.)
נדפס בק"ק לאשצוב בדפוס של הרבני הנגיד מוה"ר יהודה ליב בהרבני הנגיד המפורסי' מוה"ר יצחק רבין שטיין בשנת **תקע"ז** לפ"ק. 25 דף. 4° (אותיות צו"ר) (אכסמפלר בספרית הרבי מליובאוויטש בווארשא).

הקדמת המעתיק וההתנצלות שבנו' 1 ברשימתו של יערי נשמטו ובעמוד ב' של השער מתחיל גוף הספר. כן נשמטו הקישוטים שבסוף הספר בנו' 1 הנ"ל.

לעמת זה יש להוציא מרשימתו של יערי את הספר „פרי עץ חיים” (נו' 18 ברשימתו) שלא נדפס בלאשצוב אלא בהרובישוב. ישנם שני מיני טופסים מהוצאה זו. (1) שרשום עליהם קארעץ (הרשום אצל יערי) (2) שרשום עליהם הרובישאב וזהו הדפוס האמיתי של הוצאה זו, יען כי רשומים עליהם גם שמות המדפיסים – ר' מנחם מענדל פינקעלשטיין ור' משה ציקור מלאשצוב – וזולת זה אינם נבדלים בשום פרט קטן מאלו שרשום עליהם שנדפסו בקארעץ, ומכיון שנזכר בפי' שמות המדפיסים אין שום ספק שנדפס בהרובישוב ורק על איזה מספר

טופסים העלימו, לאיזה טעם, את מקום הדפוס. על טופסים אלו רשום ג"כ פרט השנה, כ"י הפרי העץ החיים היא" אלא שגם הם גדולה ויוצא מפורש תקע"ט (כפי ששיער יערי אל נכון). לפי"ז מספר ספרי לאשצוב הידועים לנו לע"ע הוא כ"א.

ומכאן אנו רואים שאנו צריכים להקדים את יסוד הדפוס בלאשצוב לארבע שנים - משנת תקע"ד לשנת תק"ע (ואין ידוע לנו שום ספר שנדפס שם במשך ארבע השנים הללו) ומיסדי הדפוס שמה המה לא רי"ל רבין שטיין אלא ר"מ צוקיר ורש"ים גאלד שטיין שאנו מוצאים את שמותיהם על דפוסי לאשצוב עוד הפעם רק בשנות תקע"ה-תקע"ו.)

(*) לפי השעתי נדפס גם, שיר השירים בשנת תקע"ו, והו" של וימינו צריכה להיות גדולה, כי תקע"ו היא השנה היחידה שבה השתתף רש"מ גאלדשטיין, והדפוס נוסד בשנת תקע"ד. (א. יערי).

תהנה

תשובה תפלה וצדקה

די"א **ממלא** בית הרב הפרנס הגאון הגדול נאמן
 אהורי **צבי הירש** חס"ת הרב האמור
 הגדול והקדוש **יצחק** ז"ל מבר
 דק"ק בעלז

לאשצוב **דפוס ק"ק**

תקע"ד **בשנת** **א"פ**

צוקיר
רש"ים
גאלד

הדפוס העברי במינסק

הספר העברי הראשון שנדפס במינסק הוא ספר „עין יעקב“ שנדפס שם בשנת תקס"ח. מר א. יערי ברשימתו „הדפוס העברי במינסק“ (ק"ס. כ, 165) רושם רק את החלק הראשון וכותב שאת שאר החלקים לא ראה. הוא לא היה יכול לראות את שאר החלקים שכן לא נדפסו במינסק.

בספר „עין יעקב“ שנדפס בקאפוסט בשנת תקע"א, בדפוס השותפים ר' ישראל יפה ור' מרדכי הורוויץ, נדפסה מחדש אותה ההסכמה של ר' ישראל אבד"ק מינסק שניתנה בשנת תקס"ח למדפיסי מינסק, והיא נדפסה בחלק הראשון שרשם מר יערי, בהוספת הערה מאת מדפיסי קאפוסט: „הגם שגוף ההסכמה נכתב ע"ש מוהרל"ס [=על שם ר' לימא סג"ל, מדפיס דמינסק], אבל מפני שנעשה איזה עיכוב בדפוס הנ"ל מסר מוהרל"ס הנ"ל ההסכמה הנ"ל ליד המדפיסים דפה, וכל היפוי כח המבואר בהסכמה הנ"ל שייך להמדפיסים מוה"רי ומוהר"מ [=ר' ישראל ור' מרדכי, מדפיסי קאפוסט]. מדפיסי קאפוסט הדפיסו עוד הפעם את החלק הראשון והשלימו את שאר החלקים.

לרשימת הספרים שנדפסו במינסק יש להוסיף שנים אלו:

1. סדר **קינות לתשעה באב**, גם הוספנו מגילת איכה וגם הצגנו על אותיות גדולים... וגם הוגהו בכל תוקף עוז... הובא במצות ובהוצאת ה"ה הרבני המופלג מהו' יהודא לימא ב"מ ארי' ליב סג"ל מפה ק"ק מינסק. נדפס בדפוס אשר הוק' על ידי המחוקק מהו' שמחה זימל במהו' יחזקאל זצ"ל, ברשיון הצענזור אשר באקדעמי' דווילנא. נדפס פה ק"ק מינסק יע"א. בשנת תקס"ט לפ"ק. [47] דף. 8°. [אותיות מרובעות-מנוקדות, חוץ ממגילת איכה שהיא בלא נקודות ובלא טעמים].

בקולופון: על ידי הדרוקר בנימין במהו' שמריה משקלאוו ולע"ע במינסק; על ידי הדרוקר יצחק במהו' מרדכי סג"ל ממינסק. – שני הפועלים הללו אינם ברשימת הפועלים של יערי.

2. **סליחות** לחברה קדישא גומלי חסד של אמת שאזימרים ביום שמתענים ומבקשים מחילה משוכני עפר על חשש שלא הונעסקו ח"ו

ביקרא דשכבי כראוי לכל אחד ואחד] ויהי רצון הבורא יתברך שיבטל מגילת תענית הל"ז [כן!] ויקויים בנו מקרא שכתוב בלע המות לנצח ויהפך לנו התענית למשתה ושמחה אמן כן יהי רצון. נדפס פה ק"ק מינסק, בשנת תק"ע לפ"ק [בלא שם המדפיס]. [22] דף. 14: 9 ס"מ. [אותיות מרובעות-מנוקדות].

ס פ ד

עלים לתרופה

אגרת הרמב"ן ליל וגם אגרת של
דבי' הגאון אליהו ליל :

כטום חטש דק"ק מינסק
ע"ר ג' נרשון אליהו במתו' יתק

Печатать позволено. Вильно
 Апрель 17 дня 1856 года.
 Цензоръ Надворный Советникъ
 Иванъ Вашковичъ.

АЛИМЪ Л. Д. ШУФА, т. о.
 Издатель Листья.
МИСКЪ
 Въ Типографіи Г. Блонштейна.
 1356.

סדר

קינות

לתשעה באב

גם הוספנו מגילת איכה

וגם הצגנו ער אותיות גדולים למען

ירוח הקורא בו • וגם הוזהו בכל

תוקף עוזכיר ה' השבה

הובא במלח ובהולאת ח"ה הרבני המופלג מסו'
יהודא לימא ב"ח שרי' לני סג"ל
מפה ק"ק סינסק •

נידפס בדפוס אשר חוק' על ידי הממוקק פסו'
שמחה זימל במסו' יחזקאל ז"ל

ברשיון המענוור אשר באקדמי' לווילנא

נידפס פה ק"ק מינסק יע"א

בשנת תקס"ט לפ"ק

הדפוס העברי במינסק

ס ל י ח ו ת
 להכרה קרישא
 גומלי הסר שק אמת
 שאומרים ביום שמתענים
 ומבקשים כחילה משופני
 עפר על חשש שבא
 התעסקו חזו ביקנה
 רשכני פראוי לכל אחד זה
 ויהי רצון הבורא יתברך
 שיבטל מגילת התענית דלן
 ויקוים בנו מקרא שכתוב
 בלע הות לנצה ויהפך לנו
 התענית למשתה ושמה
 אמן בן יהוירצון
 נדפס פה ק"ק מינסק
 בשנת תקע לפ"ק

הדפוס העברי ב„אזאר“

ב„קרית ספר“ כרך ט' כתבו א. דוקאר, א. יערי ויצחק ריבקינד על הדפוס העברי ב„אזאר“ (עיירה בגליל הוראדנא), שלפי ר' רפאל נתן נטע רבינוביץ (ב„מאמר על הדפסת התלמוד“) נדפסו שם ספרים במשך כמה שנים, וביניהם גם כמה מסכתות הש"ס, ובכלל, לפי השמועה, הרי הספרים שעל שעריהם כתוב „ווילנא והוראדנא“ (שכמובן לא נדפסו בשתי הערים בבת אחת) כולם נדפסו ב„אזאר“. שלשתם אמנם לא מצאו אלא ספר אחד בלבד שעל השער מפורש שנדפס ב„אזאר“ בשנת תקפ"ו. עיי"ש.

בידי ספר שני של השער מפורש (בפולנית) שנדפס ב„אזאר“ באחוזת האדון וואליצקי, גם הוא בשנת תקפ"ו, ה"ה ספר „סליחות כמנהג ליטא, רייסין וזאמוט“.

באוסף ליובאוויטש בווארשא היה חומש ויקרא עם פירוש „שפתי חכמים“ שעל השער מפורש שנדפס ב„אזאר“, גם הוא בשנת תקפ"ו, אבל נשאר (בין כמה אלפים ספרים) בווארשא ונאבד, ואולי הגיע לידי מי שהוא בחלוקת הספרים שנמצאו ב„אפענבאך“ אחרי המלחמה.

בקיץ תרצ"ט, כשני חדשים לפני התחלת מלחמת העולם השניה, נזדמנתי לוויילנא, וידידי ר' חייקל לונסקי הי"ד (ספרן ספרית שטראשון שם, שנינו עסקנו אז בעריכת רשימה ביבליוגרפית גדולה ומפורטת מכל הספרים שנדפסו בהוראדנא ובוויילנא, שלצערי נאבדה גם היא שם) הוליך אותי לביהמ"ד אחד והראה לי שם כל החמשה חלקים של חומש זה. גם הם מן הסתם נאבדו או נפלו לידי מי שהוא בחלוקת הספרים הנ"ל.

סדר

סליחות

כסנת

ליטא רייסין וואמיט יצו

נרפס מדרש בסדר נכון שלא יצטרך לחפץ: הגה והגה • ובהגדה טובה ובהשגחה
טרטית • ובאותיות גדולות ויפות • וניד יפה • כאשר עיניכם תחזינה מישרים :

נדפס

בדפוס של השותפים דקק

ווילנא והוראדני

בשנת תקפז לפק

SELICHOTh KEMINHAG LITAU.

(Modlitwy za odpuszczenie grzechow wedle zwyczejju Starozakonnnych Litewskich.)

W JEZIORACH.

w Powieci Grodzieńskim, w Dobrach JW. GRAFFA WALCZYKOWO.
w Drukarni Zymela Nochimowicza i Komp: 1825.

דפוס האלמנה והאחים ראם מווילנא

ב„קריית ספר“ כרך ל"ד ע' 136 תמה צבי הרכבי שמצא רשומים ברשימת ספרי א. מ. דיק של א. יערי ספרים שנדפסו בשנות תרכ"ח-תרל"א בדפוסו של יוסף ראובן ראם בוויילנא, והלא יוסף ראובן מת בשנת תרי"ח, ומשנת תרכ"ג ואילך נקרא הדפוס על שם „האלמנה והאחים ראם“. גם ח. ד. פרידברג כותב: „משנת תרכ"ג והלאה נהלו את הדפוס על שם „האלמנה והאחים ראם“, ותחת הפירמא הזאת נגמרה בשנת תרכ"ו הדפסת הש"ס ברוב פאר והדר“ (תולדות הדפוס העברי בפולניא, הוצאה שניה, ע' 129). וכן האנציקלופדיות היהודיות בערך „ראם“ רושמות את שנת תרכ"ג כשנה הראשונה של דפוס „האלמנה והאחים ראם“. דברים אלו דברי טעות המה; אף על פי שיוסף ראובן ראם מת בשנת תרי"ח נשאר הדפוס על שמו עד שנת תרל"א, וכל הספרים שנדפסו בדפוס זה, לרבות הש"ס הנ"ל, משנת תרי"ח עד שנת תרל"א – ומקצת שנת תרל"א בכלל – כתוב על שעריהם: „דפוס יוסף ראובן ראם“, חוץ מספרים שנדפסו עם תרגום רוסי (כגון הגדות של פסח, סידורי תפלה וכדומה), שעל שעריהם כתוב: „דפוס מנחם מן ב' יוסף ראובן“, שכן בחלוקת הירושה נפלה בחלקו המחלקה הרוסית של דפוס יוסף ראובן ולאמנה והאחים לא היה חלק בה, רק מאמצע שנת תרל"א ואילך נקרא הדפוס על שם האלמנה והאחים ראם.

ביום ו' כסלו תרל"א הופיע לראשונה בפומבי שם הדפוס „האלמנה והאחים ראם“. ביום זה הדפיסו בעתון „המגיד“ רשימה ארוכה של ספרים ובראשה „אזהרה להמדפיסים והמולי"ם ספרי ישראל“ להזהר שלא להדפיס כלום מרשימה זו. שכן הזכות הבלעדית להדפסתה היא של דפוס האלמנה והאחים ראם. (ספרים אלו הם הם הספרים שנדפסו משנת תרי"ח עד תרל"א בשם המדפיס יוסף ראובן ראם) ומיום זה ואילך נעלם שם המדפיס יוסף ראובן ראם והתחיל להתפרסם דפוס האלמנה והאחים ראם ועד לשנות מלחמת העולם הראשונה הגיע.

אחד הספרים הראשונים – ואולי הספר הראשון – שנדפס בדפוס „האלמנה והאחים ראם“ הוא ספר „אור לישרים“ של יהושע שטיינבערג, הוצאה שניה עם הוספות.

הטעה את כולם, כנראה, שפ"ן הסופר ב„אחרית דבר“ לש"ס הוילנאי הגדול.

גב אורחא, הנני להביא כאן, בתור קוריוז, פירוש אנטישמי ל„דפוס ראם“, שנדפס בהקדמה לחוברת אנטישמית שהיא תרגום גרמני של ספר „חסרונות הש"ס“:

“Auf allen Talmud-Ausgaben, welche erhältlich sind, finden wir aufgedruckt; “Rom und wilna”. Die Juden wollen damit jene Lüge bekräftigen, wonach dieser *Text Roms Christliche Approbation* erhalten hätte” עם החוברת הוא: CHESRONOTH haschischa sedarim. Ausgelassenes aus den sechs Trakten der TALMUD. Die päpstlich zensurierten Ungeheuerlichkeiten des Talmud und seiner Erklärungen. Herausgegeben von Dr. A[lfons] Luzsensky. Leipzig, Bruno Hartwig, n.d.

לז'ינסקי היה מתבר כתבים אנטישמיים בשנות העשרים והשלשים של מאה זו.

פקודת הרוממות
עם השאלות המענות ותשובות אשר יתוכפו עליה

הושלם משום אחות המודים והמסד לזולתם

תקן איצק כבודד מלשן שמי' כמנחם :
נעזק מלשן דודס על י"י

777
: ברוך על המהפכה הזו

ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННОЕ
АПОКРИФНОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ
Объ устроившей Гильдий

и
О ТОРГОВЛѢ
Прочихъ состояній

Съ присоужденіемъ въпросовъ и послѣдовавшихъ разрѣшеній и попененій.

Переведено съ Россійскаго:
Миксимъ жиגעелъ
Азникомъ Шпейномъ.

В И Л Ъ Н О

Въ Типографіи Зинаиды Николаевны Тингографа и Шрифты - тисера Грелма,
1825.

П О Л О Ж Е Н И Е
 О
 Е В Р Е Я Х Ъ.

ח ק על אדות יהודים

נעתק

ללשון הקודש לתועלת בני עמי

מאתי

הסעתיק

והארץ תענה את הדגן
 ואת התירוש ואת היצחק
 ודם יענו את ירעאק
 (סמט נ')

ווירנא והוראדנא

ВИЛЬНО

Въ Типографіи Манеса Ромма, при улицѣ Жмудской N° 527

1835

הודעות.

אזהרה כהמדרפסים ראם

להמדרפסים ולמוציאים לאור ספרי ישראל במדינתנו ומחוץ למדינתנו.

הו זהרים בהרפסת הספרים! פן תשיגו גבול רעם, פן הדפיסו ספר שזכות הדפסתו לרעכם הוא ותאשמו ואנחנו נודיעכם בזה את הספרים אשר זכות הדפסתם לנו הוא והזהרו לבל תשלחו בהם יד. ואלה הנה: ס' יעיר קנו על סס' קנים. ס' זרע ישראל על משניות מהגאון מו"ה ישראל ליפשיץ ז"ל מדאנצ'י. הגהות מהגאון מו"ה שלמה איגר ז"ל על הש"ס אלפסי והרא"ש. ס' עץ יוסף וענף יוסף על מדרש תנחומא. חדושים על מדרש וחמש מגילות מהרב הג' מו"ה יחזקאל פייוויל ז"ל מ"מ רווילנא. פתחי תשובה ונחלת צבי על יודה דעה, תושן משפט ואבן העזר. ס' נתיב החיים (קובץ דינים משו"ע הרב דלארי ז"ל המתנגדים להכרעת הדרך החיים. ס' זרע גר, באור על הגדה... ס' נתיבות עולם על ל"ב מרות מהרב החכם מו"ה צבי קאצינעלינגאנען ז"ל. ס' כרם לשלמה על קהלת מהרב החכם מו"ה מרדכי פלונגיאן. קריה נאמנה מהרב החכם מו"ה שמואל יוסף פין. כל כתבי הרב החכם אד"מ הכהן לעבענזאהן (שירי שפת קדש שני החלקים ותר שירי אד"מ ואמה ואמונה וכל שאר ספריו וכ"י שלו). ס' שירי בת ציון, הריסת טראיא, כנור בת ציון מהחכם מו"ה מיכיהו בן אד"מ הכהן לעבענזאהן. מסתרי פאריז בארבעה חלקים. דברי ימי עולם בארבעה חלקים, שולמית, אריאל, הליכות קדם מהרב החכם מו"ה קלמן שולמאן. תולדות בני אדם ימי הדור, הליכות לשון הקודש מאת הרב החכם מו"ה מרדכי אהרן גינצבורג ז"ל. אור לשרים מהרב החכם מו"ה יהושע שטיינבערג. עט סופר להחכם מו"ה צמת לאנדא, ארץ רוסיא ומלואה (שבילי עולם החדש) להחכם מו"ה יהושע לעווינזאהן. קצור דברי הימים, העתק בלשון אשכנז בכתב עבר מהחכם מו"ה שמואל רעסער. ברישטשטעללער מרחכם מו"ה ליאן דאר. מעשה אבות ופי' על ע"ט ועל מס' אבות). ברכת מנחם ע"ט פי' נפלאות גדולות על הגדה ע"ט. מפילת ישרים ע"ט. ס' מוסר השכל ע"ט וכל ספורי מעשיות ע"ט שנרפסו בדפוסנו הרבה מאד, כלם זכות הדפסתם הוא.

הנה גם מבלעדי אזהרתנו מזהר ועומד כל איש ואיש לבלי הדפיס שום ספר בעוד מחברו או יורשיו או באי כחו חיים (עד תום זמן זכותם כמשפט המדינה) והעובר על זה ענש יענש ע"פ חוקי כל עם ומדינה מלבד האיסור הגדול הרוכץ עליו מדי. כל הספרים אשר יש לאיש זכות בהדפסתם לא יוכל איש אחר להדפיסו או להוציאו לאור לא במדינה שהוא בו ולא מחוץ למדינה, לא כלו ולא מקצתו, לא בתבניתו שנרפס ולא בתבנית אחרת וגם לא להעתיקו לאיזה לשון שיהיו בלעדי רשיון מבעל הזכות, כי לא ינקה העושה אחת מכל אלה והנהיר את נפשו הציל.

המדרפסים האלמנה והאחים ראם בוויילנא.

„המגיד“ ו' כסלו תרל"א

הדפוס העברי במונקאטש

לרשימת „הדפוס העברי במונקאטש” של פנחס יעקב הכהן (קרית ספר כה, 206–228; כו, 111–112) ושל בן-מנחם (שם כו, 201–215) יש להוסיף את הספרים דלהלן. את כלם ראיתי בעיני באוצר הספרים של הרבי מליובאוויטש כ”ק אדמו”ר ר’ יוסף יצחק שניאורסאהן זצ”ל בברוקלין.

תרל”ה

1 מחנה חיים [שו”ת לר’ חיים ברי מרדכי אפרים המכונה בפי כל פישל סופר] חלק שני על חושן משפט. בדפוס... פנחס בלייער פה מונקאטש. בשנת תרל”ה. 2°. [2], 70 דף.

מכיל נ”א שו”ת. מדף ס”ג ואילך „קונטרס בסוגיא דאין דיחוי אצל מצות”.

תרל”ו

2. דברי ירמיהו חלק שני, פירוש על הרמב”ם על זמנים מהרב... מוה”ר ירמיהו זצ”ל בן הרב... מהו בנימין מכו’ [מכונה] וואלף [לעוו] בדפוס... פנחס בלייער פה מונקאטש. פערלאג בייא ר’ אפרים לעוויא מוכר ספרים אין שא’אוהעל. תרל”ו, 1875. 2°. [1], 134 דף.

הכהן כותב בטעות שנדפס באוהעל.

תרמ”ג

3. לקוטי בית אפרים אשר דרשתי... דברי מוסר על כמה ענינים אשר קרוהו לעם ד’ במדינתנו ובמדינות אחרות והספדי... על גאוני וקדושי... ואנשי מעשה שנסתלקו ומעט ח”ת אשר חנני ד’ ללמוד עם תלמידי... אני... נפתלי בן... מו”ה מרדכי אפרים המכונה בפי כל בשם ר’ פישל סופר... בדפוס... פנחס בלייער פה מונקאטש. יע”א ע”י פועלי העוסקי במלאכת הקודש הב’ וואלף איזשאקאוויטש והב’ ליב קעסטענבוים, בשנת תרמ”ג. 4° [2], 42, 60 דף.

מכיל כ"ו דרשות והספדים וחידושים על מסכתות מסדר זרעים ומועד.

תרמ"ד

4. מעגלי צדק על חמשה חומשי תורה... חברתיו אני... מנחם מענדל פאנעטה בעהמ"ח ספרי שו"ת שערי צדק. מונקאטש. בדפוס... פנחס בלייער, בשנת יגדיל תורה ויאדיר [תרמ"ד]. 4°. 122, [1] 125 דף.

בראש הספר: דרכי צדק הנהגות טובות עם תרגום אידיש. – לחלק ויקרא-דברים שער מיוחד. יש בו גם איזה דרשות והספדים.

תרמ"ז

5. בית ועד לחכמים ולכל יראי השם והתמימים... מחות הספר נכלל בו דרושים ומוסר השכל על רובי פרשיות שבתורה [על דרך החסידות], הובא לבית הדפוס ע"י ר' אברהם יעקב בן ר' יצחק צבי ווייספעלד מילדי סעליש, מונקאטש. בדפוס... פנחס בלייער, בשנת בבית הועד לחכמים [תרמ"ז]. 4°. 49 [1] דף. (דף אחרון – שמות הפרענומערנטען).

המחבר העלים את שמו אבל כותב בחקדמתו שהוא בן להצדיק ר' יעקב זאב נכד ר' אורי פיבל בעל ספר אור החכמה" ואם כן שמו הוא ר' מרדכי ראטהשטיין מחבר ספר תורת חסד" שנרשם ברשימת בן-מנחם מס' 11. – השמטות לספר בית ועד לחכמים" הדפיס המחבר בסוף ספרו „שערי פרנסה טובה" על תהלים, סיגעט תרמ"ט.

תרמ"ח

6. [מנחם משיב נפשי ציון ובונה ירושלים צדק צדקה צדיק]. בעזהשי"ת ספר הזה כולל שלשה חלקים ומלוקט מכל התורה כולה כל ספר התורה ותרי"ג מצות ונביאים וכתובים ותורה שבעל פה ושבע מצות וכולם „כתר" מצות.

חלק א. ספר הכל. אות פלוני כגון א' וכו' עד ת'.
חלק ב. ספר יעקב ישראל וישורן.
חלק ג. ספר הליקוטים.

חברו הרב המקובל האלקי ... מוהר"ר מנחם מענדל א"ש

[= אייכנשטיין] זידיטשוב ... בעל המחבר ספרים רבים בכתיבה ומהם שנדפסו ונתקבלו בכל קבוצת עמנו בני"י כולם בעזהש"י עפ"י „פשט „רמז „דרוש „סוד נר"ן וע' פנים דתוה"ק [דתורתינו הקדושה] וכולל דשמותם דס' הזה ס' מנחם משיב נפשי מנחם ציון ובונה ירושלים אותיות התורה צדק צדקה צדיק.

נדפס ע"י התאמצות והוצאות הנגיד והחסיד... כמו"ה מרדכי פארבינבלום ממונקאטש. בדפוס הרבני... פנחס בלייער נ"י פה מונקאטש. בשנת תרמ"ח [=תרמ"ח] לפ"ק. [2] 34 דף. 4°.

הסכמות: הרב העניך אבד"ק אלעסק בלא תאריך; הרב חיים שמחה וויטלש אבד"ק בובריקא, יום ג' וישב תרכ"ה; הרב צבי הירש אבד"ק ליסקא, יום ג' וישלח תרל"ד; הרב יוסף מאיר בר' שמואל צבי תלמידו של מרן הגאון והקדוש מזידיטשוב, יום ו' דברים, ה' מנחם אב תרמ"ח.

עמ. אחרון: לוח התיקון על הטעותים שנפלו בבוגין א' שנדפס בק"ק דראהביטש ומבוגין ב' עד סופו נדפס במונקאטש.

שער מיוחד לבוגין שנדפס בדראהביטש:

ספר **שבעה ועשרים אותיות התורה** הכל ספר מנחם משיב נפשי ציון ובונה ירושלים צדק צדקה הליקוטים. מאת הרב הצדיק . . . מוהר"ר מנחם מענדל נ"י בן הרב הצדיק... מזידיטשוב זי"ע. **דראהביטש** שנת תרמ"ז לפ"ק בדפוס אהרן צבי זאפניק.

מהסכמת הרב מבובריקא:

„... כבר יצא מוניטין שלו בספרו „אדם וחווה“ שלשה חלקים שנדפס זה מקרוב...“.

ח. ד. פרידברג („בית עקד ספרים“ א/612) טעה ברשימת שם מחבר ספר „אדם וחווה“. הוא רושמו: מנחם בר' יצחק אייזיק חבר-ווילדמן. נתחלף לו למר פרידברג אדמו"ר גליצאי מפורסם, ר' יצחק אייזיק אייכנשטיין, אבי מחבר דנן, במקובל ליטאי, ר' יצחק אייזיק חבר, שהיה רב בעיר סובאלק שברוסיא.

לפי פרידברג ספר „אדם וחווה“ לא נגמר בדפוס ונדפסו ממנו רק 15 דף. מלשון ההסכמה הנ"ל „כבר יצא מוניטין שלו בספר „אדם וחווה“ בשלשה חלקים שנדפס זה מקרוב“ לא משמע כן, ספר זה לא ראיתי.

ראיתו בגניז ד"ר ישראל מהלמן בירושלים ת"ו.

תר"ן

7. **מאמר קדישין**. מאמרים קדושים... מלאים מוסר ויראת ה'... מרבנן קדושי עליון גאוני עולם [רובם רבני החסידים]. הובא לבית הדפוס ע"י... עקיבא הכהן ליבער מק' יאשיניצא... **מונקאטש**. בדפוס... אלמנת המנוח מו"ה פנחס בלייער ז"ל בשנת תר"ן, 8°. 25 דף.

דף ב' חסר או לא נדפס. דף כא ע"ב – כה ע"ב – השמטות לספר שפתי צדיקים. עמוד אחרון – אגרת הקודש של ר' אלימלך מליזענסק. – עיין רשימת הכהן מס' 384.

8. **סדר הקפות לש"ע ולש"ת מהרי"א** (ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב). **מונקאטש**. בדפוס... אלמנת ר' פנחס בלייער ז"ל שנת תרנ"א לפ"ק.

על פי מאמרו של אברהם מאיר הברמן „נשים מדפיסות ותומכות במחברים” קרית ספר טו, 374.

תרנ"ב

9. **ברית כהנת עולם חלק שלישי** מכתבי קודש להרי"א רב כהן צדק זצוקלה"ה... הכינו וגם חקרו... הגאון... המקובל... מוהר"ר **יצחק אייזיק הכהן**... איתן מושבו הי' לאב"ד ומ"צ דק"ק קארעץ... ושב... אל אחוזת אבותיו... לר"מ דק"ק אוסטרעהא ואב"ד דהקלוז. החלק הראשון... נדפס בלבוב שנת תקנ"ו... ובשנת תר"ח נדפס שם... עם תוספת חלק שני, ואלו המאמרים... אשר המה חלק שלישי... היו ספונים... עד הנה בכתב יד ובחמלת ד' הנני מוציא לאורה אני הצעיר... אברהם [שעכטער] מראדימישלע שנת רנה **וישועה** [תרנ"ב] בדפוס... דוב בער בלייער וגיסו... צבי יעקב קאהן **מונקאטש**. 1892. 4°. 28 דף.

כולל: מאמר תרי"ג, מאמר נר מצוה, מאמר לשקלים והשלמה למאמר פרי עץ הדר שבחלק הראשון. – הוצאה קודמת משנת תרנ"א עיין רשימת הכהן מס' 63. ההסכמות שבהוצאה היא תזרו ונדפסו גם בהוצאה זו בהשמטת הסכמת הרב ר' בנימין ארי' ווייס אבד"ק טשערנאוויטץ.

תרנ"ג

10. **יסוד יוסף** והוא תיקון קרי אשר חיבר הרב... הדרשן ודיין

דק"ק פוזנא מוהר"ר יוסף... ואחריו קם חד מרבנן... ועשה הוספת... מונקאטש. בדפוס השותפים בלייער עט קאהן, בשנת תרנ"ג. 8° 33 דף.

תרנ"ד

11 פסק ב"ד בדברי ריבות דעיר גאלאנטע, געדרוקט ביא בלייער עט קאהן, מונקאטש. 1894 תרנ"ד. 8° 16 דף.

בענין הריב על חזקת הרבנות דעיר גאלאנטע. מסדר החוברת הוא כנראה הרב ר' שרגא צבי טענענבוים אבד"ק טשאטה.

תרנ"ה

12 הנהגות אדם. מצאתי... במגילת סתרים בכתבי הקודש של הרב... דוד אופנהיים... איך יתנהג אדם ודינים ותפלות וכוונות... מלוקט מספר של"ה, גם הוספנו... כמה לקוטי... מחסידים וגאוני ארץ ובפרט מהרב... שמשון מאוסטראפאליא... מונקאטש. בדפוס בלייער עט קאהן תרנ"ה, 8° 48 דף.

עיין רשימת הכהן מס' 379.

13. מקור הברכה, דאס איז איבער גיזעצט דיא דינים פון ספר ברכת הבית אללע דיני ברכות אויף עברי טאטש... אין צי גיזעצט הלכות נדה אין טבילת כלים אין הנהגות ישראל... דאס איז איבער געזעצט גיווארין פין מיר... אברהם חיים בר' יחיאל צבי... מאויבער ווישווע בעל המחבר ספר ברכת הבית. מונקאטש. געדרוקט ביי בלייער עט קאהן, תרנ"ה. 8° חלק א', 61 דף; חלק ב' [3], 104 דף.

תרנ"ז

14. חידושי כתב סופר על מסכת גיטין חלק שני מאת גאון ישראל... מוהר"ר אברהם שמואל בנימין סופר... הובא אל בית הדפוס ע"י בנו הצעיר שלמה סופר אבד"ק בערעגסאס, מונקאטש. בדפוס... השותפים בלייער עט קאהן שנת תרנ"ז, 2°. [1], 50 דף.

חלק ראשון נרשם ברשימת הכהן מס' 113.

15. שיח אליעזר החדש חברו הרב וכו' מוהר"ר אליעזר בהרב ר' ברוך נכד הבעש"ט ונכד ר' יוסף מיאמפאלע, נדפס פעם ראשונה בשנת

תרל"ג ועתה... מחדש בהוספות... גם על ס' ויקרא ע"י הה"צ... מרן
ברוך פנחס... בן המחבר... מונקאטש. בדפוס... בלייער עט קאהן
בשנת תרנ"ז, 8°. 18 דף.

כולל מאמרים קצרים על דרך החסידות על בראשית-ויקרא.

תרנ"ח

16. ועד חכמים מקודש לתורה ולתעודה פלפולים בהלכות
ואגדות, ביאורים במקראות... וספיקות וקושיות ושאלות להלכה
למעשה. יופיע פעמיים בחודש ע"י... צבי דוד ציטראן בעיר יאזלאוויץ
הסמוך לבוטשאטש, נוסד בעצת הרב... בעהמ"ח שירי טהרה על
טהרות וס' מ"ק [מנחת קנאות] על מס' סוטה... [ר' מאיר אריק]
וברשיון והסכמת גאוני ישראל הנדפסים בגליון הראשון. שנה ראשונה
שנת וזה בית ועד לחכמים [תרנ"ח]. מונקאטש. גליונות ב-ד נדפסו
בדפוס בלייער עט קאהן. מגליון ו' ואילך - בדפוס קאהן עט קליין. 4°,
כל גליון 8 עמ'.

גליון א' נדפס בקאלאמעא, גליון ה' בפרעמישלא, גליון ח'
בדראהביטש.

17. זה ספר קטן נקרא רחמי האב ובו נ"ח סימנים בתיקוני
המדות, הספר הזה חיבר א' לבניו להדריכם... ועתה נדפס פעם ששית
בהוצאות... מו"ה מאיר יהודה קטינא מו"ס בעיר הוסט, מונקאטש.
בדפוס של השותפים קאהן עט קליין (אשר לפנים הי' בשם בלייער עט
קאהן) בשנת תרנ"ח. 8°. 26 דף.

דף כג-כד: צעטיל קטן מרבינו אלימלך מליזענסק. דף כה-כו: תפלת
השב לרבינו יונה.

18. רשימת הספרים נו' 2 מספרים שונים חדשים... ועתיקים
הנמצאים בבית מסחר הספרים... של משה הערשקאוויטש
במונקאטש. מונקאטש דפוס בלייער עט קאהן תרנ"ח 1897, 8°. [18] דף.

19. ב"ה תפלה לאמרה בכל ערב ראש חודש יסדה הרב הצדיק
הקדוש... מו"ה ר' מרדכי מנדבורנא... ועתה נדפסה פעם שלישית עם
העתקת ע"ט: ווייל מיר האבן גיזעהן אז פיעל מענטשען ווילין וויסן
וואס דא שטייט ע"כ האבין מיר דאס מעתיק גיווען אויף עברי טייטש
כדי איעדער מענטש זאל פערשטיין וואס ער זאגט אין ווער עס וועט

זאגען די תפלה וועט ער גיהאלפין ווערין מיט פרנסה אין מיט אלעם גיטין אמן. בשנת יפ"ח בימיו צדיק בדוד בן ישי [תרנ"ח], בדפוס של השותפים קאהן עט קליין, מונקאטש. 1898, 16°. (4) דף. – מנוקד, הן המקור הן התרגום.

תרנ"ט

20. באר יצחק חלק שני הוא חיבור על מס' חולין עד גמירא... אשר טפחתי... אני... אברהם יצחק גליק חונה פה ק"ק טאלטשווא במדינת אונגארן... זה השער נדפס בדפוס המשובחת של קאהן עט קליין במונקאטש. בשנת תרנ"ט לפ"ק (וגוף הספר נדפס בלבוב) 2°.

התיבות „חלק שני“ אינם בדפוס אלא בחותם. – שווארץ רושם בטעות: לבוב תרנ"א-תרנ"ח; פרידברג רושם: לבוב-מונקאטש תרנ"ו-תרנ"ט, ולא העיר שבמונקאטש נדפס רק השער לח"ב. בהרבה טפסים חסר שער זה.

21. ועד חכמים (הנ"ל מס' 16) שנה שני', גליונות א-ג, מונקאטש. בדפוס קאהן עט קליין, 4°. כל גליון 8 עמ'.

22. צעטל קטן, דאס ספר האט מחבר געווען הרב אור שבעת הימים רבינו אלימלך זצ"ל... אונד מיר האבען דאס... איבערזעצט אויף עברי טייטש... געלויבט איזט הקב"ה מען האט צו תאפט די ערשטע הדפסה און דער עולם בעט איך זאלל עס נאך איין מאל דרוקקען... דרוק פון קאהן עט קליין, מונקאטש תרנ"ט 8°. 9 דף. עברית ואידיש.

23. תורת העמים לתקן עולם במלכות שדי. ולהכניס את העמים בברית יראת יה. למען יחזיקו באלה המצוות אשר צוה ה' לכל העמים. ונעתקו בזה בקצרה מתוך ספר תורת משה אלה המצוות אשר נצטוו לכל בני אדם. והאמונה הזאת נקראת בשם „יראת יה“ והמחזיקים בה נקראים בשם „יראי יה“. את הספר הזה כתבתי בשפת קודש, ואבקש מאת האנשים אשר יוטבו דברי בעיניהם כי ישתדלו להעתיקו בכל הלשונויות ולהדפיסו... ואת עורכי מכתבי העתים בכל הלשונויות... אבקש מהם כי ידפיסו את זה הספר כלשונוותם ולשלחו לכל האנשים המחזיקים את מכתבי העתים שלהם. ואת שמי לא אובה להודיע ואבקש מאת היחידים היודעים אותי שלא יגלו גם הם את שמי. מונקאטש. בדפוס של... צבי יעקב קאהן חתן המנוח מו"ה פנחס בלייער ז"ל ושותפו... מו"ה מנחם קליין בשנת תרנ"ט. 8°. 16 ע'.

אף על פי שהמחבר מבקש שלא לגלות את שמו, הכניס את שמו ברמז בסוף פרקי הספר. פרק שני מסתיים בתיבות „חרב חדה“. פרק שלישי – בתיבת „משה“. פרק רביעי – בתיבת „יעקב“. פרק חמישי – בתיבת „בן“. פרק ששי – בתיבת „דוד“ ופרק שביעי – בתיבת „תבל“, כלומר: שווערדשארף. משה יעקב בן דוד טעביל. המחבר עצמו מגלה רז זה ב„מכתב לדורשי טובת ישראל ושלוש ירושלים“ שהדפיס בסיגעט, ועיין גם כן „מכתב גלוי לחכמי האונגליסטים מבקרי האמונה“ שהדפיס המחבר בסיגעט. – הוצאה חדשה של ספר זה עיין להלן ברשימתי מס' 43, ומה שכתבתי שם.

תר"ס

24. קונטרס **עת ספוד** והוא הספד וקינה על הרב... ר' צבי הירש הכהן ראפפורט זלה"ה אשר נשא במקלות עם הרב... מו"ה שלום **מרדכי הכהן**... האב"ד דקהלתינו פה ברעזאן ביום ג' ט"ז אלול תרנ"ט. הרב המנוח ז"ל של"ח ביום ט"ו אלול תרנ"ט... ועתה התעודדו האחים הגבירים... ר' יחיאל נפתלי הירץ הכהן ור' אלכסנדר יצחק הכהן ור' שמחה הכהן ראפפורט והזילו מכספם להוצאת הדפוס לזכרון... נשמת אביהם הרב... נדפס בהשתדלות הרב מו"ה יצחק הכהן שוואדראן בהרב הגאבד"ק הנ"ל. **מונקאטש**. בדפוס... צבי יעקב הכהן קאהן ושותפו... מנחם קליין, שנת תר"ס, 1899. 8°. 18 דף.

מדף י"ב ע"ב ואילך, „הגהות והלכות להלכות אבילות“.

תרס"א

25 **דרך אמת** כשמו כן הוא... מורה דרך האמת לכל איש... הדברים האלה נכתבו בעצם יד קדשו שכתבם לאיש סודו... הרב... משולם פייביש הלוי מזבעריז תלמיד... הרבי ר' בער... המגיד הגדול ממעזריטץ והר"ר מנחם מענדל... מפרומשלאן ותלמיד מובהק של... הרב ר' יחיאל מיכל מזלאטשוב. הובא לביהד"פ ע"י שמעון צבי ברי אברהם שלום כוכב... מילדי ק"ק פעסט. **מונקאטש**. בדפוס... קאהן עט קליין, תרס"א, 8°. 40 דף.

בסופו נדפס „צעטיל קטן“ של ר' אלימלך מליזענסק.

26. **דרך הטוב** על חמשה חומשי תורה אשר חיבר... איש רש ונקלה... עני ודל לכבוד השם יתברך... ליראה שמו... מונקאטש בדפוס... צבי יעקב קאהן ושותפו... מנחם קליין, שנת **אסת"ר**

[תרס"א] 1900. 4°. [2] 55 דף, והשאר חסר (ראיתי עוד שני אכספלים וגם הם חסרים ואיני יודע אם לא נשלם בדפוס או שיש גם אכסמפלים שלמים).

– עד דף ט"ז הקדמה. משם ואילך פתיחה הכוללת כ"ז דרושים על אותיות הא"ב ונדפסו בספר זה רק ה' דרושים עד אות ה' ועל חמשה חומשי תורה אין כאן כלום.

27. **פורת יוסף** והוא חידושים... ופפולים... על איזה שלשים סוגיות הש"ס אשר השאיר אחריו... בני אשר נקטף... בן כ"ב שנים ה"ה הב'... מו"ה יוסף שלמה... והי' תלמיד מובהק... להרב... אבד"ק טשאטה בעהמ"ח ספרי נטע שורק והבאתיו לבית הדפוס לזכות... בני... הק' אברהם יהודה וויטריאל חונה פ"ק קון מאדאראש. **מונקאטש**. בדפוס... צבי יעקב קאהן ושותפו... מנחם קליין, תרס"א 1900. 4°. [2] 44 דף. (דף מג–מד פרענומעראנטיך).

28. **קונטרס גזרת תתניו** לאלף החמישי לבריאת עולם נכתב לזכרון לדורות באצבע... רבינו **אליעזר ברי נתן** זלה"ה הנודע בשם ראב"ן זקנו של רבינו הרא"ש זצ"ל. הובא לבית הדפוס ע"י האברך... מו"ה ישראל יעקב היילפערין. **מונקאטש**. בדפוס... קאהן עט קליין תרס"א, 12°. 8 דף.

תרס"ב

29. **מאמר יין המשומר**... באיסור החמור... של השותים סתם יינם ומשחיתים פאת זקנם חברו ויסדו... החכם... המקובל הנאמן... כמו **נתן שפירא** הירושלמי... נדפס בוויניציאה שנת ת"ך ומאז לא נמצא כלל. והדפסתיו מחדש משולם זישא בהחסיד... מו"ה ברוך... **מונקאטש**. בדפוס... שמואל זנוויל כהנא וחתנו... עוזר הכהן פריעד, שנת תרס"ב, 8°. 54 דף.

30. **פסק דין נורא** מאת הרב... מו"ה **שמואל**... **שמעלקא** הלוי איש הורוויטץ אבד"ק ניקלסבורג והמדינה עם בית דינו הקדוש, אשר נדפס בהספר נזיר השם וסמיכת משה... **מונקאטש**. נדפס בהדפוס... של... שמואל זנוויל כהנא וחתנו עוזר פריעד בשנת תרס"ב, 1901. 8°. [4] ע'.

31. **רשימת ספרים יקרים** ועתיקים רובם מעזבון הרב ר' דוד זכות מודינא ז"ל ומעזבון הרב ר' שמואל שעהנבלום מלעמבערג ז"ל, עומדים

למכירה ע"י ל. שוואגער הוסיאטין... מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד, שנת תרס"ב לפ"ק. 80°. [2] 84 ע'.

מכילה שמות 1839 ספרים, מסודרים לפי סדר א"ב של שמות הספרים.

32. **שערי פדות** הנקרא פדיון נפש, בו מבואר כל הלכות פדיון הבן בקצרה... ולקטתי... וסדרתי... איש שפ"ל [שבתי ליפשיץ] מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד שנת בסת"ר [תרס"ב]. 80°. [2] 44 דף. (מדף ל"ז ואילך פרענומעראנטין).

תרס"ג

33. **דברי מנחם** דברים היוצאים מפה... כבוד האדמו"ר הרב... מנחם מענדיל זצוקללה"ה אשר הי' איתן מושבו בק"ק פריסטיק ורומנוב אשר דרוש דרש מדי שבת בשבתו... מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד, שנת **בא עת קץ** [תרס"ג]. 80°. 22, [2] דף.

34. **לקוטי מהר"ם שיק** דברים יקרים... מאת מרן הגאון... רבינו משה שיק... בעהמ"ח ספרי שו"ת מהר"ם שיק. הדברים האלה... הי' בכתב יד שהעתיק אחד מתלמידיו מה ששמע מפי קדשו... ואני בשמעי זאת לא חסתי על רוב טרחתי והעתקתי הדברים... ראוי לדפוס ולהעלותם על מכבש הדפוס, הק' יוסף פנחס הכהן. מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד שנת **בא עת קץ** [תרס"ג]. 80°. 24 [4] דף.

כולל לקוטים על חמשה חומשי תורה. 4 דפים האחרונים הם לקוטים להגדה של פסח. - לפי דברי המו"ל הכניס בספר גם דברים מרבני החסידים

35. **ב"ה אלו האיסורים שאסרו גדולי דורינו את שמשון אהרן מבהאשוי. מונקאטש**, בדפוס המשובח של השותפים קאהן עט פריעד שנת תרס"ד לפ"ק. 80°. 12 ע'.

חמשים בע"ב מעיר באהאשוי לקחו להם לרב את ר' שמשון אהרן באמרם שלא ישיגו את גבולו של הרב ר' בן ציון כי ישלמו לר' שמשון אהרן מכיסם. הספר כולל כ"ח מכתבים לאסור על הרב שמשון אהרן לשמש ברבנות בעיר באהאשוי. ע' 3: מודעה גלוי (1) ומפורסמת, ועל החתום אנשי הקאמיטעט ברשות רוב מנין ורוב בנין מאנשי העיר. ע' 12-4: (מכתבים: 1) מהרב ר' חיים ליבול אבד"ק פיאטרא. (2) מהרב ר'

יהושע פאליק זאב אבד"ק פאלטישען. 3) מהרב ר' יצחק פיינטוך אבד"ק גאלאץ. 4) מהרב דובער בר' יצחק משה אבד"ק יאס"ס. 5) מהרב אברהם מענדל אבד"ק סנעטין. 6) מהרב ר' שלום מרדכי הכהן אבד"ק ברעזאן. 7) מהרב ר' שמעון צבי ווייגער אבד"ק קריפטש. 8) מהרב שלמה אלעזר פעלד אבד"ק פאדהייץ. 9) מהרב משה מייזליש אבד"ק פרעמישלא. 10) מהרב מאיר אריק אבד"ק יאזליוויץ. 11) מהרב ישראל פסח אבד"ק נאוואסעליץ. 12) מהרב מנחם מענדל קרענגיל בעהמח"ס טירת כסף. 13) מהרב זאב שאול עטינגער אבד"ק העליטש. 14) מהרב יחזקאל פרענקיל בעהמח"ס דברי אברהם. 15) מהרב דוב בעריל הכהן פייטליק אבד"ק פאריז. 16) מהרב יהודה ליבעל וואקענפעלד אבד"ק בראזאסטיק. 17) מהרב יהושע העשיל וואלערשטיין אבד"ק רישא. 18) מהרב אברהם אבלי שנור אבד"ק טורנא. 19) מהרב יודא ליב צירילזאהן החוב"ק פורלוקא [פרילוקא] במדינת רוסיא. 20) מהרב משה פנחס צוקער אב"ד בעלזא ר"פ. 21) מהרב אלי' חזן ס"ט חוב"ק אלכסנדיא של מצרים פה קראקא הבירה בעת אסיפת הרבנים ביום ט"ו"ב מני"א תרס"ג. 22) מהרב יחיאל מיכל כהנא שפירא אבד"ק ראדאמישל, בקראקא בשעת אספת הרבנים הגדולים בשנת תרס"ג. 23) מהרב יהושע יאסנאהראצסקי החונה בפירלוקי [בפירלוקי] גוב' פאלטאווי. 24) מהרב חיים ארי' הלוי איש הארוויץ אבד"ק קראקא. 25) מהרב גרשון שטערן חוב"ק מאראש לודאש במדינת זיבענברגען, פ"ק קראקא באספה הגדולה של הרבנים. 26) מהרב שמואל פוהרוס אבד"ק מילאווקי. 27) מהרב גבריאל זאב מרגלית מו"צ בק"ק הוראדנא שבמדינת רוסיא. 28) מהרב שאול הלוי איש הורוויץ אבד"ק ניזיב.

ראה ג"כ שו"ת לבושי מכלול – לר' יחיאל מיכל היבנר מונקאטש.

– תרס"ה.

תרס"ד

36. ועד חכמים (הני"ל מס' 16), שנה שניי [תרס"ד?], גליון עשירי (שנים ועשרים להופעתו) וגליון אחד עשר. מונקאטש בדפוס קאהן עט פריעד, 2°.

כל גליון ד' עמודים. גליונות א–ג נרשמו לעיל מס' 16 ונדפסו בגודל 4°. גליונות ד–ט נדפסו בסיגעט. גליון י"ב נדפס בלבוב 1904 והוא הגליון היחיד בגודל 2° שיש עליו פרט השנה ולכן רשמתי גם שאר הגליונות תרס"ד בסימן השאלה.

37. [ספר המדות]. זאת תורת האדם ספר האמונות והדיעות והמדות. זה ספר המדות ויחלק לארבעה ראשים. הראש האחד יפנה דרך המלך שלמה המדות היוצאים מספר משלי עפ"י סדר המקראות: הראש השני יפנה אף הוא דרך כרם שלמה עפ"י סדר הענינים: הראש

השלישי יפנה דרך רבינו הקדוש לפרש מדות ששנו חכמים במסכת **אבות**: הראש הרביעי יפנה דרך **האתרים** לפרש בדרך קלה ולשון נקיה את ספר המדות אשר שותי מימיו המה הרמב"ם ובעל העקידה זכרונם לברכה. ממני הצעיר יהושע פאלק זאב בעהמ"ח ס' „נהורא דאורייתא" פה פאלטשען. **מונקאטש**. בדפוס ... השותפים קאהן עט פריעד, שנת תרס"ד לפ"ק. 28 דף. 8°.

בתחתית הגליון, מחוץ למסגרת השער, נדפס: יום ה' שמונה ימים לחודש שבט פ' בשלח שנת תרס"ג לפרט פה פאלטשען. בראשי העמודים: חורת האדם. חלק זה מכיל רק הענינים היוצאים מספר משלי.

38. בעזהש"י ספר **זאת תורת האדם** והיא מראה לטושה אשר בה תראה האדם איך הוא בשפל המדריגה מיום בואו אל העולם עד צאתו... חברו הרב המגיד מק"ק אלעסק [צ"ל אלעקסניץ]... הרבני... מו"ה אהרן בעה"מ ספר חסדי אבות וספר תולדות שמים וארץ על פרק שירה ודרוש על הגדה ועוד חיבור על התורה. **מונקאטש**. בדפוס... השותפים קאהן עט פריעד שנת תרס"ד, 21 דף. 8°.

התאריך של הסכמת הרב ר' משה בערין בלום הוא משובש ובמקום „תר"ט" צ"ל „תקע"ט". הסכמה זו לקוחה מהוצאה ראשונה של ספר זה שנדפס בשנת תקע"ט ברוסיה חמ"ד (נראה לי כדפוס סדילקוב). התאריך נשתבש לראשונה בהוצאת לבוב תר"י ומאז ואילך בכל ההוצאות שנדפסו על פי דפוס לבוב. – עיין מה שכתבתי [במאמרי „משל ומליצה" באידיש].

39. **זקן אהרן** חדושי תורה... אשר הניח אחריו כבוד קדושת אאמו"ה הרב... מו"ה אהרן פריעד בעהמ"ח ספר אומר לציון וצל הכסף ושו"ת מהרא"ף חתן של רשבה"ג מו"ה אלעזר לעוו בעהמח"ס שמן ווקח, הובא לביה"ד ע"י הרבני מו"ה אלעזר בנו של המחבר צ"ל וחתנו מו"ה אברהם גליק. **מונקאטש**. שנת תרס"ד... בדפוס... שמואל זנוויל כהנא וחתנו עוזר הכהן פריעד. 4°. [1] 70 [1] דף.

על חמשה חומשי תורה. מדף נ"ב ואילך דרשות. – אין לערבב את ר' אהרן פריעד זה עם ר' אהרן פריעד מחבר הספר זקן אהרן שברשימת כ"ב מנחם מס' 6.

40. **תורת האדם**. כולל אמונות ה', דיעות הישרות ומדות טובות. מקורו... התורה והנביאים, הכתובים ודרש"ל [= ודרשות רז"ל], ונובעים מספר תהלים ומספר משלי. מאתי יהושע פאלק זאב בעהמ"ס נהורא דאורייתא וס' פליאות חכמה ח"א וח"ב. רובץ תחת משא עדת

קודש פה פאלטשען בארץ רומענין. [בדפוס קאהן עט פריעד]. חש"ד.
[תרס"ד] לפ"ק. [1], 23 דף. 8°.

בראשי העמודים: תורת האדם ספר האמונות והדעות. חלק זה הוא
הראש הרביעי הנ"ל מס' 37.

תרס"ה

41. ועד חכמים (הנ"ל מס' 36). שנה שלישית [תרס"ה?]. גליון
השני. מונקאטש. בדפוס קאהן עט פריעד. 2°. 4 ע'.

גליון הראשון נדפס בהוסיאטין והשלישי בבוטשאטש בשנת 1907.

42. כתבי קדש. דברים נפלאים... מלאים מוסר ויראת ד'
מקדושים עליונים... ה"ה מרן הבעש"ט... ומרן... מו"ה פינחס
מקאריץ ומרן... מו"ה דוב בער ממעזריטש ומן... מו"ה אלימלך
ובנו... מו"ה אלעזר ומהקדושים מקרלין... ועוד מהרבה קדושים...
ולא נסדרו בסדר הראוי ואין מוקדם ומאוחר, הובא לביה"ד ע"י ר'
נחום לאנדוי מיאזלעאוויץ בעהמ"ח ס' הרמת קרן התורה... מונקאטש
בדפוס... קאהן עט פריעד שנת תרס"ה. 8°. 16 דף.

43. תורת העמים. לתקן עולם במלכות שדי ולהרבות שלום בין
הלאומים ולהכניס את העמים בברית האמונה הנקראת „יראת יה“
למען ישמרו את המצות אשר צוה ה' לכל העמים ויהיו נקראים בשם
„יראי יה“

Torath Haamim Das hebraische Buch, enthält eine heilige leichte
reine "Völker-Religion", genannt "Gottesfurcht" und die
Anhänger desselbe Werden "GOTTESFURCHTIGE" genannt. Ich
ersuche alle Religionsforscher, dieses Buch in allen Sprachen
übersetzen zu lassen, ich hoffe dass sie darin Gefallen finden
werden.

בדפוס קאהן עט פריעד, מונקאטש. שנת תרס"ה, 16°. 32 ע'.

זו היא הוצאה חדשה – גם היא בהעלמת שם המחבר – מהספר
הנ"ל מס' 23, בתקוני לשון ובהוספת פרקים.
בשבעון, אידישער קעמפער" הי"ל בניו-יורק, בגליון 643 לשנת
תש"ו, פרסם הסופר י. ל. וואהלמאן מאמר בשם „די רעליגיע פון די
גאטספארכטיקע" ובו זכרונות על דבר מחבר ספר זה וספרו. זכרונו של
מר וואהלמאן כנראה הטעהו קצת ויש במאמרו דברים שצריכים תיקון.

מר וואהלמאן כותב שבשנת תרס"א או תרס"ב, בווארשא, נכנס אליו מר שווערדשארף וספרו – „תורת העמים“ הוצאה ראשונה דפוס בילגוריא – בידו. בהוצאה ההיא הי' מפורש לא רק שם המחבר אלא גם מקום מגורו ועוד פרטים ביאוגרפיים הרבה עליו. הוא – מר וואהלמאן – אמר לו אז, שמוטב הי' לולא הזכיר את שמו על ספר כזה, ומר שווערדשארף הודה לדבריו ואמר שיתקן הדבר בהוצאה שניי'. וכשנזדמנה לו למר וואהלמאן בשנת תש"ו, בניו-יורק, הוצאת מונקאטש תרס"ה ראה שהמחבר קיים את דבריו והדפיס הוצאה חדשה בהעלמת שמו. נעלם ממר וואהלמאן שקיימת הוצאה אנונימית של ספר זה משנת תרנ"ט (לעיל מס' 23) ואם כן אי אפשר ששיחתו עם המחבר היתה בשנת תרס"א או תרס"ב, ואם באמת הראה לו המחבר הוצאה ראשונה עם שמו מפורש עלי' אז הי' הדבר קודם שנת תרנ"ט וגם לא נדפסה בבילגוריא, שבשנים ההן לא הי' קיים עדיין דפוס עברי בה. ואולי הוא הספר „תורת העמים“ קאלאמעא תרנ"ן שרשם מר פרידברג ב„בית עקד ספרים“ ע' 667 מס' 680 (והמחבר הלא הי' תושב קאלאמעא) אבל גם פרידברג אינו רושם שם מחבר ואם כן גם אז נדפס אנונימי. המחבר בעצמו כותב (בפרק יוד הוצאת תרס"ה) „...את הספר „תורת העמים“ בשפת עבר כתבתי בימי החורף שנת... תרנ"ט... ואז בימי הקיץ הדפסתי את העתקתו האשכנזית, ובשנת... תרס"ה הדפסתי בשפת אשכנז את מכתבי להאספה הדתית לפאריז (וגם זה נעלם ממר וואהלמאן) אך לאשר כי בשנה הזאת אשר הנני כותב מכתבי זה, שנת... תרס"א התעוררו אנשים חכמים לעבוד בדבר הזה להפיץ את הדעה הקדושה הזאת בין העמים, לכן אחשוב את השנה הזאת לשנה הראשונה לאמונת „יראת יה“. הוצאה חדשה מספר זה עיין להלן מס' 49. אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת תר"פ, נדפס ספר זה עוד הפעם בווארשא בשם „אמונה הקדומה“ מבלי הזכיר שכבר נדפס איזה פעמים בשם „תורת העמים“, וכנראה נדפס ע"י המחבר בעצמו ובהוצאה זו (בפרק ח') באמת יש הרבה דברים על המחבר, ואולי הוצאה זו היא שראה מר וואהלמאן בווארשא.

תרס"ו

44. **דברי חיים.** חלק ראשון ספר מלא יראת ד' וחדושי תורה אשר חיבר הרב המנוח חסידא ופרישא שלשלת היוחסין... מו"ה חיים ירוחם זצלה"ה תלמיד ותיק להגה"ק מבוטשאטש זצ"ל בן הרבני... מו"ה שמעון משולם פייביש מק"ק „בוטשאטש“ ולמעלה בקודש כסדר היחוס, ונלוה בסופו קונטרס מלא חדושים ולקוטים אשר שמעתן אוזן הרהמ"ח ז"ל מרבותיו הגדולים... ובראשם אשר שמע מרבו... הגה"ק מבוטשאטש... אשר לא ראו עוד אור הדפוס עד עתה. הובא לביה"ד בהשתדלות ובהוצאת יורשי המחבר ז"ל, בדפוס של קאהן עט פריעד. מונקאטש. תרס"ו. 4°. 74 דף. על ספר בראשית.

45. סדר ליל התחדש חג הגדה של פסח. נוסף עליו מצד אחד פירוש הגאון... מו"ה אברהם שמואל בנימין סופר... בעל מחבר שו"ת כתב סופר... ומצד השני מדרשי חז"ל מעניני ניסי יציאת מצרים למען יהא מצוי למי שאין לו כל המדרשים... ולקוטי הלכות מהגאון... מו"ה יעקב ליסא בעל המחבר ספר חוות דעת עם איזה הערות מהמו"ל [ר' משה דייטש] מונקאטש. בדפוס... צבי יעקב קאהן ושותפו... מנחם קליין שנת אסתר המלכה [תרס"ו] לפ"ק 4. 56 דף.

46. מעשה נסים על הגדה של פסח [עם הפנים]. גם נלוה בזה קונטרס אחרון מהגאון המחבר על הלכות ברכת הנהנין חידושי דינים ובאורים בדברי הט"ז והמ"א... מאת הרב... רבינו יעקב ז"ל אבד"ק ליסא בעל מחבר ספר חוות דעת... נדפס ע"י הר' יעקב קליינהופט מבראדי נכד הרב... המחבר... בשנת זה הגדה מעשה נסים טוב מאד בדפוס החדשה המשובח של הנגיד מו"ה אהרן דוב מייזעלס, תרס"ו, פק"ק מונקאטש. Druck von Bernath Meisels Minkacs Deczember 1905 8. 38 דף.

47. ספר הסגולות. ובו סגולות נוראות ויקרות אשר ליקט וחבר איש רב פעלים, איש ירושלים... החכם השלם כמהור"ר ראובן בן אברהם תנצב"ה... נדפס מקדם בירושלים תובב"א ועתה נדפס מחדש בהוצאות בית מסחר הספרים של הרב... שמואל זנוויל כהנא מו"ס פק"ק מונקאטש בדפוס של קאהן עט פריעד שנת תרס"ו לפ"ק, 8. 28 דף.

„ספר הפרכוס“ שנספח להוצאת ירושלים לא נדפס בהוצאת מונקאטש. אולי לספר זה נתכוון מר הכהן ברשימתו מס' 388.

תרס"ז

48. קב ונקי. מאמור"ר הה"צ הקדוש יחיאל מיכל זצללה"ה נכד הה"צ הקדוש מו"ה יחיאל מיכל זצללה"ה מ"מ דק"ק זלאטשוב מנוחתו כבוד בעיר יאמפילע רוסיא ולמעלה בקדושים נ"ע. מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד בשנת תרס"ז לפ"ק 1906. 8. [1] 57 דף.

על התורה ועל סדר התפלה ולקוטי תהלים נ"ך וש"ס.

תרס"ח

49. אולם יעקב. הנקרא תתן אמת ליעקב, דיעזעס ספר בעשטעהט

אויס איינע זאמלונג פאן די תורה שבכתב אונד דיא תורה שבעל פה דער וויכטיגסטען אונד געברייכליסטען געגענשטאנדען פיר דיא איזראעליטישע יוגענד: אונד פיעלע ערלעהרונגען פאן תלמוד גמרא: פערפאסט פאן ה' **יעקב אוללמאן** רעליגיאנס לעהרער פאן גארליץ. שנת תרס"ח בדפוס ... אהרן דוב מייזעלס **מונקאטש**. 8°. יג דף. ומדף י"ד נספח לו:

ספר אלומי יעקב. תורת העמים לתקן עולם במלכות שדי ולהכניס את העמים בברית יראת יה, למען יחזיקו באלה המצות אשר צוה ה' לכל העמים. כי בספר תורת משה נמצאים מצות אשר נצטוו לבני ישראל לבד, ובזה הספר שהוא תורת שאר העמים נעתקו בקצרה רק אלה המצות אשר נצטוו לכל בני אדם. והאמונה הזאת נקראת „יראת יה“ והמחזיקים בה נקראים בשם „יראי יה“. שנת תרס"ח לפ"ק, דף יד-כא.

ספר זה אינו אלא ספר „תורת העמים“ שנרשם לעיל מס' 23 ומס' 43. וכנראה נדפס ברשיון המחבר שהוסיף בסוף: „מכתב לישראל מאתי בעל ספר תורת העמים“.

50. **אמרי יהודה על התורה**. אמרים נחמדים ... משולבים בתוכחת מוסרים ... אשר לקטנו ואספנו מבין כתבי קדש אשר דרש ... מדי שבת בשבתו כבוד קדושת אדונינו אבינו מורינו ורבינו ... הרב הצדיק ... מהור"ר **אברהם זרח אריה יהודה ליבוש היילפערין** מברעזאן בן הרב הצדיק ... מו"ה משולם שרגא פייבוש מברעזאן בעהמ"ח ספר שפת אמת על התורה. יוצא לאור ע"י בני המחבר שליט"א בשנת יגדיל תורה [תרס"ח], בדפוס ... קאהן עט פריעד **מונקאטש**. 4°. [2] 118 דף.

51. **קונטרס סדר ברכות הנהנין והלכות נט"י**. מהדו"ב על הש"ע מכבוד קדושת אדמו"ר הגאון ... שניאור זלמן זצ"ל מלאזני ומלאדי בעהמ"ח ס' התניא והשו"ע ושאר ספרים ... בשנת תרחיים לפ"ק [תרס"ח] בדפוס ... קאהן עט פריעד 8°. 28 דף.

בראש הספר הקדמת המביא לביהד"פ. דף אחרון: „הלכתא רבתי לשבתא“ מסדור הרב מלאדי.

52. **יסוד יוסף**. והוא תיקון קרי אשר חיבר הרב ... הדרשן ... ודיין דק"ק פוזנא מהור"ר יוסף ... ואחריו קם חד מדרבנן ... ועשה הוספות ... לעורר הלבבות ... גם בדברים אשר לא הזכיר הרב ... בהוצאות בית מסחר הספרים של מו"ה משה זאב ראזענבערג

במונקאטש. מונקאטש. בדפוס ... אהרן דוב מייזעלס תרס"ח 1907. 8°. 24 דף.

53. **שבעה קני המנורה.** והוא שבעה הספדים על גאוני ישראל... מאתי... אפרים בהרב מאיר הלוי זצ"ל מעיר קאלנא נולד במדינת רוסיא. מונקאטש. שנת תרס"ח בדפוס... קאהן עט פריעד. 8°. 50 דף.

54. **תולדות יעקב עה"ת** ומועדים ורמזי השנה אשר הניח אחריו... כבוד אבי חורגי הרב... מו"ה יעקב ראבין זצלה"ה בן... הרב הצדיק... מו"ה אהרן זצ"ל בנו של אותו צדיק הרב... אשר ישעי' זצוק"ל חתן רבינו... נפתלי הורוויטץ זצלה"ה אבד"ק ראפשיטץ... נדפס ע"י ב"ח [בן חורגון] הק' משה איסר הכהן גלאנץ. מונקאטש. בשנת תרס"ח לפ"ק בדפוס... קאהן עט פריעד. 4°. [3], 44, [1] דף.

בראש הספר: „זמר לשבת" מאת זקנו של המחבר הגאון מו"ה יעקב אבד"ק לינסק.

תרס"ט

55. **מנוחה ושמחה.** דא שטייט זייער גינייטיגע דינים פאר וואבער אין אויך... דינים וואס זענין גינייט פאר מאנזבילען אויך, וואס איך האב ארויס גינימען פין דעם שלחן ערוך אין פין אנדירע הייליגע ספרים. ממני הקטן אברהם חיים איינהארין פה עה"ק צפת תוב"ב בעל המחבר ספר ברכת הבית ומקור הברכה ועצי העולה ושערי טוהר. בהשתדלות בנו מרדכי איינהארן מו"ס בק"ק בעסטערצע. מונקאטש. בשנת תרס"ט בדפוס... קאהן עט פריעד. 8°. 64, [1] דף.

הקדמת המחבר בעברית. הסכמה מאת ר' רפאל זילבערמאן אב"ד צפת.

תר"ע

56. **אזהרה... בדבר השליוואויצען של פסח... מערי הגוים הרחוקות... שלא לשתות... בימי פסח... תר"ע, 4°. [2] ע'.**

חתומים ששה ושמונים רבני אונגארן.

57. **עיר מקלט.** הוא מנין המצות וטעמיהן, עונשיהן ותיקוניהן אשר חבר הרב... מו"ה דוד לידא ז"ל. עם הגהות מאת הרב... בעל ברכי יוסף... ונלוה אליו בסוף כל פרשה תוכחת מוסר מאת הרב...

בעל השל"ה הקדוש ... וגי"כ עם הגהות מאת הרב הגאון הנ"ל. הובא לבית הדפוס בשנת תרל"א ... ע"י הרב ... הקדוש ... מו"ה צבי הירש זצוקל"ל אבד"ק ליסקא יצ"ו ועתה כאשר כבר ספו תמו נדפס מחדש ע"י הרבני .. מו"ה יקותיאל יהודה ניימאן מק"ק מונקאטש. שנת ע"תר בק"ק מונקאטש. בדפוס של קאהן עט פריעד, 8°. [2], 72, דף.

58. **תקנות** דקלויז בק"ק קליינווארדיין יצ"ו, נדפס בדפוס המשובח של הנגיד ר' ישראל צבי מערמעלשטיין, מונקאטש. בשנת עת"ר. 2°. 1 דף.

תרע"א

59. **ימי חייך הימים**. וזאת ליהודה אשר ירד אל עומק ים התורה, והעלה אבן יקרה וידבר נפלאות בתורת ד' צבאות ... ה"ה הרבני ... החסיד ... מו"ה ליבוש ראזענבוים זצ"ל, שנת **יקרים המה הדברים**, מונקאטש. תרע"א בדפוס ... שמואל זנוויל כהנא וחתנו עוזר הכהן פריעד, 4°. [2], 84 דף.

עיין רשימת הכהן מספר 381.

60. **פאר וכבוד**. חלק ראשון סיפורים ... מהה"ק מהר"ם ט"ב [טייטעלבוים] ונכדי הה"ק בעל ייט"ל [ייטב לב] ומהה"ק מהר"ש ובנו מהר"י זל"ה מבעלזא ומעולפת ... אומ"ר הבא מן השכחה מקדושי עליונים וגאוני קדמאי אשר כבר הדפסתי דפוס מיעו"ט בספרי דברים ערבים (עיין רשימת הכהן מס' 214, 221) וגם לרבות מלתא דבדיחותא ושיחות חולין של ת"ח, ואיזה פרפראות לחכמה ... פערלאג עט אייגענטום דעס ביעהרמאן פערבעניק יע"א, שנת תרע"א, מונקאטש. בדפוס ... אהרן דוב מייזעלס עט חיים גארטענבערג. 8°. [2] 48 דף.

תרע"ב

61. **פאר וכבוד**. חלק ראשון סיפורים ... מהה"ק מהר"ם ט"ב ונכדו הה"ק בעל ייט"ל ומהה"ק מהר"ש ובנו מהר"י זל"ה מבעלזא ומעולפת ... אומ"ר הבא מן השכחה מקדושי עליונים וגאוני קדמאי אשר כבר הדפסתי דפוס מיעו"ט בספרי **דברים ערבים** וגם לרבות מלתא דבדיחותא ושיחות חולין של ת"ח, ואיזה פרפראות לחכמה ... פערלאג עט אייגענטום דעס ביעהרמאן קליינווארדיין. שנת תרע"ב

לפ"ק מונקאטש. בדפוס ... אהרן דוב מייזעלס עט חיים גארטענבערג.
8°. [2] 48 דף (מסומנים ט-טז, ט-מח).

הוצאה קודמת עיין לעיל מספר 60. בהוצאה זו הספורים מסודרים
בסדר אחר קצת.

תרע"ג

62 **מכתב גלוי** להרב ממונקאטש אודות השערורה הנוראה שעשה
בקהלתנו עדת ספרדים הי"ו דפה"ק איהעל יצ"ו. מונקאטש נדפס
בדפוס „האלאדאש" שנת תרע"ג לפ"ק „Haladas" Buchdruckerei,
Munkacs 1912, 2, 8°. ע' 28.

63 **נשמת חיים**. והוא חיבור... על משניות סדר זרעים מאת
הרב... מרן חיים משה ריינהאלד... בעהמ"ח ספר „טל חיים" על מס'
מו"ק וספר „זכר לחגיגה" על מס' חגיגה בהרב... מו"ה מרדכי צבי
מקראקא... וחתן הרב... מו"ה יוסף נאטאנזאהן מבראדי... הדפסנו
הפעם אך על ברכות פאה ודמאי... מונקאטש. בדפוס... שמואל זנוויל
כהנא וחתנו עוזר הכהן פריעד שנת תרע"ג לפ"ק. 4°. 152 דף. (עם
המשניות).

64 **שם אפרים**. והוא הגהות ובאורים על פרש"י ז"ל על נ"ך...
מרב רבנן וגאון הגאונים... מהו אפרים זלמן מרגליות זלה"ה
מבראד... נעתק מכתב ידי קדשו אשר עדן לא ראה אור הדפוס.
מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד שנת תרע"ג, 8°. 32 דף.

תרע"ד

65 **רמיזי תורה ותלמודת זאב**. נכלל בו שני ספרים על תורה
שבכתב ועל תורה שבע"פ. האחד הוא על הפרשיות ועל המועדים...
בשם רמיזי תורה והשני הוא על סוגיא דרוב ופלפולים וחדושים על
מסכת קדושין... בשם תלמודת זאב. יש בהם שמלוקט מכמה גדולים,
והשאר שחדשתי בעצמי... ובסוף הספר הוספתי איזה מילי לחדודי
לבחורי בני תורה. הק' זאב וואלף בן המנוח מוה' שלמה שערליפף
החונה בעיר ראזוודאב גליל רישא.

מונקאטש, שנת תרע"ד לפ"ק, בדפוס... קאהן עט פריעד. [2], 44 דף.
8°. הסכמות: הרב שלום הכהן יאלעס, סטריא; י' סיון תרע"ד. הרב יוסף

פאנצער חונה פה דראביטש, יום ב' ער"ח סיון, תרע"ד; מכתב תעודה מהרב חיים אלעזר שפירא אבד"ק מונקאטש, יום ה' ב' דר"ח תמוז, תרע"ד.

בהקדמתו כותב המחבר: „ולערך אלף תלמידים יצאו מתחת ידי אשר לקחו לקח מפי חמש וארבעים שנה“.

תרפ"ג

66. מפתח „החיים“... ירחון רבני קובץ חדושים ובאורים הערות חדשות וחקירות... בשיטות השי"ס ופוסקים בהלכה ואגדה ושו"ת הנוגעות להלכה ולמעשה מאת מרנן ורבנן חכמי הזמן... ערוך ומסודר ויו"ל תחת השגחת ובקורת ההגה"ג מוה"ר דוד שליססעל דומ"ץ דק"ק מונקאטש... ומעוטר בהגהותיו נקוב בשם „זר זהב“. ההגהות נטע שעשועים הן מעשה ידיו של בן הגאון המבקר... מו"ה נטע שלמה שליססעל. שנה שני תרפ"ג חוברת ב' כסלו-טבת. דרוק פאן אהרן בער מייזעלס בוכדרוקערייא (ספרים אבטיילונג) מונקאטש. 4° 8 ע'.

חוברת א' נדפסה בבראטיסלאווא. שנה ראשונה תרפ"ב בשם „החיים“ נדפס באונגוואר ובברטיסלאווא בעריכת הרב יונתן שטייף.

67. כולל מונקאטש ועשרה גלילות ממעות רמבעה"נ לאה"ק תובב"א, העתק פרטי כל נו' 84. מהאסיפה הכללית (גענעראל פערזאמלונג) שהי' פה ק"ק מונקאטש יצ"ו ביום ג' בשלח י"ג שבט תרפ"ג. אהרן דוב מייזעלס בוכדרוקערייא, מונקאטש. 22: 42 ס"מ. [4] ע'.

תרפ"ד

68. אזהרה נחוצה מגדולי הדור והרבנים מכמה מדינות יצ"ו (נגד „אגודת-ישראל“)... אהרן בער מייזעלס בוכדרוקערייא, מונקאטש. 42: ס"מ. ס"מ. 1 דף. (חתומים מ"ט רבנים).

תרפ"ה

69 העתקות תורף האיסורים והמחאות ממכתבי הרבנים הגאונים וצדיקים שרי התורה שליט"א ע"ד השטאטוטען והקהל (וויינבערגער רעזשים) שנעשו ונבחרו שלא כדת תוה"ק ומפני הוצאות הדפוס לא העתקנו כל המכתבים בשלימות, ודבר ההלכות והתשו'...

דלגנו כי יכיל אז חיבור גדול... ונדפס בזה רק הנוגע בענין הנ"ל... מונקאטש אהרן בער מייזעלס. 4°. [4] ע'.

70. אמרי ישרה. פירוש... על הזמר איש חסיד עפ"י מוסר השכל ומאמר חכמינו ז"ל... על דרך שואל ומשיב לבאר על גודל הבטחון מה שצריך האדם להאמין בהשגחת הבורא... מאתי... זעירא דחבריא אגודת אנשי מעמד ובית ועד לחכמים דפה עיר נויארק יצ"ו מאיר צבי הירש בר' נתן מכונה זאכמאן מעיר קרוסטינאפאליע במדינת גאליציע... ונלוה לזה בסופו פירוש על זארגאן כדי שיכולין אנשים ונשים קטנים וגדולים... נדפס ע"י הר"ר עוזר הכהן פריעד במונקאטש. טש. סלאוואקיי שנת תרפ"ח לפ"ק: Kahn & Freid, Mukačevo, 1928. 8°. 80 ע'.

בסופו: מעשה משלמה המלך בידיש; מעשה משלמה המלך בעברית; מעשה שהי' אצל א"א... מו"ה יעקב שמשון משעפעטיווקע עם... הרב... בעהמח"ס נודע ביהודה; צוואת המגיד ממעזריטש (מהגניזה החרסונית); פתקא שנתן הבעש"ט להמגיד (משם). נספח לספר „חידושי תורה“ שנרשם להלן מס' 71.

תרפ"ט

71. חידושי תורה... כולל פירושים יקרים... על פי פשט הישר ועפ"י רמזים וגיימטראות ועניני מוסר וי"ש היוצא... מהרבה פרשיות התורה ומגלת אסתר ומשאר מאמרים... אשר אסף וליקט מספרי ראשונים ואחרונים מספרי מוסר ומהמקובלים... זעירא דחבריא אגודת אנשי מעמד ובית ועד לחכמים דפה עיר הבירה נויארק מאיר צבי הירש בר' נתן זאכמאן, ונלוה לזה ספר אמרי ישרה... נדפס ע"י הר"ר עוזר הכהן פריעד במונקאטש. טש. סלאוואקיי שנת תרפ"ט. Kahn & Freid Mukačevo, 1928. VII. 8°. 162-3 ע'. (עיין להלן מס' 70).

תר"צ

72. אמת ליעקב. חידושים ופלפולים... עפ"י הקדמות... מגדולי צדיקים וחסידים, אשר השאיר אחריו... כ"ק אמו"ר הרה"ג... מו"ה יעקב פעקעטע... הנקרא בפי כל ר' יעקעלי דערזשער אשר תקע אהלו של תורה ועבודה ובהוראה פה ק"ק ניר באטור בשנת תרס"ג עד [שנפטרו]... ט' אדר שנת תרפ"ח.

שנת תר"ץ לפ"ק. דפוס „נקודה“ מוקציבו, 48 עמ. 8°.

הסכמות: ר' שלום אליעזר הלבערשטאם בהרה"ק מסאנו, ב' שופטים תרפ"ט; ר' נפתלי טייטלבוים אב"ד דקהל יראים ניר באטאר והגליל אור ליום ב' ויקהל תרפ"ט; ר' אלימלך סג"ל אב"ד דק"ק טאש והגליל יום ב' אלה הדברים תרפ"ט; ר' מנחם מענדל שטערן רב פה ק"ק פילדעש, ב' עקב תרפ"ט; ר' יחזקי' פיש בלאמור"ר הרהגהצ"א אבד"ק האדאס, פה מאטאסעלקא, בלא תאריך. דף אחרון – פרנומרנטים.

73. **שערי אורה.** קובץ תלמודי חדשי... בהשתתפות גאוני דורינו שליט"א וחיי עולם הישיבות נטע בתוכו. יו"ל ע"י מערכת הרב נפתלי כץ פריעד ותחת ביקורת הה"ג... מו"ה משה ג"ב [גרינבערגער] ראב"ד מיהאלעוויץ. הירחון הזה הוא אחד ומיוחד במדינת טשעכאסלאוואקיא... שנה ראשונה, תר"צ לפ"ק, חוברת חמישי וששי, **מונקאטש.** בדפוס „גראפיא“ 4°. דף לג-מ (חוברות א-ד נדפסו במיהאלעוויץ).

תרצ"א

74. **סדר הגדה של פסח.** עם פי' חידושי אגדה באר שמואל מאת כבוד הרב... מוהר"ר שמואל ראזענבערג זצלה"ה האב"ד ור"מ דק' אונסדארף בעהמח"ס שו"ת באר שמואל. יוצא לאור ע"י תלמידו שמואל חיים דייטש ממונקאטש. בשנת תרצ"א לפ"ק בדפוס... „גראפיא“ **במונקאטש.** 8°. [16], 64 ע'.

75. **שערי אורה.** (הנ"ל מס' 73) שנה שני' תרצ"א, חוברת ז-יב **מונקאטש.** בדפוס „גראפיא“ 4°. ע' נז-קי. (חוברות א-ו נדפסו בקאשיצע).

תרצ"ב

76. **אוצר נחמד.** (מהדורא קמא) קובץ שיטת ונימוקי התוספות הלכה ואגדה מכל הש"ס לפי מערכת אל"ף-בי"ת בלשון קצרה... מאל"ף עד תי"ו לערך יותר מאלף וחמשה מאות שיטות וכללים... הק' מרדכי וויליגער מתגורר כעת בעיר... מונקאטש מחבר ספר „פרדס מרדכי“... **מונקאטש.** בדפוס „גראפיא“ חודש תשרי תרצ"ב, 1931, 16°. [4] 220 ע'.

77. **דער אידישער גייסט.** וואונדערבארע ערצהלונגען און עכטע

אידישע ליטעראטור וועלכע פאראינטערעסירט און מאראליזירט די „אידישע יוגענד“. **תקיעת שופר** אדער **די מתנה פארין רבין** זעהר א טייערע און אמתיע געשיכטע, וועלכע האט פאסירט אין די צייטען פון הייליגען בערדיטשעווער רבי זי"ע. פון י. ל. **שפירא. מונקאטש. תרצ"ב** בדפוס „נקודה“ 8°. 167 ע'. = יל"ש אריגינעלע געשיכטען סעריע 1.

מעמוד 105 ואלך ספור שני בשם „מענדעלע“ צווייטע ערצעהלונג פון די בערדיטשעווער סעריע.

78. **שלחן נגד צוררי**. (חלק ראשון המחזיק קי"א סימנים) אשר ערכתי... להצדיק את... רבותינו... ולהשיב... על מחשבת החובר חיבור „שלחן מלכים“... שהעלה והדפיס... הדין מקו"ד... מאתי... נטע שלמה שליסעל בעהמח"ס „נטע שעשועים“, מונקאטש, יראו ישרים וישמחו וכל עולה **תקפץ** פיה [תרצ"ב] לפ"ק, בדפוס „גראפיא“ 16°. [36], 176 ע'.

79. **שערי אורה**. (הנ"ל מס' 75) שנה שלישית תרצ"ב, חוברות א-יב, **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“ 4°. ע' קיא-קפ.

תרצ"ג

80. **שערי אורה**. (הנ"ל מס' 79) שנה רביעית, תרצ"ג, חוברות א-יב **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“ 4°. ע' קפא-רעב.

תרצ"ד

81. קונטרס **דברי קודש**. רשמי התעוררות אמרות... שנאמרו במקהלות בעת רצון של סדר ההושענות ביום הושענא רבא שנת תרצ"ד מפי... אדמו"ר האב"ד ור"מ דפה"ק מונקאטש והגליל שליט"א ונשיא כולל מונקאטש ועשרה גלילות באה"ק תובב"א [ר' חיים אלעזר שפירא] נכתב ומסודר... ע"י א' התלמידים... יצא לאור בהוצאות הב' חיים פאלקאוויטש מסאטמאר הלומד בישיבת אדמו"ר שליט"א שנת **ביומ"א הושענא רב"א** לפ"ק [תרצ"ד]. דפוס „גראפיא“ **מוקאטשעווא**. 8°. 8 ע'.

לשנת תרצ"ג נדפס בירושלים. לשנת תרצ"ה נדפס בבערעגסאס.

82. **מגדל דוד**. כולל דרשות ומאמרים לזמנים שונים מאתי דוד

אריי אייזיקאוויטש בלא"א מו"ה שמואל שליט"א יושב ראש דקהל עדת ישרון חוסט, תרצ"ד, נדפס בדפוס „נקודה“ מוקצ'בו ° 8. 63 ע'.

83. **שערי אורה**. (הנ"ל מס' 80) שנה חמישית, תרצ"ד, חוברות א-ו מונקאטש בדפוס „גראפיא“ ° 4. 52 ע'.

תרצ"ה

84. ב"ה ספר **גבעת פנחס**. על ש"ס ושו"ע יורה דעה מהרב... מו"ה פנחס המכונה ר' אלטיר ענגלענדער ז"ל מיושבי בערעזניק... יצא לאור ע"י אלכסנדר סענדער ווייס נ"י דוד המחבר על הוצאות האשה החשובה מרת שינדל תחי' אשת המחבר. **מונקאטש** תרצ"ה, נדפס בדפוס... אליעזר יחיאל קאלליש ושותפו GRAFIA Buchdruckerei, Mukaceve ° 2. (2). 66 דף. שני דפים אחרונים שו"ת.

85. **מצח אהרן**, חלק ראשון על התורה, מאמרים... ודברי אגדה... ובתוכם רצוף בריוח שבין סדר לסדר חידושים... חורפא דשמעתא על סוגיות הש"ס אשר השאיר אחריו... הרב... מו"ה אהרן צבי בעק זצ"ה דיין ומורה צדק דק"ק אינטערפשא... הובא לבית הדפוס והוגה בידי... יצחק בעק אחי המחבר. **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“ שנת תרצ"ה 1934. ° 4. [2]. 48 דף.

מצח אהרן, חלק שני קונטרס שאלות ותשובות. [2] 20 דף. מכיל ע"ג שו"ת.

86. **מחאה ואזהרה גדולה**, ואיסור חמור של תורה! מאת הרבנים הגאונים וצדיקים דמדינת פאד. קארפ. רוס. אודות בתי הספר של מפלגות הציונים שמכנים העברעישע שולען אשר העמידו בכמה מקומות במדינתינו, ובפרט הגימנאזיום העברית שהעמידו במונקאטש ואונגוואר... **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“ תרצ"ה. ° 2 גדול, [2] ע'.

בחמש לשונות: עברית, יידיש, אשכנזית, הונגרית וצ'כית. על החתום מ"ח רבנים.

87. **קושט דברי אמת**. תשובה על הכתבי פלסתר הוציאו לאור כת מנגדינו... על הרה"ג... מו"ה יושיע גרינוואלד אבד"ק חוסט ועל האקרו"ט דקהלתינו. **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“ תרצ"ה. ° 8. 23 ע'.

88. **רשימה** מבית מסחר הספרים של (עוזר הכהן פריעד) כהנא עט פריעד מונקאטש. **מונקאטש**. תרצ"ה. ° 2. 16 ע'.

תרצ"ו

89. **ויכתב מרדכי**. כולל דרוש גדול על מעלת האחדות, חידושים על סדר הפרשיות לס' בראשית, וגם... דרוש לחינוך הבני [ביידיש] חובר ממני... **מרדכי הכהן זאלצער**. חלק א' תרצ"ו נדפס בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש ושותפו „גראפיא“. 8° .24 דף. (חלק שני עיין להלן מס' 98).

תרצ"ז

90. **בית אשר** על התורה... ע"ד פשט ורמז... כלם עפ"י הקדמות רז"ל הקדושים... הק' אשר זעליג במו"ה שלום חופ"ק דאלהא והגליל... חלק ראשון על ספר בראשית שמות בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש ושותפו, „גראפיא“ **מונקאטש**. תרצ"ז. 4° .4 [4] 132 [2] דף. שני שערים.

91. מחברת **בית תלמוד**. וזאת תורת הבית: וחנוכת הבית הגדול שמגדלין בו תורה ותפלה, בית המדרש דישיבה הרמה דק"ק סערדאהעלי וחנוכת התורה, ס"ת של הישיבה והתייסדות חברה „התאחדות תלמידים“ שהי' ביום ב' ד' וה' אלול דשנת תרצ"ו בהמון חוגג. יצא לאור ע"י הנהלת התאחדות תלמידים דישיבת דונאסער-דאהעלא. תרצ"ז-1937 דפוס „גראפיא“ **מוקאטשעווא**. 8° .32 ע'.

92. קונטרס **דברי קודש**. רשמי התעוררות... בתוכחת מוסר... שנאמרו... מפי אדמו"ר... דק"ק מונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא בסדר ההושענות של יום הושענא רבא תרצ"ז, והדרשה בר"ה לפני תק"ש ומשבת שובה ומכל נדרי ומער"ה... נכתב ומסודר ע"י אחד התלמידים... **מונקאטש**. בדפוס „גראפיא“. 8° .16 ע'. (עיין לעיל מס' 81).

93. **יחי ראובן**, על מס' חגיגה חלק שני, כולל דרושים ומאמרים עפ"י מדרשים ודברי אמת מרבותינו הקדושים תלמידי בעש"ט ז"ל ועפ"י רוב מחידושי תורה ששמעתי מההצ"ק מבעלזא זצ"ה אשר חנני ד' לפרש ולבאר... אני... ראובן חיים במו"ה יצחק צבי [וויינבערגער] **מונקאטש**. תרצ"ז בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש ושותפו, „גראפיא“. 8° .24 דף. (חלק ראשון נרשם ברשימת הכהן מס' 363).

94. **הלפיד**. שי לחובבי בית הספר העברי ותומכיו, מפרי-רוחם של

תלמידי בית-הספר העממי העברי באוֹזֵי-הוֹרוֹד, לרגלי הגיעו לגיל „בר-מצוה“. לקט וחבר: יצחק גרידינגר, הוצאת בית הספר העממי העברי באוֹזֵי-הוֹרוֹד, אוֹזֵי-הוֹרוֹד תרצ"ז. דפוס „נקודה“ מוקצ'בו. 8°. ע' 67.

גם שערים בצ'כית ורותינית. צלום של חבר המורים.

תרצ"ח

95. **באר יעקב**, על שלחן ערוך אורח חיים הלכות פסח אשר חיבר הרב... רבינו יוסף קארו... ועליו מפה פרוסה הגהות... רבינו משה איסרליש... עם נושאי כליהם הלא המה: באר הגולה מהגאון מו"ה משה רבקש... באר היטב מהרב... מו"ה יהודא אשכנזי... שערי תשובה מאת הגאון מו"ה חיים מרדכי מרגליות אבד"ק דובנא והספר הזה „באר יעקב“ מאסף... של ההלכות ודינים השייכים לשלחן ערוך אורח חיים המפוזרים בכל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים בהוספות חידושים משלו מאת הרב... חיים יעקב הלוי קרויזאהר דומ"ץ דק"ק דאלינא. חלק רביעי, יצא לאור ע"י בנו... אברהם עביר הלוי קרויזאהר, ברוקלין נ. י. **מונקאטש**. בדפוס אליעזר יחיאל קאליש, „גראפיא“ תרצ"ח, צ, 8°. [6] 210 דף. שני שערים. (את הקודמים עיין רשימת הכהן מס' 344).

96. **באר משה**, (מהדורא קמא)... דברים נחמדים... מספרן של צדיקים גדולי מפרשי התורה ומה שחנני הבורא... להוסיף... בדבריהם... אני הק' **משה קרויז** בן... הרב מוה"ר שמואל סופר שליט"א בק"ק מישקאלץ וחתן כ"ק הרב... אדמו"ה מוה"ר ארי' הלברשטאם שליט"א אבד"ק מושינא... החוב"ק קעזמארק. נדפס בשנת **ח"ש יש"ע** [תרצ"ח] בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש **במונקאטש** 16°. [16] 140 [4] ע'.

מערכות על סדר א"ב.

97. **די הייליגע צוואה**. אניאיבערזעצונג, אויף יודיש, פון דער צוואה פון מונקאטשער רב הגה"ק מרן **חיים אלעזר שפירא** זצ"ל להה הכ"מ ז"ע מיט פערשיעדענע ערצעלהונגען, סודותיפאלע עפיזאדען, און שילדערונגען פון זיין מס"נ, קנאות און עבדות ד' (כטפה מן היס) וואס האבען א שייכות מיט'ן אינהאלט פון דער צוואה. פערלאג און אייגענטום: „גראפיא“ בוכדרוקקעריי, מונקאטש תרצ"ח, צ, 16°. 201 ע'.

98. **ויכתב מרדכי**. כולל דרושים לחינוך בנים, חנוכה, נשואין,

ברית מילה, חידושים על סדר הפרשיות לס' שמות וגם... דרוש לשבת [ביידיש] חובר ממני... מרדכי הכהן זאלצער מ"מ דחבורה דרכי תשובה פה"ק מחבר, "מאמר מרדכי" הנצמד לס', "דברי דוד" על פ"א [=פרקי אבות] מאמור"ר הגה"צ מוה"רר זצ"ל שהי' דומ"ץ פה. חלק ב' תרח"ץ, נדפס בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש ושותפו „גראפיא“ מונקאטש. 80. 20 דף. (חלק א' נרשם לעיל מס' 89).

תרצ"ט

99. באר יעקב. (הנ"ל מס' 95) על שלחן ערוך אורח חיים הלכות יו"ט. חלק חמישי, מונקאטש. בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש, „גראפיא“ תרצ"ט. 80. [6], 299 [1], דף. עם הקדמת בן המחבר.

100. נחלת עזריאל על התורה. חי' אגדות שונות, בדרך אגדה ופלפול... אשר השאיר אחריו... אדמו"ר הרב הגאון... מגדולי תלמידי רבינו החוזה מוה"רר יעקב יצחק הרבי מלובלין זי"ע... כבוד קדושת שם תפארתו המפורסם בשם רבי ר' עזריאל גרין זצלה"ה שהי' אב"ד בכמה קהלות ולבסוף בעואב"י [= בעיר ואם בישראל] מונקאטש והגלילות. ספר הק' הלז לא ראה אור הדפוס וזה פעם ראשונה שיצא מכתב יד קודש של המחבר... מונקאטש. שנת נחלת עזריאל [תרצ"ט] בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש „גראפיא“. 80. [2] 60 דף.

הקדמת והסכמת בי דינא רבא דפה"ק מונקאטש והקדמות נכדי המחבר.

101. קדושת לוי השלם על התורה ומועדים, חי' אגדות שונות וכל הקדושות. גם כל הליקוטים שונים על פסוקי נו"כ ועל גמרות ומדרשים אשר השאיר אחריו... אדמו"ר... מרן ר' לוי יצחק... שהי' אב"ד בכמה קהלות ולבסוף כ"ה שנים בעואב"י ברדיטשוב... ספר הק' הלז לרוב חשיבותו וסגולתו (כל קדושי עליונים מדורות הקודמים) העידו שספה"ק קדושת לוי מסוגל בכל בית ישראל להנצל מדינים) נדפס כבר פעמים אין מספר ולאשר שכעת ספו תמו משוק הספרים נתעורר הרבני מוה"ר צבי אלימלך קאליש מפה"ק מונקאטש להדפיסו מחדש ובכמה מעלות... והוספות... יתר על כל התוצאות הקודמות. ה"ה: א) ... כל ההשמטות (לערך עשרה בויגען) שנשמטו מרוב דפוסי פולין ועתה באו כבראשונה והמה מצויינים בסימן כוכב כזה . (ב) קבע מקום בהס' לפי... על הזכירות אשר נדפס עוד בשנת תקנ"ד בחיי

רבינו המחבר בקונטרס מיוחד ... ג) קבע מקום לקונטרס היקר חידושי רבינו המחבר על פרקי אבות אשר נדפסו בראשונה בשנת תרכ"ב... ועתה באו במדור מיוחד מחזיק י"א עמודים. ד) וראה זה חדש... אסף... המלב"ה הנ"ל פרטים וענינים יקרים מתולדות וחיי רבינו המחבר משיחותיו וממליצותיו... אשר המליץ לפני אבינו שבשמים בעד אחביי וישימם בסוף הספר במדור בפ"ע מחזיק י"ד עמודים... מונקאטש. שנת אב במליצי יושר [תרצ"ט], בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש, גראפיא". 4°. [1]. 156 דף.

ת"ש

102. אגרא דפרקא. דברים נפלאים ושיחות נאים... יצאו מפה קדוש... אדמו"ר... מוה"ר צבי אלימלך... אבד"ק דינוב... הובא לבית הדפוס ע"י... דוד ראנד בר' יעקב צבי הכהן נכד המחבר... מונקאטש. שנת בעבור דוד עבדיך אל תש"ב פני משיחך [ת"ש]. בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש, גראפיא". 8°. [1]. 67 דף. (בעמוד אחרון קצת מתולדות המחבר).

103. גירסא דינקותא. מהדורה קמא... ג' קונטרסים. דברים שאמרתי בשנת הי"ג וי"ד וט"ו... נטע שלמה שליססעל מילדי עיר זבאראב יע"א וכעת יושב על כסא הורא' בתור דומ"צ וראש ישיבה פה ק"ק מונקאטש. בעהמ"ח ספר, נטע שעשועים" ושאר ספרים, בלאאמור מוה"ר דוד שליססעל ראבד"ק מונקאטש, תשרי, שנת ת"ש. מונקאטש, בדפוס, גראפיא". 32 עמ. וחסר דף אחרון. 8

(קונטרס א'). דרוש לבר מצוה אשר טפחתי ורביתי וחידשתי בעצמי, בשנת הי"ג...

(קונטרס ב'). שער חדש בעמ. יג. אור לי"ד... כשנכנסתי לאור של השנה י"ד [חידושים בש"ס מס' מגילה].

(קונטרס ג'). בעמ. כ"ד. בן חמש עשרה לגמרא [בסוגיא דנכסים שיש להם אחריות, קדושין דף כו].

104. גירסא דינקותא. מהדורא תנינא (קונטרס א"ב-ג) שמ"ן ששו"ן... לפרש ולבאר דברי חכמים... שאמרתי וחדשתי... בהיותי עוד בחור צעיר לימים, כבר שיתסר ושיבסר שנין, וערכתי בכתובים... בסוגיא דכבתה, ופתילות ושמונים שאמרו חכמים באיזה מהן מדליקין,

צות נר חנוכה, ובעיקרו אור חדש... על... מאמר הגמרא, אמרוה
 'בנן קמי' דאביי משמי' דר' ירמי' ולא קיבלה... דנפק"מ, לגירסא
 דינקותא"... מאתי... נטע שלמה שליססעל דומ"צ וראש ישיבה דק"ק
 מונקאטש, בעהמח"ס „נטע שעשועים" (נדפס בשנת תרפ"ה) וספר
 „שלחן נגד צוררי" (נדפס בשנת תרצ"ב) וס' דרך נש"ר (נדפס בשנת
 תרצ"ד) וקונטרס „גירסא דינקותא" מהד"ק (נדפס בחדש תשרי שנת
 ת"ש) ועוד בכתובים... אמר המחבר. קונטרסים הללו אשר מסודרים
 על סוגי הש"ס... קראתי בשם „גירסא דינקותא מהדורא תניינא" אבל
 הקונטרסים אשר מסודרים אצלי בפלפולים וענינים שאמרתי מדי שנה
 בשנה... (בלילא דפסחא) שהוא יום (הולדת) והבר מצוה שלי...
 קראתי בשם „גירסא דינקותא מהדורא קמא"... כסלו-טבת-שבט שנת
 ת"ש לפ"ק מונקאטש. דפוס „גראפיא". 8°. 32 ע'.

105. קשר עליון דאורייתא, עם פרי נטע"י שלמ"ה... לנעוץ ולחבר
 סוף התורה בתחלתה, אשר דרוש דרש בבית מדרשנו „ישועות ישראל"
 דפה"ק מונקאטש יצ"ו המגיד מישרים... הרב הגאון... דרשן ומטיף
 מצוין... כש"ת מוה"ר נטע שלמה שליססעל בעהמח"ס נטע
 שעשועים... דיינא רבא ומו"צ וראש ישיבה דפה"קק ורב ומגיד...
 בבית מדרשנו ישועות ישראל... הובא לבית הדפוס ע"י מנהלי
 הביהמ"ד: מאיר דוב פעלדמאן, נפתלי הירץ פרענקעל, יצחק אייזיק
 גאדינגער והב' משה פערלשטיין רב דחברה משניות ולומדי ש"ס
 מונקאטש. תשרי שנת ת"ש לפ"ק בדפוס „גראפיא". 8°. [2]. 18 ע'.

106. שלחן ערוך, של רבינו יצחק לוריא זלה"ה המתוקן ומקובל...
 אשר הוציאו תלמידי הארי"י ז"ל מכתבי קודש שלו... וכלולים בו דינים
 ישנים וגם מחודשים וטעמים על פי סודות התורה... ונתוספו בו
 הגהות מהרב המקובל... מהו"ר יעקב חיים צמח זלה"ה מכתבי
 מהרח"ו זלה"ה. וגם סגולה נפלאה מהארי"י ז"ל לומר בעת צרה
 ולמקשה לילד... נדפס כבר פעמים אין מספר... יצא לאור ע"י חברה
 קנין ספרים דביהמ"ד דר' יוסף זרח סג"ל האראוויטץ ז"ל פה
 מונקאטש. מונקאטש שנת שלחן ערוך הארי לפ"ק [ת"ש] בדפוס...
 אליעזר יחיאל קאליש. 8°. 88 ע'.

תש"א

107. דרך פקודיך, על תרי"ג מצות התורה מאת כבוד... הרב...
 מו"ה צבי אלימלך שפירא זצוק"ל... ומנוחתו כבוד בק"ק דינוב...

מונקאטש שנת פקודה **בישיעה ורחמים** [תש"א] לפ"ק בדפוס ... אליעזר יחיאל קאליש. 80. דף. צ"ע אם אין כאן טעות הדפוס וצ"ל „ישועה“ ואזי נדפס בשנת תרצ"ז.

מעמוד קלח ואילך: „קונטרס דרך דוד“ הערות על ספר ... „דרך פקודיך“ מאת ... מרן ... מו"ה דוד שליססעל זצלה"ה ראב"ד דפק"ק מונקאטש.

108. **נועם מגדים וכבוד התורה** ... והוא חיבור נפלא על התורה ... מבראשית עד לעיני כל ישראל חברו ... הרב ... מו"ה אליעזר הלוי איש הורוויץ זצוק"ל שהי' אב"ד בק"ק טארניגראד ... הסה"ק הזה נדפס כמ"פ בדפוסים שונים ולרוב חשיבותו ספו תמו לגמרי משוק הספרים ... ע"כ קמנו ... וחזרנו להדפיסו ... וכמה מעלות ... באו כאן: א) עשינו מפתח ערוך על ס' הש"ס על מימרא ומימרא שבש"ס שנתפרש בסה"ק הזה ב) ... הצגנו בסוף הספר ליקוטים ... על התורה ומועדים אשר מפוזרים המה בסה"ק אמ"ט [אמרות טהורות] על תהלים ... יצא לאור בהשתדלות ... השותפים מו"ה יהודה ארי' בן ... מו"ה חיים יעקב קליין מעיר מונקאטש וגיסו מו"ה יעקב ווי"ב בן ... מו"ה ישכר בעריש ווי"ב מעיר סאטמאר. **מונקאטש** שנת אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך [תש"א] לפ"ק. בדפוס ... אליעזר יחיאל קאליש. 40. 252 ע'.

ת"ש - תש"ד

109. **משניות מסכת מקואות**, עם פירושי הראשונים הר"מ ר"ש והרא"ש ז"ל ועל צבאם לפרש דבריהם ... הפירוש **מחנה אברהם** עם קונטרסי **צבי לחיים** בסוף כל פרק לבאר סוגיות הש"ס והמסתעפים מן המשניות של מסכת זו. ויקרא בהם שמי ושם אבותי נוחי נפש. יצא לאור בעזרת הרבני הנגיד המפורסם רודף צדקה וחסד מה"ר יחזקאל הכהן ראזענטהאל נ"י ראש וראשון לעדתינו ובנו בדומה לו מה"ר משה נ"י אשר נתנו לכסף מוצא לכל מלאכת ההדפסה, והרבני הנגיד העסקן במצות המפורסם מה"ר ארי' ליב הכהן זילבער נ"י מבודאפעסט ובנו בדומה לו כמר צבי מרדכי נ"י אשר המציאו הנייר לכל המלאכה ועל כל תגמולוהי יתברך ... הרבני הנגיד השתדלן המפורסם אוהבי וריעי מו"ה שלמה גאלדשמיעד נ"י ראה"ק דקה"י שאפראן יע"א ה' הטוב ישלח לו רפו"ש במהרה ... **מונקאטש** בדפוס המשובח של הרבני הנגיד מוה"ר אליעזר יחיאל קאליש נ"י. [תש-תשד] 20. [2]. 80 דף. שם המחבר: ר' אברהם צבי אונגער דומ"ץ בק"ק קאפאוואר.

הסכמות: ר' שלמה זלמן עהרענרייך, שאמלויא מיום ב' נח ת"ש; ר' שמעון ישראל פאזען, שאפראן מיום ה' לך ת"ש; ר' ברוך ראבינאוויטש, מונקאטש מיום ב' וירא תש"ד בבודאפעשט; ר' שעפטל ווייס, שימאני, ערב סוכות תש"ד. הרב עהרענרייך כותב בהסכמתו ששלחו לו איזה קונטרסים נדפסים ואם כן התחילה ההדפסה בשנת ת"ש ונגמרה בשנת תש"ד.

אפשר שזהו הספר האחרון שנדפס במונקאטש. – מעבר לשער:
GRAFIA, Könyvnyonda Munkacs

חש"ד

110. דער גרויסער נייעסטער פראקטישער א"ב פאר קינדער. פערלאג פאן בית מסחר ספרים ר' אלטר ברוך וויעדער, מונקאטש. מונקאטש, דפוס „גראפיא“. 8°. [32] ע'.

111. אוהב ישראל... אמרות טהורות... שיצאו מפה... אדומ"ר... מוה"ר אברהם יהושע העשיל זצוקלה"ה אבד"ק אפטא ולסוף ימיו... בק"ק מעזיבז. וכדי לרוות צמאון המשתוקקים לדבריו... אמרתי לאסוף כל אמרי קדשו אשר לא באו ע"ע בתוך ספרו הנוכחי והנם מפוזרים דהיי' בס' תורת אמת אשר נדפס מכי"ק של הרב... מו"ה ישכר בער אבד"ק פרשעדבארז וראדשיין שהי' תלמיד מובהק להרב המחבר ובעצמו זכה לשמוע הדברים מפה... המחבר... וגם מספר שפתי צדיקים מהרב... מו"ה פנחס זלה"ה אבד"ק דינאוויץ... דפסתי כל הנ"ל בסוף הס' הקדוש הנוכחי שיהי' הכל אגודה אחת... הוצאתי לאור בהוצאות בית מסחר הספרים שלי מאיר קטינא מו"ס בעיר חוסט. מונקאטש. בדפוס... קאהן עט פריעד. 4°. 124, [4] דף.

נדפס לא קודם תרס"א כי השותפים קאהן עט פריעד התחילו להדפיס בשנת תרס"א.

112. ויאמר יעקב. כולל דרושים ופלפולים שדרשתי במקהלות לפני בחורי חמד... בישיבה רבתי דרכי תשובה, המתנהלת ע"י אדמו"ר... האב"ד ור"מ דפה שליט"א. ערכתני וסדרתי... יעקב גראס ראש הישיבה המחבר ס' ימות המשיח... מונקאטש. בדפוס „גראפיא“. 8°. 16 ע'.

נדפס לא קודם שנת ת"ש כי יש בו הסכמה משנת ת"ש.

113. ראשית חכמה. אשר חבר הגאון... כמה"ר אליהו בן

מוהר"ר משה די ווידאש ... מתלמידי האשל הגדול ... כמהו"ר משה קורדואירו... חברו באדמת הקודש צפת תוב"ב... עם כל הפרקים הנוספים, וחופת אליהו רבה ואור עולם ומחמת כי כל ספרי ר"ח הנדפסים ע"ע המה באותיות קטנים... ע"כ הובא עתה לבית הדפוס מחדש באותיות גדולות ונאים... ומוגה היטב... בהוצאת בית מסחר הספרים של... מו"ה שמעון נאמיס ממונקאטש. מונקאטש. בדפוס... בלייער עט קאהן. 4°. 276 דף.

נדפס בין שנות תרנ"א-תרנ"ח שנות פעילותם של השותפים בלייער עט קאהן.

114. **רשימת ספרים**... חדשים גם ישנים... מבית המסחר של הרב... מו"ה שמואל זנוויל כהנא במונקאטש. בלייער עט קאהן, מונקאטש. 8°. [2] 48 ע'.

115. **רשימת ספרים**... חדשים גם ישנים... מבית המסחר של מה"ר שמעון נאמיס במונקאטש. מונקאטש, בדפוס בלייער עט קאהן. 8°. 48 ע'.

116. **שדי בשמים**. ראו דבר חדש וישן... מסוגל לכל טוב שבעולם סדר הקטרת כפי שנסדר מפי סופרים וספרים סגולות ומעלת אמירת הקטרת להמתיק הדינים... אפילו בשעת השלום ובפרט ומכ"ש בשעת ועת ששורים ח"ו דינים על העולם... המאסף: יצחק שלמה ברוק המתגורר כעת בעיר אונגוואר, בדפוס... אליעזר יחיאל קאליש „גראפיא" מונקאטש. 16°. 16 דף.

כנראה מנוסח השער נדפס בשנות המלחמה (ת"ש-תש"ד).

117. סדר **התרי"ג מצות**, על סדר הפרשיות לפי דעת הרמב"ם והרמב"ן... נחלקו לז' חלקים לסיימם בכל שבוע ועוד הוספנו בו כ"ב מצות תמידיות ותפלת הבנים על אבותם, אגרת רמב"ן ועוד דברים יקרים. נדפס בדפוס „גראפיא" במונקאטש. 8°. [2], [2] 12 ע'.

מסופקים

118. **אזהרה גדולה**, לאפרושי מאיסורא... מונקאטש? תרע"ח? 2°. 4 דף.

מכיל שו"ת על המקוה של גאטליעב לייטנער במאריענבאד, מקום המרפא המפורסם. שתי תשובות מהרבי ממונקאטש, ר' חיים אלעזר

שפירא, תשובה מהרב ר' מרדכי ווינקלער ממאד, תשובה מהרב ר' שמואל ראזענבערג מאונסדארף ותשובה מהרב ר' אברהם יוסף גרינוואלד מחוסט, כולן משנת תרע"ח.

119. שו"ת שמחת יום טוב, מהגאון בעל רייט אלגאזי על ד' חלקי שו"ע... על נייר טוב ונדפס פ"א בשאלוניקי בשנת תקנ"ד ועתה ההוצאה שני' בהוצאת בית מסחר ספרים שלי בהוספת תשובות יקרות מהמחבר ז"ל ע"ד הסוד פה מונקאטש. °.

כל הנוסח הזה הוא מרשימת הספרים של המ"ס שמעון נאמיס במונקאטש שרשמתי לעיל מס' 103 ולא ראיתי את גוף הספר.

120. תורת הרמ"ז על התורה... דברי צדיקים מה ששמעתי מפי גאוני וגדולי הדור וצדיקים ובשם צדיקי עולם... הקדושים ז"ל ומעט מזעיר... אשר חנני ה'... נאספו... ע"י... המחבר מ"י מז"ה [משולם זושא העבענשטרייט], לקוטי הרמ"ז" חונה בק"ק סיקאהל... תמו"ד. °. 8 דף. (עיין רשימת הכהן מס' 64).

מפתח הספרים

ברית כהנת עולם 9	א"ב 110
ברכות הנהנין 51	אגרא דפרקא 102
גבעת פנחס 84	אוהב ישראל 111
גירסא דינקותא 103, 104	אולם יעקב 49
דברי חיים 44	אוצר נחמד 76
דברי ירמיהו 2	אזהרה 56
דברי מנחם 33	אזהרה גדולה 118
דברי קודש 81, 92	אזהרה נחוצה 68
דרך אמת 25	אידישער גייסט, דער 77
דרך הטוב 26	אלו האיסורים 35
דרך פקודיך 107	אלומי יעקב 49
הגדה של פסח 45, 46, 74	אמרי יהודא 50
הייליגע צוואה, די 97	אמרי ישרה 70
הנהגות אדם 12	אמת ליעקב 72
העתקות תורף האיסורים 69	באר יעקב 95, 99
הקפות 8	באר יצחק 20
ויאמר יעקב 112	באר משה 96
ויכתב מרדכי 89, 98	בית אשר 90
ועד חכמים 16, 21, 36, 41	בית ועד לחכמים 5
זאת תורת האדם 38	בית תלמוד 91

- עת ספוד 24
 פאר וכבוד 60, 61
 פורת יוסף 27
 פסק ב"ד 11
 פסק דין נורא 30
 פרטי כל 67
 צעטיל קטן 22
 קב ונקי 48
 קדושת לוי השלם 101
 קונטרס גזרת תתנ"ו 28
 קונטרס דברי קודש 81, 92
 קונטרס סדר ברכות הנהנין 51
 קונטרס עת ספוד 24
 קושט דברי אמת 87
 קשר עליון דאורייתא 105
 ראשית חכמה 113
 רחמי האב 17
 רמיזי תורה 65
 רשימת ספרים 18, 31, 78, 88, 102,
 103, 114, 115
 שבעה קני המנורה 53
 שדי בשמים 116
 שיח אליעזר החדש 15
 שלחן נגד צוררי 78
 שלחן ערוך האריז"ל 106
 שם אפרים 64
 שמחת יום טוב 119
 שערי אורה 73, 75, 79, 80, 83
 שערי פדות 32
 תולדות יעקב 54
 תורת האדם 40
 תורת העמים 23, 43, 49
 תורת הרמ"ז 120
 תפלה 19
 תקנות דקלויז 58
 תר"ג מצות 117
 זקן אהרן 39
 חידושי תורה 71
 החיים 66
 יחי ראובן 93
 יין המשומר 29
 ימי חייד הימים 59
 יסוד יוסף 10, 52
 כתב סופר 14, 45
 כתבי קודש 42
 הלפיד 94
 לקוטי בית אפרים 3
 לקוטי מהר"ם שיק 34
 מאמר יין המשומר 29
 מאמר קדישין 7
 מגדל דוד 82
 המדות 37
 מחאה ואזהרה גדולה 86
 מחברת בית תלמוד 91
 מחנה חיים 1
 מכתב גלוי 62
 מנוחה ושמחה 55
 מנחם משיב נפשי ציון ובונה
 ירושלים צדק צדקה צדיק 6
 מעגלי צדק 4
 מעשה נסים 46
 מפתח החיים 66
 מצח אהרן 85
 מקור הברכה 13
 משניות 109
 נועם מגדים וכבוד התורה 108
 נחלת עזריאל 100
 נשמת חיים 63
 הסגולות 47
 סדר ברכות הנהנין 57
 סדר הקפות 8
 עיר מקלט 57

מפתח המחברים

- ר' אברהם יהושע העשיל מאפטא 111
 ר' אהרן מאלעקסניץ 38
 ר' אברהם צבי 109
 ר' דוד ארי' 82
 ר' יעקב מאן, ר' 49
 ר' מנחם מנדל 6
 ר' אריזקאוויטש, ר' 82
 ר' אייכנשטיין, ר' מנחם מנדל 6

- לעוו, ר' ירמיהו 2
 ר' מנחם מענדל מרומנוב 33
 מרגליות, ר' אפרים זלמן 64
 ר' מרדכי מנדבורנא 19
 ר' משולם פיווש מזבעריז 25
 סופר, ר' אברהם שמואל בנימין 14, 45
 סופר, ר' חיים 1
 סופר, ר' נפתלי 3
 עהרמאן, ר' דוב 60, 61
 ענגלענדער, ר' פנחס 84
 פאנעטה, ר' מנחם מענדל 4
 פעקעטע, ר' יעקב 72
 פריעד, ר' אהרן 39
 פריעד, ר' נפתלי כץ 73
 ציטראן, ר' צבי דוד 16
 קרויז, ר' משה 96
 קרויזאהר, ר' חיים יעקב הלוי 99, 95
 ראבין, ר' יעקב 54
 ר' ראובן בר' אברהם 47
 ראזענבוים, ר' יהודה ליבוש 59
 ראזענבערג, ר' שמואל 74
 ראטהשטיין, ר' מרדכי 5
 ריינהאלד, ר' חיים משה 63
 שוואדראן, ר' שלום מרדכי 24
 שווערדשארף, ר' משה יעקב 23, 43, 49
 שיק, ר' משה 34
 שליססעל, ר' דוד 66
 שליססעל, ר' נטע שלמה 66, 78, 103, 105, 104
 ר' שניאור זלמן, הרב מלאדי 51
 שערליפף, ר' זאב וואלף 65
 שפירא, ר' חיים אלעזר 81, 92, 97
 שפירא, י. ל. 77
 שפירא, ר' נתן הירושלמי 29
 שפירא, ר' צבי אלימלך מדינוב 107, 102
 איינהארן, ר' אברהם חיים 13, 55
 אלגאזי, ר' יום טוב 119
 ר' אלימלך מליזענסק 22
 ר' אליעזר בר' ברוך 15
 ר' אליעזר בר' נתן (ראב"ן) 28
 ר' אפרים בר' מאיר הלוי 53
 ר' אשר זעליג בר' שלום 90
 בעק, ר' אהרן צבי 85
 ברוק, ר' יצחק שלמה 116
 גליק, ר' אברהם יצחק 20
 גראס, ר' יעקב 112
 גרידינגער, יצחק 94
 גרין, ר' עזריאל 100
 די ווידאש, ר' אליהו 113
 הורוויץ, ר' אלעזר הלוי 108
 הורוויץ, ר' שמואל שמעלקא הלוי 30
 היילפערן, ר' אברהם זרח ארי' יהודה ליבוש 50
 העבענשטרייט, משולם זושא 120
 וויטריאל, יוסף שלמה 27
 וויינבערגער, ר' ראובן חיים 93
 וויליגער, מרדכי 76
 זאכמאן, ר' מאיר צבי הירש 70, 71
 זאלצער, ר' מרדכי הכהן 89, 98
 ר' חיים ירוחם בר' שמעון משולם פיווש 44
 טענענבוים, ר' שרגא צבי 11
 ר' יהושע פאלק זאב [וואלפזאן] 40, 37
 ר' יוסף דרשן מפוזנא 10, 52
 ר' יחיאל מיכל 48
 ר' יעקב מליסא 46
 ר' יצחק אייזיק הכהן 9
 ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב 8
 ר' לוי יצחק מבארדיטשוב 101
 לוריא, ר' יצחק (האריז"ל) 106
 לידא, ר' דוד 57
 ליפשיץ, ר' שבתי 32

יידיש

**הערות ותקונים לרשימת „הדפוס העברי במונקאטש”
של נפתלי בן-מנחם (קרית ספר כו, 201-215)
לרשימת הספרים:**

מספר 16: **זהב משקלה**. יש להוציא מן הרשימה, כי לא נדפס במונקאטש אלא בפאקש.

מספר 25: **נפש יהודה**. יש להוסיף: 60, [1] דף.

מספר 49: **זהר רות**. בנוסח השער, שהעתיק מר בן-מנחם, כתוב: „אשר מצא אותו הגאון... מו"ה יחיאל האבד"ק הוראדני חד מבני היכלא קדישא של רבינו הבעש"ט זי"ע...". דברים אלו טעות המה, שהרי ר' יחיאל הדפיס ראשונה את הספר הזה בשנת תע"ב (עיין „קהלת משה" מס' 3444) וכבר הי' אז בהוראדנא והבעש"ט הרי אז רק לערך בגיל בר מצוה! מסופר אמנם בספר „שבחי הבעש"ט" (דפוס קאפוסט תקע"ה דף כ"ד) שהוליד הבעש"ט את הרב מ' יחיאל מיכל על הרבנות דק"ק הוראדני" וספור זה, כנראה, הטעה את המדפיס המונקאטשי לחשוב שזהו ר' יחיאל המו"ל את הספר „זהר רות", אבל באמת ר' יחיאל של ה„שבחי בעש"ט" הוא ר' יחיאל מרגליות שנתקבל לרב בהוראדנא בשנת תק"ו (עיין „עיר גבורים" ווילנא תר"מ ע' 50) ואינו זה שהדפיס את הספר „זהר רות".

מספר 55: **הכוכב**. יש להוסיף: חוברת ב', שבט-אדר תרצ"ז, 2° [2] ע' יג-כ, [2] ע'. שנה א' ושנה ב' נדפסו בבערעגסאס.

לרשימת המדפיסים יש להוסיף:

1 אלמנת פנחס בלייער, תר"ן-תרנ"א. נדפסו אצלה מס' 58, 60, 64 שברשימת הכהן ומס' 7 שברשימתי.

2 נפתלי הערצקא גוטמאן, תרצ"ו, מס' 365 ברשימת הכהן.

3 „האלאדאש" תרע"ג. מס' 62 ברשימתי. כנראה לא הי' מדפיס ספרים, חוץ מספר זה שהוא נגד הרב ממונקאטש שהמדפיסים האחרים שהיו כפופים לו בודאי לא היו מדפיסים.

יש לתקן:

קאהן עט פריעד התחילו להדפיס בשנת תרס"א. הספר הראשון

שהדפיסו הי' כנראה, תוספות על מסכת עבודה זרה" ועדיין אנו מוצאים אותם בשנת תרפ"ט, ברשימתי מס' 71.

אהרן דוב מייזעלס התחיל לעבוד בשנת תרס"ד, מס' 71, 218, 219 ברשימת הכהן.

אהרן דוב מייזעלס עט חיים גארטענבערג, תרע"א-תרע"ג.

להערות ותקונים שונים:

מספר 23: **אמרי בינה**, מה"ר מרדכי נתן שווארץ. קבלתו של בן-מנחם היא אמיתית ובאמת עשה מרדכי שווארץ מה שעשה, אבל איני יודע מנין לו שהדפיס את השער במונקאטש, כי השער הוא חמוש"ד ואין בו זכר לא למקום ולא לשנת הדפוס. – כקוריוז יש להוסיף שעל השער שהדפיס מר שווארץ הוא כותב שהוא בעל המחבר ספר „ברוך מרדכי" על מסכת ברכות, ובאמת גם ספר „ברוך מרדכי" אינו שלו אלא גנוב, כי אינו אלא ספרו של הרב ר' מרדכי פריעד אבד"ק אסאנפא שנדפס בלבוב תרל"ה ומר שווארץ עשה בו מה שעשה לספר „אמרי בינה", הסיר את השערים והדפיס שערים אחרים משנת תר"מ והעמיד את שמו כמחבר הספר! אמנם בשערי שני הספרים הוא כותב אשר השבח היתר על היציאה יהי' להחזקת בחורים עניים הלומדים אצלו ואם כן הרי לא היתה כוונתו אלא לשם שמים... – כדאי הי' לבדוק גם את ספרו „חמדת צבי" שחושדני בו שגם הוא אינו שלו אלא גנוב מספרו של ר' צבי הורוויץ שנדפס בלבוב תרל"ו ואינו כעת תחת ידי לעיין בו. ראה להלן גם מאמרי: „מזייפי שערים".

מספר 226: **חכמי יון**. קבלת בן-מנחם שמחברו הוא מאיר אליעזר הכהן ראפאפארט-הארטשטיין אינה אמיתית. המחבר הוא המשכיל הידוע יהודה ליב בן זאב שהעתיקו מאשכנזית (עיין ש. ווינר „קהלת משה" מספר 2127) ומאיר אליעזר הכהן כתב רק הקדמה להוצאת מונקאטש (עיין דברי בנו בהקדמה לספרו „שלשלת זהב") ולא חתם עלי' את שמו במפורש אלא מא"ה מאוהעלי. ההקדמה נכתבה ברוח המשכילים והיא כעין התנצלות על הדפסת הספר שכנראה הי' צורך בזה בעיירה חסידית כמונקאטש, ובאמת מה לחסידי מונקאטש ולחכמי יון? – התרגום לאידיש שנספח לו בהוצאה שרשם מר ווינר (ועיין מה שכתבתי בייווא בלעטער 14, 174) נשמט בהוצאת מונקאטש.

**הערות ותקונים לרשימת „הדפוס העברי במונקאטש”
של פנחס יעקב הכהן (קרית ספר כה, 206–228, כו, 111–112)**

מספר 7: מחנה חיים ... שו"ת על אבן העזר חלק שני, יש לתקן: חלק שני על אבן העזר.

מספר 14: מחנה חיים ... שו"ת על או"ח ח"ג, יש לתקן: חלק שלישי על אורח חיים.

מספר 15: גר צדק. יש להוסיף: 47 ע'.

מספר 17: מחנה חיים ... על יו"ד חלק שלישי, יש לתקן: חלק שלישי על יורה דעה.

מספר 19: ריח דודאים. יש לתקן: על מסכת מגילה ואין כאן „הלכות חנוכה ופורים” ויש להוסיף [2] 42 דף.

מספר 21: הישר והטוב. יש להוסיף: גם חידושים על כמה סוגיות הש"ס, [6] 92, 46 דף.

מספר 28: ייטב פנים. יש לתקן: [1] 161 דף.

מספר 34: קול תורה. יש להוציאו מן הרשימה, כי לא נדפס במונקאטש אלא בלבוב.

מספר 43: ארץ צבי. יש להוסיף: [1] 58 דף.

מספר 44: בנין אהל מועד. יש להוסיף: 72 דף.

מספר 51: צפיחית הדבש. יש להוסיף 44 דף.

מספר 52: תאניה ואניה. יש להוסיף: 29 דף. מדף י"ט ע"ב ואילך „חנוכת הבנין” בעניני חנוכה.

מספר 56–57: עצי יער; שדה יער. לוח הטעות לשני הספרים הללו נדפס במיהאלעווטץ (בדפוס לאנדעסמאן) בשנת תרמ"ט. [1] דף.

מספר 58: אבני אליהו. במדבר–דברים, תרמ"ט. [1] 54 דף. בראשית–ויקרא תר"ן, [4] 77 [3] דף.

מספר 59: הישר והטוב. חלק שני. יש להוסיף: [1] 42 דף.

מספר 63: ברית כהנת עולם. ח"ג. הכהן כותב אשר כל הג' חלקים נדפסו בלבוב תקנ"ו–תרמ"ה (פרידברג כותב שכל הג' חלקים נדפסו

בלבוב תרמ"ה). חבל שהכהן אינו כותב אם ראה בעצמו את הוצאת תרמ"ה. לפי דברי המביא לבית הדפוס במונקאטש נדפסו חלק ראשון ושני בלבוב וחלק זה השלישי הוא מדפיס מכתב-יד. הוצאה חדשה של חלק זה השלישי עיין ברשימתי מס' 9 ושם גם רשמתי את תוכן הספר.

מספר 65: מנחם משיב נפשי. השם המלא של הספר הוא: **מנחם משיב נפשי ציון ובונה ירושלים צדק צדקה צדיק**, על ששה סדרי משנה והש"ס. חברו הרב המקובל האלקי... מוה"ר ר' מנחם מענדל א"ש [אייכענשטיין] זידיטשוב בעל המחבר דספרים בכתיבה ומהם שנדפסו ונתקבלו בכל קבוצת עמינו ב"י כלם... עפ"י פשט רמז דרוש סוד... **מונקאטש** תרנ"א בדפוס... דוב בער בלייער וגיסו.. צבי יעקב קאהן 4°. 36 דף. מכיל פירוש עפ"י קבלה על מסכתות ברכות ושבת.

ראה לעיל ברשימתי מס. 6.

מספר 67: אמרי דעת. יש להוסיף: [4] 155 דף.

מספר 72: מאמר מאה קשיטה. יש להוסיף שנדפס בו גם ספר **תיקוני התשובה** מהדורא תניינא, מכתב יד (והנדפס זה כמה הוא מהדורא קמא). מכיל כ"ו פרקים.

מספר 73: פני יצחק. מספר הדפים הוא: [11] 72.

מספר 74: אברך, דברי הכהן קצרים ומטעים. הנוסח המלא של השער הוא: **אברך**, כולל שני ספרים קטנים, ספר **פרח מטה אהרן**, ביאור על כל מזמורי תהלים... ובראש הביאור חידושי הילדות על מזמורי תהלים תשעה, חברו המחבר כשהי' ילד בן שנים תשעה, בתוך ימים תשעה והי' אז בקי בששה מסכתות בעל פה, ועוד איזה מאמרים... אשר כתב סמוך לפטירתו ונקראים בשם **מאיר לעולם**, מאת הרב הגאון הצדיק... מו"ה אהרן מאיר ברמז"ל פריעדלענדער אבד"ק באלחוב... תלמידו ומחותנו של אדמו"ר הרב... מרן יצחק אייזיק... מזידיטשוב... הובא לבית הדפוס ע"י בן... המחבר הר' חיים פריעדלענדער חוב"ק באלחוב... שנת חיים של טובה וברכה, [תרנ"ג] בדפוס... דוב בער בלייער וגיסו צבי יעקב הכהן קאהן. 8°. 64 דף.

מספר 86: ויכוחא רבא. יש להוסיף: מהדו"ק, 16 דף. מהדו"ב, דף

48-17.

מספר 95: אגרת ר' יוחנן בן זכאי. השם הנכון של הספר הוא: **האגרת אשר כתב התנא... ר' יוחנן בן זכאי בציווי רבן גמליאל הזקן**

הנשיא ליהודים אשר בעיר רומי בשנת שלשת אלפים ושמונה מאות ושלש עשר לב"ע... עם פירוש הרה"ג כו' מו"ה אליעזר בר"י אשכנזי... ועד עתה הי' ספון וטמון בכתב יד ולא הי' נדפס מעולם וכעת הובא לביה"ד פעם ראשונה בהוצאות האברך מו"ה אלעזר בר' מאיר רקח מטשארטקוב... בדפוס של השותפים בלייער עט קאהן, **מונקאטש** בשנת תרנ"ה, 8° 8 דף.

מעבר לשער: האגרת הלז נמצאת ביד איש מלומד אחד שבא לכאן ק"ק קובי"ן אשר לפניו הי' שמו בישראל יעקב וגם כעת יכונה לעפאלד עמנואל יעקב פאן דארט ואמר האיש הנזכר שזאת האגרת נמצאת בעיר רומי בין גנזי ספרי לשה"ק הקדמוני אשר ביד רומיים... והיות שכאן נמצא כעת... שלוחא דרתמנא מעיר הקודש ירושלם תוב"ב ה"ה החכם השלם הכולל בכל החכמות מהו"ר אליעזר בר"י אשכנזי וקרא את המגילה פירש כל הדברים הסתומים אשר כתב בה כפי מה שנראה לו... רשות ניתן לי הצעיר... להעתיק מאוצר ספרים של ש"ב הרה"צ ה"ר ארי' ליביש רקח שליט"א האבד"ק מאגרוב בהרה"צ אדמו"ר מבעלז... כ"ה ימים לחדש טבת... רנ"ת... הק' אלעזר רקח בר' מאיר מטשארטקוב.

מספר 107: **שבחי האר"י**. השם הנכון של הספר הוא: **מעשה ניסים ושבחי האר"י**, נדפס בצפת עם מנהגי האר"י וכוונת האר"י ועתה הובא לבית הדפוס מחדש השבחי האר"י לבד ע"י הוצאות בית מסחר הספרים של מו"ה משה הערשקאוויטש במונקאטש. **מונקאטש** בדפוס... בלייער עט קאהן, בשנת תרנ"ה. 16° 20 דף.

הכהן כותב שהמחבר הוא ר' שלמה מיינשטריל. באמת יש לנו שתי נוסחאות של הספר, „שבחי האר"י". נוסחא אחת הם מכתביו של ר' שלמה מיינשטריל שנדפסו לראשונה בשנת שפ"ט בספרו של יש"ר מקנדיאה „מצרף לחכמה". ונוסחא אחרת בספר „הכוונות", קושטא ת"פ, אשר המביאים לבית הדפוס כותבים בהקדמתם שמצאו כתב יד ובו דברים אשר לא נמצאו בדפוס מעולם „משבחי הרב מיום שנולד וכל מעשה הגדול אשר עשה", והוצאת צפת וכן הוצאת מונקאטש שנדפסה על פי הן לפי נוסח ספר הכוונות, ואם כן אין לייחסן לר' שלמה מיינשטריל.

מספר 126: **לימודי האצילות**. יש לתקן: **לימודי אצילות**, ואין כאן שער היחודים.

מספר 130: **נטע שורק**. הכהן רושם שנדפס תרנ"ז ובאמת נדפס תרנ"ח, 1897 בדפוס בלייער עט קאהן, [5] 150 דף.

מספר 132: **רצון ישראל**. יש כאן ערבוביא בדברי הכהן וצריכים תיקון. נוסח השער המלא הוא: **רצון ישראל**, על התהלים מהדורא קמא. מה שחנני ית'... חלק תורתו לא בזכותי כ"א בזכות אבותי ובכח השפעת מורי ורבותי... ששה עמודי עולם נבג"ם... והעיקר מו"ר הראשון הגאון המקובל... מו"ה יצחק אייזיק מזידיטשוב, ואחלה לכל מעיין... לקרא קודם ההקדמות שהצגתי בריש ספרי, והיא הקדמתי... לחבורי הגדול על חמשה חומשי תורה ולגודל חולשת דעתי הדפסתי גם פה... נאום **ישראל** בהרב... מו"ה יצחק שמחה בערגער כעת אבד"ק באזא. **מונקאטש**, בדפוס... בלייער עט קאהן, בשנת **דברי אמת** [תרנ"ז] 8°. 42 דף.

בסופו, "חמשים הנהגות טובות אשר מצאתי תוך קונטרסי ואין נ"מ מי יסדם". מהדורא תנינא לספר תהלים נדפס בסאספאלא תרע"ב ונספח לספר, אמרי ישראל":

רצון ישראל, על שמ"ת, שלש אותיות שבת מילה תפילין... אשר חנני... הש"י... ובכח ששה מורי... לחדש בדרך פרד"ס בהקדמות אמיתיות מרז"ל הש"ס... ומדרשים והרשב"י... האריז"ל והבעש"ט ותלמידיהם... והעיקר מו"ר הראשון... מו"ה יצחק אייזיק מזידיטשוב, וכל דברי בדרך אפשר... נאום ישראל בהרב יצחק שמחה בערגער... הרב... פה... בוקארעשט, **מונקאטש** בדפוס... קאהן עט קליין, בשנת **פרי עץ הדר** [תרנ"ט] 8°. 22 [2] דף.

מספר 153: **מנחת יהודה**. הכהן כותב שנדפס בשנת תרנ"ט וטעות היא. הפרט על השער הוא: **ופדויי די ישובון ובאו ציון ברנה לפ"ק** [תרנ"ג]. אבל לא נדפס קודם תרס"ג, כי בראש הספר יש מליצה, "מהמשכיל שוחר תורה ועדות מו"ה שמואל יוסף טשטשקיס" [הסופר לעתיד מר' ש. י. עגנון] וחותרם סיון תרס"ג, וכן בין ההסכמות ומכתבים שבראש הספר יש משנת תרס"ג ובטח צ"ל גם אות יו"ד גדולה ונדפס בשנת תרס"ג. בדפוס קאהן עט פריעד 8°. [16] 64 ע'. יש להוסיף שזהו חלק ראשון, חלק שני נדפס בפאדגורזע תרס"ו.

מספר 162: **דרך ים**. יש לתקן: שם המחבר הוא ר' מרדכי נחמן שטיעגליץ מעיר מיעליץ ברי' יצחק זכרי' מעיר זאבנא.

מספר 164: **זכרון יהודה**. הכהן כותב שהוא תוצאה שני, אבל

באמת כבר נדפס שני פעמים באונגוואר בשנות תרכ"ז-תרכ"ח ולפי דברי הכהן ברשימת הדפוס באונגוואר נדפס גם בשנת תרל"ה. (עיין ברשימת ההוספות שלי לדפוס אונגוואר).

מספר 171: **אמרי אש**. יש לתקן: מאת... הגאון... מו"ה מאיר א"ש החוב"ק אונגוואהר ומכבוד מר חמיו... שר התורה... מהור"ר **דוד דייטש**... חלק ראשון [בראשית-ויקרא]. ויש להוסיף: חלק שני [במדבר דברים]. ובראשו קונטרס ענף עץ אבות, אגרת היוחסין של המחבר ובסופו קונטרס תשובת אמרי אש לר"מ א"ש ותשובת דת אש לר' מנחם א"ש. 20 דף.

מספר 174: **חקור דבר**. דברי הכהן מטעים. הספר הוא: „ע"ד הגירות והנשואין של נכרי או נכרית שנתקשרו עם ישראל או ישראלית עפ"י חוקי המדינה בקשר נשואין „ציווילעהע" ובאים אח"כ להתגייר ולהנשא עפ"י דתוה"ק".

מספר 194: **תולדות יצחק**. הנוסח המלא של השער הוא: **תולדות יצחק** (חלק א) ... מוסר השכל כסדר פרשיות התורה, ודברים בעתם למועדים... ולקוטים שונים ע"ד פרד"ס... ונלוה אליו (חלק ב) מחברת **יצחק ירנן** הכולל זמירות קצרות ותשבחות... מפה... הה"ג הצדיק... מו"ה זבלון יצחק חייא מייזנער, בן להרב... מו"ה יהודי זל"ה האב"ד ור"מ דק"ק וויינערן מתושבי ק"ק סיקסא, יצא לאור בהתאמצו בני המחבר ובראשם אני... מרדכי חיים מייזנער פה אדענבורג. כל מקבל ספר זה יקצוב מחירו, ואת המחיר אשר ישית עליו... יתן... לקופת ר"מ בעה"נ... בדפוס... קאהן עט פריעד. **מונקאטש** שנת תרס"ב, 8°. [4] 28, 106 דף.

מספר 200: **כבוד הלבנון**. נוסח השער: **כבוד הלבנון** כולל דרושים... אשר דרש... הרב... מוהר"ר **מנחם בלייער** שהי' אבד"ק ט. – איגאר ומקודם בק"ק פאראסלוי... **מונקאטש** בדפוס... שמואל זנוויל כהנא וחתנו עוזר הכהן פריעד, תרס"ג, 4°. [5] 76 [3] דף. (בסופו „עלי ארז" כולל ג' דרושים לר' אליעזר שפיטץ).

מספר 229: **היראה**. השם הנכון של הספר הוא: **ספר יראה**, הכינוי וגם חקרו אחד קדוש מחסידי הראשונים תוכו רצוף אהבה ויראה הרוממו' לעבודת השם... ומלא... מהנהגות האר"י... והובאה המחברת הזאת אל מכבש הדפוס ראשונה בק"ק ברלין שנת תע"ג, ועתה הובא אל הדפוס שנית וחברה לה... עם ס' מדרש כונן...

ושלישי ... ספר אורחת חיים מרבינו ... הרא"ש ... יצא לאור מחדש ... בהוצאת בית מסחר הספרים של ... יצחק צבי קאנדיל מאיהעל ... מונקאטש בדפוס ... קאהן עט פריעד בשנת תרס"ה, 8°. 24 דף.

נוסח השער הוא מהוצאות הקודמות. בהוצאה זו נשמטו הספרים מדרש כונן ואורחות חיים.

ספר „יראה“ זה אינו אלא ספר „מוסר“ שנדפס ראשונה בשנת תפ"ד בברלין, על דבר המחבר עיין מאמרו של ג. שלום ב„קרית ספר“ כ"ב, 308–310.

פרופ' שלום חושד את המחבר, ר' דוד, בשתיים. בשבתאות ובגניבה ספרותית. ואשר לשבתאות ראה מה שכתבתי במאמרי „כיצד חוקרים חסידות בישראל“ פרק א' (לעיל עמ. 2) ואשר לגניבה, הרי ר' דוד בעצמו כותב בהקדמתו לספר „דברי דוד“ שהספר הוא מלוקט מספרי מוסר הראשונים ורק תוספות משלו ואם כן איזה גניבה יש כאן? כנראה לא ראה מר שלום שפרידברג רושם את הספר הזה שתי פעמים: באות מ', „מוסר“ ובאות י', „יראה“. באות י' כותב גם פרידברג שהמחבר הוא ר' דוד וגם רושם כהוגן את שנת הדפוס של הוצאת אוסטרחה.

מספר 245: **נפש אדם**. שם המחבר אינו ר' דוד פיגהליס אלא ר' אברהם משה דוד סג"ל קרויז, ופיגהליס הוא רק כינוי על שם אמו כנהוג בימים ההם.

מספר 252: **מנחת אשר**. יש לתקן את דברי הכהן: חלק א' בראשית נדפס בווייטצען וחלק ב' שמות כנראה נדפס במונקאטש (הטופס שלנו חסר השער לח"ב) בראשית [4] 48 דף, שמות 14 דף.

מספר 268: **באר לחי רואי**. יש לתקן: רק ח"ב; ח"ג נדפס בבערעגסאס תרפ"א.

מספר 272: **חוט המשולש**. יש להוסיף: **חוט המשולש** חלק שני, חידושים על משניות ובכמה מקומות בש"ס אשר העליתי אני ... משה פעלדמאן מתגורר פה קאפיטשניץ בשנת תרס"ט, בדפוס של קאהן עט פריעד מונקאטש, 8°. 27 דף.

מספר 273: **סיני**. דברי הכהן סתומים. נוסח השלם של השער הוא: **סיני, קובץ אבי** (הכהן בן כייליל) מס' ברכות. זה ספר יקבץ נפוצות

יהודה (ר"ת סינין) וישראל... קובץ כל דברי חכמ"ל איש על דגלו בשמו. עם שני פירושים... הלא המה **בית הלוי** הוא פירוש מספיק להבין הענין... ופירוש המלות והמשך הדברים... מפרש"י... ושאר ספרי קדש... **בית יהודה** הוא פירוש... רווחת ידים בפלפול וסברא... וזה הקובץ הוא חלק אחת מלוקטת מהמון דברי תנאים ואמוראים בכל הש"ס בבלי... הק' יהודה סג"ל קרוי... נדפס בשנת תרס"ט בדפוס... קאהן עט פריעד. **מונקאטש**. 4°. [1] 8 דף. (מכיל פ"א מאמרי אביי שבמסכת ברכות).

מספר 275: (קרית ספר כו, 111) **אסיפת חכמים**. שנה ראשונה, תר"ע, חוברת א-ו, ניסן-אלול, 32 [3] דף. שנה שני תרע"א, חוברת א-יב (ומהן חוברת ה' נדפסה בוויזניץ) 1 דף לג-קג. שנה שלישית תרע"ב, חוברת א-ו, תשרי-אדר. 42 דף. שנה רביעית תרע"ג, חוברת ניסן-אייר. 1 דף, יד-כ. שנה רביעית תרע"ד, חוברת שבט [1] 7 דף. חוברת ניסן [1] דף טו-כא. יותר לא ראיתי. כל החוברות נדפסו בדפוס קאהן עט פריעד.

מספר 285: **דרכי הישר והטוב**. הנוסח המלא של השער הוא: ספר **דרכי הישר והטוב** בו רשמתי... מקצת תולדות ותהלכות ודרכיו של א"י הרב... מרן צבי הירש במו"ה אהרן... אבד"ק ליסקא... בעהמ"ח ס' אך פרי תבואה עה"ת וספר הישר והטוב על המועדים. ומה ששמענו ממנו סיפורי מעשיות... וגם נוסף עליהם איזה מכתבים בענינים הנוגעים לדת... אויך האבע איין טהייל דער זעלבען איבער זעצט אויף יידיש דייטש... אני נכדו... זאב וואלף בלאאמו"ר הרב... מו"ה יוזעפף, בשנת עת"ר לפ"ק בדפוס... אהרן דוב מייזעלס, **מונקאטש** 8°. 44 דף.

מספר 292: **שמירת הנפש**. יש להוסיף אשר המחבר הוא ר' ישראל מתתיהו אויערבאך עם הוספות והגהות ר' שבתאי ליפשיץ. הספר מסודר ע"פ א"ב. 36 דף.

מספר 302: **שו"ת מהרש"ל**. דברי ה"הן משובשים, וזה נוסח השער: שו"ת מהרש"ל אשר חברתי... אני... **שמעון לאנגסאם** דומ"ץ בק"ק מעליץ בעהמ"ח ספר **שלמי רגלים** על מסכת חגיגה. **מונקאטש**, בדפוס... שמואל זנוויל כהנא וחתנו עוזר הכהן פריעד, בשנת עת"ר לפ"ק. 4°. [4] 64 דף.

מספר 310 (ק"ס כו, 112) **דמשק אליעזר**. יש לתקן: לא על ס' שמות

אלא על תרומה-פקודי, בדפוס אהרן דוב מייזעלס עט חיים גארטענבערג. [1] 130 דף.

מספר 317: **תורת משה**. על השער כתוב אשר במונקאטש נדפס רק השער וגוף הספר נדפס במקום אחר. נדמה לי אשר חוץ מהשער נדפס במונקאטש גם מדף ע"ג ואילך.

מספר 325: **עוללת אפרים**. את דברי הכהן יש לתקן. הנוסח המלא של השער הוא: **עוללות אפרים** בו יסופר תולדות וקורות משפחת הסופרים ה"ה זקני הרב... מו"ה **זוסמאן סופר**... ובנו הגאון... מו"ה **אפרים פישל סופר** מתושבי ק"ק פרעסבורג ובניו הגאונים... מו"ה **יעקב שלום** מו"ה **חיים סופר** מו"ה **נפתלי סופר** ומו"ה **אליעזר זוסמאן סופר**. ונדפס גם **צוואות** דודיי הרבנים... דק"ק פ"ח [פ' חדש = ניידארף] וק"ק פאקש וסיפורים נאים ואמיתיים מדודי בעל מחבר ספרי **מקנה** וי"א [ילקוט אליעזר]. הוצאתיו לאור... אנכי... שמואל רייניטץ... חופ"ק פעטערוואשאר... **מונקאטש** שנת עדר"ת [תרע"ד] בדפוס... קאהן עט פריעד 8°. 32 דף. (כל הספר, חוץ משני דפים אחרונים, מתורגם גם יידיש).

מספר 331: **ויצבר יוסף**. יש לתקן: אין שם המחבר יוסף צדיקא אלא ר' יהוסף הלוי ראטענבערג אבד"ק קאסאן. וצדיקא הוא רק מליצה-שבח. שמו הראשון לא הי' יוסף אלא יהוסף והי' חותם בה' תלוי' כדי שלא לכתוב שלש אותיות השם רצופות.

בקריית ספר כ"ו, 112, תיקן הכהן שנדפס תרצ"ה ולא תרע"ה, ולא תיקן אלא קלקל, כי באמת נדפס בשנת תרע"ה.

מספר 338: **מלבוש לשבת ויום טוב**. שם המחבר הוא ר' ישכר בעריש אייכענשטיין החונה פה זידיטשוב האבד"ק ווערצקי. חלק זה הוא על ספר דברים ופירוש על הטעמים זרקא סגול הנמצאים בכל התורה ועל מועדים, ימים נוראים ולקוטים. מספר הדפים [3] 68 [4] דף. על בראשית-במדבר נדפס בבילגוריא בשנת תרצ"ז.

מספר 340: **כתבי קודש**. נוסח השער הוא: ספר **כתבי קודש** הנקרא ג"כ מלחמת מצוה החדש... תוכו רצוף מכתבים... מאת מרן ורבנן... מגיני דורנו המפורסמים... נגד כת מחרחרי ריב... שלחלק יצאו מהעדה הקדושה הארטה' בעיר מונקאטש... יצאו לאור ע"י הביד"צ והאקרו"ט הארטה' דפה"ק הנ"ל.

מכיל מכתבים מהרבה רבנים – רובם רבני אונגארן – במחאה נגד חסידי בעלזא במונקאטש שיצאו מהקהלה הארטה' העירונית וגם לקחו להם שו"ב מיוחד.

מספר 341: **עבודת ישראל**. נוסח השער המלא הוא: **עבודת ישראל השלם** מאת... הרב... מוה"ר ישראל... בהמנוח מוה"ר שבת... מ"מ דק"ק קאזניץ... הופיע בראשונה בשנת תר"ב ומאז נדפס כמ"פ ובאחרונה השחיתו הדרו ונדפס באותיות קטנות וגם חסר... ועתה נדפס באותיות גדולות... גם ההקדמות והסכמות שהשמיטו בדפוסים אחרונים הושבו עתה על מקומם. ועוד שלשה דברים נתחדשו בהוצאה זו: א) הקונטרס „יקר מפז" שנדפס בראשונה בלבוב מכתב יד... אבל לא נסדר יפה ועתה נסדר יפה... ב) חידושים מרבינו המחבר שכתבם בגליון החומש ונדפסו בסו"ס קהלת משה לבנו הה"ק ר' משה א"ב [אליקים בריעה] ז"ל. ג) הספר תהלות ישראל על תהלים הנעתק מכת"י רבינו שכתב בגליון ס' תהלים ולאשר... נכתבו בקיצור נמרץ ומבלי מורה מקום ע"כ בכמ"ק [בכמה מקומות] הדברים סתומים לגמרי לזאת נתעורר הרב המ"מ... מוה"ר חיים ישכר גראס הי"ו מפ"ק מונקאטש לעשות ציונים לתורה ונ"ך ומאחז"ל המובאים בהם גם פקח עינא להגיה היטב והמה נדפסו בפנים הספר מוסגרים והוסיף קצת הערו'. ... בשולי הדף וכה עשה גם בקונט' יקר מפז... גם יזכר לטוב הגאון מוה"ר נפתלי צבי ווייס מפ"ק שציון ג"כ קצת מ"מ בתה"י. בהוצאת... ר' אלטיר ברוך ווידער מוכר ספרים ממונקאטש, שנת **עבודת ישראל** [תרפ"ט] בדפוס המשובח „נקודה" מוקצ'בו. 4°. [4] ב-ק"ח דף.

מספר 342: **עצי העולה**. יש להוסיף: ... נדפס פעם שנית עם הרבה הוספות של המחבר בעצמו... בהשתדלות בנו ר' מרדכי... חלק א' 32 דף. (החלק השני נדפס בארשיווא תרצ"ב).

מספר 343: **תולדות ר' יהודה החסיד**. דברי הכהן (ב„קריית ספר" כו, 112) מגומגמים, הנוסח המלא של השער הוא: **תולדות ר' יהודה החסיד**, חייו שיטתו ופעולותיו ובו נכלל ונאסף הרבה מכ"י עקד הספרים במינכען, אכספארד ופאריז, ומס' מעשה נסים לר' יוזפא, ומס' החסידות לר' אהרן מארקוס, ואסיפת כ"י וי"ב לברילל, ותוכן כולו הוא מקצוע מס' חסידים הראשונים. עם מחברתי על מדרש רי"ה נר' יהודה החסיד], הו"ל חיים סוניאג מילדי פק"ק מוקצ'בו. תרפ"ט דפוס „נקודה" מוקצ'בו. 8°. 30 ע'. אחרי כן שער חדש: מחברתי על מדרש

רי"ה, רעיונים... על הספר חסידים אשר... טפחתי ורביתי... אני הצעיר... חיים סוניאג מילדי פק"ק מוקאצבא, דפוס של ר' אהרן דוב מייזעלס, מונקאטש, 8°. [1] 2, 39 [1] דף.

ראיתי שני טופסים שבין על השער ובין על המעטפה נדפס תרפ"ט, וטופס אחד שעל השער נדפס תרפ"ח ועל המעטפה תרפ"ט.

הספר „תולדות ר' יהודה החסיד" הוא איזה פרקים - בהשמטות הרבה - מספר „חסידים הראשונים" של הרב יקותיאל ארי קאמעלהאר שנדפס בווייטצען תרע"ז. ונדפס בדפוס „נקודה", ומר חיים סוניאג ספח אליו את ספרו שהדפיס בדפוס מייזעלס והיו לספר אחד.

מספר 383: לקוטי תורה והש"ס. יש לתקן את דברי המערכת: חלק במדבר נדפס בלבוב תרמ"ט.

מספר 393: ספר הצוואה מהרב הגאון המפורסם רבי נפתלי הכהן זצ"ל... ולגודל יקרת מציאותו נדפס מחדש בהוצאת בית מסחר הספרים של הרב... שמואל זנוויל כהנא במונקאטש. בדפוס המשובח אשר לי בשותפות עם חתני הרב... מו"ה עוזר הכהן פריעד, שנת תרס"ד לפ"ק, מונקאטש, 8°. [16] דף. שלשה דפים אחרונים הם: הנהגות ישרות מאת הרב ר' משה טייטעלבוים אבד"ק אוהעלי ומאת הרב ר' שמעלקא הורוויץ מניקלשפורג.

כ"ח

צעמל קטן
ספר

דאס ספר צעמל קטן האט מחבר געווען הרב אור שבעת הימים רבינו אלימלך זצ"ל בעל המחבר ספר: טעם אלימלך אונז מיר האבנן דאס ספר איבערצעצט אויף עבר מיימש כדי יעדער יוד זאל קענען דערוים לערנען.

געדרוקט דורך ר' יעקב ישיאל פרידלבערג שטערדיף אונז דרב תל' מ"ה יעקב יצחק בן אש"י החותם בער שנת ה'תקפ"ח (1857) דאס נאכדריקטע האט מיר געדיקטעט דאס דרוקקען. ער זאגט דאס יעדער יוד אונד וויבנער אונד קינדער זענען כתיוב וויס דעם צו לערנען סען זאלן ער וועסען וואו אונז אונד צומערקן.

געלויבט אונד תקוה סען וואו צו האבן דאס צו ערשט דראסעט און דער עולם נעם און זאל עס נאך און כול דרוקקען דאס און ס'וועט נעמען וואו עס זענען צו דרוקען נאך און און.

דריקט פון קאָזין עס קליין מונקאטש היינט.

Munkács,
Druck von Kohn & Klein, 1899

גאָרדוק פּערזאָנלעך

הדפוס העברי באונגוואר

לרשימתו של פנחס יעקב הכהן (קרית ספר כ"ד, 276-280) ושל נפתלי בן-מנחם (קרית ספר כ"ה, 231-232) יש להוסיף את הספרים דלהלן, מאוצר הספרים של הרבי מליובאוויטש, ר' יוסף יצחק שניאורסון זצ"ל.

תרכ"ד

1. **קיצור שלחן ערוך** לתועלת המון עם ... אשר קצרה ידם ללמוד ולהבין דברי הש"ע ומפרשיו. יגתי ... וקבצתי מכל ארבעה חלקי ש"ע אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר וחשן המשפט את הדינים הנצרכים ומוכרחים לכל איש ישראלי לדעת ... וכתבתי אותם בלשון קל ... אנכי הק' שלמה גאנצפריד מפ"ק אונגוואר ... **אונגוואר** בשנת כה תאמר **לבית יעקב** [תרכ"ד]. 8°. [4], 144 דף. Gedruckt bei Carl Jager

זהו הדפוס הראשון של ספר זה, שזכה אח"כ למספר מהדורות גדול עד ימינו אלה.

תרכ"ו

2. **הליכות עולם** לתועלת אחינו בני ישראל היראים את ה' ובמצותיו חפצים יגתי בעז"ה להעתיק אללע נאטהווענדיגע דינים פאן שלחן ערוך הצריכים לכל נפש איש הישראלי אויף יידיש דייטש ... הק' אברהם בן ... מו"ה שלמה זלמן ז"ל נין ונכד להגאון ... מו"ה אברהם ברודא ראש ישיבה בק"ק פראג ... (מפק"ק קליינווארדיין) צווייטע אויפלאגע **אונגוואר** בשנת לשמור ולעשות את כל המצות [תרכ"ו] געדרוקט ביי קארל יעגר ... 1866 ... 8°. 95 דף (ומהם חסרים או לא נדפסו דף ג"ה). [4], 63, [1] דף.

תרכ"ז-תרכ"ח

3. **זכרון יהודה** מהות הספר ... יבואר בהקדמה מאת הכותב והמלקט והמביאו לבית הדפוס אני ... הק' מנחם בלאאמ"ו מו"ה

מאיר א"ש [איזענשטאדט] זצ"ל. אונגוואר בשנת לזכר עולם יהי צדיק
לפ"ג [תרכ"ז]. 8°. 68, [6] דף.

Ungvar. 1867. Gekruckt Bei Karl Jager's Wittwe.

רבה העזובה ברשימת ספר זה ולכן כדאי לרושמו בפרטות:
הספר מכיל: שער, דף ב': הסכמות מאת ר' שלמה גאנצפריד ור'
שמואל מאשקאוויטש דייני אונגוואר. דף ג"טו: הקדמת המחבר [ובה
תולדות אביו הרב ר' מאיר איזענשטאדט]. דף טז: תפלה, מאת ר' מאיר
א"ש. דף י"א: הקדמה להדפסת „זכרון יהודה" שנית מאת גיסו של
המחבר הרב ר' צבי אבד"ק לאפאש. דף יב: צוואת אבי המחבר ר' מאיר
וצוואת אחי המחבר ר' יהודה. דף יג: צוואת ר' נפתלי כץ. דף טזג"ז:
דבר יקר מאבי המחבר [פלפול במסכת נדה]. מדף י"ח מתחיל גוף הספר
והוא הנהגות מכל השנה של אבי המחבר, הרב ר' מאיר ואחי המחבר,
הרב ר' יהודה, מתובלות בדברי תורה וחינוכי אגדה. מדף נ"ח איזה
פלפולים והספדים. בסוף הספר: זמר „צמאה נפשי" לאבן עזרא, זמר „אל
שוכן שמים" לאבן עזרא, זמר נאה לחנוכה מאת אבי המחבר, זמר נאה
לפורים, גם הוא ממנו, בקשות אשר נהג לומר אחרי ק"ש שעל המטה.
זו היא הוצאה שניה של הספר. בהקדמה להוצאה זו – שנכתבה
בתמוז תרכ"ז – כתוב שעברו רק שלשה חדשים מאז נדפס הספר וכבר
ספו תמו... ואם כן הוצאה ראשונה גם היא נדפסה בשנת תרכ"ז.
בסוף הספר כותב המחבר: בשנה העברה הוצאתי החבור הזאת...
לאשר כי רבים... יבקשו את הספר... לזאת הבאתי לדפוס... שנית
עם קצת הוספת נופך... כ"א בטבת ברכות [תרכ"ח] לפ"ק. ולכן רשמתי
את שנת הדפוס של הוצאה זו תרכ"ז-תרכ"ח.
בשנת תרס"ד נדפס בפאקש ספר ביהודית-אשכנזית בשם „מאורי
אש" איבערגעזעצט פאן ספר „זכרון יהודה"... די לעבענסשרייבונג...
פאן רבינו מו"ה מאיר א"ש אבד"ק אונגוואר.

תר"ל

4. יד יוסף ורביד הזהב חלק שלישי על הלכות יו"ט. היד יוסף הוא
קיצור דברי מג"א וט"ז וא"ר [אפי רברבי] וחמד משה ובאורי הגר"א
ומחה"ש [ומחצית השקל] ופ"מ [ופרי מגדים] וישיע"ק [וישועות יעקב]
וחי"א [וחיי אדם] וני"א [ונשמת אדם] ותשו' שהביא בשע"ת ועוד
תשובות שלא הובא שם ומעט חידו' דינים שחידש המחבר... ורביד
הזהב הוא חלק הפלפול... באורך ורוחב אשר טפחתי... הק' יוסף
יזפא [ראזענבערג חופ"ק פישפאק לאראן]... אונגוואר בשנת תקרב
רנתי לפניך [תר"ל] Gekruckt in Ungvar bei Carl Jager's Wittwe
1870 2°. [1]. 69, [1] דף.

תרע"ט

5. דרכי חיים מאת ר' חיים מרדכי אדלער ... חידושי אגדה על התורה ממה ששמע מרבתינו ... אונגוואר בדפוס מרדכי געלליס תרע"ט, 8°. 20 ע'.

6. דרכי חיים מאת ר' חיים מרדכי אדלער, בו העתק מכתב יד ספרדים ... אסף ולקט איזה סגולות מספרים ... ולא הובאו בספרי הסגולות המפורסמים ובשם לקוטי שושנים יכונה, ואיזה שו"ת והעתקת תשובות הגאונים ... אונגוואר בדפוס מרדכי געלליס תרע"ט, 8°. 24 ע'.

תרפ"ב

7. „החיים“ ירחון רבני קובץ חודשים [!] וביאורים, הערות חדשות וחקירות מועילות בשיטות הש"ס והפוסקים, בהלכה ואגדה ושו"ת הנוגעת להלכה ולמעשה, מאת מרנן ורבנן חכמי הזמן. ערוך ומסודר תחת השגחת ובקורת הה"ג מו"ה ר' יונתן שטייף דומ"ץ בק"ק אונגוואר, שנה ראשונה, חוברת א' וב', חודש ניסן תרפ"ב. דרוק פאן מ. געלליס אונגוואר, 4°. 16 ע'. חוברות ג' וד' נדפסו בבראטיסלאווא, שנה שני תרפ"ג נדפס במונקאטש בשם „מפתח החיים“.

ברשימת הכהן יש לתקן:

המדפיס קארל יעגר לא מת בשנת תרכ"ה והספרים משנת תרכ"ו עוד נדפסו אצלו ואלמנתו התחילה להדפיס בשנת תרכ"ז.

יש להוסיף את המדפיס מאקס פאליאטשעק שאצלו נדפסו הספרים מספר 42 ומספר 44 שברשימת הכהן.

הדפוס באונגוואר נתחדש לא בשנת תרפ"ו אלא בשנת תרע"ט על ידי מרדכי געלליס (לעיל מס' 5, 6, 7) ויש להוסיפו לרשימת המדפיסים.

יש להוסיף את השותפות של קארל יעגר ואלבערט רעפאה (מספר 39 ברשימת הכהן). Carl Jager & albert Repah.

למספר 49: מעשי למלך יש לתקן: נדפס באונגוואר חוץ מעשרה קונטרסים הראשונים, מדף א' עד דף כ'.

למספר 56: טוב ירושלים בלשון י"א, יש להוציאו מן הרשימה, כי לא נדפס באונגוואר אלא בבערעגסאס.

ב.

ספרי ר' עקיבא יוסף שלזינגר שנדפסו באונגוואר

ר' עקיבא יוסף שלזינגר, טרם עלה לארץ ישראל (בשנת תר"ל), הוציא בהונגריא ירחון ביידיש בשם „עמוד היראה“, עם הוספה עברית בשם „עמוד התורה“. ירחון זה התקיים רק שנה אחת, מניסן תרכ"ו עד ניסן תרכ"ז. שבע חוברות הראשונות הדפיס בקאשוי וחמש האחרונות באונגוואר. חוברות אלו הן נדירות עכשו ולא נרשמו עדיין ברשימות ביבליוגרפיות והריני בזה לרשום את חמש החוברות האחרונות כהוספה לרשימה הנ"ל.

בהקדמתו לחוברת הראשונה ביידיש כותב ר' עקיבא יוסף שידוע לו היטב שאין הדיעות שוות, הן בהנוגע ללשון והן בהנוגע לנוסח. אשר ללשון אין הוא רוצה להשתמש בגרמנית צחה אפילו באותיות עבריות שאין האיסור גדול כל כך, וישתמש רק ביידיש ויש בזה גם יתרון שכן יבינו את הכתוב גם יהודים ממדינות אחרות שאינם נזקקין לגרמנית צחה. אשר לנוסח; יש שדעתם שיש ללכת בלשון רכה ויש שדעתם שיש ללכת בשיטת „קרא בגרון אל תחשוך“, כלומר, לצאת בחריפות נגד פירצות הדור, ואי אפשר לצאת ידי כל הדיעות ויש לעשות כל האפשרות כדי לקרב הלבבות לאבינו שבשמים.

בחוברת החמישית הוא פונה לאלו ששולחים לו חדשות בשביל הירחון, בבקשה שלא להגזים ושלא לכתוב דברי שקר, הרי אינו נביא והוא מוכרח להדפיס מה שכותבים, אבל האחריות הרי עליו.

בחוברת זו החמישית הוא מציב חמשה תנאים לאלו שירצו לשלוח דברי תורה לההוספה העברית „עמוד התורה“:

(א) מן הלועזים בלע"ז לא נקבל תורה, כי אסור לבקש תורה מפיו כמאמר מרן רבינו ז"ל (כוונתו לבעל „חתם סופר“).

(ב) מן אשר ישא שם דאקטער עליו לא נקבל תורה.

(ג) מן העוסק בספרי חיצונים ולועזות, מלבד את אשר צוה המלכות יר"ה, לא נקבל תורה.

(ד) מן בחור אשר עבר פרק נשואין ולא נשא לא נקבל תורה.

(ה) מכל אשר סני שומעניה ומרננים עליו שהוא קל ביראת ה' לא נקבל תורה.

עמוד התורה. תשרי חשון תרכ"ז.

התוכן: מכתבים שונים; חדשות עם ישנות; הרוצה לשקר ירחיק עדותו; מעבר לנהר טהייס.

[עמוד היראה] חשוון תרכ"ז

"AMUD HAJIRAH", 8-the Lieferung

התוכן: דברי הימים של ישראל [ידיעות בעניני יהודים מערים שונות]; אויס דען טאלנויער קומידאט; אתה נותן יד לפושעים (איבער דיא שריפט וואס ד"ר הילדעסהיימער האט הערויס געגעבען געגען דען פסק דין¹, בעאורטהיילט פון איין געוועהנליכען יהודי); דיא לעבענסבעשרייבונג פאן רבי עקיבא עגער ז"ל. אונגוואר דפוס Karl Jager, 1866. (תרכ"ז). 16 עמ. 8°.

עמוד התורה. חצי כסלו, תרכ"ז.

התוכן: עה"ק ירושלים [על המצב בירושלים בהנוגע לשלשה דברים שהעולם עומד עליהם: תורה, עבודה וגמילות חסדים]; העתק מן „הלבנון“ היוצא בעיר פאריס; מה שהיה כתוב זה זמן רב במכ"ע „המגיד“.

[עמוד היראה] כסלו, תרכ"ז

"AMUD HAJIRAH", 9-the Lieferung

התוכן: דברי הימים של ישראל; אויס דייטשלאנד איין געריכטספערעהאנדלונג²; די לעבענסבעשרייבונג פון רבי עקיבא עגער ז"ל המשך. 17-48 עמ. 8°.

[עמוד היראה] טבת, תרכ"ז

"AMUD HAJIRAH", 10-the Lieferung

התוכן: דברי הימים של ישראל; אויס זיעבענבערגען; אזיען; אויס דייטשלאנד [המשך מחוברת הקודמת]; די לעבענסבעשרייבונג פאן רבי עקיבא עגער ז"ל [המשך].

(1) הכוונה לפסק בית דין בעיר מיהאלוביץ שארשום להלן.

(2) בעה"ב אחד בעיר דארמשטאט אמר בבית הכנסת שרב העיר, שיש לו גם תואר רב מדינה [לאנדראבינער] אכל צלי עגל במזונו של גוים. הרב חבץ אותו למשפט, בערכאות של גוים, בעון לשון הרע שעלולה לקפח את פרנסתו. בכית המשפט טען הרב שאכל לא בשר אלא דגים אבל העד העיד שראה שחתך בסכין והקטיגור הגוי אמר שדגים אין גוהגים לחתוך בסכין, משמע שאכל בשר...

דער „עמוד היראה“ קומט צווייא מאל אין חודש. איינמאהל אין יידיש דייטשע שפראך אונד איינמאהל אויף לשון הקודש מיט דען נאהמען „עמוד התורה“. ה„עמוד התורה“ מהותו הוא לכתב עניני חדשי שעה ומכתבים שונים הנצרכים בפרט לעוסקי תורה, וגם הוא מיוחד לקבץ חדושי תורה על סוגיא המיועדת תמיד לתלמוד תורה דרבים ה"י.

עמוד התורה Beiblatt des "Amud Hajirah" Nr. 10

התוכן: אגרת פתוחה להרבני מהר"מ כ"ץ ראפאפארט בנידון תרגולים חדשים הנקראים (אמעריקאנישע היהנער) או (קאק היהנער) (ענגלישע היהנער) [חו"ד כמה רבנים, מהם אוסרים ומהם מתירים לאכלם]; ע"ד הכשרים [בנידון תקנות למתן הכשרים לסוחרים, שלא יכשלו הרבנים בסוחרים שאינם מהוגנים]; חדשי שעה [נגד הרב הילדעסהיימער]; תוכחת מוסר. עמ. 80-57. 8°.

עמ. 56-49 חסרים בטופס שלפני ואין ברור לי אם הם חסרים ממש או שהפגינציא משובשת (ואולי היה בהם מה שרשום במפתחות של „עמוד התורה“: פתח דבר; חדושי סוגיא דאמתלא והתחלת סוגיא מצת כותי ואינם בטופס שלפני.

עמוד היראה. שבט, תרכ"ז

"AMUD HAJIRAH" 11-the Lieferung.

התוכן: דברי הימים של ישראל; דיא לעבענסבעשרייבונג פאן רבי עקיבא עגער ז"ל [סוף]. עמ. 81-88.

עמוד היראה. אדר, תרכ"ז.

"AMUD HAJIRAH" 12-the Lieferung.

התוכן: דברי הימים של ישראל.

Biblatt des "Amud Hajirah" Nr. 12 עמוד התורה.

התוכן: ממחוז ביהאר [נגד ד"ר הילדעסהיימער]; חדשי שעה [נגד ד"ר הילדעסהיימער]; מפתחות. עמ. 89-104.

יותר לא הופיעו, רק אחרי יותר מעשר שנים חידש ר' עקיבא יוסף את הופעתם בירושלים ת"ו אבל שניהם בעברית.

לחבורות „עמוד היראה“ של שנת תרכ"ז הוסיף ר' עקיבא יוסף שני (ספחים: א) פסק בית דין; ב) הספד מר.

בחודש כסלו תרכ"ו התקיימה בעיר מיהאלוביץ אספת רבני אונגארן לדון בנידון השינויים במנהגי בית הכנסת שהנהיגו המתקנים ונתקבל שם פסק בית דין בן תשעה סעיפים בחתימות שבעים רבנים והדפיסוהו אח"כ בחודש סיון. הדברים ידועים ואין צורך להאריך בזה. ר' עקיבא יוסף תירגם את „פסק בית דין“ זה ליידיש והדפיסו, יחד עם המקור העברי, בתור נספח לחוברת כסלו של „עמוד היראה“, עם שער מיוחד (כדי שיוכל להפיצו גם בין שאינם מנויים על „עמוד היראה“), והרי נוסח השער:

פסק בית דין. דאס איזט דער פסק בית דין וואס איין אונד זיבציק גדולי רבנים אונד בתי דינים אין אונגארן הערויס געגעבען האבען געגען דיא אפיקורסים. איבער זעצט אונד אויף געקלעהרט אויף עברי טייטש. געדרוקט דורך דיא צוואה אונד דען קרן קיימת של המנוח הר"ר יעקב בר' יצחק יהודה ווייס ע"ה מכפר „עסקאראש“ בגליל „פונטאק“ יע"א. וואס פאן דען איינגענומען ווירד, ווירד לצרכי מצוה דרבים פערווענד. **אונגוואר, שנת ציון תמלא** [תרכ"ז] לפ"ק. 2-טע אופלאגע. עמ. 17-13 בחוברת כסלו של „עמוד היראה“.

Beiblatt des "Amud Hajirah" Nr. 9

Gedruckt bei Karl Jager in Ungvar, 1866.

את תרגומו היידי הזה, אבל בלא המקור העברי, הדפיס ר' עקיבא יוסף עוד הפעם בספרו „אל העדרים השני“, שהדפיס בלבוב בשנת תרכ"ט. את המקור העברי, בלא התרגום היידי, הדפיס במהדורות ספרו „לב העיברי“ ובספרו „בית יוסף חדש“.

רשימת „פסק בית דין“ זה ב„בית עקד ספרים“ של ח. ד. פרידברג היא לקויה ודורשת תיקון; הוא רושם שלשה דפוסים: אונגוואר תרכ"ו; אפען תרכ"ו ואונגוואר תרכ"ז. לאונגוואר תרכ"ז הוא מוסיף: „ורבנים אחרים“, כלומר, לא אותם הרבנים שבשני דפוסים הקודמים, וטעות היא בידו, אין כאן שום רבנים אחרים. ר' עקיבא יוסף אמנם הוסיף רבנים אחרים אבל רק בספרו „בית יוסף חדש“ שהדפיס בשנת תרל"ה בירושלים ת"ו וגם שם לא רבנים אחרים בלבד אלא צירף רבנים שלא נוכחו באספת מיהאלוביץ לאלו שנוכחו שם, אבל בכל ספריו שנדפסו קודם, „בית יוסף חדש“ אין רבנים אחרים אלא אותם שבדפוס הראשון.

לפי פרידברג יוצא שאונגוואר תרכ"ז היא הוצאה שלישית והרי מפורש על השער שהיא הוצאה שניה. מה שיש להעיר על זה הוא, שמכיוון שמהדורת אפען נדפסה על ידי הרפורמים (במטרה לפרסם

ברבים כמה חשוכים ומורדי אור הם הרבנים האורתודוקסים) היתה בעיני ר' עקיבא יוסף כאילו אינה והדפיס על מהדורה שלו שהיא הוצאה שניה. יותר נכון אמנם, לדעתי, שמהדורת אפען גם היא נדפסה לא בתרכ"ו אלא בתרכ"ז והיא מאוחרת מאונגוואר תרכ"ז, שנדפסה, כאמור, בחוברת כסלו של „עמוד היראה“ ומהדורת אפען נדפסה אחריה, בין כסלו לכ"ג טבת (שהוא היום האחרון של שנת 1866) זמן די מספיק להדפסת שני דפים, ומה שפרידברג רושם אפען תרכ"ו הוא משום שתירגם שנת 1866 כתרכ"ו, ובאמת אפען היא מהדורה שלישית, פרידברג אינו מזכיר שאונגוואר תרכ"ז הוא עם תרגום אידי.

יש להעיר עוד, שפסק בית דין זה של אספת הרבנים במיהאלוביץ הוא בן תשעה סעיפים ואלה הכותבים על עשרה סעיפים (כגון: שחראי, חמיאל, בן מנחם). טועים המה, את הסעיף העשירי הוסיף ר' עקיבא יוסף מדעתו בספרו „בית יוסף חדש“ ולכן הקיפו בסוגרים אבל בספריו שקדמו ל„בית יוסף חדש“ גם הוא כותב רק על תשעה סעיפים, וכל הכותב על פסק בית דין במיהאלוביץ צריך לכתוב רק על תשעה סעיפים.

על הנוסח בסעיף השלישי: אסור לעשות בית כנסת כמגדל או כמגדל (ראה: בן מנחם, „בשערי ספר“ עמ. 217) יש להעיר אשר ר' עקיבא יוסף בכל ספריו גורס: כמגדל ולכן הוא מתרגם ביידיש: מיט איין טהורם, אילו היה גורס כמגדל היה צריך לתרגם: ווי איין טהורם. אות ב' של כמגדל כאן פירושו לא כמו: ושמו אותי בבור אלא כמו: בנערינו ובזקנינו וכדומה.

ר' פנחס יעקב הכהן, ברשימתו „הדפוס העברי באונגוואר“ רושם: פסק בית דין, אונגוואר תרכ"ו (1) דף; אונגוואר תרכ"ז (2) דף. נראה שנתחלף לו מספר הדפים בדפוס אונגוואר תרכ"ז, שהם, כאמור, 5 עמ', במספר הדפים בדפוס אפען, שהם 2.

נספח שני:

הספד מר על מות ... הרב הגאון הגדול בקי בש"ס ופוסקים בנגלה ובנסתר ארי בן ארי קדוש וטהור ... כקש"ת מהר" יהודא בן רבינו מאיר א"ש [אייזנשטאדט] אב"ד דק"ק סאבראנץ והגליל. [8] עמ. 8°. יידיש.

(אויסגעשיקט אויף ז' אדר שני תרכ"ז לפ"ק).

ראה לעיל בפרק א' מס' 3.

אל העדרים השני. [מאת ר' עקיבא יוסף שלעזינגער] בלא שער.
[אונגוואר, בדפוס קארל יעגער, תרכ"ז] טז-לא דף. 8°. יידיש.

את ספרו, אל העדרים השני" התחיל ר' עקיבא יוסף להדפיס בראשית שנת תרכ"ז בהמשכים בחוברות, „עמוד היראה" הנ"ל. את ט"ז עמודים הראשונים הדפיס (בלא שער מיוחד) בחוברת תשרי של „עמוד היראה" שעדיין נדפסה בקאשוי. מחשוון ואילך, כשעבר לדפוס אונגוואר, הספיק להדפיס שם עוד 32 עמודים. משנפסקה (בחודש אדר) הופעת „עמוד היראה" נשאר ספר זה באמצע ההדפסה. כשעבר אחר כך לפולין הדפיס שם, בשנת תרכ"ט בלבוב, מחדש את החלק שהדפיס באונגארן והשלים את כל הספר וגם הדפיס לו שער, וכדי להקל על קוראי יידיש הדפיסו כולו (חוץ מחמשה עמודים של „פסק בית דין" בידיש שהכניס בתוך ספר זה) מנוקד. והרי נוסח השער:

אל העדרים השני. דער צווייטער אויפרוף אן יידישע קינדער. דאס ספר איז געשריבען דאמיט דער יוד זאל וויסען זיך אונד זיינע קינדער מציל צו זיין פון דיא גוישע פיהרונג אונד אפיקורסת הענד. אונד זאל פעסט בלייבען בייא דיא נסיונות וואס יידישע קינדער אין דיא יעצטיגע צייט האבען . . . דאס ספר האט געמאכט דער מחבר פון ספר **לב עברי, יד עברי, נער עברי** וכו'. נדפס בלבוב תרכ"ט [בדפוס מ. פ. פארעמבא]. 8°.

ב„מודעה רבה" מעבר לשער הוא כותב שמכיוון שחלקו אחד של הספר נעשה בהונגריא וחלקו אחד בפולין, משום זה אין בו אחידות, לא בלשון ולא בתוכן, ומכיוון שלא היה נוכח בדפוס נפלו בו הרבה טעויות וחסרונות ובדפוס השני הוא מקוה לתקן הכל וכשידפיסו בלשון הקודש ירחיב את הדברים.

לאילו שהיו מנויים בשנת תרכ"ז על „עמוד היראה" ובידם כבר יש החלק שנדפס שם הוא מציע להשלים להם את הספר מדפוס לבוב במחיר 5 צ"ל כל בויגן. המנויים השתמשו בהצעה זו וכשקבלו את ההשלמה עם השער מדפוס לבוב כרכום עם מה שהיה בידם מקודם ויצא בידם ספר אחד שנדפס בשלשה דפוסים: קאשוי, אונגוואר ולבוב.

משום זה מצויים עכשו בידינו שני מיני טופסים מספר זה: אלו שהיו בידי המנויים, שהם משולשים בדפוס, וכמובן גם משולשים באותיות, כל דפוס באותיות שלו ומנוקדים רק בחלקם, החלק הלבובי, שכן החלק ההונגארי נדפס בשעתו בלא ניקוד, ומצויים טופסים

מדפוס לבוב בלבד באותיות אחידות כל הספר וגם כולו מנוקד. גם מספר הדפים שונה בהם. הפגיניציא בשניהם משובשת והדף האחרון מסומן במספר צ"ב, אבל בטופסים המשולשים מספר הדפים הוא פ"ד והלבובים – פ"א.

בן-מנחם לא הבין דברים אלו (ראה עמ. 36 בספרו „פתחי שערים“ שנדפס זה לא כבר).

רשימת ספר זה ב„בית עקד ספרים“ של ח. ד. פרידברג משובשת לגמרי. שם הספר אצלו הוא לא „אל העדרים השני“ אלא „אל העדרים“ המחבר אצלו הוא לא: ר' עקיבא יוסף אלא ר' משה סופר ומספר הדפים צ"ב.

אגב יש להעיר שמר פרידברג רושם עוד ספר בשם „אל העדרים“ שנדפס בפרסבורג תרכ"ד ושמחברו הוא לדבריו ר' הלל ליכטנשטיין (חותנו של ר' עקיבא יוסף) ובאמת גם ספר זה מחברו הוא ר' עקיבא יוסף והוא מזכירו ב„אל העדרים השני“ (מסתבר, שמשום הכי קרא לספרו „אל העדרים השני“ משום שזה שהדפיס בפרסבורג היה הראשון).

* * *

בראשית שנת תרכ"ו פרצה בירושלים ת"ו מגפת החלירע ומתו במגפה כאלף נפש מישראל. בחוברת הראשונה של „עמוד היראה“ [כפולה-תשרי-חשוון], אעפ"י שהיא כולה ביידיש, הדפיס ר' עקיבא יוסף בסופה, בכותרת „אל יודעי ספר“ מכתב בלשון הקודש שקבל מירושלים ת"ו בנדון המגפה והוא מבקש את „יודעי ספר“ שלא לפרסם הדברים בין המון העם. ואעפ"י שרשמתי כאן רק את החוברות שנדפסו באונגוואר, מכיוון שהמכתב מענין מאד איני יכול להתאפק ומעתיקו פה ככתבו וכלשונו:

„בשבת חוה"מ סוכות כגשם שוטף עלה מות בחלוינו ומתו נערים וזקנים, בחורים ובתולות, זקנים ותלמידיהון, צדיקים קדושים וטהורים כמה מאות, ונעדרו שני שרי צבאות אשר כל ב"י נשען עליהם, הגאונים המובהקים. מיד בהתחלת הזעם ל"ע מת הרב הגאון ועניו אמיתי מהו" יוסף זונדל זצ"ל [סאלאנט] בן פ"א שנים ויבכו אותו והספידו אותו כל קרתא קדושה. אמנם בשבוע העבר (לך לך) מת הרב הגאון יושב בישיבה ובתענית כל ימיו קדוש וטהור חסיד עניו אמיתי מהו" נחום זצ"ל י

ותהום כל העיר יללה וזעקה תאניה ואניה כי כל לבב דוי מרוב אשר נעדרו וראוי להספידם בכל תפוצות ישראל כי היו שרי תורה אין לשער גדול תורתם לא הניחו כמעט כמותם⁴ ... לכן אחרתי עד כה (פ' חיי שרה) כי כבר נח רוגו העצום השם יניח לנו במהרה ...

והנה כאשר נסתלק הגאון מהו' זונדל זצ"ל באו איזה אנשים להרב הגאון אמיתי מ' מאיר ה"י [אויערבאך] רב דק"ק קאליש יע"א ושחרו אותו שיכתב פיתקא ויבקש מהנעדר סיבת רוע הגזירה על איזהו חטא או פשע ומה חרי הגדול על מה עשה ה' ככה לנו. וכן עשה הרב הג' מקאליש נ"י וכתב פיתקא וביקש ממנו שיגלה סיבת הזעם לאחד משלשה אנשים יחידי סגולה וכתב שמוותיהם הטהורים על המכתב, והיה אחד מהם הרב הצדיק חריף עצום בקי בכלי תלמודאי מהו' זלמן בהר"ן נ"י⁵ ומסרו הפיתקא להגאון הנעדר, ובלילה של אחריו בא הגאון הנעדר בחלום הלילה קודם עלות השחר להרב הצדיק מהו' זלמן נ"י ואמר לו בזה הלשון: לא ידעתי על מה אתם מרעישין העולם הלא לכם לב לדעת כי בעת ביאת משיח צדקינו ככה ראוי ונכון להיות ותדע נאמנה כי היא אתחלתא דגאולה ואמר לו שיעיין באיזה ספר ופרט לו שם הספר אמנם שכח שם הספר ולאחר הדברים האלו נסתלק הגאון הנעדר זצ"ל. והרב מוהר"ז הנ"ל הוא חכם גדול קדוש וטהור בקי בנגלה ובנסתר וגם לא ידע מהפיתקא שעשה הרב הגאון דקאליש מכש"כ שלא ידע שהוא הנבחר כי לא ידעו מזה רק איזהו אנשים וגם אנכי לא שמעתי רק אחר שנתמלא כל העיר הקודש שנגלה הגאון הנעדר להרב מהר"ז ואז פירש הגאון מקאליש שהוא כתב הפיתקא ומסרה להגאון הנעדר ז"ל.⁶

למכתב זה הוסיף ר' עקיבא יוסף שורות אלו:

„ויהי אחרי המגיפה הגיע מכתב הזה מירושלים תבב"א לידינו וכתבנו עוד שנים ושלשה מכתבים אל ת"ח צדיקים מפורסמים אם אמת הדבר בלי שינוי וחילוף וכולם העידו על אמתו ... ואת צנועים חכמה כי אין לפרסם לפני המון“.

(4) זקני ירושלים סיפרו שהוא ור' זונדל היו לומדים ביחד והיה להם גילוי אליהו ומגיד מן השמים (אליעזר ריבלין בהערות לספרו של אריה ליב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים' חלק שלישי עמ' 226, הערה 2).

(5) בנו של ר' נחום הנ"ל. היה המיסד העיקרי של שכונת „מאה שערים“ בירושלים ת"ו (הערה הנ"ל).

הדפוס העברי בפאקש

לרשימת הספרים שנדפסו בפאקש מאת פנחס יעקב הכהן (ק"ס כ"ח עמ' 242–250) יש להוסיף את הספרים דלהלן מאוצר הספרים של הרבי מליובאוויטש זצ"ל.

תרמ"ו

1. ראה זה חדש לא הי' לעולמים ספר **מחצית השקל** על יו"ד [סי' ע"ז–ק"ט] מהתייר הגדול, רבן של ישראל מורינו ורבינו **שמואל הלוי מקעלון** זצ"לה בעמ"ח ס' מחצית השקל על אורח חיים... ונלוה אליו קונטרס **בני לוי**... הובא לדפוס ע"י... ה"ק חיים ניווירטה כ"ץ מקאשוי וה"ק שמשון בלום מאונגוואר יע"א. שנת **אל הר קדשו** לפ"ק [תרמ"ו] נדפס בדפוס של הרבני מו"ה איצק ליב ראזענבוים **בפאקש**. 8° [4], 53 דף. בהקדמה – ספורים מחיי המתבר שסיפר בעל „החתם סופר“.

ל„בני לוי“ שער מיוחד:

קונטרס **בני לוי**... באגדה גם בהלכה... מהרב... מו"ה **אליעזר צבי הלוי** [לעווונגער] מ"כ בק"ק מג"ד [מאגענדארף] יע"א. מקובל ומתוקן... ונכתב מחתנו [ר' משה פאללאק אבד"ק באניהאד]... שנת **אל הר קדשו** לפ"ק נדפס בדפוס... איצק ליב ראזענבוים הלוי **בפאקש**, [9] דף.

עיין רשימת הכהן מס' 5.

תרנ"ו

2. **צאינה וראינה** על התורה. אין נייער בעארבייטונג, אונד זארגפעלטיגער ארדנונג דער פסוקים אונד מדרשים, מיט דעם אנהאנג „קול יהודה“ אין וועלכעס זיך איינע איבערזיכט אונד מאראלישע בעטראכטונג דער סדרות בעפינדעט. ממני **הק' יהודה כהן קרויס** רב דק"ק יאנקאוואטץ והגליל יע"א שנת **תור גאולה** לפ"ק. צווייטע פערמעהרטע פערבעסערטע אויפלאגע. שנת השיבה לי **ששון** ישעך

לפ"ק [תרנ"ו]. נדפס בדפוס של מה"ו מאיר סג"ל ראזענבוים בפאקס.
8°. [3]. 209 דף.

Eigentum und Verlag von J. Krausz. Bez. Rabbiner Jankovacz
(Com. Bács), Ungarn.

[מהדורה ראשונה נדפסה בשנת תרנ"א].

בדף [3] ע"ב: אויף יעדעם ספר מוס מיינע נאהמענאונטערשריפט
זיך בעפינדן" [חתימת יד המתבר].

בקולופון: „אויף פיעלע אנפראגען ווארום איך ניכט מיינע ספרים
אין דייטשער שריפט הערויס געבע, דיענע היעמיט, דאס איך מיך נאך
דר צוואה דעס חתם ספר ז"ל וזי"ע געריכטעט האבע, דער בפירוש
שרייבט: והבנות יעסקו בספרי אשכנז המיוסדים בגופם שלנו וכו'
וד"ל".

מן ההקדמה: „... דאס זאגענאנטע דייטש חומש צאינה וראינה,
וועלכעס אין פריהערער צייט אין יעדעם אידישען הויז אנצוטערעפפן
וואר. דא עס אבער אין פאלניש יידישער שפראכע געשריבען ... זא
וואורדע עס איממער אין לויפע דער צייט וועניגער אונד וועניגער
געלעזען ... דא עס נור וועניגע לעזען אונד פערשטעהען קאנטען ...
ערזוכטען מיך פיעלע יראים אונד גדולים ... דאס דייטשע חומש אין
ריון פערשטענדליכער שפראכע צו בעארבייטען ... האבע איך יעדער
סדרה איינע מאראלישע בעטראכטונג, אונד משלים פאן דען בעריהמ'
טען דובנער מגיד בייגעפיגט ...

הוצאה קודמת עיין רשימת הכהן מס' 25, ויש לתקן שם את מספר
הדפים שהם: [2]. 74, 92.

על ה„צאינה וראינה“ מהדורת הרב קרויס אנו קוראים ב„וילקט
יוסף“ שנה י"ד דף נ"ו ע"א בהגה"ה: „... רב גדול וצדיק מפורסם
התלונן מאד על מחבר א' בזמנינו (של כמה ספרים בעברי דייטש)
שהדפיס גי"כ ספר א' בשם צאינה וראינה. והעולם אינם יודעים כי אחר
הוא ואין זה בן זוגו של הראשון כלל ולאט לאט נדחה עי"ז הישן
המשובח ונשכח זכרו הטוב... מבית ישראל. והיום הזה תאמרנה
הנשים שדעתן קלות ובקיצור ניחא להו אין לנו חלק ונחלה בצאינה
וראינה הישן, ולא ישימו לב כי אמותיהם וכמה גדולי צדקניות ישבו
על ספרים הללו בטהרה בעת אשר עוד היו נדפסים גם באותיות
קטנות ומטושטשות וקודש הי' להם ספר הזה לשבת המלכה ולא יצאו

מפתח ביתן עד שגמרו כל סדרה וסדרה באמונה, ועתה בנות ישראל ממהרות לצפצף ולהגות איזה פסקי פסקי הנאמרי' בה לצאת ידי שמים ויוצאות ברחובות... ומוטב הי' לו אם באמת רצה לעשות תועלת לרבים הני נשי במה לזכות בה יעשה רק להדפיס את הישן ולהוסיף בו הגהותיו ולתקנו בלשון יידיש דייטש המובן במדינתנו (כמו שהדפיס את הספר פלא יועץ עם תומר דבורה) (להלן מס' 4) ואז הי'... דבר גדול מאד...".

תרנ"ז

3. ספר המו"ד ר"ת מור דרור וגם מאמרים ודרשות הנרמזים בספרי תפארת ישראל כולל מאתים ושתיים עשרים דרשות, וחמש מאות שלשים ושלושה מאמרים ובזה הוא החלק הרביעי נכללו בו ל"ח דרשות מן קל"ב עד ק"ע וקל"ה מאמרי' מן ק"מ-רע"ד. הכנתו ודרשתו פה ע"מ [= עיר מלוכה] וויען והגליל אני הרב יעבד צעיר יעקב ב"ה צבי הלוי. Rabbiner J. Hirsch, Wien xiv. פה ע"מ וויען אמור דרור לפ"ק פה פאקש תרנ"ז לפ"ק, נדפס בדפוס של מו"ה מאיר ראזענבוים הלוי. 8°. [2], 255 ע', ושער גרמני משנת 1896.

ספר המו"ד... כולל רכ"ב דרשות ותקל"ג מאמרים אשר ק"ע דרשות ורע"ד מאמרים כבר באו בארבעה חלקים ראשונים, וזה עתה חלק חמישי כולל ל"ב דרשות מן קע"א עד ר"ג בכלל וקס"ב מאמרים מן עה"ר עד תל"ז, מלבד י"ב מאמרים על פרקי אבות הנוספים ונלוים בסוף הספר למימרא שצ"ו ואינם מן המנין, והדברים נאמרו ונשנו לפי העת והזמן משנת ת"ר עד הא שתא תרנ"ז לפני קהל ועדה בקהלתי ק"ק מאטערסדארף וע"מ וויען יע"א אשר אני יושב כעת על התורה ועבודה אני הרב יעבור צעיר (מימרא קצ"ב) יעקב ב"ה צבי הלוי מכוונה בשם Rabbiner J. Hirsch. אמור דרור לפ"ק. פה פאקש תרנ"ז לפ"ק נדפס בדפוס של מו"ה מאיר ראזענבוים הלוי. 8°. [2], 255 ע'. ושער גרמני משנת 1897.

עיין רשימת הכהן מס' 45.

חלק ראשון נדפס בוויען תרנ"ב, 24, 267 ע' ושער גרמני. חלק שני – בפרעסבורג תרנ"ג, 240 ע' עם השער הגרמני. חלק שלישי – בפרעסבורג תרנ"ג, [2], 228 ע' ושער גרמני. חלק ששי – בפרעסבורג 1900, [2], 194 ע' ושער גרמני. – רשימת ספר זה ב"בית עקד ספרים" של פרידברג משובשת.

תרנ"ח

3א. בעזה"ת שטאטוטען דער חברה (!) מזונות דבחורים דק"ק באניהאד יע"א. פאקש, דרוק פאן מאיר ראזענבוים הלוי. 1897 [תרנ"ח].
8, 8 ע"מ.

זו היא חברה להחזקת הישיבה בבניהאד. החוברת מכילה: א) אל שלומי אמוני ישראל, מאת רב העיר, ר' אליעזר דייטש, בעל המחבר ספר „תבואת השדה“ והוא גם מנהל הישיבה. ב) אויפרוף צו ערהאלטונג דער ישיבה! מאת גבאי החברה. ג) שטאטוטען.

תר"ס

4. פלא יועץ עצה טובה קמ"ל ... איזהו דרך ישרה ... פעולת ... רב צדק מורה בק"ק סליסטרה ... [ר' אליעזר פאפן] ... דיעזעס ... מוסר ספר האבע איך ווארטגעטרייא איבערזעטצט אונד מיט אנמערקונגען פערזעהען, אויך האבע איך ערצעהלונגען פאן אגדות השי"ס מדרשים אונד אנדערע הייליגע ספרים אונטער דעם טיטעל **תומר דבורה** בייגעפיגט, די שעהן, בעלעהרענד אונד מלא יראה זינד. ממני הקטן שבקטנים **יהודא כהן קרויס** מק"ק באניהאד יע"א, אבדק"ק יאנקאוואטץ והגליל יע"א. שנת **וזאת הברכה** לפ"ק [תרמ"ו]. צווייטע אויפלאגע **ודברת בם** לפ"ק [תרנ"ד]. דריטטע פערבעסערטע קארריגירטע אויפלאגע. ש' צדיק **כתמר** יפרח לפ"ק [תר"ס] Verlag von Julius Krausz, Bezirks Rabbiner Jankovacz (Bacs), Ungarn.
נדפס בדפוס של הרבני מו"ה מאיר ראזענבוים הלוי **בפאקש**. 8°. [6].
220 דף.

בדף [3] ע"א: יעדעס ספר אויף וועלכעס ניכט מיינע אייגענהענדיגע אונטערשריפט איסט, לגניבה יחשב ומצוה להודיענו. [חותמת].

מהסכמתו של הרב ר' הלל ליכטענשטיין מקאלמעא: "... לפני רבות בשנים עלתה על דעתי לעשות כן, ובקשתי אז מן ידידי בר אבהן ירא ד' התורני המופלג והחרוץ הנגיד מה"ו יוסף גינז ז"ל המדפיס בעיר וויען הבירה שקנה מיורשי המחבר פלא יועץ הזכות של הדפסת זה [!] שיתן לי רשות להדפיסו בלשון אשכנז ונתן לי זאת בכתב, אבל לא אסתיע מלתא לי לעשות כן, לכן זכות זה שיש לי, אני נתן שלא יהא עליו שום פוצה פה. וחיוב הוא לכל אחד ואחד להביא ברכה זאת לתוך ביתו לעיין בו בכל יום לכל הפחות חצי שעה ובשבת קודש רוב היום ...

תרס"א

5. לקוטי צבי ספר כולל מיט דייטשער איבערזעטצונג תחנות שירות בקשות ומשניות לראש השנה, יומא וסוכה וענינים יקרים לכל חדש אלול ר"ה ויו"כ ולכל מועדי ה' מהקדוש מו"ה חיים יוסף דוד אזולאי... איך גלויבע איינע גראסע גליקקע אויסגעפיללט צו האבען דאדורך, דאס איך דיעזעס הייליגע ספר אויך דעם אונגעלעהרטען צוגענגליך געמאכט האבע. צו דיעזעס צוועקקע האבע איך די משנות פאן מסכת ר"ה יומא אונד סוכה מיט פונקטאטיאן פערזעהען, דען פי קב ונקי בייגעדרוקט, אונד איינע אויסגעצייכענטע יידיש-דייטשע איבערזעטצונג, ענטנאמען פאן פי קב ונקי, בייגעפיעגט. ה"ק שמעון בן הרה"ג מוה"ר נתן זצוק"ל מיללער, פערפאססער אונד הערויסגעבער דעם ספר „ושבתם [ושאבתם] מים בששון". שנת אסתר [תרס"א] בחדש אני לדודי ודודי לי [אלול]. דרוק פאן מאיר ראזנבוים, פאקש. 8°. XXVI, [1] ע', 60 דף.

ע' XX – XXII דרשה לליל כל נדרי מאת אבי המחבר, ר' נתן מיללער אבד"ק סעטשעני מחוז נעאגראד. והשוה להלן מלס' 20.

5. שמחת הנפש. מהדורת הרב קרויס. חוץ מהוצאת פאקש תרנ"ט (רשימת הכהן מס' 60) רושם דר. יעקב שאצקי הוצאת פאקש שני משנת 1901 („שמחת הנפש" חלק שני, מהדורת דר. יעקב שאצקי, נויארק 1926, ע' 27 ועוד הפעם בע' 28), וכותב שהוצאה זו נמצאת בספרי הצבורית הנויורקית. חפשתי שם ולא מצאתי, ואי אפשר לה שתמצא, כי אינה קיימת כלל. הוצאת פאקש השני היא משנת תרס"ו ככתוב על השער של הוצאה זו, וכן בסיום הספר כותב המחבר: הוצאה שני נגמרת יום ג' לסדר והי' עקב תרס"ה".

דר. שאצקי (שם, ע' 26–27) קורא תגר על מהדורת הרב קרויס וכותב: „אלס א קוריאז דארף נאך דערמאנט ווערן א אונגארישע אויסגאבע פון „שמחת הנפש"... דאס איז אן אמת'ע „פארזעעניש". דער כלומר-שטער מחבר יהודה כהן קרויס, א רב אין דער שטעטל יאנקאוויטץ, האט בארויבט דעם ארימן קירכהן, איבערגעדרוקט דעם ספר אין א דייטש מערישן לשון, דעם אמת'ן מחבר, פארשטייט זיך, נישט דערמאנט און דערצו נאך אפגעדרוקט מיט גרויסע אותיות, אז „יעדעס רעכט פארבעהאלטען". דער דאזיקער אונגאריש-דייטשמערישער פלאגיאט האט געהאט אין א קורצע צייט צוויי אויפלאגן. די ערשטע אויפלאגע... איז דערשינען אין יאר 1899

(געדרוקט אין פאקש, אונגארן). די צווייטע אין יאר 1901". כנראה לא קרא דר. שאצקי את הקדמתו של הרב קרויס. הרב קרויס עיבד את הספר ביידיש של יהודי אונגארן (שהיידיש שבה נכתב הספר לפני שתי מאות שנים לא היתה מובנת כל צרכה לנשותיהן. עיין לעיל מס' 2). לדבריו נטפל לעבודה זו על פי הפצרתו של הרב ר' שמעון סופר, בנו של בעל "כתב סופר", שזכר את החיבה שאביו ה"כתב סופר" הי' מחבב ספר זה והי' נוהג שאחרי סעודת ליל שבת קדש היתה בתו רוזא קוראת לפניו בספר זה, וזקנו ר' עקיבא איגר אפילו כתב הערות על שוליו. ר' שמעון סופר זה הוא שהפציר בו לעבד את הספר שיהי' מובן לנשי הדור. ואשר למחבר כותב הרב קרויס ששמו אין ידוע (ואין לתמוה על זה שהרי הספר נדפס אנונימי) אלא שמצא שהוא מכנה את הרב ר' אהרן שמואל קאידנובר, בעל "ברכת הזבח" בשם "חמי זקני". ואם כן – כותב הרב קרויס – הי' חתנו של ר' צבי הירש קאידנובר בעל "קב הישר". ובכן אין כאן לא "פלאגיאט", לא "קוריוז" ולא "פארזעעניש".

תרס"ג

6. יסוד האמונה ושרש הבטחון חלק שני. שובו אל הי' להשיב חמתו. מהרה להמלט מהשחתו. וזאת לפנים בישראל במאמרו. אמת ושלוש אהבו לנצח. לעולם ועד ישכנו לבטח. בתורתו יומם ולילה לשיח. נר ד' נשמת אדם. דרכיך דרכי נועם. וכל נתיבותיה שלום. דור ודור יהללוך לעולם. [בראשי החרוזים: שמואל בן דוד]. נעשה ונגמר בשנת למחול עונותינו, הובא על מזבח הדפוס שנת תרס"ג לפ"ק. צוויטער טהייל. Verlag von Samuel kann, Budapest III, Lajosggasse 104 [חמ"ד, פאקש, בדפוס מאיר ראזענבוים]. 8°. [4], 105 ע'. שם המחבר: ר' שמואל קאנן.

ע' א-לא: פתיחה (בלשון הקודש). מע' ל"ב ואילך: דינים (ביידיש) מסודרים בדרך שו"ת משולבות בדברי מוסר. – החלק הראשון נרשם ברשימת הכהן מס' 14.

תרס"ד

7 צאינה וראינה על התורה. [כנ"ל מס' 2] ממני הק יהודה הכהן קרויס רב דק"ק לאקענבאך והגליל מקדם יאנקאוואטץ יע"א... דריטטע פערמערהטע פערבעסערטע אויפלאגע. Eigentum und Verlag von J. Krausz, Bez. Rabbiner Lakompak (Com. Sopeon), Ungarn שנת בו ששון [תרס"ד]. נדפס

בדפוס של מה"ו מאיר סג"ל ראזענבוים **בפאקש**. 8° [4], 206 דף. בהוצאה זו נוסף „תרגום שני“.

מן ההקדמה להוצאה השלישית: „...ווען עלטערן, ווי עס הייטען איבליך איסט, איהרע קינדער אללערהאנד הבלי הבלים לערנען לאססען, לאטייניש, פראנצעזיש, קלאוויער, זא מיססען זיע דאך זאפיעל יידישעס געפיהל האבען, איהרע קינדער יידיש דייטש לעזען לערנען צו לאססען, די עס ניכט טהון, פיר דיעזע ברויך מאן קיינע מוסר ספרים דרוקען צו לאססען“.

בדף [4] ע"ב: אויף יעדעם ספר מוז זיך מיינע נאמענס אונטערשריפט אדער מיין חותם בעפינדען, זאנסט איזט עס אסור צו קויפען ואדם אוסר דבר שלו. [חותמת המחבר].

תרס"ה

8. **לבנימין אמר**, באור... על מאמרי דרבה בר בר חנה... אשר פעל... אאז"ק הגאון... הרב מוה' בנימין זאב וואלף הלוי מבאסקאוויטץ... בעה"ח ס' סדר משנה על הרמב"ם, וס' שושן עדות על מס' עדיות, ס' מאמר אסתר דרשות וקונטרס חילוקא דרבנן על סוגיות הש"ס, ועוד שאר ספרים אשר המה עוד בכתובים שהיה משתמש [!] בהרבה קהלות קדושות וסוף ימיו קרוב לעשרים שנה בק"ק באניהאד במדינת אונגארן ושם מנוחתו כבוד... ונספח עליו הקונטרס אגרת התוכחה מוסר השכל מאת הרב החכם החסיד מו"ה שלמה בן לחמיש... עם תוספת מעט משלי אשר קראתי בשם נחלת יעקב. הובא לבית הדפוס... על ידי הק' יעקב אליעזר ווייס העומד על משמרתו... פה קהל עדת יראים בעיר אגראם. נדפס בדפוס של מהו' מאיר סג"ל ראזענבוים, **פאקש תרס"ה**, 4°. [6] 15 דף. Lazar Weisz, Rabbiner der aut. isr. Gemeinde Agram (Croatiën). בראש הספר – דרשה לחנוכה.

המו"ל כותב אשר את, אגרת התוכחה" מצא בסליחה ספרדית ישנה שלפי האותיות היא דפוס ויניציאה והחליט להדפיסה עוד הפעם ולצרפה לספר זה, ויש להוסיף הוצאה זו לרשימת ההוצאות שב, אגרת המוסר" מהדורת הברמן, ירושלים תש"ו.

9. **מאיר עיני סופרים** ג' חלקים וספר אוצר החיים על. חדושי שו"ב... שלשה ספרים, להראות סדור האגרת... ללמד בני יהודה קסת

הסופרים, בלוח חרוזים ואבני מליצה... בסדר נכון ונשא על כל חלופי הזמנים, וגם לאיש איש וערכו לגדולים וקטנים... ממני... עומד על הזבח ומורה בעדת מי מנה, בן שבע ועשרים שנה, **חיים ווייס**... פה פעלשעה סענטיואן, אסרו חג של סכות תרס"ה לפ"ק. Verlag von Weisz Heinrich, Felsöszentiván (Bács m.) פרייז ו קראנע 20 העללער, נדפס בדפוס של הרבני המופלג מו"ה מאיר ראזענבוים הלוי **בפאקש** 1904 [תרס"ה]. 5:65 ס"מ. [14]. יד-צד, [2] ע'.

10. **שושן עדות** חלק שני [מן דף פ עד גמירא] והוא הלוח הראשון מספר שני לוחות העדות ובו עשרה מאמרות ואלו הן **הא' הפתיחה, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט, ביאור על שמנה פרקים מסכת עדות** [עדות] עם ביאור כל הסוגיות והרבה דבורי תוספ' בש"ס ופוסקים ז"ל ומי בראש רבינו גדול **הרמב"ם** ז"ל המישך שייכי להם. **היו"ד** נעילת וסיום המסכת... טפחתי ורביתי... הק' וואלף הלוי באסקאוויץ בלאאמ"ו החכם המפורסם... כמה"ו שמואל קעלין... הובא לבית הדפוס ע"י נינו ונכדו... יעקב אליעזר ווייס העומד על משמרתו... פה קהל עדת יראים **אגראם** Lazar Weisz, Rabbiner der aut. isr. orth. Gemeinde Agram (Croatien). II. Theil. נדפס בדפוס של מה"ו מאיר סג"ל ראזענבוים **פאקש** תרס"ה, 4°. [1]. פט-קפט, [9] דף.

בטופסים הרבה חסר השער הזה.

לטופס שלנו מצורף גליון בודד מאת המו"ל, דבר להקוראים והפראנומערנטען" בין השאר הוא כותב שהדפיס את הספר, לבנימין אמר" באותו הגודל של ספר, "שושן עדות" כדי שיוכלו לכורכם יחדו ומחירו ששים העללער. מחיר החלק השני של "שושן עדות" ג' כתרים ואלו שחושבים שהוא קצת ביוקר טועים המה.

המו"ל מונה את ספרי המחבר הידועים לו: "קלבן השקל, י"ב שערים על סוגיות. פירוש למדרש ילקוט חידושים על מס' ביצה, יומא, סוכה, בב"ק. ס' עיגונא דאיתתא, כללי מגו, כלל רוב וחזקה, כללי ס"ס, וחלקים מס' סדר משנה על הרמב"ם, ומאמר אסתר דרשות, דיני מנהגים, ר"ח סגה"כה [ר' חנינא סגן הכהנים], שו"ת, הנזר והעדות (על י' סוגיות, והוא לוח השני מס' שני לוחות העדות) וכל אלה נגנבו או נאבדו באורך הזמן. אמנם ידעתי כי ש"ב הקצין מו"ה שלמה קליין ז"ל בבודאפעסט אשר אצלו היו טמונים הכי"ק נתן להרבה מן הגדולים מן הכ"י בתורת שאלה ולא ניתנו עוד לחזרה...".

תרס"ו

11. **שפתי חכמים** על מס' ראש השנה לגמרא ורש"י ותוספות ורי"ף ורא"ש ז"ל, ותוכן הספר במקום שדברי הירושלמי, מגילת תענית, מכילתא, ספרא תורת כהנים, ספרי, תוספתא, פסיקתא, מדרש רבה, מדרש תנחומא ילמדנו, מדרש תהלים שוחר טוב, מדרש נעלם, מדרש טעמי חסרות ויתרות, מדרש ילקוט, פרקי דר' אליעזר, סדר עולם, שאלתות דר' אחאי גאון, הלכות גדולות, הרי"ף, מחזור ויטרי, סדר רב עמרם גאון, תשובת הגאונים, יוסיפון בן גוריון הכהן, שימושא רבה, ספר יצירה, ספר היכלות, פייט, תרגום ירושלמי, תרגום יונתן, ערוך, ברייתא סוד העיבור, ברייתא דמלאכת המשכן, ספר הפרדס לרש"י ז"ל, מובאים בפי' רש"י ותוס' ורי"ף ורא"ש ז"ל העתקתי שם במקומם העניינים ההם ובלשונם, עם פי' המפרשים לדבריהם ז"ל, וגם בשארי מקומות הבאתי מדברי המפרשים ז"ל ולא הלכתי בגדולות, אלא רוב דברים הנצרכים ושייכים על פי פשוטו, והוספתי מעט אשר חנן ה' את עבדו הק' **אברהם אבי הערצל** ה"י שעור רב דחברא מחזיקי הדת דפה ק"ק פרעסבורג תע"א. Verlag der Verfassers Abraham Herczl Vereins Rabbiner, Pressburg, Ungarn פאקש יע"א שנת תרס"ו לפ"ק נדפס בדפוס של הרבני הנגיד מו"ה מאיר הלוי ראזענבוים נ"י. 2°. [3] 55 דף.

למסכת ברכות נדפס בפרסבורג תרנ"ט ולמסכת מגילה – שם תרפ"א.

תרע"א

12. **תורת חיים** על הלכות שבת מסי' רמ"ב עד סי' רס"ה. שנת תרע"א לפ"ק פאקש נדפס [!] בדפוס של הרבני המופלג מהו' מאיר סג"ל ראזענבוים נ"י 1911. 2°. [1] 100 דף.

שם המחבר: ר' יעקב שלום בר' חיים סופר דומ"צ בפעסט. – החלקים הקודמים נרשמו ברשימת הכהן.

תרע"ב

13. **אלה המצות** ערקלערונגען דער תרי"ג מצות נאך ספר החינוך לרבינו אהרן הלוי מברצלוני זצ"ל. איבערזעצט אונד בעארבייטעט פאן **יואב הלוי בילליטצער**. פאקש תער"ב לפ"ק. נדפס בדפוס של מו"ה מאיר סג"ל ראזענבוים. 8°. [3] 64 דף.

תרע"ג

14. **מנחת ישראל** על מסכת עירובין אשר חברתי... הק' ישראל רייך רב בק"ק באטארקעס והגליל בן לאאמור"ר הגאון מה"ו קאפל רייך נ"י. חלק שני [על פרק גיה] פאקש, נדפס בדפוס של מה"ו מאיר ראזענבוים הלוי נ"י שנת תרע"ג לפ"ק, 2°. [3] 146 דף. – החלק הראשון נדפס בווייטצען והשלישי בבארדיוב.

תרע"ה

15. **ארח לחיים** כולל התוכחה לרבינו בחיי ז"ל מועתקת ללשון אשכנזית בחרוזים. מאת כ' ר' א' הרב דק"ק ק'–ג. עם מעט הוספה מאתי הק' שמואל רייניטץ... חופק"ק פעטערוואשאר יע"א. ORACH LECHAJIM. Enthält die Tochuhe des rebeni Bechaji in's Deutsche übergesetzt von Herrn Oberrabbiner S. F. zu K.b. Zum druck beförderd und mit anhang versehen durch Samuel Reinitz oberrabbiner [!] Peterwaschar. Druck von Max M. Rosenbaum, Paks, 1915. 8°, 10, [6] ע. ע' 101 תוכחה לרבינו בחיי עם תרגום גרמני; ע' [2-1] – אגדה לפרשה וישב [אידיש]; ע' [3-2] „הנדידה מגליציה“, שיר עברי בן כ"א בתים, מימי פלישת צבא רוסיא לגליציה. מאת שמואל גאטטליעב אבד"ק טאלטשווא; דף אחרון: שער הונגרי ומעבר לשער שיר בהונגריה, בן תשעה בתים, לכבוד הצבא ההונגרי מאת רב אורטודוכסי.

16. **דברי אמת** התעוררות לתשובה. ווארטע דער בעלעהרונג אונד צורעכט-ווייזונג מהרבנים הגאונים הצ' במדינת אונגארן נ"י אין איהרעם אויפטראגע איבערזעטצט בעארבייטעט אונד הערויסגעגעבען ממני הק' יודא כהן קרויס רב בק"ק לאקענבאך יע"א. Eigentum und Verlag J. Krausz Bez. Rabbiner Lakompak. Druck von M. Rosenbaum, Paks. שנת העת"ר [תרע"ה]. 8°. 31 ע'. בהקדמה – קול קורא בלשון הקודש בחתימות 43 רבני אונגארן.

תרע"ט

17. **אשכבתיה דרבי** יכיל בתוכו הספדים... נאמרים לפני מטתו של אדונינו מורינו ורבינו, הגאון הצדיק... כקש"ת רבי יוסף ליב סופר זצוק"ל אבדפ"ק פאקש יע"א. כתבתים, ובעט ברזל ועופרת חקקתים, זכרון הוא לתלמידיו הרבים... ובתוכם הצעיר אהרן בן לא"א מו"ה

מאיר סג"ל ראזענבוים. פאקש, נדפס בדפוס של מה"ו מאיר סג"ל ראזענבוים נ"י שנת עטרת [תרע"ט] לפ"ק, 8°. 28 [1] ע. המחבר נפטר ביום א' כ"ב סיון תרע"ח.

מכיל הספדים: מאת ר' יצחק קערפעל דומ"ץ בפאקש: מאת ר' שמעון סופר אחי הנפטר וממלא מקומו; מאת ר' עמרם פישער אבד"ק יינק גיסו של הנפטר; מאת ר' יעקב שלום סופר רב"ד דקה"י בבודאפעשט; מאת ר' מרדכי אפרים פישל פישער אבד"ק ש' פאטאק: מאת ר' יצחק צבי סופר הרב דקה"י טעמעשוואר-פאבריק; מאת ר' אפרים פישל זוסמאן דומ"ץ בבודאפעשט. ע' 26-28 צוואת הנפטר. ע' אחרון נוסח מצבתו.

תרפ"א

18. לקוטי סופר על תרי"ג מצות קובץ גדול המאסף דיני ועניני כל סוגי מיני האישים הנמצאים וגם אלה אשר באומה הסגולה באיזה שם פרטי נקראים, להתחייבותן ושייכותן התיחסותן ונגיעתן לכל מצוה ומצוה הן דאורייתא והן דרבנן תקנותיהם גזירותיהם ומנהגיהם... כסדר מצות התורה. מלוקט ומסודר מש"ס בבלי וירושלמי תוספתא ספרא ספרי מכילתא מס' קטנות ספרי המדרשים וספרי הפוסקים וחדושי ראשונים ואחרונים עם הוספות מכבוד הרב הגאון הגדול... מו"ה יוסף ליב בהגה"ק מו"ה אליעזר זוסמאן סופר אבד"ק פאקש והגליל, זצוקללה"ה. חלק שני (סדר בשלח-יתרו). מצוה כ"ד-ל"ב). תרפ"א לפ"ק בדפוס של הרבני המופלג מו"ה מאיר סג"ל ראזענבוים נ"י. 2°. [2] 80 דף. החלק הראשון נרשם ברשימת הכהן מס' 148.

מן ההקדמה: "... החלק הראשון... יצא... בשנת תרע"ג והתאמץ להדפיס גם חלק זה השני אם כי אופני הדפוס נהגו בכבודות לרגל עושי המלאכה הנמעטים ע"י מלחמה הנוראה אשר הי' בעולם ומאז היוקר הגביה עוף מוסיף והולך... וגרם עמל ויגיעה רבה להשיג הניירות לצורך הדפוס ומן ההכרח להשבית העבודה תוך מצות שביתת מלאכה בשבת...".

חש"ד

19. בעזה"י ספר חכמה עם נחלה והי' לשני ראשים: הראשון חכמת אבות והוא ספר דברי בן זכרי' עה"ת [על התורה]. כולל חדושים ובאורים בדרך פשט ואגדה וחקירה טהורה עה"ת, והשני נחלת אבות

חדושים ובאורים על מס' אבות בדרך פשט וחקירה מאתי... **זאב צבי** בן... זכרי הכהן **קליין** נ"י אבדק"ק אייזענשטאט והגליל... חלק ראשון... Gedruckt bei Max N. Rosenbaum, Paks... 190 ע. מעבר לשער העברי שער גרמני. לנחלת אבות שער מיוחד: **ספר נחלת אבות** על פרקי אבות מנחה מזכרת... לכבוד... דודי... הרבני... מו"ה עזריאל ליב הכהן קליין פנת יקרת דק"ק נייטרא ולכבוד איש בריתי... הרבני... מהו צבי קראמער פנת יקרת... קהל עדת ישרון בעיר פפד"מ... מאתי זאב הכהן. **פאקש** נדפס בדפוס של מו"ה מאיר סג"ל ראזענבוים הלוי נ"י.

בקולופון: „נעשה ונגמר ע"י המסדר האותיות הב' מרדכי פארקאש מעיר טעטש, והב' מרדכי צבי צאבעל מעיר פאקש“.

20. **תיקון לקוטי צבי** ענטהאלט ערגענצונגען דער פעהלענדען תפילות [מלקוטי צבי מיט דייטשער איבערזעצונג חלק א] אייניגע געבעטהע פערמעהרט מיט אנמערקונגען פערזעהען געארדענט פאן הק' **שמעון** בן להה"ג מה"ר נתן זצ"ל **מיללער** המתגורר פה פארקאשד... **תיקון לקוטי צבי** תיקון (השמטות וערובי חסרות מה שחסרתי בחלק (א) נמצא מפורש בחלק (שני) (ביתר) תפילות אשר בעה"י (הוספתי) על הראשונים ויחדיו יהיו תמים... נדפס בדפוס של מו"ה מאיר סג"ל ראזענבוים **פאקש**, 8°. [6] דף. [עיין לעיל מס' 5]. – מעבר לשער: פרייז מיינעס „לקוטי צבי“ מיט דייטשער איבערזעצונג... נור ו קראנע 10 ה' [העללער]. פיר דייטשלאנד נור איינע מארק...
* * *

למדפיסים בפאקש יש להוסיף את מרדכי ראזענבוים. אליו עבר הדפוס מאת איצק ליב ראזענבוים ואצלו נדפסו הספרים בשנת תרמ"ח וספר אחד בשנת תרמ"ט (תשובת ריב"א) וממנו עבר הדפוס לידי מאיר ראזענבוים.

העירני ידידי הנכבד ר' אברהם שי' שישא הלוי מלונדון אשר בספר „מזכרת פאקש“, ירושלים תשל"ב, ח"ג עמ' 72 כותב המחבר, הרב ר' שמחה בונם דוד סופר, אשר את הדפוס בפאקש יסד ר' מרדכי רוזנבוים בשותפות עם שני בניו ר' יצחק ליב ור' מאיר אלא שהשותפות לא עלתה יפה ונתפרדה החבילה ור' יצחק ליב ור' מאיר התחילו להדפיס בעצמם.

מפתח שמות הספרים

המו"ד 3	אגרת התוכחה 8
מחצית השקל 1	אלה המצות 13
מנחת ישראל 14	ארח לחיים 15
פלא יועץ 4	אשכבתיה דרבי 17
צאינה וראינה 2, 7	בני לוי 1
שושן עדות 10	דברי אמת 16
שטאטוטען 3א	חכמה עם נחלה 19
שמחת הנפש 5א	יסוד האמונה ושרש הבטחון 6
שפתי חכמים 11	לבנימין אמר 8
תורת חיים 12	לקוטי סופר 18
תקון לקוטי צבי 20	לקוטי צבי 5
	מאיר עיני סופרים 9

מפתח שמות המחברים

סופר, ר' יעקב שלום 12	באסקאוויטץ, ר' בנימין
פאללאק, ר' משה 1	וואלף 8, 10
פאפו, ר' אליעזר 4	ביליטצער, ר' יואב הלוי 13
קאנן, ר' שמואל 6	ב' ר' א' 15
קירכהאן, ר' אלחנן א 5א	גאטטליעב ר' שמואל 15
קליין, ר' זאב צבי 19	הירש, ר' יעקב צבי הלוי 3
קרויס, ר' יהודה כהן 2, 4, 5א, 7, 16	הערצל, ר' אברהם אב' 11
ראזענבוים, ר' אהרן 17	ווייס, ר' חיים 9
רייך, ר' ישראל 14	חברא מזונות דבחורים א 3א
רייניטץ, ר' שמואל 15	לעווינגער, ר' אליעזר צבי 1
ר' שלמה בן לחמיש 8	מיללער, ר' שמעון 5, 20
ר' שמואל הלוי מקעללן 1	סופר, ר' יוסף ליב 18

ביבליוגרפיה

(ב)

על ספרים

על ספר „אהבת יהונתן” לר' יהונתן אייבשיץ

(לרשימתו של א. יערי, „עלי-ספר”, א', עמ' 109)

ספר „אהבת יהונתן” על הפטרות של כל השנה, מאת הרב ר' יהונתן אייבשיץ, נדפס לראשונה בהמבורג בשנות תקכ"ה–תקכ"ו, בשני חלקים: חלק ראשון על הפטרות בראשית-במדבר, וחלק שני – על הפטרות דברים ומועדים, בהוספת פירוש על מגילת איכה בשם „אלון בכות”.

ספר זה נתחבב על הרב ר' אברהם אבלי, מו"צ בעיר קיוב ברוסיה, והחליט להדפיסו מחדש בהוספות מספרים חשובים וגם הערות משלו. מחוסר אמצעים הדפיס תחלה (בהעלמת מקום הדפוס) רק את פירוש „אלון בכות” על מגילת איכה שבחלק השני.

ד. וואכנשטיין, ברשימתו „מנחת שלמה” (וינה, תרע"ב, ת"א מס' 259), רשם דפוס זה. את מקום הדפוס קבע – אוסטרעה, ובאשר לשנת הדפוס ציטט את נוסח השער: „ותהי התחלתו בחודש אייר בין מלכא למלכא, מה תאמר נפשך אעשה לך” [=תק"ן]. כן הוסיף, שלקביעת התאריך אין צורך להסתפק באותיות הגדולות בלבד, כי הוא יוצא מנוסח „בין מלכא למלכא”, שכן בשנת תק"ן נפטר רבה של אוסטרעה, הרב מאיר מרגליות (ובנו, ר' בצלאל, נתמנה במקומו), ואם כן ברור שהספר נדפס בשנת תק"ן, ומזה גם ראה שנדפס באוסטרעה.

דברים אלו בטעות יסודם. כל הנוסח הזה, „ותהי התחלתו” וכו', אינו אלא העתקה מדפוס המבורג, ושם באמת היתה התחלתו, בין מלכא למלכא, כאמור בהקדמה שם, שהתחילו בהדפסה תוך י"ב חודש לפטירת ר' יהונתן. קשה להעלות על הדעת שכמו שבדפוס הראשון התחילו בהדפסה בחודש אייר, כך גם בדפוס שני זה, וכמו שדפוס הראשון היה „בין מלכא למלכא” כך גם דפוס שני זה. ודאי וברור שהמדפיס פשוט העתיק את כל הנוסח מדפוס המבורג, ושינה רק את האותיות הגדולות של פסוק הפרט, ועל כרחינו נוכל להשתמש לקביעת התאריך רק באותיות הפרט. אבל, אעפ"י שמהן יוצא תאריך תק"ן, אין אנו יכולים לקבלו, ומוכרחים לומר שהיו עוד אותיות גדולות, שנשמטו, אם באשמת הבחור הזעזער או במכוון. והרי נימוקי:

בהקדמת „אלון בכות“ זה כתוב שהמהדיר, ר' אברהם אבלי, קבל הסכמות הרבנים להדפסת ספר „אהבת יהונתן“ כולו עם ההוספות שהוסיף, אלא ש„מחמת הוצאות הדפוס“ הוא מדפיס לעת-עתה רק את הקונטרס „אלון בכות“, ומהאי טעמא גופא אינו מדפיס בו את גוף ההסכמות אלא את שמות הרבנים בלבד: א) ר' מרדכי בן הרב נחום מטשערנוביל ב) ר' יוסף אבד"ק קאנסטנטין ישן, בצרוף בנו ר' ראובן אבד"ק זיטאמיר ג) ר' יצחק אייזיק אבד"ק ברדיטשוב עיר חדש ד) בית-דין הגדול דק"ק ברדיטשוב. הוא מבטיח שכאשר יעזור לו השי"ת להדפיס את ספר „אהבת יהונתן“ כולו, ידפיס שם את גוף ההסכמות. את הבטחתו זו קיים אח"כ, כשהצליח להדפיס את הספר כולו, על שני חלקיו, ואז הדפיס בראש חלק א' את ארבעת ההסכמות הנ"ל. שתיים מההסכמות הללו הן בלא תאריך, אחת מתקע"ה ואחת מתקע"ח. הרי שבשעת הדפסת „אלון בכות“ שברשימת וואכשטיין כבר היתה בידו ההסכמה משנת תקע"ח, והספר לא נדפס לפני תקע"ח, ותאריכו של וואכשטיין – תק"ן – בטל.

זאת ועוד אחרת: מספר „אלון בכות“ מצויים טפסים בני 20 דף (כזה של וואכשטיין; גם בידי שני טפסים כאלה), אבל מצויים גם טפסים שנוספו להם שני דפים; כ"א וכ"ב (בראש דף כ"א נדפס: „גם זה שייך לס' אלון בכות“). זה ששני דפים הללו מצויים רק בחלק מן הטפסים, מורה שנוספו במאוחר קצת, כשחלק מהטפסים כבר יצא לשוק. בשני הדפים הללו ישנן שלש מובאות: 1) מספר „המקנה“ (שנדפס תקס"א) 2) מספר „בית אפרים“ (שנדפס תקס"ט) 3) מספר „שם משמואל“ (שנדפס תקע"ז). אין להעלות על הדעת שבשנת תקע"ז או אחריה הדפיסו שני דפים, כ"א-כ"ב, כדי להדביקם לספר שנדפס כשלשים שנה מלפנים, בשנת תק"ן.

אשר לאותיות הגדולות המורות על תק"ן, הרי כל הרגיל בביבליוגרפיה יודע, שכשם שמצויות טעויות-הדפוס בגוף הספרים, כך הן מצויות בתאריכים, ובפרט באלו היוצאים מאותיות גדולות של שברי פסוקים ואמרות חז"ל ומליצות המחברים או המדפיסים, השמטות וחילופים, גדולות בקטנות וקטנות בגדולות, הכל לפי רשלנות הבחור הזעזער. בדפוסי רוסיא בימים ההם מצויות לא רק טעויות דפוס, אלא גם הטעויות במכוון, כדי שלא לשאת באחריות הצנזורה – שהיתה חמורה בימים ההם (ובפרט בימי הקיסר ניקאלאי הראשון) – להשתמט ממסים גבוהים, לחפות על העדר רשיון להדפסה וכדומה, מלבד מה שהיו מדפיסים חסרי מצפון, שהשיגו גבול מדפיסים קודמים

שקבלו הסכמות למספר שנים. גם בנידון דידן, אפשר שהתאריך תק"ן אינו טעות אלא הטעיה במכוון, ולכן העלימו גם את מקום הדפוס ואת שם המדפיס.

אשר לאוסטרהא כמקום הדפוס, הרי כאמור בטלה ראייתו של וואכשטיין מנוסח „בין מלכא למלכא”, ולפי הקישוטים שעל השער ומעבר לשער הוא דפוס סדילקאב ודאי.

* * *

ברשימתו הנ"ל כותב וואכשטיין שי. בן-יעקב וש. ווינר רושמים את שנת תק"פ כתאריך הדפסת ספר „אלון בכות”, ומפריך אותם מנוסח „בין מלכא למלכא הנ"ל. גם בזה טעה. הם לא רשמו כלל את „אלון בכות”, ונראה שלא ידעו כלל על מציאותו. מה שרשמו היא מהדורה חדשה של כל הספר „אהבת יהונתן”. כאמור לעיל הצליח סוף סוף ר' אברהם אבלי להדפיסו כולו, על שני חלקיו (102 דף), בהשמטת קונטרס „אלון בכות” שהדפיס קודם), בהעלמת מקום הדפוס ובתאריך: **יהונתן גבר ענותן** [=תק"פ]. מהדורה שלמה זו היא שרשמה בן-יעקב – עפ"י האותיות הגדולות – תק"פ, ווינר: „סביב שנת תק"פ” (באמת ווינר לא רשמה, שכן לא היתה באוסף פרידלאנד, אלא רק הזכירה דרך אגב כדרכו), ואין לרשימתם שייכות לרשימתו של וואכשטיין.

אמנם, גם דבריהם זקוקים לתיקונים. הקביעות אוסטרהא כמקום הדפוס אינה נכונה. זהו דפוס סדילקאב מובהק. אשר לתאריכים, הרי ר' אברהם אבלי הדפיס במהדורה זו: „דרוש שדרש בקהל רב בשבת הגדול תקפ"ב”. את אחת ההערות שלו הוא מסיים: „כ"ד הכותב... יום ב' ח' אייר תקפ"ב”. הרי שהספר לא נדפס לפני תקפ"ב, ויש להוסיף עוד אות אחת גדולה בתאריך, ותאריכו של בן-יעקב תק"פ בטל. נוסח ווינר: „סביב שנת תק"פ”, אפשר לקבל, שהרי המונח „סביב” אפשר לפרשו גם אחר תק"פ.

בשנת **יהונתן גבר ענותן** [תקפ"ה] הדפיס ר' אברהם אבלי (בהעלמת מקום הדפוס, אבל ודאי בסדילקאב), קונטרס אחרון לספר אהבת יהונתן, ועל השער כתוב: „להפטר בראשית ולהפטר מנחה של יוה"כ, עם לקוטים השייכים לספר אהבת יהונתן הנדפס מכבר”. אם כן נדפס ספר „אהבת יהונתן” לפני תקפ"ה, ולכן במקום „סביב שנת תק"פ” של ווינר: מוטב לרשום מהדורה זו: בין תקפ"ב לתקפ"ה.

ואסיים בקוריוז: לעיל כתבתי שאחת הסיבות להעלמות והקדמת

תאריכים בדפוס רוסיא, היא כדי להשתמט מעינה של הצנזורה. אכן, את ההעלמות שבמהדורה שניה זו של „אהבת יהונתן” אין לתלות בסיבה זו, שכן מצאתי כי יד הצנזורה לא פסחה עליה, ודוקא ע"י צנזור עס-הארץ. בפירוש על הפטרת שבת חול המועד פסח מובא הפסוק (משלי י"ד) „צדקה תרומם גוי” בנוסח: „צדקה תרומם עכו"ם!” זה מזכיר אותו צנזור שגזר להחליף בכל מקום את השם „גוי” בשם „עכו"ם”, והדפיסו אז בסידורי התפילה במקום: „שומר גוי קדוש” – „שומר עכו"ם קדוש!” לידי צנזור כזה נפל „סידור ראב"ן (אוסטרהא תקע"ז) ובברכות השחר, במקום שלא עשני גוי, צוה להדפיס: שלא עשני עכו"ם.

אגב אורחא, מענין לציין, שמשום מלשינות שוא של מומר שהיהודים רק כלפי חוץ אומרים שעכו"ם הוא ר"ת: עובדי כוכבים ומזלות, וממילא אין הכוונה לנוצרים שאינם עובדי כוכבים, אבל כלפי פנים, בינם לבין עצמם, מתכוונים הם דוקא לנוצרים, ומפענחים את הר"ת: עובדי כריסטוס ומרים, היו צנזורים שפסלו תיבת עכו"ם וצוו להחליפה. מהם שגזרו להחליפה בתבת נכרי ומהם שגזרו להדפיסה בלא ר"ת אלא מפורש – עובדי כוכבים ומזלות. לידי צנזור כזה נפל סידור דרך החיים (אוסטרהא, תקצ"ג) שבו הרבה פעמים תיבת עכו"ם ואת כולם החליפו במפורש – עובדי כוכבים ומזלות, ומכיוון שרגילים לפענח את הר"ת עכו"ם בלשון רבים – עובדי כוכבים ומזלות – הדפיסו בסידור זה גם בברכות השחר בלשון רבים: „שלא עשני עובדי כוכבים ומזלות!” צנזורים אחרים לא פסלו את הר"ת אלא ציוו להוסיף לו אות ז' ולהדפיס עכו"מ"ז, דבר שאינו נותן מקום לטעות בפתרון הר"ת.

קונטרס אחרון לספר אהבת יהונתן

התפטרות בראשית והתפטרות מנהל של יהודים עם ליקויים השייכים לספר אהבת יהונתן
הגרפס מכבר מן דרב המופלג חרף ובק מחדר **אברהם אבלי** מוצ דק ק קאב
בודבני המופלג מחדר **נפתלי** ב"י משלששין י ברוב הנאן מחדר **מנחם**
נחום וללה"ה אב"ד דק"ק לאריון :

אבר המלקט אחר סתמי מה שחידשי על התורה נחשית על הא דרש פ"ק דע"ו דלעמוד לנח מנ"ף הקב"ה ס"ח ט'
התפטרות שיעשו ע"י בפיט דין ג' ע"כ ורש"י בחינת א"ה ר"ח אחר המלקט וכו"מ שהתחיל בגוף "הס' חיצת א"ה הוא
ויה אחר המלקט והוא מה שחנני ה"י. אחר כמה ש"ס כל לדי ס' דעת קדושים ומבאין הקדוש רבנשל רוב בני הגולה מ' רבאל
התן אלה"ה בעה"מ ס' ש"ח ושכ הסתן ואלתו התבט"ס מורה וס' מרת יקומיל וס' מרפס לכן שהיה אב"ד דק' א"ה ורמתי
היה"כ כזה הענין וככלל דבריו דברי ומרביט"ס כדפמח ומארכ"ל פארומו ויין גדלו בלורך רלוהו וישלח דרשו אל חיס רבים
והן מן המקדש יולא"ס ועתה למרופס גלגלן רחמי להעתיק כל דבריו וס"ה חודש"ס : יין ורבינו מה שחנני ה"י ורשמיס
בחינת א"ה .

לא עמים שהיו בימי חמ"י ה"ס האמונה האלה
המה היו עובדי סבבים ומולות . אבל האמונות
כ' הנה יולא"ס ונחמיס כבוד לתורתו . ונחמיס
עמדם כי בשלום יהיה שלום לנו ולכל ישראל
עמ"ס לו נס"י לו א"ה הקונה על לחון עמ"ס
חמ"י המשנה .

נ אלה לחמ"ס יב"ע חתומים . כי
ש"כ לנו מהתוררים נחמיס כי
אלה א"ה לנו מהתוררים קל"ע"ה . שח
זימנו הקדושה לרדום שלום וטהר"ל
כל מקום שהם כספ"ס חניח גוי לו
שהו בימי

תורת מהקלה לחני"ס הקיסר לוסנג פריטויעלוש דערזאנישע ווילקן האסיד"ר חמפריא"ר **אלכסנדר פאוראויטש**
כארע דערז"ע לוסנג ורס"ס"ך האסיד"ר לוסנג מילטבווישע יר"ה .

לס"ח **והינתן** גבי **עשיון** **כח**

דפוס בלתי ידוע של ספר „בן המלך והנזיר“

כלל מקובל בביבליוגרפיה הוא: לא ראינו אינה ראייה. מנסיונותי במשך שנות התענינותי בביבלי נוכחתי כמה פעמים באמיתותו של כלל זה. הוכחה נוספת נזדמנה לי זה מקרוב ע"י ספר „בן המלך והנזיר“.

מביבל. של ספר זה יוצא שברוסיה התחילו להדפיס ספר זה רק בשנת תר"י, זאת אומרת, שבמשך כשמונים שנה אחרי הקמת הדפוס ברוסיה לא הדפיסו ספר זה אפילו פעם אחת. (מר יערי ע"ה אמנם מצא שנדפס פעם אחת בפולנאה, אבל רק-בתרגומו ביידיש בלא המקור העברי). שנים הרבה תמהתי מה טעם פסחו המדפיסים והמולי"ם ברוסיה על ספר זה, והנחתי שמן הסתם ידעו המולי"ם את נפש לקוחותיהם, יהודי רוסיה, שלא ימצא ביניהם הרבה קופצים על ספר זה. יום אחד שיחק לי המזל ונזדמנה לי מציאה ורכשתי טופס „בן המלך והנזיר“ בלשון הקודש בלבד שנדפס ברוסיה, גם הוא באותה פולנאה. מכיוון שהוא דפוס בלתי ידוע והטופס נדיר ביותר הריני רושמו בזה בפרטות.

ספר **בן המלך והנזיר**. נדפס בפעם ראשון במנטובה שי"ז לפ"ק ולרוב תועלתו וחשיבותו נדפס פעם שנית בק"ק וואנזבעק. ופעם שלישית בק"ק פ"פ דאדר, ועתה נדפס פעם רביעית במעלות יתירות.

המעלה הראשונה פירוש מספיק על דברי השיר מחכם אחד מחכמי הזמן. **המעלה השניה** שהוסר כל הטעויות אשר נפלו בדפוס הראשוני מחמת חסרון ידיעת הפירוש לאומני הדפוס לזאת אל תחוסו על כספיהם, וימלא שבע אסמיכם: גם אלה לחכמים יבינו מדעתם כו' וכו' (כנוסח הידוע). תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלקסנדר פאולאוויץ ... יר"ה. גדרוקט אין פולנאה אין וולנישען גיבערנעמט מיט באוולינינג איינר העכסט פעררדענטן קייזערליכן ברשיון הצנזער [תקעד] דקאדעמיא מווילנא. כמו בוויין. [42] דף בלא פאגיניציא, 8°, אותיות רשיי רובו וקצת אומ"ר.

נדפס מן הסתם על פי דפוס זאלקווא תקל"א, שהמעלה הראשונה (הפירוש על השירים) נדפסה שם לראשונה, אלא ששם בזאלקווא נדפס

הפירוש על כל השירים של הספר ואילו פה בפולנאה הכניס המדפיס את הפירוש רק על השירים שבשלת ההקדמות ושבשני השערים הראשונים של הספר ועל השיר האחרון, שבו מסתיים הספר, אבל משער השלישי ואילך עד גמר הספר השאיר את כל השירים בלא פירוש משום שלא היה צורך בו, מכיוון שהשמיט את השירים גופא...

אשר למעלה השניה, שבדפוס זאלקווא היא הוספת תרגום יידיש גם על השירים, (שבדפוס הקודם, פפד"א תקכ"ט, תירגמו יידיש רק את גוף הספר ואת השירים השאירו בלא תרגום) החליפה פולנאה ב,,הסרת הטעויות של הדפוסים הראשונים", הרי אם לדון לפי טעויות הדפוס המרובות שבדפוס פולנאה זה אפשר להטיל ספק אם באמת הסיר את הטעויות של הדפוסים הראשונים.

מעבר לשער: הסכמת דייני צדק מופלגים בתורה וביראה יושבי על מדין פה קהלתינו פולנאה. המסכימים כותבים: "... לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה, אך מחמת חיבת הספר יד הכל ממשמשין בו ואדאזלי מזדבני וכעת התעורר א"ע המדפיס דפה פולנאי והזיל זהב מכיסו להדפיס בדפוס נאה ומהודר ... לזאת גזרנו אומר שכל הדפוסים אסורים להדפיס ספר זה עד עשרה שנים בלתי ידיעת המדפיס הנ"ל ... היום יום ג' לחודש כסלו תקע"ד פה ק"ק פולנאה. הק' יוסף חיים במהור"ר יעקב זצ"ל, ונאו שלמה במהור"ר מאיר זלה"ה".

הנוהג היה בשנים ההן, שהסכמות לזמן של הרבה שנים היו נותנים רק לספרים רבי כמות, שמחירם רב ושיווקם מתנהג בכבדות (על הש"ס דפוס סלאוויטא, למשל, נתנו לזמן של כ"ה שנה) ואילו על ספרים קטנים, שמחירם פרוטות היו מסתפקים בזמן של שנים שלש שנים. מכיוון שעל ספר קטן זה נתנו לזמן של עשר שנים משמע שלא היו בטוחים שיקפצו עליו קונים והביטוי, "עדאזלי מזדבני" שבהסכמה אינו אלא לתפארת המליצה כדי להשביח מקחו.

אשר לשבח, דפוס נאה ומהודר" נראה שאינו אלא בלשון סגי נהור...

אשר לכותרת, הקדמת המתרגם והמפרש", אם בדפוס זאלקווא תואר, "המתרגם" הוא מוצדק, שכן מפרש השירים גם תירגמם ליידיש, הרי פה בפולנאה אין תואר זה מוצדק.

יש עוד לברר מה טעם העמיד המדפיס בתחתית השער את

התיבות „כמו בוויין“? מכיוון שתיבת „כמו“ הוא באותיות רש"י קטנות ותיבת „בוויין“ באותיות מרובעות גדולות בשורה בפני עצמה הרחק הרבה למטה מתיבת „כמו“ הרי ודאי שיש כאן כוונת הטעיה. ודאי שלא נתכוון להטעות את הלקוחות של ספר זה שיתרשמו שנדפס בוויין, שהרי השם פולנאה מפורש על השער ובהסכמה. ודאי גם שלא נתכוון להשביח מקחו, שהרי הרחיק את תיבת כמו מתיבת בוויין, גם ספר זה לא נדפס מעולם בוויין. קרוב לודאי שנתכוון להטעות את המפקח על הדפוס מטעם הרשות (בעניני מס, רשיון וצנזורה וכו') שעפ"י רוב היה משומד או יהודי עם הארץ שלא היה „חזק“ באותיות רש"י הקטנות, וקיווה שבהשקפה ראשונה על השער יתרשם מאותיות הגדולות של תיבת „בוויין“ שבאמת נדפס בוויין ולא יחטט יותר בשער.

אגב: בספר „מעשי ה' (דפוס פולנאה: חמ"ד בלתי ידוע)“ העמיד על השער: כמו שנדפס בק"ק פראנקפורט, כאן ודאי שנתכוון להשביח מקחו, שכן באמת נדפס בפראנקפורט כמאה שנה מלפנים.

ספר

בן הבלק והנזיר

על פסח רחוק צמחצנה שרו' לפי' וגרוב היעניח והתציה חסדו יבטח
פליח בק"ק וואחזעק * . ופצס אלישיח בק"ק פ"פ דחלר * ופחה חלעס
על פסח רביעיח צמעלות היחיות :

מעלה הראשונה פירוש מספיק על דברי האיר מחלס' אחז החפמי פוזן ?
מעלה השניה שהוסר כל הטיצוח אשר נסלו בדפוכי' ה' האורי' המחמת חסדי'ן
ידעם הפירוש לאומני הדפוס לואם אל המחז על כספיקם * ויפלא
צנע חסדי'ם :

ס' אלה לחכמים יצונו מדעתם פו לא כגויס סהיו צמיח חכמי' הש"ס ו' ה' ה' ה'
האלה אשר חמ-מחצרותם צלרליותם פי' שמה היו עונדי' כולצים זמולות
דקי' בכל החועבות לא ידעו אח' ה' וית דבר קדשו לא הכירו : אכל העמים
צומכינו אח' ה' הם ודאין ווסני' כצוד למורחו עמי' סכצו זלדק צלרלית וחסי'
ס' היהידי' החוסים חחה כפיהם וחלילה לח' ודבר או לכאוב סוכ גמל עליהם
'מ שמכר כספרי' גוי או נכרי או חימות הצולס וכדומה כחונס על חוסם
עפ"י' ס'ו צמי' המשה :

XX

גדרותם ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'

ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'
ח' ח' ח'

בוון כולאת

ספר גבעת שאול

א

ספר „גבעת שאול“ לר' שאול לוי מורטירא נדפס לראשונה בשנת ת"ה באמשטרדם ומכיל חמשים דרשות כסדר פרשיות התורה, דרוש לכל פרשה (חוץ מפרשת פקודי, מצורע, בחוקתי ומסעי), ובסופו – לוח העניינים של חמש מאות דרושים שלו (מאלף וארבע מאות).

ספר זה נדפס שנית בשנת תרס"ב בוורשה, בהשמטת שתי דרשות (של פרשת ואתחנן ושל פרשת האזינו) ובהשמטת לוח העניינים של חמש מאות הדרשות הנ"ל. וזה נוסח השער:

ספר „גבעת שאול“, כולל בתוכו ארבעים ושמונה מאמרים... בדרך ההגיון המחקר והדרוש... בענייני נצחיות עמנו, תורתנו ושפתנו, מסדרים לפי סדר פרשיות השבוע, מאת החוקר האלקי... רבינו שאול הלוי מורטירא (מאנוסי ספרד), ראב"ד וריש מתיבתא לעדת הספרדים האנוסים הפלטים באמשטרדם בשנות שעו-תך, ורבן של הרבנים הגדולים והחוקרים בימיו, כמבואר בתולדות המחבר. נדפס בפעם ראשונה באמשטרדם בשנת ת"ה, 1645, וכעת יוצא לאור שנית, מנוקה משגיאות הדפוס הרבות ועם הערות והארות בהרבה מקומות עם תכן העניינים פרטי לכל מאמר ומאמר בראש הספר. וגם ספחנו אליו תולדות המחבר המשולבות בקורות התיישבות היהודים האנוסים בהולנד וקורות חיי הרבה עוד אנשי השם בני דורו של הרב רש"ל מורטירא. מאת המו"ל יוסף שיין איש האמעל מילידי סלוצק ואליעזר פלאט איש קאמין קאשירסק'. ווארשא. בדפוס ישראל אלאפין, תרס"ב, 1901, [2], 106, [4], 107-312, [2] עמ' 8°. רשימה ארוכה של פרנומריטיים. לספר שמות שער מיוחד בהשמטת שם המו"ל השני – אליעזר פלאט, ושנת הדפוס 1902.

בדף שאחרי השער:

„תכן דברי מכתב החכם ה' שמואל ווינער², שכתב אלינו בפקודת החכם האלוף הברון דוד גינצבורג בדבר הדפסת הס', „גבעת שאול“.

... בפקודת אדוני הברון רד"ג [=ר'] דוד גינצבורג הנני להשיב לכ' כי הס', „גבעת שאול“ איננו כעת באוצר ספריו (והוא מהנאבדים, כי

1. עיירה בגליל וואהליון, מחוז קובל.

2. הביבליוגרף הידוע, מחבר הקטלוג „קהלת משה“.

נמצא לפנינו באספה הזאת, בלא ספק) והעקז' הנמצא בידם הוא יקר בערכו גם מפאת התמונה היקרה הנמצאת בראשו³, לכן טוב יעשו אם ידפיסו הספר מחדש ויוסיפו גם תמונת המחבר מעשה ידי חרש חכם (לא כהמקלקלים, הרוצים לתקן תמונה עתיקה לפי רוחם, אך בדיוק נמרץ בלי שום שינוי)⁴. אולי כדאי וראוי להזכיר בסוף הקדמתם, כי הספר „גבעת שאול“ שהיה באוצר הספרים המהולל של ה' יוסף מזל מוויאזין (שנפטר בשנת תר"ח) נמצא כעת פה במוזיאום האזיאטי, ראה ברשימת „קהלת משה“ אות ג' 1855, והוא היה קנין כספי עוד בהיותי בעיר מולדתי באריסאוו⁵ ומידי הובא הספר אל האספה הנזכרת למען ישאר זכרו ברשימה ה"נ"ל], ומאז ועד היום טרם מצאתי הספר בידי מו"ס [= מוכרי ספרים] ...

שתי הסכמות למהדורה זו⁶: אחת מהרב ר' חיים הלוי סאלאווייטשיק אב"ד בבריסק דליטא, מיום ה' ב' מרחשון תרס"א, ושניה מאת הרב ר' שמואל זנוויל קלעפפיש ראב"ד דק"ק וורשה, ה' חנוכה תרס"א.

מהסכמתו של הר"ח סאלאווייטשיק: „... גוף הספר אינו מהראוי שאבוא בדברי בפילולי. גדולתו נודעה בדורות הראשונים והובא בבאר הגולה אבן העזר סי' טז' ואיך אבוא בדברי בזה“ ...

מהקדמת המו"לים: „... מלבד אשר עמלנו להוציא את הספר הזה (שנדפס רק פעם אחת וזה שנים רבות אשר לא יראה ולא ימצא על פני תבל) מתחת ידינו מנוקה משגיאות הדפוס הרבות אשר נפלו בדפוס הראשון, עוד הוספנו עליו גם הערות והארות נחוצות ומועילות בהרבה מקומות. גם ספחנו אליו תולדות המחבר ... מצאנו לנחוץ להעיר, כי בהרבה מקומות בזה הספר השארנו את דברי המחבר כהיותן וכאשר יצאו מפרי עטו, אף כי לדעתנו היו צריכים תקון, יען כי מאד מאד התאמצנו לתת לפני הקוראים דברי הרב המחבר כאשר יצאו מפרי עטו בלי כל שנוי ותקון, אם לא בעת ובמקום אשר הכרח גדול הביאונו לשנות שנוי כל שהוא“ ...

3. אודות תמונה זו כותבים המו"לים: „התמונה היקרה והעתיקה של ר' שאול לוי מורטרא נמצאת כעת בהספר „גבעת שאול“ העתיק הנמצא כעת ת"י. בטח ע"י ציר אמן עוד בחיי המחבר, כי גם תמונת חברו, ר' יצחק אכובה, נמצאת אצל וואלה, כמובא בחלק השמיני להספר, דברי ימי ישראל, מאת שפ"ר. אמנם התמונה של רש"ל [= ר' שאול לוי] נערכה על גליון מיוחד והיחה נמצאת אצל אחד מידידיו והוא חברה אל הספר „גבעת שאול“ אשר היה בידיי“.

4. בטופסים שראיתי לא מצאתי את התמונה, משמע שלא היה טעם לא הדפיסוה עם הספר.

5. עיר מחוז ברוסיא הלבנה.

6. המו"לים כותבים: „לו חפצנו לקבוע בדפוס את כל דברי הרבנים והמשכילים אשר נתנו תוקף לפעולתנו זאת, כי עתה עלו לנו הוצאות הדפוס בכפלים, לכן הסתפקנו במועט“.

7. הובא גם ב„באר הגולה“ ליורה דעה סי' רכא.

עוד כותבים המו"לים: „נטלנו עלינו להוציא לאור גם את כל יתר ספרי המחבר בכתב-יד הטמונים בארכיונים שונים”⁸.

על השמטת שני דרושים מצטדקים המו"לים: „מסבה שאינה תלויה בנו” יחסרו שני מאמרים מן החמשים מאמרים, הוא מאמר מ"א לפ' ואתחנן והמאמר מ"ט לפרשת האזינו, ולמלאות חסרונם שתלנו בספר „גבעת שאול” מאמר אחד יקר מאד מר' עזריה מן האדומים בספרו „מאור עינים”¹⁰, וגם תמונת הכתב העברי שבו נכתבה תורתנו מלפנים¹¹, וגם צורת שקל הקדש¹². כל המאמר הזה, השייך למאמר ל"ד פרשת שלח נחוץ מאד להבנת הרבה מאמרים בתלמוד ומדרשים ולהבנת המאמר ל"ד בספר הנוכחי, והיה המאמר הזה תשלום ושכר בעד המאמרים מ"א ומ"ט אשר לא יכלנו להדפיס בספר הנוכחי”.

ב

כאמור, הוסיפו המו"לים למהדורה זו את תולדות המחבר. זה מאמר בן שבעה פרקים בחתימת: המו"ל¹³.

כל הכותב על הרב ר' שמואל מורטירא אינו יכול לפסוח על פרשת החרמת תלמידו ברוך שפינוזה וי"שאלות הכרוכות ביחסו של ר' שאול לעניין זה; השתתף ר' שאול „צמו בהטלת החרם? התנגד לחרם? היה נייטראלי ולא התערב? מכיון שלא מצאנו תעודות מהימנות בעניין זה, הרי כל הכותב על פרשה זו – מהרהורי לבו הוא כותב, לפי יחסו לר' שאול. וככה גם מו"ל דנן, כשהגיע לפרשה זו – בפרק הששי של „תולדות המחבר” – כתב מה שכתב גם הוא מהרהורי לבו, לפי יחסו הוא לר' שאול, אבל לאחר שנדפס הספר, אלא שעדיין לא יצא לשוק, הדפיס, על דף בודד, נוסחא אחרת על פרשה זו והדביקו על הנוסחא

8. נראה שלא היתה כאן אלא מחשבה טובה שלא נצטרפה למעשה.

9. המעיין בשני דרושים הללו במהדורת אמשטרדם יבין שיד הצנוורה הרוסית היתה בזה שמנעה מלהדפיס את שני המאמרים הללו.

10. נדפס לראשונה במנטובה שלי"ד. הכוונה כאן לפרק נו מספר זה, שממנו הכניסו קטע קטן לספר „גבעת שאול”.

11. הכוונה הוא לענין כתב רעץ וכתב אשורי.

12. בטופסים שראיתי לא מצאתי צורת שקל הקדש.

13. כאמור, רשומים על השער שני מו"לים: אחד ליטאי ואחד וואהליני, מי מהם הוא מחבר המאמר? אפשר רק לנחש, מכיוון שעל שער ספר שמות נשמט שמו של המו"ל הוואהליני ובמהדורת תרע"ב אין שמו נזכר כלל – ודאי שהמחבר הוא מר ש"ן.

הראשונה שנדפסה עם הספר, ובדרך זו נגנזה הנוסחא הראשונה ונעלמה מעיני קוני הספר ואינה ידועה¹⁴.

הנה הנוסחא הראשונה שנגנזה:

„... המקרה המעציב מתלמידו האהוב לו כנפשו, ברוך שפינוזה, דכא מאד לארץ חיתו, ומה כבד עליו להרחיק ממנו את תלמידו זה האהוב לו אשר בעדו כתבו ידיו כתב „סמיכה“ על רבנות, ורק הוא היה תקותו ומשושו לעת זקנתו כי יאיר את פני התבל בחכמתו ותורתו. תלמידו זה, אשר כל יסודי חכמתו וחקירותיו התעוררו בקרבו לא מספרי הקבלה שלמד אצל רבו ר' יצחק אבוהב, כאשר ישערו אחדים מסופרי הדורות, אולם רק מדרכי החקירה וההגיון שנטפו שפתי ר' שאול מורטירא רבו, אשר הוא – רש"ל – התאמץ להעטיפם במאמרי חז"ל ומדרשות ותלמידו שפינוזה התאמץ לגלותם ולפתוח לפניו שערי החכמה החפשית, כי בכל אהבתו שאהב ר' שאול מורטירא את תלמידו זה, נאלץ בכל זאת באחרונה לבטל את דעתו מפני דעות שני הרבנים הנלויים אליו ויתן להם לעשות עמו כחפצם וכחפץ הקהלה נכבדי העדה. ואנשי המעמד אשר מפני המלשינות הרבות שהלשינו לפניהם על שפינוזה, כי „מפיץ הוא ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות“ הרחיקוהו מעל עדת ה', ואף כי לפי דעת Colerus¹⁵ לא החרים ר' יצחק אבוהב בעצמו את ב. שפינוזה, אבל אולת היא גם לחשוב כי ר' שאול מורטירא לקח חבל בין המחרימים את תלמידו האהוב אם לא על כרחו, והשמועה כי ר' שאול בעצמו החרים – שמועת שקר היא, ולפי דעת אחד מסופרי ד"ה [=דברי הימים] בדויה היא מפני [מפיץ] בני ר' יצחק אבוהב אשר בושו אחרי ימים רבים ממעשה אביהם בתתו לחרם שפינוזה, וכן גם לא נכונות ההשערות כי לקח גם ר' שאול מורטירא חבל בחרם השני של אוריאל אקוסטא, יען כי כפי שנודע לנו ר' שאול מורטירא מספריו לא היה אדוק בדעותיו כל עיקר ונהפוך הוא, רוח החקירה נודפת מכל מאמר ומאמר אשר יצא מפיו ורק בצדקתו ולפי העת והמקום המתיק את החכמה בנעם מאמרי חז"ל“.

והרי הנוסחא השניה שהחליפה את הקודמת:

„... המקרה המעציב אשר תלמידו האהוב ב' ש"פ¹⁶ אשר אמר עליו כי הוא יפיץ את מעינות לקחו החוצה וכי הוא יהיה למופת לרבים בירתו את ה' וחכמתו הרבה, באשר הוא – הרש"ל מורטירא ז"ל – התאמץ לחשוף לפניו את תעלומות תורתנו הקדושה ולהראות כי

14. כרגיל במקרים אלה נשארו, מן הסתם, שנים-שלשה טופסים, שהיד המדבקת לא הגיעה אליהם.

15. ספרו (בהולנדית) על חיי שפינוזה, נדפס באמסטרדם שנת תס"ה.

16. = ברוך שפינוזה, מעניינת דרך ההסוואה של שמו, נראה כעין צופן. מסתבר, שחזן מזה שלא רצו

לפרוש בשמו הניחו (ובצדק), שהיה מספר קוראים שלא ידעו לפענח ר"ת זה ולא יבינו במי הדברים אמורים, וגם זה ריווח.

במסתריה צפונים גם סודות ההגיון והחקירה הנשגבה ולכן בעת עלותו לשבת על כסא הרבנות, אשר כבר הרש"ל הסמיכו, יפלג תעלה בקרב עדתו לחכמה ולתורה גם יחד, הוא, תלמידו זה, הקדיח את תבשילו והוא מפיץ ברבים את דעותיו המתנגדות לתורת היהדות, נשבר לבו בקרבו ויהי כאיש נדהם; בראשונה חפץ, כר' יוחנן שהציל את אחר מדינה של גיהנם י', להציל גם את תלמידו מלהט החרס, אבל אחרי כן גברה מדת הדין גם אצלו על מדת הרחמים וילבש גאות האמת כמדו ויבדילו, הוא ובית דינו, מתוך קהל ישראל, אבל מני אז והלאה לא ידע שלו בנפשו, כי התאבל על נפש תלמידו וימאן להתנחם כל ימי חייו ונפשו באמת תוכל להתפאר לפני יוצרה: אכן לא נשאתי פנים גם לבר רוחי וגם לחמוד עיניי."

המשווה את שתי הנוסחאות יראה את ההבדל הגדול ביניהן, וודאי שגם יבין שהנוסחא הראשונה שנגנזה היא מהרהורי לבו של המו"ל עצמו, לפי יחסו אל הרב מורטירא; ואילו הנוסחא השניה באה לו מן החוץ, שכפו עליו אישים בעלי השפעה שהנוסחא הראשונה לא מצאה חן בעיניהם, לפי יחסם אל הרב מורטירא, והיה להם הכוח לכופו להחליפה בנוסחא אחרת לפי רוחם, ואף על פי שהרהורי לבו לא נשתנו – בעל כרחו ענה אמן.

אילולא דמסתפינא הייתי אומר, שהרב המסכים על הדפסת מהדורה זו, ר' חיים סאלאווייטשיק מבריסק, הוא שהתערב בדבר. מספיק לקרוא את המלים המעטות של ר' חיים על ר' שאול (בהסכמתו, שהעתקתי לעיל) כדי לדעת כמה רחוק הוא יחסו של ר' חיים לר' שאול מדברי המו"ל בנוסחא הגנוזה ומתקבל על הדעת שר' חיים הוא־הוא שפעל אצל המו"ל לגנוז נוסחא זו ולהחליפה באחרת טובה הימנה. דיה היתה הסכמתו על הספר כדי לשמש נשק נגד המו"ל שיסכים לזה.

מאמהות מהדורה זו חזר המו"ל מר שיין, כעבור עשר שנים, והדפיס את הספר מחדש בשנת תרע"ב. בהקדמתו החדשה הוא כותב שמהדורת תרס"ב כבר אזלה, בתו וחתנו מימנו את ההוצאה ולא הוזקק לפרנומרנטים. שתי ההסכמות הנ"ל ממהדורת תרס"ב חזר והדפיס גם במהדורה חדשה זו, עם אותם התאריכים של מהדורת תרס"ב, אלא שהשמיט מהן את שם המו"ל השני הנ"ל, ודאי עשה זה על פי רשיון הרבנים המסכימים, וראה זה פלא, השמיט לגמרי את המאמר „תולדות המחבר" ומנוסח השער הוציא את הידיעה על

הוספת מאמר זה לספר. לדעתי, גם בזה היתה ידו של הרב ר' חיים סאלאווייטשיק; כי אם במהדורת תרס"ב הסתפק בהחלפת הנוסחא בלבד, הרי היה זה משום שכבר נעשה מעשה, שכבר נדפס המאמר, אבל בהדפסה חדשה הרשה להשתמש בהסכמתו רק בתנאי להשמיט את המאמר לגמרי, ובדרך זו הרי שמו של שפינוזה לא יזכר ולא יפקד במהדורה זו.

ספר

גבעת שאול

כולל בתוכו ארבעים ושמונה מאמרים יקרים בדרך ההגיון המחקר והדרוש. ע"ד ענינים גבוהים ורכים. כעניני נצחיות עמנו, תורתנו ושפתנו. מסדרים לפי סדר פרשיות השבוע

מאת החוקר הא"י ע"ן פרי הדעת והחכמה הרב הכולל רבינו

שאול הלוי מורטירא

ראב"ד ור"ש מתיבתא לעדת הספרדים האנוסים הפלמים באמסטרדם בשנות ש"עו-ה"ך, ורבן של הרבנים הגדולים והחוקרים בימיו כמבואר בתולדות המחבר.

נדפס בפעם ראשונה באמסטרדם בשנת ת"ה 1616

ובעת יצא לאור שנית מנוקה משגיאת הדפוס הרבות ועם הערות והארות בהרבה בקומות עם תכן הענינים פרמי לכל מאמר ומאמר בראש הספר.

המשולכות בקורות התישבות היהודים האנוסים בהולנד וקורות חיי עור הרבה אנשי השם בני דורו של הרב רש"ל מורטירא.

מאת המויל

יוסף שיינ איש האמעל מילידי סלוצק

ווארשא

בדפוס ישראל אילאפין זיל
שנת תרס"ב לס"ק

Г И В А С Ъ Ш О У Л Ъ

(Философскія проповѣди извѣстнаго Амстердамскаго Раввана Саула Мортиро.) Изд. I. Шейномъ

ВАРШАВА

Типографія М. Алаинтс, Палевки № 47.

1912 г.

על „הג"ה דר"ע"

א

במאמרי „תקוני שבת" ¹ הבאתי את דברי ר' אברהם היידא, שנדפסו ב„תקוני שבת" מהדורת פראג (לערך שע"ה-שפ"ח), ונכנסו אחרי כן לכל המהדורות של „תקוני שבת", שראוי ללמוד בשבת משניות פרק ראשון ממסכת כלים ², אבל לא לסיים בסוף הפרק אלא להוסיף גם משנה ראשונה של פרק שני, אף-על-פי שאין למשנה זו שום שייכות לשבת, אלא משום: ואל תעמוד על הפרק (עובדיה א, יד). מובן, שלהסיק מפסוק זה שבלימוד משניות אין להפסיק בין פרק לפרק אפשר רק אם מוציאים אותו מידי פשוטו ומפרשים אותו על פי דרש. ר' אברהם היידא אינו מביא שום מקור לפירושו זה והסתפק בלשון הכתוב בלבד, משמע, שהניח שפירוש זה ידוע ואין צורך להאריך. כאן, אמנם, אין לפירוש זה חשיבות כל-כך, מה-איכפת אם יהודי ילמוד עוד משנה אחת? אבל, לתמהוני, מצאתי פירוש זה גם בעניין השייך להלכה.

בדפוס הראשון של ספר „באר מים חיים" ³ על התורה, שנדפס יחד עם החומשים ⁴, בהפטרות וישלח, שהיא „חזון עובדיה", בפרש"י על הפסוק: ואל תעמוד על הפרק, שרש"י פירשו כפשוטו, נוסף בסוגריים: „מכאן שאסור להפסיק בין פרק לפרק בקריאת-שמע, הג"ה דר"ע". כאן הרי זה עניין של הלכה וגם נגד פסק ההלכה בשולחן ערוך ⁵. חומשים אלה נדפסו בהסכמותיהם של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מבראדי, בעל „בית אפרים", ושל ר' אברהם יהושע העשיל, הרב מאפטא, בעל „אוהב ישראל". אמנם, לא ברור, אם הם סמכו ידיהם על כל מה שנדפס בחומשים אלה, וביניהם גם על פירוש זה על הפסוק, ואל תעמוד על הפרק, או שהסכימו רק על ספר „באר מים חיים" ולא שמו לב לכל השאר שנכנס בחומשים אלה, שאינו אלא מעשה ידי המו"ל, שכותב בהקדמתו שהכניס בפרש"י הגהות שמצא בספרים ישנים.

1. לקמן ע' 381.

2. לא את כל הפרק, אלא ממשנה ו ואילך: עשר קדושות הן... כי זהו יתקשרו קשר אמיץ, תורה, ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש ושבת וה' בראשם" (לשונו של ר' אברהם היידא).

3. לר' חיים ברי שלמה ממאהליב.

4. סדילקאב שנת תקי"ף.

5. אורח חיים, סי' סו.

ימים רבים לא ידעתי לפענח את הר״ת „הגה דר״ע“. שאלתי כמה בקיאים וחוקרים ואף אחד לא ידע להשיב כהלכה, היה מי שאמר שזה מרש״י ישן, והיה מי שאמר שמן הסתם הוא ר' עקיבא איגר. סוף סוף הצלחתי לפענח את הר״ת: „הגהות דרבינו עובדיה“ וגם מצאתי שלא המו״ל של חומשים אלו הוא שהכניס הגיה זו לפרש״י בהפטרה, אלא הוא לקח אותה מן המוכן מכבר בתוך פרש״י.

בשנת תנ״ט⁶, נדפס באמשטרדם מהדורת-כיס זעירא של נביאים וכתובים עם פרש״י ועם ספר „המגיד“, שהוא תרגום יהודית-אשכנזית לנביאים וכתובים, מאת בעל המחבר ספר צאינה וראינה⁷ על התורה. המהדיר קרא למהדורה זו בשם „אגודת שמואל“ על שמו, ר' שמואל דלוגאטש, והקדים לה הקדמה ארוכה ומעניינת⁸. בהקדמה זו הוא כותב, שירש מאבותיו הגאונים⁹ כמה ספרים בלתי ידועים (כמובן כתבי-יד), מפרשים על תנ״ך, ובהם דברים שלא שמעתן אוזן מעולם. הוא הולך ומונה שמות ששה מהם:

הגהות דרבי עובדיה הנביא

סוד מישרים

עמק השם

עמק הלב

עמי הוד

האבכ״ר חתן ר' אלי מת״ם

את מהותם של פירושים אלו הוא מגדיר כך: „... וכל מה שסתום ברש״י זכרונו לברכה, הוא מפורש בהגיה דר״ע כהלכה, גדולות ונפלאות שגלה לו רבו עובדיה הנביא ככה, אבל שארי המפרשים

6. אמנם, ההסכמות הן משנת ת״ס. המדפיסים בימים ההם נהגו בשתי שיטות: מהם שהיו מדפיסים תחלה את כל הספר ואחרי כן את השער, ותאריך השער הוא תאריך של גמר הספר, ומהם שהיו מתחילים מן השער ותאריך השער הוא התחלת הדפוס.

7. ר' יעקב ברי' יצחק מיאנוב.

8. אמנם, יש בה בהקדמה זו גם דברים מתמיהים, שנראים כדמיוניים וצריכים בירור.

9. אחרי ספר מלכים הוא חותם: „שמואל בלא״א הרב הגדול והגאון החסיד מוהר״ר משה זצ״ל דלוגטש מק״ק הראדני הברייה, בן הגאון אב״ד ור״מ מוהר״ר אורי״ו דק״ק סטנאב המפוארה, נין ונכד הגאון המפורסם מהר״ר משה איסרלש מק״ק קראקא עיר ואם בישראל ומעוטרה“. מבני משפחתו הוא מזכיר, בספר דברי הימים ב, את דודו הגאון מוהר״ר ליב בן אביו זקנו יצחק מאסטר אבד״ק וואלקאוויסק: את דודו החסיד מוהר״ר ליב אבד״ק לבוב ודק״ק פרעמסלי ואת אחיו הגאון אב״ד ור״מ מויה אורי אבד״ק באדק. המסכמים על הספר הם: הרב מפראנקפורט דמ״ן, הרב מ״ץ והרב מטרייך, שני האחרונים מכנים את ר' שמואל: ש״ב (= שאר בשרי).

• הסוד על ר' אורי זה משנת שצ״ו נדפס בשו״ת איתן האורח׳. בכתבי יד אוקספורד יש פירוש ממנו על שלחן ערוך אבן העזר.

הנזכרים הם דברי קבלה מאלקי המערכה...". להדפיסם בשלימות לא השיגה ידו, אלא בעת צרה, כשהושיבוהו בבית הסוהר. קיבל על עצמו, כשישחרר ילקט מהם לקוטים חשובים וידפיסם. כששחרר לבסוף הי נע ונד במדינות שונות, והרי סיום דבריו בהקדמה:

... ומשם הלכתי לעיר גארו"ן ביס, ומשם לברצלונה, ומשם לארץ אשכנז. עד שבאתי לק"ק מפוארה פרנקפארט דמיין ושמשתי את הגאון הגדול המפורסם רבן של בני הגולה מהור"ר שמואל נר"ו אב"ד דמתא הנ"ל ומאוכלי שלחנו הקדוש הייתי עד שנתגלגל הדבר עלי שמואל"ל בגלגל אחר גלגל לק"ק אמשטרדם, היא עיר גדולה שנמצאים בה דפוסים נאים, הן מצד האותיות ודיו ונייר שאין דוגמתם ממש בכל העולם כולו, ואמרתי לשלם את נדרי אשר נדרתי לה' להדפיס נביאים וכתובים לזכות בהם אחינו בית ישראל ויהודה ולהשתעשע בהם. כ"ד הטרוד בהבלי הזמן ומצפה לישועה". והחליט להדפיס מהם לע"ע רק לקוטים חשובים ולכשתשיג ידו ידפיסם בשלמות.

אמנם, הוא לא הדפיס את הלקוטים במדור מיוחד, אלא הכניסם במפוזר בתוך פרש"י. כל ליקוט הכניס בפרש"י על אותו פסוק, אלא שהקיפו בסוגרים וציין את מקורו, שם הספר (מששת הספרים הנ"ל) שממנו לוקט, ואם לפעמים הוסיף איזה דבר משלו עצמו, ציין: אמר המעתיק, ואם פעם או פעמיים בכל הספר נשמת ציון המקור, הרי זה רק מרשלנות הבחור הזעזער. את „הגהות דרבי עובדיה הנביא" הוא מציין תמיד בקיצור: „הגה' דר"ע". בדרך זה לא ניתן מקום לטעות ולייחס את הליקוט לרש"י עצמו.

בין הלקוטים הרבים הללו המפוזרים בנביאים ראשונים, בנביאים אחרונים ובכתובים, יש הרבה דברים מעניינים, ביניהם גם קוריוזיים, ביניהם גם דברים נגד הנוצרים, וראויים הם, לקוטים הללו, לייתר עליהם את הדיבור במאמר מיוחד אבל בנוגע לענייננו מספיק להגיד, שהליקוט על הפסוק, ואל תעמוד על הפרק', שבנבואת עובדיה, הוא: „מכאן שאסור להפסיק בין פרק לפרק בקריאת-שמע, הגה' דר"ע". ומכאן נתגלגל פירושו של ר' עובדיה הנביא, דרך גלגולים רבים, מדפוס לדפוס, עד שהגיע להפטרות „חזון עובדיה" בחומש דפוס הראשון של ספר „באר מים חיים". במאוחר יותר נתגלגל פירושו זה גם לתנ"ך „מקראות גדולות" הנפוץ הרבה בארץ-ישראל, על ידי כמה מהדורות צילום שצולמו בזמן האחרון, ומסופקני אם יש עכשו אדם אחד בארץ ישראל, שמשתמש ב„מקראות גדולות" אלו, שיכול לפענח את הר"ת „הגה' דר"ע".

אנו יודעים מי הי' ר' אברהם היידא, אבל אין אנו יודעים כלום על אישיותו וזמנו של ר' עובדיה הנביא, וצריך בירור כיצד הגיע פירוש זה לשניהם. ר' אברהם היידא הרי כתב את דבריו כשבעים שנה טרם נדפסו דברי ר' עובדיה, ודוחק לומר שר' עובדיה הוא שראה את דברי ר' אברהם, שהרי בדורות האחרונים לא הי' מצוי עוד תואר הנביא. פרופ' א"י העשיל במאמרו „על רוח הקודש בימי הביניים“¹⁰ רושם שמות שמונה אישים שנשאו את תואר „הנביא“ בימי הביניים, ורק אחד – בדורות האחרונים, וגם על זה האחד יש עוררין שאין הדבר נכון, ואולי מצוי מקור קדום אחד משותף לשניהם, יבואו הבקאים ויודיעו.

יש עוד להעיר, שבדפוסים הישנים, שהדפיסו ספרי נ"ך אחרי שנת תנ"ט והכניסו בפרש"י את הלקוטים של „אגודת שמואל“, היו נוהגים להודיע על כך על השער, ומהם שאפילו הדפיסו את שמות ששת הספרים הנ"ל שמהם לוקטו, אבל בהמשך הזמן, מדפוס לדפוס, נשטמו רוב הלקוטים ונשאר רק חלק קטן מהם, כפי ראות עיניהם ובחירת לבם של המדפיסים. גם חדלו להזכיר על השער את עניין הלקוטים, והמשתמשים בזמננו בפרש"י לנביאים וכתובים סוברים שהכל הוא של רש"י עצמו.

ב

פרופ' א"י העשיל במאמרו הנ"ל מצטט את המקורות מהם שאב את הידיעות על שמונת האישים שנשאו את תואר „הנביא“. בהערה הוא מזכיר גם את ר' עובדיה הנביא, אבל כותב שלא מצא בניו-יורק את הספר המזכיר את שמו, והרי דבריו:

„בספר „קסת הסופר“ (לר' אהרן מארכוס) בראש עמוד טו, א, נאמר: „הנה יש תנ"ך ישן עם ע"ט (= עברי טייטש) דפוס ווילמרשדארף משנת שפ"ג עם „סוד משרים“ לר' עובדיה הנביא, אשר לא נזכר שמו זולת בספר ההוא... נראה שהוא בן גילו מתלמידי ר' יוסף קולון... על התנ"ך הזה יש הסכמת המהרש"א זללה"ה וכל גדולי הדור“. ספר זה לא נזכר במאמרו של אהרן פריימאן¹¹ ואף בספריית בהמד"ר לרבנים באמריקה לא מצאתיו“. ע"כ דברי פרופ' העשיל.

לשוא טרח פרופ' העשיל לחפש תנ"ך זה ברשימת פריימאן

10. בספר היובל לכבוד אלכסנדר מרכס' חלק העברי, ניו-יורק, תשי"ב.

11. Annalen der Hebraischen Druckerei in Wilmersdorf, Berliner Festschrift, 100—115.

ובספריית בהמד"ר לרבנים, שכן תנ"ך דפוס ווילמרשדארף שפ"ג לא הי' ולא נברא, שהרי בשנת שפ"ג לא הי' קיים כלל דפוס עברי בוילמרשדארף¹². ר' אהרן מארכוס בדבריו טעה והטעה ומסר את דבריו ברשלנות (ואולי כתב על-פי הזכרון וזכרונו הטעהו). הי' בידו ספר נו"כ עם, "המגיד", דפוס ווילמרשדארף תע"ז, שבראשו נדפסו שמות המסכימים (לדייק: רק שמות המסכימים ולא גוף ההסכמות) על הדפסה ראשונה של ספר, "המגיד" בלובלין שפ"ג, ובין המסכימים, באמת, גם המהרש"א, אבל אין שום זכר לר' עובדיה הנביא בדפוס ראשון זה. ואפשר, שהמהרש"א ושאר גדולי הדור שהסכימו, לא ידעו כלל אפילו ממציאותו. שמו של ר' עובדיה נכנס רק לדפוס זה, ווילמרשדארף תע"ז, שבאמת אינו אלא הדפסה שני' של, אגודת שמואל", והמדפיס מודיע על זה בפירושו, הן על השער והן בהקדמה. והרי דבריו בהקדמה:

...שזכינו לפירושים... פרש"י... עם חידושים שחידש בעל המגיד מהר"ר יעקב בן ר' יצחק ז"ל ממשפחת רבינו בחיי בלשון הקודש ובלשון אשכנז... ואחריו קם התורני... מהר"ר שמואל בעל אגודת שמואל שלקט ואסף והעתיק מספרים ישנים, כמבואר בהקדמתו שליקט מהגהת ר' עובדיה הנביא ומסוד משרים ועמק השם ועמק הלב ועמי הוד ואבכ"ר... וקבעם תוך פרש"י על סדר הפסוקים, פשטים ורמזים מדבש מתוקים... ויען שהחכם הנ"ל המציא להדפיסם בכרכים קטנים... איידי דזוטר מירכס, ואם הוא טב בלווייתא לא טב הוא מביתי, שמפני קטנותו צריך לתפסו תמיד בשתי ידיו וידים עסקניות הן, ולא עוד אלא שמפני אותיות הזעירות מאד הם קשים לעינים. ע"כ אמרתי... טוב לאחוז בזה ובזה... ע"י אותיות הגדולות, ולא הנחתי שום דבר מתולדות אהרן ומפרש"י ומתרגום לשון אשכנזי ומכל הגהות וחדושים של אגודת שמואל".

הרי, שמהדורת ווילמרשדארף תע"ז אינה אלא הוצאה שני' של אגודת שמואל" הנ"ל בתוספת, תולדת אהרן" ובשינוי הגודל, שנדפס בגודל פוליו.

מוטעים הם גם דברי ר' אהרן מארכוס ש"סוד משרים" הוא של ר' עובדיה הנביא. כאמור לעיל הרי "סוד משרים" הוא ספר אחר ודברי ר' עובדיה נקראים, "הגה' דר"ע".

גם דבריו, שר' עובדיה הנביא הי' מתלמידי ר' יוסף קולון, אינם אלא שרירותיים, בלא שום סמך לכך.

12. נוסד, לערך, בשנת ת"ל.

צדק המדפיס דווילמרשדארף בהקדמתו הנ״ל, שספר, אגודת שמואל״ הוא קשה לעינים ושל ויפה לעינים, אבל יצא שכרו בהפסדו. שכן שלטה במהדורתו יד הצנזורה והשמיטה כמה וכמה לקוטים מעניינים (וקצת השמיטה גם מפרש״י גופו) וכל המעוניין בלקוטים לא יסמוך על דברי המדפיס הנ״ל: „ולא הנחתי שום דבר מכל הגהות וחדושים של אגודת שמואל״, ובלית ברירה יעיין במהדורה הזעירה של „אגודת שמואל״ הקשה לעינים. כמובן, שכל אותן המהדורות שנדפסו אחרי שנת תע״ז על-פי מהדורת תע״ז כולן לקויות בהשמטות הצנזורה.

כדאי להוסיף, שגם ממהדורה הזעירה של „אגודת שמואל״ מצאתי טופס אחד של ספר יחזקאל (בספרית „יוו״א“ בניו-יורק), שהצנזורה השמיטה בו את כל הליקוט בפסוק ראשון של פרק לז והדפיסו דף אחר במקום הדף המצונזר (בספריית ליובאוויטש טופס בלתי מצונזר).

דרך אגב: במהדורת ווילמרשדארף מצאתי שגיאה בטכסט המקרא גופא: בספר שופטים טו, יז, במקום, וישלך הלחי נדפס: וישלח הלחי. לתמהוני מצאתי שגיאה זו גופא גם בהוצאת פרנקפורט דאדרה ת״ץ. מכאן אזהרה למעיינים במהדורות מזמנים ההם.

בסיום מאמרו הנ״ל מוסיף פרופ' העשיל, ששמע ממני, אני הקטן, שר' עובדיה הנביא נזכר בספר „אגודת שמואל״ (יוצא ששמו נזכר בשני מקורות, זה של ווילמרשדארף וזה של „אגודת שמואל״), אבל, כאמור, הרי היינו הך ואינם אלא מקור אחד.

בהזדמנות זו הריני להעיר על עוד ליקוט אחד מן הלקוטים של „אגודת שמואל״.

בסידור „עולת ראייה“ של הגרא״י קוק, בסיום תפלת י״ח, בנוגע לנוהג שהמתפלל אומר פסוק מן המקרא שהאות הראשונה והאות האחרונה של הפסוק הן אותן האותיות, הראשונה והאחרונה, של שם המתפלל – העיר חותנו, האדר״ת: עי' פרש״י מיכה ו, ט: ותושי יראה שמד״. באמת אין לרש״י שום שייכות לנוהג זה כלל. גם זה הוא ליקוט שהכניס ר' שמואל דלוגאטש בהוצאת „אגודת שמואל״ תנ״ט, ואיננו בשום ספר נו״כ, שנדפס לפני שנת תנ״ט.

יוצא מכל האמור, שבספרי נו״כ הנדפסים בזמננו נכנס רק חלק קטן מן הלקוטים. בדפוסים ישנים, שנדפסו אחרי שנת תנ״ט, נכנסו רק רובם וגם זה לא בכל הדפוסים, אלא רק באלה שנדפסו על פי הוצאת תנ״ט, ואת כולם אפשר למצוא אך ורק במהדורה הזעירה של „אגודת

שמואל״ תנ״ט. הואיל והם מפוזרים במקומות שונים בנביאים ראשונים ואחרונים ובכתובים וצריכים לחפש אותם באותיות הזעירות של הוצאה זו, וגם היא יקרת המציאות – כדאי, לדעתי, לקבצם יחד ולסדרם לפי סדר הספרים הנ״ל ולהדפיסם בקונטרס מיוחד.

* * *

לקוראים המעוניינים הנה דוגמאות אחדות מן הלקוטים:

ויהי ערב ויהי בקר [בראשית]

ויהי ערב ובוקר וגו' לא נאמר אלא לומר לך לתשובת האפיקורסים האומרים לילה אחר היום אזלי לכך נאמר ויהי ערב ויהי בקר כלומר כיוון שחלף ועבר הערב וכן הבקר אז יום שלם הוא. כי ה' עתים ליום, כל עת ב' שעה וב' חומשים, וכן ה' עתים ללילה וכל עת ב' שעות וב' חומשים. והעתים של יום המה (שחר. א.). (בוקר. ב.). (חם השמש. ג.). (צהריים. ד.). (צללי ערב. ה.). ושל ערב (נשף שהוא בין השמשות אין נחשוב). (ערב. א.). (לילה. ב.). (חצות. ג.). (עמוד השחר. ד.). (כעלות השחר. ה.). וכל עת שלהם חלק חמישית מכל הלילה או מכל היום. והנה לכך אמר הקב"ה במעשה בראשית לכל הימים ויהי ערב וגו' לרמז שכל יום ויום שלם הוא אלף שנים שנאמר כיום אתמול כו' ומיום השני נלמד לכל הימים שאף הראשון דומה לו, שאילו לא נאמר אלא ויהי ערב ויהי בקר אצל יום הראשון הוה יכולים לומר יום ראשון מי יודע כמה אלפים שנה לו לכך נאמר אצל כל יום ויום כדפרישית ומיום השני נלמד לכולם שנה אלף שנה בעיניך כיום אתמול איזה יום שיש לו אתמול ואין לו שלשום הוה אומר זה היום השני של בריאות עולם ולרמז שהרשעים שאינם מאמינים בדת תורתנו ועושים שבת לפי דעתם הם כופרים בזאת, כי יש מהם אומרים כי הלילה הולך אחר היום ונמצא שיום שבת הם מתחילים לשבות ויש מהם שמקדימים יום אחד לפני שבת ושבותים באמרם שהלילה הולך אחר יום ונמצא ליל שבת הולך אחר יום ו' ואלו ואלו נשרפין בגיהנם ששה אלפים שנה ולבסוף יהיו לדראון עולם נגד שבעה ימי שבתא שכל אחד ואחד נחשב לאלף שנה וכתוב כיום אתמול לג"ש [=לגזירה שוה] שנאמר ערוך מאתמול תפתה וישראל יזכו לראות השכינה ויתענגו בתענוג השקול נגד ששה אלפים שנה על שקיימו התורה והמצוות כתיקונם, ולזה אמר דניאל ובשרם הגאולה עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות על שקיימו השבת הנלמד מערב ובקר כדפרישית. ועת הזאת היא ב' אלפים תי"ה אחר חורבן בית ראשון, כי כל בקר הוא מאה שנה כדפרישית שהוא חלק אחד מחמשה חלקים של יום שהיום בלא לילה ה' מאות שנים

וחמשה עתים לו כדפרישית, וגם ללילה כל אחד מחמשה עתים מאה שנה כדפרישית, אבל הנשף שהוא בין השמשות קודם ערב הוא אחד מל"ג חלקים של כל הלילה או כל היום בלא לילה שהוא ט"ו שנה נ"ה יום ז' שעה ג' רביעיות שעה וחלק יו"ד של רביעית שנה וסימנם ל"ג ט"ו נ"ה זג"י שהם קכ"ג וסימנה פל"גי, שהרי בין השמשות הוא פלגי ליום ופלגי ללילה, דלא ידעינן אי יום הוא אי לילה הוא. ונמצא מה שאמר דניאל עד ערב בקר אלפים שלש מאות וגו'" עולה למספר ב' אלפים תי"ה, כי בקר מאה שנה ועד ערב הוא נשף שלפני ערב הוא ט"ו שנים כדפרישית, ועל זה אמר דוד פלגי מים ירדו עיני וגו' כלומר אריכות הגלות האחרון עד עת פלגי"י משום על לא שמרו תורתך כדפרישית, ופלגי באלפא ביתא דא"ל ב"ם הוא אשו"ן כי אשון עין שדרך בה יוצאת הבטות אדם גם היא חלק ל"ג של כל העין וע"כ אמר דוד ג"ל עיני ואביטה כלומר הבטות עיין הוא חלק אחד מל"ג חלקים שבעין והוא אשו"ן שהוא פלגי"י שהוא מרמז על הגאולה והיא נפלאה מתורתך, ועוד ואביטה גימט' ל"ג שהוא חלק ל"ג מכל עין... (הג"ה דר"ע).

ועתה ארוּרִים אתם (יהושע ט, כג)

... בקש יהושע להפך הקללה שקילל יעקב לשמעון עליהם, שיהיו מלמדים ולא קיבלו ואמרו טוב לנו להיות חוטבי עצים ושואבי מים מלהיות מלמדים. (סוד מישרים).

ויאספו פלשתים... ויחנו בין שוכה ובין עזקה באפס דמים

(שמואל"א יז, א)

באפס דמים – כן שם המקום, עניים היו שם הרבה (עמק השם).

ויקם דוד ויברח ביום ההוא (שם כא, יא)

שבת הי' שלא ירדוף אחריו שאול, מכאן שהנרדף מותר לברוח בשבת (הגה' דר"ע).

חזון ישעיהו (ישעי' א, א)

חזון ר"ת חצי זעם וחצי נתמה (סוד משרים).

מענין לציין שבספר, אהבת יהונתן", דרשות על הפטרות, לר' יהונתן אייבשיץ מפראג, התחלת הדרוש להפטרות שבת חזון היא בלשון זו: "איתא בגמרא חזון הוא ר"ת חציה זעם וחציה נתמה". שאלתי כמה בקיאים (או מחזיקים עצמם לבקיאים) ולא יכולתי להציל מפיהם באיזה מסכת מקומה של מימרא זו.

ובשתים יעופף וקרא זה אל זה ואמר קדוש (שם ו, ב'ג)
 מכאן שמדלגין בקדושה שבתפלה (הגה' דר״ע).

ויצא חטר (שם יא, א)

גבי עגל כתיב ויצר אותו בחרט אותיות חטר לומר לך שעדיין לא נתכפר עון העגל עד שיבא משיח בן דוד ובידו המטה של משה רבינו שעשה בו הנסים, ע"כ לא יאמינו לשום אדם לכשיאמר על עצמו שהוא משיח עד שיהי' בידו מטה של משה רבינו ויעשה בה נסים ויבנה בית הבחירה וינוח עליו רוח ה' לגלות כל סודי ורמזי התורה נביאים וכתובים (הגה' דר״ע).

אמר המעתיק: בימי חרפי הקשיתי לשאול לכמה גאוניס על שכתב א"מ זקני מהרמ"א בהגה"ה בהלכות ר"ה שאגוז בגימט' חט והלא הוא גם גימט' טו"ב. ותרצתי על פי הזהר מה שהקשה ר"א את אביו רשב"י על שאמרו חז"ל: ולא קם נביא בישראל, אבל באומות העולם קם ומנו בלעם כו' והשיב לו מפסוק: גם זה לעומת זה וכו'. עד שאפילו כשיש קדושה בטומאה אסור ללמוד אותה שנאמר: ומעץ הדעת טו"ב ור"ע לא תאכל; ויובן אף שאגוז גימט' טוב, הואיל ויש בו קליפה גי' ח"ט אין אוכלין אותו בר"ה, ונענעו לי ראשיהם הגאוניס ההם.

על שדים ספדים (שם לב, יב)

מכאן המתודה יכה בידו על כל חטא וחטא על החזה (הגה' דר״ע).

את עם נועז לא תראה (שם לג, יט)

רש"י: כמו לועז, אלו אשור ובבל שאין לשונם לשון הקודש. (שמעתי ממורי, פעם אחת היה המלך בן הדד שאל לחכמי ישראל, במה אתם יודעים שלשון הקודש הוא מובחר הלשוונות וראש לכל הלשוונות ומדברים בלשון הקודש בשמים. השיבו לו, קח ב' תינוקות מיום שנולדו ומן עליהם השגחה, שלא ידברו עמם בשום לשון אפילו בלשון הקדש עד שבע שנים, כי אז באה הבינה לתינוק להבין כל הדברים משבע שנים ואילך ותראה שלא ידברו לסוף שבע שנים אלא בלשון הקודש. ועשה המלך כן ולקח ב' ילדים ישראלים ביום שנולדו זכר ומל, וגם נקבה לקח, והושיבם בבית אפל ולא נתן להם לאכול ולשתות אלא הוא בעצמו, ולא דיבר עמהם כלום, כפי צווי החכמים, כי החכמים ציוו ליקח בני ישראל ולמול את הזכר ולא דיבר המלך אפילו בלשון הקודש עם הילדים עד סוף שבע שנים, ולבסוף לקח אותם מהחדר הזה ודיבר עמהם בלשון הקודש והשיבו לו הילדים על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון בלשון הקודש ולא הבינו שום לשון לעז. ואמר

לי מורי, שדוקא עד שבע שנים כי אז הספירה בינה שולטת על אדם. עוד לקח המלך ב' ילדים ערלים ולא ישראלים ולא מל את הזכר והושיבם ולא יכול הזכר לדבר כלום אלא הי' מרמז כאילם עד שלמדו אותו לדבר, והנקבה זיברה בלשון הקודש, ומי שיש לו מוח בקדקדו יבין הדבר על פי שכלו, כי הקב"ה נתן לאדם מעלה עליונה מבהמות וחיות כח המדבר, ואפילו מיום הולדו הוא יושב סגור במחשכים ונפרד מבני אדם, כח המדבר אין נפרד מאתו, ומה שלא יכול הילד ערל לדבר, נס היה משום שלא היה נימול (הגה' דר"ע).

אני ה' דובר צדק מגיד משרים (שם מה, יט).

נתתי לכם התורה שכל האומות מתאויים ללומדה כי היא נתונה בלשון הקודש, שאם היתה נתונה בלשון אחר אין כל האומות מתאויים ללומדה כי הלא שבעים לשון יש, ויש שמתאויים ללשון זה ויש ללשון אחר, אבל ללה"ק כולם מתאויים, לכן אמרו: התורה נתונה בשבעים לשון, כלומר, שכל האומות מתאויים לפרש התורה כל אחת על לשונה משום שהיא לשון הקודש, וזהו, מגיד משרים, שישרה בעיני כולם (הגה' דר"ע).

ונשבעת חי ה' באמת (ירמי' ד, ב)

כל מקום שאמרו הנביאים חי, להודיע שלא להאמין כי אם בהקב"ה שהוא חי עולמים ואין להרהר אחריו, אבל לא באותו שאומרים שמת ואחר מיתתו נתחי' (עמי הוד).

ונבחר מות מחיים (שם ח, ג)

ניבא על העתיד, שיקומו עמים ויאמרו אחר מיתתו נעשה חי ויבחרו אותו להם לע"ז (עמי הוד).

שבתך בתוך מרמה (ירמיה ט, ה)

...במרמה כלומר בחכמה של תורה לא מאנו לדעת וכן במרמה גבי יעקב לשון חכמה הוא כי ראה יעקב שיצחק מברך עבור האכילה ונתירא יעקב שמא יבא עשו ויתן ג"כ ליצחק לאכול ויברך יצחק גם לעשו מה עשה יעקב הלך ונתן ליצחק לאכול לבסוף המזון אפיקומן שבאותו זמן פסח היה ושוב לא רשאי יצחק לאכול עד למחר וע"כ אמר יצחק בא אחיך במרמה כלומר בחכמה שנתן לי אפיקומן, ועוד במרמ"ה בגימט' אפיקומן, וכן במרמה גבי שמעון ולוי בחכמה הוא שנתיראו להרג אותם קודם שימלו שכם וחמור ובני עירם שלא יבואו האומות על יעקב ועליהם למלחמה מה עשו שמעון ולוי נתנו להם עצה למול ונעשו ישראלים ואז הרגו אותם ולא באו האומות להלחם

כי אמרו האומות ישראלים מתגרים זה עם זה ומה לנו להכניס ראשינו ביניהם. (סוד מישרים).

ובית משתה לא תבא לשבת אתם לאכול ולשתות (טז, ח)
 ... כל משקה לא ישתה אדם אלא מיושב חוץ משקה היוצא מזיע שריפת היין או שאר מיני דגן או פירות ישתה אף מעומד, ובשעת הדבר ח״ו ישתה משקה זו דוקא מעומד ואל ישב כלל אלא ילך ויעמוד אנה ואנה כמו שנא' ויעמוד אהרן וכן פנחס, כי המשקה זו ג״כ מאויר האש בא ע״כ יועיל לילך ולשתות באויר העולם אבל שאר משקה מתמצית עשויה לכך לא ישתה אלא מיושב ושאר משקים אינם טובים בעת הדבר כמו משקה זו דלעיל. (הגיה דר״ע).

והשיבותים על הארץ הזאת (כד, ו).
 ... והם המה אשר אפילו עתה בשעת החורבן מתאווים לישוב בארץ-ישראל (עמק השם).

ביום צום (לו, ו)
 זה ר״ח כסלו והוא ירח תשיעי לירחים וכל חטאים שאדם עובר מר״ח ניסן עד תשרי מוחלים לו ביום כפור כשעושה תשובה וכשלא עושה תשובה ממתנין לו מיו״כ עד ר״ח כסלו שהוא מ' יום נגד מ' יום של קבלת הלוחות והו' ט' חדשים, ועל זה נא' הרה עמל. (סוד מישרים).

תער הגלבים תקחנה לך והעברת על ראשך ... ולקחת משם מעט במספר וצרת אותם בכנפיך (יחזקאל ה, א-ג)
 מכאן רמז שהמספר שערך לא יזרוק אותם, אלא יגנוז, שכל מה שנאמר במקראות האלו הוא לרעה (סוד משרים).

הנשר הגדול גדול הכנפים ... מלא הנוצה ... בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז. את ראש יניקותיו קטף (שם יז, ג-ד)
 ראש יניקותיו קטף סמוך לגדול כנפים, הנה אודיעך המספר שערות ראשו אל יזרוק אותם אלא יגנוז או ישרוף כי שמא לכשיזרוק יקחו העופות לעשות להם קן מהשערות וגורם כאב הראש, וח״ו סכנה היא המביא לידי שגעון (סוד משרים).

הפכת מספדי למחול לי (תהלים ל, יב)
 אמר מרדכי וכל ישראל (רש״י בשם רבותינו). מכאן שמותר לעשות חתונה בפורים (הגה' דר״ע).

שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים (שם קכ"ו, א).
...משל למה הדבר דומה, למדינה אחת שלא קיבלו עליהם מלך
שהיה אדון מכבר אלא כך מנהגם, שהיו כמה רוכבי סוסים הולכים על
פרשת דרכים, וכשמצאו איש עני ואביון היו משכרים אותו האיש
במשקה המביא עליו שינה ונפל וישן ומיד לקחו אותו הרוכבים
והביאו למדינתם והביאו אותו לבית המרחץ וכבסו והסיכו אותו מכל
מיני בשמים והביאו לבית והשכיבו אותו במטת המלך והוא ישן ג'
ימים ולא ידע מכלום מה נעשה לו והשרים הסריסים מכוונים לשרתו
עומדים שם והצופים ג"כ על השער המלך כמנהג המלך, ומיד כשזה
העני קם ממטתו באו הסריסים והשרים כלם ומשתחווים לפניו
ושואלים אדונינו המלך מה אתה מבקש והוא רואה עליהם ומשתומם
ומתבונן והנה שוכב במטת המלך ואומר בלבו מה הוא זה יודע אני בי
שהייתי עני ואביון והייתי נע ונד ועתה אני שוכב במטת המלך ושרים
סריסים אותי ומשרתים אלי וכל טוב המלך בידי, ומשיב הוא בלבו אין
זה כי אם כך שלא הייתי מעולם עני אלא הייתי מלך והעניות הוא
חלום חלמתי, ולבסוף שלש שנים כשהגיע העת ששרי המדינה נאספים
כולם ליום הוועד להמליך עליהם מלך אחר כי כל ג' שנים היו
ממליכים מלך אחר בזה המנהג ומה היו עושים היו משכרים את זה
המלך הראשון במשקה זו עד שלא ידע מכלום ולקחו הבגדים שהיו
עליו בעניותו והלבישו אותו והניחו אותו על המקום שלוקח משם
קודם שנמלך, וזה המלך קם וניער והנה הוא שוכב על גוש עפר
ומתמיה מה זאת בכאן הייתי שוכב מקדם ואחר זאת הייתי מלך
ועכשו אני שוכב עני ואביון כמקדם, ואומר בלבו אין זה אלא כך שכל
ימי הייתי עני ואביון והמלוכה היא בחלום נדמה לי ואינה במופת,
וכזה היו נוהגים בני המדינה להמליך כל ימיהם. ונזדמן פעם א' לקחו
עני על פרשת דרכים וגם לו עשו כמנהגם והביאו למדינתם ועשו לו
כמנהגם והנה הוא מזדעזע כשניער משנתו ומפליא מאד ושתק שנה
תמימה ולא דיבר להם רק ראה שכולם שומעים גזירתו ומשרתים לו
וכל האוצרות בידו ומה שגוזר בדין מקיימים, והמלך ההוא חכם היה
מה עשה לקח אחד מסריסיו והביאו לחדר ואמר לו הנני משביעך בחיי
עד כמה פעמים שתגלה לי מה זאת שאני רואה במדינתם דבר פלא, כי
יודע אני שהייתי עני ואביון כל הימים ועכשו אני מלך ולא תאמר
שזה חלום חלמתי שהייתי עני זה אינו כי יש לי המכות והאותות
בגופי שנפלתי פעם א' לבירא בימי עניותי והמכה הזו נרפאת והסימן
עדין יש כמו שהי' בעניותי וא"כ אינו חלום ועל כן תאמר לי האמת
ואמליכך למשנה ואם לאו אחת דתך להמית. והנה זה רואה כי כלתה

אליו הרעה ומיד אמר למלך את מנהגם שכך נוהגים כל ימיהם ולעת ג' שנים חוזרים אותו למקומו הראשון, ותדע שכל החדרים יש לאדני המלך מפתחות השערים חוץ לחדר אחד שאין לו מפתח כי שם המלבושים של המלך שהיה מלובש בעניותו וכשחוזרים למקומו מלבישים אותו במלבושים הראשונים שהלך בעניותו ומיד המלך שתק ונבהל והלך לחדר הזה ומצא כדבריו ומיד הלך המלך ומצא עלילה על כמה שרים הראשונים במלכות וצוה להרוג אותם והמליך את זה למשנה ומה עשה עוד שלח למדינות רחוקות וקנה שם עיירות וכרכים ועבדים ושפחות וצוה כך לאותם העבדים שקנה במדינה אחרת שלזמן ועת הזאת יבואו לנגדו וימצאו אותו בזה המקום מלובש בבגדי עניות. והנה בא הזמן וישתכרו בני המדינה זו המלך במשקה זו ונרדם המלך והלבישוהו בבגדי עניות והניחו אותו במקום הראשון והלכו להם, ומיד באו השרים ממדינתו שקנה הוא כאשר פקד אותם ולקחו אותו והביאו אותו למדינתו ולעירו שקנה וניער משנתו וישב שלו והשקט ושאנו, ובני המדינה חוזרים לראות המטמונות והאוצרות לאחר שחזרו מהמלך ולא מצאו כלום כי המלך לקח הכל, אף כך בני אדם אין משימים על לבם אלא כזאת כשבאים בעוה"ז רואים שהם שולטים על כל בהמות וחיות ואומרים בלבם שזה מכבר היו ערומים ועפר מן האדמה אינו אלא חלום, וכשמתים ומניחים אותם שוב על העפר ממקום שלוקחו ראשונה ונבראו אז אומרים על עוה"ז שהוא חלום והעולם של כבר הוא עולם של עתיד כלומר ממקום שנתן לו הקב"ה את הנשמה הוא עולם האמיתי ואין שם בג"ע כ"א חסידים וערומים בדעת, אבל החכם מה הוא אומר כשבא לעולם הזה וחושב בלבו אין זה חלום שהייתי עפר מן האדמה כי אני רואה האותות בגופי מה שהיה כבר בעניותי כלומר הנפש והגוף כמו שהיה מקדם מבטן אמו עדיין נפש ושואל ליצ"ט ואומר לו יצ"ט כל המפתחות בידך חוץ ממפתח של הנשמה זהו המלבוש הראשון וכשאתה מת לוקחים אותך ומשיבים אותך על מקומך הראשון על גוש עפר וכששמע החכם את זאת מה עשה הלך וקנה לו עיירות וכרכים כלומר נתן צדקות ופיאר לעניים ואביונים וביקש מהקב"ה שכשיביאו אותו לקברו יבאו המלאכים ויניחוהו על משכבו בשלום. ומיד כשמת באו המלאכים והוליקוהו על מקומו בשלום. כך ישראל עתה בגלות עניים ואביונים וכישובו לציון יאמר על העניות והעבדות היינו כחולמים אבל החירות הוא במופת. (סוד מישרים).

(אמר המעתיק: וכן בענין הזה שמעתי מהרב הישיש והגאון מ"ו

רבן של בני הגולה ש"ב אב"ד דק"ק פראנקפורט דמיין מהור"ר שמואל נר"ו מקראקא).

בקום עלינו אדם (קכ"ד, ב)

... נתנבא על העתידות שיאמינו האומות בבן אדם. (עמק השם).

כי טוב סחרה ... (משלי ג, יד)

שכל צלמי ע"ז יכולים לישא וליתן בהם, אבל באמונתנו אין שום משא ומתן.

מעשה שהי' פעם אחד היה רופא חכם בבית השר ושלטון, ומכר צלם ע"ז, אמר לו השר, איך מלאך לבך למכור בביתי ע"ז לישא וליתן אלקי ע"ז של אמונתינו והשיב לו הרופא, אם יבא לידך אלקינו תמכור גם אתה אותו (עמק השם).

אמר המעתיק: ועל זה נאמר: איש חכם נשפט את איש אויל ורגז ושחק ואין נחת לאויל.

ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה (שם ט, יח)

הבוטח עצמו על הרופאים יורד לעמק שאול (הגה' דר"ע).

במספר ירחים אל יבא איוב (ג, ה)

הנה כל החדשים אין מונין אלא מר"ח וקללתו היתה על סוף חודש, ולא יבא בו רינה, על כן אין עושין נשואין סוף חודש דהיינו אחר טו"ב יום בחודש שנאמר בהיות טו"ב אל תקרא רע, כלומר אל תקרא מקראות חתנים כי רע הוא, וכן בר"ה אין עושין נשואין שנא' אל יחד בימי השנה ונגזר עליו בר"ה בתשרי. (סוד מישרים).

אני ראיתי אויל משריש (איוב ה', ג)

מכאן עבדקן שוטה הוא (הגה' דר"ע).

בני אברהם יצחק וישמעאל ... ויולד אברהם את יצחק

(דהי"א, א, כח-לד)

הכפיל הקרא, וכן, אלה תולדות יצחק בן אברהם, אברהם הוליד את יצחק. כי משנה ערוכה במסכת גיטין דף ע"ז היוונים חתימתן למפרע, כשחתם יוסף בן שמעון משמע שמעון בנו של יוסף, ונמצא אילו כתב רק יצחק בן אברהם היה משמע ליוונים אברהם בנו של יצחק, לכך כתיב, אברהם הוליד את יצחק, ולכך כתיב: בני אברהם יצחק וישמעאל, ולא כתב יצחק בן אברהם והכפיל לומר שעיקר תולדות אברהם - יצחק (עמי הוד, בשם אבי העזרי).

הוא היה עם דוד בפס דמים (שם יא, יג)
 רש"י: בפס דמים שם מקום, ובשמואל באפס דמים.
 בפס דמים – ממון מעט ופס בלשון ערבי מעט (הגה' דר'ע).

ביום השמיני עצרת (דה"יב ז, ט)

(שמעתי אני המחבר ספר זה **אגודת שמואל** מפי אבי החסיד מורי הגאון ז"ל שקיבל מאבותיו לומר בתפלה של שמיני עצרת וש"ת שמיני עצרת החג הזה ולא להפסיק בין שמיני לעצרת ולומר שמיני חג עצרת הזה כי לא כתיב אלא שמיני עצרת והיאך מוסיף התיבה מה שלא כתוב בתורה לכך כשאומר שמיני עצרת חג הזה תרתי משמע או שמיני עצרת חג הוא עליה קאי ואי לאו אסוכה קאי).

(וכן נהג דודי החסיד מפורסם הגאון מוה"ר ליב ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק לבוב ודק"ק פרעמסלי, ואחיו הגאון אב"ד ור"מ מוהר"ר אורי ז"ל אבד"ק באדקי וכן דודי הגאון החסיד מוה"ר ליב ז"ל בן אבי זקני מו"הרר יצחק מאסטר סג"ל זצ"ל אבד"ק ווילקאוויסק).

וינס לכישה (כה, כח)

(עיין קושיית רש"י)

... (דברי המעתיק: נ"ל דלא קשה מידי כי הוא נקרא מלך לענין שלא היו רשאים להמליך אחר במקום אמציהו אביו כל זמן שהיה בלכיש, וא"כ גם עוזיהו נקרא מלך בלא תגא בעוד שאביו הי' חי בלכיש, ומצאתי און לי ב„הג'ה דר'ע“ במלכים-ב' י"ג י' וז"ל: בשנת שלשים ושבע שנים וגו' יהואש בן יהואחז מלך שתי שנים בחיי אביו יהואחז בלא תגא ועשה הטוב והישר בעיני ה' והוא מושיע לישראל ושש עשרה שנים עשה הרע ובאותן י"ו שנים נלחם עם אמציהו וג' שנים בחייו מלך בנו ירבעם ובאותם ג' שנים עשה שנה אחת הרע ושתי שנים הטוב ואלישע חלה קודם י"ו שנים באותם ב' שנים שמלך יהואש בחיי אביו ובישר לו שהוא מושיע לישראל מיד ארם, ובשביל שעשה ירבעם בנו הרע שנה אחת שהיא י"ו לאביו תלה שנה זו ליהואש אביו וחשב לו י"ז שנים אע"פ שלא מלך אלא ט"ו שנים דהיינו ב' שנים בחיי אביו יהואחז וי"ו אחר מותו ובאותן י"ו מלך ירבעם בנו ג' שנים ובאותן ג' שנים עשה שנה אחת הרע ותלה הקרא באביו שנה זאת ושתי שנים עשה הטוב והשיב את גבול ישראל וגו' וכדפרישית ולבסוף חשב לו גם השנה ההיא שנאמר מלך ירבעם כו' ארבעים ואחת שנה והשנה ההיא שעשה הרע נמנית לו בדברי הימים הנגזזים בלשון זה מלך ירבעם ארבעים

שנה ושנה אחת מלך בחיי אביו כלומר לחרפתו שעשה בשנה ההיא הרע כפל ממה שעשה אביו ב"ו שנה. ע"כ דברי „הג"ה דר"ע".

דברי המעתיק: לפי זה מתורץ מה שקשה לרש"י במלכים ב' י"ג ובמלכים ב' ט"ו ח' על סדר עולם. ודוק.

* * *

עברו כחמשים שנה מאז הדפיס ר' שמואל דלוגאטש את הליקוטים באמשטרדם והנה יצאו עליו עוררין במדינת אשכנז. במשך חמשים השנה הללו חזרו ונדפסו ליקוטים הללו במדינת אשכנז בתוך מהדורות „המגיד": בוילמרשדורף תע"ז (הנ"ל), בפרנקפורט דאדר ת"ץ, ושתי פעמים בזולצבאך בשנת תצ"ז ובשנת תק"י, ואף על פי שהן במהדורת ר' שמואל בעצמו והן במהדורות באשכנז נדפסו הסכמות רבנים, ובהוצאת תצ"ז השתתף אפילו רב (ראב"ד בק"ק שנייטוך). מכל מקום קפץ על המדפיס בזולצבאך, רוגזם של מערערים על הליקוטים, שקחו על הכנסתם לתוך פרש"י. משום מחאות אלו לא הכניסם המדפיס דזולצבאך במהדורה השלישית שהדפיס בשנת תק"ך ופירסם מעבר לשער התנצלות כפולה, הן מדוע לא הכניסם במהדורה זו והן למה הכניסם בשתי מהדורות הקודמות, והרי דבריו:

„אמר המדפיס. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכל מגמת נפשי בהדפסתי ספר „המגיד" הלז להוציאו לאורה בתכלית השלימות. ובראותי שזה הספר נדפס כבר ב' פעמים עם איזה ליקוטים שהובאו תוך פרש"י, והמחברם קראם בשם „אגודת שמואל", ולפ"ד מ"ש בהקדמתו הביאם ממדינות רחוקות י' וליקטם מספרים אשר לא נודע זכרם במדינות אלו, חשבתי דרכי לא טוב אני ממדפיסים הראשונים וגם אנכי לא נופל מהם ומוכרח אני להדפיס ג"כ הליקוטים כדי להוציא עצמי מן החשד פן יאמרו הבריות שלא באתי להוסיף על הראשונים אלא לגרוע מהם כדי למעט הוצאות הדפוס כי רבה היא. בגלל הדבר הזה הדפסתי פעם הראשון י"ר ונ"א (=נביאים ראשונים ונביאים אחרונים) עם ליקוטים הנזכר. ובאותו פעם טרם שהדפסתי תרי עשר וכתובים י', הנה חזות קשה הוגד לי מפי חכמים ונבונים יודעי דת ודין שיש בלבם עלי על אשר מלאני לבי להדפיס הליקוטים בלי שאלת חכמי הדור. ובאמת אמרו טעמם ונימוקם עמם, כי אותם הליקוטים אין להם על מה שישמכו והמחבר לא הי' בר סמכא ועתיד הוא ליתן את הדין שעירב

13. אין זה נכון. בהקדמתו אינו כותב שהביאם מארץ רחוקה אלא שירשם מאבותיו, כנ"ל.

14. ברוב מהדורות „המגיד" מקומם של תרי"עשר הוא בכרך כתובים, אחרי „נחמיה" או אחרי „דברי הימים" ולא ברור לי טעמו של דבר.

דברים של חול בקודש תוך פרש"י ז"ל והרואה סובר שאותם הדברים ג"כ מפרש"י ז"ל¹⁵ ויתלה בו בוקי סריקי, ח"ו, פה קדוש יאמר דבר זה, ומי שדעתו משובשת ואינה צלולה ומיושבת עליו יבא לטעות ויאמר הן הן גופי הלכות, מדות שהתורה נדרשת בהן, והטועים בזה יקחו להם דוגמא לדורות לדרוש כמו כן ויחפאו על דברי הנביאים והכתובים דברים אשר לא כן ואין לנו חלול השם ב"ה ותורתו הקדושה גדול מזה. ובשמעי דבריהם כי נעמו הצעתי לפניהם כי אל יאשימוני כ"כ כי לא במרד ולא במעל עשיתי זאת, חס לזרעא דאבא למיעבד הכי, כי לטובה היתה כוונתי. גם ספרתי להם כל המאורע, הני הרפתקי דעדו ומטו עלי זה מקרוב עד שהמקום ב"ה הוציא כאור צדקי ומשפטי כזהרים¹⁶. ולרוב הטרדות וגודל הטרחות לא הי' פנאי לשאול פי חכמי הדור וליקח עצה מהם על ענין הדפסת הליקוטים הנ"ל, ואחרי שהתנצלתי עצמי לפניהם קבלו דברי. ואף באמת הייתי מיד כמצווה ועושה ולא הדפסתי אותם הליקוטים בתרי עשר וכתובים. אך אחרי הדברים האלה, וכל אחרי מופלג הוא, באתי בידים שניות לקדש והבאתי ספר „המגיד" הלו פעם שני על מזבח הדפוס, ומרוב טרדות שהקיפוני נסתם ממני החזון והזרתי והדפסתי הליקוטים הנ"ל. ובאשר שזיכני ה' להדפיס את המגידים פעם שלישית, אמרתי: אל אעבור על לא תסור כפי אשר יורוך, שלא אכזה ח"ו בגחלתך, ומהאי טעמא לא הבאתי אותן הליקוטים כלל וכלל, כי לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם, כי אין להם עיקר, לא שרש ולא ענף ולא שום צד ופנים בתורה, כי דברי הבאי המה, ומה שהדפסתי בפעם הראשון ובפעם שני היה כשגיאיות מי יבין, וה' הטוב יכפר בעדי, כי שגגה היא בידו.

כ"ד הקטן משלם זלמן יצ"ו בן המנוח
התורני המפורסם מוהר"ר אהרן ז"ל.

חבל, שלא הגיד לנו מי היו המוחים ולא פירט את טענותיהם נגד הליקוטים. מסתבר, אמנם, שהמחאות לא עשו רושם גדול, שהרי בנו של המדפיס, ר' אהרן, ונכדו ר' זעקל, כשעבר הדפוס לידם, הדפיסו בשנת תקנ"ד את „המגיד" והכניסו מחדש את כל הליקוטים.

* * *

בדוגמאות שהבאתי (במאמרי שם, עמ' קעב) יש אחת על הפסוק, ויצא חוטר מגזע ישי המתחילה: „אמר המעתיק" (=ר') שמואל דלוגאטש), בענין חט וטוב ששניהם בגימטריא י"ז. ליקוט זה הכניסו המדפיסים בכמה וכמה מהדורות של נביאים אחרונים, ואפילו באלו

15. כבר כתבתי לעיל, שהמלקט סידר את הדפסת הליקוטים באופן כזה, שלא לתת מקום לטעות ולייחס את הדברים לרש"י עצמו.
16. על הרפתקאות שלו — ע"י מאמרו של ד"ר מ' וויינברג: די העברעאישע דרוקערייען אין זולצבאך" (גרמנית).

שלא הכניסו את הליקוטים, ואפילו במהדורת זולצבאך תק"ך הנ"ל, שהמדפיס כותב במפורש שלא הכניס בה את הליקוטים – אבל ליקוט זה הכניס, ועד לדפוס הרב שפירא בסלאוויטא ולדפוס ראם בוויילנא הגיע, אבל המדפיסים לא השכילו להדפיסו כהוגן והמשתמשים במהדורות אלו משתאים לדעת מי הוא מעתיק זה ומה טיבו על פסוק ויצא חוטר? הגדיל והסכיל לעשות המדפיס בווארשא, שהדפיס „מקראות גדולות” עם ל"ב פירושים ובכל המהדורות של מקראות גדולות אלו, משנת תרכ"ו ואילך, הדפיס רק חצי הליקוט ומסתיים כך: „ותרצתי על פי הזהר מה שהקשה ר"א את אביו רשב"י". והמעייין עומד ותמה: מה הקשה ומה תירץ? עד היכן הגיע שרירות המדפיסים!

על פסוק זה, ויצא חוטר. יש ארבעה ליקוטים, שלשה מתוך ספרים, והרביעי – של המעתיק עצמו. שנים מהם הבאתי במאמרי שם, ובכדי שיהי דבר שלם, ואגב יובן גם שייכות דברי המעתיק לכאן, הריני להביא בזה גם שני הליקוטים הנשארים:

ויצא חטר... (ישעי' יא, א)

גבי עגל כתיב: ויצר אותו בחרט. מלמד שדעת אהרן היתה לעכב הדבר והיה מיצר את כל אחד ואחד מישראל ואמר להם שאין יכול לעשות להם ע"ז עד שיתיר לכל אחד ואחד הנדר של נעשה ונשמע על פי חרט"ה. מיד קבצו כולם ופתחו בחרטה ולא המתינו עד שיתיר לכל אחד ואחד והוכרח אהרן לזרוק הזהב באש, וזאת גרמה לחורבן הבית, ועל זה מקונן ירמיהו איכה יועם זהב, ועדיין לא נמחל העון עד שיבא משיח, שנאמר: ויצא חט"ר אותיות חר"ט. (עמק השם).

ויצא חטר...

בעגל כתיב: ויצר אותו בחרט. לקח אהרן ר' משקר ונתנה בין אותיות ח"ט ונעשה חר"ט ונשאר ש"ק ומסר להם סימן, על ידי ח"ט עגל שצרתי בחרט"ט ילבשו ש"ק, שזה גרם לחורבן הבית, שנאמר: חט חטאה ירושלים, ועל כן הפך ישעיהו אותיות ח"ט ואמר: ט"ח עיניהם מראות, כדי שיתהפך אח"כ מאותיות חר"ט חט"ר. ובשביל שעשה אהרן העגל נתקרבה אות א"ה משמו לגבי ח"ט וזה שאמר משה: חטא"ה גדולה, וכן ירמיהו אמר: חטא חטא"ה ירושלים, כלומר, שזה גרם לחורבן הבית וירושלים, ונשארו מאותיות אהר"ן ר"ן, שזה גרמה לו שקמו ר"ן איש עדת קרח לחלוק עליו. ולקח ישעיהו ר' מחר"ט וקירבה לאותיות ח"ט ואמר: ויצא חט"ר, כלומר, שעון העגל לא יכופר עד ביאת המשיח. ועוד, שלכך נתן ר' בסוף התיבה אחר ט, משום שהאותיות

שבין ט' לרי"ש הם: ק"צץ סע"ף ספע"ן נ"ם מל"ך מלכ"י, כלומר, שיבאו על ישראל צרות, שיקצף ויסעף ויפסע אותן הקב"ה עד לעתיד שיאמרו מלך הקב"ה מלכי. ועוד יו"ד קרובה לטי"ת, ק' קרובה לרי"ש ואותיות מנצפ"ך ביניהם, כלומר, חט"י אותיות טח"י, קר"ש אותיות שק"ר ע"ש טח"י תפל ושק"ר ועברו על כל מה שאמרו הצופים. (סוד משרים).

ומכיון שהמדובר בליקוט זה, הוא בענין אותיות חט שבתבית חטר – הסמיד המלקט לזה מה שהקשה ותירץ בענין אגוז בגימטריא חט ובגימטריא טוב.

דברי הימים ב לו

אֶל־כַּבְּנוֹת בָּת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּירוּרָה מִי בָנִים מִגִּלְגָּל
שָׁאוּתָהּ מֵלֶחֶי עָמוּ וְנָצַל :

וְהוּ בָּל עָמוּ שֶׁל הַיָּרֵב וְנֹא לַכְּנוֹת נִתְּנוּ אֵלֶי
בִּירוּשָׁלַם .

הַיָּרֵב וְנִתְחַוֵּק

סָבִים הַסְּסִיקִים שֶׁל סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּרֵב
אֵלֶּה הַיָּרֵב שֶׁמֵּת וְשִׁשִׁים וְחִבְשָׁה :

נִשְׁלַם פִּירוּשׁ דְּבָרֵי הַיָּרֵב בְּעוֹרֵת הַשֶּׁשׁ

זו נודע בשעריה הראשונים • יצתה אודע לאחתו
אף כלתרוניה : וְ אֶתֶן תּוֹדָה לַיָּרֵב בִּירוּשָׁלַם עַד כְּלוֹם
דְּנִים שֶׁעָרְזוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא נִוְלָה הַכְּנִים
קְדוּמִים • לִי שִׁים עַל עֵצוֹתֵי כְּבִל דִּכְמוּנִים • וְהָיוּ
שֶׁתְּעַלֵּי לִכְרִיב הַמַּעֲבָדִים הַיָּרֵב • לִי עַת כּוֹשֵׁת • כֹּל דָּלַע
יִסָּר הַמְּקַרָּא עַם הַשְּׂרָבִים • וְ כִּי מֵיִרְתִּי לִהְיוֹת עַל
פְּנֵינִים • וְ חוֹנֵי וּמְלִיחָה הֵן עֲלוּנִים • וְ כִּי הַלְּמִן
לְדִיקִים בְּשָׂמוֹת עוֹנִים • וְ כִּי יִהְיֶה מְלִיקוֹ עֲשֵׂה הַנְּחִימָה
אוּ קִינִים • כִּי דִי הַטּוֹדֵר בְּשִׁלְחַת כְּשִׁים •
בְּשִׁיעָרָה דְּעִיָּלָה וְלִי בְּשִׁיעָרָה אֲכִסִּים טִי הַנְּעִר • דְּנִיָּה
לִינִים חִימִים נִשְׁמָרִים לִינִים חִבְשָׁה • לִינִים הַקִּינִים
שְׂמוּאֵל • נִחַ"ל סֵפֶר הַגְּדוֹל וְהַגָּמוּל הַסְּסִיד הֵן
שֶׁמֶרֶד טַהֲרָה לִי לְעוֹשֵׁת חֶקֶת הַרְלִינִי לִי וְנָצַל מִן
הַגָּמוּל הַמְּשֻׁשׁ הַגָּמוּל כֹּל בְּנֵי הַגְּדוֹלָה
הַרְלִינִי חִבְשָׁה אוֹבְרָלֵךְ

מִתְחַוֵּק :

עַל יְדֵי הַיָּרֵב הַיָּרֵב בְּכִלְמַת הַקְּדוּשָׁה
וְעַתָּה שֶׁמֶרֶד טַהֲרָה לִי לְעוֹשֵׁת חֶקֶת הַרְלִינִי לִי
וְנָצַל מִן הַגָּמוּל הַמְּשֻׁשׁ הַגְּדוֹלָה

ספר זאת תורת האדם

א

הביבליוגרף שמואל ווינר רושם: „זאת תורת האדם [מוסר במליצה ובחרוזים] חברו הרב המגיד מוה' אהרן בר' יהודה הלוי מ"מ ומ"צ באלעקסניץ... תוצאה הראשונה אולי נדפסה באלעקסניץ או בזאלקווא, וברשימת רוסט נמצא חמ"ד משנת תקע"ט" („קהלת משה" 3348/ז).

ח. ד. פרידברג, כדרכו לסלק סימני שאלה, וספיקות שהניחו קודמיו להפך לוודאות, וספרו הרי הוא כולו וודאי, הפך גם כאן („בית עקד ספרים" הוצאה שניה, ז/ז) את ה„אולי" של ווינר לוודאי ורשם: [אלעקסניץ, תקכ"ט]. זאלקווא [תק"ס]. במציאותו של דפוס אלעקסניץ אני מפקפק. השערתו של ווינר על דפוס אלעקסניץ באה לו, מן הסתם, משום שהמחבר הי' מ"מ באלעקסניץ, אבל בדפוס זאלקווא (אשר ווינר לא ראהו) הרי אין שום זכר שהספר כבר נדפס מקודם באלעקסניץ, והרי רשימת דפוס זאלקווא:

זאת תורת האדם. חברו הרב המגיד משרים מ' אהרן הלוי שהי' מ"מ' ומורה צדק באלעקסניץ בעל המתבר חסדי אבות². נדפס פה ק"ק זאלקווי. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... פראנץ השני יר"ה³. חש"ד [12] דף. 32°.⁴

בקולופון: הבח[ו]ן החשוב כמהר"ר זאב; הדרוקר יוסף מק"ק זאלקווי.

1. מגיד משרים. מלשון „שהיה" משמע שהספר נדפס אחרי פטירת המחבר או אחרי שעבר לעיר אחרת.
2. זאלקווא, תקכ"ד.
3. עלה על כסא מלכותו, בשם קיסר רומי פראנץ השני, בשנת תקנ"ב. סוף תקס"ד הוסיפו לו תואר חדש: קיסר אוסטריה פראנץ הראשון. סוף תקס"ז נתבטל התואר קיסר רומי פראנץ השני ומשנת תקס"ז ואילך התחילו להשתמש בתואר החדש: קיסר אוסטריא פראנץ הראשון, ואם כן נדפס ספר זה בין תקנ"ב לתקס"ז, ואינו מבין מנין יצא לו למר פרידברג שנת תק"ס דוקא?
4. בטופס שראיתי (בספרייה הלאומית בירושלים ת"ו) מטושטש שם המדפיס על ידי חותמת הצנזורה הרוסית של גזירת הספרים בשנת 1836, שהונחה על השורות עם שם המדפיס. יכולתי לברר רק השם „גרשוו" ואם כן המדפיס הוא גרשוו בר' זאב וואלף לעטעריס. משום מיעוט כמותו של ספר זה הדיפטיחוה בתבנית זעירא, כגודל 32.

את מהדורת חמ"ד תקע"ט שברשימת רוסט רשם פרידברג: פוריץק [כך, בלא סוגריים] תקע"ט, כאלו מפורש על השער שנדפס בפוריץק, וטעה בשתיים: הספר מונח לפני והוא תמ"ד, ומי שהתמחה בדפוס רוסיא שנדפסו לפני גזירת הספרים בשנת 1836 ודאי שיכיר שספר זה הוא דפוס סדילקאב ובכל אופן לא דפוס פאריץק. עולה על גביהן טעות שלישי, שרשם שני ספרים שונים כשתי מהדורות של ספר אחד, שכן דפוס זאלקווא חש"ד ודפוס חמ"ד תקע"ט אף על פי ששוים בשמם ומחברם אחד ועניניהם אחד (שניהם ספרי מוסר) וסגנון אחד לשניהם (חרוזי-מאקאמה), הם שני ספרים שונים ודפוס חמ"ד תקע"ט הוא הוא הדפוס הראשון של ספר זה. והרי רשימת ספר זה:

1] **זאת תורת האדם** הוא מראה לטושה אשר בה יתראה האדם איך הוא בשפל המדרגה מיום בואו אל העולם עד צאתו ... הוא גרוע מכל חי אשר על פני האדמה בעודו בחיים חיותו, ק"ו במיתתו ... ויוכרח ליתן דין וחשבון לפני אדון כל ... חברו הרב המגיד מק"ק אלעקסניץ ה"ה הרבני המופלא מו"ה אהרן בעהמ"ח ספר חסדי אבות וספר תולדות שמים וארץ על פרק שירה ופירוש על הגדה ועוד חיבור על התורה ... הובא לבית הדפוס ע"י נכד המחבר הרבני המפורסם מו' שמואל צבי הירש בן המנוח הרבני המפורסם מוה"ר אלעזר הלוי זצ"ל. להוי ידוע שיש תחת ידינו עוד הסכמות על חדש (?). חמ"ד [סדילקאב?]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאוולאוויטש ... בשנת זה **ספר תולדות אדם לפ"ק** [תקע"ט]. [22] דף. 8°.

הסכמות: הרב משה בערין בלום אב"ד דק"ק ווישנאוויץ שהי אב"ד דק"ק קאסניטין ישן, מיום ה' י"ג כסלו תקע"ט: הרב מנחם נחום הלוי איש הורוויץ ראב"ד דק"ק זבאריז, מיום ב' כסלו תקע"ט.

מהסכמת הרב משה בערין בלום:

... הרב ... המנוח מו"ה אהרן ז"ל שהי מגיד משרי ודורש טוב לעמו בק"ק אלעקסניץ ... ובמות הרב הנ"ל נשאר ממנו כרך קטן ... וכאן נמצאו אצל נכדו ... מהור"ר שמואל צבי הירש במוהר"ר אליעזר הלוי זצ"ל הן זכר עשות חסד עם המתים ולהעלות גם חיבור קטן זה על מזבח הדפוס ... ושמו אשר קרא לו המחבר "תורת האדם" נאה לו יען יסופר בו על המקרה אשר יקרה לאדם מבואו ועד צאתו בלשון ... צח ונקי ... למצוה רבה יחשב להוציאו לאור הדפוס ...".

5. קביעות שנת תקע"ט היתה "הכ"ז" וחל אז ר"ח כסלו ביום ראשון, ואם כן טעות דפוס כאן: אם יום ה' הרי ה"ז זה י"ב כסלו, ואם י"ג כסלו הרי ה"ז זה יום ו'.

מהסכת הרב מנחם נחום הורוויץ:

... הרב... מו"ה אהרן ז"ל הניח ברכה אחריו חיבור קטן...
מוסר השכל... למצוה רבה יחשב... לתמוך ידי מוכיז ולסייעו בכל
האפשרי בכדי להוציאו...".

הרי מפורש שהוא דפוס ראשון.

בכדי שלא ניכשל בערבוביא של שני הספרים הללו ששמותיהם
שוים אשתמש מכאן ולהלן בשמות: „ספר זאלקווא“; „ספר תקע"ט“.
„ספר תקע"ט“ זכה לכמה מהדורות, והרי הן:

[2] **זאת תורת האדם** אשר בה יתראה האדם וכו' כנוסח מס' 1 ו עד
תיבות אדון כל. חברו הרב המגיד מו"ה אהרן בעהמ"ח ספר חסדי
אבות ועוד חיבור על התורה. בדפוס של ר' דוד מדפיס **בסדילקאב**.
1835 [תקצ"ה]. 26 דף. 16°.

מעבר לשער ברוסית רשיון הצנזורה משנת 1834. חתום - לעוו
באראווסקי°. ההסכמות שבמס' 1 נשמטו בדפוס זה.

[3] **זאת תורת האדם**, והוא מראה לטושה וכו' כנוסח מס' 1. הובא
לבית הדפוס ע"י הרבני מו' יהושע שטעריר נ"י. **לבוב**, בלא שם
המדפיס. בשנת תר"י לפ"ק. [16] דף. 8°.

ההסכמות שבמס' 1 חזרו ונדפסו במהדורה זו אלא בטעות הדפוס
בתאריך (ואולי במכוון): במקום תקע"ט נדפס תר"ט.

[4] **זאת תורת האדם**, זיטאמיר, תרי"ז. 44 עמ'. 12°. [ווינר].

[5] **זאת תורת האדם**, אדעססא, תרכ"ה. 36 עמ'. 12°. [ווינר].

[6] **זאת תורת האדם**, והיא מראה לטושה וכו' כנוסח מס' 1. חברו
הרב המגיד מק"ק אלעסק [צ"ל אלעקסניץ] וכו' כנוסח מס' 1.
מונקאטש. בדפוס השותפים קאהן עט פריעד, שנת תרס"ד, 21 דף. 8°.
ההסכמות שבמס' 1 חזרו ונדפסו כאן עם התאריך המשובש של דפוס
לבוב. נוספה הסכמה חדשה, ביחוד לדפוס זה, מאת הרב משה
גרינוואלד אבד"ק חוסט, מיום א' תצוה תרס"ד.

[7] **זאת תורת האדם** והוא מראה לטושה וכו' כנוסח מס' 6. נדפס

6. היה רק צנזור טורמלי, רשמי, שכן היה גוי שלא ידע עברית. הצנזור בפועל היה אז
המשכיל טוגענדהאלד.

ספר

זאת תורת האדם

והיא מראה לנו את אשר נבי יתראה האדם אך הוא בשפל המדרגים מיום בואו אל העולם עד לחתו , ובהעומד הוא גרוע מכל חי אשר על פני האדמה בעודו בחיים חיונו , ק"ו במיתתו ואחרי מותו בנוח חליפתו , ויוכרח ליתן דין וחשבונו לפני ארון הכל ואין ראשית לראשיתו ; חברי הרב הגאון מק"ק אלעקסנן , ה"ה הרבני המופלג משה אהרן בעה"מ ספר חסדי אבות וספר תולדות שמים וארץ על פרק שירה ופירושו על הגדה ועוד חיבור על התורה ,

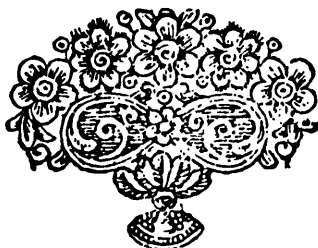
הובא לניח הדפוס על ידי נכד המחבר הרבני המפורסם מו'

שמואל צבי הירש בן המנוח הרבני המפורסם מוסרה

אלעזר הלוי ז"ל ;

להרוי ידוע שיש תחת ידינו עוד הסכמות על הדש

ארונו הקיפר
פריסזשלושע
ווילקי האסיראר
אלכסנדר
סאמיע דערוישע

זחת ממשלת
אוסע
דערזאוונישע
אימפראטור
פאולאוישע

אוסע ראסיסקי האסיראר אויכע מילעסשווישע יר"ה:

בשנת זה ספר תולדות אדם לס"ק

שער "זאת תורת האדם" [סדילקאב ז], תקע"ט

עד עתה כ"פ [=כמה פעמים] ועתה נדפס מחדש בהג"ה יתרה ובהוספה יקרה ונכבדה הלא זה חיבור היקר **מלחמת החכמה והעושר** הנקרא ג"כ בשם „מלך רב" ומחברו הוא אחד מגדולי הראשונים הוא הרב ר' יהודה בר' יצחק בר' שבתאי הלוי⁷. נדפס פה ק"ק קליינווארדיין בדפוס אברהם יצחק קליין, שנת תרפ"ט לפ"ק. 24 דף. 8°. ההסכמות עם התאריך המשובש הנ"ל.

[8] **תורת האדם**. דאס ספר איז זייער איין איינטערעסאנט באשרייבונג פון מענשינס לעבין און דאס טוט דערוועקין דאס יודישע הארץ עס זאל נישט נאך גיין דעם יצר הרע נאר ער זאל זיך שטארקין צו דינען גאט ב"ה. נעתק ללשון ע"ט [=עברי טייטש] מס' ישן זאת תורת האדם. בדפוס מאיר ליב הירש, **סאטו-מארע, תרצ"ז**. 16 עמ'. 16°.

אותיות מרובעות ומנוקדות.

זהו תרגום קטע קטן (כשני דפים לערך) מ„ספר תקע"ט". המשל (והנמשל) למלך אדמון ושני אוהביו אחירע ואחיטוב.

ב.

„ספר זאלקווא", שלא כ„ספר תקע"ט", לא זכה למהדורות משלו כספר עצמאי אלא כנספח לספרים אחרים. לראשונה נספח – בכותרת „תורת אדם וקורותיו" – לסוף „ספר תקע"ט" ואחר כך – לכל מהדורות הנ"ל של ספר זה, ולמיעוט כמותו הוא תופס בהם רק שלשה-ארבעה דפים אחרונים. ומכיוון שהמולי"ם לא הודיעו כלום שזה נספח מספר קדום סבורים המעיינים שזהו פרק הסיום של „ספר תקע"ט".

כנספח נדפס גם בספרים אלו:

אלפא ביתא. זה הספר **אותיות מחכימות**. הכינו וגם יסדו איש חי רב פעלים מקבציאל, ובו סדר כל המדות טובות והנהגות שיתנהג האדם... וכדי לזכות את הרבים עלה בדעתנו להביא את הקונטרס הלז תחת מכבש הדפוס ובודאי יעלה לרצון לפני אחינו בית ישראל... ובכסף מלא יקנם... ועוד נוסיף לזה ספר **תורת האדם** שחיבר הרב המגיד משרים מ' אהרן הלוי שהיא [שהיה] מ"מ ומורה צדק בק"ק אלעקסניץ בעל המחבר ספר חסדי אבות. חמוש"ד [דפוס רוסיא מלפני

7. ראה: א. יערי: „הדפוס העברי בקושטא" מס' 133. נספח גם לכמה מהדורות של ספר „בן המלך והניזיר".

שנת גזירת הספרים – 1836] [12] דף. 12°. 5 דפים האחרונים הם „ספר זאלקווא“.

אורח מישור. מיוסד על יראת ה' ואהבתו, ועל הבטחון בו ית' ועל קדושה ופרישות הראוי לבני ישראל ועל התשובה. אשר חיבר הגאון... יעקב חאגיז בעל המחבר ס' עץ חיים ותחלת חכמה ועוד שאר ספרים ונלוה אליו ספר **אלפא ביתא** שבו סדר כל המדות טובות והנהגות ישרות... ועוד נלוה לזה ספר **תורת האדם** שחיבר הרב המגיד מישרים מוהר"ר אהרן הלוי שהיה מגיד משרים ומורה צדק בק"ק אלעקסניץ בעל המחבר ספר חסדי אבות... ווארשא, בדפוס מאיר יחיאל האלטער ושותפו, תר"ס, 8°. סוף דף י' – תחלת דף יג, הוא „ספר זאלקווא“.

רק בזמנינו אנו, אחרי כמאה ורבע שנה זכה סוף סוף „ספר זאלקווא“ למהדורה שניה כספר עצמאי, והרי היא:

תורת האדם. מוסר השכל בדרך משל ומליצה שחיבר הרב המאור הגדול מוהר"ר אהרן הלוי ז"ל שהיה מגיד משרים ומורה צדק בק"ק אלעקסניץ בעל המחבר ספר חסדי אבות. נדפס בדפוס ישן בצירוף **אלפא ביתא** מהגאון קדוש ה' בעל צמח ה' לצבי * זצ"ל ואח"כ נספח הס' אלפא ביתא לס' מילי דאבות להגאון הקדוש הנ"ל. נדפס כמה פעמים. והס' הלזה הוא יקר במציאות מאד ע"כ הבאתיו שנית לביהד"פ... הק' שלום גרינפעלד מו"ס בפעסט חדש. שנת תרפ"ט לפ"ק בדפוסו של מ. לענקאוויטש בקראקא. 24 עמ'.

מעבר לשער: ברכת תודה לידידי הב' המופלג וכו' אברהם צבי הירשפרונג נ"י מק"ק פאדגורז יע"א על אשר היטב עמי והעתיק ספר הלז וסידר אותו לביהד"פ. יבא שכמ"ה. המו"ל.

ג.

לכמה מהדורות, לא כנספח אלא כספר עצמאי, זכה „ספר זאלקווא“ רק בתרגומו היידי. מתרגם עלום-שם תירגם ספר זה ליידיש (חרוזית-מאקאמית גם היא, כמו המקור העברי), אלא שחוץ מזה שהעלים את שמו כמתרגם, העלים גם את שם המחבר ואשר זה רק תרגום, ולא עוד אלא בכדי שלא יתגלה ההעלם על ידי שם הספר שינה

8. ראה: א. יערי: „הדפוס העברי בברדיטשוב“ מס' 54. „קרית ספר“ כרך כ"א, תש"ד/ה.

גם את שם הספר; לא עוד „זאת תורת האדם“ אלא „משל ומליצה“, ובשם זה הדפיסו בשנת תקצ"ד בסדילקאב בין ט"ו ספרים קטנים בידידש שנדפסו בסידרה אחת בהוספת שער כללי לכולם בשם „סיפורי מעשיות“⁹. בשם זה „משל ומליצה“ זכה אחר כך לכמה מהדורות בדפוסים שונים, הן לחוד והן יחד עם כל הסידרה, ורוב הקוראים מתרשמים שהוא ספר יידי מקורי. פלאגיאט משונה! אם פלאגיאט רגיל הוא בחינת „שלך שלי“ הרי פלאגיאט משונה זה הוא בחינת „גם לי גם לך לא יהיה“ וקשה לעמוד על סוף דעתו של מתרגם זה, מה ראה על ככה? ומה רווח ותועלת הפיק ממעשה זה? מעטים, מביני דבר, אמנם מרגישים שלפניהם רק תרגום, אבל משום שינוי השם והעלמת שם המחבר אינם יכולים למצוא את המקור. כך אירע לזלמן רייזען שמצא בארכיון האוניברסיטאי בוויילנא טופס של „משל ומליצה“ והדפיס קטע הגון ממנו (ייווא בלעטער, כרך ג, תר"ץ), אבל הבחין מסגנונו שאינו אלא תרגום מעברית וחיפש אחרי ספר עברי מתאים בשם „משל ומליצה“ וכמובן שלא מצא ופנה אז למומחים ובקיאים, בימים ההם, בספרות העברית והיידיש, ד"ר יוסף קלוזנר וד"ר ישראל צינברג, וגם הם לא יכלו למצוא את המקור, וזלמן רייזען מסיים את דבריו בנימה של יאוש: „ווער איז געווען דער מחבר פון „משל ומליצה“ וועט שוין, משמעות, בלייבן תיקו“.

דברי זלמן רייזען הגיעו אלי באיחור הרבה, שכן נתפרסמו בזמן שאך זה מקרוב יצאתי מארץ מולדתי¹⁰ והייתי כמה שנים מנותק לגמרי מענינים אלו. כשהגיעו דבריו אלי הגבתי עליהם והודעתי (ייווא בלעטער, כרך ה, תרצ"ה) אשר „משל ומליצה“ אינו אלא תרגום ספר „זאת תורת האדם“ שמחברו ידוע. גם פרסמתי אז, בלשון המקור העברי, אותו הקטע שזלמן רייזען פירסמו בתרגומו היידי מספר „משל ומליצה“. בידי היה אמנם אז רק „ספר תקע"ט“, וכמובן שהייתי סבור שמספר זה הוא שתירגם המתרגם את פרק הסיום, ומכיוון שברור הדבר שספר זה הוא דפוס ראשון מכתב-יד, לא היתה לי ברירה אחרת אלא להחליט במאמרי הנ"ל בייווא-בלעטער שדפוס זאלקווא קדום ל„ספר תקע"ט“ אינו קיים. רק כעבור שנה, בשנת תשכ"ד, כשזכיתי לבקר בפעם הראשונה בירושלים ת"ו, מצאתי להפתעתי ולתמהוני

9. לאו דוקא „סיפורי מעשיות“ אלא גם ספרי מוסר וספרי דברי הימים.

10. בשנה האחרונה בארץ מולדתי, כשנתחייבתי חובת גלות לעיר שכמעט כולה נכרים, הכילה כל ספרייתי ששה ספרים הללו: (1) תומש. (2) משניות. (3) ילקוט שמעוני. שלשתם הוצאת „חורב“ (4) סיפור תפלה נוסח חב"ד, דפוס רוטטוב ע"נ דון. (5) תהלים חסר שער. (6) תניא דפוס ווילנא, חסר שער.

בספריה הלאומית את „ספר זאלקווא“, אבל כשהשוויתיו עם „ספר תקע“ט“ סרה תמיהתי. שני הדברים נכונים; קיים דפוס זאלקווא קדום ל„ספר תקע“ט“ ו„ספר תקע“ט“ הוא דפוס ראשון ואין שום סתירה כאן כמו שהארכתי לעיל, והמתרגם, אם תירגם מ„ספר זאלקווא“ או מ„ספר תקע“ט“ אין שום נפקא מינה למעשה, והכל אתי שפיר. ובזה תקנתי את אשר פגמתי במאמרי הנ"ל בייווא בלעטער.

אלפא ביתא

זה הכפר אותיות מחכימות

מכינו וגם יסרו ליש מי רב פעלים מקבציהל : נקי סדר כל המדוע
 פונקט וכנהנות שיחנהג החדש כאשר פניולס חחונה משרים כי מייס
 סם למחציהם : וכדו לאוק אח הרכים עלם נדמחניו להביא בקומטרם
 סגו תחם מבגש הדפוס ובדולי יעלה לרצון לפני חחינו בית ישראל פי
 הניח תחוק מדבש וכל מין שיטעום יאחר לי הוי ובכסף מלא יקבו כי
 פויא סולס מוצב ארצה וראשו מגיע ססימס ומעט הכלות ורב
 פליכות :

ועוד - גוסית . לוח ספר תורת האדם

מחבר סרב סמנדי תשרים תל סכרו הלוח ספילמית ומורה דק נקי
 לעקסנין צעל סמחנר ספר סכיל סכונ

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

ספר „זרע יעקב“

הספר העברי הראשון שנדפס במדינת ליטא הוא הספר „זרע יעקב“ על תהלים לר' יעקב בר' חיים פייווש כץ אב"דק וויסטניץ שנדפס בעיר הוראדנא שנת תקמ"ח. המחבר כתב את פירושו לכל תנ"ך אבל מחסרון כיס לא היתה לו האפשרות להדפיסו כולו, רק בעזרת קרובים וידידים, אשר הזילו זהב מכיסם עלה בידו להדפיס לאט לאט, החל משנת תק"ס והלאה, עוד חלקים מפירושו זה. בן יעקב רושם², „זרע יעקב“ על קהלת: חמ"ד (ווילנא) תק"ס; על שיר השירים: חמ"ד (ווילנא) תקס"א; על רות: ווילנא תקס"ב; על משלי: חמו"ד (ווילנא, תקס"ג). וככה רושם גם ש. ווינר³ אלא שמוסיף שנדפס גם על יונה, אבל מפני שאינו במוזיאום האסיאטי איננו רושמו בפרטות. אחריהם נמשך גם ח. ד. פרידברג ורושם יונה (ווילנא תק"ס) ומוסיף גם על איכה (ווילנא תק"ס)⁴. מהסוגרים אנו רואים שרק על „זרע יעקב“ לרות נדפס מפורש מקום ושנת הדפוס ושאר החלקים הם כולם חמדיים ומשלי איכה ויונה גם חשדיים, וכלם, לפי דבריהם, נדפסו בוילנא.

אבל באמת שלשתם טעו בזה והחלקים הללו לא נדפסו כלל בוילנא.

א) „זרע יעקב“ על קהלת. באסף העשיר של דפוסי רוסיא-פולין אשר בספרית הרבי מליובאוויטש שליט"א ישנם שלשה טופסים מספר זה. טופס אחד חמ"ד ועל השער נדפס רק „לסדר ולפרט תומת ישרים תנחם (תק"ס) לפ"ק ושני טופסים אחרים שעל שעריהם נדפס „בנאוידוואהר געדרוקט אין דער פראוולייגרטי דרוקרייא פון הערן יאהן אנטאן קריגר לסדר ולפרט תומת ישרים תנחם לפ"ק“. ובקולופון נאמר „ע"י הפועל העוסק במלאכת הקדש באמונה משה זעטציר בן מו' אליעזר ליזר כ"ץ רפאפוארט⁵ זולת זה אין בשני הטופסים הללו שום שנויים לגבי הטופס החמד“, וא"כ ברור שספר זה נדפס בנאוידוואר

1. וביניהם גם אשת המחבר מרת מרים אשר, לותה מן מעות נכסי מלוג שלה ו.ההצדקנית הגבירה מרת טובא אשת הרבני מר' יצחק' ויש להוסיף את שמותייהן לרשימת הנשים התומכות בידו מחברים שנתפרסמה בזמן האחרון.
2. אוצר הספרים ע' 162.
3. קהלת משה נ' 3694-3697.
4. בית עקד ספרים אות ז' נ' 396.
5. קולופון זה נדפס גם בטופס החמדי.

ולא בווילנא, מכיון שבטופסים אלו נזכר מפורש לא לבד שם נאווידוואר אלא גם שם המדפיס, דבר שהמזייפים לא היו עושים, כי אפילו בדפוסי רוסיא המזייפים הרבים לא היו מזייפים אלא את מקום או שנת הדפוס אבל לא את שם המדפיס כמובן⁶. כן הפועל הנזכר בקולופון הי' מפועלי דפוס נאווידוואר ואנו מוצאים שמו בספרים הרבה מדפוסי נאווידוואר וכן רושמו ח. ד. פרידברג בין רשימת הפועלים בדפוס נאווידוואר⁷.

ב) „זרע יעקב“ על שיר השירים. גם מחלק זה יש באסף הרבי בליובאוויטש שני טופסים. טופס אחד חמ"ד ועל השער כתוב רק „בשנת תקס"א לפ"ק“ וטופס שני שעל השער כתוב „בנאווידוואר בשנת תקס"א לפ"ק“ (אבל בלא שם המדפיס ובלא קולופון) ומכיון שישנם טופסים שכתוב עליהם מפורש בנאווידוואר וגם תמונת הנייר והאותיות דומה ממש לזרע יעקב על קהלת הנ"ל א"כ ברור שגם זה נדפס בנאווידוואר ולא בווילנא.

ג) „זרע יעקב“ על רות, חלק זה הוא היחיד שעל שערו נדפס מפורש בכל הטופסים גם מקום וגם שנת הדפוס „פה ק"ק ווילנא יצ"ו בשנת תקס"ב לפ"ק“ אבל מכיון שתמונת הנייר והאותיות דומה ממש לשני החלקים הנ"ל ברור לי שגם זה נדפס בנאווידוואר ולא בווילנא.

ואין לתמוה על דבר זה ועל השינויים בטופסים כי הרגיל בדפוסי רוסיא-פולין יודע שיש הרבה דוגמאות כיוצא בזה.

ד) „זרע יעקב“ על משלי נדפס חמוש"ד. בנוגע למקום הדפוס הנה מכיון שהוא דומה לחלקים הנ"ל בטח גם הוא נדפס בנאווידוואר. ובנוגע לשנת הדפוס הנה בן יעקב רשם תקס"ג בסימן השאלה והצדק אתו כי אע"פ שלא נדפס קודם תקס"ג, כי על השער נאמר „וכבר נודע בשערים... על ספר תהלים ועל שה"ש ועל קהלת ורות“ ועל רות הלא נדפס בשנת תקס"ב אבל הלא יכול להיות שנדפס בשנת תקס"ד, תקס"ה וכו' וא"כ לא יפה עשה פרידברג שהשמיט את סימן השאלה של בן יעקב ורשם פשוט ווילנא תקס"ג כאלו הוא דבר ברור.

ה) „זרע יעקב“ על יונה נדפס חמוש"ד וגם שער מיוחד אין לו וגוף

6. בספרי דפוסי רוסיא הרבים שראיתי נודמן לי אמנם גם כזה אבל זה הי' לאחר שהדפוס ההוא כבר עבר ובטל מז' העולם, ואין כאן המקום להאריך בזה.
7. תולדות הדפוס העברי בפולניא ערך נאווידוואר ע' 69.

הספר מתחיל מחצי התחתון של השער והוא החלק היחידי שאותיותיו משונות משאר החלקים וקשה להגיד אם נדפס ג"כ בנאווידוואר או במקום אחר ואולי באמת נדפס בוילנא. אבל מה שפרידברג רושם שנת תק"ס זוהי בודאי טעות כי בסוף הספר נדפסה השמטה לספר זרע יעקב על משלי ופרידברג בעצמו רשם שנת הדפוס של משלי תקס"ג ואיך יכול להיות שעל יונה נדפס תק"ס?

ו) ספר זרע יעקב, והוא פי' נחמד על איכה, יעקב איש תם ... מקהיל פירושים ... באגדה דרושים וגם ביראת ה' ... אשר חיבר על תנ"ך ועל חמש מגילות, וכבר נודע בשערים ... על ספר תהלים ועל שיר השירים ועל קהלת ועל רות ועל משלי ... ונתקבל ברצון אצל גאוני ורבני זמנינו, ועתה בא ... בדפוס רק על איכה מחמת הוצאות הדפוס ... ה"ה הרב המאה"ג אב"ד דק"ק וויסטניץ, הרב מהו' יעקב במהו' חיים פייבוש הכהן ... מיחוסי כהונה בהרב מו' משה הכהן זלה"ה, בהגאון המקובל האלקי מהו' יעקב הכהן אב"ד דק"ק ראפשוויר ממדינת עלזוס. נדפס בדפוס אשר הוקם ע"י המחוקק מוהרר יחזקאל במהורר משה ז"ל והשני ה"ה המחוקק מהורר שמחה זימל במהו' מנחם נחום ז"ל והשלישי מהורר שמחה זימל בנו של מהורר יחזקאל הנ"ל. ברשיון הצענזור אשר באקאדעמיע דק"ק ווילנא, בשנת ה' א' תקס"ד ליצירה, פה ק"ק הוראדנא הבירה. [10] דף. 4°.

המגילה באותיות מרובעות ומנוקדות בלא הטעמים, והפירוש אותיות רש"י.

הריני מעתיק גם את נוסח המודעה מכיון שאינו מצוי, שאין הוא נוסח הסטיריאוטיפי המצוי בהרבה ספרים:

מודעה ניתן ליכתוב לדורות עולם שבכל מקום אשר תמצא בספר זה מלת גוי או עכו"ם או עשו אינו מדבר כלום מהאומות שאנו שרויים בתוכם כי הם חסידי אומות העולם ויש להם גן עדן כמבואר בילקוט ראובני אך הוא קאי על עמלק שעובדים לכוכבים ומזלות ואינם מאמינים כלל בבורא עולם.

מעבר לשער: הקדמת הרב המחבר. בהקדמה זו הוא חוזר על מה שכתב כבר בהקדמה לחלק „משלי“ בטעם קריאת שם הספר „זרע יעקב“, שהוא משום שמת עליו בנו יחידו ונתכוון שהספר יהיה לו במקום זרע; ואף על פי שלעת זקנתו נולד לו בן אחר, לא רצה לשנות את שם הספר. אחרי ההקדמה הוא מפרט את שמות בני משפחתו שסייעו לו בהוצאות ההדפסה של חלק זה.

מכיון שחלק „יונה“ לא נזכר ברשימת החלקים שכבר נדפסו ושהמחבר מפרט אותם על שער חלק זה, משמע שחלק יונה נדפס אחרי איכה והוא החלק האחרון שבא בדפוס.

יש עוד להוסיף שב„תולדות הדפוס העברי בפולניא“ מהדורה שניה רושם ח. ד. פרידברג שלשה חלקים של „זרע יעקב“ בערך ווילנא, ובערך נאוודוואהר רושם אותם חלקים גופא כדפוס נאוודוואהר.

ז, „זרע יעקב“ על התורה. באסף הרבי מליובאוויטש יש ג”כ זרע יעקב על פסוק בראשית, זהו הכל מה שעלה בידי המחבר להדפיס מחבורו הגדול על התורה. בהקדמתו אומר המחבר „בהיות... שחברתי... על כל תנ”ך על פי דרושים ואקוה להבורא שייטב בעיני לומדים כערכי רק בחבורי על התורה חנני ה’ שהלכתי בעקבי הגאון האלקי מגלה עמוקות והגאון האלקי מוהר”ר שמשון אסטרעפאלי וע”פ הרוב דרך רמז ונוטריקון, אף שאין ידי משגת להוציא לאורה בקשתי מאת בני ישראל גומלי חסדים בעלי מדפיסים כשידפיסו חומשים עם פרש”י ז”ל אזי ידפיסו גם פרושי ואראה לפשר עמהם מכיסי סך מה בשביל דבר הזה. וזכות משה רבינו יעמוד לימין צדקם וישלם שכרם בעוה”ז ובעלמא דקשוט ויקויים בהם הששה ברכות המרומזין בברכות כהנים. גלל כן עלה בדעתי לדפוס על פסוק בראשית אולי יעמוד לי זכות משה רבינו ע”ה שיקובל בעיני הבריות ויהיו לי לעזר ולסעד בכל מה דאפשר“.

המפרש הולך בעקבות בעל „מגלה עמוקות“ ומפרש ע’ אופנים בפסוק בראשית.

זהו קונטרס בן ארבעה דפים בגודל קווארטא ונדפס בלא שער ולדעתי הוא ג”כ דפוס נאוודוואר.

ספר חובת הלבבות לר' בירך מקאלביסוב

הביבליוגרף שמואל ווינר רושם:

בינה לעתים. [זה שם ספר (בלי שער) כתוב בשפה בלולה בלי סדרים, ומצורף אליו חידושי הלכות, ובסופו ענינים קצרים ורמזים בדרך החסידות בשם: דרשת השכן. חובר מאת פלאי... וכנראה שמו אהרן דרשן („מחבר ה' דפוסין", וספר זה נקרא בהקדמתו דפוס חמישי...)] נולד בפניטשוב בש' תקי"ג, ומשם נסע לפ"פ דמיין בשנת תקל"ג בהיותו בן עשרים שנה, ובחברת שני בניו של הרב בעל הפלאה למד בישיבתו. בשנת תקל"ד זרש בקאלבסוב, ובשנת תקס"ד הספיד בפראגא... בהקדמתו מזכיר שנת תק"ע, וגם „דרך הגאון ברדיטשובר זצ"ה" שנפטר שנת תק"ע]. (נדפס, כנראה, באחת מערי וואהלין (ולא נשלם, לרגלי פקודת הצענזאר), סביב שנת תק"פ). [24] דף. („קהלת משה" ב/1213).

על דבריו אלה של מר ווינר הגיב הביבליוגרף מר טויבר:

... הספר הזה הוא יקר המציאות; ... אין ספר בשם זה וממחבר בדוי זה בעולם... וגם כל הפרטים שנותן עם השערותיו על שם המחבר ועל מקום ושנת הדפוס, כל אלה הן שגיאות. מפני שהאכסמפלאר שהיה בידו היה חסר, לא רק השער כ"א גם ארבעה דפים הראשונים וגם הדף האחרון המכיל המלצות משבעה רבנים חכמי דורו... באופן שכל הספר מחזיק לא 24 דף אלא 29 דף. גוף הספר או ההקדמה, מתחיל תיכף עם דף א' ע"א ואם אני קורא לזה גם שער הוא מפני שלמעלה כתוב באותיות גדולות ספר חובת הלבבות ובסוף שולי העמוד: נדפס פה ק"ק לבוב... בשנת תק"ע... מה שנוגע לשם המחבר נאמנים עלי הרבנים הממליצים, שכולם מכנים אותו בשם ר' בירך והרב משינאווי כותב עליו: הרב המופלג החרוף ובקי מור"ב מק"ק קאלביסוב. המחבר, שהיה בן גבירים ונדיבים וגם הוא בעצמו היה איש עשיר וירדו כולם מנכסיהם, חשב את עצמו לנרדף, וזה גרם לבלבול רעיונותיו (ההדגשה שלי. ח"ל)... הצנזורה ניתנה לדפים דפים ועי"א לא באו הדברים מסודרים בדפוס והמחבר שולח אותנו ממקום למקום לקרוא את ההמשך. ווינר ופרידברג לא צדקו באמרם שהספר לא נגמר בדפוס; כל הספר, המורכב מקונטרסים שונים ועל ענינים שונים לא נגמר ולא נשלם במוחו של המחבר... המחבר רצה להביא את תמצית דברי חובת הלבבות ולכתוב עליהם ביאור ולכן העמיד את השם חובת הלבבות על שער ספרו, אמנם אחרי ההקדמה הארוכה והמסורסת ע"י המדפיס יצא ידי חובתו בזה שבדף ד' ע"א העתיק שבע מלים משער עבודת אלקים ועל צד אחד כתב

את ביאורו בשם דרישה ועל צד השני בשם פרישה, דף ה' מתחיל כבר „העתיק” מבינה לעתים... (ההדגשה שלי. ח"ל). ווינר, שהאכסמפלאר שלו התחיל מדף ה', לא הבין את כל הענין... כל ההשערות שלו בנויות על דברים שמצא בתוך הספר ולא הבין את כוונתם... (מחקרים ביבליוגרפיים” עמ' 80-81).

אירע לו למר טויבר מה שאירע למר ווינר. גם בידו היה ספר בלתי שלם ולכן גם הוא לא הבינו כראוי וטעה בהערכתו את המחבר כאלו נתבלבלו רעיונותיו וכאלו הספר לא נגמר במוחו וכאלו קרא את שם הספר „חובת הלבבות” רק משום שהעתיק ממנו שבע מלים.

המפתח להערכת המחבר, להבנת הספר ולטעם קריאת שמו „חובת הלבבות” מונח בדברי המחבר בהתנצלותו בראש הספר. הוא כותב שהוא מחבר ה' דפוסין ושספר זה הוא דפוס חמישי, ודוקא מדברים אלה התעלם מר טויבר ולא הזכירם כלל (ווינר, אף-על-פי שגם הוא לא הבין – מ"מ מצא לנכון להזכיר דבר זה).

הספר נדפס באמת חמש פעמים, ובצדק כותב המחבר שהוא מחבר ה' דפוסין, כלומר, לא מהדורות, שמהדורה אחת דומה לחברתה, אלא דפוסים, שבכל דפוס הוסיף ענינים חדשים, אם בעניני הלכה, אם בפפול או בדרוש, דברים שלא היו בדפוסים הקודמים.

הטופסים שהיו בידי ווינר ובידי טויבר הם מדפוס החמישי, ובלא עיון בארבעה דפוסים הקודמים אי-אפשר לעמוד לא על טיבו של המחבר ולא על טיבו של הספר ולא על טעם קריאת שמו „חובת הלבבות”.

המחבר רצה לתת ל„יודעי ספר קצת” (קטני ערך – בלשונו). אשר הגישה לספר „חובת הלבבות” קשה עליהם משום לשונו הקשה ומשום האריכות שבו – תמצית ספר זה בקיצור נמרץ ובלשון קלה, ולנשים ועמי הארץ גם בתרגום יידי של קיצור זה, ומכיוון שלדעתו שני השערים בספר „חובת הלבבות” – שער עבודת אלקים ושער חשבון הנפש – הם יסוד לכל ספרי המוסר, התחיל בשני שערים הללו, קצרים בלשון קלה וחלקם לחמשים שערים קצרים, מהם עשרים – בדרך וויכוח שכל ונפש – משער עבודת אלקים, ושלישם חשבונות משער חשבון הנפש, בסד-הכל – חמשים, וקרא להם: חמשים שערי בינה. מחמשים אלה תירגם לידיש רק ט"ו הראשונים, אמנם לא תרגום מילולי, אלא מורחב קצת. מסתבר, משום שהניח שמפני הקיצור הגדול לא יספיק תרגום מילולי כדי שיבינו הנשים ועמי הארץ. את חמשים

שערי בינה אלו הדפיס בדפוס הראשון בשם „חובת הלבבות“, עשוי חמשים שערי בינה.

בדפוס השני חזר והדפיס חמשים שערי בינה אלה (בהשמטת התרגום היידי), אבל בנוסח שונה וארוך יותר. אני מניח, שהנסיון הוכיח שבדפוס הראשון קיצר יותר מדאי ולא היה בקיצור ההוא בכדי שיבינו אפילו „יודעי ספר קצת“ ולכן קיצרו מחדש, יותר בהרחבה. בנוסח זה השני חזר והדפיסם, גם בדפוס השלישי והרביעי. בדפוס הרביעי הוא מתנצל על שחוזר ומדפיס אותם הדברים עצמם וממשל על זה שני משלים: אחד – ממדרש רבה י: משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה מאד וקראה בתי, לא אז מחבבה עד שקראה אחותי, לא אז מחבבה עד שקראה אמי. אותה הבת והחיבה הולכת ונתוספת. משל שני: לבן כפר שהיה מגדל חיטה, אבל לא ידע מה עושים מחיטה והיה כוסס את החיטה גופה. לימים נזדמן לעיר, ראה אוכלים לחם, טעם את הלחם וערב לחיכו, שאל: ממה עושים לחם? השיבו מחיטה. חזר לכפרו התחיל טוחן את החטים ואופה לחם. לימים נזדמן שנית לעיר, ראה אוכלים גריסין, טעם את הגריסין ונעמו לו, שאל: ממה עושין גריסין? השיבו: גם זה מחיטה. חזר לכפרו והתחיל לטחון גריסין. פעם שלישית כשנזדמן להם ראה מאכלים אחרים שעושים מחיטה. אותה החיטה ובכל פעם מצא בה מאכל ערב שלא ידע בפעם הקודמת². כך – כותב המחבר – הם חמשים שערי בינה שלו. הוא מקווה, שבכל פעם נוסף שהקוראים יעינו בהם ימצאו בהם פנים חדשות שלא הרגישו בהן קודם ולא יזוּו מחבבם.

משירד מנכסיו, התחיל נודד בערים ועיירות, מסבב על פתחי בע"ב ומחפש למצא איזה מעמד קבוע שיוכל, לעת זקנתו, לשבת במנוחה. בסיבוביו אלה היה מפיץ את ספרו. נראה, שהרגיש קצת נחיתות להפיץ בדרך זו את ספרו, ולכן הדפיס – בדפוס השני – רשימה של ט"ז מעלות שיש בסיבוב על פתחי בע"ב עם ספר ביד לעומת סיבוב בלא ספר. קיצור מרשימה זו חזר והדפיס גם בדפוס השלישי והרביעי.

מדפוס שני ואילך הוסיף לחמשים שערי בינה של חובת הלבבות, גם חידושי הלכה, פלפול ודרוש. מסתבר, שהואיל וחיפש אחרי איזה מעמד קבוע רצה להראות שגם בזה ידיו רב לו.

את שמו לא גילה בספר. בדפוס שני הוא כותב: „... תומכי

1. מדרש שיר השירים רבה לפסוק (ג יא): צאינה וראינה ...

2. זוהר תרומה, דף קעו א"ב.

המעתיק קרוב ארבעים גאונים רבנים חכמי יחידי דור ולא נתפרשו מהוצאות הדפוס, ואם ירצה השם... בקוראי שמו על הדפוס יבוא ג"כ שם מקומו, שם עיר מולדתו, ושם כל סיעת מרחמוהי גאוני תומכיו³.

והרי רשימה מפורטת של חמשת הדפוסים, ועל ידה יתבהרו דברים אלה ויובנו יותר.

דפוס ראשון:

ספר **חובת הלבבות** אשר צלל במים אדירים הרב הגאון החסיד רבינו בחיי זלה"ה בספרו חובת הלבבות לחשוב מחשבות כל נפש מישראל להוציא ממסגר נפשו בחמדת צרכי עולם וענינה... ומעתיק העתיקים ללשון קצר וקל שיהיו שגורים בפי כל... עשוי חמשים שערי בינה... מעותק בלשון דייטש. חמושי"ד. [ווארשא, בדפוס וויקטור דומברובסקי, תקס"ה]. [24] דף. 16°. נדפסו אלף וחמשים טופסים⁴.

כאמור לעיל, התרגום האידי הוא רק לט"ו שערי בינה הראשונים, ולא מילולי, ולא נדפס פעם שנית.

בהקדמתו לדפוס ראשון זה כותב המחבר, שמחמת חסרון כיש ומשום שהוא בלתי מפורסם וחושש שמא יאמרו: הגם שאול בנביאי המחברים? הוא מדפיס רק את חמשים שערי בינה הללו משער עבודת אלקים ושער חשבון הנפש שבחובת הלבבות, ואם ימצאו חן בעיני הקונים הוא מוכן להדפיס בדרך זו את כל ספר חובת הלבבות בתוספת פתיחה, לברר גדולת שערים אלה שהם מפתח לכל דרכי היהדות, ועוד יוסיף הוספות אלו: א) חוקי רבינו אשר, שעשאן תוספת יו"ט לסדר היום, לאמרן בצבור קודם ברוך שאמר⁵. ב) ידפיס כל דיני צרכי בית עפ"י ארבע שלחן ערוך אשר בלעדיהם לא נכלל לידען דיני ישראל על פי הגמרא, דרך חיבור שלחן שלמה⁶. ג) יודפס בו חילוק. הלכה, תוספת...

אחרי ההקדמה – מפתחות הענינים מכל חמשים שערי בינה.

3. לא קיים הבטחה זו.

4. בספריה הלאומית בירושלים ת"ו נרשם בטעות: כדמוס ביאליסטאק, כדאי להעיר, שבין טופס ליובאוויטש לטופס הספריה הלאומית יש שינוי. בדף [ג] ע"ב נשמטו בטופס הספריה הלאומית תשע שורות, משורה המתחלת: כי ישאלך בנך לאמר מה זאת יהודי על-פי התורה — עד סוף העמוד. על השאלה אם בטופס הספריה הלאומית השמיטו שורות אלו, או להיפך, בטופס ליבאוויטש הוסיפום — יש להשיב: כיוון שבטופס הספריה הלאומית הניחו שלשה רווחים גדולים בין השורות בעמוד זה — הרי זה סימן להשמטה.

5. הכונה לספר 'ארחות חיים', פראג שפ"ו.

6. רש"י מירקיש, 'שלחן שלמה', פפדי"א תקל"א.

דפוס שני:

ספר **חובת הלבבות** אשר חיבר רבינו בחיי דיין הספרדי. כאשר נדפסו אלף וחמשים, שבט תקס"ה בווארשי. עשוי חמשים שערי בינה. בדברי המחבר וויכוח נפש ושכל בשער עבודת אלקים [עשרים שערים] ושלישים חשבונות בשער חשבון הנפש, אשר בס מצא מעתיק ללשון קצר וקל שהם סגולת כל הספר וסגולת כל האמת שבכל ספרי המוסר, כמו לימוד שלחן ערוך מוצא סגולת כל הש"ס אף שהוא קוצר מופלג... בדומה ממש הם שערים הללו... להיות מזכה כל ישראל קטני ערך יודע ספר... נדפס פה ק"ק לבוב. תחת ממשלת אדונינו האדיר הקיסר רומישר אונגרין פיהם גליציע עט לאדמיריאן... פראנץ השני יר"ה. בדפוס של הרבני הנגיד מוהר"ר נפתלי הירץ גרוש מאן בהרבני הנגיד המופלג המנוח דוד מדפיס זלה"ה. שנת תקס"ו לפ"ק. [24] דף. 8°. נדפסו אחת עשרה מאות טופסים.

בדפוס שני זה חזר והדפיס את חמשים שערי בינה הנ"ל (בהשמטת התרגום היידי), אבל בשינוי לשון ויותר בהרחבה. מסתבר, שהנסיון הוכיח לו שקיצר יותר מדאי בדפוס הראשון ולא היה בקיצורו בכדי שיבינו אפילו, „יודעי ספר קצת“.

בדפוס זה הוסיף גם פלפול בסוגיא דטיפת חלב (חולין דף קח) (הוספה ג' שהבטיח בדפוס הראשון) ודרוש ע"פ מי יעלה בהר ה' וע"פ שמן תורק שמך.

כאמור לעיל, מכיוון שהפיץ את הספר ע"י סיבוב על פתחי בע"ב הוסיף בדפוס זה רשימה של ט"ז מעלות שיש בסיבוב עם ספר לגבי סיבוב בלא ספר.

דפוס שלישי:

ספר **חובת הלבבות** [אשר חיבר]... רבינו בחיי הדיין ספרדי בר יוסף זצ"ל, כאשר נדפס פעם ראשון בשנת תקס"ה בחודש שבט אלף וחמשים. פעם שניה בלבוב בחודש טבת שנת תקס"ו סך אחד עשר מאות. עשוי חמשים שערי בינה מדברי מחבר... וויכוח נפש ושכל בשער עבודת אלקים [עשרים ש"ב], שנית בחשבון הנפש שלשים בשער נקרא על שמם, שהם סגולת כל אמת שבכל ספרי מוסר וכללות כל השערים... אסף המחבר ועשאם תלמוד קטן... מבלעדו האדם ככפיפה שאין לה אזנים במעשה מצות אנשים מלומדה, מעשי אבותיהם בידיהם, בא רבינו בחיי... ועשה אזנים... השמע לאזניך

מוצא שפתיך ולבבו יבין... בחון ובדוק ומנוסה להמעתיק דרכי מוסריו הם הם מורים סברא ישרה בלימוד גפ"ת (דרך מתיקת רבינו נסים בהלכותיו ודוגמתו כל בני גילו מהקדמונים)... נדפס בק"ק דובנא רבתי על ידי הני תרי מדפיסים והאחד מהם ה"ה הרבני מוהר"ר אהרן בהמנוח מוהר"ר יונה זצלה"ה מדפיס דפה ודק"ק אוסטרעהא, והשני ה"ה התורני מוהר"ר יוסף במוהר"ר יהודה ליב זצ"ל מדפיס ומחוקק דפה ק"ק דובנא רבתי. בשנת תקס"ו לפ"ק. [24] דף. 8°.

מעבר לשער הקדמה קצרה וקיצור ט"ז מעלות הנ"ל בסיבוב עם ספר; חמשים שערי בינה בנוסח דפוס השני; המשך הפלפול בסוגית טיפת חלב.

דפוס רביעי:

ספר **חובת הלבבות** אשר חיבר רבינו בחיי הדיין ספרדי בר' יוסף ז"ל בן בקודא. חברו בלשון ערבית והעתיק ללשון עברית החכם ר"י אבן תבון, ומתשוקת המחבר שיהיו דבריו שגורים בפי ההמוניים... להטיב לזה אשר לו קוצר המשיג עומק המושג... כדי אף שארית ישראל דלי חכמה לא יעשו עולה במנהג נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו... העתיק ללשון קל כשיחת ההמוניים והביאן לדפוס בכל מדינות אוראפייע, דפוס ווארשי מלכות צרפת, לבוב מלכות קיר"ה, דובנא רבתי יון°. שלשת אלפי... כבר חלפו ועברו צדקת פירוני הספרים על ידי בסיבוב... נדפס פה ק"ק לבוב, בדפוס של הרבני הנגיד מוהר"ר נפתלי הירץ גרוש מאן בהרבני הנגיד המופלג המנוח מוהר"ר דוד מדפיס זלה"ה. בשנת תק"ע לפ"ק. [24] דף. 8°.

מכיל: הקדמה; הקדמה שנית; קיצור מעלות הסיבוב עם ספר. מחמשים שערי בינה הדפיס בדפוס רביעי זה רק את עשרים ש"ב משער עבודת אלקים, ועל שני השערים הראשונים הוסיף פירוש בסדר זה: בפנים העמיד את לשון חובת הלבבות, ומסביב, מצד אחד פירוש בשם דרישה ומצד שני בשם פרישה. את שלשים ש"ב משער חשבון הנפש השמיט ובמקומם הוסיף המשך הפלפול בסוגית טיפת חלב; דרשת החיתון (ד' טבת תקכ"ט) בסוגיא התקדשי לי במנה (קדושין דף ח); חידושים בסוגיא שומר שמסר לשומר (בבא מציעא דף לג).

7. כשכתב המחבר שורות אלו, בשנת תק"ע, היתה ווארשא כאמת תחת ממשלת צרפת, אבל כשהדפיס שם את ספרו, בשנת תקס"ה, היתה תחת ממשלת פרוסיה.
8. כלומר, רוסיא.
9. כלומר, משלושת דפוסים אלה הפיץ למעלה משלושת אלפים טופסים.

דפוס חמישי:

נדפס בלא שער. מכיל: הקדמה-התנצלות והודעת המעתיק, בקיצור מופלג על קישור ענינים בדפוס חמישי זה על מה ולמה דברי דפוס זה סובבים"; עיבוד בקיצור של דרוש השלשים (לשביעי של פסח), מספר „בינה לעתים”¹⁰; רעיונות על פסוקים שאומרים בהקפות של שמחת תורה („נזדמנתי בשנת תקל”ד בשמחת תורה בקהל חסידים ובכל הקפה נאמר פסוק משבחי תורה ומחשבתי ורעיוני סובבים עליהם במה שמוזכר פה”); שני הספדים ואחד מהם „הספד פראגא”¹¹ מר חשון י”ב בו שנת תקס”ד; חידושים בש”ס („הודענו בדפוסים הקודמין שליטת ידינו בסוד הפלפול משלשה סדרי ש”ס [נשים, נזיקין וקדשים] למען דעת כמוני ידען קצת בש”ס . . . הצבתי כעת [על] שלשה סדרים [זרעים, מועד וטהרות]”); חידושים ברמב”ם ושלחן ערוך; חידושים בסוגיא דשיירות מצויות במסכת גיטין („מה שנתחדש לי בישיבה-שטוב של גאון הפלאה בצוותו לי ולשני בניו לעיין בה קודם לימודו אתנו, חול המועד פסח תקל”ד”); דרוש קאלבסוב¹² סיון תקל”ד ברמב”ם הלכות אישות; דרשת השכן („ומאפס ההרחבה לפרש כעת. טעם קורא בשם זה נמנע, ואי”ה בקרוב יתבאר”¹³); דרשה על מאמר חז”ל: כל היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה¹⁴. [24] דף. 8°.

טופס מדפוס חמישי זה היה בידי מר ווינר, וכנ”ל רשמו ב„קהלת משה” בטעות בשם „בינה לעתים” ובכמה טעויות נוספות. והוא שהיה גם בידי מר טויבר, אלא שבטופס שלו נוספו בראשו ד’ דפים כוללים שער עם שם הספר „חובת הלבבות” ומקום הדפוס – לבוב תק”ע, ובסופו נוסף דף אחד ובו המלצות שבעה רבנים על המחבר, ששמו ר’ בירך מקאלבסוב.

בנדון ד’ דפים נוספים אלה יש לי פקפוקים: א) מר טויבר כותב, שבידי מר ווינר היה טופס חסר ד’ דפים אלה, אבל גם הטופסים שבספריית ליובאוויטש ובספריית הסמינר על שם שכטר בניו-יורק חסרים ד’ דפים אלה, ואם כן אי-אפשר לייחס חסרון זה לדבר שבמקרה, וודאי שכך יצאו ישר מבית הדפוס. ב) ד’ דפים הללו, כולל

10. לר’ צוריה פיגו, וויניציאה ת”ח.

11. פרבר של ווארשא.

12. עיירה בגאליציה המערבית.

13. לא נתבאר.

14. סוף מסכת ברכות. ועי’ סוף מרק.

השער, הם העתקה מדוייקת. אות באות, שורה בשורה ועמוד בעמוד, מדפוס הרביעי הנ"ל, ואין בהם אפילו תיבה אחת חדשה שנוכל לייחסה ביתוד לדפוס חמישי זה, ולא עוד, אלא שנוסח השער אינו מתאים לדפוס חמישי זה, שכן מסופר בו על שלושת הדפוסים הקודמים, שהמחבר הפיץ מהם למעלה משלושת אלפים טופסים¹⁵; ואילו היה לשער זה איזו שייכות לדפוס חמישי זה כלום אפשר שלא היה מזכיר בו גם את הדפוס הרביעי? ג) האותיות של ד' דפים הללו הן שונות מאלו של גוף הספר ודומות לאותיות של דפוס הרביעי. ד) בהתנצלות-הקדמה הנ"ל לדפוס זה, הולך המחבר ומונה את כל העניינים שהכניס לדפוס זה ואינו מזכיר כלל העניינים שבד' דפים הללו.

לדעתי, לא הספיק המחבר לסדר שער לדפוס חמישי זה, וכך יצאו מספר טופסים לשוק בלא שער, רק במאוחר העתיקו את השער מדפוס הרביעי, ואת-עמו את כל הקונטרס הראשון בן ד' הדפים, וצרפוחו לטופסים שנשארו, ואילו לא דמסתפינא הייתי אומר, שאילו היה המחבר עצמו מסדר שער לדפוס זה – לא היה קוראו בשם „חובת הלבבות“, שהרי לא הכניס בדפוס זה כלום מ„חובת הלבבות“, אלא רק דרשות ופולולים. וכאן מקור טעותו של מר טויבר, שמצא בין ד' דפים אלה עמוד אחד ובו – כלשונו של מר טויבר – שבע מלים מחובת הלבבות והתחלת פירוש עליהם, ומכיוון שמר טויבר לא ידע כלום מדפוסים הקודמים הניח שמשום שבע מלים אלו קרא לספרו בשם „חובת הלבבות“, והספר לא זו בלבד שלא נגמר בדפוס, אלא לא נגמר במוחו של המחבר, מפני שנתבלבלו רעיונותיו (כנ"ל בראש המאמר), אבל, כאמור, הרי העמוד עם שבע המלים והתחלת הפירוש הוא רק העתקה מדפוס הרביעי ושם הרי עמוד זה הוא רק הראשון והדברים הולכים ונמשכים עד י"ט עמודים (כנ"ל) והפירוש על שני השערים הראשונים מחמשים ש"ב נגמר, ועוד נוסף עליהם שם י"ח ש"ב הנותרים בלא פירוש, ושפיר קרא המחבר לדפוס הרביעי בשם „חובת הלבבות“. אלה שהעתיקו ד' דפים הללו מדפוס הרביעי נתכוונו, מן הסתם, בעיקר לשער ושתי ההקדמות שלאחריו, ואת העמוד עם „שבע המלים“ העתיקו רק כדי שלא להוציא הנייר חלק, שכן כל קונטרס בספר זה הוא בן ד' דפים (ואפשר גם נתכוונו שיהיה מכל מקום רמז כל שהוא לשם הספר בשער שהוסיפו).

15. מר טויבר התעלם מידיעה חשובה זו, ואעפ"י שלא הביז את הדברים, הרי כביבליוגרף מומחה עליו היה להזכירם.

אשר לדף האחרון, המלצות שבעה רבנים שבטופס מר טויבר – הרי גם הוא חסר בטופס ווינר, ליובאוויטש וספריית הסמינר, ואם כן ודאי שגם הוא לא נדפס עם הספר. מסתבר, שנדפס בדף בודד שהיה מוליך עמו בסיבובו להראות לבע"ב. בדף זה אין זכר לספרו, אלא רק המלצות לסייע לו למצוא איזה מעמד פרנסה.

המחבר מזכיר דף זה בהקדמתו בנוסח זה:

אומר הגאון ר' סענדר נכד תבואות שור זלה"ה באגרת מודפסת מונח פה שאני ניכר לו זה שלשים שנה". הנוסח, אגרת מודפסת מונח פה" מראה בפירוש שלא נדפס עם הספר.

כשעוברים על תוכן חמשת הדפוסים והקדמותיו של המחבר, מצטיירת תמונה אחרת של המחבר וספרו מזו שמצייר מר טויבר. רואים שלחנם הוציא מר טויבר דיבה על המחבר; רעיונותיו לא נתבלבלו; הספר נשלם במוחו ואילו היו מסייעים בידו ודאי שהיה משלימו גם בדפוס, ושם „חובת הלבבות" הולמו.

המחבר גם מתפאר, שעל טופס אחד שהוחזר לו מצא כתוב: ספר הלז נחמד למראה וטוב להשכיל ועליהו לתרופה, על פיו יצאו ועל פיו יבואו דורשי שם באמת יחד עשיר ואביון כל מרגוע לנפשם ימצאו...".

קקוריוז יש לציין שיטת המחבר להדפיס מוסר ופלפול בערבוביא, מצד אחד של הדף – מוסר, ומצדו השני – פלפול. בלשון המחבר: „מוסר ופלפול כתובים משני עבריהם".

יש להעיר עוד על סגנונו הקשה בהקדמותיו: שברי פסוקים ומאמרי חז"ל ולשון נופל על לשון, וכדי לעמוד על דעתו יש לבזבז זמן לפענח את מליצותיו. המחבר עצמו מעיר על כך: „לשוני מרוקם שבעתים בלשוני חז"ל ומקראי קודש, קשים במובן במושכל ראשון", הוא מצטדק ומציין לדושיה שבין רב נחמן ובין רב יהודה בר יחזקאל (קדושין ע ב) וכותב שזה בכלל שיחת חולין של תלמידי חכמים שצריכים לימוד.

* * *

הראשון שהעיר על מציאות דפוסים אלה הוא פרופ' אלכסנדר מארכס¹⁶, מי שהיה מנהל ספריית הסמינר על שם שכטר בניו-יורק. מהם ראה רק שלשה דפוסים (השני, השלישי והרביעי) הנמצאים

16. Jewish Theological Seminary of America, Register, 1930—1931, 190 p.

בספריה ואילו את דפוס הראשון שאיננו בספריה לא ראה, אבל ידע ממציאותו מנוסח השער של דפוס השני (הנ"ל). מדפוס החמישי לא ידע, אעפ"י שנמצא בספריה, אבל חסר שער, כנ"ל. והמקטלג רשמו (עפ"י ווינר) בשם „בינה לעתים“. אין לתמוה לא על פרופ' מארכס ולא על מר טויבר, שלא ידעו אחד מדברי חבירו, שכן כתבו את דבריהם בזמן אחד בקירוב ולא הספיקו הדברים להגיע אליהם, אבל על מר פרידברג יש לתמוה, שהדפיס מהדורה שניה של „בית עקד ספרים“ בשנת תשי"ב, עשרים ושתיים שנה מאז נתפרסמו דברי שניהם, ואת ארבעת הדפוסים שהזכיר פרופ' מארכס הכניס במהדורה זו (ק/960. מרשימתו אמנם אי אפשר כלל לעמוד על טיבם), אבל את הדפוס החמישי רשם עפ"י טעותו של ווינר בשם: „בינה לעתים“ לר' אהרן דרשן (ב/460).

חובת הלבבות

אשר כלל במה אדוירים הרב הגאון החסיד
 רבינו צמחי זל"ה בספרו חובת הלבבות
 חסד מחשבות כל נפש ישראל להוליא ממסגד
 גמור בחמדת לרכי עולם ועמיני ולחכמים חכמתכ'
 ינתכס לעיני העמים ומעמוק העתיקן ללשון קצר
 אל שהיו סגורים צפי כל שיכחת חטא קודמת
 לחכמתן :

עשוי חמשים שערי בינה

ענת מכתם המבואר, מע"ל החציהני כל ידו תחת
 עיני חז"ל בהוראתם לנו. אגמריה צסימכים כוונר
 עש דבש וחלב תחת לשונך. איש תבונות ידלנו
 הבנת מים עמוקים עלה כלל איך

קרני מיפד הזמ

לכ מחשבות לבו רק רע מנעוליו כן דיבר ה
 פנים עד היותה כדרכת צמ"ט פנים למעלה
 און און המקרא יולא מדי פסוכו כ"ש ידבר איש
 אל דעהו מעומק בלשון דייטש :

דפוס ראשון ווארשא תקס"ה

ספר יצירה דפוס פראג

כידוע, נדפס „ספר יצירה“ לראשונה בשנת שכ"ב במנטובה. פחות ידוע הדפוס השני; לפי שטיינשניידר הוא זה עם תרגום לאטיני שנדפס בשנת ת"ב באמסטרדם. לפי ר' שבתי בס ב„שפתי ישנים“ הוא בהוספת מראה מקומות הפסוקים בתנ"ך ונדפס בפראג בלא תאריך. מכיון שר' שבתי לא רשם את הוצאת אמסטרדם ת"ב, אנו יודעים ממנו רק שדפוס פראג קודם לשנת ת"מ, שהיא שנת הדפוס של ספרו „שפתי ישנים“ אבל אין אנו יודעים, אם דפוס פראג קדם גם לדפוס אמסטרדם, או להיפך, דפוס אמסטרדם קדם לדפוס פראג. פרידברג, בשתי המהדורות של „בית עקד ספרים“, השמיט לגמרי את דפוס פראג. מסתבר, משום ששטיינשניידר מסופק בכלל במציאותו של דפוס פראג, וספיקו של שטיינשניידר הפך ודאי אצל פרידברג ולא רשמו אפילו בסימן שאלה.

לדידי ברור היה שדפוס פראג קיים. עינו של ביבליוגרף עלולה, לפעמים, להטעותו, אם במקום אם בשנת הדפוס, ואילו היה ר' שבתי רושם סתם דפוס פראג היה אפשר לומר שטעה, אבל מכיון שהוא רושם שדפוס פראג הוא בהוספת מראה מקומות הפסוקים בתנ"ך, ואנו אין לנו הוצאה אחרת עם הוספה זו, הרי דברי ר' שבתי לא היו בגדר טעות אלא „כביכול“ בגדר בדותא, ואין ר' שבתי חשוד על הבדותא.

ימים רבים חקרתי ודרשתי אחרי דפוס פראג זה, אבל ללא תוצאות. לא מצאתיו לא בקטלוגים של הספריות המפורסמות, לא בספרית הסמינר על שם שכטר בנויורק, לא בארץ-ישראל תובב"א (כך כתבו לי בתשובה לשאלתי) ולא במספר הגון של קטלוגים של מוכרי-ספרים שבדקתי. רק ברשימת הספרים של פיננער¹ מצאתי רשום „ספר יצירה... פראג, חסר השער“, וזה הכל, ומה יושיענו זה?

סוף סוף שיחק לי המזל ויום אחד הציע לי מוכר-ספרים אחד טופס של ספר יצירה, שמישהו חתך מן השער את השורה עם מקום הדפוס ובמקומה כתב: ויניציאה. כשראיתי שנדפס בדפוסו של אברהם היידא ועל הגליונות מראה מקומות הפסוקים, ידעתי שדפוס פראג

1. נספח ל„מצבות קברות אנשי השם“.

לפני. כמובן, נפלתי על המציאה ורכשתיה. נתאכזבתי אמנם אחר־כך כשבדקתי את הטופס ומצאתי בו מדפוס פראג רק עד דף טז, ועד בכלל, ודף כב. כל השאר הוא מדפוס מנטובה. זה מספיק אמנם להתיר את ספיקו של שטיינשניידר; דפוס פראג הוא עובדא, ובאמת עם הוספת מראה מקומות הפסוקים בתנ"ך, ולא עוד אלא שמצאתי בו גם את שנת הדפוס שבעל „שפתי ישנים“ לא הרגיש בה, שכן המדפיס כתב בהקדמתו שעברו יותר מס"ב שנים מאז נדפס, ואם כן נדפס בשנת שפ"ד או שפ"ה והוא הוא הדפוס השני של ספר יצירה. אין בידי להסביר מדוע נעלם דפוס זה מן השוק ודוקא הדפוס הראשון מצוי בספריות ובאוספים פרטיים ומזדמן בחנויות של מוכרי ספרים.

סידור העמודים (אבל לא השורות) הוא כמו בדפוס מנטובה, עמוד על עמוד. מראה מקומות הפסוקים נדפס על הגליונות.

נוסח־השער:

זה השער לי"י צדיקים יבאו בו | ב"ה | ספר יצירה | המיוחס לאברהם
אבינו ע"ה | עם ד' באורים נחמדים מזהב | ומפז רב אשר יסדום אבירי |
הרועים הרועים בשושני | החכמה האמתית יפוצו | מעיינותיהם חוצה |
להשביע נפש | שוקקה | נדפס שנייה² [כאן נחתכה שורה אחת] | תחת
ממשלי אדונינו הקיס' המהולל | מאד וורדיננוס יר"ה ות"מ אכיר"א
[=ירום הודו ותנשא מלכותו אמן כן יהי רצון אמן] ע"י המח"קק אברהם
בן לא"א | כה"ר שמעון ז"ל איש היידא

מעבר לשער:

הקדמת המדפיס והמעתיק³

אלופי נשיאי ישראל הגאונים קצינים טובי נרי ישראל יעצתי עצתי
קטנה בהעתקת מרגלית שכל הרואה זאת בראיה בתורה נתרפא כי מי
הוא רב ראש המקובל הגדול קמץ פיו מלדבר נאמנה⁴ מה שהיה טמון
יות' מס"ב שנה. הוא הספר הנכבד ספר יצירה. המיוחס לשר הבירה.
ואני השפל אלך בעקבי הרועה אותי מעודי עד היום הזה לזכותו ובריתו
של אברהם אבינו ע"ה שהיה תולה אותו אח"כ בגלגל חמה⁵ וברה

2. כך במקור — ה' גדולה. איני יודע אם יש כאן איזה כוונה או רק רשלנות של הבחור הזועער.
3. אין ברור לי פירושו של „המעתיק“ כאן, שהרי הדפיס מן המוכן מדפוס מנטובה.
4. מראשי התיבות יוצא: אני הקטן יעקב משה [זאבין] בן כמהרהיה קפמן.
5. מרמזו למאמר חז"ל במסכת בבא בתרא: „מרגלית היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה
הרואה אותו מיד מתרפא ובשעה שנפטר תלאה הקדוש ברוך הוא בגלגל חמה. כאמור על השער מיוחס ספר
יצירה לאברהם אבינו.

כשמש לראות וליראות לכל העולם. חידוש ובריאות העולם. עם ה' ביאורים נחמדים מזהב ומפז רב. אשר יסדום אבירי הרועים החכמים ומאורים הגדולי אשר נקבו בשמותם שנודעו בשערים ה"ה פי' הגאון רבינו סעדיה ופירוש ר' אליעזר מגרמיזא. ופירש הרמב"ן. ופירש הראב"ד ועם פירש הרב ר' משה בוטירל זצ"ל להועיל למעיינים ולהקל מעליהם משא וטורח לחפש ולבקש הפסוקי כדי שלא יהיה בבל ימצא במהירות וזריזות לפי שזריזות מביא לידי פרישות ופרישות לידי טהרה וטהרה לידי קדושה וכו' בגלל כן הוספתי שנית ידו להדפיס עם מראה מקום של כל הפסוקים למען ירוץ הקורא בו וישכיל וימצא דבר. אשירה ואזמרה לאלהי ישעי אשר נתן לי כח להמציא המרגלית הטובה הזאת אשר היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו ע"ה. כה יעשה וכה יוסיף לתת לי עוז ותעצמות לעשות בעצמי ספרים הרבה עד אין קץ כאשר עם לבבי להגדיל תור' ולהאדיר' אמן.

ספר „ממני“

(קוריוז ביבליוגרפי)

ב„בית עקד ספרים“ (אות מ/1219) רושם מר ח"ד פרידברג:

„ממני, הירץ הומברג, בענייני חינוך,
[לבוב, תקמ"ה]“

ספר בשם זה אינו קיים. הירץ הומברג, המשכיל הידוע, שנתמנה – בפקודת הקיסר יוסף השני – מפקח בתי הספר לילדי ישראל, אמנם הדפיס בשנת תקמ"ח בלבוב על מצב החינוך בישראל, אבל בשם: „אגרת אל רועי שה פזורה ישראל“ ומר פרידברג כבר רשמו במקומו באות א/462. ספר שני בעניין זה בשם „ממני“ לא היה ולא נברא.

אפשר לנחש באיזה דרך הגיע מר פרידברג לרשום ספר שאינו במציאות ובשם מוזר כזה.

המדפיס הלבובי, שהדפיס את „אגרת אל רועי ישראל“ הנ"ל, חילק את נוסח השער לשנים והדפיסו בשני דפים, מחציתו – שם הספר – בדף אחד, ומחציתו – שם המחבר – בדף שני, והרי הנוסח המלא של שני הדפים:

דף ראשון: | אגרת | אל רועי שה פזורה ישראל המה הרבנים | ומורי צדק ותורה יצ"ו, ואליכם | הנגידיים העומדים בראש | כל קהל ועדה אשר | במלכות גאליציא ולודומיריא¹.

ובשולי העמוד – לבוב תקמ"ח.

דף שני: ממני | הירץ הומברג | המשגיח על בתי ספר בבני ישראל | אשר במלכות גאליציא ולודומיריא: אני שלום! וכי אדבר צדק וענות אמת מפי יצאו:

ובשולי העמוד – שמעוני!².

מסתבר, שלמר פרידברג הגיעו, בזמנים שונים, שני טופסים מספר זה, אחד שלם ורשמו כהוגן באות א' כנ"ל ושני – חסר דף הראשון של השער ולכן לא הרגיש שזהו אותו הספר שכבר רשמו באות א, ועל פי

1. כך היו קוראים אז לגליל פודוליא ומזרח גאליציא הסמוכה.

2. שין שוואית ומם קמוצה. תיבה זו אינה שייכת לנוסח השער, אלא לדף שאחר השער וממנה מתחיל

גוף הספר.

דף שני זה של השער, שחשבו לשער שלם, הניח ששם הספר הוא: „ממני” ורשמו באות מ' כספר חדש, ומכיון שמקום ושנת הדפוס יש רק על דף הראשון של השער השלים את החסר (בסוגרים, כנהוג) על פי אומדנא.

אגרת זו חזרה ונדפסה ב„מאסף” לשנת תקמ"ח והרב ש' אסף הדפיסה עוד הפעם בספרו „מקורות לתולדות החינוך” כרך א. דפוס ראשון הנ"ל הוא עכשיו יקר המציאות.

ספר מעשה רוקח

ספר „מעשה רוקח“ על משניות, לר' אלעזר אבד"ק אמשטרדם, נדפס לראשונה בחיי המחבר, אמשטרדם, ת"ק, ושנית ברוסיה, במאהלוב ע"נ דנייסטר (גליל פודוליה), על ידי נכד המחבר, הרב יהודא ליבוש רוקח מקונסטנטיין („קאסנטיין“) ישן, בשנת: „בחקמה ובדעת ובכשרון“¹, ונקודה על אות כ בתיבת „ובכשרון“. הביבליוגרפים הניחו שהנקודה מרמזת להשתמש רק בתיבת „ובכשרון“, ולכן רשמו: תקפ"ד. בא א. יערי² והפריך תאריך זה, והניח שהנקודה מרמזת להביא בחשבון רק את האותיות שמאות כ' ואילך, ועולה תקע"ו.

אך באמת אין כאן לא תקפ"ד ולא תקע"ו, אלא תקע"ז. הכלל הוא, שאם אין אותיות גדולות, וכל האותיות שוות, לוקחים בחשבון את המלים שאינן מנוקדות – במלואן, ומהמלים המנוקדות – רק את האותיות המנוקדות. אין תאריך זה יוצא מהכלל, והחשבון הוא: „בחקמה“ = 75; „ובדעת“ = 482; כ' המנוקד = 20. בס"ה: 577 = תקע"ז.

יערי מונה חמש הסכמות לדפוס זה. באוסף ליובאוויטש ישנם שני טפסים, ומהם אחד עם שבע הסכמות.

בסוף הספר „אמר המביא לבית הדפוס“:

„צריך אני לומר חד פסוקא דרחמי שימחלו לי גדולי זמנינו הן ממדינה זו והן שמחוץ למדינה על אשר שלא המתנתי על הסכמתם כי הפועלים אצים עלי לאמר כלה מעשיך ודי' יודע שכבודם חביב עלי כגופי, ומעודי גדלתי בין הגדולים ושתיתי בצמא את דבריהם הן מה שפלפלתי עמהם בע"פ הן בכתבים והן בחיבוריהם, ואי"ה כשיגיע לידי הסכמתם אזי מוכן אני להדפיס עלה אחד בסוף הספר...“.

את הבטחתו זו קיים, והדפיס דף נוסף אחרי השער, ובראשו כתב: „עבור שלא הגיעו לידי הסכמות כבוד אבי מורי ורבי הרב הגאון וכבוד חותני הרב הגאון עד גמר השער ע"כ הדפסתי הסכמות מהני תרי... אחרי גמר השער“³. שתי ההסכמות הנוספות הן: א) מאת אבי המו"ל, הרב שלום צבי הירש בהרב המנוח נפתלי הירץ רוקח מבראד החו' פה

1. קהלת ב', כ"א.

2. הדפוס העברי במאהלוב ע"נ דנייסטר (קרית-ספר, כ"ג), תשי"ז.

3. המדפיסים היו נוהגים להדפיס את השער אחרי גמר הדפסת הספר.

קרעמניץ, מיום ט"ו אייר, תקע"ו. ב) מאת חותנו של המו"ל, הרב משה בערין בלום אבד"ק קאסניטין ישן כעת חו' פה ק"ק ווישנאוויץ, מיום ט"ו תמוז, תקע"ו. ההסכמות נדפסו בצידו האחד של הדף הנוסף, וצידו השני נשאר חלק. מסתבר שעד להדפסת הדף הנוסף כבר יצאו רוב הטופסים לשוק.

יש קצת ערבוביה בנוגע לשם משפחתו של המחבר. יש מי שמזכירו בשם: ר' אלעזר מרגליות, ויש מי שמזכירו בשם: ר' אלעזר רוקח. ודאי שנולד במשפחת מרגליות, שכן אביו היה חותם בשם זה, אך מכיוון שצאצאיו היו חותמים בשם רוקח, יש מדקדקים לכנותו בשם זה. ש. וינר כותב שהיה חותם תמיד „אלעזר מקראקא“, ומעולם לא הזכיר בחתימתו מרגלית, ווינר מזכירו בשם רוקח. אך גם שם „רוקח“ לא הזכיר, ונראה יותר שצאצאיו הם שהחליפו את השמות. באחת מחמש ההסכמות שמונה מר יערי, זו של הרב מברדיטשוב, משנת תקע"ו, הוא מכונה בשם ר"א רוקח. הרי שבשנת תקע"ו כבר התפרסם שם זה בעולם.

ברשימת יערי נפלו שתי טעויות-דפוס. בין חמש ההסכמות משנת תקע"ו הוא מונה אחת של ר' לוי יצחק מברדיטשוב, והיא של בנו וממלא מקומו, ר' ישראל. מקומה של הנקודה על תיבת „ובכשרון“ היא, בטעות, על אות ו' הראשונה, וצריכה להיות על אות כ'.

ספר „נחלת שמעוני“

ספר „נחלת שמעוני“ לר' שמעון בר' יהודה ליב פייזר מליסא נדפס, כידוע, בשנת תפ"ח בוואנדסבעק, בדפוס ר' ישראל בר' אברהם. בשער אנו קוראים:

שנת זאת נחלת שמעוני. ספר נחלת שמעוני חלק ראשון. חברו ... החכם הכולל האלוף התורני המצוייני כמוהר"ר שמעון בהר"ר יהודה ליב פייזר מליסא הבירה, והוא חלק א' מחמשה ספרים שחיבר על כל שמות הנקובים, בתורה נביאים וכתובים, וגם כל תנאי מתנייתי ... שאמרו ושנאמר עליהם בתלמוד בבלי ורבות ודומיהם, לפי סדר האלפ"א בית"א ... נדפס בדפוס החדש אשר הוקם בק"ק וואנזיבעק יע"א הרובץ בין שתי ק"ק המפורסמות אלטונה והמבורג יע"א. בדפוס הר"ר ישראל בר' אברהם זצ"ל שהיה מדפיס בק"ק יעסניץ.

מעבר לשער: שיר ארוך מאת המחבר'. בדף שאחרי השער, בעמוד הראשון: הסכמות הרבנים והתחלת ההקדמה.

בידי שני דפים² מספר זה, ומהם אנו רואים שחלקו הראשון נדפס, או לכל הפחות, התחילו להדפיסו גם בדפוס אחר. שני הדפים הם דף השער ודף ההקדמה. בשער זה אנו קוראים:

שנת זאת נחלת שמעוני. ספר נחלת שמעוני חלק ראשון. חברו ... האלוף והתורני ... כמוהר"ר שמעון בר' יהודה ליב פייזר מליסא הבירה, והוא כרס חמד, חיבור נחמד, על כל שמות הנקובים, בתורה ונביאים וכתובים ... נדפס בדפוס החדש אשר הוקם בק"ק המבורג יע"א הרובץ בין שתי ק"ק המפורסמות אלטונא וואנזיבעק יע"א, בדפוס יהניס ראהיז.

מסתבר שב„דפוס חדש“ האמור כאן אין הכוונה לחדש ממש, שהרי דפוס זה כבר היה קיים כמה שנים מלפנים בהמבורג, אלא שנתבטל בשנת תפ"א. הכוונה היא לדפוס שנתחדש. וצריך בירור אם ההתחדשות הצליחה, ונדפס בו כל החלק הראשון ואולי גם ספרים אחרים, או שלא הצליחה ולא נדפסו שם אלא שני דפים אלו בלבד.

1. שיר ארוך שני נדפס בעמוד האחרון של חלק שני מספר זה. שניהם נרשמו ב„אוצר השירה והפיוט“ של דוידוון, אבל יש להעיר שמצויים טפסים בהשמטת שני השירים, ושני העמודים הנ"ל נשארו חלקים.
2. את שני הדפים הללו מצאתי בשנת תרצ"ו או תרצ"ז בוויילנא, בחנות הספרים הקטנה של „פונק הקטן“ (דער קליינער פונק): כך היה מכוונה בחוגי מוכרי הספרים בכדי להבדילו מפונק הגדול, בו משפחתו, מוכרי-ספרים עשיר.

בדפוס המבורג זה לא נדפס מעבר לשער השיר הנ"ל שבדפוס וואנדזבעק ובמקומו נדפסו הסכמות הרבנים (בשינויים קלים בכותרות של ההסכמות) והתחלת ההקדמה. בדף השני של דפוס זה נמשכת ההקדמה תוך שינויים גדולים לגבי זו שבדפוס וואנדזבעק. יש בה דברים שלא נדפסו כלל בדפוס וואנדזבעק, כגון דברי המחבר, שבתחלה רצה לצבור הון ועסק במשא ומתן אבל לא הצליח ורשעים הפיצו עליו כאבים, ונדר נדר לעסוק בתורה, התבודד וכתב חמשה ספרים, וכשבא להמבורג והתחיל בהדפסה, קמו עליו אויבים להפריע את ההדפסה וכתבו עליו מרורות להבאיש את ריחו, אבל, אלופים קצינים, תלמידים ותורנים" דברו על לבו שלא ישים לב לזה.

מסגרת השער היא זהה למסגרת השער של דפוס וואנזיבעק הנ"ל. אברהם יערי כותב³ שמסגרת זו אינה אלא חיקוי למסגרת שהשתמש בה המדפיס האמשטרדמי ר' נפתלי הירץ לוי: „המדפיס ר' נפתלי הירץ לוי רופא... שישד לו בית דפוס עברי באמשטרדם בשנת תפ"ו, חתך לספרים בגודל 2°... שער חתוך-עץ המבליט את יחוס-הלויה שלו: במרכז כרכוב השער מגינית מוכתרת ובה כד עומד בתוך קערה ופונה כלפי ימין; בשני צדי בסיס השער מימין ומשמאל כדים בתוך קערות, הפונים זה כלפי ימין וזה כלפי שמאל... את השער הזה חיקה אחר-כך המדפיס הגר ר' ישראל בר' אברהם בקצת ספרים גדולים שהדפיס בוואנדזבעק כגון: חבצלת השרון לר"מ אלשיך, תפ"ז; נחלת שמעוני לר' שמעון פייזר, תפ"ח; זרע ברוך לר' מנחם מנלי בר' ברוך, ת"ץ. הוא השאיר את שני הכדים שבבסיס, ורק מחק את הכד שבראש השער, ושם תמיד במקומו את שנת הדפוס. כאן אין שום שייכות בין סמל הכדים ובין המדפיס, ואין כאן אלא מעשה-חיקוי מצד המדפיס הגר שהתכוון להשביח מקחו".

אין הגיון בסברא שהחיקוי כאן הוא „בכדי להשביח מקחו". כלום עלה על דעתו של ר' ישראל הגר, שיתרבו הקופצים על הספרים שידפיס אם ירמה אותם שהוא לוי? ואם חיקוי יש כאן, הרי לא ר' ישראל הוא המחקה אלא להיפך, ר' נפתלי הירץ לוי הוא שחיקה את השער של ר' ישראל. יערי בעצמו כותב, שנפתלי הירץ לוי יסד את דפוסו בשנת תפ"ו, והרי ר' ישראל השתמש בשער זה כבר ביעסניץ, כמה שנים לפני שנת תפ"ו, כגון בספרים: „נזר הקדש", תע"ט; „מראות הצובאות", ת"פ⁴; „רוממות אל", תפ"א; „עטרת צבי", תפ"ב; „ים של

3. דגלי המדפיסים העבריים, עמ' 159, מס' 101-102; „קריט ספר" ל"א 503.

4. בספר „דגלי המדפיסים העבריים הנ"ל, עמ' 145, ציור 60-61, כותב א. יערי שבשער „מראות

שלמה, בבא קמא, תפ"ג. ולגבי ר' נפתלי הירץ לוי יש הגיון בחיקוי זה, כיון שהמוטיב הוא סימן לוויה, ורצה לעשותו סמל בית דפוסו. ואם כן מסתבר שלא ר' ישראל מחק את הכד העליון אלא ר' נפתלי הירץ לוי הוסיפו. גם לא „תמיד“ העמיד ר' ישראל את שנת הדפוס בתוך החלק העליון של המסגרת; הוא היה מעמיד שם פסוקים הרומזים לשם המחבר, לשם הספר או לאלו „שהזילו זהב מכיסם“ להוצאת ההדפסה. כגון: „עץ חיים היא למחזיקים“ ב„צאן קדשים“ לר' חיים שור; „ונתתי צבי בארץ החיים“ ב„עטרת צבי“ לר' צבי בר' עזריאל; „כי קולך ערב ומראך נאוה“ ב„מראות הצובאות“; „שמח זבולון בצאתך וישכר באהליך“ ב„נזר הקדש“, לרמוז לטפסר והנגיד ר' ישכר ברמן מהלברשטאט, שהזילו זהב מכיסו“; „ברוך אברם לאל עליון“ ב„ים של שלמה“, בבא קמא. לרמוז לר' אברהם העליון ור' אברהם צורף לוריא – שניהם נכדי מהרש"ל – שהזילו זהב וגם טרחו בהדפסה; „עץ חיים היא למחזיקים בה“ ב„זרע ברוך“ לרמוז לקציני ווינא וקציני המבורג ואלטונא שסייעו בהוצאת ההדפסה. וכן העמיד ב„נחלת שמעוני“ את הפסוק „זאת נחלת שמעוני“. עיקר הדבר כאן הרמז לשם המחבר ולשם הספר, והתאריך רק מקרה הוא. הספר היחידי שמצאתי במקום זה תאריך הדפוס הוא ספר „חבצלת השרון“, תפ"ז.

אגב יש להעיר, שהשתמשו בשער זה גם מדפיסים אחרים, כגון: ר' אפרים העקשיר מאלטונא (שו"ת „כנסת יחזקאל“, תצ"ב); ר' יוסף דיין באמשטרדם (שו"ת „פרי עץ חיים“, תק"ב⁵). ואפילו הפרופסור גרילא

הצובאות" יעסניץ תפ"ב (צ"ל ת"פ) נמצא דגל המדפיס האמשטרדמי עמנאל בנבנישתי. למעשה זהה מסגרת השער כולה לזו של „נחלת שמעוני“ חלק א' הנ"ל. אפשר נתחלף לו למר יערי ספר „רב פנינים“ או ספר „חלקת מחוקק“, גם הם להר"מ אלשיך, ונדפסו בשנת תפ"ב ושעריהם באמת הם של בנבנישתי, ר' ישראל בר' אברהם שינה קצת את הדגל של בנבנישתי. בו האריה נשען אל מגדל שמשמאל, ואילו בדגל של ר' ישראל בר' אברהם האריה נשען אל מגדל שממין. דגל זה עם השינוי נמצא גם בחלק השני של ספר „נחלת שמעוני“ הנ"ל, ובספר „שערי דורא“ שהדפיס ביעסניץ תפ"ד. (מספר זה אמנם מצויים טפסים עם שער בקישוט אחר לגמרי. אגב, באף אחד מעשרה הטפסים של ספר „שערי דורא“ זה שראיתי לא מצאתי את הדף עם „רחשי תודה להנדיב ר' יהודה ליב איגר מהאלברשטאט“ שברשימת „יודע ספר“ של ראווענטהאל).

5. מספר זה מצויים טפסים עם שני שערים השונים זה מזה גם בקישוט גם בנוסח. השער עם המסגרת של „נחלת שמעוני“:

כ"ה ספר פרי עץ חיים כשמו כן תהלתו עזו ופריו שוה לכל נפש ורוח העולה למעלה. רצוי כקטורת וכריח עולה. דור לדור ישבח מעשיו וגבורתו. תהלת מעלת גדולות חכמתו. ה"ה החכם שלם הכולל. דיין מצויין מהולל. הרב הגדול המופלא כמהור"ר חיים אביגדור נר"ו. דרך קסתו בימים ובנחלים נחלי עדו והשקה את כל פני האדמה. בהראותו עוצם חכמתו ברמזים וארבעה טורים מקור חכמה. הן גופי הלכות. שמורות וערוכות. ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים בהוויית דאביי ורבא. שקל רברבא. בפוסקים קדמאי ובתראי. מקשה ומפרק אמר מלתא דמסתברא. עמיקא וטמירא. איא [א = בעית אימא] גמרא איא סברא. עימיה שריא נהורא: נדפס באמשטרדם בבית החכם השלם הרב היין מצויין כמהור"ר יוסף נר"ו. עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר לפיך (תק"ב).

בפרנקפורט דאדרה, שלא היה יהודי, („בית יעקב אש“, תקכ"ה) ואחרי מותו אלמנתו.

השער עם הקישוט האחר:

ביה ספר פרי עץ חיים כשמו כן תהלתו עצו ופרייו שוה לכל נפש משפטים ישרים בתשובות תלתא ובהלכות הרמב"ם זיל ורבינו בעל הטורים ומשם יפרד להיות לארבע ראשים בהויות דאביי ורבא שקלי וטרי בפוסקים קדמאי ובתראי. סוף דבר עטרו בעטרת דרושים על התורה עם הקדמות מהרש"ף (= ר' שמואל פרימו) ולהיה. הכינו וגם חקרו החכם השלם כמהיר חיים אביגדור גר"ו. נדפס באמשטרדם בכית החכם השלם הרב ד"ר מצויין כמהור"ר יוסף גר"ו. שנת עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר לפ"ק [תקיב].

סידור תפלה ליהודי בוכארה

ב"ה **סדר תפלה** מידי חודש בחדשו ומידי שבת בשבתו: כמנהג ספרדים כפי שנדפס בליווארנו יע"א, בתוספות מרובה מכמה אזהרות ופסקי דינים וזכירת כל המצות שראוי ונכון לכל בר ישראל לעסוק בהם לקבל עליו עול מלכות שמים ועול מצות קודם תפלתו ואז תהיה תפלתו רצויה ומקובלת ומפה קדוש יצאו הדברים מהרב הגדול פאר דורנו הרב חיד"א זצ"ל נקראים בשם **דברים אחדים**: וגם לרבות איזה מנהגי קהל עדת ליווארנו. ועתה נדפס כלול בהדרו ע"י היקר מו"ה **יעקב סאמנדור** נ"י מבוכרי: במצות ובהוצאות הרב הגדול היקר ונכבד מו"ה פנחס הכהן נ"י רב בבוכרי אשר באזי המדינה. פה קרתא קדישא **ווילנא** במדינות רוסיא בשנת ובחר עוד **בירושלים** לפ"ק [תקצ"ו]. בדפוס אברהם יצחק בר' שלום ושותפו מו"ה יעקב דוד פיעסקון. 145 דף. 4°. אותיות מרובעות ורש"י.

מעבר לשער רשיון הצנזורה ברוסית מיום 17 דצמבר 1836 [תקצ"ז] בחתימת לעו באראווסקי. צנזור זה היה מאלו שגזרו שלא להשתמש בשם „גוי” כלל, ובשם „עכו”ם” רק בהוספת אות ז' – עכומ"ז – או בלא ר"ת אלא במפורש – עובד כוכבים ומזלות – (וראה מש"כ במאמרי „על ספר אהבת יהונתן”, משעשע, שבסידור זה השתמשו המדפיסים בשתי השיטות ביחד, ובברכת „שלא עשני גוי” שבברכות השחר, כדי שתספיק שורה אחת בלבד, הדפיסו כך: „שלא עשני עובדי (ו) כוכבים ומזלות (האשה אומרת) עכומ"ז”. מסופקני מאד אם נשות בוכארה ידעו איך לפענח את הר"ת „עכומ"ז” כהלכה, והרי מוטב היה אילו היו נותנים לגברים את הר"ת ולנשים את המפורש ...

הקלופון: ע"י הפועל ... המסדר אותיות כמ"ר מנחם מענדיל במוהר"ר יהודא ליב מווילנא: ע"י הפועל ... מכבש הדפוס החתן דוב בער במהור"ר יהושע סג"ל מווילנא.

תאריך רשיון הצנזורה מיום 17 דעצמבר הוא אחרי שזה מקרוב נתפרסמה גזירת מלכות רוסיא לסגור את כל הדפוסים העבריים ברוסיא ולכן לא היה אפשר להדפיס סידור זה אלא בוויילנא בלבד, שעליה חלה הגזירה רק בחלקה, שמותר להשאיר בה דפוס עברי אחד. אז החלה תחרות בין הדפוסים על זכות זו, עד שלבסוף זכה דפוס ראם שהיה, עד שנת תר"ז, הדפוס היחידי בכל המדינה, חוץ מפולין.

סדר תפלה

מידי חודש בחדשו ומידי שבת בשבתו: כמנהג

ספרדים

כפי שדפסם בליווארנו יע"א, בחוסמות סיובה מכמה אודרות ופסקי
 ריעים וחכרות כל הסעות שראוי ונכון לכל בר ישראל לעסוק בהם לקבל
 עליו עול סליכות שמים ועול סעות קודם חבלתו ואז תהיה חבלתו רצויה
 ומקובלת ומשה קרול יצאו הדברים מרוב הגדול פאר הורנו הרב חיד"א זצ"ל
 נקראים בשם דברים אהר"ם: וגם לרבות א"יה מנהגי קהל עדת ליווארנו
 ועתה נדפסם כלול בהדרו ע"י הויקר מ"יה יעקב סאמנרו נ"י
 מכוכרי: במצות וכרוצאות הרב הגדול הויקר ונכבד מ"ה
 פנחס הבהן נ"י רב בכוכרי אשר באוי' המדינה:

מה קרתא קדישא ווילנא במדינות רוסיא

בשנת וכחר טוול נירושלים למ"ק

ברשט כ"ט מעב' אברתם יצחק ג"ר שלום ושוחפו מוט' יעקב דוד פיעסקז

СЕДЕРЪ ТЕФЫЛЯ КЕМЫНГАГЪ СЕФАРДЫМЪ

ш. с. Повседневными молитвами по обряду Португальскихъ Евреевъ.

В И Л Ъ Н О.

издана Типографіи А. Дворна 1856.

זמירות

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם פּוֹקֵחַ עֵינָיִם
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מְתִיר אֲסוּרִים
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם זוֹקֵף כְּפוּפִים
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם מְלַבֵּשׁ עֲרוּמִים
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם רוֹקֵעַ הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמְבִיז מִצְעָדֵי גִבּוֹר
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֹׁעֵשׂ לִי כָּל צָרָכִי
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אוֹזֵר יִשְׂרָאֵל בְּגִבּוֹרָה
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַנּוֹתֵן לַיֶּשֶׁף כֹּחַ
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם עוֹמֵר יִשְׂרָאֵל בְּתַפְאָרָה
 בָּאֵי אִמָּה שְׂלֵא עֲשֵׂנִי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזְלוֹת הַשֶּׁשׁ אֲמַרְסָ עוֹבְדוֹמִז
 בָּאֵי אִמָּה שְׂלֵא עֲשֵׂנִי עֹבֵד הַשֶּׁשׁ אֲמַרְסָ (שְׂפָחָה)
 בָּאֵי אִמָּה שְׂלֵא עֲשֵׂנִי אִשָּׁה הַשֶּׁשׁ אֲמַרְסָ (שְׂעֲשֵׂנִי כְרִצוֹנִי)
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמְעֵבִיר שִׁינָה מֵעֵינָיִם וְתַנּוּג
 מֵעַפְעַפְנוּ :

ואח"כ יבין להרחיק חלונים פי'מים .

ויהי רצון מלפניך ידוה אלהינו ואלהי אבותינו שתרגילנו בתורתך ותדביקנו במצותיה . ו
 תביאנו לידי השאולא לידי עבירה . ולא לידי נסיון . ולא לידי ביוון . ותרחיקנו מצד ה
 ותדביקנו ביצד המוכ ותגטלאנבה . לחן . ולחמד ולרחמים בעיניך ובעיני כל ראינו וגם
 תקדים טובים . ברוך אתה ידוה גמל תקדים טובים לעמו ישראל .

ואתר

על הסדור „תפלת נהורא השלם”.

ב„קריית ספר” שנה ט' ע' 525-528 ושנה י' 250-251 נמצאים מאמרים על אדות הסדור „תפלת נהורא השלם”.

מר שעכטער רוצה להוכיח שמהדורת „סלאוויטא תקע”ט” שנרשמה אצל בן יעקב, נדפסה באמת בוילנא והוראדנא ומה שנרשם „סלאוויטא” הוא מפני שהמדפיס הי' ר' משה שפירא מסלאוויטא – מלתא דתמיהה כשהיא לעצמה, שר' משה שפירא שהי' לו בית דפוס בסלאוויטא ידפיס בוילנא והוראדנא.

השערה זו לא נכונה. בספרינו ישנה מהדורא זו של תקע”ט והיא באמת נדפסה בסלאוויטא, ומהדורת ווילנא והוראדנא היא אחרת שנדפסה עוד קודם מהדורא זו של תקע”ט, כנראה מנוסח השער לחלק ראשון של מהדורא זו, וזה השער:

„סדר תפלת נהורא השלם ומושלם בכל מיני שלימות כמנהג אשכנז חלק ראשון וקצר המצע מהשתרע עליו מעלותיו הנכונים. אשר הוא נוסף על הראשונים... כי בפעם הראשון אשר הדפסתי אותו בק”ק בארדיטשוב בשנת ה”א תקע”א מעט מן המעט אשר באו בפנים... ולאחר הדפסתי נדפס שוב בכמה דפוסים כמה פעמים וכולם אזו לעלמא מרוב חשקת הקונים, ואח”ז דפסתי עוד פעם בהוראדנא ובוילנא בהוספות אך היו מפוזרים ומפורדים אלה פה ואלה פה... מפאת שההוספות ההם בסוף הסדר נתונים. והנה בעז”ה קמתי אני המאסף להעמיד כל דבר על מקומו הראוי לו... ע”י הרב וכ”י מהר”ר משה שפירא מסלאוויטא בהוצאת המאסף והמחבר בסלאוויטא בשנת והנה פרח מטה אחרן לבית לוי לפ”ק.”

מנוסח „ואח”ז דפסתי עוד פעם בהוראדנא ובוילנא” שראה מר שעכטער על שער מהדורת תקפ”ז יצא לו שמהדורת סלאוויטא תקע”ט היינו הך עם מהדורת ווילנא והוראדנא, אבל מכיון שנוסח זה כבר אמור במהדורת תקע”ט הרי ברור הדבר שמהדורת ווילנא והוראדנא נדפסה עוד קודם מהדורת סלאוויטא תקע”ט, וההוספות שבמהדורא זו לעמת המהדורה הראשונה, ברדיטשוב תקע”א, נדפסו בסוף הסדור, ובמהדורא זו השלישית שהדפיס המחבר, סלאוויטא תקע”ט, באו ההוספות על הסדר.

ומטעם זה אין מקום ג"כ לפקפקו של מר יצחק ריבקינד על דבר התאריך של מהדורת תקפ"ב, שתאריך זה הוא בודאי נכון.

מהדורא זו של ווילנא והוראדנא נדפסה בלי ספק בשנת תקע"ח, שכן יוצא מהתאריך שעל ההסכמות להדפסת הסדור תפלת נהורא השלם פעם שנית (שהיא בלי ספק מהדורת ווילנא והוראדנא כנ"ל) שנדפסו עוד הפעם במהדורת סלאוויטא תקע"ט, הסכמת ר' אברהם אבלי ור' ישכר דובער מ"ץ דווילנא מיום י"א מנ"א תקע"ז, והסכמת ר' בנימין ברוידא אב"ד ור"מ דק"ק הוראדנא מיום ח"י כסלו תקע"ח, ומכיון שבשנת תקע"ט כבר נדפסה מהדורא שלישית בסלאוויטא הרי ברור הדבר שמהדורא זו השניי בוילנא והוראדנא נדפסה בשנת תקע"ח.

ומה שהמחבר קורא למהדורה זו של ווילנא והוראדנא תקע"ח הדפסה שניי, אף שבינתיים, משנת תקע"א עד תקע"ח, כבר נדפסו מהדורות רבות, הוא מפני שכל אלו המהדורות נדפסו שלא ברשות המחבר ולמרות ההסכמות על דפוס ברדיטשוב תקע"א שלא להדפיס הסדור תפלת נהורא בלי רשות המחבר במשך שש שנים, כאמור מפורש בההסכמות להדפסה זו השניי בהסכמת הרב דהוראדנא: "... ונשא אהרן את משפט בני ישראל על משבח הדפוס אשר בק"ק בארדיטשוב זה כמה שנים, ונתקבל ברצון בכל תפוצות ישראל. ואחריו קמו המדפיסים ופרצו גדר אשר גדרו הגאונים בהסכמותיהם והדפיסו גם הם כמה פעמים כרצוניהם בלי רשיון המאסף דבריהם...". ובהסכמות רבני ווילנא: "... ולזאת קם הרב המחבר וינופף שנית ידו וישם עליו נוספות... אכן שאול שאל לנו הרב המחבר הנ"ל להיות שבתוך הזמן אשר גבלו הראשונים מחכמי הדור הנ"ל. חזרו וקבעוהו בדפוס בק"ק בארדיטשוב ע"י המדפיס הנגיד מוה"ר שמואל סג"ל בהסכמת חכם אחד מחכמי ק"ק הנ"ל (מזה יוצא לנו מהדורת בארדיטשוב שניי) ... ועם כי הרב המחבר עומד וצוח ככרוכיא...".

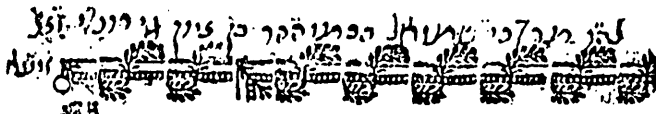
יוצא לנו אשר המחבר בעצמו הדפיס רק שלש מהדורות: א) ברדיטשוב תקע"א. ב) ווילנא והוראדנא תקע"ח, עם הוספות, אלא שההוספות היו בסוף הסדור. ג) סלאוויטא תקע"ט עם ההוספות על הסדר.

המסכימים על המהדורא ראשונה הם: ר' ישראל בהר"ר לוי יצחק אבד"ק ברדיטשוב – ד' תשרי תקע"א, ר' ישראל אבד"ק מינסק – כ"ה טבת תקס"ט, ד"צ דק"ק בארדיטשוב בלי תאריך.

המסכימים על הדפסה שניי עם הוספות הם: ר' בנימין ברוידא אב"ד ור"מ דק"ק הוראדנא - ח"י כסלו תקע"ח, רבני מ"ץ דק"ק ווילנא - י"א מני"א תקע"ז, בי דינא רבא דק"ק ווילנא - כ"ט תשרי תקע"ח.

המסכימים על הדפסה שלישית סלאוויטא תקע"ט הם: ר' עקיבא איגר אבד"ק פוזנן - עש"ק ש"פ תקע"ט. ר' ארי' ליב קצאנלין פוגין אב"ד ור"מ דק"ק בריסק דליטא - א"ח דפסח תקע"ט. ב"ד רבא דק"ק מינסק בצירוף הרב ר' צבי הירש - בהגאון המקובל ר' ישראל - ג' אלול תקע"ח. ב"ד רבא דק"ק ברדיטשוב - חצי סיון תקע"ט. ר' יהודה ליב בר' יוסף חופ"ק קיניגשבערג.

ובהנוגע להשאלה מי הוא המחבר או המאסף אם האב ר' יחיאל מיכל או הבן ר' אהרן? אף כי לכאורה צדקו דברי מר ריבקינד שר' אהרן הוא המחבר (גם בהקדמה לסדור זה לחלק ראשון ולחלק שני הוא מזכיר איזה פעמים את שמו בר"ת, וכן השם „תפלת נהורא" מורה שר' אהרן הוא המחבר - נהורא אותיות אהרון-) אבל מה נעשה ובהסכמתו של ר' ישראל בן הר"ר לוי יצחק אבד"ק בארדיטשוב על הדפסה ראשונה נאמר מפורש שר' יחיאל מיכל הוא המחבר, וז"ל בהסכמתו „היות שבא לפני הח"מ הרב המאור הגדול הישיש הוותיק מוה"ר יחיאל מיכל כמוהר"ר אכתריאל מק"ק מיכילישאק ובידו הסכמות מגדולי הזמן על הדפסת ספר תפלת נהורא עם פי' מלוקט מספרי יראים ומקובלים. והנה הגדולים הנ"ל ממדינות ליטא נתנו הסכמתם ותוקף גזירתם שלא להדפיס הסידור הנ"ל עם פי' הנ"ל עד משך ששה שנים מיום כלות הדפסת סידור הנ"ל בלתי הסכמת המאסף הר"ר יחיאל מיכל...". הרי מפורש שר' יחיאל מיכל הוא המאסף. וכן בהסכמות רבני ווילנא על הדפסה שניי כותבים „... שבתוך הזמן אשר גבלו הראשונים מחכמי הדור הנ"ל. חזרו וקבעוהו בדפוס בק"ק ברדיטשוב ע"י המדפיס הנגיד מוה"ר שמואל סג"ל בהסכמת חכם אחד מחכמי ק"ק הנ"ל. והוא נשען על תוקף הגב"ע הנדפס מעבר לשער סדר התפלה הנ"ל ושם מבואר שנתרצה הרב המופלג מוה"ר יחיאל מיכל אבד"ק מיכילישאק בק"ס שאם לא יבא אחר כלות משך שנה מזמן נסיעתו הרשות נתונה למוהר"ש הנ"ל להדפיס הסדורים הנ"ל לעצמו באין מוחה... וביותר תגדל התמיהה אשר ר' ישראל סומך עצמו על הסכמות רבני ליטא (שבלי ספק כוונתו על הסכמת הר"ר ישראל אבד"ק מינסק משנת תקס"ט) ובהסכמה זו מדבר ע"ד ר' אהרן בר' יחיאל מיכל שהוא המאסף, ולכן הדבר עדיין צריך בירור.

סדר

תפלת נהורא

והוא סדר תפלת מכל השנה
במנהג מפרד

מסודר מפני ספרים קדושים יפה וברה • בכוננות
פשוטות על כל ענין וענין מסודרה • בקדי
שתהא תפלתנו זכה וטהורה • שתהא ראויה להיות
עמדה על ראש יצרנו וכוראנו מלך גדול יורה
ובזכות זה נצא מאפולה לאורה • ויבנה כהמ"ק בימינו
במהרה • ויהיה השכינה על כל אהר ואהר מישראל
שוקה • וחקלה לנו סודות התורה • שטוב סהרה מכל
סודיה מפני ומפנינים יקרה • אטן ואטן •

והצגנו שני מנוסחאות הן נוסחא אשכנזי • והן
נוסחא ספרדים כדי שיהיה יד הכל שונים
בו • והצגנו כל תפלה ותפלה מסודרת במקומה כנגד
ובסדר יפה • גם הלכות דרך ארץ • וגם סדר דגדה עם
סבירת העומר • ועוד כמה דברים אחרים הכל מסודר
בסדר נאה ויפה כאשר עין הרואה תראה ותעיר •
תחת ממשלת אדונינו האריך הקיסר רומישר אוגריין
פיהם גל ציאן • עטלאדימערטאן קיניגליכה
אפאסטאלישע מייסטערטאןף יריה •

ברפום של הלבני הנגיד מיהרר הייס דוד במהורר
אהרן סגיל זצ"ל נכד של אורי מייבוש זצ"ל

בשנת תקמ"ח לפ"ק

סידור התפלה המצורף לס' „שפתי ישנים”

בהנוגע ל„סידור תפלה” המצורף לספר „שפתי ישנים” של ר' שבתי בס יש שתי תמיהות: (1) מה ראה ר' שבתי לצרף „סידור תפלה” לספרו „שפתי ישנים”? (2) אם ר' שבתי הדפיס את סידור התפלה יחד עם „שפתי ישנים”, למה טופסים אלו הם נדירים כל כך? מצויים בעולם רק מספר קטן של טופסים אלו, רוב הטופסים של „שפתי ישנים” שבידינו הם בלא הסידור.

מר מ. מ. זלאטקין, בפרק האחרון ממחברתו, „ראשית בכורי הביבליוגרפיה בספרות העברית” האריך בענין זה. ספר „שפתי ישנים” – כותב מר זלאטקין – אף על פי שנדפס בשנת ת”מ, היה מוכן לדפוס כבר בשנת תל”ד, שהרי יש בו הסכמות משנה זו, אלא שר' שבתי לא נדרז להביאו לבית הדפוס, שכן הבין שבימיו לא יהיו מוצאים ענין בספר כזה אלא יחידי סגולה, ולכן היה מחפש תחבולות כיצד למשוך קונים על ספרו זה גם מבין המון העם, וכשנזדמן לו לראות בספר „של”ה”, שהוא מייעץ שכל אחד ואחד יסדר לו רשימות של שמות ספרים קדושים ויקרא בהן בכל יום, הכיר שיש כאן דרך למשוך קונים לספרו. לכן העמיד בראש ספרו את דברי השל”ה, האריך בהם והסבירם על פי דרכו והביא את הספר לדפוס, וליתר בטחון הדפיס בראש ספרו גם „סידור תפלה”, ספר שהכל זקוקים לו, אפילו אנשים פשוטים ועמי הארץ. למעשה לא הועילו שתי התחבולות להפצת ספרו, משום שהכניס בו לאו דוקא שמות ספרים קדושים אלא גם שמות ספרי הקראים וספורי מעשיות ביהודית אשכנזית וכדומה. כשהתאכזב הסיר את הסידור מעל „שפתי ישנים” ורק טופסים מועטים נשארו יחדו.

כל דברים אלו אין בהם ממש ואינם אלא סברות כרס. אדרבה, איפכא מסתברא! סידור זה לא נועד להמון העם אלא ליחידי סגולה. ר' שבתי שפקח היה ומוכר ספרים מומחה ודאי שהבין ש„סידור תפלה” כזה שהדפיס לא יהא מושך קונים מבין המון העם אלא אדרבה דוחה אותם, שכן נדפס סידור זה בלא שום ניקוד, באותיות קטנות ובצפיפות

גדולה, שלשה טורים בכל עמוד, ומשום הצפיפות הכניס בו גם ראשי-תיבות.

חידת הסידור הזה נפתרת בנקל. סידור זה לא נדפס כלל עם „שפתי ישנים“, וכל האומר שנדפסו יחדו אינו אלא טועה. סידור זה נדפס בשנת תל"ח, ז"א כשתי שנים קודם ל„שפתי ישנים“, ובשנת ת"מ כשהביא ר' שבתי לדפוס את ספרו „שפתי ישנים“, הסידור כבר נמכר ונשאר ממנו מספר קטן של טופסים ובלי שערים, ולא ידע מה לעשות בהם עמד וצרפם ל„שפתי ישנים“ והכל עולה יפה ואין כאן שום תמיהות.

התאריך תל"ח נמצא בסידור גופא אבל לא במקום הרגיל אלא באמצע הסידור ולכן לא הרגישו בו הביבליוגרפים המחפשים תאריכים במקומות מסוימים. בדף י"ד סוף ע"ב בסיום הטור השלישי נשאר מקום פנוי קטן, והבחור הזעזער, יעקב חיים בר' משה רפאל די קורדובה השתמש בפינה נחתת זו והדפיס בה ארבע שורות הללו; גם הן באותיות קטנות ובצפיפות. וגם זה גרם שהביבליוגרפים לא הרגישו בהן:

אני יעקב די קורדווה. בספר זה פעולתי.
 וחיים הוא לכינויי. לחיים על רפואתי.
 ובן חכם שמו משה. רפאל הוד מכל אנשי ביתי.
 והשלמתי מלאכתי זאת בסימן טוב שנת לחמי [=תל"ח].

חרוזים אלו הדפיס פועל זה גם בקולופון של סי, „דברי שמואל“ לר' שמואל זנוויל בר' חנוך מלובלין, אמשטרדם, דפוס תארטאס, תל"ח, וכן בדפוס הראשון של סי, „שפתי חכמים“ לר' שבתי בס, שנדפס יחד עם החומש בדפוס אורי פייווש הלוי באמשטרדם בשנת ת"מ. כאן התאים את הקולופון לתאריך ע"י שינוי קל בסופו: סימן טוב תהלתי" [ת"מ].

די קורדובה זה נזכר כפועל גם בתרגום התנ"ך ליהודית-אשכנזית של ר' יקותיאל בליץ (אחרי מגלת אסתר), שנדפס בדפוס אורי פייווש הלוי בשנת תל"ט. ואם כן היה פעיל בדפוס תארטאס רק בשנת תל"ח (ולא בשנות תל"ח-תמ"א, כפי שכתב ח. ד. פרידברג ב„תולדות הדפוס באירופה התיכונה“), ובשנים תל"ט-ת"מ כבר עבד בדפוס אורי פייווש הלוי.

הדפוס הראשון של ספר „ערבי נחל“

נ. בן-מנחם, ב„קריית ספר“ ל"ז עמ' 401, כותב על ספר „ערבי נחל“: „אין ספק שהדפוס הראשון הוא סדילקאב 1835 [תקצ"ה]... המהדורה השניה היא זו שבן-יעקב קורא לה, חמו"ד (קאפוסט): אין ספק שמהדורה זו לא נדפסה בקאפוסט אלא בראדוויל או בהרובשוב. בטופס שראיתי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים חותמת-שעוה של הצנזורה הרוסית משנת 1837 [תקצ"ז]“.

כל דברים אלו דברי טעות המה. הדפוסים בראדוויל ובהרובישוב כבר עברו ובטלו מן העולם שנים הרבה לפני תקצ"ה-תקצ"ז. הרגיל בספרי דפוסי רוסיה יכיר מיד שמהדורת חמו"ד זו היא דפוס סדילקאב מובהק (ואם לדון על פי הקישוטים הרי היא מבית דפוסו של פנחס אליעזר ביליטש). אבל יש להפוך את הסדר: לא מהדורת תקצ"ה אלא מהדורת חמו"ד היא הדפוס הראשון של ספר זה. תאריך הדפוס של מהדורה זו ניתן לקבוע בנקל ובדיוק, שכן נדפסה תחת ממשלת הקיסר אלכסנדר הראשון שמת בכסלו תקפ"ו. על הרב ר' אברהם יהושע העשל מאפטא כותב המדפיס: „ושבק לן חיים בק"ק מעזיבוז“. נוסח זה מורה שהדבר אירע זה מקרוב. הרב מאפטא נסתלק בניסן תקפ"ה, ואם כן נדפסה מהדורה זו בין ניסן תקפ"ה לכסלו תקפ"ו.

מהדורת תקצ"ה היא לקויה מאד בהשמטות גדולות ומרובות מטעם הצנזורה הרוסית, והרי רשימת ההשמטות:

בחלק בראשית-שמות

דף 74: קטע של 13 שורות. דף א: חצי עמודה.
דף 119: יותר מעמודה שלמה. דף א: 15 שורות.
דף 125: דף שלם וחצי דף.

בחלק ויקרא-דברים

דף 120: קטע בן 9 שורות. דף ב: שתי עמודות שלמות.
דף 128: קטע בן 7 שורות. דף ג: יותר מעמודה שלמה.
דף 150: קטע בן 27 שורות. דף א: עמודה שלמה.
דף 170: 3 עמודות שלמות. דף א: עמודה שלמה.
דף 172: קטע של 19 שורות. דף א: כל הדרוש (בן שתי עמודות) ליום הכפורים תקס"ב.
דף 180: יותר מדף שלם.

איני בטוח שרשימה זו היא שלמה, אבל דיה למי שרוצה לעיין בספר זה, שלא ישתמש במהדורה זו אלא במהדורת חמו"ד הנ"ל שלא עברה דרך הצנזורה ומסתבר שמטעם זה היא חמו"ד. כדאי להעיר עוד שבכל מהדורת תקצ"ה אף פעם לא באה תיבת „עכו"ם" בראשי תיבות, אלא תמיד מפורש: „עובד כוכבים ומזלות“. מסתבר שזהו משום שהצנזור חשש שמא יפענחו את הר"ת באופן אחר, והדברים ידועים.

כדאי לבדוק אם המהדורות המאוחרות נדפסו על פי מהדורת תקצ"ה. בימינו שמרבים לצלם ספרים, חשוב שהמטפלים בזה ידעו איזה היא מהדורה מתוקנת ואיזה משובשת ומצונזרת.

מהדורת תקצ"ה אינה הדפוס השני של ספר זה אלא השלישי, שכן קיימת מהדורת ביניים, בין מהדורה א' הנ"ל לבין מהדורת תקצ"ה. לצערי בידי רק החלק הראשון ממהדורת-ביניים זו (עד ספר במדבר), וקטע קטן מתחתית השער נקטף. אולי היה שם מקום או תאריך הדפוס, ולכן איני יכול לע"ע לחוות דעתי על מהדורה זו. הריני נותן רק איזה סימנים בכדי שמי שמהדורה זו בידו יוכל לזהותה על פיהם: (1) נוסח השער ומעבר לשער הוא כמו מהדורת חמו"ד הנ"ל, אלא באותיות אחרות ובסידור אחר, כן יש בה אותם הקישוטים שבשני צדי השער. (2) כל המלים, שנדפסו במהד' א' בסוגרים באותיות זעירות, ועד סדר שמות באותיות רש"י, נדפסו כאן באותיות מרובעות רגילות. (3) במהד' א' ובמהדורת תקצ"ה נמצא ציור קריעת ים סוף בפרשת בשלת, ים סוף משמאל וי"ב הדרכים לי"ב שבטים מימין. במהדורה זו להיפך: ים סוף מימין וי"ב הדרכים משמאל. (4) במהד' א' הקישוט אחרי ספר בראשית הוא הקישוט שמעבר לשער; במהדורה זו הוא שונה ממנו, ולא נזדמן לי לראותו כמותו בדפוסי סדילקאב.

חותם הצנזורה הרוסית משנת 1837, שראה בן-מנחם על טופס הספריה הלאומית, אינו שייך כלל לענין הדפסת הספר. בשנת 1836 גזרה מלכות רוסיה שתי גזירות על ישראל: האחת: סגירת כל הדפוסים העבריים ברוסיה. נשארו רק דפוס ראם בוויילנא ודפוסי ווארשא ויוזעפאף בפולין הרוסית. השניה: גזירת בקורת הספרים, שהצנזורה תבקר את כל הספרים העבריים, הנמצאים אצל היהודים, בין חדשים ובין ישנים ואפילו אינקונבלים, ואלו שימצאו בהם דברים אסורים, ידונו לשריפה, ואת השאר יחתמו בחותם הצנזורה ומותר להשהותם, ומצויים כעת אלפי ספרים בחותמת הצנזורה הרוסית משנת 1837.

ר' משה מסאטאנוב וספרו „שימוש חכמים“

במאמרי „כיצד חוקרים חסידות בישראל [ז] כתבתי שר' משה מסאטאנוב, מחבר ספר „משמרת הקודש“, היה מגיד מישרים בסניאטין, לא רב כדברי פרופ' שלום. דבר זה למדתי מספר „שימוש חכמים“ הוא ספרו השני של ר' משה מסאטאנוב, ומכיון שספר זה עדיין לא נרשם כהוגן, הריני רושמו בזה:

ספר **שימוש חכמים** והוא ביאור נחמד אשר דרש דרוש משה והנה צור"ף ומלבן ומברר ומבא"ר כל חמירא שנמצא בש"ע א"ח [= בשלחן ערוך אורח חיים] במגן אברהם ובמגן דוד גם בש"ע י"ד בש"ך ובט"ז [= בשלחן ערוך יורה דעה בשפתי כהן ובטורי זהב] ואיזן וחקר ותקן בהג"ה מדוייקת בראיות ברורות מפי ספרים קדמונים... אשר ליקט וחיבר דודי חביבי הרב הגדול החסיד המקובל מו' **משה בר' יעקב מגיד משרים** בק"ק סניטין בעה"מ [בעל המחבר] ספר משמרת הקודש: וזה ימים כבירנים] יותר משלשים שנה שנדפס פה קהלתינו יצ"ו, ואידי דחביבא ומשמשי' ביי כולי עלמא אינו מצוי אף א' בעיר, ועתה קמתי אני בן אחיו של המחבר הנ"ל, וחפשתי איגתי [!] [ומצאתי? כאן תיבה אחת קשה לקריאה] א' בכתבת יד ואמרת עלי הדבר מוטל לחדש... ולהוציא לאור תעלמו, וזכות דודי בעה"מ הנ"ל יעמוד לי ולזרעי... נדפס פה ק"ק זאלקווא, תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול והחסיד הדוכס וואוידה ווילענסקי קארל סטנאסלב ראדוויל יר"ה בשנת תקמ"א לפ"ק. 16°. אותיות רש"י.

הטופס שלפני אינו שלם ויש בו [26] דף והשאר חסר.

מעבר לשער: הסכמת וחרם הרב... מד"א ור"מ דפה זאלקווא ואגפיה. ראה זה חדש כבר היה לעולמים ספר **שמוש חכמים**, מחברו... הרבני המופלג המנוח החסיד המפורסם מו' **משה במו' יעקב ז"ל** מק"ק סטנאב שהיה **מגיד משרים** בק"ק סנאטין... אמנם ברבות הימים הכל נשכח ולא נמצא אפילו בלאות, לזאת קם... בן אחיו התורני המופל' מ' משה במו' יחיאל למהדרי' לדפוס קמא... הק' צבי הירש באמ"ו הרב... מוהר"ר שמשון מייזלש.

הרי מפורש שהי' מגיד משרים בסניאטין ולא רב.

ח. ד. פרידברג ב,בית עקד ספרים" רושם בטעות מהדורה זו כדפוס הראשון של ספר זה, אבל מנוסח השער וההסכמה הרי ברור, שהיא

דפוס שני והדפוס הראשון הוא לערך בשנת תק"י, ולא נזדמן לי לראותו. פרידברג גם לא ידע שר' משה בר' יעקב מחבר ספר זה הוא הוא ר' משה מסאטאנוב מחבר ספר „משמרת הקודש“ ובמפתח שמות המחברים רשם כשני מחברים.

יש עוד הוצאה שלישית:

ספר שימוש חכמים ... אשר ליקט וחיבור הרב מו' משה במו' יעקב מגיד מישרים בק"ק סניטין בעה"מ ספר משמרת הקודש, וזה ... יותר משלשים שנה שנדפס ... פעמים בק"ק זאלקווא ... קמתי אני יהודא בלא"א מוהר"ר משה ... להדפיסו מחדש ... חמ"ד [ברדיטשוב] בשנת תקע"ו לפ"ק. 8°. [16] דף. אותיות רש"י.

בין הוצאה זו להוצאה הקודמת יש שינויים בסידור הענינים במוקדם ובמאוחר, אפשר שמתוך רשלנות המדפיסים ואפשר משום שההוצאה הקודמת נדפסה לא מדפוס ראשון אלא מכתב יד כנ"ל בנוסח השער.

אצל פרידברג יש ערבוביא בדבר מקום הדפוס של מהדורה זו. ב„בית עקד ספרים“ מהדורא ראשונה נרשמה כדפוס אוסטרעה (ועל פיה כנראה רשמה בכרטיסיה של הספריה הצבורית בניו-יורק), ב„תולדות הדפוס בפולניא“ נרשמה כדפוס קאפוסט, וב„בית עקד ספרים“ מהדורה שניה – כדפוס ברדיטשוב, וזהו הנכון על פי הקישוט שעל השער.

הוצאה שלישית זו רשם מר א. יערי בשימת „הדפוס העברי בברדיטשוב“ [„קרית ספר“ שנה כ"א], אלא שהוא מסופק בשנת הדפוס, אם היא תקע"ו או תקע"ז. כנראה בטופס שהיה לפניו היתה הוי"ו מטושטשת, והנכון הוא תקע"ו.

ספר

שימוש הכמים

נהוא ביהור נחמד אשר דרש דרוש משה והגה לורף וזולבן ומברר ומבאר כל
 חמירא שנמלא בשע א"ח במגן אברהם ובמגן דוד גם
 בשע י"ד בש"ך ובט"ו וליוון וחקר ומקן בהגה מדוייקת בראיות ברורות
 מפני ספרים קדמונים כאשר עיניכם תחזיקו ושמים אשר ליקטו ומיבור
 הרב הגדול החסיד המקובל :

מ'ו משה במ'ו יעקב מגיד משרים בק"ק סניטין
 בעה"מ ספר משמרת הקדש :

זוה ימים כביר יותר בשלשים שנים שגרפם הספר הלו פעמים בק"ק
 זאלקוואי ואיירי דחבכי ומשמשו ביה כולי עלמא אינו מצוי אפילו
 אחד בעיר לזאת קטתי אני יזודא בלא"א מוהדרר משה לזכות את הרבים
 להרפסו מחדש ולחדש הדרר זו ולהוציא לאור תעלימו וזכות החסיד בעה"מ
 יעמוד לי ולרעי עד עולם ונזכה לראות בבנין הבית והואלם ב"ב אמן :

ז"ל

חקע"ו

נע"ה

תלמוד בבלי, דפוס אמשטרדם ד

בדפוס אמשטרדם נדפס פעם ראשונה כל הש"ס בדפוס עמנואל בנבנשתי וההדפסה נמשכה חמש שנים, משנת ת"ד עד שנת ת"ח, ופעם רביעית, באותה אמשטרדם – בדפוס האחים פרופס, וההדפסה נמשכה ארבע עשרה שנה.

יוזמי הדפסה זו היו יהודי פולין. המו"לים היו שני אחים מעיר טשעכנאווצי וההסכמות המרובות על ש"ס זה ניתנו כולן על שמם (אלא שלאחר זמן מכרו אותן למדפיסים בני פרופס), ושלשה יהודים, אחד מזאמושטש, שני מבראדי ושלישי מטשעכנאווצי, התנדבו לקבץ פרנומרנטים על ש"ס זה בין יהודי פולין.

נגשו להדפסה בשנת תקי"ב ועד שנת תקי"ח הספיקו להדפיס מחצית הש"ס, סדר זרעים, מועד ונשים. בתקי"ח חלה הפסקה עד תקכ"ג. בתקכ"ג חידשו את ההדפסה ובתקכ"ה גמרו את כל הש"ס.

מה טעם הפסיקו באמצע, ותקופה ארוכה של שש שנים לא הדפיסו אפילו מסכת אחת?

לר' רפאל נתן נטע רבינוביץ השערה משלו בעניין זה. הרי הוא כותב:

„ואשר לא הדפיס משנת תקי"ח עד תקכ"ג, נראה סיבתו, כי רוב חותמים לוקחי התלמוד היו במדינת פולין (כי באשכנז לקחו מדפוס זולצבאך בזול) ובאותו פרק הרימה כת שבתי צבי שר"י [=שם רשעים ירקב] את ראשה בפודוליא, והעלילו עלילות רשע על התלמוד לפני הבישוף מקאמניץ ולמברג, עד שהבישוף ציוה (בחשון תקי"ח) לכל הכומרים שבממשלתו, שיקחו מהיהודים את ספריהם ויביאום לקאמניץ, ושם נשרפו לאלפים ברחובה של עיר, ואותן העלילות וכתבי השטנה נגד התלמוד היו מתחדשים משנה לשנה והיהודים היו מסתירים את ספריהם בהחבא, ובודאי שלא קנו אז ספרים חדשים, וגם למדינת ליטא הי' קשה מאד להביאם מפני מלחמת שבע שנים, שהיתה משנת תקט"ז עד תקכ"ג, על כן לא הי' אפשרי לבני פרופס להדפיס אז". (מאמר על הדפסת התלמוד, ערך אמשטרדם ד).

השערה זו אינה מתקבלת על הדעת, שכן גזירה זו היתה מוגבלת רק לאיפרכיא של הגמון זה, פודוליא וגאליציא המזרחית, שהרי לא הי'

להגמון זה הכוח לגזור גזירות על כל המדינה, ואפילו בהגמוניא שלו הרי לא האריכה הגזירה ימים ונתבטלה בעודה באבה, כשההגמון מת פתאום מיתה חטופה. ולמעשה שרפו רק ש"ס אחד שלם, שהפרנקיסטים בעצמם מסרוהו לשריפה ועוד שלשה ספרים בודדים. ראה: א' יערי „שריפת הספרים בקמניץ-פודולסק“, „סיני“ כרך מב (תשי"ח) עמ' רצד-שו. נשארו רק הסתות נגד ספרי היהודים, אבל זו הרי היתה מכת-מדינה בכל הדורות, והיהודים לא חששו משום כך להדפיס ולהכניס ספרים לבתיהם. גם לא מצינו בספרי מחברים משנים ההן תלונות על מחסור בספרים ופחד להחזיק ספרים בבתיהם.

מר א"מ הברמן ב„השמטות והערות“ לספרו של הרנ"ג רבינוביץ הנ"ל מעתיק את דברי המדפיסים בסוף סדר טהרות כשסיימו את ההדפסה. נראה, שמר הברמן לא ראה שמצויים קצת טופסים של סדר טהרות שדברי המדפיסים בהם ניתנו בנוסח אחר, לא זה שהעתיק מר הברמן, המצוי ברוב הטופסים. מכיון שטופסים אלה הם מועטים ונדירים, ומכיון שנוסח זה יכול להפיץ קצת אור על ענייננו, הריני מעתיקו בזה.

ברוך ה' כי הפליא והגדיל חסדו לנו בעיר מצור, עד שחקים ושמי השמים גדלו חסדי היוצר, והי' אמונת עתך חוסן חכמה ודעת יראת ה' היא אוצרו, ועתה בא כתבה על לוח אתם ועל ספר חוקה, ותהי ליום אחרון לעד עד עולם חקוקה, כי קול המון בערים על עבוד' בית אלקי' די בטילת דין שנין שית הקים מכסאותם כל עתודי ארץ. המה גאוני הזמן גודרי גדר ועומדים בפרץ, לשאל מה זה תבואות הנבחר מחרוץ, נפרץ בו פרץ. ועיניהם אל קדוש ישראל תראנה, הוא הרב מ' חיים היושב בדאנציג על חוג הארץ וכיף ים לשלוח ביס צירים אל ארץ צלצל כנפים, לאמר לכו מלאכים קלים אל עם נורא לשאל את פי המדפיסים פרופס כץ על מה ככה עכובא בהש"ס אשר נטעתם כשורק, שורשו בטהרה ועקרו בפנים שוחקות ומסבירות ויפה נופו עתה נוטה לחוץ וחביתי כהן באים חצאין וכל הדמים שנכנסו בקודש זו פסולין ואין מועילן והתנצלותם אין די באר ואין די עולה ואמרו כל כהן שאינו שוקל כל המעות יחד חוטא, דהיינו על כל שלשה הסדרים שעולה סך עצום ורב וכמשא כבד יכבדו על בני מדינות פולין לקבוץ על יד וללקט אחד מבני ישראל מן כל אשר יש לו חצי הראשון של הש"ס הנ"ל ולית נגר ובר נגר דיפריקני' והתורה מונחת בקרן זוית וממון ישראל אבד מה שבזבזו על ששה כרכים הראשונים ושמות הששה הנותרים מעולם לא היה יוצא באור ההוא בדפוס אמשטרדם המבונה שבעידית על כל דפוסים עולם עד אשר האיר ממזרח צדק ויצא חוטר מגזע ישי ומתחתיו צמח איש צמח להתהלך לפני ה' באור החיים הוא הרב ריבה וקיבץ פעלים לתורה

המאהג"ל מ' חיים בהמנוח הרבני מ' פתח"י, פתח בהצלה תחלה הצלות ממון ישראל אשר נשתקע זה כמה שנים והוא כבנימין צעיר רודם רד ים התלמוד תחלה וממש שם נפשו בכפו לבזבז ממון רב ונזמי הזהב וכל חלי כתם אשר הי' ביד זוגתו הרבנית הצנועה וביד בנותי' תחי' בידי' תביא למלאכת הקודש.

יותר ממה שהוא רוצה לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני אלהי' היא מאספת על יד ומביאה בהדי שותא פילכא וכמה נפיש גוברא ורב חילו להמציא לו גם מעות סך רב מהאדון הגדול הרעזידענט **זוהרמנס** בהלואה בכדי לשלוח שמה כל הסך ביחד וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרעו וצדקתו היא סמכתהו, דין רפש מדבית אביו המנוח ז"ל למד אשר צדקת הי' עשה והחזיק ידי לומדי התורה תמיד בביתו בית ועד לחכמים, ונוה חסידים, ומעון הפרושים, ועל מה אדני' הוטבעו ומי ירה אבן פנתה מבטח עוז של ה"ה הרבני הנגיד המפורסם הנדיב מהו' **מרדכי** אוסטורזער מק"ק בראד נר"ו אשר כבר נזכר שמו ותהלתו לפני סדר זרעים הוא החיל להיות גבור בארץ זרעו דור ישרים יבורך ושקעו בו ממון הרבה בו ירוץ צדיק ונשגב בו ישמח לבן ויעלוז שהבטיח להרב לטעון ולפרוק ולהוריד המשא משא עבודת הקודש על כתף ישא בפזרו ממון רב הנ"ל. ונלויים אליו נבונים ישישי שער נואמים לו למה הלכת ללחום בלחמה של תורה ולנו לא קראת, פן יאמרו בניכם לבנינו אין לכם חלק במקדשו, הלא עמכם היינו באותה עצה ונמנין עמכם לפזר הון רב מראש פרענות) השלשה סדרים לא משכנו את ידינו תמיד מליתן המגיע, הלא המה הנגידיים המשותפים הקצינים המפורסמים מחורי יהודי ושועיהם ה"ה הרבני המופלג הישיש מ' **ברמי** בירך סג"ל מק"ק בראד וה"ה הרבני הנגיד המרומם מ' **יעקב** כ"ץ מק"ק טרעספאלי נר"ו וענו ואמרו שני עמודי התוך אשר הבית נכון עליהם, הלא טוב עוללת אפרים מבציר אביעזר כיס א' יהי לכולנו גורלכי' תפילו בתוכינו וחלק כחלק נאכל הן בעלמא הדין והן בעלמא דאתי, ועתה אשר זכינו לאורו שבא לידי גמר שוש נשיש בדי' תגיל נפשנו באלקיי' כי הלבשני בגדי ישע ומעיל צדקה יעטני ומהראוי שהאנשים האפרתיים האלה יאכלו פרי דרכם וממועצותיהם ישבעו ליתן להם ברכה ואפריון שלא ימוש התורה מפיהם ומפי זרעם, יפוצו חוצה מעינותיהם, יכלו בנעימים ימיהם ויבלו בטוב שנותיהם, ודשנים ורעננים בארמנותיהם, ויושלח ברכה גדושה באסמיהם, ועד שיכלו מלומר די בשפתותיהם. אמן כן יהי רצון".

הסגנון המליצי מערפל קצת את הדברים, והרי מה שאפשר להוציא מהם לענייננו:

א) יהודי פולין, לא זה בלבד שלא חששו, בשנים ההן, להכניס ספרים לבתיהם, אלא גם התעניינו להתוודע מה טעם הפסיקו את ההדפסה באמצע. לצורך זה פנו אל הרב מדאנציג. דאנציג היא עיר נמל והיו לה קשרי מסחר, דרך הים, עם אמשטרדם, ועל ידי סוחרים

יהודים, שהיו עוברים ושבים מהכא להתם ומהתם להכא לרגלי מסחרם הנקל היה להרב מדאנציג להתקשר עם המדפיסים באמשטרדם.

ב) השערתו של הרב רנ"נ רבינוביץ הנ"ל בטלה. אם כדבריו שהמצב בפולין גרם להפסקת ההדפסה, מי כיהודי פולין ידעו זאת? ומה להם לשלוח שלוחים אל המדפיסים באמשטרדם לשאול „על מה ככה עיכובא בהש"ס?

ג) להפסקה גרם מחסור בכספים. כספי הפרנומרנטים הספיקו רק לחצי הש"ס. כדי להשלימו היה צורך להכפיל את מחיר הפרנומרנטים, דבר שהיה מטיל על יהודי פולין עומס כספי שלמעלה מכוחם.

ד) מכיון שנתוודע דבר זה ליהודי פולין נמצאו מתנדבים שיצאו לגייס כספים למטרה זו, הן על ידי נדבות מיחידים בעלי יכולת והן על ידי הלוואות (הרבנית מדאנציג ובנותיה, אפילו מכרו את תכשיטיהם לדבר מצוה זו). סוף סוף השיגו את האמצעים ובמשך כשלוש שנים השלימו את כל הש"ס.

ה) יהודי פולין שהיו המתחילים במצוה זו, הם הם שהיו הגומרים, אלא שהוצרכו לחכות ארבע עשרה שנה.

ספר „תקוני שבת“

ספר „תקוני שבת“ נתחבב על הצבור היהודי, וזכה במשך כשלוש מאות שנה – למספר גדול של מהדורות; מהן עם פירוש „מנחת יעקב“, מהן בלא הפירוש, מהן עם תרגום יהודית-אשכנזית ומהן עם לאדינו. אמנם אין מהדורה אחת דומה לחברתה, הן בצורה – ממהדורות בגודל קווארטא עד מהדורות זעירות ככף איש – והן בתוכן, כי המדפיסים הכניסו בהן שינויים, בהוספות או בהשמטות ובמוקדם ומאוחר בסדר הענינים, הכל כמנהג המדפיסים בספרים שאין להם בעלים. גם הכניסו אותו, כחלק בלתי נפרד, לכמה מהדורות של סדורי תפלה, גם הפרידו ממנו חלקים והדפיסו בפני עצמם כגון זמירות של שבת או משניות מסכת שבת ושיר השירים, וגם אלה זכו לכמה מהדורות. היו גם נסיונות לסדר כמתכונתו תקונים לשלש רגלים ולימים נוראים¹, אבל לא הוכתרו בהצלחה ולא נתקבלו על הצבור ואינם ידועים אלא לביבליוגרפים. הסבה לכך או משום שלא היו קשורים בשמו של האריז“ל כמו „תקוני שבת“, או משום שימים אלו אינם מסוגלים לזה. הימים הנוראים הרי בלאו הכי גדושים במחזור וסליחות ואין מקום לספוג עוד תיקונים, והמועדים הרי הם בעיקר ימי שמחה; עוסקים בטיולים ובבקורים אצל קרובים וידידים וכדומה ואין בהם מצב רוחו של אדם נתון לעסוק בתיקונים.

רשימת הוצאות ספר זה ב„בית עקד ספרים“ של פרידברג לקויה מאד, ודרוש טורח רב להשלים את החסר לגמרי, לתקן את הצריך תקון ולהראות על השינויים בין מהדורה למהדורה. ברשימה דלהלן ארשום רק כמה מהדורות שנזדמנו לידי ושיש לי מה להעיר עליהן, או מהדורות החסרות ברשימת פרידברג הנ”ל, ותבוא הביבליוגרפיה הגדולה שאנו מצפים לה ותמלא את כל החסר ואת כל הצריך ותקון.

רשימה א: ספר „תקוני שבת“ עם פירוש „מנחת יעקב“

המהדורות הראשונות של ספר זה נדפסו בפראג חש”ד.

1. כגון ספר „תקוני המועדים“, מירדא תפ”ה (אלעזר שולמאן בספרו „שפת יהודית אשכנזית“ אמנם מבטל ספר זה, וגם מטיל דופי במחברו. סבורני שאינו צודק והמשכיל מדבר מתוך גרונו. מכיון שאין זה ענין ביבליוגרפי, איני יכול להתעכב על זה כאן) או כגון ספר „תקוני שבת ומועד חדש“, פרנקפורט דארזר תק”ב, שארשום להלן ברשימה ב’.

הביבליוגרפים רשמו דפוס ראשון בשנת ת"א ושני – בשנת ת"ג, אף על פי שהמהדורות הן חש"ד. הם קבעו את שנות הדפוס על פי תאריכים שמצאו בגוף הספר. מכיון שבספר גופו יש יותר מתאריך אחד, ומכיון שתאריכים שבגוף הספר, עברו כמובן ממהדורה למהדורה, גרם דבר זה לערבוביא ושיבוש התאריכים. בכדי לברר דבר זה פניתי לחמש ספריות מפורסמות: לסמינר בניו יורק, להיברו יוניאן קוליג' בסינסינטי, לספרית שוקן בירושלים, ובאמצעות ה"יווא" בניו-יארק למוזיאום הבריטי בלונדון ולבודליאנה באוקספורד. בספרית הסמינר בניו-יורק מצאתי רק טופס אחד, פראג חש"ד, ורשום שם כדפוס שנת ת"א. מארבעת הספריות האחרות הזמנתי צילומים משתי המהדורות ת"א ות"ג, הן נענו לי והריני מודה בזה לכולן, וחמרא למריה וטיבותא לשקייה. כשקבלתי את הצילומים נתקלתי, לתמהוני, בקוריוז; בשום ספריה מהספריות הנ"ל אין שתי מהדורות אלא אחת: אותה המהדורה גופא, הרשומה בספרית המוזיאום הבריטי ובסינסינטי כדפוס ת"ג, רשומה בבודליאנה כדפוס ת"א. הקוריוז גדל עוד יותר, כשבדקתי את הצילומים ונוכחתי שמהדורה זו לא נדפסה לא בשנת ת"א ולא בשנת ת"ג, כמו שאוכיח להלן. אשר למהדורת שוקן הרי היא אותה המהדורה שבספרית הסמינר, ואף על פי ששתי הספריות רשמוה כדפוס שנת ת"א, הרי אינה אלא דפוס מאוחר לקוי בהשמטות ואין לראות בו כלל לא דפוס ת"א ולא דפוס ת"ג, כמו שנראה להלן. ועכשו לרשימת המהדורות:

1. **סדר תקוני שבת** | עם פירוש מנחת יעקב | אשר אזן וחקר ותקון[!] דבר חדש אשר מעולם לא | היה. לראש תמצא פירוש נאה סולת נקיה | באר היטב בכל לשון. גם לרבות על המלת [!] הזרים² | פירוש בל"א [=בלשון אשכנז] כדי שקטן וגדול שם הוא. ואף גם זאת | פירושים נאים ומקובלים על הזמירות והתשבחות | שיסד האשל הגדול כמוהר"ר יצחק לוריא נ"ע³ ושאר | דברים ומתוקני ויקרים וישרים כאשר תחזינה עיניכם | משרי. כל זה יסד ביסודי התורה חד מחברי זקן ושבע | ימים ושנים האלוף התורני הותיק כמוהר"ר יעקב | בר רפאל לבית לוי מק"ק פוזנא חתן כמוהר"ר יצחק | שחר⁴ הנקרא בפי כל ר' יצחק פרדס נ"ע |.

2. הכוונה מלות קשות שבמשניות מסכת שבת.

3. הכוונה לשלשת הזמירות: אזמר בשבחין; אסדר לסעודתא ובני היכלא.

4. מסופקני אם יש לקרא שחר או שחד. להלן במס' 2 הוא ודאי שחד, אבל במס' 3 – ודאי

שחר וכאז ספק ד' ספק ר'.

נדפס פה ק"ק פראג. חש"ד, [תי"א ?], בלא שם המדפיס. [47] דף 5.
4. שער מצוייר.

מעבר לשער הסכמות אלו:

(א) עברתי על ... פירוש על קבלת שבת וזמירות של כמהר"י לוריא שחיבר האלוף כמוהר"ר יעקב בר רפאל סג"ל, ומצאתי שהם דברים ישרים. בכך כדי שיהיה לו לזכרון אחריו⁵ ... הסכמתי והרשתי להעלות הפירוש לדפוס ... כ"ד הישיש תי"א תשרי בשק"ט ובשאנן לפ"ק [תי"א]. נא' שבתי בן הגאון הגדול נשיא בא"י מהר"ר ישעיה סג"ל הורוויץ הנקרא שעפטל פה ק"ק פוזנא. ונאם משה בן לא"א הר"ר אברהם הלוי ז"ל דרשן דק"ק פוזנא לעת עתה. ונאם דוד בן מהר"ר מרדכי ז"ל ה"ה מלבוב. ונאם יודא ליב בלא"א הר"ר ישראל זצ"ל מקראקא.

(ב) ... עבר עלי איש אחד קדוש מחכמי ק"ק פוזנא ... האלוף מהר"ר יעקב בר' רפאל סג"ל.. והראה לי חבר נאה שביאר תיקון שבת וזמירות של הרב ... יצחק לוריא אשכנז ... באתי להסכים להביאו אל הדפוס ... הגם שכבר יש פי' מספיק שחבר הרב ... המקובל ... ישראל סרוק ... תלמידו של ... מהר"ר [מורנו הרב ר' יצחק אשכנזי] ושם נמצא שינוי נוסחאות והוא נמצא ביד יחידי סגולים⁷ ... מ"מ טוב לאחוז גם בביאור זה שיש בו כמה חידושין בנסתרים ובנגלים ... כה דברי הק' יצחק בלא"א מהר"ר אברהם משה ישראל ז"ל ה"ה איילונבורג. כותב וחותרם יום ב' ח"י כסלו שנת שם נשמח"ה ב"ו לפ"ק [תי"א] ה' מצליח בידו [=פרשת וישב].

והרי כאן תוכן הספר: דף 1א-2ב: הקדמת המדפיס והקדמת המחבר. דף 3א-5ב: תפלות קבלת שבת (בהשמטת הפיוט לכה דודי), שלום עליכם ואשת חיל. דף 6א-12א: פרקים א-ח משניות מסכת שבת ובין פרק לפרק פסוקי שיר השירים. דף 12א-13א: פיוט לכה דודי, זמר אזמר בשבחין וקידוש הלילה. דף 13ב-18: פרקים ט-טז משניות שבת ופסוקי שיר השירים. 18ב-19א: זמר אזמר לסעודתא. דף 19א-23ב: פרקים יז-כד משניות שבת ופסוקי שיר השירים, זמר בני היכלא ותפלת רבש"ע אחר הבדלה. דף 24ב-25ב: י"ג תקוני שבת של האריז"ל.

5. הדפים בלתי מסומנים במספרים והמספרים שאני משתמש בהם להלן הם שלי.

6. המחבר ר' יעקב היה זקן וחשוך בנים וחבר פירוש זה וקראו בשם „מנחת יעקב“ שיהיה לו לזכרון במקום בן.

7. מכיון שבימיו עדיין לא נדפס פירושו של ר' ישראל סרוק ודאי שהוא מתכוון לכתביד ואם כן דבריו תמוהים.

דף 225-226A: מספר גדול של נוטריקונים לתיבת שבת ושני שירים מאת המחבר. דף 226A-30A: הקדמה לתקוני שבת; פירוש וטעם למה אומרים הקדיש בלשון תרגום ולקוטים מזהר, גמרא וספר המוסר בעניני שבת. דף 333-30A: לכה דודי עם פירוש. דף 333-342B: זמירות האריז"ל עם פירוש. דף 443-44A: שירים מאת המחבר. דף 446-344A: על נוסח קידוש הלילה ושיר מאת המחבר⁸. דף 47-446A: תקון ליל שבועות וליל הושענא רבה⁹. בראשי העמודים: תקוני שבת מלכתא.

הפירוש על לכה דודי וזמירות האריז"ל הוא כפול; על פי פשוט ועל פי סוד¹⁰. הפירוש על משניות הוא קצר. המשניות בלא ניקוד. הפיוט „בר יוחאי נמשחת אחרין“, שנכנס למהדורות „תקוני שבת“ בלא פירוש „מנחת יעקב“, נשמט.

מהדורה זו היא המהדורה ששטיינשניידר בקטלוג בודליאנה (מס' 3101) רשמה כדפוס ת"א, וצדנר בקטלוג המוזיאום הבריטי והמקטלג בסינסינטי רשמה כדפוס ת"ג.

בספר גופו אנו מוצאים תאריכים בחמשה מקומות: א) את הקדמתו מסיים המחבר בתאריך: „ויחזיר העטרה ליושנה [ת"א]. ב) בדף 26 מסיים המחבר את השיר שלו המתחיל „אפתח פי בשיר“ בתאריך יגל יעקב ישמח ישראל [ת"א]. ג) בדף 44 מסיים המחבר את שיריו בתאריך בשמו הגדול [שצ"ן]. ד) בסיום הספר תאריך והגאולה תב"א [ת"ג], ה) בהסכמות שני הרבנים שהעתקתי לעיל התאריכים הם: בשק"ט; נשמחה בו [ת"א].

מהתאריכים הללו מזכיר שטיינשניידר רק שלשה: בשק"ט, בשמו הגדול, ליושנה; ומהם בחר כדי לקבוע את שנת הדפוס, את „ליושנה“ כלומר ת"א¹¹, וצדנר בחר את התאריך תב"א = ת"ג.

8. על שירי המחבר כותב המדפיס בהקדמתו: „עוד נוסף מדין ליה שירים ותשבחות על כל המועדים והנוכה ופורים וסוד עולם הבא, הכל בכלל ובפרט כולל כל הדינים השייכים לאותו ענין בשיר פשוט ומרובע משולבת... כפתח וסוגר... דוידוזו רשם שירים אלו ב,אוצר השירה והפיוט חוץ משני השירים שבדף כ"ו שהשמיט. ב,מפתח הפיוטים, שם בכרך ד', מפתח שירי המחבר הוא לקוי בחסר וביחיר, ומי שרוצה לעיין בשירי המחבר לא יסמוך על המפתח.

9. אין הכוונה לספר בשם זה המצוי אצלנו שהוא ספר גדול וכאן הוא רק דף אחד כולל רק רשימה מה שיש לקרא בלילות אלו, מהיכן להתחיל והיכן לסיים.

10. מענין שהמחבר, וכן המדפיס כותבים בהקדמותיהם שאת שירי האריז"ל הוא מפרש על פי קבלת הרמ"ק נ"ע, ומכאן סתירה לדברי פרופ' ג. שלום הכותב במאמרו על ר' ישראל סרוק (ציון, כרך ה) שפירוש „מנחת יעקב“ על פי סוד אינו אלא קיצור פירושו של ר' ישראל סרוק. ועיין גם לעיל בהסכמתו של הרב איילונבורג שהוא כותב מפורש שיש בפירוש „מנחת יעקב“ חידושים לגבי פירושו של סרוק.

11. הוא מזכיר אמנם גם תאריך ת"ג, אבל לא על פי הטופס שרשם אלא על פי רשימת צונץ וחיים מיכל, משמע שהניח שנתכוונו למהדורה אחרת.

הביבליוגרפים שעיינו בשני הקטלוגים הללו לא ידעו ששניהם למהדורה אחת נתכוונו והניחו שיש כאן שתי מהדורות, זו רשומה בידי שטיינשניידר וזו רשומה בידי צדנר, וכך נולדה בביבליוגרפיה אגדה על שתי מהדורות ת"א ות"ג.

אף על פי שאימתא דשטיינשטניידר וצדנר עלי, הנה כשעיינתי במהדורה זו בכוונה לברר מי מהם צודק, נוכחתי ששניהם טעו ואין כאן לא דפוס ת"א ולא דפוס ת"ג. והרי נמוקי:

א) תמוה מאד שאת הפרט תשרי בשק"ט בהסכמתו של ר' שעפטל הנ"ל, מתרגם שטיינשניידר ל-1640, והרי אינו אלא 1650.

ב) ספק גדול אם בתשרי 1640 כבר הי' ר' שעפטל בפוזנא. בנוגע לקביעת שנת בואו לפוזנא קיימת ערבוביה בין הכותבים על תולדות משפחת הורוויץ או תולדות היהודים בפוזנא, מהם שקובעים שנת ת', מהם – ת"א ומהם – ת"ג. היותר מהימן ביניהם הוא ד"ר לואיס לוין, ובאחד מבין הפרוטוקולים של קהלת פוזנא שהדפיס אנו קוראים:

„... הגאון מוהר"ר שעפטל נר"ו... לחדש המלוכה על שלש שנים הראשונים שהם עד חשוון ת"ה לפ"ק וכהיום נתחדש המלוכה עוד שלש שנים... דהיינו עד חשוון ת"ה [ת"ח] לפ"ק...“¹² הרי שנתקבל לפוזנא ת"ב.

ג) בשנת ת"א כשר' שעפטל הי' רק כבן חמשים, אין תואר „הישיש“ הולמו, רק בשנת תי"א כשהגיע ל„בן ששים לזקנה“.

ד) חוץ מהפרט בשק"ט הרי ר' שעפטל כותב מפורש גם תי"א. הרי הוא כותב: „תי"א תשרי בשק"ט ובשאנן לפ"ק. ר' שעפטל השתמש כאן בקימוץ אותיות, ואותיות י"א משמשות לו לימין ולשמאל, כלומר: שנת תי"א, י"א תשרי, ומשום זה שינה מנוהג שנהגו לכתוב את היום והחודש לפני השנה, ובמקום לכתוב שלש תיבות „י"א תשרי תי"א“ כתב רק שתיים: תי"א תשרי¹³. את הפרט בשק"ט ובשאנן הוסיף רק משום שעדיין לא שקטה הארץ מגזירת ת"ח-ת"ט ומלחמות חמלניצקי¹⁴.

ה) שטיינשניידר התעלם לגמרי מהפרט „תב"א“ שבסיום הספר.

12. Louis Lewin, Die Landessynode der grosspolnischen Judenschalt. Breslau, 1926, 84.

13. ראה כמה דוגמאות של קימוץ אותיות במאמרו של בר יודא ב„ידע"עם" כרך ג.

14. רק בשלהי שנה זו – תי"א – כרתה מלכות פולין ברית שלום עם חמלניצקי שעל פיה הותר

ליהודים לשוב לאוקראינה.

הרי המחבר כותב: „ברוך השם... שזכני להשלים פיי השירים... והגאולה תב"א לפ"ק. אם השלים את פירושו בשנת תב"א, ודאי שלא הדפיסו בשנת ליושנה. כן כתב את שירו, אפתח פיי" שבדף 26 בשנת ת"ג.

ו) שטיינשניידער התעלם לגמרי מתאריך הסכמתו של הרב איילונבורג שהוא כנ"ל יום ב' וישב ח"י כסלו נשמח"ה ב"ו [תי"א], ובאמת לפי ה"לוח" חל באותה שנה ח"י כסלו ביום ב' וישב, מה שאין כן בשנות ת"א ות"ג.

ז) ואחרון אחרון עיקר: המדפיס בהקדמתו כותב שהמסכים ר' יצחק איילונבורג הוא אב"ד וראש ישיבה בעיר ליססא, והרי רב זה היה תושב קראקא ולליסא בא רק בשנת ת"ח בקירוב¹⁵. ומכיון שמנוסח ההסכמות שהעתקתי לעיל יוצא שניתנו לדפוס הראשון, הרי מן הנמנע שהספר נדפס כבר בשנת ת"א או ת"ג, ועל כרחנו אנו צריכים לקבוע את תאריך ההסכמות – תי"א – כתאריך דפוס הראשון של ספר זה. לכל הפחות לא נדפס קודם תי"א, וכל הענין של דפוס ת"א או ת"ג אינו אלא עורבא פרח, ושטיינשניידר וצדנר שניהם טעו וגרמו לשבוסים ברשימות של סוחרים¹⁶. בכגון דא יש להמליץ עליהם פתגם חז"ל: „אגב חורפיה לא עיין בה”¹⁷.

אשר לשאר התאריכים שבספר, הרי אינם אלא תאריכי כתיבה של המחבר. בשנת שצ"ו כתב את שיריו, בשנת ת"א את ההקדמה והוסיף שיר, אפתח פיי", בשנת ת"ג סיים את פירושו לזמירות הארזי"ל ובשנת תי"א קבל את ההסכמות ומסר את הספר לדפוס.

2. זה השער לי"י צדיקים יבואו בו | סדר תיקוני שבת | עם פירוש

15. "Von Krakau ging er 1647 oder anfangs 1648 als Rabbiner nach Lissa". (L. Lewin; Geschichte der Juden in Lissa, Frankfurt A/M, 1904, 173).

16. „באוצרות חיים", רשימת ספרי ר' חיים מיכל, שנדפסה בשנת תר"ח רשום טופס דפוס ת"ג. מכיון שספרי ר' חיים מיכל עברו למוזיאום הבריטי, ודאי שטופס זה הוא אותו הטופס שרשם צדנר בקטלוג המוזיאום הבריטי שצילמו בידי, ואפשר שלא צדנר הוא שקבע את שנת הדפוס ת"ג אלא לקח אותו מן המוכן מרשימת ר' חיים מיכל. „מפתח המקורות" בכרך ד' של „אוצר השירה והפיוט" רשם דוידזון טופס דפוס ת"א שבספרייה העירונית בפרנקפורט ע"מ, (אגב הוא רושם גם טופס דפוס פראג, 1657-58, שבאותה ספרייה. אין ידוע לי מה טיבה של מהדורה זו וגם לא נרשמה ב.בית עקד ספרים). בקטלוג של המוזיאום היהודי כפראג רשום טופס דפוס פראג ת"ג. (ראה: Otto, Muneles; Bibliographical Survey of Jewish Prague. The Jewish State Museum of Prague. גם מספריות אלו הזמנתי צילומים. מספרית פרנקפורט קיבלתי תשובה, שמחלקת ההבראיקה הושמדה ע"י הפצצה במלחמה ושניצלה רק מחלקת הידאיקה, ומספרית פראג לא נענית).

17. „בבא בתרא קט"ו ע"ב. רשיי מפרשי: „שהיה טרוד בשאלה אחרת דעדיפא מינה”.

מנחת יעקב | אשר אזן ותקון דבר חדש אשר מעולם לא היה | לראש תמצא פי' נאה סולת נקי באר הטי' | בכל לשון. גם לרבות על המלת הזרים פי' בל"א [בלשון אשכנז] | כדי שקטן וגדול שם הוא, ואף גם זאת פירושים | נאים ומקובלים על הזמירות והתשבחות שיסד | האשל הגדול כמוהר"ר יצחק לוריא נ"ע ושאר | דברים ומתוקנים ויקרים וישרים כאשר תחזינה | עיניכם משרים. כל זה יסד ביסודי התורה חד | מחברי זקן ושבע ימי' ושני' האלוף התורני הותיק | כמוהר"ר יעקב בר רפאל לבית לוי מק"ק פוזנא | חתן כמוהר"ר יצחק שחד¹⁸ הנקרא בפי כל רבי | יצחק פרדס נ"ע | פה ק"ק פראג | תחת ממשלת אדונינו הקיסר | לעפאלטוס יר"ה |. חשי"ד [בין השנים תי"ז-תס"ה]. [40] דף. 40. שער מצוייר.

מכל התאריכים שבמהדורה הקודמת נכנסו למהדורה זו רק שלשה, שכן המדפיס, אף על פי שהדפיס את שתי ההסכמות הנ"ל, השמיט את התאריכים. כן השמיט את שירי המחבר ועמהם גם תאריך כתיבתם הנ"ל והשאייר רק את השיר, אפתח פי" הנ"ל עם תאריך כתיבתו ת"א, את תאריך ההקדמה „ליושנה“, ואת תאריך תב"א בסיום הספר.

פיוט לכה דודי הדפיס במקומו בתפלת קבלת שבת. המשניות בלא ניקוד.

בידי צילום מהדורה זו מספרית שוקן וטופס מספרית הסמינר בניו יורק, שתיהן רשמוה כדפוס שנת ת"א, מן הסתם על פי הפרט ליושנה. כאן אין צורך להאריך בהוכחות שטעות היא בידן, שהרי נדפסה תחת ממשלת הקיסר ליאופולד. קיסר זה ישב על כסא מלכותו בשנת תי"ז ומלך עד שנת תס"ה, ואם כן נדפס ספר זה בין שנים הללו, ומשום זה השמיט המדפיס את תאריך ההסכמות והשאייר את הקדמת המדפיס כמו שהיא בדפוס הראשון, בכדי שהקונים יקבלו את הרושם שההסכמות ניתנו לדפוס זה והוא דפוס ראשון ושלא יעלה על דעתם, שמהדורה זו אינה שלמה אלא לקויה בהשמטות. אמנם שכח להשמיט את השורות על שירי המחבר שבהקדמת המדפיס, (ראה הערה 8).

3. סדר תיקוני שבת, עם פירוש מנחת יעקב אשר איזן וחקר דבר חדש אשר מעולם לא היה. בו תמצא פי' נאה באר הטיב בכל לשון. גם על המלת הזרים פי' בל"א כדי שקטן וגדול שם הוא ואף גם זאת

18. ראה לעיל הערה 4.

פירושי נאים ומקובלים על הזמירות והתושבחות שישד האשל הגדול כמהרי לוריא נ-ע ושאר דברי כאשר תחזינה עיניכם משרים כל זה יסד חד מחברי זקן ושבע ימים האלוף התורני הותיק כמוהרר יעקב בר רפאל לבית לוי מק-ק פוזנא חתן כמוהרר יצחק שחרי הנקר ר יצחק פרדס נ-ע: נדפס פה דיחון פארט בדפוס האלוף מהורר שבתי משורר מפראג. לפרט קח נא את ברכת מנחתי לפ-ק [תנ-כ] זג דף 4° ער מצוייר ובראשו אדם אוחז בידו תוי ננינה¹⁹

בקולופון: על ידי הפועל... הפרעסין ציהר אביעזר הנקרא זעליג בן כהרר שלמה המכונה זלמן ז-ל מק-ק ויניצאה הבירה ועי... הפרעסין ציהר יצחק נקרא זעליג בן הרר יהודא ז-ל מק-ק בודין במדינת פיהם.

מהדורה זו היא כמתכונת מס' 2 הנל עם אותן ההשמטות. אלא יש בה גם הוספות שאינן אפילו במהדורה הראשונה: הוספות קצרות בפירוש המשניות מסכת שבת. אפשר שהן הוספות של ר' שבתי בעצמו. אף על פי שלא העיר כלום על זה. ואפשר שהדפיס על פי מהדורות שקדמו לו שלא נזדמנו לידי. בדף 90ב הוסיף תפלות על פי קבלה בשעת טבילה במקוה בערב שבת. תפלות אלו אינן לא במהדורה ראשונה ולא במס' 2. הרי הוא כותב: אמר המדפיס שבתי וראיתי כמה תיקוני שבת אשר נדפסו לא קריאה זה קריאה זה. מה שכתוב כאן היה חסר כאן ולא היה צד השוה ביניהן. אמרתי לא אחוס על כספי וזהבי ואראה למלאות החסרון כדי שיהא בתכלית השלמות ואציגה לפניך התפלה והתחינה להמקדשים והמטהרים לכבוד שבת קודש מלכתא כאשר תיקון... האריזל...²⁰

בנוגע להשמטות. הרי אם אפשר לנו לחשוך במדפיס של מס' 2 שהערים על הקונים. אי אפשר לעשות כן לגבי ר' שבתי. שהרי העמיד על השער את מקום ושנת הדפוס. ומכיון שכשתים עשרה שנה קודם. בשנת ת-מ. הדפיס את ספרו. שפתי ישנים- ורשם שם שתי מהדורות דפוס פראג חש-ד. הרי אין מקום לטעות ולהניח שמהדורה זו מתימרת להיות הדפוס הראשון. ולאידך גיסא. אפילו הדפיס על פי מהדורה

19. ראה לעיל הערה 4.

20. ציור 77 בספרו של א. יערי. דגלי המדפיסים העבריים. יש להוסיף כבר זה לרשימת הספרים עם ציור זה. בדפוסו של ר' שבתי נס' שרשם דיר יצחק ריבקינד. ראה באמצעי ב' Studies in Bibliography and Booklore כרך 5. משחק מלים. לא ראי זה כראי זה.

קודמת. הרי כביביליוגרף ודאי ידע שיש כאן השמטות והיה עליו להדגיש זה על השער או בהקדמה.

4. סדר תקון שבת עם התפלה. הקבצו ושמעו בני יעקב כולכם: ושימו הכרך הקטן הזה אל לבבכם ואל בגדיכם: ומתוך הפירוש מנחת יעקב יהיו דיני שבת שגוריי בפיכ. ובפרט השירים שנחשבו כמו זר בעיניכם: ואל תחוסו על הכסף אשר בכליכם: נדפס בק"ק פירדא בדפוס של הקצין המנוח הר"ר יוסף שניאור ז"ל. חש"ד. (בין תנ"ב-תנ"ח''). [242 דף]. בתבנית זעירה.

בראשה תפלת שחרית ומנחה של שבת. אחרי כן שער חדש:

סדר תיקוני שבת. מאיש האלקי... יצחק לוריא אשכנזי ז"ל. עם פירוש מנחת יעקב אשר איזן... האלוף התורני... כמוהר"ר יעקב בר רפאל לבית לוי מק"ק פוזנא. ונוסף... סדר מ"ש [=מוצאי שבת] ותקון ליל שבועות וליל הושענא רבה. והובא מארץ הקדושה למדינתינו. והנה כאשר ראינו שהתקוני שבת עם הפי' מנחת יעקב הנ"ל נדפס כבר פעם א' (!) בק"ק פראג והסכימו עליו כמה וכמה גאוני עולם... על כן ראינו להדפיסו שנית. שירי המחבר נשמטו. המשניות בלא ניקוד.

5. סדר תקוני שבת. אשר לא נדפס כדמיון הזה. מאיש האלקי... יצחק לוריא אשכנזי ז"ל. ונוסף... סדר מוצאי שבת ותיקון ליל שבועות וליל הושענא רבה והובא מארץ הקדושה למדינתינו ונתפשט המנהג בכל מדינות האלו אשכנזי פיהם פולין מערהרין. וגם לרבות שנתחדש הפרקים... מנוקדים כדי להוציא מרגוע מי שאינו רגיל בלימודים. עם תוספת והנהגות... אשר נהג... מוהר"ר יצחק לוריא זצ"ל בעצמו בכל מוצאי שבת אשר גזו וטמן אצל בני עליי יחידי סגולה... וגם הוספנו כל סדר וישלח"י ופסוקים. ברכת כהנים. ופיטום הקטורת שאומרים במוצאי שבת. בדיו ונייר יפה ובאותיות גדולות... נדפס פה ק"ק ווילהרמרשדארף לפרט זכור את יום חשבת לפ"ק [תע"ד]. תחת ממשלת אדונינו החסיד רייכסגראף פיליפוס ערנשטז גראפנו פון האהנלאה שילונגש פירשט אונט הערנשט צו לנגן בורג: דער רעמישי קייסרליכי ווירקליך גיהיימנראהטן השם ירום הודו ויתנשא אדונותיו. לו ולגבירתו וגם לזרעותיו: עם שריו ויועציו: ויארץ להם ימיהם

22. המדפיס ר' יוסף שניאור בת בשנת תני"ב. ובאו עד שנת תני"ח כתבו יורשי הדפוס את שמו בטוסת זה על סערי הכפריים.

23. כלומר, סרטי משניות מסכת שבת.

24. עד מסוק ויכו את חלקת השדה ועד בכלל.

ושנותיהם אמן: ועל ידי המחוקק ר' הירש בן כהרר חיים מפירדא. 22 דף. 4°. דפוס נאה.

6. סדר תקוני שבת, מאיש האלקי... יצחק לוריא אשכנזי ז"ל ונוסף... סדר מ"ש [מוצאי שבת] ותקון ליל שבועות וליל הושענה רבה... ונוסף על הראשונים זמירות לשבת יי ופי' על כ"ד פרקי מסכת שבת ופסוקי אליהו. מזמורי תהלים עם נקודות ובאותיות גדולות. וספר יצירה... באמסטרדם בשנת התפ"ה [התפ"ח י"י] ליצירה. 162 דף. 16°. Nella Stampa Bragadina. Con Licenza Superiori.

מעבר לשער: נדפס לתאות ולתשוקת ירא שמים בסתר איש חי רב פעלי משועי הארץ ומאציליה משכיל ונבון כמר שמואל בן מעלת החכם ידידיה מהד"ב [?] הלוי נר"ו.

אין בידי להסביר מה טעם העמידו על השער באמסטרדם-ה הרי זהו דפוס ויניציאה ודאי. ובפרט שלא העלימו שנדפס בדפוס בראנאדין. דפוס מפורסם שהיה קיים בוויניציאה למעלה משתי מאות שנה. ומה יכלו להרויח מספר קטן זה אם העמידו על השער באמסטרדם-י?

בקולופון: על טוב יזכר שמו. הנער הנעים. יוסף מצליח בן הנביר שניאורן דן יצ"ו אכ"ר. על ידי צעיר המדפיסים דוד בכמה"ח רפאל חיים בואינו זלה"ה.

הפירוש על לכה דודי וזמירות האריז"ל נשמט. הפירוש על משניות מקוצר. להרבה מלות זרות נשמט התרגום ליהודית אשכנזית. אפשר משום הקיצור ואפשר משום שנדפס בשביל הספרדים. אבל כמה מהם נשארו. המשניות בניקוד. ספר יצירה ומאמרי הזהר בלא ניקוד.

7. סדר תקוני שבת, מאיש אלקי... יצחק לוריא אשכנזי... והוספנו על הראשונים כמה וכמה דפין... דיני שבת... והפרקים [=משניות שבת] עם נקודות... וזהר [בלא נקודות]... ופסוקי אליהו ודיני הבדלה. וישלח... נדפס באמסטרדם בבית ובדפוס הרב... יוסף דיין נר"ו. בשנת תנח"ס סלה לפ"ק [תצ"ח]. 54 דף. 16°. הקולופון נקרע בטופס שלפני.

הפירוש רק על המשניות ומקוצר. חוץ מזמירות האריז"ל נכנסו כאן רק הזמר. יה רבון עלמין. וחי ה' וברוך צוריו.

25. בהוצאת הטובות נדפסו רק שלשת הזמירות של האריז"ל: בהוצאה זו, כל הזמירות שמזמרים בשלשת הסעודות של שבת.
26. האות מטושטשת, ספק ה' ספק ח'.

8. סדר תקוני שבת, מאיש האלקי... יצחק לוריא אשכנזי ונוסף... סדר מ-ש. והובא מארץ הקדושה... ונוסף זמירות לשבת יי ופסקי אליהו ומזמורי תהלים ונקודות על כל התפלות שבו ועל כ-ד פרקי שבת ועל מזמורי תהלים וספר יצירה. נדפס לתשוקת התלמיד הנעים ה-ה אשר בן הגביר כמ-ר משה חי דא זרא יצ-ו. בוויניציאה שנת ואדברה בעדתיך [תק-ד]. 144 דף. 16°. Nella Stampa Vendranina. Con Licenza Superiori.

בקולופון: על ידי הנצב על המלאכה שמואל בכ-ר יעקב טירני יצ-ו. הפירוש רק על המשניות ומקוצר. בכמה מלות זרות [לא בכולן] החליפו את התרגום ליהודית אשכנזית באחר. כגון: שומשמין- שבכל המהדורות מתורגם. מאהר- מתורגם כאן: זרע שקורין זורזולין: הצדעין- בכל המהדורות - שליף- וכאן טימפא- וכדומה. בסופו שיר. תחלתו: איום שמי היום [מאת ר' משה זכות].

ממס' 4 ואילך נשמטו ההסכמות.

רשימה ב: ספר „תקוני שבת“ בלא פירוש.

גם ברשימה זו. כמו ברשימה א, ארשום רק מהדורות שנזדמנו לידי ויש לי מה להעיר עליהן או שחסרות ברשימת ח. ד. פרידברג בבית עקד ספרים.

לפי פרידברג לא נדפס ספר זה בפראג קודם לשנת תנ-א. הוא הולך ומונה תשע מהדורות מספר זה שנדפסו - בין שנת שנו ושנת תנ-א - במקומות שונים אבל לא בפראג, ורק המהדורה העשירית נדפסה, לדבריו, בפראג בשנת תנ-א. בידי טופס מהדורת פראג שנדפסה ששים שנה ומעלה לפני שנת תנ-א, ואף על פי שהיא חש-ד. הרי מכיון שיצאה מדפוס ר' אברהם היידא, שנפטר בשנת שפ-ט', נדפסה לכל המאוחר, בשנת שפ-ח. הרי נוסח השער:

9. זה השער ליי צדיקים יבאו בו | ביה | תקוני שבת | מאיש

27. כניל הערה 25.

1. ח. ד. פרידברג בכפרו, תולדות הדפוס העברי באירופא התיכונה עמ' 27 טעה סעות גדולה. הוא כותב שר' אברהם היידא נפטר ביום כ"ו כבת שצ"ט ושהספר האחרון שהדפיס הוא ספר „שית יצחקי משנת שפ"ח, ואת התמיהה, מדוע לא הדפיס כלום במשך עשר שנים, הוא מיישב ב„מלחמת שלשים השנה“, שגרסה להפסקת הדפוס. כמקור לתאריך כותו של ר' אברהם היידא הוא מציין ספר „גל עדי“, אבל בכפר זה הרי מפורש שר' אברהם נפטר בראשית שנת שפ"ט [בדיוק: יום פטירתו הוא כ"ו כבת שפ"ט - 21 יאנואר 1629]. לכן מתבטל ניסוקו של פרידברג להפסקת הדפוס.

האלוקי קדוש יאמר לו | מבוצינא קדישא, נהורא עמיה | שרי כמהר"ר יצחק לורי אשכנזי | ז"ל. ונוסף על דגלו סדר מוצאי | שבי ותקון ליל שבועי וליל הושעני | רבי² ונדפי כבי בקק"ק³ אבל באמת שרי לי מריה **דאברהם** | תלי ביה | בוקי סריקי. כי רבו מארבי"ע⁴ טעיו בכל שיטה אין נקי. כי לא | סימן כמ"ה דמטי קמן⁵ בכך אנכי **אברהם** עבד ה' תקנת"י תיקון | שבת כראוי מרישא עד לקמן. | והוספתי עליו עוי פי א"י ממס' כלים⁶ | והחזרתי העטר' לישני פה עמנו | היום ק"ק **פראג** י"ץ⁷ המקבלים | שבת בזמרי ושירה בב"כ ובבתי | מדרשי התור"י⁸ כי הם הראשוני | לכל דבר שבקדוש וטהר' וממנו | יראו וכן יעשו לדורו שה פזורה.

חש"ד [בין שע"ה-שפ"ח או בין שפ"ה-שפ"ח] י" 18 דף. 4°.

בקולופון: „וכשנשמור שבתות כראוי לא ישלטו בנו אויבנו. וזנכה לביאת משיחנו. אמן כן יהי רצון. כ"ת [=כה תפלת] המחוקק אברהם בן לא"א כהר"ר שמעון ז"ל איש היידא. על ידי הפועל במלאכת הקדש נאם אשר בר' נפתלי זעציר המכונה אנשיל בן הערציל אלט שילר שליט"י⁹.

2. ראה רשימה א' הערה 9.
3. בק"ק קראקא. שם נדפס בשנת שע"ד ובשנת שי"ז, ומכיוון שר' אברהם נפטר בשנת שפ"ט, הרי התכוון לדפוס שע"ד, וראה להלן הערה 11.
4. בהדגשה רמז לשם המדפיס ר' אברהם.
5. משחק מלים על פי הפסוק: כי רבו מארבה (ירמי' כו, כג).
6. מכיון שלא ראיתי את דפוס קראקא, כוונת מליצה זו אינה ברורה לי.
7. עוד פרק א'.
8. לא כל הפרק, שאינו שייך כלל לענין שבת, אלא ממשנה ו' עשר קדושות הן' ואילך עד סוף הפרק, כי בזה יתקשרו קשר אמיץ תורה, ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש ושבת וה' בראשם' [לשונו של ר' אברהם בדף י"ד]. הוא אמנם הוסיף גם משנה ראשונה מפרק ב' של מסכת כלים אבל רק משום, ואל תעמוד על הפרק⁹.
9. ישמרנה צורה.
10. לא ברור אם זוהי מליצה בעלמא או שהתכוון לנהוג שנהגו בפראג לנגן בבית הכנסת, בשעת קבלת שבת, בעוגב ובנבלים, ככתוב ב"סידור תפלה המצורף לספר. שפתי ישינים' של ר' שבתאי בס [דף כ"א/2]. מנהג זה בפראג רצו המשכילים בהמבורג להפריך את דעת הרבנים שאסור להכניס עוגב לבית הכנסת. ראה הפולמוס על ענין זה בספר „אלה דברי הברית", המבורג תקע"ט, ובספר „צורו החיים", אמשטרדם תק"פ. וראה גם כן בספר שו"ת. מלמד להועיל' להרב דוד צבי האפפמאנו מברלין.
11. כאמור לעיל הערה 3 נתכוון המחבר לדפוס קראקא שע"ד. על יסוד זה רשמתי את התאריך הדפוס של מהדורה זו בין שע"ה-שפ"ט. על התאריך השני — בין שפ"ה-שפ"ח — ראה בהערה הבאה.
12. לפי פרידברג ב.תולדות הדפוס העברי באירופא התיכונה היה פועל בשנים שע"ד-שפ"ד בדפוס משה בר' בצלאל, אם דבריו נכונים, עבר איפוא לדפוס ר' אברהם היידא רק אחרי שנת שפ"ד, ולפיכך נדפסה מהדורה זו בין שפ"ה-שפ"ח. אבל מכיון שמצאתי בספרו של פרידברג זה כמה וכמה טעויות ואי-ידיויקים בנוגע לפועלי הדפוס ואי אפשר לסמוך עליו ללא בדיקה, הנחתי הדבר בספק.

מהדורה זו מכילה: הקדמה ובתוכה תפלות בשעת טבילת ערב שבת; תפלות קבלת שבת; פיוט „בר יוחאי נמשחת אשריך“¹³; שלום עליכם, רבון כל העולמים ואשת חיל; שיר השירים [בלי טעמים] ומשניות מסכת שבת [בלי ניקוד]; שלשת הזמירות של האריז“ל; תקון ליל שבועות וליל הושענא רבא¹⁴ ודף אחרון מכיל: „ואלה מוסיף על הראשונים... [תקוני שבת] כפי אשר נדפסו בספר ראשית חכמה הקצר שדרש ר' אברהם הלוי הזקן... אחד מתלמידי החכם בעל הפרדס [=הרמ"ק ז"ל] עם פרפראות ששמע מן האריז"ל...“.

10. זכור את יום השבת לקדשו. **תקוני שבת** מהאיש האלקי קדוש יאמר לו... גברא דחיליה באוריית' נפיש' כמוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל אשר תיקן ושר במזמורים ושירים... ככה ינהגו דורי דורי, זקנים ונערים, סגנים וחורי, ולשיר אותם בשיר השירי, ולקבלת שבת בבתי כנסיות ומדרשיות הטהורי, להשפיע עליהם נשמות היתרי. גם לרבות שירים ושירי... בסוד ג' סעודות מדברי. גם נוסף... סדר מוצאי שבי והלוית מלכה כלה... גם תיקון ליל שבועי וליל הושעני רבה, והובא מארץ הקדוש' למדינתנו ונתפשט המנהג כמעט בכל מדיני אשכנז פיה"ם פולין מערהרי"ן, על כן אמרתי להדפיס אות' לזכו בו את הרבים. ואשרי מי שנוהג מנהג כזה בודאי שיזכה ליום שכלו שבת וטוב ויבלה שנותיו בנעימי. אמן. נדפס פה **ויניציאה** שנת ח"ת [=ת"ח]. במצות הקומ"יסאריאה וינדראמי"נה. בבית יואני מרטינילי. 26 דף. 4°.

הקדמה ארוכה מאת ר' יעקב בר' יהושע נחמיה סרוואל.

כל הספר בלא נקוד אפילו שיר השירים ותפלות קבלת שבת וזמירות האריז"ל.

11. זה השער לי"י צדיקים | יבואו בו | סדר **תיקוני שבת** | מאיש

13. פיוט זה לא היה מפורסם או עדיין והמדפיס הקדים לו דברים אלו: „אמר המדפיס: מצאתי באמתחות כתבי הרב א"מ ע"ר [=אבי מורי עטרת ראשי] ז"ל שהובא לו פזמון נאה מארץ ישראל שמשוררים בכל ערב שבת ושבת כסדר קבלת שבת על קברו של הרשב"י ז"ל... ושמעתי מאמ"ע רז"ל [/מאבי מורי עטרת ראשי ז"ל] וגם מחכמים גדולים אנשי השם שבאו מארץ הקדושה כל מי שהאיר יי' רוחו עליו אף בחיל [=בחוצה לארץ] והוא מארי קבלה ינגן פזמון זה, וזה הוא סגולה נפלאה להארת הנשמה... והוא מיוסד ומסודר דרך המעלות... מלמטה למעלה עד לראש כל הכתרי". וכן מצאתי אחרי זמני שהי' בדפוס. מכיון שלא ראיתי את דפוס קראקא שע"ד, איני יודע אם כל הדברים הללו הם של ר' אברהם היידא או שהם רק העתקה מדפוס קראקא, והמדפיס דקראקא הוא שמצא שפזמון זה כבר נדפס. מסתבר שהכוונה לספר „אמרי בינה" פראג שע"א, ששם נדפס פזמון זה לראשונה.

14. ראה רשימה א', הערה 9.

האלקי קודש יאמר לו בוצינא | קדישא נהורא עמי שרי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל. ונוסף על דגלו סדר | מוצאי שבת ותיקון ליל שבועות. וליל | הושענא רבה. והובא מארץ הקדושה | למדינתנו. על כן אמרתי להדפיס | אותם לזכות בו את הרבים: | פה ק"ק פראג | תחת ממשלת אדונינו הקיסר | לעפאלטוס יר"ה |.

חש"ד [בין תי"ז-תס"ה¹⁵]. [20] דף. 4°.

שער מקושט ומסביב לקישוט מוקף השער במאמר חז"ל: כל המשמר שבת כהלכתו [למעלה] נמחל לו עונותיו שנאמר שומר שבת [משמאל] מחללו ושומר ידו מעשות [למטה] כל רע אל תקרי מחללו אלא מחול לו [מימין]¹⁶. המשניות בלא ניקוד. דף אחרון: „זה הזמר נאה ומשובח מזמרים בשבת אחר יציאת בית הכנסת בניגון שטייאר מרק¹⁷. סימן מנחם ציון“. תחלתו: „מי ימלל גבורות אל“.

12. בכרטיסה של ספרית הסמינר בניוירק רשום טופס חסר השער של „תקוני שבת“ עם פירוש „מנחת יעקב“ דפוס פראג. כשבדקתי את הטופס ראיתי שהמקטלג בסמינר טעה ואין בו פירוש „מנחת יעקב“. זוהי מהדורה רגילה בלא הפירוש, בת 22 דף, ומהם חסרים בטופס הסמינר השער ושני דפים אחריו. מהדורה זו נדפסה כמתכונת מהדורה מס' 11 הנ"ל, ובדף אחרון אותו הזמר הנ"ל שמזמרים בניגון שטייאר מרק. בעמוד האחרון דגל משפחת הגרשוני, מדפיסי פראג, אבל בצורה שהשתמש בו המדפיס ר' משה בר' יוסף בצלאל (ראה דברי א. יערי בספרו „דגלי המדפיסים העבריים“ ציור 43). מדפיס זה מת בשנת תי"ט ואם כן מהדורה זו היא מלפני תי"ט, אבל מאוחרת ממהדורת ר' אברהם היידא הנ"ל, שכן נכנס בה הפרק הראשון של מסכת כלים

15. שנות מלכותו של הקיסר לאופלד.

16. שבת דף ק"ח בשינוי לשון.

17. זהו זמר בשם: „איין שיין ניין ליד פון איינם ריטר אויו דר שטייאר מרק טרינימוטיש גינגט, אוני איין קיניגש טאכטר אויו טעני מרק פלארסדיבל גינגט. אין הערצגן ערנשט ניגן, וועם ער איז ביקנט“ דפוס פראג חש"ד. (טופס בספרית הבודליאנא). נדפס לפי שטיינשניידר במאה הי"ז, לפי Cowley ב-1650 [תי"ן] לערך. חוקר שפת יידיש, מאקס עריק, בספרו „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור“ כותב, שלפי כל הסימנים נדפס על פי מהדורה יהודית קודמת. (המקור הגרמני נכתב בשנת 1507). מנוסח השער אנו רואים, שלא היה לו כלל לחן משלו אלא היו מנגנים אותו בלחן של „הערצאג ערנסט“. יוצא שבין הזמר בין הלחן מקורם לא יהודי אלא גרמני. על העובדא שיהודים היו שרים שירי קדש בלחן של חול, ואפילו של לא יהודי, עמד מאקס עריק הנ"ל בספרו הנ"ל וכמארקטיסט הטיק מה שהסיק. עיין בדברי הבעש"ט שאמר: „מה שאומות העולם משוררים לידיד [שירים] בכלם הם בחינות יראה ואהבה בהתפשטות מעילא לתתא ככל המדריגות התחתונות“. [דגל מתנה אפרים, קארעץ תק"ע, דף ע"ב]. ועיין גם בענין שירי מלחמה בספר „תורת חיים“ לאדמו"ר האמצעי, ר' דובער בן הרב מלאדי, וורשא תרכ"ו בעמוד האחרון.

שהוא חידוש שחידש ר' אברהם היידא כנ"ל בנוסח השער (מס' 9). מר מ. נרקיס כותב („קריית ספר“ כרך כ"ג), שבשנת 1623 השתמש לאחרונה בדגם זה, ואם כן מהדורה זו נדפסה לכל המאוחר בשנת שפ"ג, ומהדורת ר' אברהם היידא נדפסה לפני שנת שפ"ג. אם נקבל את דבריו, איננו יכולים לקבל את דברי קאוליי, שהזמר „שטייאר מרק“ נדפס לערך 1650; ואם נקבל את דברי קאוליי, איננו יכולים לקבל את דברי נרקיס. כל עוד אין בידינו טופס שלם, אי אפשר לפתור ספיקות אלה.

13. סדר תיקוני שבת ושומר שבת. שמעו ותחי נפשכם בעלמא הדין ובעלמא דאתי כי הובא בדפוס להאיר עיניכם ולעורר לבבכם אורחוי"ת חיי"ם. חיי עוה"ז וחי עוה"ב. הגם שכמעט רובו כמו כולו הובא בש"ע [=בשלחן ערוך] עס כל זה אחרי היותם מפוזרים שם אין עיני כל משוטטות בהם משא"כ [=מה שאין כן] כשהם מקובצים במקום א'... גם נתוספו חידושים רבים... הביאו לדפוס האלוף הראש מוהר"ר ירוחם מק"ק סלאנימה¹⁸ חתן הרב הגדול מוהר"ר דוד יצ"ו אשר המציאום הרב הנ"ל בהיותו אב"ד ור"מ בק"ק מגענצא במדינת אשכנז בשנת ת"מ לפ"ק. פה באמשטרדם. נדפס בדפוס בבית הגביר דוד טארטאס. תהלה לודוד אירוממך איליהי הימלך לפ"ק [=תמ"ז]. [4]. 20 דף. 4°.

אף על פי שעל השער שם הספר הוא: „תיקוני שבת ושומר שבת“ הרי בגוף הספר הסדר הפוך; מתחיל בשומר שבת ומסיים בתקוני שבת. הפזמון „בר יוחאי נמשחת אשריך“ נשמט. המשניות בלי ניקוד. בין החידושים גם שיר של ר' דוד לידא, תחלתו: „אברך את השם הנכבד“ עם אקרוסטיכון: „אני דוד בן מהר"ר ליב שליט"א¹⁹. שתי הקדמות למהדורה זו: הראשונה של המו"ל, ר' ירוחם, חתן המחבר, והשניה מאת המחבר בעצמו, ר' דוד לידא.

מהקדמתו של ר' ירוחם:

....להיותי מגודל על ברכי אדוני מ"ו חמי הרב הגדול מוהר"ר דוד יצ"ו ולא אז מחבב אותי ואת בניו ותלמידיו... ובהיותו אב"ד ור"מ בק"ק מגענצא במדינות אשכנז מסר לכל א' מבניו חיבור קטן אשר כלל

18. הכוונה, כמובן, רק לחלק „שומר שבת“.

19. עיר בגליל הוראדנא.

20. דוידוון ב.אוצר השירה והפיוט רושם שיר זה על פי לאנדסהוט, אבל לאנדסהוט כותב ששיר זה נדפס ראשונה ב.סידור תפלה כתר יוסף שנדפס בברלין ת"ס, ולא ידע שכבר נדפס בשנת תמ"ז במהדורה זו של „תקוני שבת“.

בכללים קצרים... כל דיני הלכות שבת... בלשון צח... העיר ה' את רוחי בקרבי להדפיסו ולצרפו לתיקוני שבת הנהוג... ועל טוב יזכר שם גיסי האלוף כהר"ר אברהם במוהר"ר אהרן יצ"ו חתן הרב מ"ו חמי הנ"ל והזיל זהב מכיסו להדפיסו... המחבר, ר' דוד, חותם את הקדמתו: „הצעיר דוד בלא"א מוהר"ר ארי' ליב ז"ל ה"ה החו' פה מגענצה, והגלילות אשר בה נמצא. בשנת ת"ם עונך בת ציון לפ"ק [ת"מ]".

מהדורה זו, משנת תמ"ז, היא הדפוס הראשון של ספר „שומר שבת“. שכן משמע מנוסח השער ומהקדמתו של ר' ירוחם. חוץ מזה הנה בדף ד' כותב ר' דוד: „וכבר תקנתי סדר התפלה ההיא כתקונו כמבואר מודפס בסידור עם פי' באמשטרדם בשנת תמ"ז“. אם נניח שמהדורה זו היא דפוס הראשון, יש להבין, שאף על פי שכתב את הספר בשנת ת"מ, הוסיף דברים אלו בשעת ההדפסה בשנת תמ"ז. מצד שני אילו נניח שכבר הדפיס את הספר לפני שנת תמ"ז ודברים אלו הוסיף בהדפסה חדשה, ודאי נצטרך להניח, שהיה המו"ל, ר' ירוחם, מדגיש זאת כדי להשביח מקחו, לכן מסתבר שטעו אלו, שרשמו הוצאות קודמות לשנת תמ"ז.

ספר „שומר שבת“ זה יחד עם „תקוני שבת“ נכנס אחרי כן – בהשמטת שתי ההקדמות הנ"ל – בספר „יד כל בו“ (כחלק שמיני). ההקדמות חזרו ונדפסו, תוך השמטת התאריך ת"מ הנ"ל, בדפוס זאלקווא תקס"ד ותקס"ו. ר' ישראל, המגיד מקאזיניץ, בהסכמתו לדפוס זאלקווא כותב, שהספר נדפס באמשטרדם תס"ז. איני יודע אם זוהי טעות הדפוס במקום תמ"ז או שבאמת יש גם מהדורה תס"ז. פרידברג ב„בית עקד ספרים“ בערך „שומר שבת“ רושם רק דפוס זאלקווא.

14. סדר | תקוני שבת | וסדר תקוני ליל | שבועות וליל הושענא | רבא | עם תוספות קב ונקי | מזוקק שבעתים לזכות | את הרבים | נדפס פה | דיהרן פארט | ע"י האלוף כמוהר"ר | שבתי משורר | יצ"ו |.

שער שני: סדר תקוני שבת מאיש האלקי... כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ונוסף... סדר מוצאי שבת: והובא מארץ הקדושה למדינתנו ונתפשט המנהג כמעט בכל מדינות האלו אשכנז ופיהם, פולין ומערהרין, על כן ראינו להדפיס אותם בכרך קטן למען ישאו בחיקם... חש"ד. [1], קיח דף. הוצאה מיניאטורית.

בקולופון: „על ידי הפועל הראשון וחדש: העוסק במלאכי הקודש

המסדר האותיות: באמונה ולא ברמיות: חיים זעצר בן הר"ר כתריאל זעצר מק"ק קראקא ראש קהלת ישראל. ח. ד. פרידברג ב„תולדות הדפוס העברי באירופא“ רושם פועל זה לא כ„זעצר“ אלא כ„פרעסנציהער“ בשנות תמ"ח-תנ"ז. מנוסח הקולופון משמע שמהדורה זו נדפסה בשנה הראשונה להקמת הדפוס.

15. סדר **תקוני שבת**, מאיש האלקי... כמוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל. ונוסיף על דגלו סדר מ"ש [=מוצאי שבת] ותקון ליל שבועי וליל הושענא רבא, והובא מארץ הקדוש [!] למדינתנו: ונוסיף על הראשונים מזמורי תהלי ופסוקי אליהו ונקודות על כל התפלות שבו ועל כ"ד פרקי שבת ועל מזמורי תהלים וספר יצירה²¹: נדפס **באמשטרדם** בבית ובמצות הבחור משה בן הישיש הנכבד הגביר הנעלה אברהם מינדיס קוטיניא ז"ל: בשנת תס"ז לפ"ק. 84 דף. 16°.

בקולופון: „על ידי הפועל הזעציר... נאם יעקב בר' משה סג"ל ז"ל מק"ק המבורג הבירה: חתן יאקב מארשן ע"ה מאמשטרדם“. מאמרי הזהר נשמטו. הזמירות רק של האריז"ל בהוספת הזמר „חי ה' וברוך צורי“.

16. סדר **תיקוני שבת**. נדפי' לתשוקת הילד הנעים, יוסף מצליח בכ"ר שניאור ׳ן דנן יצ"ו. בויניציאה בדפוס בראגאדין, שני ועלו **מושיעים** [תע"ו]. 175 דף. הוצאה מיניאטורית.

מעבר לשער: „קורא נעים... אמרו רז"ל לא נתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא ללמוד תורה... ומנהג ותיקין לקרות בשבת קדש הלכות יסודי התורה להרמב"ם ופרקי ספר מנורת המאור השייכים ליום השבת“. בקולופון: ותשלם כל המלאכה בכ"ב לחדש אלול יום ד' שנת שפת אמת **תכון** לעד לפ"ק. בויניציאה. צעיר המדפיסים דוד בכמה"ר רפאל חיים בוויניציאה. מאמרי הזהר נשמטו. המשניות בניקוד. הזמירות – רק של האריז"ל.

17. סדר **תקוני שבת**, מאיש האלקי האריז"ל זלה"ה. ונוסף... אלפי ביתא²² ושיר המעלו. שאומרי. בליל מ"ש בב"ה [=מוצאי שבת בבית הכנסת] וסדר הבדלה. זאת ועוד אחרת מאמרי זוהר שאומרים קודם כל סעוד' מג' סעודו' של שבת. **בויניציאה** שנת פת"ח דברך יאר [תפח]. 124 דף. Nella Stampa Bragadin. Con Licenza Superiori. הוצאה מיניאטורית.

21. ספר יצירה בלא ניקוד.

22. מזמור קי"ט בתהלים.

בקולופון: „צעיר המדפיסים בנימין בכ"ר אהרן פולאקו יצ"ו".
המשניות בניקוד. הזמירות – רק של הארז"ל.

18. סדר תקוני שבת ומועדי חדש, מאיש אלקי... האר"י זלה"ה אשר הי' סתם וחתום נגמר (?) תיקונים עד שהאיר ה' רוח חכמה בינה ודעת את הרב הגדול המופלא מהור"ר שמואל במוהר"ר יוסף טעשין דיינא רבה דק"ק גלונא רבתי לברך על המוגמר שחיב' ואסף את הפסוקי לתיקוני לבושי שבת מלכתא וגם תקוני מועדים כפי המבואר בהקדמת המחבר הנ"ל לאמר הפסוקי שיר השירים ונביאים יחד בכל פעם, ובכל מועד ומועד דבר יום ביומו... נדפס פה ק"ק פרנקפורט דאדרה. תחת ממשלת אדונינו המלך האדיר החזק והמיוחס מאוד פרידריך השני ירום הודו ויתנשא מלכותו למעלה מעלה אמן: לפרט אשר תקראו אותם במועדס לפ"ק [תק"ב-ג]. [138] דף. 16°.

„ואפריון נמטי להאלוף התורני כהר"ר אברהם מלנצבורג שהטריח בכל מאמצי כוח להביא אל הדפוס והשגיה עליו בכל אופנים לעשות בהידור יופי וה' ישלם לו משכורתו שלמה“.

הסכמות מאת: א) ר' מרדכי בר' צבי הירש חופק"ק ליסא לע"ע, מיום ג' י"ט אלול תק"ב. ב) ר' שמואל הילמן החונה בק"ק מנהיים וחותרם פה ק"ק גלונא רבתי בעוברי פה, מיום ד' ער"ח אלול, תק"ב. ג) הנהו תרי אשלי רברבי, האחד הרב זקן ויושב בישיבה כמוהר"ר מרדכי ראש ב"ד דק"ק ברלין, והשני... הרב כמוהר"ר הירץ דיון ומ"ץ דק"ק הנ"ל, מיום ג' י"ט טבת תק"ג. בהסכמה השלישית נאמר: „... כבר יצאה הוראה זו להיתר מן רבותינו קדמונינו להדפס בכל התפלות סדר התיקון שבת של האר"י זלה"ה. אף שהן רזין עילאין... התירו מפני תיקון עולם התחתון ועולמות עליונים. ובהם נמצא סדר לימודי משנה ומאמרי זוהר בענייני של שבת... אך סדר נכון למועדי רגלים לא נמצא בהם... לכך קדם וזכה הרב... שמואל טעשין... וליקט ואסף סדר לימוד מועדות... של כל מועד ומועד וקיבל על עצמו שלא יודפס שום כוונה מדעתיה וגם שלא לדמות מלתא למלתא אם לא שהיא מבוארת ומפורשת על אותו היום בדברי האר"י ז"ל, ובזה אי אפשר להגיע לנו שום נזק כי אף שלא יגיע הלימוד הזה לתיקון אותו היום... לא יזיק, כי הלא תורה היא...“.

חוץ מהוספת חלק „תיקון מועד“ שהוא חלק חדש לגמרי²² יש כאן

22. חלק „תיקון מועד“ זה, בלא החלק „תקוני שבת“ נדפס עוד הפעם בטארנאפאל תקע"ג.

גם כמה הוספות לחלק „תקוני שבת“²², גם שלש הקדמות: א) הקדמה בכותרת: הקדמת המחבר. ב) הקדמה לשיר השירים בכותרת: ביאר דברי המחבר הרבני מהר"ש בסוד פסוקי שיר השירים שהמה קי"ח וטעם התחלקותם בכ"ד קשוטי כלה. ג) הקדמה לחלק „תקון מועד“ בכותרת: ביאר דברי המחבר הרבני מהר"ש בענין גאולת מצרים.

מדברי המחבר בדף [נט]: „... וכל מי שיש בו יראת שמים ישתדל להיות לו בביתו ספר הנחמד „לב טוב“ בל"א [=] בלשון אשכנז] שיהיה רגיל לקרות בו ואז טוב לו בעולם הזה ובעולם הבא“.

19. סדר **תקוני שבת**, מאיש האלקים... כמוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זצוק"ל. ונוסף... סדר מוצאי שבת כאשר הובא מארץ הקדושה למדינתנו, ועוד נוסף זמירות שבת²³ ונקודות על כל התפלו' שבו ועל כ"ד פרקי שבת ועל מזמורי תהלים וספר יצירה. ועתה נתוסף בו עוד דיני הנהגו' ערב שבת ותפיל' הדלקת נרות לנשים²⁴ ודיני יין קדוש ודיני קדוש, ודברים אחדים אשר לא באו בראשונים עד הנה. במצות הגברים (!) כמ"ר **בני פואה** יצ"ו המדפיסים בשני בתי הדפוס בראגאדינא

ונרשם ברשימת דפוסו טארנאפאל של א. מ. הכרמז שנתפרסמה ב. עלים לביבליוגרפיה' שהו"ל הרב דוד פרענקיל ע"ה, שנה שניה, ויועץ תרצ"ה. יש להעיר שהמו"ל בדפוס טארנאפאל הוסיף איזה דברים שאינם בדפוס הראשון, אבל השמיט את הניקוד לפרקי המשניות, שבדפוס פרנקפורט דאדר כולם מנוקדים ובדפוס טארנאפאל רק פרקים בודדים מנוקדים והשאר בלא ניקוד. ח. ד. פרידברג שלא ידע מדפוס פרנקפורט דאדר זה כותב בספרו, תולדות הדפוס העברי בפולניא' בערך „טארנאפאל“ שהדפוס הראשון של „תקון מועד“ אינו ידוע.

24. ההוספות לא נתקבלו על הצבור ולא נדפסו במהדורות אחרות.

25. הכוונה לזמירות שאינן של הארז"ל.

26. שתי תפלות, אחת לפני ההדלקה ושניה לאחריה. תפלות אלו בלשון הקדש נועדו רק לנשי הספרדים והאיטלקים אבל הנשים האשכנזיות במזרח אירופא היו להן, כידוע, „תחינות“ ביידיש, לפני ההדלקה ולאחריה. תחינות אלו מצויות בכמה נוסחאות, ישנות וחדשות. היותר מצויות הן: זו של שרה בת-טובים המפורסמת (נכנסה ב.תחנה שלשה שערים) וזו שנכנסה בכל המהדורות של קובץ תחינות בשם „תחינות ובקשות“, (בשינווי לשון וכתיב קלים, לפי זמן ומקום הדפוס). את זו שלפני ההדלקה הכניס ר' עזריאל מווילנא בסדור תפלה בשם „תפלה דרך שיח השדה“ שהדפיס בברלין בשנת תע"ג. בדברים שהקדים לתחינה זו הוא כותב שנתקבל כתב מירושלים שקבלה בידם בשם הארז"ל, שהנשים בשעת הדלקת הנרות יקראו תפלת חנה שמפטירין בראש השנה (בדבר זה אמנם כבר הקדימו השליה) ואחרי תפלת חנה (ולאחר הפרשת איזה סכום לצדקה, אפילו רק „מפעניג“ אחד) יאמרו התחינה שהוא מדפיס בסדור זה. מהמשך לשונו אי-אפשר להסיק, אם גם התחינה נתקבלה מירושלים (והרי מצינו בשערי כמה תחינות שנתקבלו מירושלים או סתם מארץ ישראל) או שהוסיפה מדעתו והוא הוא מחברה או שמצאה מן המוכן והכניסה לסדור זה. על השפעת ארץ ישראל וגורי הארז"ל על ספרות התחינות ראה דברי ד"ר י. צינברג בספרו „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“ כרך ששי פרק ט (בתרגום העברי — כרך ד). את התחנה אחרי ההדלקה מצאתי בסדור תפלה נוסח אשכנז שנדפס באמשטרדם תע"א, אבל אין זה דפוס הראשון. אלעזר שולמאן בספרו „שפת יהודית אשכנזית וספרותה“ רושם: „מנורה“ הוא אוסף תחנות שונות להדלקת הנר ועוד, מאת דוד בר' שמעון זויגערש, פרנקפורט דמיין 1700. ועיין גם בספרו של יצחק ריבקינד „יידישע געלט“, ערך 580.

ווינדראמינא. שנת אשתחזה אל היכל קדשך ביראתך לפ"ק [= תקי"ט].
115 דף. 24° Nella samp. Bragadina.

20. סדר תקוני שבת, מאיש האלקים... כמוהר"ר יצחק לוריא
אשכנזי זצוק"ל. ונוסף... סדר מוצאי שבת כאשר הובא מארץ הקדושה
למדינתנו. ועוד נוסף זמירות שבת ונקודות על כל התפלות שבו ועל
כ"ד פרקי שבת ועל מזמורי תהלים. ועתה נתוסף בו עוד דיני הנהגות
ערב שבת ותפלת הדלקת נרות לנשים ודיני יין לקדוש ודיני קדוש,
ודברים אחרים אשר לא באו בראשונה עד הנה. בבית דפוס הרופא
המובהק תמים דעים כמה"ר אליעזר שלמה מאיטליה יצ"ו. **מנטובה,**
שנת אז **תצליח** את דרכיך [תקל"ט]. 138 דף. 16° Con Licenza
de Superiori.

ספר יצירה נשט. בקולופון: „על ידי הנצב על המלאכה **אבטליון**
בכמ"ר **יצחק אבוהב** יצ"ו."

21. **תקוני שבת**, מאיש האלקי... כמוהר"ר יצחק לוריא זצוק"ל,
עם תוספת מרובה ודינים דשייכי לשבת, וערבית ומנחה לשבת ותפלות
משערי ציון בסוף הספר ומאמרי הזוהר, וכוונות הרבה מספר **חמדת**
ימים וזמירות ותפלות אחרות מיוחדות לשבת קדש. הכל יבא על
מקומו כשלחן ערוך לפניך... ובמלאכת הדפוס כולה לא שלח זר את
ידו כי אם בני ישראל למלאות רצון יושבי קושטאנטינה יר"ה²⁷.
בויניציאה שנת **ושמרו** בני ישראל את השבת לפ"ק [=תקנ"ב]. 97 דף.
16° Nella stamparia Bragadina Con Licenza de Superiori.

בקולופון: „על ידי הנצב על המלאכה מרדכי בכ"ר שלמה ציויטה
ה"י". דף אחרון עמ' א': פזמון לשבת. תחלתו: „ארץ ורום בהבראם"
אקרוסטיכון: אני אברהם. עמ' אחרון באיטלקית מאת הבקורת.
מהדורה זו נועדה לדוברי לאדינו ולכן רוב הדינים וההנהגות הם
בלאדינו.

22. **תקוני שבת**, מאיש האלקי... כמוהר"ר יצחק לוריא זצוק"ל,
עם הדינים, זמירות, תפלות, תקונים, כוונות, מאמרי הזהר, תקון מוצאי
שבת ומזמורים... הכל יבא על מקומו כשלחן ערוך... **בויניציאה** בשנת
זכור **ושמור** [=תקנ"ב] לפ"ק. 93 דף. 16° Nella stamparia. Con
Licenza de Superiori עמוד אחרון באיטלקית מאת הבקורת.

27. על פי משפט זה אני מניח שמהדורה זו נדפסה על ידי בני פואה, שכן רק בדפוסם מצאתי
משפט זה ורק במהדורות, תקוני שבת' ולא בשאר ספרים. אפשר משום שספר זה הרי כל כולו הוא
לקדושת שבת לכן הקפידו שלא יעסקו בו פועלים נכרים שכידוע היו עובדים גם בשבת.

23. ספר זכור ושמור **תקוני שבת**, מאיש האלקי... כמוהר"ר יצחק לוריא... עם הדינים, זמירות, תפלות, תקונים, כוונות, מאמרי הזוהר, תקון מוצאי שבת, ומזמורים... בבית הדפוס גד בכ"ר יצחק פואה יצ"ו. **בוניציאה בשנת יזכרו וישבו אל ה' לפרט קטן [תקס"ז]**. 148 דף. 16°.

24. שפר **תקוני שבת קדש לה' כל כס"ף המתוקן ומקובל מפי אריה הארי זצ"ל** דבר השוה לכל נפש שבטי ישראל. ורבו יתרה תוספת **ערבית ומנחה של שבת**. מנחה חדשה הובאה לבית הדפוס המהולל מיוסד בעיר הזאת **פיסא באותיות אמשטרדם**, בשנת צויתה פקדין לשמר מאד לפ"ק [=תק"ע]. על ידי הצעיר שמואל מולכו יצ"ו. 84 דף. 8°.

25. שפר **תקוני שבת... דבר השוה לכל נפש שבטי ישראל**, ורבו יתרה הוספת **ערבית ומנחה של שבת** ויתן לך וחיידושים אחרים... הובאה לבית הדפוס... בעיר הזאת **פיסא באותיות אמשטרדם** בשנת **אות היא לעולם לפ"ק [=תקע"ז]**. על ידי צעירי המדפיסים שמואל מולכו ובניו הי"ו. 92 דף. 8°.

ג. ספר „תקוני שבת“ עם תרגום יהודית-אשכנזית

26. סדר **תקוני שבת** בלשון אשכנז מאיש האלקי... כמוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זצ"ל. ונוסף... סדר מוצאי שבת וגם לרבות שנתחדש הפרקי' [כלומר: משניות מסכת שבת] עם נקודו' הכסף מנוקדים. גם זמירות של ר' יהודה החסיד¹, ועם תוספו' והנהגו' ישרו' אשר נהג... מוהר"ר יצחק לוריא זצ"ל בעצמו בכל מוצאי שבת אשר גנו וטמן אצל בני עלייה יחידי סגולה. ועתה יוציא לאורה להדפיס כדי לזכות הרבים. **בזולצבאך**. בבית ובדפוס המשובח כהר"ר משלם זלמן יצ"ו בן המנוח המפורסם מוהר"ר **אהרן זצ"ל**. בשנת תקכ"ב לפ"ק. 126 דף. 16°.

התרגום באותיות צו"ר, מאמרי הזהר באותיות רש"י. המשניות בניקוד. זמירות האריז"ל, הזמירות למוצאי שבת ומאמרי הזהר בלא תרגום. המתרגם: ר' שלמה זלמן לונדן.

מהקדמת המתרגם: „... איך (רוב ימי) האב פאר בראכט (בעבודת

(1) הכוונה לומר: יום שבתון אין לשכוח, שמראשי הכתים יוצא שם: יהודה. אבל שיר זה נכנס ב„דיואן“ של ר' יהודה הלוי, מהדורת בראדי, ואם כן יש לתקן במקום ר' יהודה החסיד — ר' יהודה הלוי. נוסח הבית השלישי והרביעי — כאן, כמו בכל מהדורות „תקוני שבת“, שונה מהנוסח שב„דיואן“.

מלאכת הקודש) אונ' האב פיל (ספרים) אין דער דרוק גבראכט אין (לשון הקודש וגם בלשון אשכנז)... (וכן כעת הזאת) האב איך ביפונדן דש דר (רוב עולם) אפילו גמייני (ב"ב) [=בעלי-בתים] די קיין לומדים זיין אונ' לויפן די גאנצי וואך אום וועגין איר (פרנסה מחייה) צו זיין אירה ווייבר אונ' קינדר, אונ' דא דריבר קענין זיא וויניג לערנן דיא גאנצי וואך. (רק ביום שבת קודש) זיין זיא (עוסק בתורה) אונ' דז ערשטי איז דז זיא דען (תיקון שבת) גברויכן אלזו וואול אלז דיא לומדים... דרום אויך דז דער גמיינער מן... זאל פר שטיין וואז ער זאגט... האב איך דען (תיקון שבת) אויף טייטש אין דער דרוק גבראכט... אונ' היר אין איין קליין ספר גשטעלט... כ"ד [=כה דברי] שלמה זלמן לונדן."

משניות מסכת שבת היא המסכת הראשונה שתורגמה לאידיש (חוץ מפרקי אבות שאינם אלא דברי מוסר). שכן הרבנים היו נגד תרגום דברי הלכה להמון העם. והרי דברי המסכימים להדפסת ספר „פרקי אבות“ עם תרגום אידיש שנדפס באוסטרהא תקע"ו: „... ואם אמנם ע"פ הדת אין להעתיק לשון המשנה והגמרא מחמת שנשתנה המכוון על ידי העתיק. וגם הרב הגדול מורינו משה בן מיימני לא העתיק לשון המשנה רק כתב פירוש המשנה בלשון ערבי. ברם מן דין המס' הזאת אין בה שום הוראה כלל רק דברי מוסר לא יצאה שום מכשול אליבא דהלכתא מחמת ההעתיק ע"כ הטיבו אשר עשו...". אמנם שנים מבין החתומים על הסכמה זו חתומים על הסכמה למשניות מסכת שבת עם תרגום אידיש, שנדפסו שתי שנים אחרי כן, בשנת תקע"ח, באותה אוסטרהא (ראה להלן רשימה ד' מס' 31). מסתבר שמשום כבוד שבת הקילו.

משום התנגדות הרבנים לא הצליחו הנסיונות שנעשו בקניגסבורג, בווארשא ובטשערנביץ להדפיס תרגום אידיש לששה סדרי משנה, ויותר מחלק זרעים לא נדפסו עד שנות השלשים למאה השביעית, כשעלה הדבר בידי המתרגם הידוע יעב"ץ, ומאז הותרה הרצועה. ועיין בהקדמתו של ר' יצחק מאלצאן לספר „זכרו תורת משה“ לבעל חיי אדם, עם תרגום עבריטייטש, שנדפס בווארשא תרנ"ח. יש בענין זה גם דין ודברים בספרי שו"ת.

ד. ספר „תקוני שבת“ – חלקים

מתמיה קצת העובדא, שבין המהדורות הרבות של ספר „תקוני

שבת“, שנדפסו משנת ת' ואילך, במשך כמאתיים שנה, רושם ה. ד. פרידברג ב, בית עקד ספרים“ רק אחת שנדפסה בפולין, אלעקסניץ תקכ"ו. (לא יכולתי להשיג מהדורה זו ואיני יודע מה טיבה, אם היא מהדורה שלימה, מסוג מהדורות שברשימה א' הנ"ל, או חלק מהמירות בלבד מסוג מהדורות דלהלן ברשימה זו ונתכוונו בעיקר להכניס בה שני דברים חדשים: „נעים זמירות ישראל“, הוא פירושו של ר' ישראל סרוק על זמירות האריז"ל ו, „מובחר שבאבות“, פירוש על פי האריז"ל על פרקי אבות. שניהם נדפסו כאן לראשונה ולא נכנסו למהדורות אחרות של „תקוני שבת“). אין זאת אומרת שספר „תקוני שבת“ לא נתקבל על יהודי פולין, אלא שיהודי פולין לא הדפיסו את כל הספר אלא קונטרסים קטנים מחלקים שונים שלו. כגון: משניות מסכת שבת או משניות ושיר השירים יחדו, ובעיקר: זמירות ליום השבת ולמוצאי שבת; הכל לפי הזמן והמקום ולפי חשבונוותיהם של המדפיסים והמולי"ם. הצד השווה שבהם הוא: א) לכולם הוסיפו תרגום יהודי-אשכנזי. ב) לא השתמשו בתרגומים ישנים אלא הזמינו תרגום חדש בלשון יהודית המדוברת בפולין. ג) אפילו בתקופה אשר הא"ב של אותיות צו"ר היה עדיין מושל בכיפה בספרות יהודית-אשכנזית, הדפיסו תרגום זה באותיות מרובעות ומנוקדות. והרי דוגמאות מן התרגומים:

לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל
(משניות שבת פרק א')

תרגום ישן

איינר דארף זיך ניט לאזן שערן פון די זיבנט שעה אויף דען טאג אונזווייטר דש איז איין שעה נאך מיטאג אונדש ווערט גזט פון די גאנצה וואך דען ער זעלט קענן פר הינדרט ווערן דז די שער זעלט צו בראכן ווערן אודר דר גליכן דש ער זעלט עובר מנחה זיין דארום מוז ער ערשט אורן.

תרגום חדש

אמענטש טאר זיך ניט זעצן פאר א גליר מען זל איהם אפ גלין אז עס איז נאהנט צו מנחה אהלבי שעה אפילו אום דר וואכין: ווארום טאמר ווערט די בריטווע צו בראכן אין מיטין גאלין, און איי מען וועט זי פר ריחטין וועט ער עובר מנחה זיין: וויא דען ער זאל פריר דאוונין.

אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה (משלי לא, י)

תרגום ישן

איין בידר פרויא ווער קאן גפינן, כלומר ניט איטליכר איז דאז זוכה אונ' איר קפונג כלומר זי איז וואול מין ווערט וועדר גיס גאלט.

תרגום חדש

איין פרימה אשה און איין בריה, ווער קאן זיא גפינן און זיא איז וייט און טיירר פין גאלד און פעריל.

עובדות אלו אפשר – לעניות דעתי – להסביר קצת. אחרי גזירת ת"ח היה הדפוס העברי בפולין בכלל בשפל המצב, ומעטים מאד הספרים שנדפסו אז. וכשנתחדש – במחצית השניה למאה הי"ח – והתחיל להתפשט בפולין, כבר היה בתקפו הנוהג. להדפיס את „תקוני שבת“ בין תפלות שבת בסידורי תפלה העבים (כלומר: גדולי הכמות, שנדפסו עם פירושים, דינים והנהגות וכל מיני תפלות ותהלים ועוד). כך, למשל, כותב המו"ל שנית ספר „תקון מועד“: „וכבר נתפשטו בכל תפוצות ישראל להדפיס סדר תיקון שבת בכל הסידורים“ (ולכן הוא הדפיס רק את „תקון מועד“), ולהדפיסם לחוד, כמו שנהגו בארצות המערב, היה בגדר מותרות ליהודי פולין שעניות גדולה שררה ביניהם אז. באותה תקופה גופה החל נפוץ בפולין הנוהג לסעוד בצוותה סעודה שלישית של שבת וסעודה רביעית במוצאי שבת, וניגון „זמירות“ בצוותה תפס מקום חשוב בסעודות אלו. מכיון שהשתתפו בהן „כל דכפין“ היה ביניהם מספר גדול של „עמד“. הללו לא היו משתמשים בסידורים העבים וגם לא התענינו ב„תקוני שבת“ כולם, אלא רובם התענינו רק ב„זמירות“ ומיעוטם גם במשניות ושיר השירים, והן המה היו הלקוחות העיקריים של הקונטרסים הנ"ל שארשום להלן. מכיון שחלק גדול מהם לא הבינו לשון הקודש צירפו המדפיסים בשבילם גם תרגום יהודי-אשכנזי. קונטרסים אלו לא נועדו אלא לגברים, ועיין לעיל מס' 26 בהקדמת המתרגם רש"י לונדן. והרי לגברים לא התאימה לשון התרגום הישן, שכן לשון זו, שנולדה בתקופה קדומה על אדמת אשכנז, נתיישנה וחדלה להיות שפת הדבור של יהודי פולין. היא נשארה – אם אפשר להתבטא כך – רק כשפה של הספרות היהודית-אשכנזית, שהיתה מיועדת בעיקר לנשים, ולא נהגו הגברים לקרוא בה. לכן הזמינו המדפיסים לחלקים אלו תרגום חדש, המתאים ללשון המדוברת בפי יהודי פולין. הגברים גם התקשו בקריאה באותיות צור, שכן רק את הבנות הרגילו מילדותן באותיות אלו, ולכן הדפיסו את התרגום באותיות מרובעות ומנוקדות. דברים אלו אינם אלא השערות, עד שיבוא המומחה ויעיין ויחליט אם לקיימן או לדחותן.

ברשימה זו, כמו ברשימות הקודמות, אני רושם רק מהדורות שנזדמנו לידי ושיש לי מה להעיר עליהן או מהדורות שלא נרשמו ברשימת פרידברג.

27. ספר | תקוני שבת | בלשון קודש וגם הועתק מלשון | קודש על לשון לעז ובלשון צח ונקי | ובאותיות הקודש [=מרובעות] עם נקודות | למען יוכלו טף ונשים לקרות | וירוץ הקורא בו ויבינו טף ונשים | פירוש

אות ואות מלשון הקודש. חמ"ד [לבוב? זאלקווא?] לפרט שבת המלכה לפ"ק [תק"ב]. 60 דף. 8°.

השער מקושט בציור מס' 100 שבספרו של א. יערי „דגלי המדפיסים העבריים“. בציור זה השתמשו מתחילה בדפוס זאלקווא ובמאוחר בדפוס לבוב. לפי מראהו החיצוני נדמה לי, שהוא דפוס מאוחר ואם כן הוא דפוס לבוב ותאריך תק"ב הוא מזויף או העתקה מדפוס קודם, שלא נזדמן לי לראותו.

מסביב למסגרת השער נדפסו שורות אלו: אלי מלאכות וואש דו תורה האט גיאסרת: אז מן טאר [בראש השער] דאס ניט טאן אום שבת: ווען איינר האט יוא גיטאן: איז דער דין אוב ער האט גיטאן בשוגג איז ער חייב איין [משמאל השער] קרבן חטאת: אונ אוב ער הט גיטאן במזיד נאר מען הט אים [בתחתית השער] ניט מתרה גיווען איז ער חייב כרת. אונ אז מן הט אים יוא מתרה גווען אונ ער הט פארט גיטן איז ער חייב סקילה [מימין השער].

מהדורה זו מכילה רק משניות מסכת שבת בלבד, ואם כן ודאי שלא נועדה לטף ונשים כנ"ל, ואין כאן אלא שיגרא דלישנא, שנהגו המדפיסים לכתוב על ספרים בלשון יהודית אשכנזית. אילולא דמיסתפינא, הייתי אומר שיש כאן גם הסוואה, שלא יתביישו עמי הארץ ויקנו, כאלו קונין בשביל הטף והנשים.

28. זמירות של שבת עם פירוש מטה יהודה על כתב עברית [=אותיות מרובעות] ולשון אשכנז. חמ"ד [לבוב], בדפוס הרבני הנגיד מוהר"ר חיים דוד במוהר"ר אהרן הלוי סג"ל. בשנת תקמ"ו לפ"ק. 36 דף. 8°.

מהדורה זו מכילה רק זמירות של שבת ושל מוצאי שבת, חוץ מזמירות הארז"ל שנשמטו, מסתבר, משום שלא נתפרשו בספר „מטה יהודה“. מהקדמת המביא לבית הדפוס שנדפסה על השער ומחציתה מעבר לשער: „...זמירות ישראל, אשר זקנים עם נערים... ביום השבת... ובלילה... יתרועעו אף ישירו... אך לא רבים יחכמו להבין... ע"כ [=על כן]... וחיבר פי' מספיק וקרא שמו: מטה יהודה. לזאת עוררני לבבי לאמר: את המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות העתק על לשון אשכנז...“.

ספר „מטה יהודה“ שחיבר המדקדק ר' ליב בר' שמואל אופנהיים

מגלונא רבתא, נדפס באופיבאך בשנת תפ"א. כאן אין הכוונה שתירגם את כל הפירוש „מטה יהודה“ אלא רק פירוש המלות בלבד.

29. סדר | שלום עליכם | ואתקינו סעודתא | עם פירוש הגאון בעל מנחת יעקב | יען ראיתי בני עליה והמה מועטים ורבים מבקשים | לעלות והסולם נלקח מביניהם והנה הקרה ה' | לפנינו פירוש נתמד מהגאון בעל מנחת יעקב מפרש | בתרי אפין. פירוש אחד על פי נגלה ופירוש אחד | על פי סוד. ויען כי לא רבים יבינו סוד ה' ליראיו ועניי | הדעת מבקשים להבין אף דרך פשוט. והנה | ראינו שפירוש הנגלה הזאת הוא נתעלה מאד | מזמן קדמון. על כן אזרני כגבר חלצני [!] והעתקנו | אותו בלשון אשכנז כדי שיבין כל אחד בו | ובזכות זה ימלא הארץ דעה את ה' | ונעלה לציון ברנה אמן. חמו"ד [מינקאוויץ? תקע"ז?] [12] דף. 8°.

מכיל: שלום עליכם, רבון כל העולמים [רק עד: מלך תמים דרכו]. אשת חיל, זמירות – רק של האריז"ל. אשת חיל ורבון כל העולמים בלא תרגום. פירוש „מנחת יעקב“ נדפס גם המקור ובאותיות רש"י. בראשי העמודים: תקוני שבת.

מעבר לשער: „הסכמת הרב המאור הגדול התריף ובקי נ"י ע"ה, פ"ה [=נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק] אב"ד דק"ק מינקאוויץ והגליל יצ"ו: הנה בא אלי התורני המופלא מוהר"ר מרדכי צבי בהרבי מוהר"ר שמחה' והראה לי העתקה בכתב אשר העתיק מה שכבר נדפס פירוש על אתקינו סעודתא ונקרא שמו מנחת יעקב ורוצה לזכות את הרבים לדפוס אותו הפירוש על לשון אשכנז בכדי שיבינו כל בני יעקב ויכינו מנחה לה'. והנה הגם שראיתי בכתב פירוש מהאריז"ל ע"פ סוד גדול ראיתי בפירוש הנ"ל אשר הוא ע"פ נגלה ומנחה קטנה סמוך לגדולה³. וגם הראה לי הסכמה מהרב הגאון דק"ק טארנאפאל⁴ על ספר הנקרא לקוטי שושנים ורצונו לדפוס אותו ג"כ⁵ אך שהוא ירא ורך

1. שם משפתו – בראשטין. הביא לבית הדפוס כמה ספרים, כולם או רובם חמו"ד וגרם כאב ראש לביבליוגרפים שמוכרחים לנחש מתי והיכן נדפסו. על הגדה של פסח אחת שהדפיס כתב את שמו: אני הקטן רמ"צ במ"ש חרי"ת. על פי הגדות אחרות שהדפיס, שבהן כתב את שמו כמפורש, ניתן לפענח שם זה שהוא: ר' מרדכי צבי במהור"ר שמחה חתן ר' יואל חסיד, וכן הוא חותם: מרדכי צבי בראשטין מולאטשיב חתן המנוח מוהר"ר יואל חסיד מולאטשוב בן מוהר"ר שמחה בעצ"ש מזבאריו נין ונכד... מוה"ר יחיאל מיכל אשר היה נקרא ר' מיכל בעצ"ש מזבאריו.
2. לא ברור לאיזה פירוש התכוון. פירוש של ר' ישראל טרוק כבר היה אז בדפוס.
3. כלומר: הפירוש מנחת יעקב הקצר ע"פ נגלה נדפס יחד עם הפירוש מנחת יעקב הארוך ע"פ סוד.

4. ר' יהושע באב"ד, מחבר שו"ת יהושע.
5. הכוונה לספר „לקוטי שושנים“ לר' שמשון מאוסטראפאל. מכיון שדברים אלו נכתבו בשנת

לבב ומורא עלה על ראשו שמא ימצא ח"ו איזה איש משיג גבולו ולגרום לו היזק, הנה הגם שכעת נתרבו הדפוסים אצל גדולי ונגידי עולם ובוודאי לא נחשדו ובפרט על דבר קטן כרך כזה ח"ו להשיג גבולו... אך מתיירא הוא מן אותן הפועלים התלמידים היוצאין שלא ברשות, לזאת הפציר בי להיות ידי תכון עמו וחלילה לשום אדם להיות ח"ו פורץ גדר ולדפוס בשום דפוס את הפירוש הנ"ל, גם הלוקטי שושנים הנ"ל משך שלשה שנים רצופים מיום דלמטה... היום יום ב' י"ב ימים בחודש כסליו תקע"ז לפ"ק. כ"ד הק' יעקב קאפיל צבי בהרב מוה' יהודא ליב ז"ל".

30. **זמירות | של שבת | עם פירוש מטה יהודה על כתב עברית |**
 ולשון אשכנז: | יען וביען כי לא רבים יחכמו. להבין דגלי | משבצותיהם
 כי בשוט לשון החבאו ודרכי | השיר לא דרכו ברגליהם. על כן קם שבט
 מיהודה | ועל מאורת צפוני שירות אלה ידו הדה. וחיבור | פירוש
 מספיק וקרא שמו **מטה יהודה** לזאת | עוררנו לבבי לאמר את המטה |
 יהודה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את | אותות העתק על לשון
 אשכנז | אשר אנשים באות מאירות אותם. וכל אחד ירווה | צמאנו ולא
 יכשל | בלשונו. חמו"ד. [מינקאוויץ? תקע"ז?]. [24] ד. 8.

מכיל רק זמירות, אבל לא של האריז"ל. נשמטו הזמירות: מה
 פית; יום שבת קודש; יה רבון עלמין; שמרו שבתותי. התרגום הוא
 אותו הנ"ל מס' 28, בשינויים קלים בלשון ובכתיב.

31. **ספר תקוני שבת. תקוני שבת בלשון קודש וגם הועתק מלשון**
קודש על לשון לעז בלשון צח ונקי ובאותיות הקודש עם נקודות למען
יוכלו טף ונשים לקרות וירוץ הקורא בו ויבינו טף ונשים פירוש אות
ואות מלשון הקודש: גם אלה לחכמים יבינו כי לא כגוים... על ידי

תקע"ז וספר „לקוטי שושנים“ עדיין לא נדפס, אם כן ודאי שטעה ח. ד. פרידברג, שכתב ב.בית
 עקד ספרים“ שספר זה נדפס בשנת תקע"ג בטארנאפאל (ב.תולדות הדפוס העברי בפולניא“ כחב:
 תקע"ד), ולא עוד אלא שלא נדפס בכלל בטארנאפאל, שהרי בשנת תקע"ז כבר חדל הדפוס
 בטארנאפאל להתקיים. לפני טופס ממהדורה זו, היא חמו"ד ולדעתי נדפסה בזאלקווא או בלבוב
 בעשור הראשון למאה השביעית. טעות זו בודאי יצאה מזה, שהסכמת הרב מטארנאפאל ניתנה
 בשנת תקע"ג ובה כתוב שר' מרדכי צבי, נשא לבו לקרב הספרים הללו לבית הדפוס פה קהלתינו".
 הכוונה גם לספרים: „אגרת תימן“ והפדות והפורקן. את שני הספרים הנ"ל לא הדפיס כלל,
 ובהסכמת הרב דמינקאוויץ אפילו לא נזכרו. במאמרי „לעגענדע און אמת וועגן די חסידישע
 דרוקערייע“ (נדפס בספרי באידיש) הסתמכתי על דברי פרידברג, שהדפיסו בטארנאפאל ספר
 „לקוטי שושנים“ שהוא ספר בקבלה, והסקתי מכאן, שמלחמת המשכילים נגד הקבלה לא היתה בתקיפות כל
 כך כמו נגד התמידות, שכן יוסף פעריל מתפאר ב.מגלה טמיריך שבטארנאפאל לא הדפיסו ספרי חסידות,
 ואף על פי כן הדפיסו ספר „לקוטי שושנים“. דברי אמנם שם בתקפם עומדים, שכן הדפיסו שם גם ספר „תקון
 מועדי הנ"ל וספר „שערי ציוך שגם הם ספרי קבלה.

הרבני מוהר"ר אליעזר פייבול במוה' משה אייזין בארג מאוסטרהא. באוסטרהא. תחת ממשלת אדוננו הקיסר אווסע פריסויטלוישי דערזאווינישא ווליקי האסידאר אימפראטר אלעקסנדר פאולאוויטש סאמיע דערזיטש אווסע ראסיסקי האסידאר אווסע מילעסטיוושיע יר"ה. לפרט אל יצא איש ממקומו ביום השביעי לפ"ק [תקע"ח]. 68 דף. 8°.

מכיל רק משניות מסכת שבת ושיר השירים. התרגום רק על משניות. המשניות בניקוד. התרגום הוא הנ"ל מס' 27 בשינויי כתיב קלים.

מעבר לשער: „הסכמות. ה"ה הרבני הנגיד מוה' אליעזר פייבול במוה' משה הראה לפנינו דבר חדש אשר לא היה לעולמים [!] תקוני שבת עם פירוש מספיק בלשון אשכנז בכתב אשורית ובנקודות הכסף למען ירוץ כל קורא בו ורוצה להעלות על משבח הדפוס כדי לרוות צמאון המשתוקקים לזה והוא טרח ויגע בעצמו על זה אך חרד... בחרדה המסלקת הדמים פן יבא אחר וישיג את גבולו על כן אנחנו ב"ד הח"מ מסכימים על זה וגזרנו... שחלילה לשום אדם מבני עמינו בני ישראל להדפיס התקוני שבת עם פי' בלשון אשכנז בכתב אשורית במתכונתו ושלא במתכונתו לא בהוספה ולא בהגרעה ולא בתוספות איזה פירוש לא בפני עצמו ולא לחבר עם סידור או עם ספר אחר... בלי שום תחבולה וערמה על משך ארבעה שנים מיום כלות הדפוס... היום יום ה' שמיני יוד אדר שני תקע"ח: נאום אריה ליב במוהר"ר חיים הלוי. ונאום הקטן אברהם במוהר"ר יצחק: ונאום יהודה ליב במוהר"ר מתתיהו זללה"ה. אח"כ: „הקדמה . אלי מלאכות...“.

32. סדר אתקינו סעודתא, עם פירוש הגאון בעל מנחת יעקב. יען ראיתי בני עליה והמה מועטים ורבים [מ]בקשים לעלות והסולם נלקח מביניהם. והנה הקרה ה' לפנינו פירוש נחמד מהגאון בעל מנחת יעקב מפרש בתרי אפין פירוש אחד על פי נגלה ופירוש אחד ע"פ סוד. ויען כי לא רבים יבינו סוד ה' ליראיו ובני עמינו מבקשים להבין אף דרך פשוט. והנה ראינו שפירוש הנגלה הזאת הוא נתעלה מאד מזמן קדמון. על כן אזרנו כגבר חלצנו והעתקנו אותו בלשון אשכנז כדי שיבין כל אחד בו Lemberg Gedruckt in der Matfesischen Buch druckerei mit Erlaubniss der Censur. בשנת תקע"ח לפ"ק. 12 דף. 8°.

מעבר לשער הסכמת הרב דמינקאוויץ שבמס' 29 הנ"ל. מכיון

שאותה הסכמה ניתנה בשנת תקע"ז למשך שלש שנים, והמדפיס מהדורה זו לא היסס להעמיד מקום ושנת הדפוס ואת שם המדפיס, מסתבר שהמו"ל של מס' 28 הנ"ל הוא הוא שהביא לבית הדפוס גם מהדורה זו. מהדורה זו מכילה: שלום עליכם ורבון כל העולמים [רק עד: מלך תמים דרכו] בלא תרגום, אשת חיל וזמירות האריז"ל עם תרגום. חוץ מזמירות האריז"ל נוסף כאן הזמר: חי ה' וברוך צורי. המקור של פירוש מנחת יעקב – באותיות רש"י.

33. סדר **אתקינא סעודתא**, עם פי' הגאון בעל מנחת יעקב. יען ראיתי בני עליה וכו' [כנ"ל מס' 32]. חמ"ד, [הרובישוב], תקע"ט לפ"ק. 12 דף. 8°.

מכיל: שלום עליכם ואשת חיל, זמירות האריז"ל וזמר „חי ה' וברוך צורי“ (זמר זה בלא תרגום). המקור של פירוש מנחת יעקב – באותיות רש"י ובקצת השמטות.

34. סדר **אתקינא סעודתא**. נעתק מהסידור בלשון אשכנז, עם פירוש הגאון בעל **מנחת יעקב**. יען ראיתי בני עליה והמה מועטים ורבים מבקשים לעלות והסולם נלקח מביניהם, והנה הקרה ה' לפנינו פירוש נחמד מהגאון בעל **מנחת יעקב** והנה ראינו שהפירוש הזה הוא נתעלה מאוד מזמן קדמון על כן אזרנו כגבר חלציו והעתקנו אותו בלשון אשכנז כדי שיבין כל אחד בו... ברשיון הצענזור. **ווארשא**, בדפוס של הרב מוה' דוד שקלאווער נ"י בשנת **מנחת יעקב** לפ"ק [תקצ"ח]. W Warszawa דאס איז צו בקומין אצל ר' נתנאל דוד אוף דעם גרזובאו. 20 דף. 16°.

מכיל: שלום עליכם ורבון כל העולמים [כולו] בלא תרגום. אשת חיל וזמירות האריז"ל עם תרגום. נוסף הזמר: חי ה' וברוך צורי בלא תרגום. המקור של פירוש מנחת יעקב – באותיות רש"י. התרגום הוא זה של מס' 32 הנ"ל.

35. סדר **זמירות של שבת**. נעתק מהסידור בלשון אשכנז. שמעו נא המאורים. ישראל אשר בך מתפארים. נעים זמירות ישראל. אשר זקנים עם נערים נושאים אלומות רנן ומזמרים. ולא רבים יחכמו. להבין אופן עניניהם. על כן העתקנו על לשון אשכנזי. אשר אנשים ונשים באות מאירות אותם ומעירות לבביהם. וכל אחד ירווה צמאונו. ולא יכשל

7. על השער קישוט מס' 2 שב, תולדות הדפוס העברי בפולניא מהדורה ראשונה, שהשתמשו בו בהרובישוב.

בלשונו: לזאת אחלי מאת אחב"י אבות ובנים. אתם תהיו לי ממלכת קונים. לרצות ברצים כסף שונים. בזכות זה תעלו לציון ברננים. ברשיון הצענזור. **ווארשא**, בדפוס של הרב מוה' דוד שקלאווער נ"י. בשנת **מנחת יעקב לפ"ק** [תקצ"ח]. W Warszawie דאס איז צו בקומין אצל ר' נתנאל דוד אוף דעם גרזיבאו. 46 דף. 16°.

מכיל: כל הזמירות לשבת [חוץ משל האריז"ל] ולמוצאי שבת. נוסף עליהם: ידיד נפש; אל מסתתר בשפריר חביון, ותפלה למוצאי שבת המתחלת: רבונו של עולם אדון כל העולמים, שלשתם בלא תרגום.

36. **זמירות של שבת ואתקינו סעודתא**. עם פירוש **מטה יהודה** בל"א [= בלשון אשכנז]. דא שטייען אלע זמירות פון שבת אויף גרויסי אותיות מיט איין שייך פירוש אויף עברי טייטש. אין מיר האבין צונד נאך מוסיף גוועזן דעם אתקינו סעודתא פון יעדע סעודה אין דעם קידוש פון שבת. לבוב, תרי"א לפ"ק.

[36] דף. 8°. Lemberg, Gedruckt bei Joseph Schneider., 1851.

מכיל כל הזמירות לשבת ולמוצאי שבת. התרגום גם לזמירות האריז"ל. מ"בני היכלא", אמר ה' ליעקב" ו"חי ה' וברוך צורי" נשמת התרגום.

37. **סדר תקוני שבת** עם שיר השירים. גם האבן מיר דאס געדרוקט אויף עברי דייטש כדי עס זאלין פר שטיין, גרויס אונ קליין. גם הוספנו בו היהי רצון לאחר שיר השירים. **ווארשא**, [תרי"ח]. Tykune Szabas w Warszawie 1858 w Drukarni J. Lebensohna. [58] דף. 8°.

רשיון הצנזורה מיום (22) 10 ליפעץ [=יולי], הצנזור י. טוגענדהאלד. מכיל רק שיר השירים ומשניות מסכת שבת. שיר השירים בלא תרגום, ומשולב בין פרקי המשניות. התרגום, חוץ משינויים קלים בלשון ובכתיב, זהה למס' 27 ו-31 הנ"ל.

38. **סדר תקוני שבת** עם שיר השירים. גם האבן מיר דאס גדרוקט אויף עברי דייטש כדי עס זאלן פר שטיין גרויס אונ קליין. גם הוספנו יהי רצון אחר שיר השירים. **ווארשא**, [תרי"ט]. Tykune Szabas, w Warszawie, w Drukarni H. Bomberg. 1859. [60] דף. 8°. רשיון הצנזורה מיום (16) 4 גרודזיען [=דעצעמבער] 1858. הצנזור י. טוגענדהאלד. מכיל רק משניות מסכת שבת ושיר השירים משולבים יחדו. שיר השירים בלא תרגום. התרגום למשניות זהה לתרגום שבמס'

37. חוץ משינויי כתיב קלים. בתחתית השער: דיזע תיקוני שבת אויך אללער האנט ספרים נייע און אלטע איז צו בעקומען בסקלאד של הנגיד מוה' מענדל מענדלסאהן ברחוב פראנצישקאנר בחצר ר' אברהם יוסיל נומר 1816.

39. סדר זמירות ליום השבת ולמוצאי שבת. מתורגם ומבואר לכבוד הבורא יתברך שמו ולכבוד אנשי סגולתו מחברי הזמירות הן הם ראשי אלפי ישראל שכל בית ישראל נשען עליהן וצדקתם עומדת לעד בסדור התפלות של האבות אנשי כנסת הגדולה אשר בין שורותם שירות ושבחות שלהם יצהירו ויזהירו על כבוד ועונג שבת שכל המקיימו כאלו קיים כל התורה כולה. ממני הקטן מאיר במה"ו בענדיט גאמפערץ זצ"ל מתושבי ק"ק פרעסבורג יע"א. פרעסבורג, דרוק פאן היינריך זיעבער (פארמאלס שמיד), שנת כת"ר לפ"ק. 26 דף. 16°.

אותיות מרובעות, רש"י וצו"ר.

מכיל: זמירות של שבת ומוצאי שבת (חוץ משל האריז"ל) עם תרגום גרמני באותיות צו"ר ועם הערות, מקצתן בגרמנית באותיות צו"ר ומקצתן בלשון הקודש באותיות רש"י. בסופו הערה לזמר לחנוכה „מעוז צור“ שבה נאמר שבסידורים החדשים שינו את החרוז: „כרות קמי בראש בקש אגגי בן המדתא“ והדפיסו: כרות קומת ברוש. המחבר מסביר שהנוסח הישן הוא הנכון. מזמירות למוצאי שבת נשמטו הללו: חדש ששוני; אגיל ואשמח; אלקים יסעדנו; אלי חיש גואלי; אמר ה' ליעקב; המבדיל בין קדש לחול.

מעבר לשער: הרימותי ידי לקנות בכסף מלא מחברתו של הרבני המופלג בתורה ויראה המושלם כמהו' מאיר גאמפערץ נ"י... הק' אברהם שמואל בנימין בהג' מהרמ"ס [מורנו הרב משה סופר] ז"ל. והי' כי יבצע השם את מחברת הנ"ל לא אחשוך גם אנכי לקחת אותו במחיר כסף... הק' נטל וואלף. גם אנכי לא אמנע א"ע מלקחת מיד הרב המחבר הנ"ל ספר אחד... הק' משה ליב ליטש דיין ומורה פה ק"ק הנ"ל. – בקולופון: Heinrich Sieber's Buchdruckerei (vorm. Schmid) in Presburg 1859.

40. סדר זמירות ליום שבת קודש. והוספנו גם אתקינו סעודתא עם פירושי הגאון בעל מנחת יעקב על לה"ק [=לשון הקודש] ועברי טייטש. יען ראיתי בני עליה וכו' [כל הנוסח דלעיל מס' 32]. [תרכ"ד]. [34]. sdruck und Verlag I. M. Stand . Zmirot, Lemberg 1864.

דף. 8°.

מכיל: שלום עליכם ורבון כל העולמים [כולן] בלא תרגום. אשת חיל עם תרגום. זמירות האריז"ל עם פי' מנחת יעקב [באותיות רש"י] ועם תרגום. כל שאר הזמירות עם תרגום חוץ מ"חי ה' וברוך צורי".

41. סדר זמירות של שבת, עם אתקיננו סעודתא מהאריז"ל עם פירוש הגאון בעל מנחת יעקב. יען ראינו בני עליה וכו' נכל הנוסח דלעיל מס' 34. קעניגסבערג [צ"ל: ווארשא]. שנת תרכ"ז לפ"ק. דף 16°.

מכיל: שלום עליכם ורבון כל העולמים כולו בלא תרגום. אשת חיל עם תרגום. מאמר הזהר מנוקד ובלא תרגום. זמירות האריז"ל עם פי' מנחת יעקב ועם תרגום. שאר הזמירות (בהשמטת זמר: מה יפית, מקור ותרגום), ובהשמטת התרגום לזמר: איש חסיד היה ול, אמר ה' ליעקב" ול"חי ה' וברוך צורי") עם תרגום. נוסף עליהם: ידיד נפש, אל מסתתר בשפירי חביון, שניהם בלא תרגום.

42. סדר זמירות של שבת ומוצאי שבת. עם עברי טייטש. אויך האבון מור דא גושטעלט שלום עליכם און אתקיננו סעודתא פון דעם ר"י הקדוש און אלו זמירות אוף עברי טייטש. בזכות זה וועלין מיר זוכה זיין לגאולה שלמה. אמן. בדפוס המשובח והמפואר של השותפים הרבני הנגיד מהו' יעקב ברי' שלמה נ"י הערשענהארן, והרבני הנגיד מהו' משה נ"י שניידמעסיר, בלובלין, בשנת תרל"ד לפ"ק. 1874. 16 דף. 8° רשיון הצנזורה ניתן בקיוב ביום 20 לאוקטובר 1874.

מכיל: שלום עליכם, רבון כל העולמים (כולו) ואשת חיל, בלא תרגום. הזמירות עם תרגום חוץ מאלו: מה יפית, שמרו שבתותי, אדיר איום, איש חסיד היה, אמר ה' ליעקב. התפלה: רבון העולמים למוצאי שבת – בלא תרגום.

43. סדר זמירות של שבת ומוצאי שבת. עם עברי טייטש. אויך האבון מור דא גושטעלט שלום עליכם און אתקיננו סעודתא פון דעם ר"י הקדוש און אלו זמירות אוף עברי טייטש. בזכות זה וועלון מור זוכה זיין לגאולה שלמה. אמן. לעמבערג, בדפוס של ה"ה וכו' מוה' יעקב משולם ניק נ"י, [תר"מ]. Zemiras. Druck des U. W. Salat et al. J. M. Nik Lemberg 1880. דף 16]. 8°.

8. מכמה טעמים נהגו מדפיסי ווארשא להעלים לפעמים את שם ווארשא בשער ולהדפיס שם ציר בחוץ לארץ, כגון: קניגסבורג, טשרנוביץ, פרסבורג, ווין, לבוב ועוד, ומשום זה נכנסו כמה דפוסי ווארשא ברשימת. הדפוס העברי בפרסבורג שנתפרסמה ב"קריית-ספר" ל"א וליג. אבל הרגיל בדפוסי ווארשא יכירם בטביעת עין.

מכיל: שלום עליכם, רבון כל העולמים [כולו], אשת חיל וקידוש לליל שבת בלא תרגום. הזמירות בתרגום אבל השמיט את התרגום מחלק גדול מהם. מה ידידות, מה יפית, יה רבון עלמין, אסדר לסעודתא, חי ה' וברוך צורי, כי אשמרה שבת, שמרו שבתותי, דרור יקרא, אדיר איום ונורא, איש חסיד היה, אמר ה' ליעקב. התפלה למוצאי שבת גם היא בלא תרגום.

44. סדר זמירות של שבת ומוצאי שבת וכו' [כמו במס' 42]. בדפוס של השותפים: הרבני הנגיד מוה' משה נ"י שניידמעסער והנגידה האלמנה מרת נחמה תי' אשת המנוח ה"ר יעקב ז"ל הערשענהארן, **בלובלין**, שנת תרנ"ה לפ"ק. 1895. [17] דף. 8°. דפוס סטיריאוטיפי במס' 42

על השער רשום בכתב שמהדורה זו נדפסה בחמשת אלפים טפסים.

45. מבחר פנינים תענוג שבת. מיר האבען געשטעלט אלע זמירות פון שבת בייטאג ותקוני שבת און אלע דינים פון שבת. מנחה לשבת, ברכי נפשי, ט"ו שיר המעלות ופרקי אבות מיט פיעל טייערע פירושים. אין די הייליגע פירושים געפינען זיך בעריהמטע משלים פון אגדות וילקוטים און פון ספרים הקדושים. אלעס אויף עברי טייטש, כדי יעדער מענטש זאל פארשטיין די אלע זאכען און זיך אב לערנען גוטע מדות. **לובלין**, דרוק געבר. **פעדער בני הר' הג' אברהם פעדער** ז"ל, שנת „ותענוגים מהאדם“ לפ"ק [תרע"ה], 1914. [1], קניקנט, [11], קכב"קכג, [2], ית, [3], [1] דף. 16°. דפוס סטיריאוטיפי מחלקים שונים של סידור תפלה.

זמירות :
ער עבת

עם פירש מטה יהודה על כתב עברית
ורשון אשכנז :

נעים

זמירות ישראל * אשר זקני * עש נערי * נושאים אלומת
רין * ויהנו בגונם רוממה אל * ביום השבת יערכנו *
ולבקר * יפקדנו * וכלילה שירה עמם יתרועעו חף ישירו * וזמירות
יאמרו * ויקדמונים אחו שער שירי החרוות כשרטרו * גדלו * מעשה
הצות המלכות אחווי * משבזנים זהב בצל ואו * וחקועי בראשיהם
שמוח * רמוזות * אך לא רבים יחמנו * להבין דגלי משבזותיה * כי
בשוט לשון החבאלו ודרכי השיר לא דרכו דרגליה * ונופת תטופנה *
שפתותיה * ועל במתי קולש ישאו מדברותיה * ויפתוהו בפיה * מלכ
לא נכון ויחרגו ממסגרותיה * וינסך עליה רוח תרדמ' הגי' והומי *
בלשוניה * ע"כ קש שבט מיהודה * ועל מאור' נפוני שירות אלס ירו
הדה * וחיבור שירו' מספיק וקרא שמו **מטה יהודה** לזאת
הה עוררני לבדי . לאמר את המטה יהודה
תקח צידך אשר תעש' צו את אוחו' העתק על לשון אשכנז אשר אנשי'
באות מאירי' אוח' וכל אחד ירווה זמאוגי' ולא יכשל בלבוגי' וענת'
בי דקתי' כי למען לזכור' את הרבי' זאת עשיתי לזא' אחלי מאת אח' בי
הצות ובניס' אחת תהיו לי ממלכת קוני' לרצות בריבוי כסף הונחו'
הדפוס עשר' מוני' בזכות זק חעלו לז'ין ברננים :

בשנת זמרו לעינינו כי נעים לכ"ק

ביבליאָגראַפֿיאַ

(ג)

על ספרי יידיש

ספר „נחלת צבי“ לר' צבי הירש חאטש מקראקא עם שער מזויף

ספר „נחלת צבי“ לר' צבי הירש חאטש מקראקא, הוא תרגום לקוטים מספר הזוהר על חמשה חומשי תורה לידיש, בלשון החרוזית של המחבר: „דברי מוסר וסיפורי מעשים והנגלות הפשוטים, אל לשון אשכנז נעתקים ונלקטים“, עם שתי הקדמות, אחת בלשון הקודש ואחת בידיש ועם מספר גדול של הערות בלשון הקודש באותיות רש"י (גוף הספר נדפס באותיות צו"ר, כנהוג בימים ההם בספרי יידיש) מהן קצרות ומהן ארוכות עד כדי עמוד ויותר. מסתבר, שאף על פי שהספר נועד לדוברי יידיש, שאינם נזקקים ללשון הקודש, קיווה המחבר, שאף יודעי ספר ומבינים בלשון הקודש יעיניו בו, ואליהם הוא שנתכוון בהערותיו המרובות בלשון הקודש על הזוהר.

ספר זה נדפס לראשונה בשנת תע"א בפרנקפורט דמיין וזכה אחר כך, במשך כשתי מאות וחמשים שנה, לכמה וכמה מהדורות בדפוסים שונים, בקצת שינויי לשון ושינויי כתיב בידיש (המהדורה האחרונה שראיתי נדפסה בברוקלין אחרי מלחמת העולם השניה), הכל לפי מקום וזמן הדפוס.

באמצע המאה הי"ט שינו את שמו מ„נחלת צבי“ ל„נופת צופים“ גם הוסיפו לו אז תרגום לקוטים מהזוהר על הפטרות, שמתרגם אלמוני תירגם לידיש מכתב-יד שמצא בשם „סוד קדושים“ שחיבר הרב יצחק אלמוש אבו קדישו בק"ק קשטינא (?) עוד הוסיפו לו אז תרגום לידיש של לקוטים מספר הזוהר על חמש מגילות שלקט הרב ר' יצחק קריספין והדפיסם בשם „זוהרי זוהר“ בשאלוניקי תצ"ח. בשם זה „נופת צופים“ נתחבב על הנשים בצידו של ה„צאינה וראינה“ וזכה גם הוא לכמה וכמה מהדורות, מהן שהדפיסו להוספות אלו שער מיוחד בשם „חלק שני“ ומהן שהדפיסו את ההוספה על הפטרות בפנים הספר אחרי כל פרשה ופרשה.

כמהדורה שניה לספר זה רשומה בביבליוגרפיה מהדורת דיהרנפורט תקל"ב. נוסח השער של מהדורה זו הוא אותו הנוסח הארוך החרוזי של הדפוס הראשון הנ"ל (בהשמטת איזה חרוזים) ואחר כך: נדפס בדיהרנפורט תחת ממשלת האדון... קריגס אונד

דירעגירנדר מיניסטר איבר דיא שלעזישי לנדי... באראן פאן האיום... בשנת והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע לפ"ק [תקל"ב]. [1], 82 דף. 2°. אותיות צו"ר ואותיות רש"י. שם המדפיס חסר אבל ידוע שהדפוס היה אז בידי ר' יחיאל מיכל מאיי.

לתמהוני מצאתי טופס מדפוס זה עם שער אחר מוזר ובלי ספק מזויף, וזה תוארו:

נחלת צבי / הנקרא בלשון אשכנז טייטשר זוהר / דפוס דק"ק ברעסלא / ת"ך לפ"ק.

זה כל נוסח השער. אין זכר לא למחבר, לא למתרגם לא למדפיס וכדי שעמוד שלם בגודל פוליו לא ישאר ריק עיטרו את השער במסגרת-קישוט גדולה, לפי מוטיב המצוי בדפוסי אשכנז: בצד אחד – משה, קרני ההוד על ראשו, בידו האחת המטה ובשניה הלוחות. בצד שני – אהרן, על ראשו המצנפת, על מצחו הציץ, על ליבו החושן ובידו המחתה. למעלה בראש השער – שני מלאכים אוחזים בעיגול שבתוכו דוד מנגן בכנור ובבסיס השער – מרובע ובתוכו יעקב ישן, למראשותיו אבן, למרגלותיו סולם ועולים ויורדים בו'. מעבר לשער, שבשער הנ"ל הוא מקומה של ההקדמה ביידיש, נשאר בשער זה חלק וגוף הספר מתחיל בדף שאחרי השער בלא שום הקדמה, ומי שבידו רק טופס עם שער זה הרי אין לו שום מושג מי הוא מחברו ומה טיבו של הספר ומטרתו.

אשר לברעסלא כמקום הדפוס ושנת ת"ך כתאריכו אין צורך במומחה שיעיד שאין אלו אלא זיופים. זיופם מוכח מתוכם, בשנת ת"ך עדיין לא היה קיים כלל דפוס עברי בברעסלא, הוא הוקם שם כששים שנה, אחרי ת"ך². הדפוס הראשון של ספר זה הוא בלי ספק פפד"מ תע"א וברעסלא ת"ך אינם אלא לשם הטעיה בלבד.

זולת השער והשמטת ההקדמה מעבר לשער אין בטופס זה שינוי כל שהוא לגבי הטופסים עם שער מפורש: דיהרנפורט תקל"ב, יוצא אשר ברעסלא ת"ך אינם אלא לשם הטעיה בלבד.

הטעיות בשערי ספרים היו אמנם לא נדירות בימים ההם, אבל לשלש סיבות עיקריות: א) התחמקות מן הצנזורה. ב) השגת גבול,

(1) השתמשו בשער כזה בדפוס פירדא. ראה הציר המצורף.

(2) ראה: 21. p. 1946, A Gazeteer of Hebrew Print, New York, 1946, Freiman Aaron.

כלומר, כשעדיין לא עבר זמן של ההסכמות שניתנו לדפוס שקדם לזה (כמובן, זה היה קורה רק בספר מבוקש שרבו עליו הקופצים). ג) כדי להשביח מקחו בעיני הקונים. בנידון דידן שלש סיבות אלו אינן מתקבלות. אילו היה המהדיר מוסיף איזה דברים והיה חושש מן הצנזורה, שפיר, אבל, כאמור, הרי הטופס הוא שוה בכל לשאר הטופסים. ההסכמות לדפוס הראשון ניתנו בשנת תע"א למשך חמש עשרה שנה וכבר עברו ששים. אשר להשביח מקחו, הרי, כרגיל, היו המדפיסים בוחרים לשם זה בדפוס מפורסם ופופולרי, כגון אמשטרדם וכדומה אבל ברעסלא לא היה כלל דפוס מפורסם ואדרבה לפי ח.ד. פרידברג³ היה דיהרנפורט דפוס מפורסם אז, והדפוסים בערים הקטנות ברוסיה, כשרצו להשביח מקחם היו בוחרים בדיהרנפורט ורושמים על השערים: נדפס בדיהרנפורט או לכל הפחות: כמ"ש בדיהרנפורט. הטעיה זו דורשת פתרון: א) מה ראה המהדיר להדפיס לחלק מן הטופסים שערים של הטעיה? ב) את מי היה ברצונו להטעות? ג) כיצד היו טופסים עם שער זה מסוגלים להטעות, כשבצדם היו טופסים עם שערים רגילים נורמליים? ד) מדוע בחר להטעיה את ברעסלא דוקא? ה) מדוע הגזים כל-כך בהקדמת התאריך המזויף, למעלה ממאה שנה, מתקל"ב עד ת"ך?

תעלומת שער זה דורשת פתרון ואני מציע לפתרונה את הדברים דלהלן:

שני שערים אלו, ברעסלא ת"ך ודיהרנפורט תקל"ב לא נדפסו על ידי מדפיס אחד בזמן אחד, אלא על-ידי שני מדפיסים בשני זמנים שונים.

מהדורה שניה זו אמנם נדפסה בדיהרנפורט אבל לא בשנת תקל"ב אצל המדפיס דאז, ר' יחיאל מיכל מאיי, אלא – לפני תקל"ב, כשדפוס זה עדיין היה בידי יורשיו של ר' שבתאי בס, המדפיס המפורסם, שהקים את הדפוס העברי בדיהרנפורט. דיהרנפורט היא עיירה בגליל ברעסלא וסמוכה לה. הדפוס אמנם היה בדיהרנפורט אבל דירת המדפיס היתה בברעסלא הסמוכה, שהחזיק שם גם בית מסחר ספרים, שכן בברעסלא היה שוק ספרים גדול, לרגלי הירידים הגדולים שם. לרגלי המשבר הכלכלי הגדול בשנות מלחמת שבעת השנים באשכנז נתערער מצבו של המדפיס. הן מצב הדפוס בדיהרנפורט והן מצב חנות הספרים בברעסלא היו בשפל המצב. לפי ח.ד. פרידברג הדפיס אז מעט מאד,

(3) תולדות הדפוס העברי בערים האלה שבאירופא. ערך דיהרנפורט.

רק איזה מסכתות התלמוד בהעלמת מקום הדפוס (פרידברג אפילו חושד ששתי מסכתות שנדפסו בשנים ההן ועל שעריהן כתוב שנדפסו בבאסיליאה נדפסו באמת בדיהרנפורט בדפוס זה⁴). בשנות משבר אלו הוא שנדפסה בדפוס זה המהדורה השנייה של „נחלת צבי“ עם שער ההטעיה. הטעיה זו לא נתכוונה כלל להטעות לא את הצנזורה, לא את הקונים ולא את הרבנים נותני ההסכמות, ובכלל לא היתה בהקשר עם הספר גופו ולא באה אלא מטעמים אישיים מסחריים של המדפיס ביחסו עם השלטונות, כגון בעיני מיסים, רשיונות וכדומה. הן מצד מצב הדפוס שלו בדיהרנפורט והן מצד מצב חנות הספרים שלו בברעסלא נוח היה לו אז להעלים מעיני השלטונות אשר על אף המשבר במדינה בית הדפוס שלו פעיל ומדפיס קצת. הבחירה בברעסלא להטעיה והתאריך המוקדם גם הם לא נועדו אלא לשלטונות להראות למפקחים שאין זה תוצרת מיובאת מחוץ למדינה בזמן משבר, אלא תוצרת פנימית ומן התאריך יתרשמו שמכיוון שפסק להדפיס ספרים חדשים התחיל במכירת ספרים ישנים וההגזמה בתאריך היא בכדי שההטעיה לא תוכל להתגלות, כי מי יוכל לבדוק מה שהיה למעלה ממאה שנה מלפנים.

משום מצב המלחמה נשארו כמה טופסים שלא נמכרו ונשארו במחסן, וכשמכר, לאחר זמן, את הדפוס לר' יחיאל מיכל מאיי, קנה הלה, יחד עם כל החומר הטיפוגרפי, גם את הטופסים של „נחלת צבי“ זה, הסיר מהם את השערים המטעים, שלא היה לו ענין בהם, והדפיס להם שערים נורמליים, דיהרנפורט תקל"ב. את שמו לא רשם על השערים, שהרי לא הוא שהדפיס את הספר (רק בשנת תקמ"ו, כשהוא בעצמו הדפיס מהדורה שלישית, רשם את שמו על השער). כרגיל במקרים אלו נשארו שנים-שלשה טופסים שהיד המסירה לא הגיעה אליהם והטופס שלפני הוא אחד מהם, גם אפשר שהוא שריד מאלו שנמכרו לפני תקל"ב. הרי שפתרתי את חידת השער המזויף הזה, סרו כל התמיהות הנ"ל והכל אתי שפיר.

דברים אלו אינם אלא בדרך אפשר והשערה בלבד. אם יש מי שבידו פתרון חידה זו יותר מתקבל על הדעת יבא ויודיע ותבא עליו ברכה מחובבי הביבליוגרפיא העברית.

מכיוון שלא מצאתי בשום רשימה זכר לטופסים עם שער זה,

משמע שטופס עם שער זה הוא יקר מאד במציאות ואם יש בידי מי שהוא עוד טופס כזה עליו החובה להודיע על זה.

ב

לא הכל יודעים ולא מצאתי ידיעה על זה בשום רשימה, אשר מהדורה שניה זו, דיהרנפורט תקל"ב, היא לקויה בהשמטות מרובות. משתי ההקדמות הנ"ל בדפוס הראשון, השמיט המהדיר את זו שבלשון הקודש; את ההערות המרובות בלשון הקודש בפנים הספר השמיט עד אחת ומגוף הספר שביידיש השמיט ששה עשר קטעים, מהם די גדולים. אשר להשמטות בלשון הקודש אפשר אולי להניח שנסיון המהדורה הראשונה הוכיח, שתקוות המחבר שגם מבינים בלשון הקודש יעינו בספרו זה נשארה מעל. הללו לא התעניינו בספרו זה ולכן השמיטן המהדיר, אבל ההשמטות שביידיש בגוף הספר דורשות פתרון מה ראה על ככה להשמיטן? משום ריבויין אין לתלותן ברשלנות רגילה של מדפיסים ובודאי דברים בגו, יש לברר אולי היתה כאן צנזורה פנימית אבל אין זה מענינה של רשימה זו לעסוק בה.

רוב המהדורות שנדפסו אחרי דיהרנפורט תקל"ב לא נדפסו על פי דפוס הראשון אלא על עפ"י דפוס דיהרנפורט זה. הוכחה לכך שתי טעויות דפוס מגוחכות שנפלו בדפוס דיהרנפורט שנכנסו אחר כך לרוב המהדורות⁵, ולכן הן לקויות בכל אותן ההשמטות של דיהרנפורט. מספר ההשמטות אמנם אינו שוה בכל המהדורות, שכן ביניהן יש שעוד הוסיפו על אלו של דיהרנפורט ואפילו – גדולות עד כדי שני דפים ויותר (כגון בפרשת נשא ובפרשת שלח). הגדילה לעשות מהדורת ווילנא והוראדנא תקפ"ב – שלשים השמטות, אבל הצד השוה שביניהם הן ההשמטות היסודיות של דיהרנפורט תקל"ב. מכיוון שדיהרנפורט

5 א. בפרשת תרומה אנו קוראים בדפוס הראשון: "... וויי צו דען דור ווען ר' שמעון [בן יוחאי] ווערט אוועק גיין פון דען עולם און דיא חכמים ווערין זיך מינערן, און דיא סודות התורה ווערט פון געשין ווערין פון עולם..." (כלומר, אי לו לדור שר' שמעון לא יהיה בעולם והחכמים יתמעטו וסודות התורה ישתכחו בעולם), אבל בכל המהדורות שאח"כ נדפס בטעות במקום: "דיא חכמים וועלן זיך מינערן" (יתמעטו) – "דיא חכמים וועלן זיך מערן (יתרבו) בדיוק ההיפך וגם מגוחך ש"יז שיתרבו החכמים ישתכחו סודות התורה!
 ב. בפרשת בראשית אנו קוראים בדפוס הראשון: "... ער [= ר' שמעון] הוב אן און זאגט: (הושע ו) והמה כאדם עברו בריתי ודרש מה שדרש על פסוק זה. טעה הבחור הזעזער ונתחלף לו הנביא הושע בתנא ר' יהושע וכך בכל המהדורות שאחרי הראשונה ועד למהדורת תרנ"ז הגיעה (חוץ ממהדורת שנדפסו בלבוב שעמדו על הטעות ותקנו, הושע". (ראיתי מהן רק מהדורת תר"ט, תרכ"ג ותרכ"ד).

לא הודיעה כלום על ההשמטות אני מניח שרוב המהדירים (ואולי כולם) לא ידעו כלל על ההשמטות וסברו לתומם שהם מדפיסים מספר שלם, ובאמת מי שלא ראה את הדפוס הראשון ומי שלא השווה אותו עם דיהרנפורט אינו יכול לדעת כלל על ההשמטות, ואלו שהוסיפו על דיהרנפורט לא עלתה כלל על דעתם שאינם ראשונים להשמטות אלא רק מוסיפים.

המעוניינים בספר זה גופו, כלומר, לאו דוקא בעניינים שמסביב לספר, אלא רוצים לדעת מה טיבו ומהותו, וכן המעוניינים בלשונו היידי של המחבר ובהערותיו בלשון הקודש על הזהר, עליהם לדעת לפי הנ"ל, שאת הספר בשלמותו ימצאו רק בדפוס הראשון, פרנקפורט דמיין, תע"א. ובאמת יש לתמוה שבין המהדירים הרבים לא נמצא אפילו אחד שיתענין להדפיס לכל הפחות פעם אחד את הספר בשלמותו.

ג

אחרי שכתבתי דברים אלה רכשתי ספר „נחלת צבי" מהדורת זאלקווא תר"ט ומצאתי בה חידוש מענין שאיננו בשאר המהדורות של ספר זה. מהדורה זו נדפסה, כרגיל עדיין בימים ההם בספרי יידיש, באותיות צו"ר, חוץ מספר ויקרא שנדפס באותיות מרובעות ומנוקדות. בטעמו של דבר כותב המדפיס, שספר זה נועד לא לנשים בלבד אלא גם לגברים שאינם יכולים ללמוד זוהר („פיר מאנין וואש קענין נישט לערנין קיין זוהר") שימו לב! אינו כותב שאינם יכולים ללמוד בכלל, אלא שאינם יכולים ללמוד זוהר, ז. א. גם יודעי ספר ורק זוהר אינם יכולים ללמוד, מסתבר, משום שמתקשים בהבנת לשונו הארמית, והוא מוסיף עוד: „און ווייל ספר ויקרא, דאש היישט תורת כהנים, איז א ביסל שווערער צו פר שטיין פר יעדן, ובפרט די מענטשין נוש קענין ווייניג טייטש ע"כ [על כן] האבין מיר דאש גידרוקט אויף עברי טייטש [6] מיט נקודות". (כלומר, מכיוון שספר ויקרא הוא קצת יותר קשה־הבנה לכל, ובפרט לאלו יודעי ספר הנ"ל) שיכולתם לקרוא אותיות צו"ר היא קלושה (מסתבר, משום, שלא כמו הבנות, לא הורגלו הבנים מנעוריהם לקריאה בכתיב זה, וכבר העירוני על זה במאמרי „תיקוני שבת") לכן כדי להקל להם את הקריאה הוא מדפיס חלק זה באותיות

(6) טייטש"ה הוא מונח ליידיש באותיות צו"ר, „עברי טייטש" — לאותיות מרובעות.

מרובעות (את הניקוד הוסיף, מן הסתם, בשביל הנשים, שאינן יכולות לקרוא את הכתיב המרובע בלא נקודות).

מה שאפשר להסיק מדברי המדפיס הזה וממעשה השינוי בהדפסת ספר ויקרא הוא:

א. ספר „נחלת צבי“ נועד לא לנשים בלבד, המבינות רק יידיש, אלא גם ליודעי ספר, לאלה מביניהם, שאינם יכולים לעיין בספר הזהר גופו משום קושי הלשון עבורם, הללו יעינו בתרגומו היידי בספר זה. לכן אין תימא, שהמחבר הכניס בו גם הערות מרובות בלשון הקודש באותיות רש"י, בתקווה שאגב עיון בתרגום הזהר יעינו הללו גם בהערותיו.

ב. יודעי ספר באמת התענינו בספר זה ועיינו בו, וכל מה שטרח מדפיס זה בהדפסת ספר ויקרא לא טרח אלא בשבילם. חזקה על המדפיס שאילמלי היה בטוח שיהיו מהלכים לספר זה גם בין יודעי ספר לא היה מטפל לשנות את ספר ויקרא משאר החלקים, שבוודאי היה כרוך בטרחא יתרה ובהוצאה יתרה. שוק הספרים ודאי שהיה נהיר לו.

לפי זה הרי לא נכונה השערתי הנ"ל, שסיבת השמטת ההערות בלשון הקודש מהדפסה שניה ואילך נעוצה בזה שנכחו מהנסיון של דפוס ראשון שאין יודעי ספר מעונינים כלל בספר זה ולא עיינו בו כלל והתמיהה על ההשמטות בעינה עומדת. איני רוצה להכנס להשערות יתרות ומי שבידו דבר נכון בזה ודאי שיודיע.

שער המזויף

סדר

סליחות

מכל השנה

פמנהג פיהם פולין מעהרין

עם פירוש כלשון אשכנז

וסליחות של יום הכפורים מה שאומרים
ליצור ולמוסף ולמנהג

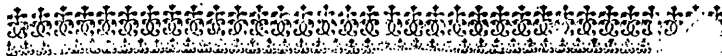
גם סליחות של שובבי"ם ח"ה וסליחות של ר' סיון שאומרים
בכל שנה כמנהג פולין סליחות שני וחמשי ושינים פ'הח
שאומרים בשנת עצרת נשטים גם סליחה
אל נא רפא וכו' שאומרים בשנת
העניבור במשיח שובבי"ם
ח"ה :

בפירדא

בבית וברפוס

כחבב איצק יצ'ו בן כהר"ר ליוב גבול

בסנת ויאמר ה' סלחתי כדברדלעק :

וי מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר : ני ני

ירבו ימיה ויוסיפו לך ימות צנות חיים : ביום החוא יהיה " צבאות לעמורת צבי

אלה ימיה יסיה " ימות רבוע ועשר ושלש בשמחתה ועשר ושלש : תפח רבוע צדיק וצדק תורה ודארת :

ספר

נחלת צבי

רבני מוסר מהווהי הקדוש הנגלות חפשוטים כלשון אשכנז

בעתקים ותקנים • להקדמת לון קדושים נכבשים • עמקים חיים גלרות עמקים :

מכחם מועתקים • מרשם מועתקים • עובדי יקר אשר חיבר סלכט

מחול בעתקים • התוא האלה רשינו ויל וברנו בלתיקים • לבאר מטיענריים אשר

צה דנקים • להודיע ממלת התוים ומשפטים יארים וחקים • " ותמלת בעלי

קאטובי אשוי לזרקה ומשפט לנשקא • ודרגתם כהנות אשר על מוס

מועקים • מאירים מאזרי השמים וברקים • יו ונגה סלח

מועקים • וענגה ארשטיי אשר לנכס מיראתם רחוקים

ועיטיים מתורים הקוטה משלקים • ולכס גרויל טלש

חקימים וחקים • לך ליהבו בלבב אש וחקים • תכסס

נתוך הקלע נפקקים ומוחקים • ומסכר החיים

מוחקים • על כל מרשם ומרשם לטבות נודר

יוס נעווע תין כמריקם • בלישיל לזורה סיה

כרשם כגול מברריר הירש גרוי כמריק

ירמשיאל ויל יחלשם מרשיקלן גן

מנול • ונכותה וינה סלח

פקדון נחשן וילעל מעל

רעשן ומנגט

נות קדשע

ומפריקטי

בסכרה נעווע לון סלה :

גרפס. בקק.

דיהרנפורט

הרחה • מועלת סלון כהנס הססיר קונענדי • לויזיקאר וקדיקלנד נייטישע מעסט סעקס

בשנת
חמ"ט סבילים / ה'תרי"ב ב'ן ו'הר' וקדיקעלס'ן

: ואלה יאמלך לאהסל לאהסל

ס פ ד

נחלת צבי

דברי מסר מהזוהר הקדוש

הגלות הפשוטה בלשון אשכנז

נעתקים ונלקטים להשקוץ צאן קדשים בדרתם * ממים חיים באריות
עמוקים * מנחם פז מולקים * מדכש מרוקים * מזוהר יקד
אשר חיבר האדם הגדול בענקים * התנא האלה רשב"י זצל והבירור
הצדיקים * דהאיר עין יזכרים אשר ביה דביקים *

דאש היינו ספר נחלת צבי היו לרין העתק און דידברים מסוטים און דעם נאנלן
זו חר הקדום * כו דברו מסר מין מלי היינו אנפסיות * מין איט אום פל דוק ספר
דו לחאי אנטסמן אערן בחלוט און זיין יוכען דייקין נאמן * מין איט אום פל נמנים פס אערן
ניסטר אלט די אום קערן זין מועק * און דעלעין אמן און הקבית * דום ספר היו ניסס נאחלט
נאחרין פל זיכר חרף * נול מיד תליו פלר אומין אום קענין ניסט אערין קיין זוהר * פיל קערין
מאסים ונסים מלי סבת די סדרה זיין און דעם הייליגן ספר * ובלעט עם היו בר קחט און היינו
מפרים מנרד היינר אוד מו זייער אמן * מן לו דער נסאה מין ער אמלט מוך מין קרין לו
זיינו למטר נאן מסר מן גן ערן איט דעם יואד הנער * מין אער דום ספר אעט זיין עכס מלי
סבת אעט ער בארמי קרניף דין אב טוב * דון זיין החיל אעט מם פלוחין לו נאט ביה נובים * מן
זיין ספר ויקרא דום הייסס תורת ביהים מו אבסו סאערר נום פלר סטין פל יערן * ובלעט די
אנטסין אום קענין זיינו טיטס ע"כ המבן איר דם נידוקט מן פלר טיטס אום נקרות :

הספר חת הציא לארה ח"ה תרשן הגדול שח' ה'ר"ש בנאד"ר יחסיאל זל
האנש סק' קראש בן חננח דרב שח' זשי א"ל סבינא ז"ע * דאש ספר זאכין
סדר מרדש ניכרענעם לרשים לפת את דרנים ונכחתי אז יכנה בית קדעט בנ"א :

בדפוס של הרבני העגיד הספורטס מודרד עזאל דוב מאדאנאפער :

זאלקווא

Nachlath Zwi.
Zolkiew bei Saal Meyerhoffer 1849.

בשנת חר"ט * ליק

„תחנה אמהות” ו„תחנת שלשה שערים”

א

את דברי ח. ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים”, שאת „תחנה אמהות” חיברה מרת סעריל אשת ר' יוקיל הורוויץ, מתקן הרב ראובן מרגליות באמרו כי המחברת אינה אשתו של ר' יוקיל אלא בתו, ושמה אינה סעריל אלא שרה רבקה רחל לאה, ונקראות התחנות על שמה „אמהות”.¹ גם דברי הרב מרגליות צריכים תיקון. בשם „תחנה אמהות” מצויות שתי תחנות שונות לשתי מחברות שונות, ואלו הן:

(1) **תחנה אמהות.** דיא תחנה האט מתקן גוועזן האשה הרבנית מרת שרה רבקה רחל לאה בת הרב הגאון המפורסם מהור"ר יוקיל סג"ל הורוויץ אב"ד דק"ק גלוגא רבתי, אשת המאור [הגדול?] הגאון החריף מהור"ר שבתי יצ"ו אב"ד דק"ק קראסני.² חמוש"ד, [לבוש?].³ [8] עמ' 16°.

רבנית זו, בת ארבעה השמות (למעשה אמנם קראו לה רק בשם האחרון, לאה) היתה מפורסמת כ„למדנית”. אביה, הרב ר' יוקיל הורוויץ⁴ היה כמה שנים רב בבוליחוב שבגליציה, ור' דוב מבוליחוב מזכיר אותה בזכרונותיו, והרי דבריו: „... וקודם נסיעת הרב הגאון מה"ו יוקל ... מקהלתנו נתקבל בנו הרב ... מרדכי ... לרב ואב"ד דק"ק באלחב במקום אביו ... ואז היתה יושבת אצלו אחותו הצנועה מרת לאה ז"ל המלומדת המפורסמה, שנשארה פה אחרי נסיעת אביה ואמה לק"ק בראד ... והיה כאשר הראה לי הרב איזה הלכה בגמרא לקראותה, והוא שכב לישון שינת צהרים ... ואחותו האשה מרת לאה הנ"ל יושבת מרחוק, ... והשגיחה איך אני אינני מבין סוגית הגמרא ופירוש רש"י, ואמרה לי מה אתה שמה משתומם אמור נא ...

(1) ארשת, ספר שנה לחקר הספר העברי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט, עמ' 470.
 (2) ר' דוב בוליחוב כותב בזכרונותיו (עמ' 44), שהיתה נשואה להרבני אריה ליב בהרב אב"ד דק"ק דאבראמיל, ואולי נישאת בזווגה השני לר' שבתי זה.
 (3) בעמוד אחרון קו קישוט המצוי בדפוס הרבנית יהודית.
 (4) בספר „נשים למדניות” מאת שלמה אשכנזי, תל-אביב תש"ב, עמ' סב, כותב המחבר: „יתכן שר' יעקב הורביץ זה, אביה של שרה, הוא גם אביו של ר' ישעיה ר"מ דווילנא, שנולד בקראקא ומת בפולין בערך שנת 1695, מחבר ספר „בית הלוי” (ויניציאה 1666).” דברים הללו אינם אלא דברים בטלים ואין צורך להאריך בזה.

והתחלתי לאמר איזה דברי הגמרא שלפני ... והיא התחילה לאמר בעל-פה דברי הגמרא או רש"י בשפה ברורה באר היטב ככתוב שמה, ומדבריה השכלתי".⁵

הרי שהיתה בקיאה בגמרא בעל-פה, והרב ר' יוסף שאול נאטאנזאהן אבד"ק לבוב אפילו מביא קושיא ששמע בשמה.⁶ יש להעיר אמנם שקושיא זו גופא – בשינוי קל – מביא הרבי ממונקאטש, הרב חיים אלעזר שפירא זצ"ל (שלא ראה את דברי ר' יוסף שאול הנ"ל), ששמעה בשם נכדתו של הרב ר' יוקיל, הרבנית ביילא בת הרב יצחק הלוי הורוויץ אבד"ק המבורג [= ר' איציקל האמבורגר] בנו של הרב ר' יוקיל הנ"ל.⁷ ייתכן שבהמשך הזמן, במסירה מפה לפה, נתחלפו השמות, או שהנוהג היה בביתו של ר' יוקיל שגם הבנות, כמו הבנים, למדו תורה, וכמו בתו כך גם נכדתו היתה למדנית ועמדה גם היא על קושיא זו.

למדנותה של הרבנית שרה רבקה רחל לאה משתקפת גם מתוך "תחנה אמהות" שלה, שהיא דו-לשונית, מקור ותרגום. את המקור חיברה בארמית ובחרוזים ובתוכו אקרוסטיכון: "שרה רבקה רחל לאה בת הרב גאון עוזנו יעקב סג"ל", ואין האידיש אלא תרגום מהארמית (לא מילולי ולא חרוזי), ואותו אקרוסטיכון שבארמית משמש אקרוסטיכון גם להאידיש. ולא עוד אלא שהקדימה גם הקדמה בלשון-הקודש, בסגנון רבני מובהק, ומי שאינו יודע מראש מי הוא שכתב את ההקדמה לא יעלה על דעתו שכתבה רבנית ולא רב.

תחנה דו-לשונית זו היא יקרת המציאות ואינה ידועה לביבלי-גרפים. היחיד שרשמה (משום הארמית החרוזית שבה) הוא ישראל דאווידזאן.⁸ מסתבר שחדלו להדפיסה בשלמותה, שכן הגברים לא התענינו בתחנות, והנשים לא הבינו לא את הארמית שבתחנה ולא את לשון הקודש שבהקדמה, ולכן המהדורות הרבות של תחנה זו הן באידיש בלבד. ומכיון שבנוגע לתחנות נהגו המדפיסים בשרירות גדולה ועשו בהן כחפצם, הוסיפו מתחנה לתחנה, השמיטו ותיקנו – והנשים לא הבחינו ושפכו דמעות על כל תחנה שבאה לידיהן – השחיתו המדפיסים גם תחנה זו. גם לא הבינו שיש כאן אקרוסטיכון וקלקלוהו

(5) זכרונות ר' דוב בוליוב, עמ' 44.

(6) דברי שאול, חידושי אגדות מכבוד הרב ... יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן אבד"ק לבוב, לעמבערג תרל"ז, דף ק"ג ע"ג.

(7) דברי תורה (מהדורא תניינא), מונקאטש תרפ"ט, דף סה ע"א.

(8) אוצר השירה והפיוט כרך ב', עמ' 307.

בכמה מהדורות, ומי שאינו יודע מראש על קיומו, לא יכירנו עוד. בכמה מהדורות אפילו שינו את שם התחנה וקראו לה: „תחנה פון ראש חודש בענטשן שרה רבקה רחל לאה“ או סתם „תחנה פון ראש חודש בענטשן“.

רבנית זו חיברה גם תחנה שניה, וזה שעה:

תחנה מודה אני. דיא תחנה האט מתקן גווען האשה הרבנית מרת שרה בת הרב הגאון המפורסם מהור"ר (יוקיל) סג"ל הורוויץ אבד"ק (גלוגא רבתי) אשת הרב המאור הגדול החר"ף מוהר"ר (שבתי יצ"ו) אב בית דין דק"ק (קראסני).

מצויות מהדורות עם שער אחר בהשמטת שמה:

תחנה מודה אני. דיא הייליגי תחנה פון נייאם וואר אויס גטראכט, עס האט קיין שלעכטער מאן זיא גמאכט, ניערט איינר דער הט שטעטיגלעך גאטס פארכט אין זיינער אכט. ווער זיא וועט בכוונה זאגין אונ וועט זיא נעמין אין אכט, ווערט ער פאר זעכרט זיין ביא טאג אונ ביא נאכט.

כתחנה בפני עצמה אמנם אין היא מצויה בהרבה מהדורות, כי לרוב ספוחה המדפיסים למהדורות של „תחנה אמהות“ ועשו משתייהן תחנה אחת, בלי שום היכר שהן שתי תחנות. כמה גדולה הערבוביה שגרמו המדפיסים בשרירותם!

2) **תחנה אמהות** מן ראש חודש אלול. איין נייאה תחנה האט מתקן גוועזן (האשה הרבנית) סעריל בת הרב המפורסם מהור"ר יעקב סג"ל מדובנא, אשת הרב המאור הגדול הבקי בחכמה מהור"ר מרדכי כ"ץ זצ"ל רפפורט אבד"ק אלעקסניץ*. מן זאל די תחנה לייאנן דעם גאנצן חודש אלול אלה טאג. אוך איז דריינן תחנות וואש מן זאל זאגן אום (ראש השנה) ווען מן אויש נעמט די ספר תורות די (שלש עשרה מדות). אוך די תחנה פון שופר בלאזן די איז ארויש גנומן גווארן אויש פיל ספרים. בזכות זה וועט איר זוכה זיין אין (ארץ ישראל) אריין צו קומען במהרה בימינו אמן.

נראה שגם רבנית זו ידעה לשון הקודש, וכל פיסקה ופיסקה

(9) ר' מרדכי זה חבר ספר „אמרי נועם“ שנדפס באלעקסניץ תקכ"ח, ובסופו: „רצעפטיין“ בלשון וכתב לטיין, ומכאן התואר „הבקי בחכמה“ שאינו מצוי בין תוארי הרבנים (על שער ספר „אמרי נועם“ כתוב: הבקי בחכמת הרפואה). בהסכמתו על ספר „תקוני שבת“ אלעקסניץ, תקכ"ו, הוא חותם: „...החונה פה ק"ק אלעקסניץ ועוסק בסמי דח"י“.

מתחלת באימרה בלשון הקודש, שמאותיותיהן הראשונות יוצא האקרוסטיכון: „סעריל בת הרב המאור הגדול כמהר"ר יעקב“. המדפיסים אמנם קלקלוהו בכמה מהדורות. מכיוון שלא ראיתי את ההוצאה הראשונה¹⁰ איני יכול לדון, מה עשו המדפיסים בנוסח התחנה גופא.

ובכן, הרי בטל פירושו של הרב מרגליות הנ"ל בטעם קריאת התחנה בשם „אמהות“, שהרי גם הרבנית סעריל קראה לתחנה שלה בשם „אמהות“. מסתבר ששם „אמהות“ הולם שתי תחנות אלו משום שארבע האמהות תופסות בהן מקום חשוב; בראשונה מתחנות הנשים שירחם השי"ת עליהן בזכות ארבע האמהות ופורטות זכות כל אחת ואחת מהן, – ובשניה פונות הנשים ישר אל האמהות שיעוררו רחמים עליהן לפני השי"ת, ולכל אמא ואמא בקשה מיוחדת¹¹.

מצויה עוד „תחנה אמהות“ עם שער זה:

תחנה אמהות אונד **תפלת החיים**. בזכות אונזערע אבות ואמהות, זאל השי"ת אונז געבען שנות חיים, אונד דורך אונזרע דמעות, זאל גאט ב"ה אפנען דיא שערי שמים, צו זעהען אונזערע טהרערען, אונזערע תפלות מיט רחמים אונד רצון צו ערהערען. גאנץ נייא הערויס געגעבען פאן האשה הצנועה המהוללה מנשים באוהל תבורך מרת **הדס** אשת הרבני המנוח מה"ו **יידל זצ"ל** מק"ק חאדזייש. נדפס פה ק"ק ליססא בשנת תקפ"ד. געדרוקט אין העברעאישן בוכדרוקערייא.

תחנה זו אמנם אינה עצמאית אלא חלק מ„תחנה אמהות“ של הרבנית סעריל (מס' ב' הנ"ל) בצירוף תחנה „תפלת החיים“, המצויה בכמה מהדורות כתחנה בפני עצמה, והצנועה מרת הדס לא חידשה כאן כלום ויש לחשבה רק כמו"לית.

ב

ד"ר י. צינברג בספרו „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“ (כרך 6 עמ' 290) מצטט מתוך „תחנה שלשה שערים“ של שרה בת־טובים

10) הביבליוגרף שמואל ווינער רושם: לבוב תקמ"ד (דעת קדושים, פטרבורג תרנ"ז-נ"ח, עמ' 165, הערה xx). אלעזר שולמאן רושם: פרנקפורט דאדר 1783 (שפת יהודית אשכנזית וספרותה עמ' 69).

11) ועיין י. צינברג, „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“, כרך ו', עמ' 291-293. ועיין עוד ש. ניגער, „בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור“, ניו יארק 1959, עמ' 89.

שורות אלו: „איך בעט ... אלי הייליגי מלאכים זאלין פר מיר בעטן אז מיינה ביידה תחנות זאלן ווערן איין קרוין אויף זיין הייליגן קאפ, אמן“. מנדל פיאקאז, ב„השלמות“ לתרגום העברי של ספר זה, העיר על כך: „בהוצאה של שנת 1853 שהיתה בידינו, כתוב: „איין לויב אויף זיין הייליגן נאמן“ (שבח לשמו הקדוש). יתכן שהכריעה כאן מגמת הרחקת ההגשמה (איין קרוין אויף זיין הייליגן קאפ) („תולדות ספרות ישראל“ כרך ד' עמ' 268). צחוק הוא לעשות את מדפיסי התחנות לפילוסופים החוששים להגשמת הבורא על ידי נשים אומרי תחנות; הטעם לשינוי הנוסח הוא אחר. שרה בת־טובים נתכוונה כאן למאמר חז"ל (חגיגה י"ג ע"ב): סנדלפון (או מטטרון) קושר כתרים לקונו מתפלותיהן של ישראל², והיא מבקשת את המלאכים, שגם משתי התחנות שלה יקשרו כתרים לראשו של הקב"ה. והנוסח הנ"ל המצוטט על ידי צינברג הוא עיקר. כן להלן בתחנה זו גופא: „דיא וואש טוען תפלה אלי ערב ראש חודש זאל זיין איין קרוין צום מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“. אלא שהתערב הבחור הזעצר ובאחת המהדורות הקדומות הכניס שתי תיבות ממקור אחר שאינן שייכות לכאן ויצא נוסח זה: „זאל זיין איין קרוין אויף זיין הייליגן נאמן זיין קאפ“. נוסח מבולבל ומחוסר הבנה. ומכאן נכנס נוסח מבולבל זה לכמה מהדורות התחנה על ידי מדפיסים, שלא הרגישו בדבר או שהרגישו בו ולא היה איכפת להם. (נזדמנו לידי הרבה מהדורות עם נוסח זה). היו אמנם מדפיסים שהרגישו בדבר ורצו לתקן, אבל מכיון שלא הבינו שהכוונה כאן למאמר חז"ל הנ"ל, לא ידעו כיצד לתקן וקלקלו עוד יותר; אחד, למשל, תיקן: „עס זאל ווערדען איין קרוין אויף זיין הייליגען נאמען“ (מהדורת ליססא חש"ד), אבל מקומו של הכתר הרי הוא על הראש וכיצד אפשר לשים כתר על השם? שני תיקן: „עש זאל ווערין איין קרוין אויף דעם קאפ פון זיין הייליגין נאמען“ (מהדורת זיטאמיר תרכ"ז), אבל כלום יש ראש לשם? שלישי השמיט לגמרי את ענין הכתר והדפיס: „אז מיינע בידי תחנות זאלין אן גנומן ווערין“ (מהדורת לובלין תרל"ו), ורביעי (מהדורת ווילנא 1853 שנזדמנה למר פיאקאז) תיקן כנ"ל, אבל הנוסח הנכון הוא המצוטט ע"י מר צינברג הנ"ל.

אגב אורחא יש לתקן את טעותו של ח. ד. פרידברג בנוגע לתחנה „שלשה שערים“, שמיחסה למרת סעריל אשת הרב יוקיל הורוויץ, וטעה בשתיים: מרת סעריל לא היתה אשתו של הרב יוקיל הורוויץ אלא של

(12) עיין בספרו של הרב ראובן מרגליות „מלאכי עליון“ בערך „מטטרון“ ובערך „סנדלפון“.

הרב מרדכי רפפורט כנ"ל, ולא היא שחיברה תחנה „שלשה שערים“ אלא שרה בת טובים המפורסמת. בין הנשים מחברות תחנות הרי שרה בת טובים היא המפורסמת ביותר, ובין תחנותיה הרי התחנה „שלשה שערים“ היא הפופולארית ביותר¹³ וזאתה למהדורות רבות.

לעיל כתבתי, שמשום רשלנות והעדר הבנה הכניסו מדפיסים ב„תחנה אמהות“ שינויים בנוסח וגם קלקלו את האקרוסטיכון. אסתפק בדוגמא אחת:

האקרוסטיכון ב„תחנה אמהות“ מס' 1 הנ"ל הוא: „שרה רבקה רחל לאה בת הרב גאון עוזנו יעקב סג"ל“. לתיבת „בת“ השתמשה המחברת במימרה זו: „...מיר ווערן דאך גרופן בת אברהם די קינדער פון אברהם אבינו...“ (כלומר, אנחנו הרי קרויים בת אברהם, זרע אברהם אבינו). תיבת „בת“ אעפ"י שהיא באמצע משפט היא בראש שורה חדשה ובאותיות מרובעות גדולות (ההמשך הוא באותיות צו"ר רגילות) בכדי להדגיש את שייכותה להאקרוסטיכון.

היו אמנם מדפיסים שהדפיסו מימרה זו בשני שינויים: א) במקום „בת אברהם“ הדפיסו „בית אברהם“. ב) במקום „קינדער פון אברהם אבינו“ הדפיסו „טעכטער פון אברהם אבינו“.

מה ראו לשנות שני שינויים אלה? מסתבר, שלפי הבנתם היה קשה להם במימרה זו: א) השימוש בלשון רבים ולשון יחיד בערבוביא; הפתיחה „מיר“ (אנחנו) – לשון רבים; ההמשך „בת אברהם“ – לשון יחיד והסיום עוד הפעם לשון רבים „קינדער פון אברהם אבינו“ (זרע אברהם אבינו). לכן תיקנו „בית אברהם“ שיהיה הכל לשון רבים בלבד, אבל קלקלו את האקרוסטיכון. ב) המונח „קינדער“ הרי כולל גם בנים וכיצד אפשר לומר שבנים קרויים „בת אברהם“? לכן תיקנו „טעכטער פון אברהם אבינו (בנות אברהם)“.

באמת הרי תיקונים אלה אינם אלא קלקולים, שכן המתקנים לא הבינו את פירושה של מימרה זו. הרבנית הלמדנית השתמשה כאן לצורך האקרוסטיכון בדרשת חז"ל (סוכה דף מט/ב) על הפסוק בשיר השירים (2/4) מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב, בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב. חז"ל נתכוונו לכנסת-ישראל כידוע דעת חז"ל ששיר

13) תחנה אחרת של שרה בת טובים בשם המזור „תחנת שער היחוד על עולמות“ לא מצאה כנראה חן בעיני הנשים ולא הדפיסוה יותר והיא יקרת מציאות.

השירים היא דיאלוג בין הקב"ה לכנסת ישראל, והכל אתי שפיר, ואין צורך בשום תיקונים ולחנם שינו את הנוסח וקלקלו את האקרוסטיכון.

(*) על רשימה זו העיר לי ידידי הנכבד, פרופיסור נתן זיסקינד מניו יורק, והרי לשונו במכתבו אלי:

איר באצייכנט דעם נוסח: זאל זיין איין קרוין אויף זיין הייליגן נאָמען זיין קאפּ ווי א נוסח מכולכל ומחוסר הבנה. דאס איז ער טאקע געווארן נאך א צייט, און דעריבער טאקע די באמיהונגען. מתקן צו זיין איז די שפעטערע אויסגאבעס. אבער לכתחילה איז דער נוסח געווען אי קארעקט אי פארשטענדלעך. היינט וואלט דער חזביר פארלאנגט: אויף זיין ליבן נאמענס קאפּ — אבער דער מין געניטיוו (יחס-הקניו) האט זיך אנטוויקלט ערשט שפעטער, לכתחילה איז געווען נארמאל: אויף זיין הייליגן נאמען זיין קאפּ.

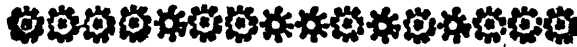
די טענה אז א נאמען האט ניט קיין קאפּ איז לאגיש א גערעכטע, פסיכאלאגיש אבער זיינען די ווערטער: זיין הייליגער נאמען — השם — אדשם — אייגנטלעך כינויים פארן לא תשא את שם הוי' לשוא (תרגום למגנא) און האט שנעל פארלוירן זיין ווארטלעכן באטייט, נאמען — אונ איז געווארן דער, דערלויבטער נאמען פאר דער, סיבת כל הסיבות, ווי אַלע אנדערע כינויים פון דעם מין, ווי, למשל, דער אויבערשטער און טאקע, אדנות אליין, אדער, למשל: א דאָנק דעם די הענט ניט געוואשן — ד.ה. זיין הייליגער נאמען באטייט — פסיכאלאגיש — גיט, און דער לעצטער תיקון: עש זאל ווערן איין קרוין אויף דעם קאפּ פון זיין הייליגן נאמען איז אייגנטלעך ניט א תיקון, נייערט א מאדערניזירונג פונעם ארכאישן תחביר, און איז דער פערפעקטער עקויוואלענט פון א קרוין אויף זיין הייליגן נאמען זיין קאפּ.

תחנה אמהות

דיא תחנה. הכנס מתקן גועון המסה הרבנית ארת

שרה רבקה דחל לאח

בת הרב הגאון האשכנזי מהר"ר יצחק סג"ל הרמב"ם
דק"ק גרונא רבתי חסד האמרי הגאון החרון מהר"ר
שבת י"ג סב"ד דק"ק קראטני

הענין לה' דיוקוס יבואו בו כנה אנוכי כנראה לעה רעיה
לחך עמי וזיה מי די סודש בקדשו כמזכרין כשודש נתקן
תמנת סל' ע"ס תקון חתרי ומלת טעמא חדא שנתקן ככילומל בשבת
קטלתו שיתו פסעתי. קמפורקוים א' צ' רתיה • סנה כ"ע לאו דעל
גודל בר די רב דסל חתא כזה פסיעותא הוא כי ט"ט היה בטוב
תולס נחת דס חמה שללה מענדל דסל אכר סכמינו ו"ל קנידולס
בחדל ע"ל כן חתרת הנס דאחחא בסכרל לא שכיסא בחר של חורס
תקן וכי' ולדעתי אנו חובה את הרבים כי כלאו הכי נשים דקפנות
כלמד תנית כנגסת בטבת ידוע דאחוס דרעב"י השתעי בשבת יאמר
גם חתי גלל איון בכך חוטב סיהס אלמים בדברי שלום היה ובלק
דקרון ובלעתי דברים כללו סכרין כי נוסעו סיבאו לקום כיון שס
גמנים ודברים וקל סקוזאנב דאחא לידן להאכוס סיס עליה ל"ג
עלכם ברכה המבואר בחורש והאכא ככע"ט שלכן טיה קפנים לעצמ
כבול חמדות סכריות סחק פוקל חועד כשלו סגשים נפוס
בגית חודש והתפלל כל קום עידיס לי סכילות רשות
הוא בראת סדסס כר פן דא בודאו לא מעלס חנה סכריות
ידיס וס יבאוי כסל לא אדבר וי"ל פשו פירש סקסיס סכריות
סכריות סרת סכנן סט נשי דקסני דלכלו ולג סכריות סכריות

תפלת אמהות

דיע תחינה זמן מן ומן

בחורש אדור

ער דעק סופר בזמן :

דער אהכר איזט גווען הרבנית סערל בת
 הרב האפורטס ווה רר יעקב פג למדובנא
 חויך האבין איר דייע (החינה בקלרה ג"כ)
 גסטעט . חונד דח בייט (אמר הגוה
 ובקטיל) וואט און וואו ומג און (רחס השנה)
 חונד (יום כפור) ווען אן דיע (אשר תורה)
 סויט נעאט . חונד איינע ניחוי תחנה) קודם
 תקיעת שופר מן ראשה שנה . חונד סדר
 תשליך חוין (וסון הקודט) חונד טייטט :

נרפס פה קק פים דאדר

במצות והוצאות הארץ כה"ר קרוב נר"ו
 והחורני כה"ר עבני דיע בני
 המנוח כה"ר כציר בששויא חל כק"ש דא :

בייגת תקן לפיק

Gedruckt zu Frankfurth an
 der Oder

תחנה אמהות

מן ראש חודש אלול

דין נייא תתה ראש מתקן גווען האשה תרכיח מרת.

סעריל בת דרב המפורקים מתוך יעקב

כגיל מרובנא אשת דרב המאור הגדול הנקן בחכמה

מתוך מדרכי כ"ץ זצ"ל ראפאפורט

ТЕХИНА АМОГОТЪ

то есть

Молитва Матерей

ЖИТОМИРЪ

Въ типог. братьевъ Шапировъ

1886.

סדר תחינות ובקשות

דיין תחנה איז גדרוקט גווארן אויף נייע : עט איז לוי אונז
גדרוקט גווארן חבר זי זענן עין לאנג פֿר ביים : מונז איר
האבן געשענט מיטליכה תחנה אויף איר מורט : וויס עט איז
גדרוקט גווארן אין דיהרנפורט :

דיין שים תחנות זענן ניס לוי גענון איר גלייכן וויס
איר וועט זיינן דריין : ובזכות זח ובליל זניין
גואל באהרה בימינו אמן סנה :
וגם האבן איר אוסיל גוועזן על גר אויף טייטש וגם אין
טפֿיסק פֿר מיין עין הרע :
וגם האבן איר אוסיל גוועזן מיין תהנה פֿון ראש חודש בענטין
וגם אין תחנה פֿון ערב יום כפור ביים די זיכט אהפֿן :
וגם האבן איר אוסיל גוועזן מתה הרמת וואט אן זמנט סונ
טווחות תורה פֿר די הקפות :

וגם איר האבן אוסיל גוועזן מיין גייל תחנה ובקשה עמט חסירים
ולכתי וגישה טבוואנכו האבן אהקן געען אז די אשה וואט
ח"ו אין עקרה מיז זאל זי אהתפלל זיין אזי טאג איר גרוש טונה
וועט זי נקד אערין בענה"שי לוי גאסון במי' כ"ג :
וגם האבן איר לכך אוסיל גוועזן חיקון הצות אויף טייטש וואט
החסיר ר' יצחק לוריא ז"ל האט אהקן גוועזן זאל זענן
אזי טאג :

כמ"ש

(בריהרנפורט)

[חגג]
מ"ח

פֿון יאר

לפֿדד ולפרט כל תפלה כל ימתנה אשר תהיה לכל אדם

אייך עייני

קעסטלכי תחנה

דיא ניימי קעסטלכי תחנה האט (הגאון הגדול
 מצ"ד רבי **שיעבט** ל' פֿין פּוֹזנא
 און החסיד הגדול הרב **אוהר"ר**
אליעזר יל"ו) האט זיך פֿון עברי טוף טייטש
 גאנצט מ: א, גמל זיך זמן מל טאג
 דרומ קופט זיך בהענד: מוי זיך האט מוין ענד:

גדפס פ"הק"ק לבוב הבורה

תחת ממשלת ארונינו ראדיד קירר
 רומישר אנגריין פיהם גאליניאן
 עט לאדימיריאן קיניגליכה אפאסטאלישו
 מייסעט אוועפם השני יר"ה:

ברפוס המחוקק ח"ה התורני מיהר"ר
 חיים דוד במהורר אהרן הלוי סג"ל
 זצ"ל

בשנת תקמ"ד לפ"ק

תחנה

תפלת החיים

איין מיני ריחמי חיפסי (תחנה) וועלכע מיין
 ארויס גינגען ווארדן אויס פֿילי (ספֿריס)
 דיחאן זאל זאגן און (ראט הסנה) אונ' יוס
 כפֿור) ווען און (סופֿר) באזעט * תפלת
 החיים מיין דיא זיבי (תחנה) גנאנט * היך
 אינט זיח אונט נאך ניט ביק זכט * אויך איין
 טרי זיבי (תחנה) לוזאגן און (ראט הסנה)
 און (יוס כפֿור) ווען דר (חן) טוהט זינג
 (טינג זכח) האט און טיין דר ביח טטעון *
 מדיר נשמות אונד תשליך זאלן חונד פֿין
 איהר נולויכי (תחינות) ה ט אן אויך ניט
 זען פֿעהלין :

גרפס פה קק פֿפ דאדר

בקצות והוצאת הר"ר איצק במו' אהרן
 זעליגז"ל זעצר ודרוקר מפֿפ דאדר :

בשנת תק"ן לפ"ק :

בכ"ת וכדפוס אלמנת הלזון דיקטר וכדאקטער
 גרילא :

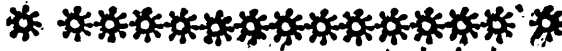
Gedruckt zu Frankfurt an
 der Ober .

תחנה

תשובה והפלות וצדקה

ד"ר נאסח תחינה הלס גיזעפס הלסח הרבית מדת
ממלא בת הרב הפרנס הגלמן אטמן והא"ר
צבי הירש ססת הדב האמור
 תגרא והקרוס מווא"ר
 רב"ק בעזו :

ד"ר חייגה תחינה וסל אן נאגן סין גמלן יאר ובערס סת
 פסרת ימי הסובה וסל אן רט וסגן בבינה :

נדפס פס ק"ק לנכח הבירה

נדפס תקמ"ן

תחנה
קול בכיות
 הובאה מארץ ישראל

ק"ק ר"ח ניוטון נמריבן (כ"איו הקודם) • עון האש וכן
 (טעתיק) נואמור (א"ינו הקודם) א"יש טיטה •
 ה"שח חלוקה י"לע י"י • **ה"ע"נ"א** • ת"ה"כ"י תמונה
 א"ח"ר יהודם ז"ל"ח • טע"ת ה"כ"י • הח"כ"ה"ס"ן א"וה"ר"י • טע"ת"י"ב
 פ"ל"ט ד"ק"ק בר"ר :

בנאווי דחאהר

שהיה במקדם חרת כמשלת דדוכם האדיר
 ורהסיר סטאני סלוב
 פאניטאווסקי גרויט שאץ מיינשמר פון
 ליטוויא אומד שעף פון דער קרוין גארדע :

אין דער סיטאליניטי ודוקרייט פאן תשרן זשאן פאפאן קיינד :

בשנת **הקיעג** לפ"ק

תחנה מגרת ערב

דיין ייחוי תחנה החט גימכט אזו איין חטה
 לביעה וואש זיח האט ניט גיזחולט
 אגלה זיין איר נאמין : אזו זיח איז לייטו ירחת
 שמים אזו גיבטט : אזו איין דר תחיה שטייט
 דאש בעמטי פֿין אזי תחיות : אוך דא טייטט
 פֿין חייבין גמירות אוך שטייט איין איר די לוב פֿון
 הט"ו אוך לטון הקודש אזו אוך טייטט : אוך
 תחיות אוך עשרת ימי תשובה : אוך תחיות
 פֿאר נשמות אוך דעס אזו וואו רחמים פֿון ד'
 סיון : אוך וואש מען זאגט בטענת הולאת ס"ת :
 אוך די תחיות פֿון ערב יום כיפור אזו פֿון יום
 כיפור לו ויחה : אוך לו הושטענא רבא : אוך
 וואש מען זאגט פֿאר כל נדרי : אוך בקשות וואש
 אין זאגט חוס שוחת תורה בטענת הקפלות אוך
 זיין טייט לוב לו גאט פֿאר שוחת תורה אזו
 אגזען יאר ובפֿרט לוס טבת דרום איר ווייבער
 זאלט זיח קופֿן פֿאר פֿיל גילט ובזכות : זה וועט
 זיך הט"ו הולפֿין זיין אזי זייערי בקשות אזו
 דער גאול לרק וועט קומן באהרה ביאמו אזו
 טה :

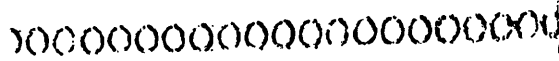
1 АЯ МОЛИТВА
 ЮЗЕФОВЪ
 Въ Типографіи Ш В
 1942

איין שיינה ניִיאה תחנה אוף שבת

גם האבין מיר צו געשמעלט לכה דודי
פון קבלת שבת :

דין תחנה דאס אייסד גווען המסה הלנומה האפורסאג
 באעליה, באהרות סובות מטה ירמיה ה' ארת היגדה ביה
 יהרה דאמו הנדיק וחסיד ואפורסם כאהוריר אטה טהיה מכיר
 דקייק קריינליך ונאלי דריס מסת חיל עטרות בגזה כבוד הרבני
 המולדן ואפורסם באהו טומו טיט אהיק כדמר ונאטרה במס
 טוב במלך הקרובה מוכ וייה עט מני ידוע מוכ נטימ זעקן הייב
 בגלגל ביה מטימ מוכ עט מני חאלנה גדולה מוכ וייה זמאן פֿר
 טיימ וומט זייט היידן מין בעטן פֿר הטמ יתברך זמאת מיר זיכה
 ייבד העט ניס הם יול געזא מוכ זייט וקייט וומט דמ טט יט
 זעס מיר גוט זיין בעהיזי מוכ זול
 יעניר וועלט מוכ מני הייערי
 עסקים וובט מיך מליה זיין
 מין מיר וועט מויה וולה
 זיין לו הערין סאָר
 מו יטיח מאָן
 בן יהו
 יכלאן :

תהנת קבוץ נפורים

ראם איזט דייטש, (צערואהאלונג דער לערסטרייטען) דאס זענען
דיא (ישראל) האם זענען לערסטרייטען לערסטרייטען דאס (אומה) וואו (הש"י)
פירער ערלעזען אויס דעם (נאום) אין וואו ס'זאל זיין (תפלות) און ס'זאל:

אויך בעדייטעט דיוער נאמען, דאס דער איינע זאמלונג
און לערסטרייטען (תחנות) איזט, זעלבע, זא פאסט
און, זא ברויכט זעהר זעלטען פירעט. אום וויס:

- (תחנה) זו זאגען אפגענס אונד אבענדס פאר (קרוסה)
- • • ביים (אנטיק זאירות) און וואלענטאג
- • • ביים (אנטיק זאירות) און (פבת ויזק טוב)
- דיס גרויסע אונד זעלטענע (ראש חודש בענטשן תחנה)
- (תחנה) זעלבע איינע שוואנגערע פרוי אונד טאג זאגען זאל
- • • זו זאגען דען גאלען (חודש אלול)
- • • זו זאגען ביים (זאפר) בלאזען
- • • ביים דער (עבודה) און (עליו אפכה)
- • • זו זאגען ביים (תאליך) אהמען
- • • ביים אויסהעכען דאס (פאר תור) און (יוק טוב וזאיק מרהיב)
- • • זו זאגען ווייל דאס (כהניק) זענען (סאוק)
- איינע זעהר זעהנע (תחנה) זו זאגען פאר (כל גרדי)
- (אוכיר נסאות) זיין איזט זיין גרויסען (אל אונד דאזיק)
- (תחנה) זו זאגען און (הוסענה רבה) נאך (האפענו) אכאלאזען
- • • זאס זאגען ביים דעם (מחנה) אטיהל אויסכייטען

די הרנפורט

בשנת תקפ"ט לפ"ג

ברום הרקום כה"ר מרדכי וואדשויער ליי

תחנה

שער היחוד על עולמות

איר איבער ווייכער מוז אידן טוט (יינקרי תחנה וועט מיך
 זייער הרץ דר עריימן זי זען מרום גומן גומן
 אום טעריס בולות זה וועט איר זוכה זיין אין ארץ ישראל ל
 קאן מויד האב מיך געטעלס מיין סינינה ניימה תחנה וועט
 אן זאל זאגן מאנטיג אז דאמערטיג אז זען תענית אז זען
 ימים טראים : (ספר החן והבל הנפי) דט טיינקייט מיין גאר
 קיט נאר מעשים טובים מיין גוט (הכמה נשים בלה ביהנה
 דער עיקר מיין די אמה זאל פירן רפ הויז אן זאל דריין קען
 לערן גורה אז זאל אירה קינדר ארריק זיין בדרך היטה ל
 גמטס דינטט מיך ארמי פרויט מיך בין גומן אפגור ואפגור
 הייב מיך נים געזעט סיומין : הם איין הארץ געטן מיין איר
 ברואן : האב מיך איר דר אצט פון ווען מיך בין גקאן : זען
 מי מיך וועל קאן אז ווי מיך וועל ווערן גמא : מיין איר
 איין גרוסי פארט גקאן : הייב מיך געטען דעם לעבעדיג געט
 ב"ה (בראשית סלים) אז די תחנה זאל פון איר מרום קאן ז
 מיך אמה סרה בת טובים האיצמה והאפארמות וועט האב
 קיין אחסבה ורה נים ניימלס פון אובן געט ב"ה וועט : האב
 מיך די תחנה גאמלט פס זאל זיין מיין גערעכט ניך איין טויט
 מער די תחנה וועט זיינעטע די תפלה פון גוויס אן גמאן ווערן
 פון הסם יתברך : מיך אמה סרה בת טובים התורני והרבני
 האפולג בתורה האפארטס והרחמים זב והור"ר ארדכי מ
 הרב האמר הגדול אדאר ר רבי לעזק ז"ל הק"ק סאפניב

תהנה שלשה שיערים

שער הראשון

איזט געסטעללט זאכרען אויף דיז דרייז אלזת ד'נ'ה
נעהאויך חלה גדה הדלקה

שער השני

איזט איינע שעהנע נייע זעהר ליהרענדע תהנה
דיז זאן בעטען זאלל פאר השם יתברך ב'ה
זן שבת פאר דעס ראש חודש בעטען

שער השלישי

לעגט פאן ימים גוראים

נדפס פה קק

ל י ס א

ירקס אין דער העברעאישען צוברוקקערייא

תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר: „חובת הלבבות“; „קב הישר“ ו„שבט מוסר“.

א.

ב„קרית ספר“ י"ג עמ'. 398 רשם מר א. יערי תרגום אנונימי חדש של ספר „חובות הלבבות“ שנדפס בסדילקאב תק"פ, ועל סמך ההסכמות שניתנו לר מנחם מענדל בר' יעקב קאפיל ונוסח שטר מכירה, בראש הספר, שרמ"מ ברי"ק זה מכר את ההסכמות להמדפיס הסדילקאבי, ר' פנחס אליעזר בר' מרדכי, קבע מר יערי שרמ"מ זה הוא הוא המתרגם. מר יצחק ריבקינד¹ אמנם הוכיח את טעותו של מר יערי וקבע שהמתרגם הוא ר' משה בר' נתן נטע מאוסטרהא, מי שהיה מגיה בבית דפוסו של ר' פנחס אליעזר בסדילקאב, והדפיסו שם בשנת תק"פ. מר ריבקינד האריך ברישום ספר „חובות הלבבות“ זה, וגם הוסיף שר' משה ברנ"נ זה תירגם מחדש גם את ספר „קב הישר“ שגם אותו הדפיס בדפוס זה בשנת תקפ"א אלא שקיצר ברישומו והריני בזה לרושמו בפרטות:

ספר / קב הישר² / חלק ראשון / בלשון הקודש ובלשון אשכנז בכתב עברי ונקודות הנקרא עברי טייטש / הוא ספר נחמד וכו' (כאן בא כל הנוסח העברי שעל שערי כל המהדורות של ספר זה). תחת ממשלת אדונינו הקיסר / אלכסנדר פאוולויטש ... / גדרוקט אין סדילקאב אין / וואלינשען גיבערנעמט / מיט באווליגונג איינר העכסט / פארארדענטן קייזערליכען צענזור אין / ווילנא / ברשיון הצנזער דקאדעמיא בוויילנא / ע"י המדפיס מוהר"ר / פנחס אליעזר חתן ר' / שמואל מדפיס מן / ברדיטשבי³ / בשנת ועשית הישר והטוב [תקפ"א] לפ"ק.

מעבר לשער: שתי הסכמות לשש שנים. א) בי דינא רבא דק"ק אוסטרהא. ניתנה לר' משה בר' נתן נטע, יום ה' חית תמוז תקע"ט. חתומים: אריה ליב במ' חיים; אברהם במ' יצחק; יהודא ליב במ'

1. ספר היובל לכבוד פרופיסור אלכסנדר מארכס, בעריכת דוד פרענקיל, ניו-יארק, תשי"ג, עמ. 31-33.

2. תיבות „קב הישר“ בצבע אדום, אבל בשער חלק שני — שחור.

3. ברדיטשב באותיות גדולות בצבע אדום, בחלק שני — שחור.

מתתי: ב) בי דינא רבא דק"ק ברדיטשוב. ניתנה לר' פנחס אליעזר במי' מרדכי מק"ק סדילקאב, יום ה' י"ג אדר ראשון תק"פ. חתומים: יעקב קאפיל בר' משה; מאיר בר' שלמה מליטא.

„להתודע ולהגלות שהסכמות מב"ד דק"ק אוסטרהא הנכתב על שם ר' משה במי' נתן נטע הנ"ל מכר את זכותו לר' פנחס אליעזר... ומעתה כל זכות של הסכמות הנ"ל שייך למהרפ"א הנ"ל".

מהסכמת בי דינא רבא דק"ק אוסטרהא: „הדור אתם ראו דבר חדש אשר נעשו בדפוסים לדפוס ספרי מוסר על טייטש עברי ונקודות כדי שיבינו כל העם...“⁴.

בעמוד שאחרי דף השער – התנצלות המגיה, בעברית מחורזת, וחותם: המעתיק והמגיה משה בר' נתן נטע.

חלק ראשון: [2]. נד, נא דף. חלק שני: שער מיוחד, בדיוק כמו שער חלק ראשון. פד דף. ⁴.

רובו של הפרק האחרון⁵ המענין, בענין גלות פולין וליטא ואשר הגאולה העתידה תבא לראשונה לפולין וליטא, נשמט, כמובן, (לא רק התרגום אלא גם המקור העברי) כמו בכל המהדורות של ספר זה שנדפסו ברוסיא. דברים אלו אי-אפשר היה אז להדפיס ברוסיא, ופרק זה שלם אפשר למצא רק במהדורות שנדפסו מחוץ לרוסיא.

בהשוואה לתרגום הראשון, שתירגם המחבר בעצמו⁶, הרי התרגום החדש הזה הוא בהשמטת קטעים וביטויים, שהמתרגם חשבם, כנראה, לבלתי מתאימים לקוראי יידיש במדינתו ובזמנו.

ב.

לדברי מר יצחק ריבקינד הנ"ל, הריני בזה להוסיף, כי ר' משה בר' נתן נטע זה תירגם מחדש ליידיש גם ספר שלישי, ספר „שבט מוסר“ לר' אליהו הכהן האתמרי מאזמיר, וגם אותו הדפיס באותה השנה, תקפ"א, בסדילקאב, והרי נוסח השער:

4. השווה „מודעה רבה“ בספר „תם וישר“ דיהרנפורט, תקס"ה: „...שלא נדפס שום הסכמה לספר, כי לא נאה ליתן הסכמה על ספר הנדפס בלשון אשכנז...“ אפשר שהוא משום שספר „תם וישר“ אינו ספר מוסר.

5. פרק ק"ב, שעל שמו נקרא הספר „קב הישר“.

6. והדפיסו, יחד עם המקור העברי, בפד"מ. חלק ראשון בשנת תס"ה וחלק שני בשנת תס"ו.

1. ספר שבט מוסר, חלק ראשון, [כל הנוסח העברי של שערי כל המהדורות של ספר זה]. ולגודל תשוקת עמינו בני ישראל... והעם רוצים שיהיו ככהן ויהיה להם ג"כ ידיעה בתחלה לערוך מלחמת יצר הרע ולהנות מדבריו הקדושים: אך אינם מבינים בלשון הקודש רק בלשון לעז והפצירו מאתנו להעתיקו על לשון לעז שאנחנו מדברים בו ובכתב עברי ונקודות הנקרא עברי טייטש⁷ כדי שכל העם יוכלו להנות מדבריו הנעימים והקדושים וזכות הרבים יהיה תלוי בו וזכות המחבר יעמוד לנו ולזרעינו ולכל ישראל שנזכה ללמוד וללמד ויהי לנו בנים עוסקים בתורה לשמה אמן. כמ"ש בדיהרנפורט [סדילקאב] בשנת שמע בני מוסר אביך [תקפ"א]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאולוויטש. [חלק שני, מפרק כ"ד ואילך]. [1]. 72, 74 דף. 4°.

המקור העברי באותיות מרובעות והתרגום-מרובעות מנוקדות.

את החלק הראשון לא ראיתי.

מעבר לשער הסכמות: ר' אפרים מ"צ בסדילקאב חתן הרב... הגאון... איש אלקים כמהו"ר יעקב שמשון אב"ד דק"ק שופטיווקא, יום ג' ער"ח אייר תקפ"א; ר' יצחק אייזיק אברהם בר' יואל סג"ל חונה פה ק"ק לאבין, יום ג' כ"ט תשרי תק"פ; הסכמה נוספת, חתומים: משה בר' שלמה זלמן שוחט ובודק דק"ק סדילקאב; יצחק בר' דוד דיין דק"ק סדילקאב; משה בר' יוסף הכהן; מרדכי בר' מאיר, יום ג' ער"ח אייר, תקפ"א. ניתנו למשך שמונה שנים.

מהסכמתו של ר' אפרים: "...ספר שבט מוסר אשר כבר נדפס כמה פעמים וגם נדפס עם טייטש ומחמת שהלשון טייטש אינו מובן לכל אדם וכעת נתעורר הנ"ל מהו' משה בר' טובי' כ"ץ ורוצה להדפיסו עם פ' טייטש בכתב אשורית עם נקודות על לשון בני אדם המדברים...".⁸

בעמוד האחרון: התנצלות המגיה בעברית חרוזית באותו נוסח שבספר קב הישר" הנ"ל וחותם: המעתיק והמגיה משה בר' נתן נטע.

2. ספר שבט מוסר. נוסח השער כמו במהדורה הנ"ל עד תיבת אמן. וזאת לדעת שיש ת"י הסכמות וחרם על איסור השגת גבולי מבלתי הדפיסו הן בלשון הקודש הן בלשון עברי [טייטש?] עד ת"ר, והמה בכתובים וחתומים ת"י ולהוצאות הדפוס השמטנו אותם ומי שירצה להדפיסו יהא נזהר לבל ישל ח"ו בנשיכת נח"ש. ובידינו להראות ההסכמות לכל חפץ לדעת האמת, והנזהר ישמר מפח וילך בטח. נדפס

7. כלומר, לשונו של התרגום היידי נתיישן והעם אינו מכין אותו ולכן מבקשים לתרגם מחדש בלשון שמדברים בו עכשו ולהדפיסו לא באותיות צורר אלא באותיות מרובעות.

8. ראה הערה הקודמת

בסדילקאב בשנת תקצ"ג לפ"ק. [1] סח דף. ודף ס"ט אחרון חסר בטופס שלפני ולא מצאתי טופס שני בספריות ניו-יורק ואולי יש בו קולופון או קישוט.

חלק שני, שער חדש בדיוק כמו שער חלק ראשון. [1]. ס"ו דף. 4°. מעבר לשני השערים רשיון הצנזורה בפולנית מיום 7 נובמבר 1832. הצנזור בורובסקי. בעמוד אחרון של חלק שני-דברי המגיה בעברית חרוזית באותו נוסח שבמהדורה הקודמת וחתום: המעתיק והמגיה משה בר נתן נטע.

בסיכום: ר' משה בר נתן נטע [מאוסטרהא] תירגם ליידיש שלשה ספרי מוסר והדפיסם בסדילקאב. 1. חובות הלבבות, תק"פ; 2. קב הישר, תקפ"א; 3. שבט מוסר, תקפ"א; תקצ"ג.

ספר

חובות הלבבות

חלק שני

מדבר הגדול החסד רבינו בחיי הדיין הספרדי ברי"ו זצ"ל: תבין כלשון ערבות והעתיק ללשון הקדש הרבם הבולל רבי יהודה'ן חבקן זצ"ל:

הדפסת ספר הקדוש הוא כבר היה לשלמים עם פירושים שונים: והם נתיים ושלמים: והחריטם לדבר ה' גמלים ודבריו הגיעים: **והנהיך** י"ד הכלל **תמאשין** בו סמ חמו ולא יאזר אפילו כמעט אחד בעיר ותיים **תמאשין** חלל מי שמתאם זה הספר הוא עומד בקרן וזיוח והעולם חיים מתיים דבריו הקדושים לזאת העיר ה' את רוחם נהיה מלכים ועולה הספר הזה: עם פירוש מספיק הקורא בשם **מרפא לנפש** ושהו האנה ממחם עם תוספת מרובה כעיקר נעתיק ללשון לפני בכתב עברית עם הקדמות בגאון **לח** הקד מרובה פירושים שונים והמחיים נרשם ה"ה הוציא הגדול **בעל מגוח הלבבות** והוא המהן הגדול **מרפא לנפש** כדי שיבין כי הכל ממשמשין בו ויהיה כעם ככתבן ויהיה עם **לשנים** ולגירוח לשון הקורא: גם נחושם בו כמה הנהיחם אל המעשה אשר מהן בספרים חדשים גם היום והוא שו סימן כוה ⁴ ושמעתי עולם בעתו עמד ונרשם שם (ה"ה) כאשר יעלה נבדקתו כמעשה אולי סכה עי"ו לשמה עטורים: ויתגלה לשו משייטת הכמה וסארי תורה: גלולתיע העתים חיש קל מהרם:

העלילתיקן נובינרמבאט סבם
העכטם סאראדעניקן קויערליכן

נדוקטם אין סדילקאב י"ו
באיליטע
צנזור אין וילנא

עיי' המדפס היה העיד מהיר פנתם אליעזר מאחד מדברי הגוי פה ק'ק סדילקאב

בסדילקאב

תתין תמזלה לזונויע הקדס לזוסם פרישוטעלש דערזאנוויסע ווילן באסדער לזוסמזאג ארכמנד
פאורזאנוויש'ש סאניע דערזיטע לזוסם רוססדין באסדער לזוסם מלשענדע ירה

בשנת סני עולם נטע יתוביט לפיק

ספר „צילותא דאברהם“

עפ"י האמור יש לתקן את טעותו של מר ח. ד. פרידברג בנוגע לספר „צילותא דאברהם“ שנדפס ברוסיה בשנת תקפ"א, אבל חמ"ד. מר פרידברג קבע ' שנדפס באוסטרהא בדפוס אליעזר פייבל אייזנבארג וכי ר' משה בר' נתן נטע הנ"ל היה מגיה בדפוס זה ומצטט אפילו מספר „צילותא דאברהם“ את דברי ר' משה עם האקרוסטיכון של שמו. מהאמור לעיל הרי אנו רואים שלכל-הפחות משנת תק"פ עד תקצ"ג הרי ר' משה בר' נתן נטע זה מגיה לא באוסטרהא בדפוס אייזנבארג אלא בדפוס פנחס אליעזר בסדילקאב, ובשנת תקפ"א, שנת הדפסתו של „צילותא דאברהם“ הדפיס בסדילקאב את תרגומו לספר „קב הישר“. ברור, שספר „צילותא דאברהם“ נדפס לא באוסטרהא אלא בסדילקאב בדפוס פנחס אליעזר. ליתר תוקף אפשר לצרף גם את הקישוט שעל שער ספר „צילותא דאברהם“ שהוא זהה בדיוק עם הקישוט שבספר „חובות הלבבות“ הנ"ל.²

והרי נוסח השער של ספר זה:

ספר **צילותא דאברהם** ונקרא חדושי מהרמ"א ... אשר חיבר ... הרב הגאון החסיד ... רבן של בני הגולה המנוח מה' משה אברהם אבוש זצלה"ה שהי' אב"ד דק"ק זאבנא, שהעמיד תלמידים הרבה מופלגי תורה רבני גאוני הדור בגלילות ק"ק קראקא, וק"ק פוזנא, וק"ק לובלין שהיו תלמידים מובהקים, והניח אחריו ... חידושים ... בשיטות עמוקות בגפ"ת ... הגאון המחבר ז"ל היה אחיו ורבו של כבוד אדונינו מורינו ורבינו הגאון החסיד והעניו רבן של כל בני הגולה ... מו"ה מאיר [מרגליות] זלה"ה שהי' אב"ד ור"מ דק"ק אוסטרהא והגליל וגליל לבוב ... המאיר לארץ בשבעת ... חיבורים שהניח אחריו וכבר נדפסו ... סי' „מאיר נתיבים“ ושאר חיבורים ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלקסנדר פאוולאוויטש ... שנת פי צדיק יהגה **חכמה ודעת** [תקפ"א] לפ"ק. חמ"ד [סדילקאב, בדפוס פנחס אליעזר בר' מרדכי]. [1] 99 דף. 2°.

מעבר לשער שלש הסכמות שנתנו לר' חיים מקאמניץ למשך עשר שנים: א) הרב ר' בצלאל הגאון בהגאון מאיר מרגליות החופ"ק

1. תולדות הדפוס העברי בפולניא. ערך אוסטרהא, עמ. 117-118.

2. וכו' קישוט השער של ספר „הארוך מש"ך“ שהוא דפוס סדילקאב, תקי"פ ודאי.

אוסטראה, ט' טבת תקפ"א. ב) הרב ר' מרדכי מרגליות אבד"ק סטנאב, יום ד' ז' שבט תקפ"א, וחותרם מרדכי מרגליות מבראד. ג) הרב ר' משה הלוי הורוויץ אב"ד דק"ק וואלטשיסק, יום ג' ה' מנחם אב תק"פ.

מהסכמת הרב משה הלוי הורוויץ: „... ונהירא שהי' אומרים עליו שזה הספר עמוק כמו מהר"ם שי"ף...”

אחרי ההסכמות: דברי המגיה, עם אקרוסטיכון משה בר' נתן נטע. ואפריון נמטי' להנהו אנשי יקירא אשר נתנו חתימתם לקנות זה הספר ימים רבים קודם שנדפס אשר חתמו יותר מחמש מאות אנשים לקנות אותו.

בדף שאחרי השער – הקדמה בחרוזים מאת הרב בצלאל מרגליות הנ"ל בשבח המחבר – שהוא דודו – וספרו, ותודה להרב דוד שלמה [אייבשיץ] בעל „לבושי שרד" (חתן נכדת המחבר) שהעתיק את כתב היד והגיהו.

הספר מכיל חידושים על כמה מסכתות הש"ס ושני דפים אחרונים ליקוטים בפסוקים ומדרשים.

„משה", השם הראשון של המחבר, הוא רק שם לווי' שנתברך בזה השם.

לתרגומים של „אגרת בעלי חיים” ליידיש.

לשלת התרגומים של ס' „אגרת בעלי חיים” ליוודית שרשם מר א. יערי בקרית ספר (שנה י"ג ע' 394) יש להוסיף עוד תרגום רביעי, וזה נוסח השער:

דער פראצעס צווישן דעם מענשען, און אלע לעבעדיגע דאס איז זעהר איין שיינע ערצעהלונג. פאן דעם פראצעס וועלכע דיא אללע לעבענדיגע פאן דער וועלט האבין איין דיספוט געהאט מיט דעם מענשען. ווארום ער האט זיך גענומען דיא הערשאפט איבער זייא. און היער ווערט ענטדעקט פיל וויסענשאפטען און פיל קלוגע און מוראלישע רייד. וועלכע איז פאר געפאלען ביי ביידע געגנער און דעם אורטהייל (משפט) פאן דיא ריכטער. פערפאסט פאן א. ג. [מי הוא?]. ווארשא, בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער, שנת תרמ"ה לפ"ק. 8°, 100 ע' (אותיות מרובעות-מנוקדות).

כדי להשוות את התרגום הזה לשלת התרגומים שרשם מר יערי, הנני מביא בזה מתרגום זה אותו הקטע שהביא מר יערי משלת התרגומים האחרים:

„בעת ההוא. אין דער צייט אלס די מענשען קינדער זיינען גיבארען געווארען אויף דער וועלט און ווארין נאך גאנץ ווייניג דא האבען זיי פורכט געהאט פאר די רויב טהיערען און האבען זיך געמוסט בעהאלטען פאר זייא אויף די שפיצען בערג. און דארט האבען זייא זיך בעפעסטיגט מיט מויערען ארום. אויך האבען זייא זיך בעהאלטען אין היילען און קעלערין. און האבען זיך ערנעהרט מיט בוימפרוכט און קרויט און געטריידע קערנער. זיי פפלעגען זיך בעדעקען מיט בוימבלעטער זיך צו בעשירמען פאן היץ און קעלט זומער זיינען זייא געגאנגען וואונען אין קאלטע לענדער און ווינטער אין ווארעמע לענדער.”

אישים

המגיה בדפוס ר' ישראל ב"ק בצפת

ב„הצופה“ מיום כ"א תשרי תש"ל כותב א. ר. מלאכי על אודות המשגיח על הדפסת ספר „פאת השלחן“ לר' ישראל משקלאוו בבית דפוסו של ר' ישראל ב"ק בצפת, ר' שמעי' ב"ר יששכר בער הלוי. מר מלאכי מסופק אם היה מנהל הדפוס או רק מגיה, או לא הא ולא הא, אלא רק טיפל בהדפסת ספר „פאת השלחן“ בלבד.

הריני בזה להעיר, שהנכון הוא שהיה מגיה. ר' שמעיה זה היה איש חב"ד והיה בא בכתובים עם הרבי מליובאוויטש דאז, ר' מנחם מענדיל שניאורסאהן זצ"ל, בעל ספר „שו"ת צמח צדק“. בידי העתק אחד ממכתביו, שבו הוא כותב אל הרבי שהוא מגיה בדפוס שהוקם מחדש, והרי דבריו:

אל כבוד הדרת תפארת אדמו"ר הגאון החסיד האמיתי כבוד שם קדושתו מנחם מענדיל שליט"א.

הנה נא אדוני כבר כתבתי מאשר עברו עלי בראשית השנה תחלת בואי לכאן אה"ק מיסורי ... שהפילה אשתי תאומים ... ואחרי הלידה נפלה למשכב רח"ל כמה חדשים, עד אשר חלף והלך כל אשר היה לי בבית עד פרוטה אחרונה, וממש לא נשאר בידי במה להתפרנס, לולי חסדי ה' כי לא תמנו וישלח לי גואל ישראל, כי נתן חניני בעיני הה"ג מו' ישראל הי"ו פו"מ [= פרנס ומנהיג] דכולל פרושים הי"ו ומקום הניח לי להתגדר במלאכת ההג"ה בדפוס חדש אשר הוקם פה, ושאר התאמצות לטובתי, ובזה יצאתי ידי חובת פרנסתי וצרכי המרובים...

המכתב הוא בלא תאריך, אבל הנקל לנחש את התאריך. במכתבו זה הוא כותב על מרד הערבים בצפת שהתחיל באסרו חג השבועות ומאריך בתיאור הסבל שסבלו יהודי צפת (והוא בתוכס) במשך חמשה ושלשים יום שארך המרד, אחר כך היה חולה שלשה וחצי חדשים. המרד היה בשנת תקצ"ד ואם כן כתב דברים אלה בחורף תקצ"ה.

בסוף מכתבו זה הוא כותב שבדעתו לעקור דירתו לחברון, בכדי להיות בצוותא „עם אחיי ורעי“ (כלומר, אנשי חב"ד, שזה כעשר שנים התיישבו בחברון). נראה שמחשבתו לא יצאה לפועל, שהרי בשנת תקצ"ו עדיין אנו מוצאים אותו בצפת מטפל בהדפסת ספרו של מטיבו

ואיש חסדו, ר' ישראל משקלאוו, ושמו רשום ברשימת הרוגי הרעש בצפת בשנת תקצ"ז.

ראוי לציין, שאעפ"י שר' שמעיה זה היה חסיד חב"די, הרבה ר' ישראל, שהיה תלמיד הגר"א מווילנא, להטיב עמו, כלשונו במכתבו: „כי בכל צרתי היה בעוזרי ותומכי נפשי ויצילני מדוחק ולחץ“.

והרי מה שהוא כותב על המאורעות בצפת בימי המרד:

„...ועתה בסוף השנה הוסיף ה' שנית ידו לצרף וללבן את עמו כצרוף את הכסף כו' וישלח בהם את שכניהם הרעים ... ויקומו כל הגוים אשר סביבותינו עם תושבי העיר ביום א' אסרו חג דשבועות בחו"ל ושללו שלל ובזזו ביזה רבה, לא השאירו מאומה כלחוד השור ואותנו גרשו מבתנו ויפשיטו בגדינו מעלינו וישאירו אותנו בעירום ובחוסר כל ויש אשר הפשיטו גם הכתונת ונתאסף כולנו אל [בית] המדרש הגדול להתפלל כי אמרו צעקי וכו' וביה שתפלה עושה רושם על מחצה ששם נפשינו בחיים שכל כוונתם הי' לצוד נפשות והקב"ה הצילנו מידם בנסים גדולים ואח"כ נתקבצו אל הר אחד מחוץ לעיר שמה הכונו פצעונו בחרבים וברמחים ובכלי המורים ורבים חללים הפילו בעו"ה. ספרים יקרים וספרי תורות היקרות וכל מחמדי עינינו קרעוהו פרעוהו גזרוהו לגזרים ועינינו רואות וכלות, כסף וזהב אשר עליהם שברו ולקחו לעצמם, התורות זרקו לארץ ודרכו ורמסו עליהם ולא הניחו להגביהם מן הארץ, ככה היה כל היום מן הבוקר עד הערב, ולעת ערב חמלת ה' עלינו שת בטוחות חכמה ויתן עצות בנפשינו להנצל מידם וברחנו לנפשינו ונמלטנו לכפר הסמוכה לעיר, והיא עין זתים, וביה שקבלו אותנו בטוב גם כי כוונתם היה לא לטובה כי גם ידם הי' במעל אך אלקים חשבה לטובה שמה ישבנו גם בכינו בחרפת רעב אשר וקרח בלילה כי נשתפכו אבני הקודש בכל תוצות שנתאספו כמה מאות נפשות היו ערומים ויחפים ואחר ריבוי הוצאות השיגו לחם הנק' פיתות והם הבלינעש דמדינתינו ונתנו לכל אחד פיתה אחת מחצה בבקר ומחצה בערב והיינו בפחדים גדולים פתדי מיתה בכל עת ובכל שעה, מחוץ תשכל חרב אנשי העיר ובתוך הכפר אימה מאנשי הכפרים והחורקים שן ומחמת תשש כחי לא יכולתי לבאר להם הנסים והנפלאות שהיו לנו באותם הימים. ככה עמדנו בין מות לחיים חמשה ושלשים יום עד אשר פקד ה' את עמו ויבא שר צבא

(1) ירמ" כב, ב.

(2) איוב לה, לו.

אחד עם חיל גדול וישפוט בהם שפטים, ועד היום עושים בהם נקמות גדולות ואנחנו יושבים פה בבתינו חרבות שהחריבו הרשעים בימי הזעם ויתוצו כל הכתלים ויחפרו כל הרצפות לחפש מטמונים והאמת שמצאו כל המטמונות והתבואות שהיו בעיר, וגם לקחו את כל הפתחים והחלונות אשר בביתי וגם המסמרות הקבועים הוציאו לא נשארו כי אם קורות הבית גם הם לא בשלימות, כן עשו לכל בתי העיר ויש מהם ששרפו אותם, גם הביהמ"ד של הרב דוואלאצ'סק עם כמה בתים סביבו שרפו עם כל הס"ת והספרים שבתוכם וזו"ז [וזולת זה] כמה בתים שרפו והרסו ערו עד היסוד בה.

והגם שמבטיחים אותנו מהממשלה להחזיר לנו כל ההזיקות אך על משמרתו רשעים ומרשיעים עד מקום שידם מגעת וממשיכים הענין וקרוב הדבר שלא ניקח ח"ו מאומה ומן השמים ירחמו. הנה גם זאת היתה נחלת מי אשר שמע לעצה ... להקהל ולעמוד על נפשם הרחק מן העיר והלאה ביום הזעם כמ"ש חבי כמעט רגע וכו"ו, ואותם האנשים המחסיים (!) על ממונם יותר מגופם ונשארו ללון בעיר אולי יוכלו להציל מאומה מן השלל הוכו ולוקו ונעשו חללים ועשו בהם שונאיהם כרצונם והרבה נשים עינו בבית המדרש ועל הס"ת דוקא כביום החורבן ממש אוי להם לעינים שכך ראו ואין לאל ידם להושיע, עד שלמחר שלחנו את אנשי הכפרים והביאום ג"כ להכפר בריבוי הוצאות והמה מוכים ולוקים כנ"ל, ובבואינו העירה גם שם לא הונח לי ולא היתה הרווחה כי ביום י"ג מנחם אב נפלתי למשכב ר"ל והוכרחתי לירד לחמי טבריא והייתי חולה שם כמו חודש וחצי ועד היום הזה, שלשה חדשים וחצי, אני כלוא בביתי מפני הניפוח שעלה ברגלי וגם פני נפוחות ... ואפילו ביום ש"ק אני מוכרח להתפלל בביתי וההוצאה רבה וכבר השכנתי את כל ספרי הקודש מחמד עיני אשר טפחתי וריביתי ... ונעשיתי בע"ח גדול לכולל דפרושים, כאשר יעיד עלי הרב המאוה"ג מהור"ר ישראל הי"ו. מתו"ל לא הגיענו בשנה זו כי אם ששה אדומים אשר שלח לי כ"ק על שלשה נפשות ולא הספיק לי על חצי הוצאות ישיבת חמי טבריא והרפואות שהוכרחתי לקבל מבית ומחוץ. אי לזאת נפשי בשאלתי ... לרחם עלי בגשמיות ... לתקן רוע מעמדי שאמדו אותי ב' אדומים לכל נפש כי צר לי מאד ... הן אמת כי עד הנה עזרונו רחמיו ית' וגלגל זכות ע"י זכאי ... המאוה"ג מהור"ר ישראל, כי בכל צרתי היה בעזרי ותומכי נפשי ויצילני מדוחק ולחץ, אך כבר עלו והשתרגו על צוארי חובות רבות ... כי אין לי שום חפץ למכור

זולתי הספרים אשר כבר הם ממושכנים ... ועתה יראה נא אדוני להחיות את נפשי פה עה"ק בחכמתו הקדושה, ואי"ה תיכף אחר הפסח כשיפסקו הגשמים והשי"ת יתן במתנה בריאות גופי בדעתי לקבוע דירתי בחברון תבות"כ [= תבנה ותכונן] בין אחיי ורעיי, וכן דעת הרב ר' שמואל הלוי שאבא למחנם דוקא...
 הכ"ד עבדו ונאמנו שמעי' בן ישכר דובער ז"ל מקארו(?)
 החונה בצפת תבות"כ.

ב

בידי גם העתק מכתב אנשי חב"ד בחברון ת"ו אל הרבי מליובאוויטש הנ"ל על המאורעות בימי המרד בחברון, והריני, אגב אורחא, להעתיק גם אותו פה.

ב"ה. יום ועש"ק ח' אלול, פה עה"ק חברון.

לכבוד אדמו"ר שליט"א⁴ וכבוד אדונינו הרב החסיד המפורסם כקש"ת מוהר"ר חיים אברהם נ"י⁵, וכבוד הרב החסיד המפורסם מוהר"ר נחום בן כבוד אדמו"ר נ"ע זי"ע⁶.

יתבשרו אדונינו משלומנו הטוב ושלום כל אנ"ש שי, כל הכתוב לחיים אחרי רוב הצרות והרפתקאות שעברו עלינו על ראשינו מים הזדונים בזה הקיץ כמו שהודיענום לכ"ק, אך מחשש אולי לא הגיע לידי כ"ק ועלינו מוטל הדבר חובה להודיע צערא דרבים ברבים. הנה ביום א', ט' אייר העבר מרדו הגוים אנשי עיר הזאת עם כל הכפרים אשר סביבותינו על המשנה שר הצבא של מצרים יר"ה אשר הוא בכאן כמו מלך ממש והרגו כמה מאנ"ח [= מאנשי חיל] שעמדו בכאן והנשארים, ערך ארבע מאות אנשים, נסגרו בחצר הנק' כלא בלשונם עד שמשך כמה שבועות מחמת שכלה אצלם מזון ומשתה והוכרחו להמסר בידם. גם התפארו עלינו לסכן אותנו במיתות אכזריות ומשונות, רק בחמלת ה' עלינו ועיי הוצאות רבות שהוכרחנו ליתן להשרים יושבי עה"ק אשר בכל יום ויום צווחו הב הב עד אין מספר, וב"ה אשר יד השרים היתה להצילנו מת"י [= מתחת ידם]. גם אנ"ח שבתוך המבצר התפארו עלינו שע"י הפולווער שיש אתם הרבה מאד ידלקו וישרפו את

(4) הרבי מליובאוויטש, ר' מנחם מענדיל בעל שו"ת צמח צדק.

(5) בן אדמו"ר הזקן ר' שניאור זלמן (הרב מליאדי).

(6) אדמו"ר האמצעי, ר' דובער.

כל העיר, ובכל יום ויום היינו מסוכנים משני הצדדים ואימת מות נפלה עלינו. וביום א' ט"ז אייר היתה בכאן רעידת אדמה ברעש גדול אשר כמה וכמה בתים בחצר היהודים נפלו מזה והשלכנו את משכנותינו וברחנו לנפשנו ע"פ השדה והיינו שבוע שלמה בין הגוים מזויינים כולם בכלי זיין ובכלי משחית כשה בין הזאבים, וכל שעה ושעה משבעת הימים היתה רעידת הארץ ברעש גדול ר"ל... גם אח"כ ערך ארבעה שבועות הי' הרעידה לפרקים רחוקים ולא ברעש גדול כל כך כמו בשבוע הראשונה, ולולי ה' הותיר לנו שריד כמעט כו', ובכל יום ויום היינו מצפים על ביאת המשנה עם חילו, אך אוי ואבוי זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו רעה ביום ב' כ"ח תמוז בא לכאן המשנה עם חילו וכבש את העיר ונהפך עלינו בלהות קוינו לאור ושמה לצלמות כי עלה מות בחלונינו אוי נא לנו כי חטאנו וניתן רשות למשחית לשלול ולבוז אותנו, ואת בתינו שרפו באש והחריבו, חפשו אחר מטמונים וכל אשר בתוכם לקחו עד אשר לא השאירו לנו שריד, שמן זית שפכו והכלים שברו ולא נשאר חרש לתתות אש מיקוד ולאסוף מים מגבא. נשים רבות עינו וטמאו ס"ת מחמדי עינינו מהם שרפו מהם קרעוהו פרעוהו גזרוהו לגזרים ופשטום על הארץ ועינו נשים עליהם, ס"ת מגוללות בדם הרוגים, שתי נשים וילד אחד, השופך (?) בבהכנ"ס שלנו. גם חכמי הספרדים הרגו בביתם, מעי מעי על חלליהם, עיני עיני על חלליהם, ה' ינקום דם עבדיו ונקם ישיב לצריו. כלי הקודש לקחו בידם לא נשאר בבהכנ"ס לא פרוכת ולא מפה לכסות בה השלחן ולא מטפחת לנגב בה הידים ונשארו בעירום ובחוסר כל, מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים הלא ה' זו חטאנו לו כו' חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, כשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה כו' דיין האמת, צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי, מה נאמר ומה נדבר ומה נצטדק כי קצר מצע מענה לשונינו מלהביע אימה ולא יוכלו מגילת ספר וסיפור לספר דבר וחצי דבר מכל פרשת העיבור שעברו עלינו בזה הקיץ מים הזדונים. אתאנו לחלות פני כ"ק ימחלו נא להודיע צערינו רבים אל אחינו אנ"ש גואלינו אנשי מרחמינו יוסיפו נא אומץ איזה מנה חדשה איש כברכתו אשר ברכו ה' בתוספות מרובה להחיותינו כי עת צרה היא ועת לחננה כי דלונו מאד ואנחנו יושבים משוממים ואל מי מקדושים נפנה לעזרתינו. גם אח"כ על יוקר השערים מכל מילי דמיכלא על חד תלת ממש... אנחנו לוין נשך כסף ונשך אוכל להשיב את נפשות העטופים ברעב ממש לבד מחובות הישנים השתרגו עלו על צוארינו חובות חדשים, על החדשים אנו... ועל הישנים אנו מצטערים כי בטחוני בחסדיהם המרובים כה יעשו וכה יוסיפו לחזק ישיבותינו

בקודש שנוכל לישב השקט ובטח, ומי שאמר לעולמו די יאמר לצרותינו די, וזכות אבותינו כ"ק זי"ע יעמוד לנו ולכל אחב"י ... לרחם עליהם מכל צרותיהם ... ויעלה נא זכרונינו לפניהם לטובה ולברכה בכל עת מצוא להתפלל בעדינו ולעורר רחמים רבים העליונים ותכלה השנה וקללותיה ותחלנה השנה וברכותיה.

הכ"ד ... הבאים עה"ח ברוב עוז ושלוש פה עה"ק חברון תבות"כ. נאום שמעון נעכעש משכלאוו, ונאום מנחם ארי' בן הרב מוהר"ש הלוי, ונאום לפידש חלוונא מפאנעדעל, ונאום שמואל סג"ל מראהאטשאוו, ונאום יהודא ליב סעדר'.

(7) ראה - שריד ופליס', קובץ ראשון, תל-אביב, תשי"ד, עמ. 62.

בעל „חיי אדם” והגר”א מווילנא

באחד ממכתביו כותב ר' שניאור זלמן, הרב מלאדי, על אודות הגר”א מווילנא: „ולפי הנשמע אין במדינת ליטא מי שירוס לבבו שלא לבטל דעתו מפני דעת הגאון החסיד ולומר בפה מלא: אין בפיהו נכונה ח”ו, כי אם במדינות הרחוקות כתוגרמה ואיטליא ורוב אשכנז ופולין גדול וקטן”¹. מסתבר שהדברים אמורים רק בנוגע לעניני דעות, אבל בנוגע לעניני הלכה וחידושי תורה היו אפילו במדינת ליטא, ואפילו בוילנא גופא, שהשיגו עליו. כך אנו מוצאים, למשל, שהרב ר' אברהם דאנציג בספרו „חיי אדם” השיג כמה פעמים על הגר”א. אמנם התרעמו עליו בשביל זה ואפילו הוכרח להתנצל, אבל עובדא היא שהשיג עליו.

את הקדמתו לספרו השני „חכמת אדם”² מסיים ר' אברהם דאנציג בשורות אלו:

הנה לא נמצא בחיבור זה מדברי מחותני הגאון רשכבה”ג מו' אלי חסיד, והוא לסיבת כי שמעתי דבת רבים המתרעמים עלי שהשגתי עליו באיזה מקומות בחיבורי ח”א [=חיי אדם] ובלתי ס' [=ספק] שהאנשים המתרעמים לא ידעו דרך הפוסקים שכך דרך תה”ק [תורתנו הקדושה] זה בונה וזה סותר והתלמיד חולק על הרב כמש”כ בש”ע [=כמו שכתוב בשלחן ערוך]³ ודרך זה היה נוהג אף בזמן תנאים ואמוראים, ובודאי ניחא להגר”א מה שאני מפלפל בדבריו ממי שהוא אומר שפיר קאמר כדאר”י [=כדאמר רבי יוחנן] על בר לקישא. ולכתוב דבריו אף אם לא יהי נ”ל [=נראים לי] זה לא אוכל, ולכן אחזתי במדת השתיקה להסיר תלונתם מעלי והם עתידים ליתן את הדין כי מנעו נ”ר [=נחת רוח] להגר”א לפלפל בדבריו. והזן אותי לכף זכות ידונו אותו משמים לזכות”.

המעייין בהקדמה לספר „חכמת אדם” לשוא יחפש שורות ההתנצלות הללו כי לא ימצאן, שכן הסירו דף זה וגנזוהו ובמקומו הדפיסו דף אחר בהשמטת ההתנצלות, אלא חזרו והדפיסוה – בשינוי נוסח – על שער החלק השני, שהוא ספר „בינת אדם”. והרי הנוסח השני:

והנה דברי מחותני גאון ישראל וקדושו אשר מימיו אנו שותים

1. אגרות בעל התנאי, ירושלים תשי”ג, אגרת נ”ו.

2. דפוס הראשון, ווילנא תקע”ה.

3. שלחן ערוך יורה דעה, סימן רמ”ב סעיף ג’.

המקובל אלקי החסיד המפורסם מהו: אלי' חסיד דקהילתינו לא הבאתי כלל דבריו כמעט רק איזה גרגרים והוא לסיבה כי שמעתי דיבת רבים המתרעמים עלי על שבאיזה מקומות בחיבורי חיי אדם השגתי עליו, ובלתי ספק שאנשים האלה אינם בקיאי בלימוד הפוסקי' שכן דרך תה"ק זה בונה וזה סותר והתלמיד חולק על הרב והטור על אביו הרא"ש כמש"כ בש"ע ובפוסקי', וזה ניחא להון כדאמר ר' יוחנן על ר"ל [=ריש לקיש] דמיני ומיני' רווח שמעתתא, ובודאי זהו נחת רוח להגאון יותר ממי שיאמר שפיר קאמר ועתידין ליתן את הדין על שמונעים נחת רוח מהגאון, והדן אותי לכף זכות ידונו משמים לזכות'.

השינויים בנוסח זה לגבי הנוסח שנגנז המה: א) התוארים על הגר"א. ב) לפי הנוסח שנגנז לא הביא כלום בספרו זה משל הגר"א ולפי נוסח זה הביא מכל-מקום איזה גרגרים. ג) בנוסח שנגנז אינו מפרש לאיזה מאמר של ר' יוחנן נתכוון, ואילו בנוסח זה הוא מפרש שנתכוון למאמר: „מיני' ומיני' רווח שמעתתא“. מסתבר שחששו שמא הקורא את ההתנצלות ידמה שנתכוון למאמרו של ר' יוחנן על ריש לקיש: „מה אעשה שכנגדי חלוק עלי“⁴ ומפרש רש"י: שכנגדי שקול כמותי, והקורא יתרשם שבעל „חיי אדם“ שקול בעיני עצמו כהגר"א, ולכן פירש לאיזה מאמר נתכוון. אלא שנראה שזכרונו של בעל „חיי אדם“ הטעהו קצת והרכיב שני מאמרים שונים; המאמר מיני ומיני' וכו' לא ר' יוחנן אמרו ולא על ריש לקיש נאמר⁵. מאמרו של ר' יוחנן הוא: „בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא ומפריקנא ליה עשרין וארבעה פרוקי וממילא רווחא שמעתתא“⁶. גם נדמה לי שאין מאמרו של ר' יוחנן דוגמא לענינו של בעל „חיי אדם“ והגר"א, שכן הגר"א כבר לא היה בחיים. ד) השמיט לגמרי את המשפט: „ולכתוב דבריו אף אם לא יהיו נראים לי זה לא אוכל“.

את הדף שנגנז מצאתי כרוך, יחד עם הדף שנדפס מחדש, בטופס „חכמת אדם“ דפוס הראשון, שהיה שייך להרש"ש [=הרב ר' שמואל שטראשון] מווילנא והנמצא כעת ברשות ה„ייווא“ בניו-יורק.

4. כתובות פ"ד ע"ב.

5. פסחים פ"ח ע"א; מגילה י"ד ע"ב.

6. בבא מציעא פ"ד ע"א.

מחבר ספר „מילין דרבנן“

א

על שער הספר „מילין דרבנן“¹ כתוב שמחברו הוא ר' ישראל מ"ש מני"ש. ב„קריית ספר“ כרך כ"ז עמ. 390 עורר מר א. ה. להמן את השאלה מי הוא ר' ישראל זה? ועל יסוד ראיות קלושות בא לידי מסקנה אשר הוא ר' ישראל מזאמושטש, מחבר ספר „נצח ישראל“.

בהערה לדברי מר להמן כותב מר יערי (שם): „מר להמן הצליח להוכיח שמחבר הספר „מילין דרבנן“ הוא ר' ישראל הלוי מזאמושטש, ביחוד עפ"י עדותו של ר' יואל מזאמושטש בהסכמתו לספרו „נצח ישראל““. כנראה לא עיין מר יערי בהסכמה גופא, אלא סמך על דברי מר להמן, והרי בהסכמה כתוב רק: „וגם במדרשות ואגדות פותר כל חידות“, ומה ראוי מכאן שר' ישראל זה הוא המחבר ספר „מילין דרבנן“, אתמהה!

ר' ישראל, מחבר הספר „מילין דרבנן“ ודאי שאיננו ר' ישראל מזאמושטש, שהרי את ההקדמה לספר כתב בשנת „תצמח“, כלומר – תקל"ח, ונפטר באמצע שנת תק"מ (זה יוצא מהסכמת הרב דברלין שנכתבה ביום כ"ח אדר השני תק"מ והמחבר הי' אז בחיים ובהסכמת הרב מניקלשפורג שנכתבה ז' אלול תק"מ כבר לא הי' בין החיים ואם כן נפטר בינתיים, בין כ"ח אדר שני זז' אלול תק"מ) ור' ישראל הלוי מזאמושטש בעל „נצח ישראל“ הלא נפטר י"ז ניסן תקל"ב (עיין ריב"ל „תעודה בישראל“ דפוס ווילנא והוראדנא, תקפ"ה, עמ. 151). זו היא ראיה שאין עליה תשובה!

ב

כאמור, הרי מחבר זה הוא ר' ישראל מ"ש מני"ש, פירושו של נ"ש ידוע שהוא ר"ת „ניקלשפורג“, אבל מה פירושו של מ"ש? ב„קריית ספר“ כרך ל"ב עורר מר י. י. כהן שאלה זו וכותב, שמחוץ לציון שם משפחה משמש הכינוי מ"ש גם לציון תפקיד ומשרה והוא מצטט נוסח כמה

(1) נדפס ראשונה בפרנקפורט דאדר, תקמ"א וזכה אח"כ לכמה וכמה מהדורות.

מצבות של רבנים בבית הקברות בפראג, שהתואר מ"ש מופיע עליהן בצדס של תוארים המקובלים כתוארים של רבנים תופסי ישיבות ומרביצי תורה, ואם כן – הוא מנחש – בודאי הוא ראשי-יבות: מגיד שיעור, והוא דן „מ"ש-מ"ש" לגזירה שוה, כשם שעל המצבות בפראג הוא ר"ת: „מגיד שיעור“, כך גם התואר מ"ש של מחבר ספר „מילין דרבנן“ הוא ר"ת: מגיד שיעור. והוא מוסיף: „ואע"פי שלא נשא משרה בקהילת ניקלשפורג (כאמור בהסכמה שהיה עשיר נכסים) אפשר שעשה זה שלא על מנת לקבל פרס“.

גזירה שוה זו בטעות יסודה, שכן התואר מ"ש על המצבות בפראג אינו אלא ר"ת: **מורה שוה**.

התואר הרשמי של הדיינים בקהילת פראג (וגם בעוד קצת קהילות) היה: „מורה שוה“ (ובלועזית: אפילנטין [מגרמנית]) והיו חותמין תמיד בשני התוארים: דין מורה שוה צמודים זה לזה, ועפ"י רוב בר"ת: דין מ"ש; דין מו"ש; דמ"ש. והרי כמה דוגמאות של חתימות דייני פראג על הסכמות שנתנו להדפסת ספרים:

א. ספר „זקוקין דנורא וביעורין דאשא“, פראג, תל"ו: הסכמת הב"ד הגדול שבארבעה בתי דיני דק"ק פראג הנקרא בשם ב"ד מורה שוה.

ב. ספר „אבן השהם ומאירת עינים“, דיהרן פארט, תצ"ג: דייני מו"ש ונקראים אפילנטים דק"ק פראג.

ג. ספר „חדושי הלכות מהדורה בתרא“, פראג, תנ"ב: ב"ד מ"ש אפילנטין דק"ק פראג.

ד. ספר „יפה ענף“, פרנקפורט דאדר, תנ"ו: 1) ראש ב"ד מ"ש מפראג. 2) דייני מו"ש דפראג. 3) דין מו"ש. 4) דמ"ש.

ה. ספר „וזאת ליהודה“, פיורדא, תנ"ט: ב"ד מ"ש מפראג.

ו. ספר „דרך חיים“, זולצבאך, תס"ג: דין מ"ש בפראג.

ז. ספר „תקוני הזהר“, אמשטרדם, תע"ט: דין מ"ש מפראג.

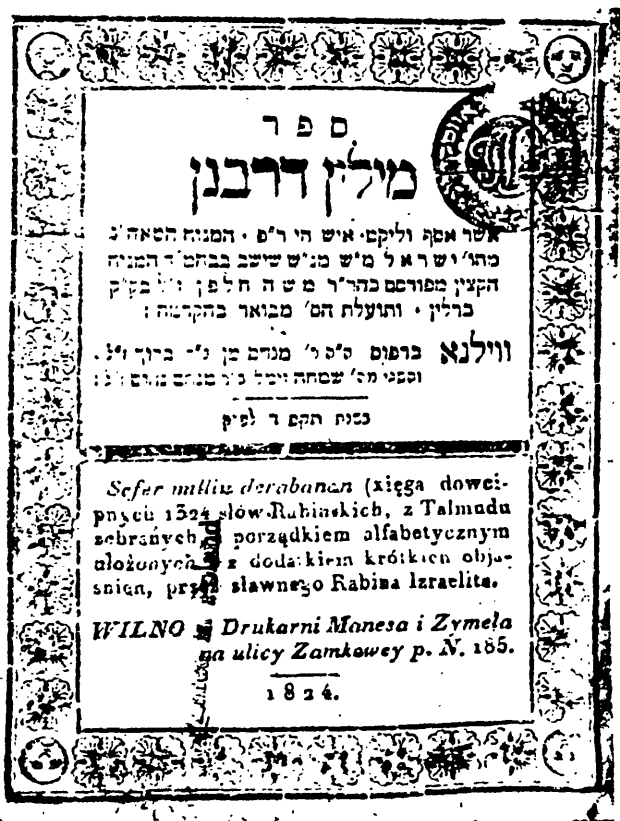
ח. ספר „דגול מרבבה“, פראג, תקנ"ד: דייני מו"ש בפראג.

דוגמאות אלו (והמעונין ימצא עוד) זן להוכיח שהתואר מ"ש על המצבות בפראג גם הוא אינו אלא ר"ת „מורה שוה“, שכן אינו בא שם כתואר לחוד אלא מצורף לדיין ומנוסח: דין מ"ש; ראש ב"ד מ"ש וגם

דמ"ש, ז. א. שהמצבות המצוטטות הן של דיינים מורה שוה ואין לתואר זה שום שייכות למגיד שיעור, והגזירה שוה למ"ש של מחבר „מילין דרבנן“ בטלה.

הנכון, לדעתי, הוא פירושו של דר. א. יעללינעק („קונטרס המפתח“ וינא, תרמ"א, עמ. 9) שהוא שם משפחה: מיכלשטעטער. הוא מפרש זה בפשיטות בלא שום ספיקות ושקלא וטריא והבאת מקורות, משמע שהדבר היה ברי לו.

אגב יש להעיר: מר י. י. כהן (שם) כותב אשר במקורות העבריים בא הכתיב שם העיר מאטערסדארף בסמ"ך לא מאטערשדארף בשי"ן. בהסכמות לספר „ארץ צבי“, פראג, תקמ"ו, אנו קוראים: הסכמות ... אבד"ק מאטערש דארף וחתום: ירמיה חונה פה ק"ק מאטערש דארף.

הערות למאמר „ר' אליעזר פאוור ומפעלו הספרותי”

(ק"ס ל"ה 499-520)

מר א. יערי כותב על אדות ספר „גדולת יוסף” (קרית ספר ל"ה עמ' 503, הערה 12): „המהדורה לאשצוב תקע"ז שרשם פרידברג אינה קיימת, כי בלשצוב נדפס רק פעם אחת בשנת תקע"ד. והמהדורה משנת תקע"ז שרשם פרידברג נוצרה רק מתוך טעות-העתקה”, ועוד הפעם להלן (עמ' 507, בסוף ערך 5): „פרידברג, בית עקד ספרים, רושם גם דפוס לאשצוב תקע"ז, שלא היה ולא נברא”. תמיהני, כלום רשאי ביבליוגרף להכריז „לא היה ולא נברא” על איזו שהיא מהדורה בלי שום נתינת טעם אלא רק משום שלא ראה אותה או לא שמע עליה? הלא הכל מודים שבביבליוגרפיה „לא ראינו אינה ראייה”, ומותר רק לפקפק.

בנדון דידן, הרי הוצאת לאשצוב תקע"ז היתה ונבראה והרי היא מונחת לפני, ולא עוד אלא שכבר רשמתי בפרטות ברשימתי על דפוס לאשצוב לעיל עמ' 208.

ברשימה הנ"ל (עמ' 505) כותב מר יערי שמספר „שבחי הבעש"ט” באידיש, תרגומו של ר' אליעזר פאוור, נמצא רק טופס יחיד בעולם והוא בבית הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, והרי לפני מונחים שני טפסים של ספר זה.

להלן כותב מר יערי: „תרגום זה לא חזר ונדפס עוד”. לפני הוצאה שניה של תרגום זה, אבל טופס חסר השער. בעמוד האחרון קישוט כד עם פרחים, שהוא הוא אותו הכד עם פרחים הנמצא על שער המהדורה העברית של „שבחי הבעש"ט” דפוס לאשצוב. אם אפשר לסמוך על סימן זה בלבד, הרי גם המהדורה האידית היא דפוס לאשצוב. אולי זו היא שהזכיר צינבערג בספרו. ימים רבים פקפקתי במציאותה, כי חשבתי אולי נשתרבה כאן טעות ונתחלפה עם המהדורה העברית, והרי היא עכשו לפני, בת 20 דף חוץ מהשער (המהדורה הראשונה – 20 דף עם השער). הדפים אינם מסומנים.

מזייפי שיערים

א

ברשימתי „הדפוס העברי במונקאטש“ כתבתי על ר' מרדכי שווארץ שהי מסיר שיערים מספרים, מדפיס אתריים תחתיהם עם שמו כמחבר הספרים ומוכרם כחיבוריו. ככה עשה לספרו של ר' מרדכי פריעד אבד"ק אסאנפא „ברוך מרדכי“ חלק ראשון על מסכת ברכות שנדפס בלבוב תרל"ה, ולספרו של ר' ישראל מתתיהו אויערבאך אבד"ק בוסקא „אמרי בינה“ על יורה דעה שנדפס בלבוב תר"מ. על שערי שני הספרים הללו הוא כותב שהוא בעל המחבר ספר „חמדת צבי“ על התורה, והבעתי את השערתי שגם ספר זה אינו שלו אלא של הרב ר' צבי הורוויץ נכד הגאון בעל הפלאה שנדפס בלבוב תרל"ו. השערתי זו נתאמתה על ידי ח. ד. פריעדבערג (בשם הרב ראובן מרגלית) במהדורא החדשה של „בית עקד ספרים“.

על השערים הוא כותב שהריוח הנקי ממכירת הספרים מוקדש להחזקת הבחורים הלומדים אצלו בעיר הוסט (עיירה ברוסיה הקארפטית, אז תחת ממשלת מדינת הונגריא, עכשו בברית המועצות).

ספר „ברוך מרדכי“ עם השער האמיתי מכיל 68 דף, ואלו עם השער המזויף – רק 61 דף (בטעות רושם פרידברג שמספר הדפים שוה בשניהם). כי הסיר לגמרי שבעה דפים, והם: דף ההסכמות, שכן ניתנו למחבר האמיתי, שלשה דפים הקדמה ופתיחה, שכן הזכיר בהן המחבר בארוכה שמות אישים שונים ממשפחתו, ושלשה דפים אחרונים שהם חידושי תורה מאבי המחבר, הרב ר' מאיר פריעד אבד"ק יאללע. אבל, על אף נקיטת אמצעי זהירות הללו, זיופו ניכר מתוכו, שכן לא הרגיש שבפנים הספר נזכר מספר פעמים שם המחבר, שם בנו ושם אביו שהיו מתכתבים בחידושי תורה.

חוץ מהשער שהחליף כנ"ל, החליף גם את דף ס"א (שהוא האחרון בטופסים עם השער המזויף) והדפיס אחר במקומו, בו השאיר מן הטכסט רק קטע קטן, ואחרי כן הדפיס מכתב תודה וברכה בשמו ובשם תלמידיו הבחורים אל השרים ממשפחת ראטהשילד בכלל ובפרט לבאראן שמעון וואלף ראטשילד ולסיר משה מונטיפיורי, אשר

העניקו לי מאוצרם בעת שלחי להם ספרי נקרי: ספרו של ר' צבי הורוויץ, "חמדת צבי" ותמכו ידי בחורי העניים".

כנראה לא ידע המחבר מכל הענין, וכשהדפיס בשנת תרס"ו את החלק השני מספרו לא הגיב כלל על מעשה הזיוף של החלק הראשון.

לספר „אמרי בינה“ הוסיף המזייף דף אחד (הטופסים המזויפים מכילים לא 88 דף כברשימת פרידברג אלא [2], 88 דף) עם הקדמה משלו (את הקדמת המחבר השמיט, כמובן). בהקדמה זו הוא כותב שזהו הספר השלישי שהוא מדפיס ונותן טעם לקריאת שמו „אמרי בינה“, ראשית – כפשוטו, שנית שיש בתיבות אלו אותיות הראשונות של שמו ושלישית יש לו טעם כמוס. לא קשה אמנם לגלות את הטעם הכמוס: אלו היה משנה גם את שם הספר היה מוכרח להדפיסו כולו מחדש, שכן נהגו המדפיסים להדפיס בראשי העמודים את שם הספר.

בנוגע לספר „חמדת צבי“ כדאי לציין כקוריוז שהמזייף היה נכדו של המחבר, שכן הוא אומר על השערים שהדפיס: „מרדכי נתן שווארץ מתגורר פה ק"ק חוסט, בן... הרב... מו"ה צבי ז"ל יליד אשה צדיקת מ' חנה מרים בן הגאון מהר"צ איש הורוויץ ז"ל נכד מרן הגאון בעל הפלאה...“

ב

נתקנא בו במרדכי נתן שווארץ בן עירו, מאיר פעקטע-שווארץ, ויעש גם הוא כמעשהו, קנה מספר טופסים מספר „ייטב לב“ על התורה, להרב ר' יקותיאל יהודא טייטלבוים, שנדפס, בהעלמת שם המחבר, בשנת תרל"ה בסיגעט, הסיר את השערים והדפיס שערים אחרים עם שמו כמחבר הספר, אלא שאיתרע מזלו ונכשל, כי הדבר נתפרסם בעתונים. בעתון „מחזיקי הדת“ שהופיע בלבוב, בגליון 3 מיום כ"א חשוון תרמ"ב תחת הכותרת „קושטא קאי שיקרא לא קאי“ אנו קוראים בנדון זה:

„זה איזה שנים אשר גאון וצדיק אחד מפורסם לרבים... הדפיס ספר... מלא מוסר וחכמה ודעת... וקרא שמו ייטב לב... ולרוב ענותנותו לא רצה להזכיר שמו בשער הספר מפורש, ויען כי יש חלוקי דעות בין הקדמונים אם מחבר ספר מחויב לפרסם שמו בחבורו... ע"כ כתב שמו ברמז [ייטב לב ר"ת יקותיאל יהודא טייטלבוים]... וזה כמו שנה באתי אל בית הדפוס של ידידנו הרב המדפיס מוהר"ר יעקב שהינפרייז, ראיתי כי הוא מדפיס שער ספר אחד... בשם ייטב לב...“

ואמרתי אל המדפיס נא כאשר יוגמר זה הספר בדפוס תודיעני... והשיב לי כי לא ידפיס רק השער כי כן קנו ממנו להדפיס אך השער ולא יותר... אחרי כן לקחתי את השער הזה הנדפס מחדש וקראתי והנה איננו השער מספר „ייטב לב“ אשר חיבר הגאון הק' הידוע לי, כי כדברים האלה חרותים על השער הזה... ספר ייטב לב על חמשה חומשי תורה אשר יגעתי בעניי ומצאתי ת"ל דברי תוכחה ואמרי נועם. אנכי הצעיר באלפי מאיר בהרב ר' יעקב יחיאל פעקעטע ז"ל... ובקראי הדברים ראיתי כי השער הזה איננו שער... אל... הספר היקר הנ"ל רק הוא מבוא לספר אחר אשר מחברו גם הוא בשם הזה יכנהו... ועל כן דרשתי מהמדפיס הנ"ל גוף הספר, והשיב לי אשר גם הוא לא זכה לראות גוף הספר כי רק השער הדפיס איש אחד בבית הדפוס שלו אולי הספר נדפס בבית דפוס אחר... שאלתי עליו ואין מגיד לי, ועתה הי' למראה עיני המכתב עתי היוצא בעיר סיגעט במדינת מראמאראש אשר באונגריין ונקרא בשם „פאלקס בלאט“ מיום ג' פרשת לך נומר 12, וסיפר לנו חדשות אשר לא פללנו כי כן יעשה בישראל... ז"ל המכתב עתי הנ"ל הכותב בלשון המדובר והנני להעתיק דבריו לשפת קדשנו... רק דברי חרופים אשר כותב על העניו הזה אשמיט... ואלה הם דבריו: – בעיר הוסט, לא רחוק מעיר סיגעט, נמצא שמה איש אחד ושמו מאיר פעקעטע, מקדם הי' נקרא שווארץ ועתה שם הכנוי שלו פעקעטע, כי שווארץ הוא לשון אשכנזי ובלשון אונגאריש הוא פעקעטע... בשנה העברה לקח הספר היקר „ייטב לב“ אשר חיבר רב אחד גאון וקדוש ישראל ולרוב ענותנותו לא חרת שמו על שער הספר... והמאיר לארץ הזה קנה מאת מוכרי ספרים הרבה ספרים ויסר מעליהם את השער אשר נדפס בפקודת המחבר, וידבק להם השער החדש אשר הדפיס פ"ק לבוב כנ"ל וישלחם לארץ אחרת למען ינחל עבורם הון וכבוד אשר לא לו יאתה, לא ידענו מה היה לך מאיר... הכי לא עלה על לבך אשר יודע הדבר ותנחול קלון תחת כבוד... הרפה מעשות כזאת, שמע בקולי; לך אל הרב המחבר והשב לו את העושק, זרה הלאה השער החדש, והגאון המחבר יעבור על מדותיו וימחול לך...”.

לא נזדמן לי לראות טופס עם השער המזויף, וגם לא מצאתיו ברשימות ספרים שנזדמנו לידי. מסתבר, שכשנתפרסם הדבר בעתונים השמידו את השערים המזויפים, מי שבידו טופס עם שער מזויף, נכון שיודיע על זה.

מכיון ששני המזייפים הנ"ל היו תושבי עיר הוסט, ומכיון ששניהם שם משפחתם שווארץ, אפשר שחוץ ממה שהיו „בעלי מלאכת אחת“ היו גם בני משפחה אחת.

כאמור נדפס הספר „ייטב לב“ בשנת תרל"ה בסיגעט, ובטעות רושם פרידבערג „סיגעט-לבוב, תרל"ה-תר"מ“, אפשר שנתערבבו לו טופסים עם שער אמיתי ושער מזויף.

ספר

ייטב לב

על דמנשה חומשי תורה

אמר יעתי בעניי . ומצאתו תל דברי תוכחה ואמרי נעים . אנכי
האעיד באלפי בני יעקב בהרים רי יעקב חזקל פעקעטע זיל .

זאת להמאיר לארץ בתורתו ואמר ברוח נאמנה . בעזרתו וזה גדלו לסוכה . הנהגת הענין
אל תביט אל מראהו . כבוד והדר תעשרו . אחרי האלקי מצאתו ביוצו . בעזרתו מוחד
ומבוקר לזמננו . לא ידעו גמולתו וחסדו . הנהגתו וזמנו . הנהגתו וזמנו . הנהגתו וזמנו .
מסד צולמו היה הרב והלוי והחסיד מתי בלעזר בעקעטע ניי .

Jeitib Lieb

Religiösen und Moralischen Inhalts

von

Mayer Bokete.

1880

Druck v Jacob Ehrenpreis, Lemberg

לאחר זמן בקרני יהודי אחד תושב לונדון הביא לי מתנה צילום השער המורף . - ראה
צילום שער הנכון בסוף הספר, ושם גם צילום השערים של הספר ברוך מרדכי.

דמיונות וחוסר אחריות של ביבליוגרף

במאמרי „דפוס קארעץ“ בפרק „מדפיסים“ הגבתי על חוסר אחריות ורשלנות המצויות בספרו של ח. ד. פרידברג „תולדות הדפוס העברי בפולניא“ ע”ש. והרי דוגמא נוספת:

בשנת תקס”ו-סז נדפס באוסטרהא ספר „ילקוט ראובני“ (הגדול, על התורה), ועל השער כתוב: „במצות ובהוצאות הרבני הנגיד... ר' מנחם מענדיל במהו יעקב זלה”ה (ההדגשה שלי. ח. ל.) חתן הרב... איש אלקים קדוש יאמר לו ר' אשר צבי י' אב”ד ומ”מ דפה ק”ק אוסטרהא“. שלש הסכמות לספר: א) ר' לוי יצחק מברדיטשוב. ב) ר' אשר צבי. ג) ר' יואל, בנו של ר' אשר צבי. שלשתם מדגישים אשר המו”ל, ר' מנחם מענדיל בר' יעקב, הוא חתנו של ר' אשר צבי.

מר ח. ד. פרידברג, שמצא בשני ספרים² הסכמות שניתנו לר' מנחם מענדיל בר' יעקב קאפיל, החליט בדמיונו, אשר רמ”מ בר' יעקב הנ”ל שהו”ל את ספר ילקוט ראובני הנ”ל הוא הוא רמ”מ בר' יעקב קאפיל מקבל שתי ההסכמות של שני ספרים הללו, וזה שהשם „קאפיל“ לא יזכר ולא יפקד לא על שער הספר „ילקוט ראובני“ ולא בשלשת ההסכמות שבו, לא הטריד אותו, שכן פשוט עמד והוסיפו, והרי דבריו: „הדפסת הילקוט נגמרה ב' ג' שבט תקס”ז ע”י הר' מנחם מענדיל בר' יעקב [קאפיל] חתן הג”מ אשר צבי”³ אבל עטו הכשילו. בעמוד 118 שכח מה שכתב בעמוד 116. באותו עמוד 116 הוא מצטט את נוסח שטר מכירת ההסכמה על ספר „פרי מגדים“, והרי הנוסח: „מכרתי לחותני (ההדגשה שלי. ח. ל.) הר' יצחק בר' אשר והר' אברהם משה הזכות... יום ג' כ”א שבט תקע”ט פה ברדיטשוב. מנחם מענדיל בלא”א מ' [יעקב] קאפיל יצ”ו“ (ההדגשה שלי. ח. ל.) המשתמש בספרו זה עומד כאן ותוהה, סוף סוף, חתנו של מי היה ר' מנחם מענדיל בר' יעקב קאפיל זה? של הצדיק ר' אשר צבי, כמו שהוא כותב בעמ. 118, או של ר' יצחק

1. מחבר ספר „מעין החכמה“, קארעץ, תקע”ז

2. א) „חובות הלבבות“ עם תרגום יידי חדש, סדילקאב, תק”פ. ב) „פרי מגדים“ על אורח חיים. אוסטרהא, תקפ”א.

3. „תולדות הדפוס העברי בפולניא“, ערך אוסטרהא, עמ. 118, הערה 3.

4. כאן אמנם נהג מר פרידברג כהלכה, שהוסיף יעקב לשם קאפיל, שכן קאפיל הוא כינוי ליעקב, כידוע בהלכות גיטין.

בר' אשר, כדברי הרמ"מ בעצמו שהוא מצטט בעמ' 116? ולא עוד אלא שבפזיזותו להוסיף את השם „קאפיל“ לשם יעקב בספר הילקוט, נתעלם ממנו שכבר בשנת תקס"ז, שנת הדפסת הילקוט הוסיפו לר' יעקב זה על השער את ברכת המתים „זללה"ה" כנ"ל, ובהסכמתו של ר' יואל הוא מכנה אותו „המנוח“, ואילו בחתימתו הנ"ל של רמ"מ בעצמו, בשנת תקע"ט, י"ב שנה אחרי הדפסת הילקוט, הוא מברך את אביו ר' יעקב קאפיל בברכת החיים „יצ"ו" כנ"ל. ברור ששני ר' מנחם מענדיל לפנינו: בנו של ר' יעקב המנוח חתנו של ר' אשר צבי לחוד, ומוכר ההסכמות⁵ בנו של ר' יעקב קאפיל לחוד.

5. את ההסכמה לספר „פרי מגדים“ מכר לאלתר, כעבור שבוע מיום שקיבלה, וזו שעל ספר „חובות הלבבות“ אחר י"א חדשים. כו קבל הסכמה גם לספר „מעבר יבק“, אוסטרעא תקע"ח, (לא נרשם אצל פרידברג) וגם אותה מכר. נראה שהיה מקבל הסכמות מלכתחילה לא לשם הדפסה אלא לשם מסחר אתם.

המשכיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמוד

הירש בער הורוויץ, המשכיל מאומאן שבאוקראינה, כשפשט את הרגל, בשנת 1825, וחובותיו עלו לכדי כחצי מיליון רובל כסף, סכום עצום בימים ההם בעיר פרובינציאלית, ברח לאנגליה, ולימים נתמנה שם מרצה לעברית באוניברסיטת קמברידג', והדברים ידועים. במאמרי „ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים“¹ הוכחתי שהורוויץ התנצר באנגליה. לד"ר רפאל מאהלר יש תמיהות בענין זה, והרי דבריו:

„ההתקפה הנמרצת על התלמוד, שהיא עיקר הנושא של שיחת הירש בר הורוויץ עם הנסיך דולגורוקי בשנת 1810, לפי ספר מסעיו של זה, מתמיהה ביותר לאור מה שהביע המשכיל מאומאן בענין זה ארבעים שנה אחרי-כך. במכתבו היחידי של הירש בר הורוויץ שנתפרסם, התשובה מ-11 ביולי 1850 למכתב המשכיל יעקב גאלדענווייזער („עלים לתרופה“, ווין 1864, מכתב ג.), מזכיר הוא את התלמוד פעמיים דרך אגב. על דבר מקור פרנסתו מספר הורוויץ, ששימש מאז 1837 כמדריך לשפה עברית באוניברסיטה בקמברידג', כדברים האלה: „... תדע יקירי! כי דבר אין לי עם סוחריו וכנעני המדינה... כי אם תורת משה לי למורשה וספרי הנביאים ו**חכמי התלמוד** (ההדגשה שלי – ר. מ.) המה לי למחיה פה“. את איש מכתבו גאלדענווייזער הוא מהלל כ„בן משכיל אשר אם בעודנו נער מילא את בטנו ממעדני **חכמי התלמוד** (ההדגשה שלי – ר. מ.) עוד ידו נטויה כיום הזה בהיותו לאיש להרים גם נס להתנוסס בחוקי ודתי הלשון ותפארת המליצה...“. גם העובדה גופא, שהורוויץ ראה להוציא את הספר הראשון של „יד החזקה“ להרמב"ם בתרגום אנגלי (1832), מוכיחה כי – בניגוד למה שמסר דולגורוקי בשמו – שוב לא ראה את התנ"ך כמקור היחידי לדת ישראל. אין זה, אלא שהמשכיל מאומאן חזר בו ברבות הימים מדעותיו הקיצוניות בחינת „חטאות נעורים“, ואם נכון הדבר שה. ב. הורוויץ התנצר בלונדון, כפי שמאשים אותו י. אייכנבוים במכתבו אליו (השווה ח. ליבערמאן, ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים), הרי יש משום רבותא פראדוכסלית בחוות דעתו החיובית על התלמוד דוקא בתקופה ההיא“².

בעצם העובדה שאדם מחליף בזקנותו השקפות שהיו לו בצעירותו,

1. ייווא בלעטער, כרך 29.

2. מאהלר, רפאל, דברי ימי ישראל, ספר רביעי, נספח ל"ב.

משלילה לחיוב או מחיוב לשלילה. אין משום תימה, אבל בנידון דיין קשה להאמין שהחליף את דעתו על התלמוד משלילה לחיוב. אין לבנות בנינים על יסוד תיבה אחת בתוך טכסט כתוב בסגנון מליצי, ואין להתרשם מתיבה יחידה מליצית ולהניח כאילו ישב המומר בקמבריג' והתענג על דף גמרא... בעצם אין כאן לא גישה שלילית ולא גישה חיובית אלא גישה של קרדום לחפור בו. הורוויץ מספר לידידו על מקורות פרנסתו באנגליה, וכותב שאינו עוסק עוד במסחר³ אלא יש לו מקורות פרנסה אחרים, ששנים מהם: א) ידיעת התנ"ך, ב) ידיעת התלמוד הביא אתו מביתו באומאן והשלישי – ידיעת האנגלית שהספיק לרכוש במשך זמן קצר באנגליה, והרי דבריו בסגנונו המליצי:

....דבר אין לי פה עם סוחרי וכנעני המדינה... כי אם תורת משה היא לי למורשה וספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה. המלאך הגואל אותי מכל רע שלח את כל אלה לפני להיות לי למחיה להחיות העם הרב הזה אשר אתי פה... בן ארבעים שנה באתי הנה וכאלם לא יפתח פיו... ובעזרת אלקים עשיתי חיל לעלות על במתי לשון אנגלי במעט ימים עד אשר חלפו שלש שנים מצאה ידי להעתיק ספר ראשון מהיד החזקה אשר להרמב"ם ז"ל ללשון העם אשר אנכי יושב בקרבו לעת כזאת⁴, ומעת אשר יצאה מהדפוס העתקתי לאור הדפוס, היתה (!) ביתי בית ועד לחכמים... וגם אחר זה יצא מהדפוס העתקתי משירי שאקספיר⁵, פאפע ויונג אשר העתקתי ללשון עברי, וגם משירי הרומיים פלויטוס ויאווניאל (כי ת"ל גם מלשון לאטינא לא משכתי את ידי) ומשירי פלאריאן בלשון צרפת... עד כי יצא לי שם כשם אחד הגדולים אשר בארץ כל אלה היו בעוזרי למצא לחם לאכול ובגד ללבוש לי ולכל אשר אתי בבית... (ההדגשה שלי – ח. ל.)⁶.

פרנסתו הקבועה היתה מידיעת התנ"ך, כלומר, מהוראת העברית באוניברסיטה, וידיעת התלמוד שימשה לו מקור נוסף להכנסה. הנוצרים שלמדו עברית התעניינו, כידוע, רק בעברית מקראית, שכן נתכוונו רק להבין את כתבי הקודש במקורם, ולכן היו מלמדים באוניברסיטאות הנוצריות עברית מקראית בלבד, בעברית רבנית לא

3. כאומאן היה סוחר ובנקאי.
4. משפתחו היתה בת 9 נפשות. מענין שתלמידו כותב שנכדו אחד, בן בתו, שבשנת מותו של הורוויץ היה רק בן 25, היה כבר פרופיסור במוסקבה.
5. למען האמת יש להעיר שהוא מגזים כאן; הוא לא תירגם את כל ספר הראשון של 'יד החזקה' אלא רק את מחציתו. הספר הוא בן מ"ה פרקים ומהם תירגם רק כ"ג. את הלכות תלמוד-תורה לא תירגם כלל, מהלכות עבודה זרה תירגם את הפרק הראשון בלבד, בהלכות יסודי התורה דלג על הפרקים ה-1 ובהלכות דעות – על פרקים ד-ה.
6. יש להוסיפו לרשימת 'שקספיר בעברית' של י. א. קלוזנר שנתפרסמה ב'יד לקורא' כרך ג', התרגומים שהוא מפרט כאן הם שירים קצרים שתירגם לעברית והדפיסם בספר, 'המנהלי', ספר לימוד עברית לאנגלים, שהופיע בשנת 1839.
7.

התעניינו ולא ידעו ולא הבינו אותה⁸, ויחיד שהיה לו עניין מיוחד בעברית רבנית רכש אותה מחוץ לאוניברסיטה. להורוויץ היתה שיטה אחרת בזה; לשיטתו כל הלומד עברית, אפילו המעוניין רק בעברית מקראית, חייב ללמוד גם עברית רבנית, שכן מלבד שמצויים בה כמה פירושים חשובים לכתבי הקודש, הרי היא גם סיוע להבנת הלשון העברית המקראית, והיה משדל ומשכנע תמיד את תלמידיו ללמוד גם עברית רבנית⁹. והיה רגיל לומר, אשר כל האומר אין לי אלא עברית מקראית אפילו עברית מקראית אין לוי¹⁰ וידיעת התלמוד שימשה לו מקור הכנסה נוסף על ידי הוראת עברית רבנית, ולזה הוא מתכוון בדבריו: „ספרי הנביאים וחכמי התלמוד המה לי למחיה פה“.

יש לשער, שהיתה לו הכנסה גם מתרגום ספר המדע להרמב"ם, שכן יחד עם התרגום הדפיס גם את המקור העברי והוסיף גלוסאר למלות התלמודיות שהשתמש בהם הרמב"ם ולוח ראשיתיות, ולכן שימש התרגום כספר עזר לתלמידים שלמדו עברית רבנית.

ואשר לתרגום ספר המדע להרמב"ם שד"ר מאהלר רואה בזה „רבנות פאראדוכסאלית“ ומעין חזרה בתשובה, הרי באמת לא היתה כאן יזמתו של הורוויץ, אלא יזמתם של ששה מחברי האוניברסיטה, שסמוך לכניסתו לאוניברסיטה פנו אליו בנידון זה¹¹. ביניהם היו, לפחות, שני כומרים, שאחד מהם התחיל בעצמו לתרגם את ספר המדע, אלא שלא היה זמנו פנוי להמשיך. ואלה עזרו הרבה להורוויץ בתרגומו.

8. גם את הכתב הקורסיבי שהיהודים משתמשים בו לא ידעו והיו כותבים עברית בכתב המרובע של המקרא. הורוויץ מספר מעשה מברח בנידון זה: המשטרה בלונדון עצרה פעם יהודי פולני אחד. בין הניירות שמצאו אצלו היה אחד כתוב בשפה משונה, והחליטה — בצדק — שהיא עברית ושלחה את הנייר לד"ר לי, פרופיסור לעברית בקמבריג', בכדי לתרגמו. הלה הביט על הנייר וראה שהוא כתוב בכתב משונה שאינו יכול לקרוא והחליט שהוא פולנית ושלחו להורוויץ, שידע פולנית, בבקשה לתרגמו. באמת היתה זו עברית אלא כתובה בכתב קורסיבי שהפרופיסור לעברית לא ידע אמילו ממצ'אותו.

9. "He was always anxious that his pupils should study Rabbinical Hebrew not merely because there were a great many very valuable commentaries written in this dialect, but also because he considered it of some service in the interpretation of Biblical Hebrew. (Bernard Herman, *The Book of Job*, London, 1864, p. xcvi.)

10. "No one, who is unable to read Rabbinical Hebrew, can be regarded as an accomplished Hebrew Scholar. (Ibid.)

11. "In 1830 he established himself in Cambridge, where he soon afterwards was unanimously selected by the senate Hebrew teacher in the University with an annual stipend*, an office which he still holds. After establishing himself in Cambridge he was engaged by six distinguished members of the University to expound to them the *Yad Hachazakah* of Maimonides and this gave rise to 'the Creed and Ethics of the Jews' exhibited in the selection from the *Yad Hachazakah*, which he published in 1832. (Ibid. p. XCII-III.)

עברו על כתב היד, יעצו, העירו ותיקנו. ואם פרופיסורים נוצרים וכומרים התענינו בתרגום זה כלום אפשר היה שהורוויץ לא יתענין? היכן כאן, איפוא, ה"רבותא הפאראדוכסאלית" של מאהלר?

מענין שעתון אנגלי אחד (The Gentleman's Magazine) ברצנזיה שפירסם בשעתו על התרגום, כתב שתרגום זה יביא תועלת... למיסיונרים, שכן המיסיונרים הפעילים בין יהודים לפתותם להמיר את דתם ואין להם שום מושג מה טיבה של דת היהודים וחסרונותיה, משולים לרופא הרוצה לרפא חולים מבלי לדעת מראש מהות מחלתם. נדמה לי שברשימת החתומים על התרגום אין אף יהודי אחד, אבל יש מספר גדול של כומרים ומלומדים נוצרים.

מכיוון שהתרגום לא נועד ליהודים אלא לנוצרים וביזמתם של נוצרים יצא, הרי אין מכאן שום ראיה לדברי מאהלר.

אגב אורחא, יש לתקן את התאריכים המשובשים אצל מאהלר. מאהלר כותב שתאריך מכתבו הנ"ל של הורוויץ הוא מיום 11 ביולי, 1850. זהו תאריך שרירותי; אין במכתב זה שום תאריך, לא יום, לא חודש ולא שנה. אפשר רק להסיק את התאריך מזה שהוא כותב שעברו עשרים שנה מאז עזב את אומאן, ומכיוון שזה היה בשנת 1825 הרי תאריך המכתב הוא לערך 1846. את תאריך כניסתו לאוניברסיטה להוראה קובע מאהלר – 1837, וגם זה שיבוש; הוא נכנס לאוניברסיטה בשנת 1830 (ראה הערה 11).

גם ב"לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראַטור" ההולך ונדפס עכשיו בניו-יורק, הדברים על ה. ב. הורוויץ משובשים הם. תמיהני בכלל מה מקומו של ה. ב. הורוויץ בלקסיקון לספרות אידיש, הרי לא כתב שום דבר באידיש, ויש לשער שגם התבייש בה, שכן ברשימת הלשונות שידע, שרשם תלמידו בביאוגרפיה שלו, אין זכר לאידיש אלא לגרמנית, (לפי דברי תלמידו ראה את עצמו לגרמני) אמנם לא נתנו לו בלקסיקון ערך מיוחד ונראה שעמדה לו, "זכות אבות" וסמכוהו לערך אביו חייקל הורוויץ, בכל אופן, אם הכניסוהו ללקסיקון, רשאים אנו למצוא עליו דברים כהווייתם, אבל אנו מוצאים שם, שעל ידי תרגומו ליד החזקה נתפרסם שמו בין חכמי אנגליה ועל ידי זה נפתחו לפניו שערי האוניברסיטה. אילו היה הכותב טורח לקרוא את הביאוגרפיה שלו שהוא עצמו הכתיב לתלמידו² ותלמידו הדפיסה – עם הוספות

12. בשנת 1850 נסתמא, ומאז לא כתב אלא הכתיב. גם תרגומו ל"איוב" לא כתב אלא הכתיב.

והערות משלו – בשם: The Life of Dr. Bernard [חיי ד"ר ברנארד¹³]. בראש תרגומו של הורוויץ לספר „איוב“ (שהוציא לאור בשנת 1864), היה מוצא שם היפך הדברים, כלומר, שכניסתו לאוניברסיטה גרמה להופעת התרגום. את שנת מותו קובע הלקסיקון – 1861, ושם, באותה ביוגרפיה, הרי מפורש שמת ב־15 לנובמבר 1857. את העובדה שהיה מומר אין הכותב מזכיר כלל, כנראה אין לדבר זה חשיבות בעיניו.

שורת היושר מחייבת שהאחראים ללקסיקון והמטפלים בו חייבים לבדוק את החומר הישן, לזרות את הפסולת והמשובש ולהשאיר רק את הנכון והמדויק ויחד עם זה להוסיף חומר חדש – גם הוא, כמובן, נכון ומדויק – כראוי ללקסיקון הראוי לשמו, אבל הערכים שהופיעו עד כה מראים שלוקחים בלא בדיקה מכל הבא ביד ומכניסים את השיבושים הישנים ומוסיפים עליהם חדשים. הדבר מצער, שהרי לא בכל יום מחברים לקסיקון, ולקסיקון שקשה לסמוך עליו תועלתו מוטלת בספק.

יש להעיר עוד בנוגע למכתבו של הורוויץ המצוטט לעיל. הוא כותב שבא לאנגליה בהיותו בן ארבעים, אם כן היה זה ב־1825 (וכך מפורש בביוגרפיה הנ"ל שהכתיב לתלמידו) ולא ידע אף מלה אחת אנגלית, וכעבור שלוש שנים כבר מצאה ידו לתרגם את הספר הראשון של „יד החזקה“, שעל ידי כך נתפרסם בין החכמים ומאז היו משכימים לפתחו. הרי תרגומו הופיע ב־1832, ולכל המוקדם התחיל בו ב־1830 כנ"ל, ואם כן עברו לא שלוש שנים אלא שש שנים. איני חושד בו שרצה להתפאר בכשרונו בפני ידיו, ויש לשער, שטעות הדפוס כאן ובמקום שלוש שנים יש לגרוס שש שנים.

ולבסוף, כדי לשים קץ לערבוביה השוררת בין הכותבים על ה. ב. הורוויץ בנוגע לתאריכים, הריני נותן כאן את התאריכים המדויקים לפי הביוגרפיה הנ"ל:

תלמידו שהכתיב אליו כותב, שאילו לא נסתמא והיה קורא וכותב בעצמו ודאי שהתרגום היה יוצא משובח יותר.

13. את שם משפחתו – הורוויץ – החליף בברנארד, ואת שני השמות הירש בער – בהערמאן העדוויג. לפי דברי תלמידו ה' הערמאן שמו הנוצרי, ואשר להעדוויג, שהוא שם אשה, הסביר לו הורוויץ, שהוא לזכרון אחותו הבכירה שהיתה אהובה עליו ומתה ושמה היה העדוויג. מוכן מאליו ששמה לא היה העדוויג, שהוא שם נוצרי, ויהודי אומאן לא היו קורין לבנותיהם בשמות נוצריים, והיא בעצמה – לפי עדותו של יעקב אייכנבוים – היתה דוקא אשה יראת ה' ושמה היה הענדיל במכתבו להורוויץ מתלוצץ עליו אייכנבוים על הזכרון המשונה שעשה לאחותו, וכותב שמכיון שהיתה מתפללת בכל יום, ודאי שאחרי תפילת שמונה עשרה היתה אומרת ת הפסוק: הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, שהוא, כידוע, סגולה לאשה ששמה הענדיל שלא תשכח את שמה כשתבוא לעולם האמת, וכשהמלאך הדומה דפק על קברה ושאל לשמה, ודאי שהשיבה הענדיל ולא העדוויג, וכשמכריזים בריקע: העדוויג! היא ודאי לא תקום ולא תזוע...

1785 נולד באומאן; 1825 בא לאנגליה; 1830 נכנס להוראה באוניברסיטה בקמבריג; 1832 הופיע תרגומו לחלק מספר המדע; 1839 הופיע ספרו „המנהל“, ספר לימוד עברית לאנגלים; 1850 נסתמא; יוני 1857 סיים את תרגומו לספר איוב; באותו חודש או ביולי שאחריו הכתיב את תולדותיו לתלמידו; 15 בנובמבר 1857 מת פתאום מהתקפת הלב; 1864 הופיע (על ידי תלמידו) תרגומו לספר „איוב“.

הוספה

במכתבו הנ"ל של ה. ב. הורוויץ הוא מזכיר את גיסו לנדא. גיסו זה – משה לנדא – היה נכדו של הגאון ר' יחזקאל לנדא, מפראג, בעל „נודע ביהודה“ (ובנו של הרב ר' שמואל לנדא, בן בעל „נודע ביהודה“ וממלא מקומו בפראג), ובשאלות ותשובות „נודע ביהודה מהדורה תנינא“ יש אילו תשובות אליו מאת אביו הרב ר' שמואל וממנו לאביו (ראה מאמרי הנ"ל, ר' נחמן בראצלאווער און די אומאנער משכילים, הוספה ב'). הוא וגיסו הירש בער הורוויץ היו חתניו של עשיר מופלג באומאן ומראשוני המשכילים ברוסיה, וגם הוא – משה לנדא – נתמשכל שם באומאן. מתמיהה מאד העובדה שכותבי תולדות בעל „נודע ביהודה“ או תולדות משפחת לנדא אינם מזכירים אותו כל-עיקר. לא מצאתי את שמו גם ב„לוח היוחסין של משפחת לנדא“ שהדפיס ד"ר גלבר בספרו „ברודי“, וכן נפקד שמו בספר „ר' יחזקאל לנדא“ שהופיע זה מקרוב בסיוע מוסד הרב קוק. כיוון שנתמשכל והיה שרוי בחברת גיסו הירש בער ואבי גיסו חייקל הורוויץ, שנתפרסמו כאפיקורסים גדולים, אפשר שהתביישה בו משפחתו בפראג וגזרו עליו שתיקה, או כיוון שחתונתו היתה בעודנו צעיר (ראה מאמרי הנ"ל) והלך למרחקים, מפראג לאוקראינה, הנה לפי מצב התחבורה בימים ההם אין פלא שלא זכרו אותו במולדתו, ורק ברוסיה, בה בילה את רוב שנותיו, זכרוהו. מצאתי את שמו ב„הבקר אור“ של גוטלובר משנת תרל"ח, ומאמר ארוך על אודותו בשם „תולדות ר' משה לנדא“ נדפס ב„המליץ“ 1862. באותו מאמר יש תיאור מעניין של חתונתו באומאן, שם גם מכתב משה לנדא אל כותב המאמר על דבר מקור השם סג"ל, שנהגו הלויים להוסיף לחתימתם. המאמר לא נגמר, הוא מסתיים ב„המשך יבא“, וההמשך לא בא.

הסופר איש נעמי, שנתגדל באומאן, מספר, שכשהמלמד שלו למד עמו פרקי אבות והגיעו למאמר: ודע מה שתשיב לאפיקורוס, סיפר המלמד על משה לנדא זה שסר מדרך אבותיו והלך בדרך רשעים. (ראה „רשמות“ כרך א.).

לביבליוגרפיה של א. מ. דיק

להלן ניתנות כמה הערות והשלמות לביבליוגרפיות של כתבי אייזיק מאיר דיק, שהופיעו בשנים האחרונות (א. יערי: ספרי אייזיק מאיר דיק שבירושלים, "קריית ספר" ל"ב, ע' 76-92, 211-229; י. ריבקינד: א. מ. דיקס ביבליאוגרפיה רשימות, "יוואבלעטער" ל"ו, ע' 191-230; ש. ניגער: "הערות און הוספות" וכו' [למאמרו של ריבקינד], שם, ע' 230-240).

[1] **אור עולם עם דרכי עולם**, נעתק [לאידיש] ונאסף ע"י ר' ישראל מק"ק מינסק. ווילנא 1865. יערי (מס' 156) משער שר' ישראל ממינסק הוא פסידוננים של דיק. יש להעיר כי זלמן רייזין משער שר' ישראל ממינסק זה הוא הסופר הידוע ישראל מאיר וואהלמאן ממינסק.

בנוגע למקור העברי של שני ספרים אלו, ס' "אור עולם", הוא קטע מספר "ראשית חכמה" לר' אליהו די וידאש ומכיל מאמרי חז"ל, בעשרים פרקים, המתחילים במלים "גדול" או "גדולה", כמו "גדול השלום", "גדולה צדקה" וכו'. כאן נוספה רק הערה אחת, בפרק רביעי, שאינה בספר "ראשית חכמה", והיא נדפסה כבר בספר "מכתב אליהו", זיטאמיר תרי"ז, שגם בו נדפס ספר "אור עולם" זה. יש לבדוק איפוא את כל הספרים שנדפס בהם ספר "אור עולם" זה, כדי למצוא מתי וע"י מי נוספה הערה זו.

אשר לספר "דרכי עולם", הנה המקור העברי בלא התרגום נדפס כבר בשתי מהדורות: הראשונה בשנת תרי"ח והשניה בווארשה תר"ך (עיין: ש. ווינער, קהלת משה" מס' 2511), שתיהן בהעלמת שם המחבר, אלא שהרב מאיר אויערבאך אבד"ק קאליש בהסכמתו משנת תרי"ז מכנה את המחבר "ידידי הרב המאה"ג" ואם כן ודאי איננו לא דיק ולא וואהלמאן. לדעתי (ואין זו אלא השערה) הרי המחבר הוא מחבר הספרים: דברי תורה, ספר החיים, צדה לדרך, קדושת הארץ, רוממות ישראל חלק ראשון ואהבת ישראל חלק שני², רוממות נשמת ישראל³.

(1) אין להחליף "אור עולם" זה בספר אחר גם הוא בשם "אור עולם", גם הוא קטע מספר "ראשית חכמה", גם הוא עם תרגום אידיש, אלא שמכיל עשרים פרקים מאמרי חז"ל המתחילים בתיבת "לעולם".
 (2) בשנת תרל"ג הדפיסו המחבר עוד הפעם בירושלים, לא כחלק שני לספר "רוממות ישראל" אלא כספר בפני עצמו, מקוצר ומסודר בסדר אחר לגמרי ובתבנית של כיס.
 (3) ספר זה וספר "רוממות ישראל" הם שני ספרים שונים ובטעות רשמו פרידברג כמהדורות שונות של ספר אחד.

כולם נדפסו בהעלמת שם המחבר, ויש בספר „דרכי עולם” סימנים חיצוניים דומים לספרים אלו. כפי שבררתי הרי שמו ר' משה ווארטמאן מעיר קאזיניץ שבפולין. היה מקושר להרבי חיים מאיר יחיאל ממאגליניצא. לעת זקנתו, לערך בשנת תר"ך, עלה לארץ ישראל, התישב בירושלים וקנה בית בחברון וצוה שלא ימכר לעולם אלא ידורו בו עניים חנם. נפטר בשנת תרל"ד.⁴

יש להוסיף עוד שספר „דרכי עולם” עם התרגום שנספח לספר „אור עולם” אינו שלם. הספר מסודר בי"ב שבילין ובמהדורה זו נדפסו רק שביל אי-ג; סיום הספר, שביל די-ב, נדפס לאחר זמן כספר בפני עצמו, אבל רק השער בעברית; הספר גופו נדפס רק בתרגום בלי המקור העברי ובהשמטת שם המחבר ר' ישראל ממינסק. וזה נוסח השער:

ספר דרכי עולם והוא אוצר חיים, כולל מאמרים מפוזרים מאת ספר הקדוש מעביי [מעבר יבק] הגדול, ולקטתי אותם אחת לאחת, וקצת מאמרי חז"ל מש"ס בבלי המדברים מענינים כאלה, ומשאר ספרים יקרים, כדי שימצא כל מבוקשו בסדר נכון, כי הם דברים המתקבלים לנפש האדם בעודו בגבורתו... ויתר תוכן וכוונת מהות מחברת הזאת יבואר בהקדמה ויילנא. דפוס של ר' אברהם יצחק דווארעץ, תרכ"ז. 1866. 68 דף.

[1א] די אונגליקלעכע כלה. ראה להלן מס' 30.

[2] די אורחים אין דוראצעסאק. (יערי מס' 5). בשנת 1922 נדפס בווארשא ספור בשם: „דער חזן און דער בעל שם” פון שמ. לעווין, ואינו אלא פלאגיאט מקוצר מספור זה של דיק.

[3] אסתר. ווארשא תרל"ב. ש. ניגער (ייוואבלעטער 36 עמ. 233) מיחס סיפור זה לא. מ. דיק. וזה נוסר השער:

4) לא היה מול למחבר זה שהדפיס כמה ספרים ובכמה מהדורות ובנוגע לשמו שררר ערבוביא. שפרידברג רושם את כל ספריו על שם ר' משה נוסבוים, טעות זו באה לו מטעות שניה שהוא מיחס לו גם את הספרים, שערי ירושלים, ומשלי יעקבי ועל שער הספר, משלי יעקבי כחוב שם המחבר ר' משה נוסבוים בעל המחבר, שערי ירושלים. באמת ר' משה נוסבוים זה חבר רק את שני הספרים הללו. בקטלוגים של שמואל וועלטסמאן כקאליש רשומים כל הספרים הללו על שם ר' משה רישר. בספר, חלקת מחוקק, ירושלים תרס"ב, הוא מכונה ר' משה קאניצער. בשער הספר. רוממות נשמת ישראל, ווארשא תרל"ד, בחלק הרוסי נאמר: M. Mobecca [כלומר: חבורו של מ. מות]; ודאי ששום יהודי לא יכנה עצמו בשם מות... בחלק הפולני של שער הספר, צדה לדרר, ווארשא תרי"ח, כתוב M. Wortnamm. מרת שושנה הלוי ברשימתה. הדפוס הראשון בירושלים (תדפיס מ.ב.מישורי ג, ירושלים, תשא), מס' 87 רושמת את שם המחבר (ע"פ טויבר בכרטיסיה של בית הספרים הלאומי) ר' משה חיים ווארטמאן וכתבת שפרידברג רושם: ר' משה נוסבוים ואינה מכרעת ביניהם. 5) ההקדמה לא נדפסה.

אסתר

דיא מאַכטער פון דעם גרויסען גאון ר'
שבתאי כהן ז"ל וואס הייסט דער ש"ך:

איינע ווארע געשיכטע וואס עס האט פאסירט
אין ווילנא אין דיא צייטן פון גזרת ת"ח.

ווארשא

ברוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י.

שנת תרל"ב נס"ך

ЭСТЕРЪ

Повѣсть, переводъ съ еврейскаго
сочиненіе И. Концлевича.

ВАРШАВА

въ Типографіи И. Гольдмана, ул. Мурановская 24.

1872.

אסתר דיא טאכטער פון דעם גרויסן גאון ר' **שבתאי כהן ז"ל** וואס הייסט דער **ש"ך**. איינע וואהרע געשיכטע וואס האט פאסירט אין ווילנא אין דיא צייטן פון **גזרת ת"ח**. ווילנא, בדפוס ר' יצחק גאלדמאן, תרל"ב, 36 עמ. בחלק הרוסי של השער שם המחבר הוא י. קאפעליאוויטש, שהוא לפי ש. ניגער אחד הפסידווימיים של דיק. בסיום הסיפור נדפס שאפשר לקנותו אצל יצחק קאפעלאוויטץ מחזיק סקלאד גדול של ספרים בק"ק דינאבורג.

המקור לסיפור זה הוא, אחד מסיפוריו בגרמנית של ד"ר מאיר ליהמן. יש להעיר שקיים תרגום אחר של סיפור זה, שקדם לזה של דיק. והרי השער:

איינע שעהנע געשיכטע פון הרב הגאון **הש"ך** (זלה"ה) אונד זיינע טאכטער, וואס האט זיך פאסירט אין דיא גזירות פון שנת ת"ח לפ"ק. אויך איינע שעהנע געשיכטע פון איינעם **פולישען קעניג** וועלכער איינע גרויסע גזירה אויף יודען געגעבן האט, אונד וויא השי"ת זיינעם פאלק געהאלפן דורך איינען פון דיא **ל"ו צדיקים** (די מעשה איזט פערשריבען אין איין חברא-בוך אין קראקא). פערלאג פאן ר' יוסף שלעזינגער'ס בוכהאנדלונג אין וויען. (בדפוס יורשי זיעבערס, פרעסבורג, 1863. [1]. 8 דף. 16°.

בעברית, בשם „חתן המלך“ מצוי סיפור זה בכמה מהדורות.

[4] **אשת חיל** ... פון אפ"ס. ריבקינד (רשימה שניה הערה 17) מיחסו בטעות לדיק, עפ"י מסקנתו שאפ"ס הוא פסידוונים של דיק. הנכון הוא שאפ"ס הוא סובאצקי, כאמור בחלק הרוסי של השער. ראה מה שאכתוב להלן מסי' 28.

[5] **בית אברהם**. מר יערי (מסי' 23) כותב: „מהספר הזה יש בבית הספרים גם תרגום אחר מאת ר' יצחק האמבורגער. ריבקינד אינו מזכיר תרגום זה“. אך ריבקינד מזכירו במפורש, (בפסקה השניה של הערתו לרשימה א', מסי' 78, ע' 221), והוא מזכיר עוד תרגום שלישי. יש גם תרגום רביעי לספר זה שקדם עוד לתרגומו של דיק. נעשה כנראה על ידי יהודי הונגארי ונדפס בפרעסבורג בשנת תרכ"ב. ומכיון שלא נרשם עדיין וחסר גם ברשימת „הדפוס העברי בפרסבורג“ ב„קריית ספר“ כרך ל"א, עמ' 233-251, הנני רושמו בה:

ספר בית אברהם. דס הייליגע ספר האט הרב הגאון החסיד הצדיק המחבר ספר **חיי אדם** אן גיזאגט זיינע קינד פו זיין טויט וויא אזוי זיאי אלן זיך נוהג זיין אויף דר וועלט בקדושה וטהרה. אויך יעדער מענש ווי

אזו ער זאל קענען זוכה זיין לחיי עולם הבא. יעדער ווס ווערט מקיים זיין ווס אין דעם ספר שטייט, איז צו עולם הבא בערייט. זיין שכר איז אן איין סוף און אן אשיעור. זיין וואונג איז מיט די הייליגע מלאכים שרפים חיות ואופני הקודש: נעתק מלשון הקודש על דייטש על הוצאות הרבני הנגיד מו"ה אברהם קליין מכפר קיש אירעטוש הסמוך לאראד. שנת תבר"ך לפ"ק.

BETH ABRAHAM. Wien 1862. Verlag und Eigentum v. Jos. Schlesinger's Buchhandlung. Druck von Heinruch Sieber — Presburg 1862. 8°. דף 28 [1]. אומ"ר מנוקדות [1].

[6] דער **ברטנורה**. (יערי, מס' 28). מהדורה נוספת, ווילנא תרסה, בספריית ה"יווא"א.⁶

[7] **דיא גיהיימניס פין ענגלאנד** אדער **מלכה אונד הדסה**. ראמאן אין צווייא טהייל. דאס איז איינע וואהרע גישוכטע וויא דער פרינץ ריכארד האט זיך פאר ליבט אין איין יודיש מעדכען וואס וואר דיא טאכטער פון דעם מייסטער יאסען וואס וואר איין גרויסער שאצמייסטער בייא היינריך דעם צווייטן, קעניג פון ענגלאנד. אין די צייטן פון גזרת תתנ"ו. אויך איז דא אין אנפאנג איין הערליכע הקדמה וואס בעלעבט דיזע ערצהלונג וויא דעם קערפער דיא נשמה. MAASE. Druck u. Verlag v. B. L. Necheles. Lemberg 1885. 80 עמ'. פלאגיאט ספרו של דיק, מלכה והדסה" (יערי, מס' 76), אלא שהחליפו את הכתיב הווילנאי בכתיב הגאליצאי המיוחד לדפוס לבוב. ובסוף הספר הוסיפו: „נאכדרוק פארבאטען“.

[8] דער **גליקלעכער חתימה שטעכער** אדער דאס פארברענטע קינד. לעמבערג, יעקב עהרענפרייז אייגענטהום דרוק אונד פערלאג, 1882.

פלאגיאט מסיפור „די טויט שרעקעניש בייא דער ערשטען סדר“ דלהלן מס' 19.

[9] **געשיכטע פון ר' מנחם שווארץ וואלדער**. דא ווערט דערציילט איין וואנדערלוכע געשיכטע פון איין געוויסן מנחם וועלכער עס אזו געווען איין מענשון פריינד און וויא ער האט נושא חן גווען בעיני הממשלה. לעמבערג (בדפוס או. וו. [אורי וואלף] סאלאט) 1884, [14] עמ.

(6) על סיפור זה, וכן על הסיפורים מס' 37, 57, 126, 132 ברשימת יערי, כותב מר יערי: „שכל האוספים שבאמריקה אין אף טופס אחד מהם בשום מהדורה. כונתו ודאי רצויה, שנתכוון לספר בשבחה של ירושלים, אבל מעשיו אינם רצוים, שכן ש. ניגר, ברשימתו הצמודה לרשימת ריבקינד, רושם מספרים אלו מאוסף דיק שלו (שרכשה הייווא) וממה נפשך, אם לא קרא את רשימת ניגר עליו היה לקרוא אותה, שהרי היא צמודה לרשימת ריבקינד ואם קרא אותה כיצד כתב מה שכתב!“

פלאגיאט ובכתיב הלבובי הידוע.

[10] דער גרויסער רויבער אלי מיט זעכס פינגער. דאס איז איינע שרעקליכע געשיכטע וואס האט זיך גיטראפען אין מאראקא. עס איז זאלכעס נאך ניט געהערט געווארען אין אונזערע צייטן אונד אין אונזערע לענדער. זיא איז וואהר אונד ריכטיג. ווארשא (בדפוס נ. ד. זיסבערג) 1875. [2]. 34 עמ. הובא לבית הדפוס ע"י פייבל מונק מחזיק סקלאד ספרים בווארשא. רשיון הצנזורה ניתן בקיוב ביום 17 אקטיאבר 1875.

יש להעיר שסיפור זה אינו אלא עיבוד מקוצר מסיפור, איין רויבער געשיכטע" (ריבקינד, רשימה ב' מס' 1).

[11] דער גרויסער רויבער אלי מיט זעקס פינגער ... ווארשא חש"ד. הוצאת מארגענשטערן, שכדרכו חלקו לשתי חוברות, ואת החוברת השנית קרא בשם: „דער גזלן אין וואלד“.

[12] גרונעלע די רעבעצין ... פון אפ"ס. ריבקינד שהחליט (רשימה ב' מס' 17) שאפ"ס הוא פסידונים של דיק מיתס סיפור זה לדיק. ראה להלן מס' 28 שאפ"ס אינו דיק אלא כאמור בחלק הרוסי של השער – סובאצקי.

[13] דער דונער און דער בליץ פון י"ד. יערי (מס' 46) חושב בטעות אשר י"ד הוא יצחק דיק. אין י"ד אלא יעקב דינענסאהן, הסופר היידי הידוע.

[14] הלכות דרך ארץ. ווארשא, 1856. יערי (מס' 46) כותב: „לא נודע שום טופס אחר של ספר זה“. זה מנין לז, נודע ונודע! וישנו בספרית ליובאוויטש אלא שאינו של דיק כלל. יערי, כנראה, לא עיין בגוף הספר ושמו בלבד הספיק לו לזהותו כשל דיק. המעיין בגוף הספר רואה שאין לו שום שייכות לספרו של דיק (יערי מס' 47). המקור העברי של ספר זה הוא ספר „אור הישר“ של ר' מאיר פאפרש ומכיל הנהגות בצורת מימרות קצרות, ומי שהוא אלמוני תרגמו ליידיש. מהדורת ווארשא 1856 אינה הראשונה של ספר זה וגם אינה שלמה. קדמו לה מהדורות שלמות ובהן ק"כ מימרות, ואילו הוצאת ווארשא 1856 מכילה רק פ"ד מימרות; את השאר – ל"ו מימרות – השמיטה הצנזורה של

7) השמיטו את המימרות ביחס לאוה"ע, בעניני אישות ובענינים שבעיני הצנזור המשכיל או המומר נראו כאמונות תפלות.

טוגענהאלד או טשערסקער*. בספרית ליובאוויטש נמצאות שתי מהדורות שלמות דלהלן:

א) ספר הלכות דרך ארץ, אשר חבר הגאון הקדוש מהורר מאיר פאפרש בעל המחבר סידור אור הישר זלה"ה, ובעבור רוב תועלתו הדפיסו אותו בקצת סידורים והוא מעט כמות ורב האיכות ומורה דרך הישרה לכל איש ואיש אשר ינהיג במנהגיו הטובים ואז טוב יהיה לו בזה ובבא. ווייל מיר האבין זוכה גיווען צו זעהן דאש הייליגי ספר הלכות דרך ארץ וואש דרונו איז פר האנדן זייער פיל דינים וואש דער מענטש בדארף זאל זיך נוהג זיין אין זיאי אונ זייער פיל דינים וואש דער מענטש בדארף זיך נוהג זיין אין זיאי אונ די אלי הנהגות זענין אלץ גרינג מקיים צו זיין דרום האבין מיר עש מעתיק גיווען אויף עברי טייטש כדי דער פראסטער עולם זאלין אויך וויסין די אלי גוטה זאכין וואש זענין טייריר פון גום גאלד אונ דער זכות פון רבים זאל אונז בייא שטיין: מיר זאלין זוכה זיין מיט דעם גואל צדק קיין ירושלים צו גיין. אמן. חמו"ד [יוזעפאף]. [תר"ו ?]. 16 דף. אומ"ר.

ב) ספר הנהגות אדם מאת הגאון רבי דוד אופנהיים עם ספר הלכות דרך ארץ אשר חבר הגאון הגדול איש אלקים קדוש מוהרר מאיר פאפרש וכו' כנוסח הנ"ל. חמוש"ד [לבוב ?] [16] דף. אומ"ר ומנוקדות. בעמוד אחרון של ספר זה נדפסה תפלה מענינת [ביידיש] לילד קודם הלימוד. הכניסה הרב אסף בספרו, מקורות לתולדות החנוך בישראל". גם שתי הוצאות אלו אינן שלמות לגמרי; בהוצאת יוזעפאף חסרות י"ב מימרות ובשניה – ח'.

ג) מהדורה אחרת. חמוש"ד [רוסיא מלפני גזירת תקצ"ז ?] 16 דף.
 ד) מהדורה אחרת בהשמטת המקור העברי ובשינוי שם:
 ספר מדות טובות אשר חבר... ר' מאיר פאפרש... דאס איז די הייליגע מדות ווס יעדער מענטש בעדארף מקיים צו זיין, ווייל מיר וכו' כנ"ל. חמוש"ד [לבוב]. [9] דף.
 מסגרת השער היא זו המצויה בספרי דפוס קוגעל, לעווין עט קא. בלבוב.

[15] הלכות דרך ארץ של דיק (יערי מס' 47). גם חלקו העברי הוא של דיק ויש לצרפו לרשימת חבריו העבריים.

[16] חובת נשים. ווארשא תרכ"ג. יערי (מס' 52) כותב: „ההקדמה נשמטה". בטופס ליובאוויטש לא נשמטה.

(8) רשיון הצנזורה על הוצאת ווארשא 1856, מיום 3/15 אפריל 1856, נדפס כרגיל מעבר לשער, בחתימתו של טוגענדהאלד. על רשיון זה הדביקו פיסת-נייר שעליה נדפס רשיון חדש, מיום 15/27 אויגוסט שנה היא, בחתימתו של טשערסקער (יהודי מומר וחבר הצנזורה העברית). אין ברור לי טעמו של דבר מדוע נפסל הרשיון של טוגענדהאלד. אולי זה קשור באיזה מדה ביחסים שהיו ביניהם. טשערסקער — פטריוט פולני נלהב — היה חותר תחת טוגענדהאלד, שהיה פטריוט רוסי, ומשתדל להבאישו בעיני הממונים עליו (עיי' מאמרו של ד. יונירבי: ה.מלך אביז' וניקולאי הראשון מרוסיא. העולם, שנה כיה גליון מר"מז).

[17] **חובת נשים** ... ברוקלין חש"ד [תשט"ו או תשט"ז]. על השער: על ידי שלמה יוסף בר' משה מייזליץ מאסטר אב-מאז. כעת בברוקלין. זהו דפוס צילום ממהדורת ווארשא, תרל"ג (יערי מס' 53) והמהדיר צירף לו ששה דפים מספר „קיצור שלחן ערוך“ ביידיש, צילום מדפוס לבוב. מהדורה זו נפוצה הרבה בין פליטי הונגריא בויליאמסבורג שבברוקלין, שאינם יודעים מי הוא המחבר.

יש להעיר שבספר „חובת נשים“, וכן בספר „דיני חלה“ נדחק דיק לתחום שאינו שלו – מקצוע הלכה – ונכשל. בקובץ רבני בשם „יגדיל תורה“ (קונטרס י', אודיסה, תרמ"ה) קורא תגר הרב אלי' דוד ראבינאוויץ-תאומים על ספר „חובת נשים“ וכותב: „... גם נדפס זה שנים רבות ס' חובת נשים וכן [תוב] שם הרבה דברים שלא כהוגן“ והוא מביא דוגמא אחת ומסיים: „וכבר קדמני אחד מגדולי הדור שי' והדפיס לתקן טעות זה“.

כדוגמת מליצת חז"ל אפשר להמליץ על דיק: מה לך אצל הלכה, כלך אצל סיפורי מעשיות!

[18] **חכמת היד**. (יערי, מס' 61). מהדורה נוספת: ווארשא תרמ"ב, דפוס נתן שריפטגיססער, 14 דף.

[19] **די טויט שרעקעניס ביא דעם ערשטן סדר**, חמוש"ד. (יערי, עמ' 80). את דברי ריבקינד (רשימה א' מס' 72) שברור לו שהוא דפוס קעניגסבערג, מפריך מר יערי, שכן בהקדמתו לספרו „סיפורי ארץ הקדושה“ שנדפס בשנת תרכ"ד (יערי, מס' 88) מתאונן דיק על מדפיסי לבוב שהדפיסו את הסיפור „דיא טויט שרעקעניס“ בלי רשותו, ואם כן – כותב יערי – נדפס ספר זה בלבוב קודם שנת תרכ"ד ע"פ המהדורה הראשונה שנדפסה בווארשא או בוילנא. אולם מדפיסי לבוב יכלו להדפיס בלא רשותו קודם שנת תרכ"ד, אפילו אם הספר נדפס בקעניגסבערג ולא בווארשא או בוילנא. הספר נמצא בספריית ליובאוויטש והוא ללא ספק דפוס קעניגסבערג או יאהאניסבורג.

[20] **דער לעבעדיגער מת** פון יפ"ה אר"ז ובחלק הרוסי של השער נקרא המתרגם: י. מ. וואהלמאן. יערי (מס' 70) כותב אשר שם אייזיק מאיר מרומז גם בפסידונים וגם בחלק הרוסי. כיצד מרומז ב„יפ"ה

(9) חותנו של הרב קוק, היה רב בפוניוועזש שבליסא. עלה אח"כ לירושלים ת"ז ונתפרסם בשם „האדרת" רית של שמו. נפטר שם בשנת תרס"ה.

אר"ז" שם אייזיק מאיר, זה סודו של מר יערי, לדידי ברור שאין ספר זה של דיק. י. מ. וואהלמאן אינו שם בדוי אלא שמו של הסופר בזמנו ישראל מאיר וואהלמאן ממינסק שהיה בעצמו מחבר ספרים ומתרגם מעברית לאידיש וגם כותב בעתונים, ואין מתקבל על הדעת שדיק היה משתמש בשם מחבר מפורסם חי, והלה בודאי שהיה מוחה נגד זה, ובלי ספק שי. מ. וואהלמאן הוא הוא המחבר.

[21] **מלאכת מחשבת**. (יערי, מס' 75). עיין מה שכתבתי ב„ויוואבלעטער“ כרך 21, ע' 355-356.

[22] **מסלת ישרים**. יערי (מס' 79) כותב: „במהדורת לעווין-אפשטיין, ווארשא תרס"ב שונה התרגום ואינו משל דיק“. בספר „כתבי ר' משה חיים לוצאטו“ (מס' 192) כתוב על תרגום זה שהוא זה של מהדורת ווארשא תרט"ו, ואם כן הרי הוא של דיק (ר' יערי מס' 77, הערה, ריבקינד 205, הערה 33). אין בידי לפי שעה להשוות כדי לברר עם מי הצדק.

[23] **סיפורי ארץ הקדושה**. ווילנא תרכ"ד, 1863. יערי (מס' 88) וריבקינד (רשימה א' מס' 42) רושמים מהדורה זו וכותבים: „ניגער טעה ורשם: 1862“. אולם מהדורת 1862 קיימת. והרי שערה:

סיפורי ארץ הקדושה, דאש הייסט ערצייהלונג פון דער הייליגע לאנד א"י. אונ דאש זיינען נסים אונ נפלאות וואש האבין זיך גיטראפן אין ארץ ישראל וואש זיינען נאך דארטין באוואוסט אונ באקאנט ביז היינטיגען טאג, איך האב עש צו זאמען גיקליכען [1] פון ספרים יקרים ונאמנים. וואש זייערע מחברים האבין אליין מיט זייערע אויגין גיזעהען ווי דיא וואונדער זיינען דארטין גישעהען. ווילנא, בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם, שנת תרכ"ג לפ"ק, 1862. 76 עמ'. רשיון הצנזורה מיום 29 מערץ 1862 וחתום: הצנזור א. מוחין. (2 טופסים בספרית הייו"א).

במהדורת 1862 זו יש רק הקדמה קצרה בעברית ואין בה ההתאוננות על מדפיסי לבוב"י. במהדורה השניה הוסיף דיק הקדמה ארוכה באידיש בראש הספר, ובסופו – תרגום אידיש של אגרת הגר"א לב"ב, ו„עטוואס פון די רייזע וואש האט גימאכט הצדיק ר' גרשון קיין ארץ ישראל בשנת שפ"ד“. ועיין להלן ערך 27.

[24] **סיפורי ארץ הקדושה**. דאס הייסט ערצייהלונג פון דער הייליגע

10) יש לציין שגם בטופס הסמינר של המהדורה השניה חסרה ההתאוננות על מדפיסי לבוב. כנראה זה כנס רק במקצת הטופסים.

לאנד א"י... כמו במס' הקודם. באמשטרדם [לבוב] חש"ד. [22] דף. ההקדמה נשמטה. פלאגיאט. הכתיב הלבובי הידוע.

[25] ספורי ירושלים או קורות ירושלים. ווילנא, י. פונק, תרס"ד. (יערי, מס' 116). אין ספר זה של דיק כלל. כנראה זיהה אותו מר יערי רק על פי שמו בלבד ולא עיין בגוף הספר.

[25'] ספורי מוסר. ראה להלן מס' 32.

[26] עוזר צינקעס און די ציג. דאס איז איינע וואהרע געשיכטע פון א געוויסן מלמד וואס איז אקערשט ארויס אויף [צ"ל פון] קעסט וואס עס האט פאסירט מיט איהם און מיט א ציג. דער בייא איז נאך דא א שיינע דערציילונג פון צווייא ארעמע בחורים וואס עס האט פאסירט מיט א יאהר פערציג דא אין דער גרויסער שטאדט אילון, ביידע צום שפאט אונד צום נוצן, מאכין זיך לוסטיג איבער דיא דומהייט אונד איבער דיזע פאלשע נוצין. ווילנא (בדפוס פין וראזענקראנץ) תרכ"ט, 1868, עמ. 28. רשיון הצנזורה מיום 17 אקטיאבר 1868. מכיל גם סיפור שלישי בשם „דיא עשטעפעטע“ (שטעפעט).

בסיפור מבדת זה השתמש גם שלום-עליכם בסיפורו „דער פער-כשופטער שניידער“ אלא שהחליף את המלמד של דיק בחייט, דיק שהיתה לו כוונה דידקטית יי השתמש במלמד למטרתו; שלום-עליכם שנתכוון להומור בלבד, לא התאים המלמד למטרתו והחליפו בחייט. על השער כתב שלום-עליכם: „ארויס גענומען פון איין אלטן פנקס און בעפוצט“. פנקס ישן זה אינו, מן הסתם, אלא סיפורו זה של דיק.

השתמש בסיפור זה גם הסופר היידי הידוע שמ"ר [נחום מאיר שייקעוויטש] אלא שהחליף את המלמד והחייט בסתם בטלן שאשתו מושלת עליו, והרי נוסח השער שלו:

דיא פער-כשופטע ציג. אינטערעסאנטעס לעבענס בילד פאן שמעון חיים קריטישאוו (פסיכדונים של שמ"ר), ניו יארק חש"ד (בדפוס נ. מ. שייקעוויטש), 8 עמ'.

גם האנטי דתיים היהודים בברית המועצות השתמשו בסיפור זה והדפיסוהו בשם „א גילגל פון א ציג“, בין הסיפורים שבקובץ דלהלן:

שאלעם מירער: אנטיקלעריקאלע פאלקס-מייסעס (פאלקלארישע

פארנאטירונגען) מעלכע-פארלאג „דער עמעס“, מאסקווע, 1940, 116 עמ'. את המלמד, החייט והבטלן החליפו בחסידים: מעשה ברבי מליאדי שחלה והרופא יעץ לו לשתות חלב עז טרי. משלא מצאו לקנות עז חולבת בליאדי התנדבו שלשה חסידים ללכת לעיירה הסמוכה באייעו המפורסמת כמרובה בעזים. באו לעיירה ונכנסו לאכסניא. בעל האכסניא יעץ להם ללכת למשה החלבן בכפר סמוך שהוא חסיד נלהב ובודאי ימציא להם עז טובה. הלכו למשה החלבן ובשביל הרבי מכר להם את המשובחת שבעזיו. בדרכם חזרה עם העז סרו לאותה אכסניא. קשרו את העז בחצר ונכנסו לטעימה ולגימה קצת. עד שאכלו ושתו הספיק בעל האכסניא – שהיה מתנגד גדול ושונא את הרבי מליאדי – להחליף את העז בתיש, וכר וכר.

קשה להסכים להאמור על השער שנוסח זה הוא סיפור עממי. יותר נכון ליחס לנוסח זה מה שדיק כותב על נוסח שלו: „תכליתו ניכר מתוכו“...

יש להעיר עוד, שלסיפור זה, שהוא יהודי טיפופי, יש גם נוסח לא יהודי. לא בעיירה יהודית היה מעשה אלא בלונדון הבירה היה מעשה; לא על מלמד חייט בטלן וחסידים התבדחו לצים יהודים אלא על אירי תם התבדחו לצים אנגליים, לא בעז יהודית היה מעשה אלא בארנבת לא יהודית.

בנוסח לא יהודי זה השתמש הבלשן אלכסנדר הארקאווי בנויורק והדפיסו בספר לימוד לשון אנגלית שחיבר. והרי נוסח השער של ספר זה:

פראקטישע לעקציאנען אין ענגליש. א נייע מעטאדע צו לערנען אהן א לעהרער, פון אלכסנדר הארקאווי פארלאג פון „פארווערטס“. ניו יארק, 1921. 272 עמ.

זהו ספר מיוחד למהגרים דוברי יידיש ללמוד לשון אנגלית בלי עזרת מורה, בשיטת תרגום סיפורים קצרים ומשעשעים מאנגלית ליידיש. בין קרוב לחמשים סיפורים שהכניס בספר זה הכניס גם את סיפור זה, בנוסח הלא יהודי, באנגלית עם תרגום יידי בשם: „דער גילגול פון א האז“: מעשה בגינטלמן מסביבות לונדון ששכר שליח אירי להוליך ארנבת חיה מתנה לידידו בלונדון. הלה הכניס את הארנבת בשק והלך ובדרכו סר לבית מרזח ללגום קצת. לצים, שהיו באותה שעה באותו בית מרזח, התבדחו והחליפו את הארנבת בחתול. האירי, שלא הרגיש בדבר, הביא את השק למי שנשלח לו ואמר שידידו שלח לו מתנה ארנבת חיה. הלה פתח את השק וקפץ חתול. מכיון שהחליט

שהמשלח טעה שלח את האיירי חזרה עם החתול. בדרכו חזרה סר עוד הפעם לאותו בית מרזח ללגימה, אותם הלצים, שהיו עדיין שם, הוציאו את החתול והחזירו את הארנבת וכו' וכו'.

יש לתמוה קצת על מר הארקאווי, שהיה בלשן יידי, ואם את הנוסח היהודי של דיק אפשר שלא ידע, משום שהוא נדיר, הרי ודאי שידע את נוסח שלום-עליכם, ובלי ספק, שגם חלק גדול של המהגרים דוברי יידיש, שלהם נועד ספר הלימוד שלו, ידעו את שלום-עליכם, ואם כן מה ראה לבכר בספרו את הנוסח הלא יהודי על היהודי של שלום-עליכם? בתור השערה אפשר ללמד זכות עליו; בהקדמתו הוא כותב שאת הסיפורים באנגלית לקט מן המוכן מספרי לימוד אנגליים והדפיסם כמו שהם והוא רק תירגם אותם ליידיש (שני תרגומים, אחד מילולי ואחד חפשי) והוסיף קצת דברים השייכים ללימוד הלשון ודקדוקה. לפי זה הרי הסיפורים באנגלית נכתבו מלכתחילה לשם סיפורי לימוד. אילו היה משתמש בנוסח שלום-עליכם היה צורך להפך את הסדר ולתת את המקור ביידיש ואת התרגום באנגלית, והרי סיפורו של שלום עליכם הוא ספר קריאה לא ספר לימוד וכדי להכשירו לספר לימוד היה צורך לעבדו ולקצרו ואחר כך לתרגמו לאנגלית. חוץ מזה אפשר היה חייב לקבל רשות על זה מיורשי שלום-עליכם, ולכן העדיף את הנוסח הלא יהודי, שמצא מן המוכן בספר לימוד אנגלי, על הנוסח היהודי. דברים אלו אינם אלא השערה ואם שגיתי ה' יכפר בעדי.

[27] **עלים לתרופה** [אגרת הרמב"ן ואגרת הגר"א עם תרגום אידיש]. יערי (מס' 161/2) הכניס ספר זה בין המסופקים. לדידי אפשר להחליט בודאות שהוא של דיק, שכן בספרו „ספורי ארץ הקדושה“ מהדורה שניה (עיין לעיל מס' 23) הכניס דיק תרגום ל„אגרת הגר"א“, והוא הוא אותו התרגום שבספר „עלים לתרופה“. התרגום ל„אגרת הרמב"ן“ נכנס גם בכמה הוצאות של הספר „עץ חיים קצור של"ה“ (עיין רשימתי הביבליוגרפית של הוצאות ספר זה ב„ייוואבלעטער“ כרך 36, עמ' 318 [ונכנס בספרי היידי]).

התרגום ל„אגרת הגר"א“ בשינויים והערות מאת הר"ר בן-ציון אלפס נדפס בכמה מהדורות של הספר „אבן שלמה“ באידיש.

מצוי גם תרגום באידיש של יהודי רוסייה הקרפטית. בספרית ליובאוויטש יש הוצאות דלהלן:

1) ספר **אגרת הגר"א**. איין זעהר אינטערעסאנטער בריעף וואס

באשטייט פין זייער שיין מוסר וואס דער הייליגער ווילנער גאון זייע האט געשריבן פאר זיין בני בית ווען ער איז געפאהרען קיין ארץ ישראל. נדפס בשנת תרצ"ז לפ"ק, דפוס של מו"ה מאיר ליב הירש סאטורמארע. 16 עמ'. [רק התרגום בלא המקור].

(2) צוויי הייליגע אינטערעסאנטע בריעף פין רבינו הרמב"ן און פין ווילנער גאון וואס ער האט אהיים געשריבן פין דעם וועג וואס ער איז געפארן אף ארץ ישראל. עס איז נייטיג יעדער יוד זאל זיי אפט ליינען ער זאל זיך לערנען דינען דעם אייבערשטען. בית דפוס גרינפעלד. מיכאלאוויטש יע"א. חש"ד. [14] עמ'. [רק התרגום בלא המקור].

[28] די צווייטע חוה אדער שם טוב. איינע ווארע געשיכטע איבער איין נאמען געבען אונטער מאן אונד פרוי. וואש עש הט פאשירט אין יאהר 1817... פון איין פערפאסער אפ"ס. ווילנא (בדפוס דווארזשעץ) 1872. 32 עמ. בחלק הרוסי של השער שם המחבר הוא – סובאצקי. מעבר לשער: אזהרה לאחב"י לבל ירים איש את ידו להדפיס את הספר הזה בלי רשיון מהמחבר או מבאי כחו... אצ"ש מ"ס בוילנא.

ריבקינד (רשימה ב' מס' 17 בהערה) בא לידי מסקנא אשר אפ"ס הוא פסידונים של דיק, ולכן ספר זה, וכן „אשת חיל“ (לעיל מס' 4) ו„גרונעלע די רעבעצין“ (לעיל מס' 12) שלשתם הם של דיק, וטעות הוא בידו, שכן בהקדמתו של מר אפ"ס לסיפור זה הוא כותב שהוא מקוה שהקוראים יהנו ממנו ובאם לאו הוא מתנצל בזה שזהו סיפורו הראשון כמתחיל (איך בין נאך אלס איין יונגער הענדיל וועלכער פאנגט יעצט אן קרייען) ובסיום הוא מוסיף: „אדיע מיינע לעזער פון מיין צווייטען פערפאסונג ווערדען זיא פיל מעהר פערגעניגענד געניסען“.

ברור שדיק, בשנת 1872, לא היה יכול לכתוב דברים אלה.

[29] קורות ירושלים, ווילנא תרכ"ג. נדפס יחד עם „סיפורי ארץ הקדושה“, 1862 (ר' לעיל, ערך 23), ובהוספת לוח המפתחות ותיקוני כתיב, בשם: קורות ירושלים וסיפורי ארץ הקדושה, איין שיינע בעשרייבונג פון ירושלים, צפת, טבריא, חברון, שכם, כפר מירון, צידון, הר הלבנון, הר הכרמל, ים הגדול, ים כנרת, ים המלח, ירדן. טהייל ו-2. פערלאג אונד אייגענטהום פון מ. קאצענעלענבאגען בוילנא. ווילנא, בדפוס י. פיראזשניקאו, שנת תרס"א לפ"ק. 1901. [6], 4, 159; [2], 70 עמ'. נוסח השער של ח"ב שווה לנוסח השער של ערך 23. מהדורה נוספת עם אותה פגינציה: ווילנא, דפוס יצחק יהודה ליב לבית קאצינעלינבויען, תרע"ב, 1912.

[30] **שוד ורצח** אדער רויב אונד מארד... (מעשה נורא מקיסר מאראקא ומאכזריותו... וממצב היהודים בארץ הזאת... ומכרתיו להמו"ס קאצענאלענבאגען. לשונו של דיק ברשימה א' של ריבקינד מס' 109) **ווילנא**, 1880. דרוק און פארלאג קאצענעלענבויען.

בשנת תרנ"ג נדפס בוילנא סיפור בשם:

דיא **אונגליקלעכע כלה**. איין שיינע אינטערעסאנטע געשיכטע וועלכע האט פאסירט א יודישע פאמיליע אין לאנד מאראקא. איבער זעצט דורך שמ"ר. **ווילנא**, בדפוס אברהם צבי קאצינעלינבויען, תרנ"ג לפ"ק. 32 עמ. רשיון הצנזורת ניתן בקיוב ביום 16 יולי 1893.

סיפור זה של שמ"ר אינו אלא פלאגיאט מסיפור „שוד ורצח“ של דיק. עד שנת תרנ"ג היו רוב הפלאגיאטים משל דיק באים מגאליציא וכמובן בהעלמות שמות הפלאגיאטורים. משנפטר דיק (שבט תרנ"ג) נפתחה אפשרות לתעשית הפלאגיאטים בוילנא גופה וחצי שנה אחרי פטירתו הדפיס שמ"ר פלאגיאט זה בוילנא.

בסיפור זה אמנם תמוה הדבר. הרי, כאמור, מכר אותו דיק לקאצענעלינבויען וא"כ היה קנינו והיה רשאי להדפיסו בשמו המקורי „שוד ורצח“ ועל שמו של דיק אפילו בחייו ומכש"כ לאחר מותו, ומה ראה להדפיסו ע"ש שמ"ר בשינוי השם כפלאגיאט? אפשר לשער שתי השערות: א. שמ"ר בלבדו היה הפלאגיאטור, ומכיוון ששינה את שם הסיפור לא עלתה על דעתו של ק"ב שהוא הוא הסיפור שקנה מדי"ק. ב. באחרית ימיו של דיק היו סיפוריו של שמ"ר פופלאריים מאד והעיבו על סיפורי דיק ולכן עשה קנוניא עם שמ"ר (בכדי להשביח מקחו) להדפיסו על שמו, ולחוקרי דיק ושמ"ר פתרונים.

[31] די **שטאט הרס**. יערי (מס' 132) כותב, שהנוסח העברי של סיפור זה נתפרסם מכתב-יד „העבר“ תרע"ח. כבר כתבתי ב„יוואבלעטער“ 14 עמ. 171-172 שהנוסח העברי כבר נתפרסם ב„המליץ“ 1887

[32] איין שיינע אונד ווינדערליכע געשיכע פון איין גראף. לעמבערג 1887. זהו פלאגיאט מ„סיפורי מוסר“ (ריבקינד, רשימה ב' מס' 114) (רק הסיפור על ר' ישעיה זוכאוויצר).

[33] איין שיינע געשיכטע פון ר' יוסף מיניסטער פון שפאניען. וואס ער וואר איין מינסטער בייא דעם קעניג דון יואן בן מנואל פון שפאניען. **ווילנא** (בדפוס דווארזשעץ) תרל"א, 31 עמ.

בחלק הרוסי של השער כתוב שהמחבר הוא תושב ווילנא א. מ. דיק. מעבר לשער: אזהרה מן המביא לבית הדפוס לבלי להדפיס שנית... כי קניתי את הזכות לעולם. ק"ב.

[34] איין שיינע פרעגער תחנה. ווילנא, תרכ"ה. יערי (מס' 146) מיחס תחנה זו לדיק על סמך רשימה ב' של ריבקינד מס' 3. אבל הרי שם כתוב רק „אין שיינע תחנה“ ומנין לו שהכוונה ל„פרעגער תחנה“ דוקא, הרי כמה „שיינע תחנות“ איכא בשוקא. תחנה זו מצויה בהרבה מהדורות, חדשות גם ישנות, שקדמו הרבה לדיק והנוסח „אין נייאן וואר זיא אויש גיטראכט“ מצוי גם במהדורות ישנות, ושמה מעיד עליה שנתחברה בפראג ומה לו לדיק ולפראג?

[35] דער שפילער (א פורימדיגע מעשה, נאכדערצעהלט אייזיק מאיר דיק. י. ל. פרץ). [„דער פריינד“, 1908, גליון 52].

[36] תהלים עם מצודת ציון והמתורגמן וכו' (יערי מס' 145). מהדורה נוספת: ווילנא, בדפוס האלמנה והאחים ראם, תרכ"א. 167, [1]. דף.

[37] תהלים ... כנ"ל. מהדורה חדשה, ווילנא, תרע"ב, 1911, 170 [54]. דף.

[38] גרי הצדק, בעברית, (ריבקינד, רשימה א' מס' 45 בהערה שאינו של דיק). בייוואבלעטער כרך 14 כבר כתבתי זה ויש להביא ראיה נוספת שאינו של דיק, שכן בעמ. 29 אנו קוראים:

„... בימים ההם נמצא רוח הרחק מאד מווילנא ויאמר שם לעיני כל הקהל, דעו נא רבותי כי כעת שורפים בוילנא את הגר צדק... וראו נא כי כל העולם עד השמים מלא מלאכים קדושים המצפים לקבל נשמתו... ולמסרה ליד אברהם אבינו ע"ה העומד בשערי השמים וכפיו פרושות לקבל אותה... ושם בעולם העליון גיל וששון עד אין חקר ונשמות הרוגי מלוכה יוצאות לקראתו...“ חזקה על דיק שלא היה כותב שורות אלו.

ש. ווינר („קהלת משה“ 2015) רושם סיפור זה: חמ"ד [יאהאניסבורג]. בטופס שלנו בקולופון מפורש: דרוק אונד פערלאג פאן א. גאנשאראווסקי אין יאהאניסבורג.

הוספה:

בהנוגע להשערתי לעיל שמחבר ספר „דרכי עולם“ הוא ר' משה

ווארטמאן נוכחתי עכשו שאינה נכונה, שכן מצאתי בדף נ"ב (בדפוס ווארשא תר"ך) שהוא כותב: אחי המנוח התורני מהו יצחק איציק בן אבי הרבני המופלג המנוח מהו שמשון ואילו ר' משה ווארטמאן היה בן חיים".

ספר

הלכות דרך ארץ

אשר חכר הגאון הגדול א"ש אלקים קדוש מוהרי"ר מאיר פאלפריץ בעל העמק סידור אור היצר ולהיה ובעבור רוב חושלתו הדפסו אותו בקלת סידורים והוא מעט הכמות ורב האיכות והורה דרך הישרה לכב א"ש וא"ש אשר יתהיג בענהגיו הטובים ולו טוב יהיה לו ביה ובבא :

וייל מיד ראב"ן זכרה גיזען צו זעהן ראש חילגי ספר הלכות דרך ארץ וואש דרינג איז פר האגדין זייער פיל תהנתת וואש דער מענטש זאל זיך דרינג נהוג זיין אונ זייער פיל דינים וואש דער מענטש כדאדף זיך נהג זיין אין זיין אונ דיא אלי רנהנתת זענין אדא גרינג סקיים צו זיין דחם האבין פיר עט מעתיק גיזען אף יעברי טייטש פדי דער פראסטר עולם יאלק איר ייסיג ביא גלי ניטא זאבין וואש זענין טייעריה פון גים נאלד אונ דער זכרת פון רבים זאל אינו כ"א שפייג :

מיד זאלק זכרת זיין מיט דעם גואל צדק ירושלים צו גיין אבן :

דיני חלה

וואס מיר האבן טעטיק געווען פון ספר שערי צדק
מהרב המאהיג ר' אברהם דאנציג ז"ל בעל
המחבר ספר חיי אדם וח"א.

ווייל די מצוה איז איינע פון די דריי מצות וואס גאט ביה האט
מוקד געוון בנות ישראל גדה חלה הרלקת הנר.
דארום האבן מיר עם געשריבן דייטליך אוף עברי טייטש פדי
עם זאלן קעגן פערשטיין גרום אין קליין. אין דער רעכט איז
פון יעדע אשה וואס האט יראת שמים. זי זאל שטענדיג אין
דעם ספר לייגען אין זאל קלאר זיין אלע דינים. בזכות דער
מצוה. וועט די ברקה זיין מצויה אין איר שטיב. ווי אין דעם
געצעלט פון אונזרע אמהות שרה רבקה רחל ולאה:

אויף האבן מיר מוכיח געווען גייטיגע דינים פון הרלקת
הנר אוף עברי טייטש. און מיט דעם זכות זאלן מיר זוכה
זיין צו א"י גיטע בעלייבמונג לעתיד לבוא במהרה בימינו אמן:

סיפור

ארץ הקדושה

דאס הייסט

ערציינונג פון דער הייליגע לאנד א"י

און דאס זיינען ניסים יונג נסלאות וואס האבן זיך גיטראסן אין
 ארץ ישראל, וואס זיינען נאך דארטין באוואוסט און באקאנט
 בוז היינטונגען פאר און האבן עס צו זאגען גיקליכן פון
 ספרים יקרים וואס זיינען סתורים האבן אליין
 מיט זייערע אויגן גיזעהען וויא דיא וואונדער זיינען דארטין
 גשעהן :

באמשרדס

Lemberg 1887

פ ר ע ג ר ת ח י נ ה

דיא הייליגה תחינה פון ניימן ווארן מויס גיסראלס פט
 החט ויח קיין טלפטר מחן גימאלס ווער זי וועט
 מיט כונה לייען זאג וועס זיח נעמן חין מלכט זאגס פאר פאר
 זיכרס זיין פון ביזיה גיטעכניט סאג אונ נחלט :

מחל בחור חו דער מענטש חין סול קומט זאל פאר זיך בוקן אונ זאל (ח"ה)
 טובו) זאגן זאג פאר זאל חן הייבן לוח זאגן דייח תחנה זאג חן זאגן דייח
 (תלמה) מיט גרויס כונה וויל דח חיי גיסריבן :

מלך מלכי המלכים הקב"ה חיי דער לייט מו דחט (בית המקדש) חיי
 גיסמחן זאג דער מענטש חחט גינינדיגס חונ חחט
 לוח דיר ליבר גחט גיברחלט חין קרבן מיט דעס קרבן החטו חייח חלע
 זיינע אינר פאר געבן חבר חויל דער לייט החבן חיר קיין (בית המקדש) ניס
 זאג חויל קיין טובח ניס זאג חויל קיין קרבן ניס זאג חויל פאר געבן
 חויל חונורע זינר חחט חיר החבן גיטחן זאג חויל דער חייניגה לייט החבן
 חיר חן גינוון דייח לויטול חן טחטס דו (כ"ה) זאג חן טחטס דחט קרבן
 זיינן דייח חירד חחט חיר סוחן חירן מיט זאגער לפעלן זאג חויל דייח תפלה
 זאג חיר סוחן חורדיר זאל חילן זיין ליבר גחט חן טחטס דחט קרבן רכט"ע
 זאג חיר סוח חן דעס גידענקן דחט פחלט חיר דער טחייס פאר חורח זאג
 עט ליסכן חיר חיינה גלידר חן חיין ליב פאר גרויס חורח דע דוח ליבר
 חער גחט חיל חיר סוח חיר גידענקן חו חיר החב לו דיר גינינדיגס זאג חילונר
 זאל חיר לו דיר קווען חין דער ליבה פול בעטין לו דיר חחט חוס סוחט לחון
 רוחן דיינה ליבה (ש"ה) חבר חיל רוח ליבר גחט החטט ליבר דייח (תלמה)
 פון רכט מענטש דער זאל חחט לו דיר גינינדיגס חון חיל חיר חרס חייב לוח
 דיר בפסן חו דוח זחלטש זאג חין חייח חחרלן געבן חו חיר זאל חין חיינה
 (תלמות) בעטן חחט חיר חחט לו דיר סחן חין דער ליבה פול חחט דייח טחיינה
 סוס רוחן חו חיר זאל (ח"ו) קיין ביזיה גידינקן חחבן זעטן חיר ח"ו חיר
 (תלמה) סחן טרי לזחות סיק לוח חיר בחור דייח הייליגה (מלמסיס) דייח דח
 זיינן גיפלס חיר דייח (תלמה) חחט דער מענטס סוס לו דיר חין דער ליבר
 פול חו דייח (מלמסיס) זאלן ברעינגן חלע חיינה (תלמות) פאר דייח (כסת
 חצבור) זאל דוח ליבר גחט זחלטש חויל חין (תלמה) חן נעמן גליד חו דייח
 חחטס חן גינחטן דחט ליבה גזחנג פון דייח (ליק) חחט חייח החבן לו דיר
 גיוונג

גרי הצדקה

ספר נעים ואמתי מימי חכמי שרי הקמים
 אשר באו להסות בצל כנפי השכינה ואהד
 מהם ספר נפשי על קדוש השם זכותו
 יגן עלינו.

בסנת זכרה לחיים לברכה לבי

ספר

אמרי בינה

ראש איז און אספּ וואָס איז אין זיך כּלל דבּרי מוסר
 און דבּרי חכמה אין ספּרים יקרים אין קידוּע סאָמרים
 וואָס זיינען סלוקט פּון ספּרים ספּואַרים
 עס האָט נאָך קיינער אַנעלכש גילעזן ווייל זיי
 זיינען נאָך נים גידרוקט גיזעזן ווער עס וועט זיי
 נור ערבליקן וועט זיך סים זייא ערקוויקן

אויב ————— און

ווילנא

ברפּים די משה יואל ברי שמחה זימל מיפּאנראָף
 שנת תרבי"ד לפ"ק

ИМРЕ БИНО.

г. е. Разумныя изреченія

ВИЛЬНО, въ Типографіи М. Зимеловича
 Типографа. 1864.

שונות

על תפלת „יהי רצון” בשעת התקיעות בראש השנה

בגליון ערב ראש השנה תשל"ו של עתון „הצופה” יצא מר דוד תמר בהתקפה על תפלת „יהי רצון” שמתפללים בשעת תקיעות דראש השנה בנוסח: „אליהו זכור לטוב וישוע שר הפנים ושר מטטרון”.

בנוסח זה כבר דשו רבים והטילו חשד אשר מסיתים או שבתאים הכניסו את שם ישוע שר הפנים בתוך תפלה זו ומפריכים גם את הגירסא בכמה מחזורים „ישעיה שר הפנים”, בטענה ששר הפנים הרי הוא מטטרון. בבירור ענין זה האריך הרב יהודה אבידע ע"ה, ועפ"י כתבי יד ומחזורים ישנים מצא את הנוסח הנכון, והרי בקיצור תמצית דבריו, מה שהעלה בנדון זה.

סדר התקיעות שלנו מסומן בספרי הראשונים בראשי תיבות בשני אופנים: א) קשר"ק, קש"ק, קר"ק. ב) תשר"ת, תש"ת, תר"ת. תפלת „יהי רצון” זו במחזורים שלנו מיוסדת: א) על סימון קשר"ק בלבד, לא על סימון תשר"ת. ב) על שמות המלאכים הממונים על התקיעות (כלומר, שהם מעלים את התקיעות לפני כסא הכבוד) שהם בגימטריא של ראשי-תיבות אלו התקיעות שהם ממונים עליהם. כך, שם המלאך הממונה על קשר"ק הוא בגימטריא קשר"ק וכן קש"ק וקר"ק. אשר לקר"ק – הנוסח הנכון ב„יהי רצון” זה הוא: „קר"ק בגימטריא אליהו הנביא זכור לטוב [=400] והוא מעלה קר"ק [=400] וגם גימטריא ישעיה (כך, בשתי ההי"ן) [=400]. כך שמו של שר הפנים מטטרון. הרי הכל כאן בסדר, הסימון הוא קשר"ק והגימטריא נכונה. אשר לטענת הרבי ממונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא זצ"ל, ששמו של שר הפנים הרי הוא מטטרון, אשתמיטתיה אשר שבעים שמות למטטרון (כולם מנויים ב„ספר החשק”, כל שם בשימוש שלו) ואחד מהם הוא ישעיה, ואם כן הרי ישעיה הוא מטטרון והוא הוא שר הפנים ואין כאן שום תמיהה. מדפיסים שלא הבינו דבר זה, שהגימטריא מקשרת את שמות המלאכים דוקא לסימון קשר"ק הכניסו ל„יהי רצון” זה גם את סימון תשר"ת ובשביל הקיצור השמיטו תיבת „הנביא” והדפיסו: אליהו זכור לטוב (ומהם שהדפיסו רק בראשי תיבות: זכול"ט או ז"ל)

ונתקלקלה הגימטריא ויצאה ערבוביא גדולה. מהם שרצו לתקן וקלקלו עוד יותר.

אשר לשם ישוע הרי זה שיבוש המדפיסים. אפשר לנחש כיצד נתגלגל שם זה במחזורים. במחזור עם פירוש „הדרת קודש“ דפוס וויניציאה תע"ב נפלה טעות: במקום „ישעיה“ נדפס „ישועיה“ מדפיס אחר שהדפיס על פי מהדורה זו העמיד תג' במקום שתי האותיות האחרונות (כנהוג הרבה כששתי אותיות אלו באות בסוף התיבה) וכך מדפוס לדפוס נשמט סוף סוף גם התג ונשאר ישוע. אין כאן לא מסיתים ולא שבתאים אלא פשוט טעות מדפיסים שהדפיסו זה מזה בדרך שיגרא, ותמיהני על מר דוד תמר שבמקום להביא את דברי הרב אבידע הפחיד את המתפללים במסיתים ושבתאים, מוטב היה אילו היה מציע להדפיס את הנוסח הנכון, או יותר נכון, להשמיט לגמרי „יהי רצון“ זה מן המחזורים.

מחזורים עם הנוסח הנכון הם מועטים, לעומת זה מרובים המחזורים עם הנוסח המשובש. מרובים גם המחזורים שהדפיסו את שתי הנוסחאות זו אחרי זו או זו בצד זו (בעיקר מחזורים עם הפירוש, הדרת קודש, בגוף ה„יהי רצון“ – המשובש ובפירוש „הדרת קודש“ – הנכון) לדוגמא: בידי מחזור עם כוונת הפייטן, אמשטרדם, תקכ"ח, דפוס יפה ומפורסם – של פרופס – ואחרי קש"ק – הנוסח המשובש: „אליהו זכור לטוב וישו"ע שר הפנים ושר מטטרון“ ואחרי „קר"ק“ הנוסח הנכון הנ"ל: „קר"ק בגימטריא אליהו הנביא זכור לטוב והוא מעלה קר"ק וגם בגימטריא ישעיה'ה כך שמו של שר הפנים מטטרון“. צא ולמד עד היכן הגיע שרירות ושיגרא של המדפיסים!

רצוני להעיר, שאת הנוסח הנכון הנ"ל מצאתי בספר קטן על כוונות התקיעות דראש השנה בשם „יגיעות שמואל“. מכיוון שלא מצאתי ספר זה ברשימות הריני לרושמו בזה:

יגיעות שמואל ... חזו וראו ... חיבור קטן מהני תרי ... גברי רברבי ... הגאון הקדוש של"ה ז"ל והגאון הקדוש מרא דארעא קדישא מוהר"ר דוד אופנהיים אב"ד דק"ק פראג ... בו יבואר כל הכוונות מה ששייך לכל התקיעות ... לכן חושו עושו גושו ואל (ועל) כספיכם אל תחוסו כי טוב הוא לגוף ונאה לנשמה. הובא לדפוס ע"י הרבני מו' שמואל אופנהיים נין ונכד להגאון הנ"ל ונגמר ביום א"ך לספירה **תקע בשופר גדול ליצירה [תקפ"ז] חמ"ד, [10] דף. 8.** אותיות רש"י.

מדברי המו"ל [המתחילים באמצע השער]: אמר **שמואל** הקטן

והצעיר לבית אבא הואיל ... שדעתי להדפיס ספרים מאממ"ו הרב הגאון המקובל אלקי מו"ה ליב' אופנהיים אב"ד דק"ק פרייא שטאט² במדינות הגר סמוך ונראה לק"ק פרעשבורג ועיינתי בכתבי קודש של א"א הנ"ל ומתוך כך מצאתי ... בספר בית דוד מאדוני אבי זקני הגאון הקדוש ... מוה"ר דוד אופנהיים זצ"ל ... כל היסודות על התקיעות ... אמרתי ... לזכות את ישראל ובפרט בעלי התקיעות שהם מחויבנים] לידע עד כמה מגיע כח הגדול של התקיעות ... יגעתי רבות והעמידו [להעמיד] הכל על מכונו מה ששייך לתקיעות וגם דינים ... וקראתי שם ... יגיעות שמואל באשר שיגעתי יגיעות רבות ... פי המדבר היושב כאן במצור ובמצוק כותב וחותרם בדמע המדוכה ביסורים שמואל אופנהיים נין ונכד להגאון הקדוש הנ"ל³.

בסיום הספר: „... וד' עזרני תוך זמן מועט להביא אל בית הדפוס ספר דע"ה⁴ והוא כולל הצוואה מאממ"ו הרב הגאון ז"ל וגם הוספתי סדר החולה מה ששייך להחולה משעה שנופל למטה עד יציאת נשמה וגם הוספתי ארבע תשובות ... כותב וחותרם ביגיעה רבה וביסורים קשים ומרים, הק' שמואל אופנהיים נין ונכד להגאון הנ"ל“.

יש לברר אם ר' שמואל אופנהיים זה זהה עם ר' שמואל אופנהיים מחבר ספר „רפואות“ שרשם בן-יעקב: „ס' רפואות לנשים וילדים, הר' שמואל אופנהיים אשכנזי. סגולות ורפואות שונות לחלי הנשים והילדים י"ב סימנים ובסופו לחש לעין הרע מר' יעקב בר' פלטיאל בעש"ט: חמ"ד (ווילנא) תקס"ה⁵ („אוצר הספרים“ ר/234).

בידי ספר זה אבל בידיש חמ"ד, תקע"ה, והלחש לעין הרע הוא לא בסופו אלא בראשו ואין בו זכר לבעש"ט ר' יעקב בר' פלטיאל. מכיוון שהוא נדיר ולא נרשם עדיין הריני משתמש בהזדמנות זו ורושמו בזה:

ספר רפואות. דיזוס ספר היישט רפואות נשים וילדים קטנים ... י"ב עמודים: א. אן שפראך פר די קינדער לעין הרע: ב. אן שפראך פר די ווערבין⁶: ג. וועגן חולי ראש: ד. פאקין ומאזלין: ה. וועגן כישוף: ו. מען זאל ניט קענין די קינדער בנעמין אין קינד בעט: ז. איין אשה וואס די

(1) לפי שם הגדולים בארץ הגר' — אריה ליב: לפי שונצינו בלעטער⁷ (1930, חוב' 2-4 עמ. 126) — יהודה ליב.
 (2) לפי שם הגדולים בארץ הגר' — ניישטאדטל.
 (3) לפי שם הגדולים בארץ הגר' היה ר' ליב אביו נכד אחיו של ר' דוד אופנהיים.
 (4) דרך עולם הנצחיים פראג, 1806.
 (5) פרידברג רושם: [ווילנא, תקס"ד].
 (6) תולעים שבמעו ילדים.

ספר רפואות

דיונים

ספר היסט רפואות נסיון ילדים קטנים י"ב
 עשרים : א מן סקרנד סר ריח קינדד לעין הר"ב ב' ח
 סקרנד סר ריח מערכין : ג ולען חלי רחם : ד סמקין ואי"ה : ה
 וענן כיסול ו' חטן ולא נייטקענץ ריח קינדד בנעטין חין הינד בעט : ז
 חין חטה וואס ריח מרה גהיט עון חיר ווייטט חבר וואס חיבר וסתם
 גמר ניש האט גהאט חין ס'ל ימח' חכה ריח נידה גיהטל ס'ל חבר לו
 אעט' חבר ניש קען ניד מיט רייזיגין לו הען און אענן ס'לעקן : ח מין
 חסה וואס גמר קיין קינדד האט חבר ניש האט גיהאט קינדד מן הס
 חוץ גהערט : ט און ניש האט ביי' בריוס'תן ניש וען חוץ גבולאין
 חבר ניש האט אכיל חוץ די בריוקט חבר ניש חין איינרית מן האט
 ניש ס'ל מין די בריוסט : י און רחם קינד חין חס ויהאדקין מין
 חוקטס לוי חבר דס קינד חין כנאין גוארן מין קינד בעט : יא ונאן חין
 חיסול חין גסטה' יב טאטן חיינד דס ברעכניס הא חרנדל ס'ל וחל'ן
 חאט ווייטט באגור חין וען דער לו הוא חין דען ספר באעלט חל'יר
 הד רפואות ד' יטלח לקרפואות מן השמים חל'יר :

נידה גיהט פון איר ווייסט אבר וואס איבר ווסטט גאר ניט האט גהאט אין פיל יארן אבר דיא נידה גיהט צו פיל אבר צו וועניג אבר זיא קען זיך ניט רייניגין צו דען מאן וועגין פלעקין: ח. איין אשה וואש גאר קיין קינדער האט אבר זיא האט גיהאט קינדער און הט אוף גהערט: ט. ווען זיא האט בייזי ברייס' הן זיא זענן אויף גבלאזן אבר זיא האט מכות אויף דיא ברייסט אבר זיא איז מעוברת און האט ווי- טאג אין די בריסט: י. ווען דאש קינד איז אפ גשדאנדין אין מוטרס לייב אבר דש קינד איז בנומין גווארן אין קינד בעט: יא. ווען איין כישוף איז גשעהן: יב. ווען איינר דש ברעכעניש הט. אויך נאך פיל זאכין וואש ווייטר במעלד איז זענן דער צו היא אין דען ספר במעלט אלליר הנד רפואות ... חמ"ד, תקע"ה. [8] דף. 8°. אותיות צו"ר.

בסיום הספר: נאך אנדרי רפואות וסגולות וואש איינר ברוכן ווערט וואש ניכט קומט צו דען רופא אין אינצונדרש קען מען ניט דרוקן קאן זיך אללי מעלדן ווערי איהם מוסר זיין. ממני שמואל אופנהיים.

בעמוד אחרון: מודעה רבה. כבר יצא הסכמות וחרמות מרבנים גאוני ארץ בכל המדינות שבל ... איש רעהו להוציא הספרי זה אחר זה בלתי רשו' המחבר. גם אני הרימותי ידי לאחינו בני ישראל שלא יהי ח"ו שום אדם בכלל ארור משיג גבול רעהו על זמן משך חמשה שנים מיום כלות הדפוס בלתי רשותי ... יום שנכפל בו כי טוב כ"ח לחודש טבת תקע"ה לפ"ק. זה שמי וזה זכרי שמואל אופנהיים מ"מ [= מגיד מישרים] מאשכנז.

גם בפנים הספר אנו מוצאים: „דר מגיד שמואל אופנהיים“. באיזה מקום היה מגיד, תיקו! קשה להניח שהוא זהה עם ר' שמואל הנ"ל, ובספר „יגיעות שמואל“ אין שום רמז שהיה מגיד. ולביבליוגרפים מקצועיים הפתרון.

ואסיים בסיפור חסידי: מעשה בר' לוי יצחק מברדיטשוב, שהיה מטייל בחוצות ברדיטשוב ימים אחדים לפני חג הפסח וראה נשות ישראל עובדות קשה, מטפלות בהכנות לקראת הפסח, מוציאות כלי הבית לתצרות; מנקות, כובסות, רוחצות ומגעילות כלים, הרים עיניו לשמים ואמר: רבש"ע! יהי רצון שאלו המלאכים שהביאו בראש השנה שעבר את תקיעות קשר"ק שלי תחת כסא הכבוד, יביאו גם את עבודות קשר"ק לכבוד חג הפסח של נשות ישראל תחת כסא הכבוד, קשר"ק - ר"ת: קראצן, שייערן, רייבן, קשרן.

בו – בנו

הגיע לידי גליון „הצופה“ מיום ו' ניסן תשי"ד וקראתי את מאמרו של מר מ. אונגרפלד על ספרו של א. יערי „תעלומת ספר“: בין שאר דבריו הוא כותב: „...ואולם כמה מן התפלות ו„יהי רצון“ ו„רבנו של עולם“ שבספר „חמדת הימים“, נשארו עד היום בהרבה מחזורים וסידורי תפלה, אלא לפעמים שינו שם איזה מלה כגון: במקום ו„יקויים בו מקרא שכתוב: ונחה עליו רוח ה“... (הכוונה היתה כאן על שבתי צבי) בא „ויקויים בנו“ וכדומה“.

קורא סתם יסיק מדברים אלה, שתפלת „רבנו של עולם“, שאנו מתפללים בשעת הוצאת ספר-תורה בשלש רגלים, מקורה ב„חמדת הימים“, ולכתחילה היתה מנוסחת „ויקויים בו – כלומר בשבתי צבי – מקרא שכתוב וכו“ ומכל מקום נשארה תפלה זו בסדורים ומחזורים, אלא כדי להסיר ממנה את העוקץ השבטאי החליפו „בו“ ב„בנו“, ובודאי יתמה על אבותינו, שספרי השבתאים היו אצלם בבחינת „שקץ תשקצנו“ והשמידום וגנזום עד שהם עכשו יקרי המציאות – כיצד הכשירו תפלה שבתאית זו בשינוי קל כזה?

תמיהני על מר אונגרפלד, שלא ראה חובה לעצמו, בבואו לכתוב על תפלה זו, שהמוני בית ישראל אומרים אותה עד היום ונדפסת בכל הסידורים והמחזורים, לעיין ולבדוק אם שמועה זו ששמע יש בה ממש או רק עורבא פרח. ביחוד, שכתב דבריו בעתון, שאינו מיועד למומחים והכל קוראיו.

הראשון שהטיל חשד שבתאות בתפלה זו וכתב על „בו – בנו“ היה שלמה דובנא מחבורתו של משה מענדלסון (הוא כותב ששמע דבר זה מבן עירו הרב מדובנא, ראה: אאורבאך: „געשיכטע דער איזראעליטישע געמיינדע“ האלבערשטאדט, 1866, עמ. 181) אבל כל הבקי בביבליוגרפיה יראה מיד שאין ממש בדברים אלה: תפלה זו אין מקורה כלל ב„חמדת הימים“ (שם נוסח אחר לגמרי) אלא בספר „שערי ציון“ לר' נתן נטע הנובר (מחבר ספר „יון מצולה“ על גזירות ת"ח). ספר „שערי ציון“ זה נדפס לראשונה בשנת תכ"ב בפראג ובהוצאה ראשונה זו הנוסח הוא „ויתקיים בנו“, וכן בכל ההוצאות שנדפסו בשנות פעילותם של השבתאים, ואם כן ברור שכל הענין, אפילו אם שלמה דובנא שמע זה

מהרב מדובנא, אינו אלא בדותא, וכבר העיר על זה דר. א. ברלינר (עיין ספרו: „ראנד בעמערקונגען צום טעגליכען געבעטבוכע“, ברלין 1909 עמ. 46-47) ובכדי שלא לעשות את שלמה דובנא בדאי משער דר. ברלינר שנתחלפו לו לשלמה דובנא ה„יוצרות“, כלומר, הדבר היה להיפך; השבתאים כשהיו אומרים תפלה זו היו אומרים „בו“ במקום „בנו“ ונתכוונו לשבתי צבי.

לדעתי, השערה זו של דר. ברלינר אינה נכונה. השבתאים הרי לא היו זקוקים כלל לתפלה זו, שהרי בעיניהם היה שבתי צבי משיח וכבר נחה עליו רוח ה' ולמה להם להתפלל על העתיד שיתקיים בו ונחה עליו רוח ה' ? ובכן כל הענין הוא להד"מ.

הקושי בנוסח זה של „ויתקיים בנו“ הוא בזה: כיצד סתם יהודי מתפלל שיתקיימו בו היעודים שנועדו למשיח, שהרי הפסוק „ונחה עליו רוח ה'“ מתכוון למשיח (קושי זה הוא שגרם לההמצאה של „בו-בנו“) וכבר תמה על זה הרבי ממונקאטש, ר' חיים אלעזר שפירא זצ"ל בספרו „חמשה מאמרות“, בערעגסאס, תרפ"ב, עמ. קו, אבל זהו ענין אחר שאינו שייך לכאן.

טעות צנזור

ידועים למדי תקוני צנזורה מרובים שנעשו על ידי צנזורים עמי-הארץ שלא הבינו את הכתוב ותקנו מה שתקנו ושיבשו לשוא את הספרים. הנני מפרסם בזה תקון צנזורה אחד שאף על פי שאין בו משום עס-הארצות יש בו משום טעות הצנזור.

ב„אוצר הספרים“ לבן-יעקב, ע' 159 מס' 171, רשום: **זכרון עקיבא**, הספד על מות בחור א', ולא נזכר מחברו: ווארשא תרט"ו. על פיו רשם פרידבערג: **זכרון עקיבא**, הספד במות איש צעיר: ווארשא תרט"ו.

זהו קונטרס קטן בן 16 עמודים בגודל 16°. הנוסח המלא של השער הוא: **זכרון עקיבא** והוא מספד מר על מות בן-יקיר ה"ה הבחור המופלג כמר עקיבא ז"ל בן נגיד מוה' פייבל אפאטשינסקי נ"י, פה לינשיטץ.

מה שמי אל תשאלני
גש הלאה, אולי תמושני
ושאון זר פן תשמעני
אנכי איש תם הנני.

ווארשא שנת תרט"ו לפ"ק בדפוס הרבני מו"ה נתן שריפטגיסיסער.
מעבר לשער בפולנית הצנזורה הווארשאית בחתימת הצנזור י. טוגענדהאלד (יעקב טוגענדהאלד, לא להחליפו באחיו וואלף טוגענדהאלד שהי' צנזור בוילנא).

החרוז „אנכי איש תם“ מרמז לכאורה ששם המחבר הי' יעקב.

והנה באוצר הספרים של הרבי מליובאוויטש זצ"ל יש טופס שהי' בידי קרובו של המחבר והלה רשם על הדף החלק של הכריכה דבר מענין בהנוגע לשם המחבר והצנזור. לדבריו המחבר בעצמו לא כתב בחרוזיו „אנכי איש תם“ אלא „אנכי איש חלק“ מתאים לחרוז „אולי תמושני“, אלא שהצנזור טוגענדהאלד שהי' מחמיר גדול חשש שמא יש כאן משום רמז ל„עשו איש שעיר“ ולפי חקי הצנזורה אין להרשות להדפיס דברים שיש בהם מקום לתרעומות בין עם לעם, ולפי שחשב שהחרוז „אנכי איש חלק“ מרמז ששם המחבר יעקב, התחכם והחליף מדעתו חרוז זה ב„אנכי איש תם“ שגם זה מרמז על שם יעקב וחשב

שבהמצאה זו יצא ידי חובתו כלפי שני הצדדים. אבל כאן נכשל טוגענדהאלד, כי באמת שם המתבר לא הי' כלל יעקב אלא חיים ליב קעמפינסקי, ואף על פי שלאיזה טעם לא רצה שבני העיירה ידעו שהוא המתבר, חפץ מכל מקום להכניס את שמו ברמז על שער הספר וכתב „אנכי איש חלק" ר"ת: חיים ליב קעמפינסקי.

טולצין — טאַלאַטשין טולצין [פודוליא] [רוסיא הלבנה]

במאמרו של פרופ' חיים הלל בן-ששון, אישיותו של הגר"א והשפעתו ההיסטורית ("ציון", שנה ל"א, תשכ"ו, עמ' 198, הערה 220) מוגדר תלמידו של הגר"א, ר' שלמה, בתור „חכם מטולצין שבדרום [בפודוליא] היה מגיד בוילנא“, וכותב „שעובדה זו מצטרפת לטופוגרפיה של מקומות מגידות הקבועה של ר' יעקב קראנץ [=המגיד מדובנא] ללמדנו, שאין להניח, שמה שהתרחש בפודוליא ובסביבותיה היה בימים ההם בגדר מאורעות מוסתרים ומטושטשים על ידי מרחקים והעדר קשרים בוילנא“. ולא היא – ר' שלמה לא היה מטולצין שבפודוליא הרחוקה אלא מטאלאצין שברוסיא הלבנה הסמוכה יותר לוילנא מקום מושבו של הגר"א. ראיות לכך: א) הכתיב כפי שהוא במקור: א' לאחר הלמ"ד, ברשימת תלמידי הגר"א שבהקדמה לשלחן ערוך אורח חיים עם ביאור הגר"א. בשער ספרו „אבן שלמה“ – „טאלאטשין“, א' גם לאחר הטי"ת. ב) קשה להניח שאדם בעל מבטא באידיש של יהודי טולצין שבפודוליא היה עשוי להיות מובן במבטא האידיש שלו בתור מגיד ליהודי ווילנא הליטאית. הוזה אומר, שאין זו עובדה העשויה להיות „מצטרפת לטופוגרפיה...“ כדברי בן-ששון.

שכר עבודה - שכר עבירה

מ. א. פרלמוטר, בספרו „ר' יהונתן אייבשיץ ויחסו אל השבתאות“, הוצאת שוקן, תש״ז, יצא לחפש שבתאות בספריו של ר' יהונתן. יגע ומצא. בספרו „תפארת יהונתן“, בפרשת לך לך, בענין „שכר הרבה מאד“, כותב ר' יהונתן, שאברהם היה חושש, שמא הנסים שנעשו לו ינוכו משכרו: „כי ברוב נסים אי אפשר שלא יתמעט הזכות ושכר עבירה“. קבלת שכר על עבירות הרי זו שבתאות מובהקת, ולא נתקררה דעתו של מר פרלמוטר עד שהוסיף: „ולא יתכן שטעות דפוס כאן במקום „שכר מצוה“, כי במקומות אחרים באותו ספר נמצא לימוד זכות על עבירה“. תמיהני, כיצד לא מצא מר פרלמוטר לנחוץ לטרוח קצת ולעיין בדפוס הראשון של ספר זה, שמא מכל מקום טעות דפוס כאן, והסתפק במועט, בדפוס חדש, ווארשא, תרל״ג, - ובגזירה שוה שאינו שוה כלל. אילו היה מעיין בדפוס הראשון, היה מוצא שהנוסח שם לא „שכר עבירה“ אלא „שכר עבודה“. נתחלפה לו, לבחור הזעזער, באיזו מהדורה, ד' בר', ועבר „עבירה“ שעברה אח״כ ממהדורה למהדורה, בכל המהדורות שנדפסו על פיה. סוף סוף הגיעה „עבירה“ זו לישראל, שבה הדפיסו בתשכ״ו ספר זה בדפוס צילום.

במהדורה ראשונה מתכוון אני לדפוס חמו״ד, אבל הוא דפוס סדילקאב ודאי. רושמי רשימות אמנם רושמים זאלקווא כדפוס ראשון, אבל אני מסופק במציאותו. נראה שלפני הרושם הראשון של ספר זה היה דפוס חמו״ד זה, וטעה בו.

כפר תפארת יהונתן

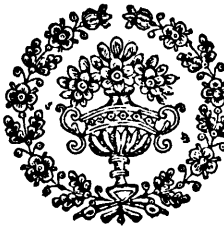
הוא חיבור נפלאהפלא ופלא על התורה :

עִיבָר ה"ה הרב אלוניט מורינו ורבינו הגביר הגדול הגאון המפורסם בכל קצו ארץ רבן של כל בני כנולת המקובל אלקי מוה' **יהונתן אייבשיץ** זכרונו לברכה אשר ידע על כסא המשכב בשלטה קהילות גדולות אפי"ו יע"ל וחס הובקש שישיבה על מעלה : והכל וכניה חמי בשאר מן הקדשי ס קדשי שמים במעמחה המגדורין בעלמא ה"ה ספר **אורים ותומים** וכבר **ברתי ופלתיו** וספר **ארהבת יונתן** וספר **בני אהובה** וספר סוד היה בכתב ידו יבן וכן וכעתיק ה"ה הרב המאור הגדול המפורסם מוכר **אורי** בן הגאון המפורסם מוכר **יהודה ל"ב** מ"ז דק"ק דרודמן :

ע"כ =
מחבר =
ע"כ =
מחבר =

רובא לביה הדכום על ידי הרבני המכלג המפורסם מוה' אפרים זלמן שור

בגוים עהו דימוי חכמי סג"מ ז"ל הגוים סג"מ.
המה היו עובדי כוכבים ומזלות ודמקס בכל
לא הכירו אכל העמי' שבחמינו עם ה' יראים
לארעוהס וחמדו עם היבדים המוסים חמד
גנלי עליהם וכ"מ שזכר בספרה גוי לו נכח
עג"ם עהו דימוי חכמי המשנה :

גם אלה לחכמים יבינו מלפחם כי לא
אשר אלו מתעוררים בארעוהס כי
החופצות לא ידעו טה ה' ואח דבר קדש
ונחמים כבוד להודתו עורחים משפט ולק
כנפיהם והיליה לנו להזכיר או לכבוד ש"ס
או אומה העולם וכדומה הכונה על אוחם

לדתי ידוע לכל אהב י"י שיש ח"י בסכמות פגאנו ארץ מכורסמי' הדור שלם להדפיס שום אדם אם הספר כלו מקי' בעמס
שנים מיום בלוח הדפוס בן במחכותו בן שלם במהכונתו ומהמה כולאוח הדפוס כי רעה הוא וסוד כמה עמשים
כמוסס אשר אין להעלותו על הכתב עמוד זה לא הדכביהו פה : ויש לאלידי לבראות מכתב ידם של כנאונים כעשים
במקמת הכפר כלו ומי צירכה לכסון הדברים הלאמרים גאקחם ע"ל לשיון במקבסם ויגדרר הדבר לשון כל כמקס צאורים *

„הוט“ הוא בית מלאכה ולא „קרון“

במאמרו „לפנים בעיר קראקא וסביבתה“ („הצופה“ ה' שבט, תשל"ה) מתרגם המחבר לעברית את דברי עדים ב„יידיש“ בגביית-עדות ב„שׁוֹת פני יהושע“. והרי תרגומו: „אצלנו בלאחווניצא היה יהודי ושמו חיים נראל, מסחרו בזכוכית, הוא נסע ב„הוט“ (קרון) ב' פרסאות מלאחווניצא ושהה כמה שבועות בקרון...“

תמיהני שהמתרגם לא הרגיש את הזרות שבדבר; כיצד אפשר לישב כמה שבועות בקרון? ומה בכלל ענין ההדגשה שנסע בקרון ושהה בקרון, הלא מצאוהו טבוע בנהר ולא הרוג בקרון, ומה נפקא-מינה אם הגיע לשם בקרון או רכוב על סוס?

נוסח דברי העד ביידיש הוא: „ער הייסט חיים נראל, ער האנדילט מיט גלאז, בכך איז ער גיוועזין גיפארין אין דער הוט ב' פרסאות מלאחווניצא און האט עטליכע וואכין גיזויאמט אין די הוט פאר די גזירה...“

מסתבר, שהמתרגם אינו שולט כדבעי ביידיש ולא הבין פירושה של תיבת „הוט“ ותירגמה שרירותית „קרון“ (מן הסתם – עפ"י סברא מכיון שנסע, ודאי שנסע בקרון). ביידיש „הוט“ (או „הוטא“ גם „היט“ או „היטא“ במבטא יהודי אוקראיני) הוא בית מלאכה לכלי זכוכית והיהודי הנ"ל שהיה סוחר בזכוכית נסע ל„הוט“ כלומר, לבית מלאכה זו, לרגלי מסחרו, ושהה שם כמה שבועות.

להלן הוא מתרגם דברי עד אחר, שנסע יחדו עם ר' חיים הנ"ל, ור' חיים היה לו „קורטא“ בעגלתו, גם „רובה ארוך“, אחר כך באו ריקים (כלומר, גויים רוצחים) וסיפרו להעד שראה את הרובה על שכמו של אחד הריקים“.

הנוסח היידי של עד זה הוא: „דא האט דר חיים אן גיהאט איין קורטא אין (אין במבטא יהודי אוקראינא פירשו, „גם“ או ו' החבור לא „בתוך – כתרגומו של המתרגם ב„הצפה“) איין קארט אין איין לאנגי ביקס ... דער נאך ... דא האט איין ריק אן גיהאט די קורטה של כמר חיים הנ"ל אין דען קארט אין די ביקס...“

המתרגם לא הבין את דברי העד. „קורטא“ הוא בגד עליון קצר

שמגיע רק עד החגורה. „קארט“ הוא חנית או חרב קצר שנושאים על החגורה. אין כאן שום עגלה, אלא שלשה דברים שהיו עליו („אן גיהאט“ פירוש – עליו) ואחרי כן ראו שלשה דברים אלו על הרוצח.

שם העיר הוא לא לאחוינצא אלא לאחויצא. זוהי עיר באוקראינא בגליל פולטבה.

כבר אמרו חכמים, שהמתרגם מלשון ללשון חייב לשלוט יפה בשתי הלשונות.

ספר קול אריה

שחיבר הרב הגדול החסיד המפורסם מוהרר אריה לייב מגיד
מישרים וחובית דק"ק פולנאה :

הרוך אחס רחל דבר העש שמלשו סופרין סופר אוניות התורה הספקלריוא
המאירה : ארי שכתובה : אזי לא חותין אריה חוה מרבעתיה שרבע
והרצין תורה בישראל לרקחו כהררי אל ה"ה הרב הגדול החסיד המפורסם
מוהרר **אריה לייב** מגיד מישרים וחובית דק"ק פולנאה אשר
שמו כדע בשער כל תפלות ישראל אשר
לו דמיה תכלה וגדולים לדיקים שהיה חסולפל בחיפוי' ובעל הגדה חובית לאדם
מישראל מס מחלל רבבן ולה הניח ליגמחו : וכל הריא מרבים יראה לעין
הקורא דברי חכמים יחדותם בירחתו בק דמיה לתחתיו וישעילו ויביטו לקנות
לב חס לייב פני אריה אל הימין ויזט לקן הגאולה במה א בימנו חמן פלה :

נרפס בקק קארען

על ידי המדפיס הקטן **אברהם** בהמטלו מוהרר **יצחק אייזיק**
והשני מוהרר **אליהו** בהמטח מוהרר **יעקב**

ובתוצאת ה"ה הבבני במומלג כמורס וכיראס ובחסידות כבוד קדושת
שמו מוהרר **ישראל** במוהרר **יחיאל מיכל** ס"ל
נכד הרב המאור הגדול כמריץ מוהרר
יצחק מגיד מישרים **דק"ק דראבימש** י"ו

בשנת **תריה שיג מי** לא ירח **לפ"ק**

סוף הנפלה מכל השנה

עם כיונת דאר"י זלדה"ה

השער פירש המנה קדים • להחיות ולהקיץ רדומים
 לרווח זמאונים עדרי זאן קדשים • אל כל
 אשר יבא אל המלך מלכו של עולם לדמות לחילי
 חרשישים • לטעום מיערה הדבש מגויית דאר"י ז"ל
 סמחיקים מנופת זוף • סגס שכבר היה ליעולמו יזאנו
 לדון בדבר הדרש הגהות ודקדוקי סופרי' של הגאון
 מוהר"ר שבת' מראשקוב שנמאל בא מחמת לחני קידש
 סולה מנופה אשר הנלכ' במצודה עיון חושש נכ"ק
 דאר"י ז"ל זאת ועוד חמרת שמאלנו ורבינו דאחי
 לידנו יחודי' של האלקי קדוש רבעיש"ט אשר שמו
 נודע בכל קצוי ארץ • גם ניכף צו חידושי בקדמות מכל
 ענין למועד' ולרגלים להת טעב לשבח שלא יצטרך
 לכל ארכ לשוטט במים רבים אדירים ספרי קדמונים
 כי ימאל בכאן חורף לבנו בכל אשר יפנס ילליח •

נרפס

בקארעץ

במצות ונבואת ה"ם התורני והרגני המיפלא
 כ"ס מוהר"ר אליעזר ליבר נמו' ישראל
 מקק קארעץ

בשנת ה'תתת"ם ל' סג' ל' לפ"ק

ש.ר.

וחפלה לאל נורא עליה :

על נצחון המלחמה . אשר שרו ילדי

העברים : כחצלחת ארזנו ס'כנו הקסר

הארדי אלכסנדר דראשון אשר נתן

ה' אלהינו : לראות כשתאינו : בבריחה

איקינו מארצנו : כן נזכה לראות בנתינת

כפרה בימנו : ונזכה כחפזי לנצחון להודות

רבאים אדירי :

לפרס אלכסנדר העשירי קתו ע"ד

פת תגל נפשינו : בדפוס אשר בעירנו :

שקלאב

היה לאותות ולטויערים ולנאים וישנים

ספר

קיצור עברונות

כי מבושר כל החדשים והגנו גדות
והתעניות והשקות והסדרו אחר
פרשיות ולחשוב נקל התקופות
והגולדות והקביעות עם לדמות
ויגתי כגד קען ישעור מדתו
שיכל כ"א כהוק הסידור לשאתו
וכנזירת נח"ש שלח להדפיטו שלית
עך משך ו' שנים משנת דלמטה

גדפס פה קיק שקלאו

תחת מתגלת הארון הגדול ההסר
יעביראל מאיאר קאוואליר
בעמאן באוורלאוויץ וארינק יריה

בכפום של ה"ה סרתי הראש
והתזין הסדר מזה אר'
ליב צמ' שניאר פייבוש ז"ל

לסוד ולפרט וידבר טושה את
מערי ה' אל בני ישראל לפיך

וייבדקו את עמיתם כי היה חכמהכם ובעתכם לעיני העמים

אשר טעונו את קולו ואת קולו ואת קולו ואת קולו

ומבני ישראל יודיעו ביער לעתים

ספר

עמנואל

איר ליבע לייט נעמט דיא מעשה אייך אין
 אכט דען איך האב זיא מעתיק גיוועזין פון
 לשון הקודש אויף דייטש צו וויסן וויא השם
 יתברך נעמט גערין אן דיא תשובה פון דיא
 לייט אונ טוט קיינס ניט סר שזמין ווען ער
 תשובה טוט מיט נאנצין הארצין היילט אום
 השיי אלי זיינו שמארצין וויא דעם עמנואל
 איז נשעהן ווערט איר ליינין אין דר מזשה
 דרים איר ליבה לייט טוט לוסין אונ דאס
 כיכל קופן בוכות זה יבא לציון גואל אמן :

באמסטרדאם

ספר
עֲמֻנָאֵל

למאמר הדפוס העברי בשקלוב ע' 170

הנהגת פסקת היסטוריה:

ווילנא

בדפוס...

Э М А Н У И Л Ъ,

или Сказка раба Эмануиль

Съ Вильнскаго изданія 1865 г.

ВИЛЬНА въ Типог. А. Г. Каценденбогена

Нѣмецкая ул. въ д. № 379—9 1878 г.

למאמר הדפוס העברי בשקלוב ע' 170

אמרות יי אמרות טהורות מזוקק שבעתים

ס פ ר
י י ט ב ל ב

על המשה חומשי תורה

הקו אלהים את עבדו חזק כי אהב את אבותיו ויבחר בורשו אהביו.
הנה הוא נחבא אל הכלים. דך נכלס. וילט פניו באדרתו ויגלם.
זה שמו לעלם:

זה יצא ראשונה

על

ס פ ר נ ר א ש י ת

נרפס פה מ-סינעט יע'א

בניה-לפום התשס"ח

בשנת לדרת את בני ישראל לפ'ק.

למאמר מזייפי שערים — שער הנכון

103

ספר

ברוך מרדכי

חרושים ובאורים בהלכות ואגרות

על

מסכת ברכות

אשר חנן ה' את עבדו. תחת אשר אהב את אבותיו, ויבחר ברעו אחריו

הנה הוא צעיר וקטן באלפי ישראל

מרדכי נתן הכהן שווארץ

המתגורר פה ק"ק חוּסֵט י"א

בעל המחבר ספר חמדת צבי על התורה

ען לאמצי הרב המסיד וכו' מיהו צעיר וצ"ל. ילד אשה אשת חל יתבנית בית חנה מרים ע"ה
 בת הגאון מהר"ג איש דערנויץ וצ"ל

נכד מרן הגאון בעל הפלאה זצוק"ל.

Baruch Mardche

verfasst von

M. N. SCHWARTZ

in

Huszt, 1880.

השכח היתר על היציאה חנוך לזמק בחרים עניים הלומדים פה ק"ק חוּסֵט י"א.
 Der Reinertrag dieses Werkes ist zur Unterstützung zahlreicher arme Schüler gewidmet.

למאמר מוסיפי שערים — מוסיף

ספר

ברוך מרדכי

חרושים ובאורים

על

מסכת ברכות

בהלכות ואגדות

אשר בעדיו חדשתי ובארתי אני הק מרדכי כי כתבתי
 מהר"ם פריד זקל חונה פה קיק אסאנפא
 העליל יעיא :

נדפס על סוף שנים אברהם ניסן זיס סגל

לעמברג

בגמ' מרדכי דיהודי דורש טוב לעמו לסיק

Darugh, Mordchaj.

Trud u. Verlag von H. St. Söuf
Lemberg 1874

למאמר מזיפיי שערים — שער הנכח

דען גלדער אונזער

דאס קליינע בוכל

דאס בוכל איז געשריבן פיל געזאגטע זאכן וואס
 זענען פארענדן סתמיין. צו זען וועלען זאך צו
 שטיצען זיך אפ און וועלען זאך צו
 און ליה האנדלונג ווערט אלס אים געווינט.
 און דאס האט געטאן און פערטער געטאן.
 און ענליכע שטודיען.

רוי ל ג

Г. В. ДЕНЕРЬ ОЦЕРЬ,

Т. С.

Золотой кладъ или разные совѣты
въ общественной жизни.

ВН. БИНА, изъ Таганрога А. и сына
 П. А. Дворжецовъ, на Виленской улицѣ
 въ домѣ Горбачаго . № 31 1871 г.

חובת נשים

בשני חלקים

דינער ספר איז איין קיצור פון שלחן ערוך
 אדח חיים און תורה דעה און אבן העזר
 און פון אנדערע הייליגע ספרים. די אלע דינים
 וואס צו ווייבער גיהערן. אויך פיל דינים סאר
 פאגען וואס קענען גיט לערנען קיין שלחן ערוך.
 אויך אלע הייליגע סדות ווי איין מענטש דארף
 זיך שידקען דאס ער זאל זוכה זיין צו עולם הבא.
 אויך אלע מצות וואס ווייבער זינען שרייב
 מקום צו זיין ווי סאנס לייט. און די מצות וואס
 ווייבער זינען פון זיי ספור. דער קלל און דעם
 ספר סעלט גיט איין דין וואס ווייבער דארפן
 וויסן. און נעכער אשה וואס וועט דעם ספר
 לערנען און קלאר זיין און מקום זיין די אלע
 דינים וואס זינען דא סבאר וועט זי גיחם זוכה
 זיין צו האבן גוטע קינדער און קינדס קינדער
 וואס וועלן עוסק זיין בתורה ובמצות. ובזכות
 דעם וועט זיך שידקען ווא סריב זיין די גאולה
 במהרה בימינו אמן:

למאמר א. מ. דיק

עוזר צינקהם און דיא ציג

דאס איזט איינע וואהרע געשיכטע פון אנעוויסען מלמד
וואס איזט אקערקט ארויס אויף קעסט וואס עס האט
פאסירט מיט איהם און מיט אציג, דער בייא איז נאך דא
אשיינע דער ציילונג פון צווייא ארעמע בורות וואס עס
האט פאסירט מיט איהר פערציג דא אין דער גרויסע
שטאדט אילון, ביידע צום שפאס אונד צום נוצן, כאכן
יך לוסטיג איבער דיא דוכטיים אונד איבער דיע
פאלישע מיצען.

ווילנא

תרכ"ט

ОУЗЕРЪ ЦИНКЕСЪ УИДЪ ДИ ЦИГЪ,

т. с.

Разсказъ объ одномъ меламедѣ съ козю.

В И Л Ъ Н А.

Въ типографіи Фина и Розенкранца. 1868.

на Вилейской улицѣ домъ № 715/34

ספר

חכמת היד

המלמד לאדם דעת, להבין בהקיום ומהשקטותם אשר בידו
ובמצותו ומיתר הכיכונים את מספר ימי חלדו בארץ, בריאות גופו
לל ובריאות כל אבר ואבר בפרט, וכל קודותיו אשר יקרהו
בהיוו אם לשבט ואם לחכד :

תקנו ויסדו זה שנים איש אלהי הרב מהר"ר
אלהו משה גאלינו זצ"ל

ועתה הוספתו עליו במה יבמה לקומים מספרים יענים וגם חדשים

דבר ספר חכמת היד בעלמתיכם דעם כעשיתו צו פערשטיין פון דיא
ישטרלבער, אט פון דיא שטרלבער וואס ווינקן אויף דין שפערק, ויא
עס האלט מיט דער געזונטהייט פון ווינקס קערצער בכלל, אונד פון יעדער
אבר בפרט וויא לאנג זיי דעם לעבען, אונד וואס עס וועט זיך מיט אים
פאסירן פון ווינקס לעבען פאן.

ווילנא

בדפוס ר' יוסף ראובין בר' נחום בן ראם

שנת ה'תרל"ד

СЕФЕРЪ ХОХМАСЪ ГАІАДЪ,
или Гадагедьная Книга.

В П Л И Н А,

Въ Типографіи Р. М. Рожма. 1889.

На Жмудскомъ переулке въ собственномъ домѣ
подъ № № 327 и 328.

למאמר א. מ. דיק

ספר

הנהרות על ש"ע הלכות פסח

של

כבוד הגאון האשתי מופת הדור וקדוה המפורסם רבן של ישראל מו"ק שניאר זמן מליטא ל"ע :

שהיבר

כבוד כבוד המופלג הריף ונקי מהו אברהם אבלי
 מו"צ ד"ק קראב כרגבני המופלג מה
 נפתלי כ"י מטולטשין דברב הגאון המנוח סבו מנחם נחום
 זלצ"ה סבו אב"ד דק"ק לארזין : ומכב
 הכנהות ינאר בכקדמתו גם קנה מידוה הרמב"ם על הלכות פסח
 ומלה ושאר מידושים מן הרב מוכרר אברהם אבא כ"ל ימנז
 כמעין בהם הועלה כעו"ה :

ברדימשוב

חחת : מסעות
 אוסע
 דערוונישע ווליקן
 איספראטר
 פאוול אויטש
 אוסע ראסיק
 סלעסטישי

אחינו הקיבר
 פריינדלין
 האביראד
 אלכנדר
 כאסיע דערוויש
 האביראד אוסע
 ירה :

שנת

תקס

לפ"ק

שער מזוייף — [סדילקוב?] אחרי תקפ"ג

ספר הירישי דינים על הלכות פהח

בו יבואר כמה דינים מהורשים שהמליאס המחנר מהשוסקיס ראשונים והאחרונים ז"ל : גם נחוסף נו ש"ת מהורשים מה ככתבו מושלבי הדור להמהנר והשב להם בדרך פלסול וסכנאל . גם כמה תירוצים ויישובים כל הרמבם ז"ל : חברו וגם יסרו הרב המו פלג בתורה חריף ובקי כבוד שמו מוהרר אברהם אכלי נ"י מורה צדק למדחו בק"ק קיאל :

דפוס רוסיא [סדילקוב?] אחרי תקפ"ה

ספר

חבמת היה

חבריו אחד מן הקדמונים ה'ים הלבנים כבוד מיהר"ר אליהו
 במוכר"ר משה גאלניו ז"ל והיא חכמה תפארה • להכיר
 חכמה איש וחולדותיו וכל הקורות אותו מינוס הולדו • על ידי השרשיות
 אשר ביד כל אדם יתחזק • יאף גם שהוכח לפנים כמה פעמים אין זכרון
 לראשונים • עד אשר נסתרה חכמה זו מעיני כל • וכיחיד שהתחבר יגלה
 ציב ספרו בלשנו הדק לטן הפלסופיא • שאינו מוכן לכל עמם • לכן
 עתה קמנו ונתעידנו להעתיקו בקצרה ויכלנו יכלתנו חזונו •
 שנסקרה אחת יחשט יעון היכל להכינו יחכמה סקרה •
 כסדר מרשא לסיפא ולא נשרתין •

דפוס רוסיא לפני גזירת תקצ"ז

פדרש

עשרת הדברות

וצוואת רבו אליעזר הערול

הן הנם למרות ה' אמרות פכורות הנפתיים
 מווקים: דברי חכמי' כדרכות וכתממות
 נטופים' דברים מחוקים: מלות ה' ברה מאירת
 פינים: הולק חן בשפתות' כלאוי מולק חוקים:
 נחמרים מוזכר ומסו רב מדבש וטפת לוף
 מחוקים: והנה שמן מנהס סלל בתם באגרות
 בכלי וירושלמי מאווקים: למנס רב בדברים
 וולתי: לאן נמלאו מחושקים: והנה זה רבנה
 בשני' אשר נדעם ספר היקר הזה כפי'ק לוכלון:
 והנה כפת מקרה: ה' לשנינו לזכות את הדברים
 לכדשיסו פה חסס ראשון אלל הרבני הרא'
 הנניד' מקור"ר אהרן נודעים:

ספר

שלחן ארבע

זה השלחן אשר לפני ה'

חברות הרב הקדוש רכינו בחיינו

אשר נדפס בשנת תקט"ו באמשטרדם פי
האלוף ההורני כה"ר סעריה בן הדין סמטין
מוה"ר יצחק בריסקר זל"ה . ועזה
נדפס מחדש

לפרט תקיף לפיק

557.

בן סירא
בירושלים

הנהגה על ידי
המחבר והמפרש והמבטא

הספר : לא נמלא אגלינו : זהו דין יום אבוי היה לעולמים :
כאשר : היבול בגמי' רמה פעמים : ולאחד הארנו :
בגלוח כאשר : באכדו כמה וכמה פעמים : ובמדיהם : בלשונם
נמלא : ובנה : עשה קס : אלו אחד : הרענו מנהדר יחבם :
ר שמואל העזיל מדוקלא : ובעתהו : הלשונם : לשון אבננו על לשון
י בלשון : לא לוכוח אח הרעם : לי חמלאו : דברים ומיכרים :
המלמר : לאדם דעם השכל וכוונת : ללחוף דן : ולתורה טוב כשון
אלהים : ואדם :

במש"נ **בוי"ל**

בשנית **הקפדה** **לבק**

דפוס רוסיא

ס פ ר
בן ס' ר א
מ' ד ו ע ל י מ

יח הספר • לא נמצא אצלנו • והזמן רב אשר היה לעולמים •
 כ' אשר • הוציא יחזקאל • כמה פעמים • ונאמר
 מאתנו • מטלטול הגלות הארץ • יצדו כמה וכמה ספרים •
 ובספריהם • כלשוניהם • לנורא • ומה נחם קט •
 אים אזה • הרבני מיהרר יהושע • ביעהרר אגאלל העייל
 'מדוקלה • והעיקר • מלכות • לטן חזנו • על לבון הקדש • בלבון חז •
 זיכות אה הרבני • כי נמצא בו • דברים • ומפניה • ימים •
 הימה לאל • דעה הבנז ובינה • לאויל קן •
 ולהיות טוב בניני הלגים • ואלם •

בדפוס ח"ה הרבני טוהרר מנתם מן
 במו' ברוך מ"ם מהוראדנא •

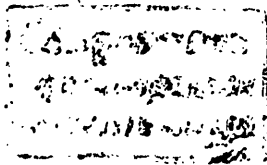
נדפם

פה קק וו'לנא יעיא
 בשנה תקס"ג לפ"ק

ספר דרך אמונה

תועלת גדולה וכוללת : הורס דרך אמונה וצפחון :
 ושחץ מכל חכמה ומדע : וכל הלימודים : דברים
 שנלוים הדברים השחומים : וליור קרוב אל ההיקש השכלי :
 צענין השכר וסעונש בנוף דוקא : ע"פי ראיות הדברי חז"ל :
 ושחץ מעניני חכמה הפרלוף : ושחץ מעניני חכמה הדופק :
 והוא רק סתח ומבוא : רוחו ונרמו : לחיבורו : אשר ידן נטוים
 לעובד : להעלות לרנן על הדפוס צעוהס"י : מיברו איש יכבד
 ונעלה : השנון המשורסס"כ"י :
בן הרב הגאון ושלשלה סיוחסין :

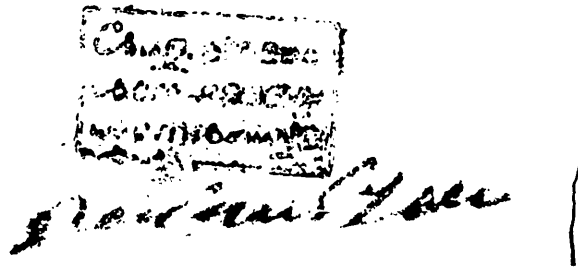
לדהי ידוע : שיש ח"י המחבר : השכמות
 מרבני גאוני זמנינו : שלא להשיב גדולו
 שמר"ה בלתי רשות המחבר : ויודפסו אי"ה
 על חיבורו הנחמד :

ספר דרך עולם

טורה דרך סלולס ובעומה - להחליך לפני אלהים :
 בלור סחיים - המש סחורס : וסמלוח - ע"י
 ססכל וע"י היראה בהלמדס! יחד דוקא - כמאמר החנא - אס
 אין מחמס אין יראה כו' - אשר על קושב זס - נהייסד כל הספר
 להחבונן ולסקח על מעשיו ודרכיו - הטובים הס - אס לא -
 ולא ילך צמהלך רבלו כעור באסילה : וכמ"ס (חגי א') סימו
 לבכסס על דרכים - וכמאמר חז"ל (ת"ק ד"ה) כל הסס
 אודחותיו בעוה"ו - זוכס ורואס בישועחו של הקב"ס - וצרס
 אין מן הזורך - להגדיל סמועלת - סמסחעף מן החיבור הזס :
 כי קריאחו ז' היא הילולו - חיברו א"ס ניכבד ועלה - הספון
 כמפרסס ושלסלח היחסין בעה"מ סטר דרך אמוס : כבוד
 מוסר"ר רסאל נ"י :
בן הרב הבאון מ' נחן נטע ז"ל ה"ס : מקראסלוויא

להוי ידע - טיס ח"י המחבר - ססכמות
 מרבני גלוני זמנינו - שלא לססינ' גבולו
 מחד"ס - בלחי רשות המחבר - ויודפסו א"ס :
 על חיבורו הנחמד :

ס פ ר

פרגדיות דתלויה בנגלל רמה

לרבינ תהלכות השמש והירח והיכות הלוקייכמשש וירח

עיי יצין נחכס כהלמוד דרכי התכניה המצואריכ צחכר
 תיחש החודש להרמנ"ס ז"ל ובאר בכרי תכניה

נצשה ינ"י המאספ המופלא מזה' בשה בא"ח
 שיעיהו זלה"ה קאלשר מדובנא רבתא

אזורה גלא להנפים שום חלם קונטרס כזה בלתי
 רשות המאספ ימשך ששה שנים והעובר על
 זה יגלו שמים עונו וסר מרע בינה

חלום מרדכי

א

אשר מצאתיו בבית

זֹסְפְרִים הַנְקֵרָה מ' מַגְדְּלִינָה נַעֲרָה
 צְרַעְסָלָה בְּמַדִּינַת שְׁלֻעִיזַע צַחֲכִיךְ
 אֶחָד כְּחוֹב עַל קֶלֶף פֶּסוּק אֶחָד עֲבָרִית וּפְסוּק
 זֶמֶד אֲרַמִּית וְנִסְפּוּ כְּתוּב בְּזֶה הַלְשׁוֹן אֲנִי יוֹסֵף
 קְלוֹנִימוֹס הַסּוֹפֵר נִקְדַּחְתִּי וּמָסַרְתִּי זֶה הַסֵּפֶר
 חַיִּים צַר יִשְׂרָאֵל זֶלְוִכְחֻצוֹ ר' מַשְׁלֵם בֶּן דוֹדִי
 יוֹסֵף הַסּוֹפֵר בְּאֶרֶץ אֲשַׁכְּנוּ הַמַּתְחַרְגֵּמַת הַדְּיִיב
 בְּשַׁנַּת חַתְקֵנָח! וְלֹא אֶפְוֶה כִּי יִמְנָאוּ הַרְבֵּה
 שְׂחֻקֵּימֵי לְדַבְרֵי עֲתִיקִים ע"כ הַדְּפַסְתִּיו אֲנִי
 בַּפְתָּלִי הָעֶרֶץ בֶּן מוֹהֲרֵר אֲבֵרָהִם ז"ל שׁוֹלְמֵן
 מִקָּק בּוֹחֲאוֹ יִשָּׁן יִנּוּ ד' ע' ז'

בשנת ישראל גוי אחד לפ"ק

Handwritten signature or stamp, possibly reading 'D. B. ...'

ס פ ר
קורות ארזים

אם פירוש חדש ע"פ סוד הנקרא

בית היין

בעזרת עושה חוויים : חברתי ספר קורות ארזים :
בספר הזה יש בו כמה רמזים : וגם כמה
סודות ורזים : גם לקבתי ואספתי : וחרותי אחד אל
אחד כמו החורז בהרזים כל מלכי יהודא וכל מלכי
ישראל : וכל הנביאים והחזוים :

וגם פרשתי בספר הזה מאמרים תמוהים של חכמינו
ז"ל שדבריהם יקרים מנמה מאות זוזים :
ועוד כמה דברים יקרים אשר מצאתי אותם טמונים
וגנוזים : בספרי קדושים וטהורי אשר חברו אותם
צדיקים וזריזים : ולכן אבקש שלא תהיו נמהרים
ופוזזים : לדבר על החיבור הזה דברים נכזים :

ולכן קראתי אותו קורות ארזים : לפי שכמו שהקורות מתוקים
את כוהלי הבית שלא יהיו מתנענעי" וזים כמו כן להתור"י
שנקראת בית היין הדברים היקרים שבחיבור הזה הם עושים
חוקים ועזים : ולכן קראתי את הספר שבשיפולי היריעות בית
היין לפי שיש בו כמה סודות ורזים :
ועהו ידוע שסודות ורזים בשם יין הם מרומזים : ובזכות סודות
החורה אנן זאן קדשים נפרים מיד גוזזים :
כן דברי המחבר הנחשב בין השפלים ונכזים בנימיין
מהור"ד מרדכי זלה"ה מגיד משרים דק"ק
באבראסק

ספר

גדולת משה

מדבר
 בגדלה פתעה שאמר לו
 הקדוש ברוך הוא לך והתנא
 את בני ישראל מסצרים והעלורה לשבעה
 רקיעים :

אין
 דין ספר חפרם סר לנס די גדולה
 סע אשה לביתו ע"ה חוג מוך מלך
 עשה ער גועתן האם מוך דסן היאן
 סך די לייס וי זיך הקב"ה לו סעס באיען האס
 מוך דעס בלוג חורב :

כלבוב

גמ"ט

בשנת תקס"ד לפ"ק

פעלם הפך קינות . אשר כתב ירמיה לזעם לז' כינות . אשר הניד מראש על סני מורכבות : מעזרת לר מעוכות . ובכך לפול לפינוי קמונות ,
 ומחוק פסעים ודזנות . יבא לביון נוהל הוא משימנו אשר מחולל בפוכות . והוא יגלה לנו פוכות . ובית הסלימו על מכונו לבנות .
 וישראל יטבון לכטם ושאלכות . ותמח אפר יכהנו פחרו מנכעות כמקריבי קרככות . ותחש חבקו אשפתות ויטבו לארץ
 ואמרו קינות . או ואמרו הגדיל לפשות כסירות ורכנות .
 אביר .

בסוף עמ. אחרון של „דברים נחומים“, פירוש אלשיך על מגילת איכה (פראג שע"ז)

ממשיה להכעלה כהר"ר אלכסנדר בן הקר כמר חיים אשכנזי רץ אשר טור מממונו זהב מכוסו זל לזכוס ארכים להוציא לאור באורי הרב הגדול מוהר"ר משה אלשיך ז"ל על ממש מגלות אשר בכת' אופיר לא יסוללו ולא יערכו זהב והגביות לככה בכך אמתק על טעם יכר שמו כמו ליום מו' ליום ואין משתקין אותי כ"ד המח' קק' אכר' טס הידלל

פ"ו ה' ה' ע"ל כחלאת הקלם כאם יהודה כר נחמק כ"ן ז"ל משפחת ארשיכור

מרדכי טוב לשמו דורם • ועל כסאו המלך אשכנזי • עם אמתר המלכס מכדין סורם • ומכוסם צמחם מהמן רע חורם

מקויתין מתבות לאכזוכים • ומשלות מכות מינים מונינס סוכים • עד ללא ודע כין כרוטים לאחרים : יתתים ומתמריים נביא דת הייסי

בסוף עמ. אחרון של „משאת משה“, פירוש אלשיך על מגילת אסתר (פראג שצ"ו)

מעשה ר' בירך

מעשה ר' בירך

(המביא לבית הדפוס חיים ליברמן)

במאמרי „ספר חובת הלבבות לר' בירך מקאלביסוב“ (לעיל עמ. 342) דנתי על הערבוביא השוררת ברשימת ספר זה בין רושמי רשימות שקדמוני. תיקנתי ורשמתי חמש מהדורות של ספר זה, משונות זו מזו, שהדפיס המחבר במשך חמש שנים, מתקס"ה עד תק"ע. על המחבר בעצמו, אעפ"י שיצאו עליו עוררין, עברתי בשתיקה. כתבתי רק, שכשירד מנכסיו התחיל נודד מעיר לעיר וספרו זה בידו, בצרוף המלצות מרבנים לתמכו, מפיץ בדרך זה את ספרו ומחפש למצוא מקום קביעות לפרנסתו, כגון מלמדות וכיוצא בזה.

בידי אמנם העתקות של חומר מענין על הנהגתו ומעשיו ועל הנעשה עמו בימי נדודיו, העיקר בימי שהותו בעיר בראדי הגליצאית, אז עיר ואם בישראל, ואח"כ במינסק הליטאית. ימים רבים נמנעתי מלפרסם חומר זה, שכן היה נדמה לי שהגניזה יפה לו, ויפה עשו אבותינו שדברים מעין אלו היו דנים לגניזה. עכשו, כשניגשתי, בערוב ימי, לכינוס דברים שפירסמתי במשך קרוב ליובל שנים, וביניהם גם הדברים על ספרו הנ"ל, נמלכתי, ביני לבין עצמי, והחלטתי אשר מ"מ כדאי לפרסם גם חומר זה, שמא ילך לאיבוד וחבל! ואם שגיתי ה' הטוב יכפר בעדי!

חומר זה הוא העתקות שנעתקו בכתב-יד קשה ובלתי נוח לקריאה על נייר כחול ומרוב יושנו דהה, ופה ושם, תיבה או שתיים-שלוש, שאינן ניתנות לקריאה. מקומות אלו סימנתי בהנחת מקום פנוי, אבל אינם מעכבים את הקריאה השוטפת.

במקום הקדמה הריני מעתיק בזה קטע מספר זכרונותיו של ר' יעקב הלוי ליפשיץ מקובנה¹, והרי דבריו – בכותרת: ר' בירך הגאליציאני². ... מארץ גאליציא בא (בשנת תק"ע בערך) איש אחד הנקרא ר' בירך, אשר העמיד פניו ויתראה כאיש קדוש וכעין בעל מופת,

1. עסקן צבורי ומוכירו של הגאון המפורסם ר' יצחק אלחנן בקובנה.

2. זכרון יעקב, ווילנא, תרפ"ד, עמ. 23-24.

3. מהמכתבים דלהלן יוצא שבא למינסק בחודש אלול תקע"ו.

כלמדן מצוין, ועוד יותר היה דרשן נפלא, פה מפיק מרגליות. דרשותיו חצבו להבות אש לאהבה וליראה את ה'. המתעה הזה המציא שיטה חדשה, איך להחזיר את ישראל בדרשותיו בתשובה שלימה... לעשות קבלת התורה מחדש... ובתוך דרשותיו הנלהבות היה פותח את ארון הקודש, והגיש את שומעיו אל מול ארון הק' לקבלת התורה בהתלהבות עצומה... לא יפלא אם איש בעל כשרונות נעלים, וביתרונו בכח הדרוש המתקבל על העם ובהתלהבות העצומה שהצטיין בה... שבכל מקום בואו משך אחריו לבות שומעיו, כי ע"כ הנקל היה לו ליסד כיתה חדשה „מקבלי התורה מחדש“... וביותר הרעיש בדרשותיו הנלהבות את העיר מינסק, שכמעט רוב גדולי הלומדים והחרדים שמה – ומי מדבר מההמון הרב – שכולם נמשכו אחריו.

כבוד רבן של ישראל, מרן רבינו חיים מוואלאזין זצ"ל... הריח והרגיש מרחוק את תוכו של האיש המפליא לעשות הזה, ע"פ הלך רוחו ודרכיו, כי הנהו באמת תועה ומתעה, וכי יש לדאוג ולפחוד לבל יתעה וידיח את ישראל כש"צ בשעתו, לכן הודיע לכל מקורביו בכל קהילות ישראל, להזהר מהתועה ומתעה הזה, ולהרחיקו בתכלית ההרחקה...

... לבות רבים מגדולי עדת מינסק התחמצו בתרעומות רבה על כבוד הגר"ח, ויהיו כמתאוננים עליו על רדפו איש נקי צדיק כר' בירך על לא עול בו, אבל הגר"ח עמד על דעתו ולא התפעל מתלונותיהם. ואולם... לא ארכו הימים, והגיעו מכתבים נמרצים מעיר בראדי מכבוד הרב הגאון המפורסם בדורו מוהר"ר אפרים זלמן מרגליות זצ"ל בעמח"ס [= בעל מחבר ספר] „בית אפרים“ ועוד, המזהיר מאד להרחיק את התועה ומתעה הזה, וקורא עליו: „ובוצע ברך נאץ ה'“ – אז רפתה רוח המתאוננים, וכפי המסורה, היתה אחרית המתעה הזה נכרתה: יש אומרים שהמיר את דעתו, וי"א שנטרפה עליו דעתו ומת בענין רע. בכל אופן בחושך שמו יכוסה...

עד כאן דברי ר' יעקב הלוי ליפשיץ ע"ה. חזר על דבריו בקצרה מר מ. וונדר בספרו „מאורי גליציה“ שהדפיס זה מקרוב.

א.

בעזה"י ולכבודו ב"ה, יום כ"ג אלול, התקעזיין
פה ק"ק מינסק יע"א

לכבוד ידידי ה' וידי"נ רבני המופלגים ומסולאים בפז
המפורסמים, ה"ה רוזני קציני נגידי מנהלי עדת ישורון אלופי ראשי
הקהל דק"ק בריסק דליטא יצ"ו, ועל גביהן וגובה להם, נזר הקודש
בראשם, הרב המאור הגדול החר"ף ובקי המפורסם הגאון כמו"ה א"ליב
נ"י האב"ד דק"ק יצ"ו. יהי שלום בחילם. אמן.

אחד"ש כמשפט. באנו בהודעה ותפלה לפני הוד תפארתם הרמה
וארוכה היא למכותינו אשר חילה ה' בנו בעו"ה [בעוונותינו הרבים].
ולא נטריח את כבוד מעלתם בפרטי הדברים כ"א נאחז בקצה הכללי
הנוגע אל המכוון מהענין, וכי זהו. בקיץ דאשתקד רעשה הארץ מאיש
לבוש בלויי סחבות סחוף והשלך מעשים מבהילים סביבות ק"ק
קאוול' סובב והולך כמתחבא משוט בארץ ומתהלך, פעם בישוב ופעם
ביער ולעתים מתגלה בעינינו מפליאים ומחרידים וכמעט רגע
התבוננו על מקומו ואיננו, ולמספר הימים נבעו מצפוניו בפינה אחרת,
כן ה' מתעלם ומתגלה עד כי תושב בית ועובר אורח צעדיו יספרו למו,
ולקול המולה ממנהגים המתמיהים מתאמת כאלו הוא עוסק וטרוד
בעינינו נחוצים, ואשר עושה פעולותיו ע"י קפיצות הארץ ושאר
מופתים, ונשמע קולו למרחוק לאיש מופת ומפליא פלאים. אחר
נתעלם ונשתקע מסביבה הנ"ל ועקבותיו לא נודעו שמה. ויהי ביום ד'
ד' אלול דאשתקד עת תמיד השחר נפל פתקא לבי מדרשא רבא דפה"ק,
כתוב בו תוכן הענין בסגנון זה. בידוע לי אשר הלומדים יבקשו תורה
מפי לזאת ידעו שביום זה אעסוק בהלכות עמוקות וסוגיות חמורות
בש"ס, ולמחרתו בחומרות הפוסקים ראשונים ואחרונים, וכל מי שיש
לו חומרא בש"ס, ובפוסקים יביאון לפני קודם השינה דוקא ובכתב,
כדי שיאירו האותיות נגדי ואז אוכל לקבל שפע חכמה, ולמחרתו
אתרץ הכל כפי אשר ירוני מן השמים. וגם זאת ידעו שלפעמים יעלם
דבר מאתי, וזהו למען דעת כי ה' יתן חכמה מפיו כו' ומפני זה
מעלימים לפרקים מלמעלה דבר שבר בי רב דחד יומא יודע אותו.
תיכף נאספו תושבי בהמ"ד לבית נגיד מיוחד אשר נתאספן אצלו
בתחבולותיו ועסק עמהם במעשה חידודין מהמוכן אצלו, ולעת ערב

הניחו לפניו חומרות מרובות אשר גם עתה לא השיב עליהן, ושמם ושם עירו ומה מעשהו לא הגיד, אמנם ראינוהו דרכו והילוכו בקודש על תור אדם המעלה, ויחרד כל העם אשר בעיר וסביבה לאמר איש אלקים הוא קדוש עובר עלינו, וכל הערים אשר סביבותינו נסעו לקולו לראות המראה הגדול וליאור באור פניו ויהיו נצבים עליו חבילות אנשים מהבוקר עד הערב, וקבל פתקאות מכל איש ואשה על רפואות הנפש ורפואות הגוף, ולשרידיו גילה כוונתו בסיבובו למען הציל עוברי אורח בעגלות טעונות מסכנת דרכים, ושכל מדרך כף רגלו לא נפקד איש זולת מקומות אשר לא צעד בה נסתכנו אנשים ורכושם, וגם דרש תוכחת מוסר חזק מאד פעמיים ושלוש בבהמ"ד הגדול, והפלא מהקיבוץ בעת דרשותיו, לא נראה ולא נשמע כזה, לבד שכל העולם עמדו צפופים לא יכלו הצג רגלם על הארץ ואיש נשען על כתפי חברו על שולחנות ועמודין וננסין⁵ כותלי בהמ"ד יוכיחו שסבבוהו אנשים ונשים וטף מבחוץ וגם כיסו את עין הארץ ברחוב בהמ"ד, ובהמשך סיפורי עניניו גילה שכבר סיבב כל המדינות הרחוקות ש"מ ודומיהן וגם שם עלה על גפי מרומי קרת, ומדי דברו הי' מרגלא בפומי שהוא מחכה ומצפה עד עבור השנה ההיא אבל אחר תפלת ערבית של ר"ה יתחדשו טובות, וכל העם ישמעו ויראו חדשות וישועות ושאר דברים מבהילים אשר אין לפורטם, ואחר הפצר מרובה לעכבו פה עד אחר ימים נוראים שלח פתקא שזה נמנע מחמת שכך נפלה לו במחשבתו בעת התפלה, וממנה לא יסור, ואח"כ הסביר דבריו שמחשבה הנופלת בעת התפלה או בעסק דבר שבקדושה לאיש שלא פגם במחשבה, להתגלות נבואה יחשב, ואחר ימים מספר הסכים פתאום להתמנות למ"מ [למגיד משרים] ומ"צ [ומורה צדק] באמרו שנתגלו לפניו בעלי תשובות על עוונות שלא הי' כזה בדור המבול, ואם כי לבבנו הפג מלהאמין בזה, בכ"ז הסכימו לדעת אחת למנותו, מטעמים שונים, מאתנו אשר פחדו מקשר בוגדים [?] שנתפקרו בעניני מוסרות, ונתבהלו מאימתו כי נפל פחדו עליהם, ע"כ לא רצו לעזוב אותו, ויש אשר חששו ממהומות המון הכרוכים אליו ובלי יסעו אחריו במחנה כבדה אשר יבטחו על בשורותיו וגיזומיו, ובתוך כך יתגדל שמו יותר ויותר, ומי יודע מה יסובב מזה חלילה. לזאת עכבנוהו למ"מ ומ"צ בבטחונינו עזה על כבוד רב האי גאון המפורסם פאר ישראל וקדושו כמוהר"ח [כבוד מורינו הרב ר' חיים] אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין יצ"ו, באם יוולד ח"ו דבר שאינו מתוקן בידו החזקה יהדפנו וברוח שפתינו ימיש רשע"י ומאז

(5) ראה: משניות, מדות" פ"ג.

(5) משחק מילים על פי ישע"י יא, ד. וברוח שפתי ימית רשע.

הי' הולך ומחדש ענינים נפלאים בפתקאות מתחלפות אשר הדביק בדלתותיו על הנהגות הנכנסין אליו באזהרות חרמו לבלי עבור גבולו, וגם למיודעיו באם היה רוצה היו מתאספים אליו אנשים לאלפים ולרבבות, וגם אמר שיש לאל ידו לסבב בשני ימים שלשים עיירות, ובר"ה אחר תפלת מנחה החזיק מוסרו בבהמ"ד הגדול ועל רגשת דוחקא דצבורא צווח בכעס על העומדים להזהר שאם יאמר דבר יוזק ח"ו יהי' מי שיהי', וגם מילות כלפי שמים זרק והטיח דברים כלפי מעלה. אמנם בהיותו עדיין בחזקת איש קדוש ונורא מאד נדחו כל התמיהות כי לא ידענו מה אידן כו'. וקודם יוהכ"פ נתגלה שהכין כתב בקשר אמיץ ונורא להשתעבד אליו בגוף וממון, ופיו יקבנו להקרא בשם מחנה קדושה, וכבר חתמו עליו כמה ארחי ופרחי, ומה' היתה זאת דמיקרע שטרא לבי תרי, ובראותו שנפלה עליו קטגוריא התחכם בעיהכ"פ סמוך לחשיכה ושלח את כתב מינויו שלו ליד הפרנס בחזרה, וביוהכ"פ רגש העזרות מחיל אל חיל לעמוד כמו שעה אצל המתפללים מכנסי' לכנסי' לא נודעה כוונתו. ובכ"ז היינו מתונים אולי נוכל לבא עד תכונתו לעמוד על תחבולותיו בבירור ברבות הימים. ושאלנו פה קדוש אדמו"ר הגאון הנ"ל וחיוה דעתו הטהורה לתומו כפי ההעתקה אשר למראה עיניהם, ונמשך ענינו עד עת בוא אלינו דברי הגאון החרפי, שר ונגיד בישראל, כקש"ת מוהר"א זלמן מרגליות מבראד והעתקו מוסגר פה, ואהני מעשיו שהכתב אשר השיב כנ"ל לא ניתן לו לחזרה, אמנם גם לא נגענו בכבודו להעבירו בפועל ממנויו בראותינו אצלו חתומי תושבי ק"ק בראד והסכמת הגאון האב"ד ז"ל דשם ודק"ק לבוב, אמרנו נחריש ונתאפק עד יבא יומו ויתגלה מצפונו לבו בהמשך הזמן. אחר זה הגיע לנו אגרת מהגאון המפורסם האב"ד דק"ק בראד והגליל כעת (והעתקתו מוס"פ) ודין גרמה לי' להעבירו מהוראות או"ה, אך פלגא מיהא נקיט בידי' לדרוש ברבים בפני ההמון עס, והאחרון הכי הכביד שזה ערך שני חדשים הגיענו מכתב מרוזני נגידי ורבני חשובי ק"ק ווארשא הבירה כפי ההעתק המוסגר פה. מתוכו הכרנו מעשה האיש ותחבולותיו מנעוריו עד עתה הוא מתהפך בתחבולות לקרות לו שם כשם הגדולים, ויכל בהבל ימיו, עולה ויורד מאיגרא רמה לבירא עמיקתא ועודנו שב על קיאו וארס שבין שיניו הוא מקיא להבהיל אנשים בעקימת שפתיו, דמי פומי' כמאן דאלחישו לי' ולא אלחיש. נקיטנא בפנינו לכל דברי' ומנהגי' המבהילים אנה פניו מועדות ובל נשא על שפתינו ומי יודע מה עוד טמון בחובו. לזאת בחלו בו אוהבי' ורעי' נמנו וגמרו תושבי וחובשי בהמ"ד דפה"ק ובוועד האסיפה רבא שהאיש הנ"ל חכם ורב לא יתקרי וניטל ממנו הדבור

ודרשה לרבים. ואם אמנם מעת ההיא נשאר מתגורר פה, וההמון ודלת
 העם עדן נצמדים אליו ולסמני טהרה שמראה להם ומחזיקים אותו,
 לא רצינו לרודפו וליעבד ליה הרחקה טפי, אמרנו אם כל כחו בפה ניטל
 ממנו עוד לא ירום ראש. והנה נודע לנו שעודנו מחזיק בדרכו קושר
 קשר וכותב קמיעות כתבי פלסתר, ושלח מגילות שונות לרוזני ק"ק
 ווילנא יע"א ומיוחדות לתושבי וחריפי קרתא הנ"ל ודיבר סרה על
 אדמו"ר הגאון מוהר"ח הנ"ל כאלו הוא הרודפו ובחנם (יסכר פי כו')
 ולפני יחידי סגולה מרוזני דק"ק נתן טעם לפגם על קטגוריא הבאה
 מווארשא, היות שהאשה אשר גירשה שמה היתה אשת זנונים, וכל
 גדולי ווארשא היו מצויין אצלה והרחיב הדבור בזה, אוי לאזנים שכך
 שומעות, וגם לרפכת"ה או לאיזה יחידים שלח ארוכה בכתב מפורש לא
 נודע לנו תוכן דבריו אך ממכתבם רפכת"ה אלינו כפי העתק המוסגר
 פה אשר שלח האיש הנ"ל אלינו אינו נראה דנדרשו לאשר שאלם, ואם
 בק"ק ווילנא לא נשמע קולו ולא הזדקקו לדבריו, אולם מדברי
 רפכת"ה הרמה נתחזק בעיני ההמון אשר אין יודעים בין ימינם
 לשמאלם, ומכ"ש לשית עצות בסיבת הענין אשר עליו תסוב המכתב
 הנ"ל ואולי מזוייף הוא, ואחריו בא מכתב מיחידים בכתיבת יד הרבני
 מו"ה יואל חיים כפי ההעתק המוסגר פה, וגם מכתבים מיוחדים מאתו
 לבדו ליחידי דקהלתינו המחזיקים בבריתו כתוב בו שחקר ודרש והנה
 החתומים מווארשא המה נמוכי ערך ושקר ענו בו והוא קדוש וברוך
 יאמר לו, ובעת ההיא נתחזק הקשר וההמון מתפקרים בפומבי שאם
 לא יתמנה האיש הנ"ל למ"מ פה ק"ק יהפכו ח"ו כל העיר בחץ שחוט
 לשונם ועד נפש הגיע ממש, ואף כי ראינו לגדור לפניו הדלת לבל ירום
 להכנס אל הקודש פנימה לדרוש ברבים, כי הוסכם אצלנו יהי מה
 שיהי. כאלו, לא מצאנו דרך להנצל מהמבוכה הגדולה ומאש
 המחלוקת מההמון אשר בעו"ה שמחים המה במעשיהם לכוף את כל
 פני העיר וגדולי. לכל אשר יחפצו ויסודתם חזקה מאד על מכתב
 רופכת"ה באמרם כוונתם רצויה לשמים, ועד כמה נצטער וניזל, לזאת
 ראינו להודיע צערינו לרבים, ואתם ידידי ה' קראו ההעתקות המו"פ
 ושימו לבבכם לקצות הדברים שהודענום אשר ראו עינינו, ואם כה
 יאמרו שידוע להם בבירור שרוזני ק"ק ווארשא ואלופי בד"צ בי דינא
 רפיא העבירו עליו הדרך שלא כשורה ושגם זה נכלל בדברי רפכת"ה
 שכל אשר שמעו מגזמים עליו הכל שקר ועתידין ליתן את הדין ובכל
 מה שהפליג להפליא בהנהגותיו וגיזומיו המתמיהים ומבהילים אין
 להרהר אחריו כ"א להחזיקו לאיש קדוש אשר לא נשיגנו בשכלנו
 ובמופלא מאתנו בל נדרוש, אנחנו את נפשינו הצלנו ואז נמשך ידנו

מזה ונכנע שלא מרצונו בפני האנשים העומדים עלינו וכו'. אך דבריהם המה מיוסדים על איזה מכתב שהגיע מאיש ההוא או מגירא דילי בתחבולותיו, וממעשיו לא הכירוהו מאז התפרדו מאתם זה רבות בשניי מימי עלומיו בקשתינו שטוחה לפני הוד הדרת כבודם לגדור הפירצה הנעשה בסיבות המכתבים הנ"ל למען יהי לנו לפ"פ [=לפתחון פה] בפני ההמון לפרסם האמת אשר יגיע אלינו מאתם ובזה ננצל אי"ה ממוקש פח אשר הכינו האנשים הנ"ל על שגגתם בו ולא ידמו בנפשותם ליתן לדברים אלה ולמשוך ידיהם מלהזדקק בענין האיש ההוא, כ"א חלילה החרש יחרישו בעת הזאת הנה מלבד דיני נפשות אשר שנו כאן עוד נוגע הדבר לפי הנראה לכלל דת באם ח"ו נהי מוכרחים להכנע נגד כת דילי המלשיני וידרוש ברבים מי יודע מה שיחדש בהמשך הזמן מאש זרה אשר תוקד בקרבו, וכאשר ברית כרותה ללשון מדברת כו' אם יתעלה ח"ו כעת משפל מצבו לא נוכל עוד להורידו כי אז לפני אלפין פומין מילין לצד עלאה ימלל ר"ל, והתבוננו נא בהעתק מכתבי קודש המו"פ.

ב.

חלק האגרת מקהילת ווארשא לקהילת מינסק

...אשר הטעה והסית לבב ת"ח אחד מתושבי פה עירנו ונתפתה להשיא בתו אליו וכשבתו עמה ימים אחדים הרחיק נדוד ממנה ולא נודע אז נתיבו אשר דרך בה והעגין אותה פעמים, כמעט הוסכם בדעתינו אז כי תשאר האשה העלובה בחבלי העיגון כל ימיה. בראותינו כי דעתו הנבלה נוטה אך לזה, עד אשר משמים הפירו מחשבתו אשר זמם וחפץ, וה' בידינו הצליח והובא ממקום מסתרו לכאן בנחושתיים, ורבת השתדלות עשינו עמו עד כי נתפצר והתירה מכבלי ומאסרי העיגון כדת. כבוד הרב הגאון החריף המנוח מוהר"ש ז"ל אבד"ק פוזנא כתב בעת ההיא אלינו, עזן לא ראה פניו זולת מכתבו אשר העריך אליו, כתב מכותלי מכתב האיש ההוא ניכר שאינו מזרע אי"ו [=אברהם יצחק ויעקב], ישכילו החכמים ויבינו עד היכן הדברים מגיעים. מדברינו אלה ידעו היודעים את דרכו אשר דרך בה מנעוריו עד היום וכי כל מקום בואו ישים מסוה הצבועים על פניו ותחתיו תעמוד הבהרת להסית ולפתות כל אשר יתקרב אליו וידיחו מן הדרך הטוב והישר אל שוחה עמוקה אשר כל זעום ה' הפיל שמה ויחצוב להם בארות בארות נשברים, נמס כל לב וכל עפעפים יזלו מים על מעט התורה אשר מתקשקש בקרבו אשר המון העם ממכירו חללו כבוד

התורה בעוה"ר ע"י באמרים ב"ה שלמד תורה כנ"ל, אוי ואבוי על מבלי עביד תרעא לדרתא.⁶ אי לזאת על כבודם מוטל הדבר לפרסם קלונו ברבים ולהבזות אותו בעיני ההמונים הטועים אחריו ויתגלה נבלותו לעיני כל מאהביו ולא יהי עוד עדת ישראל נדחים אחר נכליו ומעשיו והרחק ירחיקו ממנו וטמא טמא יקראו לו, מחוץ למחנה יהיה מושבו, ואין בודד במועדו⁷ כאשר הזהירו חז"ל להסתכל בדמות רשע ומה גם על צבוע כמוהו אשר יוכל להטות בפחזותיו את כלל אחינו ב"י ותבערו הרע מקרבכם, ומה יהי שלום באהליכם וישכון קדוש במחניכם ופריץ החיות לא יעלה בנויכם. אמן.

כ"ד המשתוקקים לעזרת ישראל, הבאים עה"ח לאהבת הצדק והאמונה. אנחנו אלופי פרנסי ומנהיגים דפה, וכבוד הרבני המאה"ג הבקיא ב"ד דפה היושבים על מדין, וכבוד הרבני אלופי גבאי דח"ק דפה ק"ק ווארשי יע"א.

נאו משה פערשטאין בארג הנקרא מצוזמיר

ונאו יחיאל מיכל עטינגר	ונאו אברהם אבלי ראב"ד
ונאו יעקב עפשטיין	ונאו צבי הירש במוהרי"ל, דיין
ונאו חיים בר דוד	ונאו זאב וואלף מיזיל דינא

ונאו משה ליפשיץ בר"א חלפן
ונאו שלמה זלמן
ונאו יוסף ברי"ל

מקום החותמת	מקום החותמת	מקום החותמת
קהל עדת ישורון	חברה קדושה	בית דין
פה ווארשאו	דנא	צדק דפה
	ווארשא	ווארשא

ג.

חלק האגרת דקהל עדת ישורון דק' בריסק לאלופי הקהל דק' מיסק

..אשר בשמענו זאת נבהלה נפשינו וכמעט פרח רוחינו, כי זה האיש ידענו לו מנעוריו שהוא מילידי קהי ומשפחת רם, מהררי נמרים, ממחצב סנפירים ומנכבדי נועם הקריי, לאביו המנוח המפורסם מו"ה

6. ראה: שבת לא.

7. ישעיה י"ד, לא

ישראל ז"ל שהי' מ"צ בק"ק חרסאן, ואחיו דפה הוא איש כשר וישר הולך בתומו, תומת ישרים ולא פנה אל ההבל ושטי כזב, ומתפרנס בכבוד, כי כל הנגידיים דפה אוהבים אותו מחמת שהוא מופלג ואיש צדיק תמים במעשיו, ונאמן בשליחותו. גם שמענו מה שאומרים עליו אנשי קהלתכם שהיו לו פה שלשה נשים, בוודאי שקר הם אומרים, כי כל בני קהילתינו יעידון ויגידון, כי נהפוך הוא שהי' לו רק אשה אחת וגרשה, ומחמת כי נפשו חשקה בתורה רצה ליסע למרחקים ללמוד בישיבות. כללא דמילתא כל הדברים ששמענו אומרים על הרב מוהר"ב הנ"ל ועניני דברי זלזולים הכל שקרים וכזבים, ובוודאי עתידין ליתן את הדין, ע"כ ידידי נפשינו שימו זאת על לבבכם הטהורים להסיר המכשלה הזאת מקהי' קודש.

כ"ד ידידים לנצח ודו"ש, ה"ה אלופי ראשי רוזני ונגידי דפה בריסק, כבוד הרב הגאון גור אריה דבי עלאה מופת הדור המפורסם מו"ה ארי' ליב אב"ד ור"מ דפה"ק בריסק דליטא.
[ארבע חתימות]

חותמת
קהל עד' ישורון
דק"ק בריסק

וזאת אשר כתב המגיד [ר' בירך] תחת הכתב הזה:

אתמול הגיע על הפאסט גוף הכתב של החתימות בחתימת ידם ממש ועם הנוסח כמו שכתוב כאן אות באות, וכל מי שרוצה לראות ימחול לבא ויראה מגוף הכתב בעצמו.

ד.

העתקה ממכתב שנשלח מהרב הגדול הגאון אב"ד דק"ק בראד

שלומים אלומים, לשרי הפרתמים, הולכי בדרך תמים, ה"ה כבוד אלופי רוזני קציני ויחידי סגולה הפרתמים ומפורסמים דקהל עדת ישורון דק"ק מינסק, וביחוד להרבני הנגיד מפורסם מו"ה זאב וואלף נ"י.

הנה בשבוע העבר האירו אל מול עבר פני שני כתובים באים כאחד מרוזני הקהל חתומי ארבעה מטיבי לכת, ומהרבני הנגיד מו"ה זאב וואלף נ"י, ובשבעה זו הגיעני עוד אגרת מיחידי סגולה בחתימות

הרבה, והכל סובב והולך על מקור אחד, לעמוד על המחקר מה טיבו של עובר זה שמניתם עליכם למ"מ ומ"צ. אהובי אחי ורעי צר לי על הנראה גודל התבערה אשר במחניכם אשר ייזידו על הריב כיקוד אש מתלקחת בין אנשים אפרתים כמותם, כי מפורסם ערכם לרבות בני עמנו, ואם נראה ממכתבכם שאתם גדולים במנין, בענין כזה, יש לחוש למיעוטא, מה גם שאינו מבואר במכתביכם שהוא בהסכמת הרב המאה"ג אב"ד דקהלתכם, כי לו משפט הבחירה בענין זה, כי לא יעשה כן, איש אחד בא לגור תיכף ישפוט שפוט, ולדעתי לא הגיע להוראה לקהלה קדושה כערכה, גם לא נאה למעט כבוד חכמי עירכם, ועכשו יאמרו שהי' ביד תלמוד וכו', עליו נאמר כלך לך אצל הגדה, ומה לך אצל נגעים ואהלות, ונדרשתי לאשר שאלוני מה הוא באותן הימים שהי' מתגורר פה אם יצא חוץ לשיטה, הנה זה דרכי להיות נחבא אל הכלים בבית אולפנא דידי, ודבר אין לי עם אדם, ואין דרכי להתבונן בדרכים דרכי בני איש, ובכל העיתים ובכל השעות שהי' בצל קורתני לא ראיתי ולא שמעתי ממנו ח"ו שמץ דבר, ולברר הדבר מה יאמרו הבריות ולהשמיע לרבים שע"פ עדים יקום דבר, נפשיכם יודעת שאין זה דרך סלולה בענין כזה. באמת היטב חרה לי על הידיעה בתחלה טרם ביאת מכתביכם כי עשה עצמו כעני העובר ממקום למקום ויצא לשוח בשדה ולאמר מעין זה גורם טהרה, ומדלת העם דרכו אחריו לאמר מקודש, חלום חלום חולם ונותן אות ומופת, ובשפת חלקות ומרמה הוא זה, אל תאמינו בשוא נתעה, והעושה כן כל אדם כוזב. אך עתה ראיתי במכתבם להתנצל עבורו שהולך לתומו ולכפרה ואין לו אשמה בדבר אך למראה עיני אין זה אמתלא טובה כי כבר אמר החכם שלמה הע"ה כל אחי ה' שנאוהו⁸, וגם חז"ל אמרו אבב בזיוני לא אחי ולא מרחמי⁹, וגם כפרה בכדי לא אשכחינן, אך מה לי להיות שופט בדבר. וזאת ליהודא ויאמר מה מאד יכרה נפשכם בעיני תיקר נא נפשי בעיניכם לשמוע בקולי בכל התאמצות להשקיט הריב ביניכם כי אין כלי מחזיק ברכה אלא השלום, וכל זה אינו שוה להיות קטגוריא בין החכמים ובמטותא מנכון שלא להשמיע עוד קולם ברמה, הטוב בעיניכם עשו ואמת ושלוש ישפוטו.

הכ"ד העומד לשרת בקודש ודו"ש מלוני"ח, הק' בארץ יהודא ליב תאומים חונה בק"ק בראד והגליל יצ"ו.

8. עפ"י הפסוק: כל אחי רש שנאוהו (משלי י"ט, טז).

9. שבת לב, א.

ה.

הועתק אות באות מגוף הכתב שכתב הגאון מו"ה אפרים זלמן מרגליות מבראד שיחי' ביום ה' ביחשוון תקע"ז.

אליכם אישים אקרא, חכמי חרשים, עם אלקי' קדושי', זה דרכם להרים מכשול מדרך העם ופינת הדת להקים יחלצו חושים, תחתיו גערתם בפריץ חיות יעבור בנוס וישלחו הנחשים, ה"ה הרבנים המופלגים והמופלאים, ראשים רוזנים קצינים נגידיים ומנהלים קהל עדת ישורון דק"ק מינסק יע"א, ונלוה עמם כבוד ה"ה הרבנים החריפים הבקיאים הדיינים המצויינים ושאר חכמי סגל עדתם ויחידי סגולה יקירי העיר, ועל צבא' חופף כבוד הרב הגאון החריף ובקי המפורסם מו"ה יהודא ליב נ"י.

אחד"ש כולכם, כתבכם הגיע אלי, וזאת אומרת כי הגיע עדיכם איש א' ושמו ברוך, ומרעיש הארץ לומר כי הי' כסאתו מוטלת בין גדולי רומי העיר פה ק"ק, והכל עונים אחריו מקודש, קדוש וברוך, ראיתי עצמי מחוייב בדבר להציע לרבים משפט האיש ומעשהו במעון הלא, וכל שיח טרם יצמח איפוא, זאת אעשה להתנצל לפני חכמי תעודה, ועיני העדה, כי לא תמצא בקן ידי לפרוס הכל כי איני בחזקת הגוף ל"ע, וידי כבדי' טמונים בצלחת, נלאו להשיב פני פחת, אפס לכבודם נתעוררתי, על הדברים נתחזקתי, ולא על הקיקיון, וכשרון ההגיון, כ"א על מכוון הענין, ואימא לאיזי גופא דעובדא, יודעים כל עמינו כי מנעורי אדם ואנכי תרגלתי אפרים להיות חומה בצורה לכל בעלי בינה, ואשר עבר עליו תורה, אף חובב עמם חיבה יתירה, וכן נהגנו עם האיש ההוא אני ואחי החריפים ובקיאים וגבירים שיחיו [כאשר] בא העירה, אף כי הודע אלינו כי הוצק יסודו בין אנשים שאינם בעלי צורה, כי יסודו מעיר חרסאן¹⁰ והיה מתגלגל והולך מדחי אל דחי נע ונד בארץ אשכנז ופולין ומדינת אוקראינא, לא היתה קריה אשר שגבה ממנו, והרבה לו ידידים אשר הרבה כרכי' כבדים והוכרח לשלחם, אפס אחרי כל הראה עצמו כאלו נפשו חשקה בתורה, אמינא תונכא בעלמא נקיט¹¹, ואף כי לא הוחזק אצלינו, כי לבבו שלם ביראת ה' טהורה ראינו לחפות עליו להיות חבוי בצל ידינו וקרבונוהו בימין, והיה אצלינו אמון, למען הגדיל תפארת התורה בעיני בעלי המון, ואשר

10. ת' בצירי, ח' במתח, ע"פ הפסוק: תמת גערה במבין (משלי יז, ז)

11. עיר פלך באוקראינא

12. יומא פ"ג, א

בלבו טינא, יהיה טמונה אצלו. מראה פנים כאלו לבו לאל אמונה, והיה מהפך בתחבולות. לקחת לו אשה מבנות עירנו, חוטר מגדולי גזע דורנו, ולעשות לו פרנסה היה מתהפך במיליו שיעור להגיד, ולהתקרב אצל נגידים ללמד לבחורים, וצחקו עליו צעירים, ולא עלתה בידו, והיה מפשפש במעשיו להיות שר המשקים, ושכר לו בית הכסות והיה מוזג יין ולא הצליח, ונפסק הקילוח, וקלקל לעצמו ולאחרים, והיה מחזיר להיות דיין, להתערב על ריבים ומשפטים לא טובים, ועיילוהו למערתא דדיינא דחצצתא¹³ וקבלוהו, ובכל זאת השקט לא יוכל, שכל יצר מחשבות לבו רק רע, תוך ומרמה, ובבזוי שלח ידו, גלל כן תעבוהו כל מתי סודו, מעשיו רחוקהו, כתרואה מנוחה, רדפוהו עד חרמה, ובכל זאת לא שב וידו לא הניח, וכתב בכתב אשר שמע ממשל משלים, אשר משיעורי אוילים, הכל הכניס תליסר גווילים, וברוב נכלותו וערמומיותו אשר הרבה והפציר בעת אסף חתימות, לקחת מאשר ידפיס מהבליו ושטותיו, וקרוצי גושיו, ורוח נשאו לקי לבוב וברכנו ברוך שפטרנו, אפס האשה הנעצבת נפשה ירעה לה, אשר ידעה זדון לבו ולא נהג עמה מנהג גליל ויהודה, וע"י רגשת אוהבים וקרובים שבקי לבוב נידון בגירושין ונידון בשילוחין ויגרשוהו וילך, והיה משוט בארץ ומתהלך, וזה מספר ירחים קול המונה של עיר נשמע, כי הרב מיאליסאוועט¹⁴ שקרא שמו ברוך, טובא מגרר גריר ומסרך סריך במדינת רוסיא, ורוח סערה מבעתהו, להיות מתחבא ביערים, סובב הולך בכפרים, ישב במארב חצרים, ישכן חררים, אוהב בהמון גסי הרוח וקלי הדעת, הטלית שעליו כמרדעת, הולך פורח, ובגדיו קרועים, וכליו כלים רעים, ועל בני אדם הדומים לבהמה, מטיל עליהם אימה, בידו להרע ולהטיב, ולהציל מן השעות הרעות, ולהיות פועל ישועות, ע"י קמיעות והשבעות, מי שכפאו שד יוצא בדברים, וליכא בהדיהו מעות, יוצא מבין האנשים ונכנס לבין הנשים, אשר ישמעו לקול מלחשים, הן יאמינו כי ברוך הוא, ובפיו יברך, ופוקד עקריות, וממציא מזור ותרף לבני כחשים, והמבינים בעם קראו שמו מן כי לא ידעו מה הוא, והעולים משם מכאן חילו פני לכתוב לשם טיבו, ואשר טמן בחובו, כי חילו וספרו לנשים, ומודעי להו ופרשי. אמרתי אל לבי לא נאה שפת יתר, אמת כי בשגעון ינהג במקומו ושעתו, מי פתי יסור למשמעתו, ואף כי מדלת העם ובני גילו מחזיקים בכנף מעילו, איש מבין יחקרנו, וכחשו בפניו יעננו, ואם אל עיר יאסף בקהל רב תגלה חרפתו, ושם

13. כבא בתרא, קליג, ב. ראה גם מועד קטן, יו, א.

14. עיר מחוז באוקראינא

תהא קבורתו. אולם זה ימים מספר חזות קשה הוגד לי מפי תושב קהלתכם, הרבני הנגיד מו"ה אליעזר, כי האיש ברוך, בשם ובכינוי הרב מיאליסאוועט, נשאו לבו הזונה לבוא אל קהלתכם העדינה, ואהני לרמאה ברמאותי ולזייפנא בזייפנותי כי מקרבי לבי ברוך קצת נגידים העומדים על הפקודים, עצי שטים עומדים, ונלוה עמם המוניי מדלי דלות וענייים מרודי, והי' לו מגישי מנחה, מזון וארוחה, מאמינים בו לכרות ברית חדשה, קוראים ומכנים לעצמם מחנה קדושה, ומקול מצהלות אבירים, נהרי איש גדודי ארץ רעשה ויתגעשו המכונות והעמודים וראשים וריעים האהובים אנשי השם, אשר מעולם היו לאחדים, נעשו רחוקים מפוזרים ומפורדים, ואין העיר מופנה משני צדדים בסבת הבליעל, איש הרודף קדים, ובשרם נעשה חודים, ונעוותי משמוע ועצמי חרה יבש הי' נקודים, אעפ"כ אמרתי אתריש אתאפק, וזממי לא אפיק, עד אשר אראה מה יהי בעיר, ואולי המתלווים עמו יודעים בו, כי עתה הצדיק והרחיק עצמו מן הכיעור, ואחרי שאיני יודע בטיב, לא אהי מתעבר על ריב, אולם אמר לי לבי כי למיחש מבעי, אי שתקי כדשתקי חבריי נפיק מיני חורבא, אחרי כי הוחזק כפרן ושכיח גבי שקרות טובא, קרוב הדבר שירחיק נדוד, וילבש שקרים ויתכסה שקרים, וילך למקום שאין מכירים בשמו ובמעשיו ובמקומו, ובשנותו את טעמו יגור בחרמו ויצודד נפשות בפח יקוש וקטב מירי כזית הנוטפה,¹⁵ ורבים חללים יפיל, ועל מי להביא עגלה ערופה, לזאת ערכתי מילין ליודעי ומכרי ידיד עליון וידידי הגאון המפורסם מופת הדור מו"ה חיים האב"ד דוואלאזין שיחי בקיצור מופלג ולא בהחלט, כ"א תנאי הי' דבריני, אם עודנו מחזיק בטומאתו ולא תתם חלאתו, ולא פסקה זוהמתו, מיניי ובי' אביא גודא רבא, ואף אם בני רשף יגביהו עוף וישוב תושב, לא עוד אורח, יהי נידון כשעיר המשתלח, והן היום בבוא דבריהם הייתי משתומם על המראה כי מעשה שטן הצליח לאיש הרות, בא למדוד נפט (?) נתן ריח והסריח סרחון, ומעט לחלוחית תורה שבו העלה היום שרטון, ונכנסים אחריו מחדר לקיטון, כאלו יוצא לו מוניטין, כי בא בגבורות, ואליו נגלה המון נסתרות, אתמחי גברא, ואתמחי קמיע, והוא ת"ח שיש בו דיעה, ורבים שתו מיד הבליעל צרצה¹⁶ של יין, נסכו מסך כוס רע, ודמי כמאן דמבסמי עד דלא ידעי בין ארור לברוך, ויאמרו אל האטד לכי מלכי עלינו, נפלאות בעינינו על עם ה' אלה אשר יעמדו לברוך, להבריך, ולהרכיב, ולנטעו, כאשירה

15. ציל הנטופה. ראה: משניות, פאה פרק ז' משנה א'.

16. ציל צרצור. ראה משניות, מקואות פ"ג, משנה ג'.

ומסכה צרה בפטפוטי דברים כשלומית, וכמלח סדומית המסמא את העינים דמה בן פרץ לעוור עיני חכמים כי ברוחו פי שנים, יש בו משום סרך קדושה, וטוב נמי לדרשה, את זה חזיתי ואספרה קצות דרכיו, ויתר תועבותיו אשר עשה בגלגוליו בדרכים וגבולים לא יכיל ספר וסיפור. אחיי ורעיי אל נא תרעו לתת יד לפושעים, הרחיקו ממנו, אוהב וריע האמינו-ותאמינו כי ערום הוא ומשולל לגמרי מידיעה בנסתרות ואף בנגלות הוא ריק אין בו מים רק מעט לחלוחית כדי גמיעה. זאת עשו תהו על קנקנו ותמצאו אותו עביט של מ"ר, אף כי יענה עזות וברגלים ינתר, כי ידין יורה ויתיר, למד לשונו דבר שקר ואינו יודע כלל ועיקר בהילכתא גבירתא, ובשולחן ערוך לא ידע מהיכן משרא ברוך¹⁷ ואשר ידע במקרא מועט והלכות גנוב הוא אתו, ואשר כחש ושם בכליו דימה בנפשו להטעות ספוני בכשפיו וכתביו וכזביו. אחיי ורעיי הלא תדעו אם היה דרכו בקדושה לא היינו מזניחין ומזיחין אותו, אבל ידענו דלא חזי לאיצטרופי אפילו לחולין שנעשו על טהרת הקודש, ובפרט כעת אשר חפץ בהתגלות לבו, יצא מכלל ברוך וכו', וכי תאמרו מה נרדף לו אהוביי וידידי שימו לבבכם כי ח"ו לא יבא לידי תקלה וחמירא סכנתא כי יהיה חבר לאיש משחית רבים בחלק שפתיו, והתבוננו קדמוניות כאשר גבר צבי שבור היינו חרפה לשכנינו ולשמצה בקמינו, זאת עשו השביעוהו שלא יטעה הבריות, מששו את כליו, משכו וקחו לכם כל הנמצא אתו מכתבים וכזבים של קבלה מעשית, ותחת אשר התפאר כי הוא איש מופת תעשו בו משפט ויהיה כמופת לרבים וצדקה תחשב לכם בהיות לבבכם פונה להציל נפשות אביונים נקיים אשר צד הצייד בפיו ואעפי"כ יראו שלא ידחו אבן אחר הנופל לדחותו בשתי ידים להיות נמכר לעקר בקו משקר ולחכמים כמותכם יספיק הרמז. ומוכטחני בענוות צדקתכם אחרי רואכם כי דברי העתרתי וח"ו יעלה במחשבה כי בשנאה אהדפנו חלילה לכם מעשות כדבר הזה, חי נפשי כי כל כוונתי להרבות כבוד שמים, ולמען יאמנו דברי אצל מי שלא נשא דעי מרחוק וידעו מזגי וטבעי להטיב לכל אשר הריחו ביראת שמים וכלום מתקנא וכו', אבל קנאת ה' צבאות תעשה זאת¹⁸, וסרה קנאת אפרים, ומחמת כי ידי הרפות כאשר הכתב מוכיח, וגם הגיע עת שילוח הבי דואר אמרתי להפסיק ולסיים. וה' ישפות לכם שלום כפליים כנפש עבד לעבדי ה' מדרש לפרושים, זעירא דמן חבריא הק' אפרים זלמן מרגליות מבראד.

17. ע"פ סנהדרין קב, ב: מהיכא דבעית למשרי המוציא לא גמירת...

18. ישעיה ט, ו.

ו.

מכתב מהמאור הגדול מו"ה אפרים זלמן מרגליות מבראד.

שלומי אמוני ישראל, מאריות גברו בכח ולאל, לעמוד בפרץ לנעול דלת בפני מרגיזי אל, ה"ה הרבני' המופלגים בתורה ויראה, החכמים השלמים הנגידיים המפורסמים אנשים אפרתים איתן מושבם בקהלה מפוארה בק"ק מינסק יע"א.

אחד"ש. הנה זה ימים עברו כן באו הנה אנשים החוזרים מגלילות ההם מספרים לתומם מעין המאורע עם היודע ציד איש שדה, ועל ידם נתאמת בבירור גמור אשר סופר מברוך בור יוצא במקלו ותרמילו, בשמלות בלות ומטולאות כמתהלל, ומכפר לכפר במסילה מתגולל, ומתוך ששינה את מעשיו בתחבולות שונות רצו אחריו כל איש מר ומצוק נפש מבעלי חבילות עמו בעצו ישאל, וגנב את לבבם להחזיקו לאיש חסיד ויודע דעת, הטלית שעליו כמרדעת, וישמחו בכל נפלאותיו באמרם הנה איש מתערה כאזרח, ועל מטהו יפרח ושמו פלאי, אין ספק כי הוא איש קדוש ונורא, וידע מה בחשיכא ונהורא, ומי חכם ויבין, כי תחת לשונו עמל ואון, וכולו מרמה, אפס כי עיני הרואות כי לכד החכמים בערמה ומשך אבירים בכחו, ויעשו לו קיקיון להנצל לו מרעתו, ולהגן עליו מפני החימה, חתום יחתמו ראשיהם, ומקצה העם הנלוה אליהם, הם העידו כי השיב רבים מעון, כי יראו מנשיכתו והאיר עיניהם באכלם מחצר הכבד שלו, וגם נעשה חבר למוסרות ללחש עליהם, וכאשר דרש ברוב עם הרעיש עליהם בשבט מוסרו ומשאתו יגורו ויעשו תשובה, וכל באי שער עירנו, הביטו ארחות תימא, ולא פסיק חוכא כולא יומא, באמרם מאי האי דקמן דנפיק, היינו דעייל כפועל בטל וטייל, ושם נעשה חמר גמל הפורח באויר, ומי משלנו שאינו מכירו כאיסטרא בישא בלגינא, הלא מדי שבת בשבתו הי גורר עצמו כחולדא מבית לבית וממקום למקום, בכדי להתקרב אצל גבירים נכבדי' וקציני' המוני', כסבור כי ימצא חן ממחליק לשון להיות עמהם בדבר משפט, או להעניק לו איש כמסת ידו בחלוקת מועדים ורגלים, כי בשבת הבע"ב פנויים ויוכל להרבות עמהם תשעה קבין שיחה, ואמנם אף בחול לא שבת ממלאכתו זאת, והי' כסמבטיון המתגולל וכגלגל החוזר מעשיר לעשיר, ומגמתו הי' להשיג כתב מראשי עם קודש שממנים אותו למגיד שיעור, וכמעט שהי' עולה בידו ח"ו ע"י חניפות דברים ופיתויים והפצרות הרבות. ברם זכור אותו האיש לטוב, הוא ידיד נפש כל חי הרבני המופלג הגביר הנכבד המפורסם מו"ה יודל

נאטין זאהן¹⁹, אשר עמד בפרץ לבטל מחשבות הרעה והאיר עיניהם, כי מלבד כי אינו במקרא כו' בזוי הוא מאד ואין זה כדאי לחלל עליו את כבוד עירנו כלילת יופי, והנבל הי' סבור בחלק שפתיו יפותה קצין ידידנו הנ"ל והלך בו ביום ש"ק לבקש על נפשו בדעתו חשב כי פתהו בפיו ולשונו שעכ"פ יהי בשב ואל תעשה, אפס הגביר החכם ובעוז ותוקף שכלו הישר וחכמתו עמדה לו, ואף כי הרבה תחנה ובקשה ומלות כלפי מעלתו זרק לא הורצה לו, ומשם נדחה לפתח שני, ופנה לסובב ולכוון חצו על יתר נדיבים, וכולהו בתר רישא גריא, אין דן דינו למזור, רק לנגדו ולא לעזור, ונדחף אל ביתו חפוי ראש, ובראותו כי לא נעשתה עצתו, ויעש לו משתה בביתו ומקרבי לי מאני ומקלעי לי אורחים והוא עומד עליהם וחוזר חלילה במשקה תחילה, אף יחום ויצלה בשר ודגים נכוני מבעוד יום, וגם בלילה לא שכך לבו מהאספסוף אשר בקרבו שותים כמשוש וחגים, והוא עומד עליהם עד אם כלו לשתות, רצוא ושוב אל המרתף, להביא אל בית היין, ודמי מזגא דידי²⁰ הוא נפרע מהם בעצמו, ואשר שמענו כן עוד אני מכסה מאוהביי כעת. סוף דבר הוא מוזג יין, ופעם בחודש דיין, והחכמה מאין, ולא ארכו לו הימים, שנשאר באפס דמים, ואשר לבסוף הקיץ יצא חייב, ונאמני הרבני מו"ה דוד שבתחילת בואו נעשה לו אכסני, ואכל ושתה עמו בקרוב שנה או יותר, וגמל עמו טובות הרבה, ושילם לו כמעשהו ולא כגמולו, והוצרך מו"ה דוד לפרוע הקפותיו אשר נכנס ערב בעדו, והוצרך לקבל ממנו מקצת כלים ומטלטלין כדאמרי אינשי ממרי רשוותך²¹, ואכתי מקיף לי חובא לערך שמונים רובל כסף, והוא מתפלא מאד אחרי שמעו כי עלה לגדולה כזו שהרבה עליו מוהר ומתן ופיזר נתן עד מתי יהי טמון בחובו, ומוהר"ד הנ"ל מיצטריך לי זוזי דדחיק לי עלמא, וביקש ממני שפה להמליץ בעדו אל ראשי עם קודש, לעכב שכירות אשר הוא נוטל על המקרא עד שישלם את נושיו, והשבתי לו דר"ב [דר' בירך] דאתי מדוד לימא לי איהו לנפשי, או יכתוב ידו אל דייני אותה העיר וכתורה יעשו, ואידי דטריד טמן ידו עד יום יפנה מטרדת פעליו ישא ידו ביום ההוא בתחנון ותפלה מובטח הוא שלא יהי שותה כמים עולה ותפלתו לא תחזור ריקם, ואז יתרצה ויאמר שלחתי בלי ספק כי את דברו יקיים, וחלותי עבור נאמני הר"ד הנ"ל אשר הוא איש אמונים ובאמונתו יחי ביגיע כפו וזיעת אפו בעת בא דברו להיות לו לעיר לעזור, כי גם אני ידעתי וראיתי דמעות

19. גביר מפורסם בבראד. ראה אודותו בספרו של ג. מ. גלבר, תולדות יהודי בראדי

20. ממרי רשוותך פארי אפרע, בבא קמא מו, ב.

העשוקים לא הי' בידו להפרע ממנו כי מיד אחרי שראה עצמו בקלקולו הזיר עצמו מן היין, והי' מחזיר על גרנות יושבי קרנות להיות כעורכי הדיינים בכל ריב ובכל נגע, שכן רע ופגע, ובא לידי נסיון, ולידי בזיון, וחילולים הוא עושה בין ההמון באמרו פלוני שלמד תורה כמה מכוערים כו'. גלל כן גמרנו אומר להרחיק את הבור הזה מעל גבולנו, ואשר יפלא בעיניכם אשר אני קורא בור לאיש שמקשקש בקרבנו רוח תורה, אחרי כי ידע לבבכם מאמר חז"ל בסוטה דף כ"ב, אף שהי' עומד אחר כתליו ושקד על דלתותינו יום יום בכתבי פלסתר שלו, לא אשית לנגד עיני דבר בליעל, בכדי שלא יתחזק חילול השם ביותר, דלימרו הני רבנן כו', וגם מעשיו רחוקהו ותעבוהו מתי סודו בעל המון מבהמ"ד אשר היו שוקלים על כפו עשרה זהו לשבוע שכת בהבלי הבליים אשר השמיע לאזנם, וכאשר נשאר קרח מכאן נמלך לכרוך חבורי עצבים בכרך מוצהב ומוזהב מפליא כל רואיו, ולא לחנם פיזר מעותיו למען הבט אל מראיתם, והטועים על דעתו ישפטו כי תוכם כברם חותם תכנית מלא חכמה כליל יופי, והי' נושא אלומותיו וכרכותיו אלו ברשות הרבים או ברשות היחיד, ולפני המוני גסי הרוח ועבי השכל יתברך ויתפאר לאמר יש בכם מגיד ואת מי כמוני יערוך אלי, וקיש קיש קרי, אבי חנותא ואבי דרי, אז החל להיות גבור ציד בארץ והמוני המוני בעמק החרוץ הקים על כ"א שבעה רעי' להטות לבבם אליו, לזכות לו בחתומיו, והן עתה רבים מתרעמים על קצת גדולים, וגם עלי בעיניהם יפלא כי חותם ידי כתוב על פנקסו, איפא זאת אעשה להתנצל לפני כל חכמי לב, ואימא לאיזי גופא דעובדא היכא הוה. חי נפשי כי כמה פעמים הי' בצל קורתני, וכריכות מספרים צרורים במטפחת צמודי' על ידי²¹ והסתרתני פני, ולפעמים שהייתי מתעלם מחדרי, וכאשר ראה כי לא יכול לי לקח לו דרך ללכת אל כבוד ידידי שארי וחתן גיסי החריף הנגיד מו"ה מרדכי ביק²² נ"י, אשר ידע בו כי הוא חביב עלי עד לאחת, ואתא בקר וגם לילה נדד שנתו מעיניו במאמר אחר מאמר והפצרות, סוף דבר אמר לו שיסביר לי פנים שלא אדמה בנפשי להמלט מבלי היות שמי וזכרי על פנקסו, כי לא ישקוט ולא ינוח מבלעדי זה, כי לא יכול לזוז זיז כל שהוא מבלעדי זאת, ולהיות כי ידידי הנ"ל מעקימת שפתיו הכיר כי לא דבר ריק הוא, להכיל דבריו ומעשה תחבולותיו, ובאהבתו אותי רצה לפטרני מאונסו של זה ההופך

21. במאמרי, חובות הלבבות לר' בירך מקאלבסוב, הבאתי את דבריו על ט"ו מעלות שיש בסבוב על פתחי בע"ב עם ספר ביד.

22. ראה אודותיו בספרו של נ. מ. גלבר, תולדות יהודי בראד"י. מר גלבר כותב שם: בנו של ראז"מ הי' נשוי עם רווה ביק, כנראה בתו של מרדכי ביק' מלשוננו של ראז"מ כאן אין נראה כך.

ומבלבל ומגלגל (?) מן התורה, וביקש זאת מידי למחוי חתימת ידי אחספא, ואמינא חייתא דקטרי סברי ומקבילנא²² ובע"ה איני זוכר אם הי' חתימתי ממש או צייתי לחתום בחריקאי, ומזה יש לדון על שאר חכמי לב אשר נמצא בפנקסו, ואף אם כתב ידם הוא זה אבל אנוסים היו, וכל היודע עיקר מהותו של בן פוטי זה איך הוא מתהפך בתחבולותיו, להכריע אחרים באורחותיו ומכביד עליהם כמשא וכדלף טורד, לא יקשה בעיניו אם איש כמוני רך הלבב העביר אותי על דעתי, וידעתי גם ידעתי כי פטפוטי מילין כאלו לא יאי לגברא דכוותי, אך אחרי כי ידע לבבי ורבים אומרים לנפשי כי האשם תלוי בי שקרבתי בימין וחותרם ידי מעידו, גלל כן אמרתי יפה שעה אחת בתשובה והתנצלות, וכבר אמרו חז"ל בואו ונחזיק טובה לרמאים כו'²⁴. ואחרי הודיע כל זאת אהובי וידידי תמה אקרא על המכתבים הבאים משם לכאן, ומוכח מתוכם שהם פורטים על כפי הנבל, כי אינם שואלים מה לפנים ומה לאחור, רק חפצים לדעת משפטו ומעשהו במעון הלז ומראים עצמם כאלו רוצים לעמוד על דבר אמת, ומתהפכים במיליהם לכסות מערומיו בבגד עידי, ואשר חשב לרעה המה חשבו לטובה, וזדונות נעשו לו כזכיות, ומתנצלים בעדו בדברים שאין מתקבלים על הלב, ומה יענו לפני בוחן לבבות, היודע ומכיר מזימות זו חשבו, כל איש חכם לב יבאו ויראו אם יש די בהתנצלות אף לנקר עיני אנשים בעלי חושים, וזאת לא זאת אחרי הגיע לידם מכתב ידידי הגאון המפורסם מופת הדור מו"ה חיים נ"י²³, והסכימה דעתו לדעת חכמי המקום, והרחיק את הבור מרשות הרבים שלהם שתחילת עשייתו לנזק והגאון נ"י משך בקסת לתומו בדברים מאירים ומזהירים מן הדין והאמת להקהל ולעמוד על נפשם שלא יעלה הכוכב רעה ויטעה את הספוגי. ואחרי רואם מפורש יוצא מפי גדול הדור נודע בשערים כי קדוש הוא, וגם אלוף עירם הגאון נ"י ושאר ת"ח הנודעים למשגב בצדקתם וממעיי אמן הן קדושים אמרו דבר אחד מה נהדר הי' אם הי' מטים אוזן לדבריהם, ובהקהל את הקהל יתקעו יתד במקום נאמן, שלא ינהו אחריו ולהתרחק משכנותיו, פן יסופו בכל חטאתיו, ויכוו בגחלתו, ונהפוך הוא שלא פחדו ולא רהו, שרקו וינועו ראשם על כל אשר והנה טוב, ואשר הי' לבוש סמרטוטין, המה לו תכשיטין, אבל חכמים אומרים אינו אלא לגנאי, כי מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו,

23. בכא קמא ט, א.

24. כתובות סח, א.

25. מוואלאזין.

שחשב כי יתעו אחריו לומר שהוא שני לאליהו הגאון החסיד ז"ל אשר הלך בגולה, כי כנודע כי החיצונים הושקים לדמות עצמם אל הקדושה כקוף בפני אדם, והוא גלוי לכל בעלי עינים, כשמש בחצי השמים, אפס יש לדונם לכף זכות שדרך של בני אדם לכסות כמעיל בשתם, כי מה זה מהרו למצא היוצא השדה עיר פרא אדם נעזב מנוה משולח ופתאום יורה ולא יראו דלמא צרה הוא או דלמא שד הוא, ואיך להגיד להם דבר חוק ומשפט מנוהו, ומלפנים לא ידעוהו, אין ספק כי משגה הוא בידם ובהחפזם נטו מדרך הרבים, צאו ושאלו ארחות עולם אם אורח ברגליו יבא שלום בעיר אשר אין לו מכיר שמה ובידו בגד קנבוס או ברבור אבוס, הן לא יאמינו לו, עד שיבדקו אחריו, ואחרי כתבי הכשר שלו ואם לא ימצא בידו ואין כל אם קרא עליו ערעור, לא יחרוך רמי צידו, ולא ימשול למכרו בבגדו, ותופר הבגד שלא במיני, קורעין לו גזר דיני, ונפש האוכלת מרק פיגולים יאסרו עליו את הכלים, ואיך האיש הלז האמנתם בו להקדישו לעיני בני עמו אשר לא ידעתם מתמול שלשום, ואף אם היה דורש טוב, האם לא ראיתם ממהדורי מילי, נאה דורש ואין לו בדי אמות של הלכה אפי' שמינית שבשמינית, וק"ו שאין יודעי לדון ולהורות, את החוקים ואת התורות, העברים הביטו בשו"ת הגאון מהרי" ווייל סי' פ"ה וז"ל ינוחו ברכות על ראש אהובי מחות' מו"ה יוחנן נ"י, ההוא גברא דשמי' אברהם אשר מתנשא ליתן גיטין וחליצות, ולא נטל רשות משום גברא רבא, ואין אנו יודעים אם הוא מומחה, נראה דאפילו בדיעבד אינו גט, וכל גיטין שנתן פסולים, דגרע טפי מהלכות שחיטה, וכיוון שהוא בשכונתך עלי' דידך רמיא להסיר המכשולות, ולמחות בבני המדינה שלא יכשילו בו, וכמדומה לי שאני מכיר אותו וראיתו באויגשפורק, וסימנך, כשרואה בספר הוא קורא אותו מבחוץ אפי' ב' וגי' דפין, עכ"ל. והוסיף שנית את ידו בסי' קכ"ח וכתב על אודות הגיטין שנתן ההוא ריקא דשמי' אברהם שלא נטל רשות ליתן משום גברא דסמיכא כו' ע"ש. הדור אתם ראו מה בין תקיפי וחסידי קמאי הנמצא כזה באיש הרוח הלז, הלוואי שהי' יודע בעסק הוראה מה לפני, ויודע כל שער עמנו כי אין לו חלק להבין ולהורות, ואם מראה גדולה לפניכם לסלסל ולפלפל כאשר שמענו ודאי הוא הבל ורעות רוח, והבל הביא גם הוא מבקעת חרסאן אשר זה נולד שם וגדל עמו בשטות ואם נמצא בו דבר טוב הלא תדעו כי גנוב הוא אתו, מאשר התבונן בדרכים שהי' מתגולל ומתהולל, והלא לכם לב לדעת כי אף אם הי' יודע פרק בשיעור, לא זו הדרך מוציאתו מידי תלמיד שלא הגיע להוראה. העבודה כי בהיותו פה בעת שלא נודע עדיין הטמון בחובו, השתדל ע"י הסמיכי שלו שיטלו רשות מהגאון

מופת הדור המנוח מו"ה מאיר ז"ל האב"ד פה"ק שיהי' רשאי להורות ברחוב שהי' דר שמה, וסיפר לי הגאון הנ"ל בעצמו שהשיב להם בדרך צחות ג"ס בהוראה אסור להיות²⁶, אך בעינינו יפלא גם על אשר בא במכתבם, כי נאה דורש ופיו יוכיח, והן בהיותו פה עמנו דחק עצמו יותר מדאי לדרוש בקלויז ואיזה בתי מדרשים ובזו לו לעגו לו וצחקו עליו צעירי התלמידים על חלומותיו ועל דבריו, אשר רצה לקשור נימא בנימא וחבל בחבל, והכל בהבל, וכי ישאל איש שאלה קלה השקיף בה שני' ושלש שעות ולא העלוהו, והן עתה הביאו לי טומאת מדרש פרושין שלו על מגלת אסתר, והראוני את אשר מנבל פיו ולשונו בפסוק בערב וכו', ויאהב וכו', התחת זה לא יומאס כמאוס נבל, ראוי הוא זה לחלל עליו את השבת ויוהכ"פ ולקרעו מגבו, תיפח רוחו, תימק לשונו בפיו, תקצץ ידו על טבורו, ועין רואה אשר שנה ושלש בדברי נבלה שלו למען הראות כי כיוון ליבו, כמ"ש הט"ז ביר"ד סי' קכ"ד, כאותה שאמרו בכתובות²⁷ כל המנבל את פיו ומוציא דבר נבלה מפיו שפרושו שבא למעט, דלפעמים מדבר נבול פה בלי כיוון להרע, ע"כ הזכיר בכפל לשון, שמוציא דבר נבלה בכוונה וברצון כו'. ובראותי מ"ש הנבל ההוא, שהדעת נוטה לפירושו, לולי פרש"י שבטלה דעתו נגדו, הייתי משתומם על עזותו וחוצפתו, ואם היו בחיים מגדולי הזורות שלפנינו הקנאין היו פוגעין בו לכרכו בספרו ולשלחו אל ארץ גזרה, ושאר פטפוטים וצפצופים אשר העלה בשפת לשונו הסרוח מי פתי יסור הנה לשית לב לדעתם, ואשר הי' שוטה בכרוזים שהכריז שמי שיש לו איזה חומרה יערכה אליו ויגידה, היינו דאמרי תז"ל האי חוצפא מלכותא בלא תגא²⁸, וכפי אשר שמענו בעת שהי' מוזג הי' מתרץ חומרא גדולה של יי"נ למוכרו במקום כשר, ויפג לבנו להאמין שיעשה מעשה רשע כזה, אפס בשבוע העברה העיד לנו צורבא מרבנן דקים לי בגווי' דירא שמים הוא שהי' עמו בכפיפה אחת כמו חצי שנה שהי' קל מאד באיסורי שבת ובמצות סוכה והוכיחו על פניו ודחה אותו כלאחר יד, ושאלנוהו למה לא פירסם את בשעתו, והשיב כי בראותו שהוא מקורב אלינו ודלמא לא מקבלי מיניי, וכעובדא דטובי, וכו', לקיים אל תסגיר כו', ושם היינו במסיבה אחת עם ידידנו, הרב הגדול המפורסם מו"ה יעקבא לאנדא²⁹ נ"י ונזדקר לפנינו הענין הנ"ל, ואמר מה תתפעל על זה הלא

26. משחק מילין, גאס בידיש הוא רחוב.

27. כתובות ח, ב.

28. סנהדרין קה, א.

29. בנו של הגאון בעל נודע ביהודה שמשחקע בבראד ולא התנהג ברבנות אלא היה סוחר עשיר. ראה

אודותו ב,תולדות יהודי בראדי של נ.מ. גלבר.

תדעו כי הי' קל ובפירוש אמר כי מותר לשתות יין מבושל שלוקחין מן הנכרי, וגם במכתב נשלח אלי כדברים האלה, והראה לנו המכתבים שלו בכתיבת ידו, והרב הנ"ל טפח לו על פניו וגילה לו את שבושיו ונכלותיו וכתב לו שאין זה מהראוי לכל איש דת, וכאשר ראה הנבל כי נבאש בעיני הרבים, והי' מלא חרטה על שגילה מצפון לבו וטומאת בית הסתרים שלו חזר וכתב אליו בשרבוב לשונו בהתנצלות שלא הי' דעתו לומר שהלכה פסוקה היא אלא שציידד לומר כן, ולבסוף כתב הן אמת בפתקא דמר כתוב חלילה לעלות כן על דעת איש דת, ועלה על דעתי שנשמט העין.³⁰ אך באמת יצא הדבר מתוקן, שהכוונה הוא איש דתי, דהיינו להורות כן, עכ"ל הנבל. עיניכם הרואות איך הוא מזייף מתוכו ולכסות קלונו מעקם דברי הכותב לפי תומו שאין הדברים ראויים למי שמאמין בדת התורה ודברי חז"ל, ואם לא הי' רק זה בלבד הי' די לדונו כמבעט בדברי חכמים ומזלזל באיסורין, אך שם במכתבים ההם הוסיף רשעה על רשעתו ותולה בוקי סריקי באיש אלקים קדוש הרמב"ן ז"ל לומר שהרמב"ן מתיר לקחת יין מן העכו"ם לשתות בבית ישראל ואין איסור של סתם יינם כ"א בבית העכו"ם, ולפי דבריו אין חומר בסתם יינם מבשכר ושאר משקים של נכרים, וכל הרואה דברי בורות שלו ומה שנשתבש בדברי ש"ס ודברי הרמב"ן ישתומם מאד, כי יפתח איש בור את פיו ולחוות דעת באיזה הוראה. וראוי הוא להתנדות על זה בכל תפוצות ישראל, וראיתי שלא להרחיב הדבור בזה שלא ליתן מקום לצדוקים לרדות. ואחרי אשר עין בעין ראיתי שיצא מכלל איש דת, והעלה על הדעת שהוא מן המותר בפיו, ועתה אין לספק בכך שהאמת כדברי המגידין שעשה מעשה והכשיל את הרבים בעו"ה, ואפשר שנתחרט על זה ולכן הלך מדחי אל דחי לעשות לכפר כאשר כתב אלי במכתבו להתנצל שהלך לכפרה, אך אינו כדאי להיות כפרתן של ישראל שהכשיל אותם וה' הטוב יכפר בעדו כי לכל העם בשגגה.

סוף דבר הכל נשמע, ברוכים אתם לה' אשר חמלתם על קרן בית ישראל אשר עלה פורץ לדכא תחת רגליו, והייתם לעינים לתמימי דרך, ואין ספק כאשר עיניהם יחזו את מעשה הפורץ ההוא ירגישו כל התועבות אשר עשה פה ובדרך. ועוד אחת היא ואיני רוצה לגלותה כעת, אחרי כי ידעתי שלא יבאו עליו בעקיפין רק יתרו בו שירחיק מעל גבולם, ולא יטמא את מחניהם כאשר עשו חכמי ויניציאה לנתן העזתי,

30. כלומר, במכתבו של ר' יעקבא הי' כתוב, 'לאיש דת' והי' ר' בירך סבור שחסר כאן אות עין וצ"ל 'דעת' ולכן כתב מה שכתב.

ומעט מעט יגרשוהו. תמן אמרי מתלא, ארנבא ותעלה, העולה במסילה, עד מהרה ירוץ, לא יושג בקלי המירוץ, תקל לכתו אחריו בקרון ועגלה, היא הסובבת על אופני גלילה, כן הדבר הזה אתם חכמים ונבונים, עיניכם כיונים, ונשמרתם לנפשותיכם, שיהי שלום באהליכם, והיה מחניכם קדוש.

וה' יהי בעזריכם להחזיק ידם הרפה, וישפות לכם שלום כנפשיכם וכנפש אוהבכם עבד לעבדי ה', זעיר דמן חבריא, הק' אפרים זלמן מרגליות

ז.

אג"ש [=אגרת שלומים] מהגאון הגדול כמו"ה אפרים זלמן מרגליות מבראד.

אלף שלומים, שנות חיים ואורך ימים, לכבוד אהובי וידידי הרבני המופלאים ומופלגים בתורה וביראה, החכמים השלמים הנגידיים יקירי ק"ק מינסק יע"א.

אח"דש הטוב. אודות האי ברחא קרחא כבר מילתי אמורה באגרות הראשונות, באם לדידי צייתא השליכו אותו הבורה, ויד אל תשלחו בו, וכפי הנראה ממכתבם קודש, וגם שמענו מעוברי אורח כי רגלים שהיו לו לנחש ומעונן קצצון, ואין כחו אלא בפיו, אבל הוא נובח ואין קולו נשמע, נושך ואין שובר עצם, וארס שבין שיניו הוא מקיא, אבל ארסו אל חכו תשוב, והיו בלבו כאש בוערת, עצור בעצמותיו, כי נבעו מצפוניו, ואנשי שלומו אשר בטחו בו, כי בקרב יראם אותותיו, ושיחו בכל נפלאותיו טופחים על ראשו איה נבואותיו, וכי יקרה קן אפרוחים שלא נפתחו עיניהם ישיתו לנטות אהל מיריעות עזים שבדור, אשר ארגו מקורי עכביש שלו, ויתגל בתוך אהלו, מחשוף לבו לפני חשיפי העזים אשר שם שם לו עדר לבדו, אם מושחים אותו באמת ובתמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים, ומה נעשה לאלה היום עיניכם הרואות, אף כי לקחה אזנם שמץ מעשיהו במעון הלז עוד אם הנבל הזה אזנם הכביד ועיניהם השע, אפילו יש שם שלש מאות פומין לא יעלו – וימשכו אותם מבור ריק הזה לבתר דאביקו ב' טובא. ואף כי מהראוי היה לקעקע ביצתו משרש כאשר יש לאל ידי ת"ל, אך על אלה אתאפק שלא לרדפו מלא, כי יראתי שלא יהי החימוץ מבצבץ ויוצא, ועתה ירע לנו משבע תועבות שבלבו, כי עתה נכנע מפני וכותב אלי דברי פיוסין וריצוי כי לא הי' כוונתו לאסיפת עם ולגנוב לבבות רק הלך לכפרה,

ואמינא לשבקי לרביא יי וכו', ואולי יהיה ירא ושקט, ואם גברא חזי דעבדינן ל' הרחקה טפי וגברא דחוי' הוא ישקוד עוד על הרעה וטומאה רצוצה שבו תהיה בוקעת ועולה³², ואיך שיהיה צריכים להסיר מחשבת הוראת מעל ראשו, ואפילו ביעתא בכותחא לא לישרי וטרפין לו בפניו, ואי לא ציית אפיקו ל' מאוני³³ ושדי שמתא או אגנבת' כו'³⁴ וגם תודיעו לכאן כי עודנו מחזיק בטומאתו ואדע מה אעשה לו אי"ה.

טרם אכלה לדבר אחלה פניכם שלא להטות אזן לשום דבר בעולם, אשר המבהילים משמיעים מרחוק מקום פלסתר הנמצאין ברה"ר או ברה"י, המשהה אותם עובר בבל ימצא וחייבים בביעור, כי הכל הבל, והוא תרמית אנשים ריקים ופוחזים לעשות שיחה בפי הבריות בדברי שטות והבל הבלים.

בשבוע (?) היה לי אגרת מקושטא תוכו רצוף אשר שלחו מתם³⁵ ות"ל הכל שקט ושאנן אין מחריד, זולת כי היוקר הוה, והאגרת היא מן פרשת נצבים ומקושטא היא מחצי חשוון.

וה' יברך אתכם בשלום. המצפה לישועה ומבשר שלום, זעירא דמן חבריא,

הק' אפרים זלמן מרגליות מבראד

ח.

זאת הצעטיל שלח המגיד שטות ימ"ש להמופלי' הגביר המפורסם וכו' מו"ה יצחק בהרב מו"ה העשיל כי הגביר הנ"ל היה מהמנגדים שלו, ושלח אליו דברי פיוס.

לאיש אשר ערך לו הראוי לגדולי, ואין לו להשתוות להיות נדמה לשום אחד מהמתנגדים השאר, ויהי נשתתף עד הנה להם, מחמת דבר ענין שעלה על דעתו להיות טועה בשתים, אחד שסבר שאין אני מכיר ערכו הגדולה, ולכן חלק לבו להיות נפרד מעלי שלא להחזיק עמי, ולהיות לי מנגד, עבור דבר וכו', שנית שסבר שהוא אמת מה שאומרים

31. צ"ל לרויא. שבת לב, א.

32. חולין עא, א.

33. סנהדרין ז, ב.

34. מועד קטן יז.

35. כלומר מארץ ישראל ת"ו.

המתנגדים ובודים בכל עת לעשות שקרים ומחשבים בתחבולות, איך להוציא השקרים מבכל מקום ומקום שאפשר להם, ושהם על ידי תחבולותם ידם משגת, נדמה למעלתו שהכל יש ממש ויש ענין שיהי דברים בגו אף על כ"ש [=כל שהוא] עכ"פ, ולא כן הדבר, סוף דבר יהי נודע שהכל שקר שקרים ויהיו בושים מאד מאד על מאי שהם עושים לעצמם שם במעשה ידיהם להיות מחזיק אותם אח"כ לשקרים מאד כשהכל יתגלה בע"ה מכ"ד ודבר ומכל ענין וענין בפ"ע, והוא ידוע לכל העולם כי בכל המקומות שהם אמרו משם לרע יהי יתהפך הכל לטובה, ויעידו כל האנשים דבר האמת ושפת אמת תכון לעד מחוייב להיות מקוים וכו', ויהי בטוח בזה מעלתו כי כן יהי לה שלא בשום התפעלות רק מעצמו יעורר כן, והאמת מארץ תצמח פי' בלא שום דבר של התעסקות אלא מעצמו, וכמו כל דבר תנובה שמצמיח מן הארץ מעצמו כו', ע"כ יתחשב כבוד מעלתו נ"י להפוך את דעתו עלי, ואני ידעתי ערכו שהוא גדול הערך, וכמו כן אני אהי מחזק אותו וכו'.

וזאת כתב על הצעטיל ששלח למו"ה יצחק.

(בחרם שלא להגיד לשום אדם מזה ולא להראות הכתב לשום ילוד אשה רק קמי' שמיא ולעצמו יהא יודע ויהי ניכר מעתה ע"י לטובה אות)

ט.

זה הצעטיל כתב המגיד למו"ה לימא שמש ונאמן דק' מינסק שלא יתרעם עליו שלא כבדו כהוגן.

ב"ה. כבוד ידידי נפשי המפורסם והמשובח בכל מיני פאר ששייך לגדולים נ"י. מה מאד מתקו דברי עריבות ופעמי רגליו אשר דרך להיות באכסניא אשר שכרו לי, אך הלך בין ההולכים, ולא כוונתי לדקדק בהליכתו ללוות אותו במיני חביבות כראוי לו וכנפש חפצה של אוהבו וכו'. ע"כ באתי כמתנצל, והי' יתן לו כל טוב, ומחמת טרדת ערבוביי אנשים מכובדים לא דקדקתי בו, ועשה א"ע כאילו נשמט ממני שלא בידיעתי במכוון לעיין בו בפרטיות, ולא הוי אדעתא ליתן עיני עליו בעת יציאתו.

וכזאת הצעטיל כתב לכל אחד ביחוד לאנשי שלומו שהיו באכסניא שלו.

י.

זאת השאלה ששלח המגיד הנ"ל להני תרי גברי יקירי וחכימי הראשון הוא ניהו הרב המאוה"ג מו"ה שמואל ומשנהו כדומה לו כבוד הרב מו"ה ישראל נ"י חתן הרב הנ"ל, וז"ל:

אשה אחת שהיא כורעת לילד ומסוכנת מאד מחמת שהולד הוציא את היד לבד ועי"ז אינה יכולה להוליד וע"פ דין בש"ע בח"מ סי' תכ"ה סעי' ב' הותרה לחתוך וכו' כ"ז שלא הוציא ראשו, והוא משנה ו' פ"ו דאהלות והובא בסנהדרין ע"ג ע"ב ובתוס' נדה דף מ"ד ע"א בד"ה איהו, וכו', בכך לעי"ע עדיין אפשר להתעסק בדברים להועיל ע"י מילדות רבים כאשר צויתי, אך באם חלילה לא יועיל ימחול מעלתו לעיין אם יוכשר בעיניו ג"כ לנהוג כנ"ל לחתוך וכו', ואז יקוב הדין אם יהי נצרך דוקא לזה.

יא.

מכתב מהרב המגיד דק"ק סלוצק להמגיד ה"י בק"ק מינסק יע"א

בעזה"י יום ה' ח' כסלו תקעז"י, סלוצק.

שלום רב האי גאון תפארת ישראל, חריף ובקי, נשיא הנשיאים, אביר הרועים, אי"א קדוש יאמר לו, בתורה וחסידות לו עשר ידות, חכם השלם כבוד מו"ה ברוך יצ"ו. מ"צ ומ"מ דק"ק מינסק יצ"ו.

אדמהו אכנהו אף שלא ידעתיהו אך משמו הטוב ההולך למרחקי הכרנוהו, והחסרתי במקצת שבחו בפניו אפי רברבי היינו כרב, היינו האדם הגדול בגדולה שבערכין ערכי עלי, עתה באתי לשאול שאלה אחת שהיא קטנה וגדולה היא אלי. לאשר שביום ד' כ"ב סיון העבר הי לי יא"צ [=יארצייט] אחר אי"א ז"ל ובלילה עלה על רעיוני רמז על הגאולה שיבא ב"ב בפסוק בש"ה [=בשיר השירים] השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו וגו' את האהבה עד שתחפץ ודרשו מזה רז"ל בשלהי כתובות ג' שבועות השביע הקב"ה, וי"א ששה שבועות יעו"ש, וידוע דהשי"ן ממלת שתחפץ היא שימושית, ומלת תחפץ עולה תק"עת, שבזה הזמן יבא הגאולה, היינו משיח אתחלתא דגאולה, והשי"ן רומז לשש היינו אלף הששי או דרומז שנת תקע"ח ומסתמא לאלף הששי, ולפי מה שנדפס בספר בנין אריאל להגאון מו"ה שאול אב"ד

אמשטרדם והובא ג"כ במעשה נסים פי' על הגש"פ מהגאון המחבר חוות דעת ונה"מ [=ונתיבות המשפט] בשם הגאון המפורסם מו"ה העשיל אב"ד קראקא פי' על פסקא השתא הכא וכו' השתא עבדי וכו' דמסתם סתים אליבא דכו"ע, בפלוגתא דר"א... אם בניסן עתידין להגאל או בתשרי יעו"ש. והנה לפי דעת דבתשרי עתידין להגאל יבא אליהו המבשר בניסן קודם לתשרי כדכתיב כימי צאתך מארץ מצרים וגו'... בטלה עבודה מאבותינו במצרים... ולזה לבי אומר לי דבניסן הבע"ל יבא אליהו המבשר שיבא משיח שנת תחפ"ץ, ומהראוי לקיים מה שנאמר לעורר את האהבה קודם לזמן הזה דנזכה שיבא המבשר והגואל, ובאמת לבי לפומיא לא גליא, שאין מגלין אלא לצנועין, ואמרתי אל מי מקדושים אפנה, ועלה על רעיוני לבשר טוב משמיע ישועה לרומע"ל הרמה, ובודאי כל רז לא אניס לי, וסוד ה' ליראיו, ואשרי שזכה לשם, שדבריו נשמעים ונכנסים ללב כל שומעיו לומר נעשה ונשמע, ובודאי אם יעורר האהבה בעת רצון כזה עד שתחפץ חפץ ה' בידו יצליח, ויקויים בנו אם חפץ בנו ה' והביא אותנו אל ארץ וגו', ואשנה ואשלש עוד לבקש בתפלת אלי' תשובתו הרמה ועצתו אמונה אם לפרסם הדבר הרמז הנ"ל או הס שלא להזכיר, לאשר שראיתי בכתב הגאון החסיד דק"ק ווילנא מו"ה אלי' ז"ל בפירושו לספר ספרא דצניעותא בסוף הספר וז"ל, "ודע שכל אלו הימים הם רמז לששת אלפים שנה שהם ו' ימים כמשנ"ל בפ"א שיתא אלפי שנין וכו', ומכאן תדע קץ הגאולה שהיא בעתה ח"ו כשלא יהי' זכאין שהוא קץ אחרון, עכ"ל. וגם מבואר בזהר פ' וירא דקמ"ו קמז וקמח רמז לזה יעו"ש, וכתב הגאון החסיד ז"ל בזה"ל, "ומשביע אני את הקורא בשם אלקי ישראל שלא יגלה זה ואין לי עסק בנסתרות".

יב.

השאלה שהשיב המגיד שטותים והשיב עליו הרב מו"ה ישראל איסר נ"י שהדין הוא להיפך והשיב המגיד הנ"ל שלפיכך השיב להיפך ממה שפסק מו"ה איסר הנ"ל משום שטעה השואל.

שאלה:

סירכא דבוקה יוצא ממקום שנקלף עור עליון, היינו קודם המשמוש לא הי' ניכר שקרום הריאה נקלף, אך לאחר שנתמעך הסירכא נראה שמקום שהסירכא יוצא נקלף עור עליון של הריאה ובדקוהו אותו מקום במים פושרין ולא בצבצה.

תשובה:

הדין מבואר בשו"ע בסי' ל"ט סעיף ט' בסירכא דבוקה ממקום למקום דינה כדין סירכא תלויה ודין סירכא תלויה מבואר בסעיף ח' דכשר, ואי משום דהוי תרתיה לריעותא, כמו בסירכא תלויה היוצא מן הבועה בסעיף ח' סי' ל"ט הנ"ל, דע דתרתיה לריעותא לא מיקרי אלא שכל אחד לבד הוא נקי ריעותא והוא נקי בשם לקותא, ויש בו חלוקי דעות להיות סכסוך נופל בו אם הוא כשר אז אע"ג דהדין נפסק דמ"מ כשר לא נעקר שם לקותא מיני ומצטרפין לעוד ריעותא אם נמצא ביחד עמו וכו'. עיין בט"ז בסי' ל"ז ס"ק ג' להדיא כנ"ל, והשתא נחזי אם נגלד הוי נקרא לקותא או לא מבואר בגמ' בחולין דף מ"ז דלית מאן דפליג על רבה דקאמר ריאה דאגליד כשר, ועוד כלל הוא היכי שיש דבר למקרי ריעותא צריך נפיחה, ואף במי שאינו מחמיר להיות נוהג נפיחה במקום שאין ריעותא יעויין בש"ך בסי' ל"ט ס"ק ה', ובענין דנגלד לא איתא בגמרא כלל נפיחה כדאי' בב"י בטור סי' ל"ו שם להדיא, והוא חומרת הפוסקים בלבד, ואדרבא לשון הגמרא משמע בפירוש בלא בדיקה, מדאיתא לשון כשר משמעות שא"צ בדיקה כלל יעו"ש, והעיקר הוא דנגלד שהוזכר בכ"מ מיירי שנגלד כולו או רובו ואם לאו הוי כשר בלא בדיקה כלל, ואף לדין שאין בה שום ריעותא כלל ככה"ג היכא שנגלד מעט יעויין בש"ך סי' ל"ו ס"ק ב' בפירוש, ובבאר היטב בשו"ע שם שהביאו ובתוספת מרובה שנדפס בשו"ע דפוס אוסטרחה איתא שם להדיא או כולו או רובו ומביא שם דבנגלד כולו אין צריך בדיקה מדינא דגמרא אלא להחמיר וכו', והוברר במקום שנקלף מעט אין שום ריעותא עליו כלל וכשר בלי פקפוק ועיין להדיא בפרי מגדים סי' ל"ו אות ב' שם באם נמצא בועה של מים זכים על מקום שנקלף עור עליון שלא ע"פ כולו דכשר, וידוע דבועה של מים זכים גרע טפי מסירכא תלויה, דהרי בט"ז סי' ל"ז ס"ק ג' מביא לענין דסירכא תלויה היוצא מן הבועה דהוי מקרי תרתיה לריעותא מחמת דבועה של מים זכים מקרי לקותא ויש בו דעות אם הוא כשר יעו"ש, ואעפ"כ מכשיר הפר"מג לענין אם נמצא הבועה של מים זכים על מקום שנקלף שהוא על פני כולו, הרי מוכח דמקום שנקלף מעט אין שם ריעותא עליו כלל וכלל, ומכש"כ אם נמצא סירכא תלויה או דבוקה ממקום למקום באותה אונא שהיא כסירכא תלויה כדאיתא בשו"ע בסי' ל"ט שהבאתי לעיל מקיל טפי מבועה של מים זכים שאין בו אלא הפלטת הליחה יעו"ש בש"ך ס"ק כ"ה וס"ק כ"ו בסי' ל"ט, דאף בדיקה א"צ איתא התם בשו"ע, ואף דמחמיר הפרי מגדים מ"מ בלא הפסד

מרובה, היינו דוקא בבועה של מים זכים שיש בו דיעות כשהם סמוכים אם כשרים ומה"ט יש דיעות מחולקות אם יש להכשיר כשנמצא סירכא תלוי. יוצא מן הבועה של מים זכים כדאיתא בש"ך סי' ל"ז ס"ק ג' ובט"ז ס"ק ג', אבל בסירכא תלוי היוצא מן המקום שנגלד מעט הוא קיל טפי וכשר בכל ענין, ויעויין שם בפרי מגדים בא"ד הנ"ל כדאיתא התם הא דכתיב ברמ"א מיהו אם נמצא בועה על מקום שנקלף העור העליון יש להטריף, היינו דקאי על אם נגלד כולו ולא על מעט, ואפילו אם מים זכים טריפה אם נגלד העור כולו מטעם דחיישינן שמא קרום שעלה מחמת מכה כדאיתא בשו"ע שם ולא מטעם תרתי לריעותא דאז הוי כשר כשהבועה ממים זכים דבנגלד במקום מעט לא חשיב ריעותא, וכדמתחיל במי' שם באות הנ"ל להכשיר כשהוא ממים זכים על מקום שנקלף מעט, ומכל הלין הרי מצד דינא דגמרא אף בנגלד כולו יש להכשיר דהרי לא הוזכר בגמרא שום בדיקה כלל בנגלד על פני כולו. וזהו כלל דכל מקום שא"צ בדיקה מצד הדין מסתמא אין בו ריעותא, והיכא דלא נגלד להיות על פני כולו לית מאן דיחוש להטריף לא מצד דינא דגמרא ולא מצד שום חומרא של הפוסקים דכה"ג אין צריך בדיקה לכל הדיעות, ואין שם ריעותא עליו כלל מכל הנך דברים שהבאתי וכו', והוא ברור, ומכש"כ במקום שיש הפסד או שהוא לצורך יו"ט, הרי מבואר להדיא בפרי מגדים שאף בבועה במקום שנקלף מעט יש להכשיר, מכש"כ בסירכא תלוי או דבוקה ממקום למקום באותה אונא ואין לפקפק עליו יותר.

* * *

לעיל (במאמר „ספר חובת הלבבות לר' בירך מקאלביסוב“) כתבתי על שבעה מכתבי-מליצה שהיו בידי ר' בירך שהדפיסם על דף בודד והוליתם עמו בדרך נדודיו מעיר לעיר להראות לבע"ב בצירוף ספרו „חובת הלבבות“. הבו נהיה צודקים לר' בירך ואחרי מכתבי הרב אפרים זלמן מרגליות הנ"ל שהרבה בגנותו נביא גם קצת ממכתבי ההמלצה הללו שמרבים בשבחיו.

רב האי גאון רבן של רוב חכמי מדינתנו האבד"ק פשעווארסק וסאטנוב:

„מוכ"ז הרבני המופלג החריף ובקי כבוד מוהר"ר בירך נ"ו, ידעתי בית אבותיו כולם היו גבירים ונדיבים אנשי שם וגם בילדותו היה כאחד מהם ועתה הושלך לארץ נזרו ולבי נשבר בקרבי, בראותי ספר-תורה נפל

משמים ארץ ותלמידי חכמים סובבים מעיר לעיר ולא יחוננו אוי לעינים
רואות..."

אלכסנדר סענדר מרגליות מבראד

(אגב: דודו ורבו של הרב ר' אפרים זלמן מרגליות)

הרב הגאון אבד"ק שינאווי:

....הנה האיש היוצא לקראתכם לו בינה וגבורה ללחום מלחמתה
של תורה, בקי בכל כתבי הקודש הלכות ואגדות בדרך הישרה, ה"ה כבוד
אהו' וידידי הרבני המופלג החרף והבקי מוהר"ב מק"ק קאלבסוב,
ולאשר כי הוא ביודעי ומכירי חובה עלי להודיע בשער בת רבים איכותו
ומהותו... יותר מאשר נראה בנגלה חקוקי' אצלו על לוח הלב..."
נאו' הק' ארי' ליב ליפשיץ מיערסלוב
אב"ד דפ"ק שינאווי

הרב הגאון אבד"ק פשיסחא:

....בא חכם לגבולינו הרבני המופלג החרף ובקי מוה"ר ר' בירך
ריכא בר ריכא³⁶ מפורסים בכל תפוצות ישראל ועיני ראו חדושי
במכתב שהמה נופת צופים... לא בכל שעתיה מתרחיש נוסע אשר מלא
תורה כרמון..."

כ"ד אברהם מפשיסחא

* * *

יש להעיר על הערבובייה השוררת בהנוגע לארץ מוצאו של ר' בירך.
הביבליוגרף שמואל ווינר („קהלת משה" מס' 1213) כותב שנוולד בעיר
פינטשוב³⁷. אם כן היה פולני; במכתב־ההמלצה של הרב משינאווי
הנ"ל מכנהו: ר"ב מקאלביסוב, אם כן היה גאליציאני (וכך ר' יעקב
הלוי ליפשיץ (לעיל עמ' 435) מכנה אותו ר"ב הגאליציאני); הרב ר'
אפרים זלמן מרגליות ובמכתב קהילת בריסק הנ"ל כותבים שבא מעיר
חרסאן, אם כן היה אוקראיני מדרום רוסיה; הרב מנובידבור הסמוכה
לווארשא כותב (באחד משבעה מכתב־ההמלצה הנ"ל), „אחד בא מן
המזרח". בשעת נדודיו באוקראינא נשמע קול שהוא הרב
מיעליסאוועט (גם היא באוקראינא), כנ"ל במכתבו של ר' אפרים זלמן.

יש להעיר עוד בהנוגע ליחוס משפחתו, שהרב אלכסנדר מרגליות

36. משחק מילים עפ"י מ"ש חז"ל על הורדוס המלך: לא רכא ולא בר רכא (גירסא שניה: לא ריכה ולא
בר ריכה). (כבא בתרא, ד/א).

37. מן הסתם, משום שראה בחוברת החמישית של ספרו „חובת הלבבות" שהיתה בידו, שהוא מזכיר
ילדותו בפינטשוב.

במכתבו הנ"ל כותב שהוא ממשפחה חשובה, וכן במכתב קהילת בריסק הנ"ל כותבים: „ידענו לו מנעוריו שהוא מילידי קה"י ומשפחת רם מהררי נמרים ממחצבי סנפירים ומנכבדי נועם הקריה, לאביו המנוח המפורסם מו"ה ישראל ז"ל שהיה מ"צ בק"ק חרסאן...“, ואילו הרב ר' אפרים זלמן במכתבו הנ"ל כותב: „...כי הוצק יסודו בין אנשים שאינם בעלי צורה, כי יסודו מעיר חרסאן...“ הרי כאן רמז שמוצאי ממשפחה נחותה.

גם ענין חרסאן, ואשר אביו היה מ"צ שם, דורש בירור, שהרי מר שמואל ווינר כותב (שם) שר' בירך נולד בשנת תקי"ג, ועדיין הרי לא היתה שום קהילה יהודית בחרסאן, היהודים התחילו להתיישב בחרסאן רק בסוף המאה.

* * *

ראוי לציון סגנונו של הרב אפרים זלמן מרגליות בשלשת מכתביו הנ"ל, שהוא מורכב, כמעט במאה אחוזים, ממשחקי מילים, שברי פסוקים ולשון נופל על לשון המקרא והגמרא, מעשה חושב ממש.

לעיל בהקדמה הבאתי דברי ר' יעקב הלוי ליפשיץ אשר במכתבו קורא עליו ר' אפרים זלמן: „ובוצע ברך ניאץ ה...“ בשלשת המכתבים הנ"ל אין קריאה זו, ואם לא היתה זה שמועה קלוטה מן האויר יוצא שהיה עוד מכתב רביעי ממנו שאיננו בידי.

חיים ליברמן